Yalçın KÜÇÜK

PLANLAMA KALKINMA VE TÜRKİYE

PLANLAMA, KALKINMA VE TÜRKİYE

Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Yalçın Küçük /
4. Basım, 1985 Kasım / Kapak, Erkal Yavi / Kapak ve iç Baskısı, Özyılmaz Matbaası / Cilt, Tekin Ticaret / Kitabı Yayınlayan, Tekin Yayınevi, Ankara Cad. 61. İstanbul. Tel. 527 69 69

YALÇIN KÜÇÜK

PLANLAMA, KALKINMA ve TÜRKİYE

Dördüncü Basım

TEKİN YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

I

PLANLAMA VE KALKINMA : TANIMLAR : 15
Planlama Kavramı 15
İlk Planlama Deneyiminde Sosyalizasyon Sorunu 22
Özel Mülkiyet - Planlama İlişkisi 27
Planlama ve Kalkınma : Siyamlı İkizler mi? 34
Kalkınma ile Denge 36
Kalkınma 41
Kalkınmanın Ölçüsü 45
Gelir ile Kalkınma 50

II

BATIDA PLANLAMA VE TEKNİKLER 55
Batı'da Planlama Fikrinin Kaynağı 55
Planlamanın Üst Yapısal Kaynakları 59
Hesaplama Tekniklerinin Gelişmesinin Rolü 62
Batı Planlamasının İçeriği 65
Piyasa Anarşisinin Veri Alındığı Planlama 68
Batı Plancılığının Şematiği 76
Amaç - Araç Ayırımının İdeolojik Vargısı 80
Planlama Araçlarının Tarafsızlığı Sorunu 84
Amaç - Araç Şematiği İçinde Türk Plancılarının Serüveni 88
Kapitalist Ülkelerde Araçlar Özel Olabilir mi? 94
Batı Plancılığının Aşamaları 99
Model Kavramı 101
Batı Büyüme (Makro) Modelciliğinin Kaynağı 105
Batı Büyüme (Kalkınma) Modellerinin Az Gelişmiş Ülkeler İçin Geçerliliği 109

Harrod'un «Sorunu» 110
Fel'dman Modeli ile Harrod Modelinin İlişkisi Üzerine 116
Kalkınma Sorunu 119
Harrod Modeli ve Kalkınma Planları 125
Harrod'un Sorununa Batı Dünyasında Getirilen Çözümler 129
Kesimler Arası Planlar 132
Mal Dengeleri Yöntemi 136
Sermaye-Üretim Oranının Kesim Programlarında Yeri 140
Marx'ın Sermaye Katsayısı Konusunda Görüşü 143
Burjuva İktisatçılarının Sermaye Katsayısı Konusunda Görüşleri 146
Programlarda Proje Seçiminin Temel Sorunları 148
Sermaye Katsayısı ve Proje Seçimi 151
Kârlılık Oranı ve Proje Seçimi 153
Kaynakların Etken Kullanımı 155
Yeniden Yatırım Ölçütü 158
Srok Okupaemesti 160

III

SOVYET KALKINMA VE PLANLAMASI 163
Sovyet Deneyinin Anlamı 163
«Savaş Komünizmi» 169
NEP Bir Gerileme mi? 171
Goelro Planının Yeri 172
Makas Bunalımı 173
Planlamada «Groman-Bazarov Yıkıcılığı» 176
Sovyet Plan Taslakları 180
Planlamada İşgücü Sorunu 181
Endüstrileşme Sürecinde İşgücünün Yapısı 183
Kalkınma Sürecinde Dış Ticaret 185
İhracatın Rolü 185
Tarım Cephesinde Olanlar 187
Kollektifleştirme 189
Sovyet Planlamasında Başarı Göstergeleri 192
Mekanizasyon Cephesinde Başarı Düzeyi 195
Makina Farkının Dağılımı 199
Sovyet Plancılığında Slogan 200
Plancılıkta Akçalı Özendiricilerin Yeri 203
Bölüşüm Sorunu 208
Sovyet Plancılığında Niteliksel Amaçlar 215
Sermaye Kullanımında Başarı Göstergesi 218

Planlamada Fiyatların Rolü 220
Planlamada Kararı Kim Verir 221

IV

TÜRKİYE'DE PLANLI KALKINMA 223
Cumhuriyetin Ekonomik Yapısını Anlamada Birinci Yanlış 223
Türkiye Ekonomisini Anlamada İkinci Önemli Yanlış 230
Tarihin Metalaşması 237
1923 - 1929 Döneminin Ana Çizgileri Nelerdir? 240
Devletçiliğe Geçiş 242
İlk Planların Amacı 248
Devletçilik Ne Getirdi? 251
Kapitalist Dünyaya Açılış 254
İç Ticaret Hadlerinin Gelişimi 258
Cumhuriyet Döneminde Hazırlanan Toprak Reformu Tasarıları 259
Tarımdaki Fiyat Artışlarından Yararlananlar 261
Vergi Yapısı 268
Planlamanın Doğuşu 272
Planın Amaç ve Araçları 275
Makro Ölçekte Uygulama 278
Sektörel Çalışmalar 280
Kesim Programlarının Genel Yapısı 286
Birinci Planın Sektör Programı 290
Sektör Programları Ne Getirdi? 293
Birinci ve İkinci Plan Arasındaki En Önemli Ayrılık 295
Planlı Zengin Yaratma Tekniği 298
İkinci Planda Kalkınma İçin Öngörülen Engeller 306
Kalkınma İçin Dış Ticaret Engeli 309
İkinci Planda Amaçlar ve Önerilen Araçlar 311
Plansız Düzen, Akılcı Düzene Bırakılan Rezerv 313
İkinci Planda Kesimler Arası Program 314
1970'lerin Başında Türkiye Ekonomisinin Durumu 318
Tarım Cephesinde Paralel Gelişmeler 325
Kapitalist Ekonomilerin Bunalımları ve Türkiye 328
12 Mart'ın Ekonomik Gerekçeleri 334
12 Mart Neler Yaptı? 341
Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın Yeniliği 359
Türkiye'de Ültra-Emperyalizm Sapması 369

Emperyalizm İçinde Ortak Pazar'ın Konumu 372
Ortak Pazar ile Türkiye 374
Kısa Özet 377

V

TÜRKİYE EKONOMİSİ: DÜNÜ VE YARINI 381
Ulaştırma ve Elektrik 381
Toprak ve Dış Kaynak 395
Tüketim Araçları 405
Dışa Bağımlılık 416
İşçi Cephesinde 429
Türkiye Ekonomisi: Dünden Bugüne 439

BİRİNCİ EK
Dördüncü Plan Dönemi 442
İKİNCİ EK
Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine ... 453

Öğrenmeye susayan işçilerle
işçilere uzanan öğrencilere

Y. K.

ÖNSÖZ

Planlama kitabının ilk basımı, 12 Mart'ın ilk günlerinde okuyucuya ulaştı. 12 Mart'ın karanlık günlerinde dağıtımı tamamlandı ve tükendi. Kitap ilk kez okuyucuya ulaştığı zamanda bile, bazı bölümleri daha açık yazabileceğimi düşündüm. İkinci basımın sağladığı olanakları, bu düşünceyi gerçekleştirmek için kullandım. Önceki düşüncelerin özünde hiç bir değişiklik yapmadan, planlama ve kalkınma ile ilgili kavramları daha açık bir biçimde ortaya koymaya çalıştım. Bu kavramların daha açık bir biçimde ortaya konması bir zorunluluk oldu. Çünkü kitapdaki ele alış biçimiyle, planlama ve kalkınma kavramları, Batı'da ve bugün Türkiye üniversitelerinde okutulan burjuva mantığına ve iktisat bilimine dayanmıyor. Tam tersi.

Türkiye ekonomisinin gelişimi ile ilgili olarak, aradan geçen zamanda, yeni bulgularla karşılaştım. Cumhuriyet'in kuruluşundaki ekonomik yapı, sınıfsal temel, ekonominin tarihten ve teknolojiden soyutlanması üzerine. İkinci basımda, bu bölümlerdeki bilgi ve bulguları zenginleştirmeyi denedim.

Birinci basımla ikinci basım arasında Türkiye 12 Mart dönemini yaşadı. İkinci basımda yer alan 12 Mart bölü-

münü okuyanların, 12 Mart'ın temel nedenlerinin hiç bir zaman öğrenci eylemleri olmadığı düşüncesine katılacaklarını umuyorum. Türkiye kapitalizminin yapısal ve devresel sorunlarına çözüm bulamayan sermaye, 12 Mart'ı düzenledi. Buradaki bilgiler, belgeler ve istatistikleri 12 Mart'ın özellikle büyük sermaye tarafından düzenlenen bir girişim olduğunu göstermeye yeteceğini sanıyorum. 12 Mart'tan ayrı olarak bir 12 Mart dökümanı olan Üçüncü Beş Yıllık Plan da ele alındı.

Kitabın ilk basımı, dil üzerine sürüp giden araştırma ve denemelerimin bir ara ürünü özelliğini taşıyor. Araştırma ve denemeler, yeni kelimeler üretmekten çok yeni bir anlatış biçimi bulma ile ilgili. Roman, hikâye, tartışma ve günlük fıkra kollarında çok ileri ve başarılı örneklere sahip olmasına karşın, türkçenin «bilimsel» yazın biçimi hâlâ çok geri. Düşsel bir özelliği olmayan, gereksiz ölçüde çatık yüzlü, sıkıntılı ve takur tukur bir anlatıma sahip. İlk basımda bu alışkanlıktan kurtularak «bilimsel» yazını bir ölçüde de olsa yumuşatabileceğimi düşündüm. İlk basımın bütününü, ilk kez, ikinci basımı hazırlarken okudum. Ve gördüm: Bazı bölümleri hiç tutmamış, hiç oturmamış.

Yeniden yazdığım bölümlerde, dilin kuruluşuna özellikle dikkat ettim. Olduğu gibi bıraktığım bölümleri, bu açıdan sınırlı da olsa, gözden geçirdim. Umarım, biraz daha iyi oldu. Biraz daha rahat okunabilir.

Bu yılın ilk aylarında Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları adlı çalışmam yayınlandı. Dağıtımından çok kısa

bir zaman sonra, başka bir konuda verdiğim bir konferans bitince bir işçi, sözü edilen kitabı anlamakta güçlük çektiğini ve anlamasına yardımcı olmak üzere başka bir kitabı salık vermemi istedi. Planlama kitabını söyledim. Piyasada bulunmadığı cevabını verdi.

Planlama kitabı, kendi özelliklerinin dışında, Endüstrileşme kitabına başlangıç niteliğini taşıyor. Onun yerini almıyor. Ancak ikisinin de olaylara bakış açısı aynı. Kullandığı iktisat türü ve iktisat kavramları arasında uyum var. Bu yüzden bu kitabın, diğer kitabın anlaşılmasını kolaylaştıracağını umuyorum.

İkinci basımı hazırlarken arkadaşım İcen Börtücene'nin yardımlarını gördüm. İçtenlikle anıyorum.

Ankara, Temmuz 1975

Y. Küçük

ÜÇÜNCÜ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Planlama kitabının üçüncü baskısını hazırlarken daha önce yazılmış bölümlere az da olsa eklemeler yaptım. Bu eklemelerle, Türkiye ekonomisinde ikinci baskıdan sonraki gelişmeleri yansıtmaya çalıştım.

Bunun dışında kitaba «Türkiye Ekonomisi: Dünü ve Yarını» başlıklı yeni bir bölüm ekledim. Bu bölümde Türkiye'nin son 40 yılını inceleyerek yarınında ne olabileceğini araştırmaya çalıştım. Bu araştırma, hem bir gelişme doğrultusunu, hem de görevleri ortaya çıkardı. Türkiye kapitalizmi, birbirini izleyen farklı kaynaklardan gelen kolaylıklarını bitirdi. Bundan sonra çok daha zor günlerle karşı karşıya. Zorlukları, her zaman olduğu gibi, işçi ve emekçilerin sırtına yüklemeye çalışacak. Ancak 1980 yıllarının ortalarına doğru işçi ve emekçilerin omuzlarına yüklenecek yükün taşınmaz boyutlara ulaşması mümkün. Bu yüzden bu çalışmayı «bütün hazırlıkların buna göre yapılması gerekiyor» cümlesiyle bitirdim.

Bu baskıyı hazırlarken arkadaşım Aykut Eksen, Candan Baysan, Nazif Eksen ve Akın Ertekin'in ölçülmez yardımlarını gördüm. Bu yardımlar için şunları söyleyebilirim: Bu tür yardımlar olduğu sürece kitap yazmak pek zor sayılmaz.

Ankara, Şubat 1978 — *Yalçın Küçük*

DÖRDÜNCÜ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Yazıcılık zanaatında bir kitabı yeniden basmak güzeldir. Daha güzeli olmalı; akan zamana karşı, içeriğini değiştirmek zorunda kalmadan yeniden yayınlamak daha güzel olmalı.

Dünyanın güneşin çevresinde devrimine göre ölçülen zaman birim alınacak olursa, üçüncü baskıdan yeni baskıya uzaklık fazla değil. Ancak toplumsal eylemle yüklü dönüşüm esas olursa, üçüncü baskı 12 Eylül ile başlayan dönemi yaşadı ve geride bıraktı.

* * *

Bilim yolu, eskice deyişle Tarik-i İlm, yasalara, İstanbul'un fethinden sonra Türkçeye giren bir kelimeyle kanun'lara, tutkulu bir yoldur. Kanun'lar bazan, İstanbul'un yolları türünden dar ve girift olurlar; yürünmesine doyum olmaz.

Tutkulu yol, zaman zaman tutuklu yoludur. Tutkululuğun bir buruk tadı var; yolcusunu, sevinmek ile üzülmek arasında yalnız bırakır. 1977 yazında tamamlanan Üçüncü Baskı için yaptığım çalışmalar, beni, kitabın arka kapağında yer alan «1980 yılları ise, nesnel olarak, büyük bir kavgaya gebe görünüyor» sonucuna götürdü. Bu görüşümün zamanından önce doğru çıkmış olmasına pek çok üzülüyorum, ancak üzüntümde, bizim yolun yolcularına ait, bir buruk tadın olduğunu da saklamıyorum.

* * *

1977 seçimleri ve 1978 yılı, herkese «umut» dağıttı. Dördüncü Plan hazırlandı. Ben «okudum». Bir Akademik kuruluşun düzenlediği seminerde okuyuşumun sonuçlarını açıkladım: «Bu gün ve yarın için bir 'fakirleşme rejimi' dışında bir dünya vaad etmiyor.» Fakirleşme, daha doğrusu fakirleştirme, rejimi sürüyor ve sürdürülüyor. Dördüncü Plan ile ilgili bu çalışma olduğu gibi kitabın yeni baskısının birinci ekinde yer alıyor.

* * *

Gök'ten yasalar çıkarılır, yıldızlar kalır. Plancılık yasalara dayanır, yıldızlar atılır; atılmamalıdır. Türk Plancılığının yirmi yılını konu alan uluslarası seminere sunduğum çalışmada plancılık ile hülya arasında bir yol kurmaya çalıştım. Şuna inanıyorum: Türkiye, plancı disiplini ile hülyalı bakışı birleştirebilenlerindir.

Türkiye, bilimsel geleneği eksikli bir toplumdur. Tepkilerle yaşıyor: Planlama ülküsünü, insan aklını reddeden, toplumsal yaşamda kamusal düzenlemeyi günah sayan bir cehalet dönemi iziyor. Planlı dönem, olanca yoğunluğuyla, mutlak gelecektir. Bu kitap, böyle günler için donanmak isteyenler içindir.

Yalçın Küçük
Çankaya, Şubat 1984

Planlama Kalkınma ve Türkiye'yi, yeni basımından önce, arkadaşım Öznur Gündoğdu okudu, inceledi. Sevgili Öznur, benim pek çok sevdiğim bu çalışmamın, yeniden ve yeni okuyucuya sakıncasız bir biçimde ulaşması için önerilerini söyledi. Hepsini güvenle ele aldım. Düzeltmeleri yaptım. Şükranlarımı yazıyorum.

Yalçın Küçük
Gaziosmanpaşa, Kasım 1984

1

PLANLAMA VE KALKINMA: TANIMLAR

PLANLAMA KAVRAMI

Bu kitapta, kalkınma ile planlama ve her ikisinin Türkiye'deki görünümü anlatılıyor. Kitap, başka şeylerle birlikte, planlamanın tanımı üzerine. İlerdeki sayfalar planlamanın ne olduğunu açıklamayı amaçlıyor.

Bir kitabın üzerine aldığı işlevlerin büyük bir bölümü planlama olgusunu açıklamak olunca, kitabın başında planlama için bir tanım getirme oldukça sakıncalı. Yöntemsel açıdan. Çünkü, tanım ne kadar geniş tutulursa tutulsun, yine de sınırlayıcı olmak zorunda. Sınırlayıcı olmak ise açık olmakla çelişebilir.

Bu yöntemsel sakıncaya karşın, işin başında, yine de bir tanım vermek gerekli oluyor. Alışkanlık, böyle. Alışkanlık, her zaman olduğu gibi hem yararlı, hem de zararlı. Alışılmış yoldan gitmek, kolaylık sağlar. Aynı zamanda, yeni yolları denemeyi, dikkatli olmayı önler. Adına kalkınma denilen ve insan oğlunun çevresini kontrol için sürdürdüğü sürekli savaştan başka bir şey olmayan tarihsel serüven içinde alışkanlık insanlığın hem en yakın dostu, hem de en içten düşmanı oldu.

Alışkanlık, bir planlama tanımı istiyor. Alışılmış planlama tanımı ise şöyle: Planlama, belirli bir amacı ger-

çekleştirmek için düzenlenen önlemler bütünü. Planlama için her şeyden önce, bir veya daha çok amacın saptanmış, üzerinde anlaşılmış olması gerek. Bu, işin başlangıcı. Bundan sonra, saptanmış amacı gerçekleştirecek önlemler (tedbirler) bütününün ortaya konması gerekiyor. Aslında, az veya çok, bütün planlar bunu yapıyor. Ya da bunu yapmaya çalışıyor.

Şimdi, hemen hemen dünyanın her yerinde, Doğu'dan Batı'ya, Kuzey'den Güney'e, bütün ülkelerde bir planlama örgütü var. Örgütler, kamu yönetimlerinin en üst, en saygıdeğer yerlerinde. Çoğunda, yürütme organlarının başına bağlı. Türkiye gibi ülkelerde üstelik bir anayasa kuruluşu. Dünyada bugün bir planlama örgütü olmayan modern devlet bulmak zor. Ancak yine de dünyada planlı ülke çok az.

Dünyada planlı ülke az ama, özellikle Batı dünyasında hayal kırıklığına uğramış plancı çok. Şu anlamda: Batı dünyasının plancılarının çoğu, yaptıkları planların olayların gelişimini hiç de etkilemediğini görüyorlar. Genellikle, getirdikleri önlemler ortaya konan amaçları gerçekleştirmeye yetmiyor. Bazan da amaçların aşırı olarak gerçekleştirildiği oluyor. Fakat hiç olmazsa kendi kendiyle tutarlı, kendi kişiliğine karşı dürüst plancılar, bu tür aşın gerçekleşme örneklerinde pek bir etkinliklerinin olmadığını kabul ediyorlar. Örneğin Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Planı, saptanan bazı amaçlara yaklaştığı zaman, bunun plan hazırlıkları sırasında akla gelmemiş, düşünülmemiş işçi dövizleri sayesinde olduğunu kabul ediyorlar.

Öyle ise, bir bölük ülkelerde planlar neden amaçları gerçekleştirmeye yetmiyor? Bir bölük ülkede, bütün isteklere karşın neden planlama yapılamıyor? Türkiye'de yaygın bazı teknokrat eğilimlere göre, bunun nedeni iyi

plan yapılamaması. Öyle sanılıyor ki, iyi planlar yapacak iyi plancılar bulunursa planlama işlevi yerine getirilebilir. Bunun çok yüzeyde bir görüş olduğunu şimdiden söylemek gerek.

Çünkü, amaçların saptanması ve önlemlerinin ortaya konmasıyla planlama işi bitmez. Bunlann gerçekçi bir biçimde yapılabilmesi ve de uygulanabilir olması için bazı vazgeçilmez gerekler var. Bu gerekler ekonomilerin gelişmesiyle ilgili. Her yerde kendiliğinden ortaya çıkmaz. Tarihi gelişim içinde bazı ülkelerde ortaya çıkar. Planlama da sadece bu ülkelerde olabilir.

Planlamanın olabilmesi için iki koşulun gerçekleşmesi gerekli. Bunlardan birisi, işin, başka bir deyişle üretimin, toplumsallaşması, yine başka bir deyişle, sosyalize olması. Diğeri ise üretim araçlannın toplumun kontroluna geçmesi. Bu iki koşul bir arada olmadıkça ne planlama yapılabilir, ne de planlamaya ihtiyaç duyulur.

İşin, daha açık bir deyişle üretimin, sosyalize olması için bir yandan üretimin büyük ölçekli işletmelerde toplanması gerekli. Böyle bir gelişmenin planlama için getireceği kolaylıklar açık. Eğer belirli bir kesimde (sektörde) bütün üretim bir kaç büyük işletmede toplanırsa bu kesimin planlaması çok daha kolay olur. Tıpkı çok sayıda küçük işletmelerden oluşan tarım kesiminin planlamasının zor olacağı gibi. Örneğin bugün Türkiye'de demir-çelik kesimini ya da ABD'de otomotiv endüstrisini planlamak son derece kolay. Çünkü ortada üç dört firma var. Bunların belli başlı girdileri biliniyor. Girdileri ve firmaları kontrol etmek, bu kontrola göre üretimin değişimini ayarlamak mümkün.

Yalnız işin sosyalize olması, sadece üretimin büyük ölçekli işletmelerde toplanmasıyla bitmiyor. Aynı zamanda bir kesimde veya kesimler arasında, büyük işletmeleri

birbirine bağlayan organik ilişkilerin ortaya çıkması gerekli. Büyük işletmeler arası alış verişin üst düzeylere ulaşması zorunlu. Bu zorunluk gerçekleştiği zaman tıpkı bir dominonun taşları gibi, bir iki taşı harekete getirince diğerleri de harekete geçmiş olur. Çelik endüstrisiyle ilgili bir karar, bir önlem, zorunlu olarak otomotiv endüstrisini de etkiler.

Işin sosyalize olmasının planlama açısından önemi şurada: Planlamaya yöneltilen, planlamanın yapılamazlığını göstermeyi amaçlayan bütün eleştiriler, bir noktada birleşiyor. Bir ekonomide çok sayıda, milyarca karar alınıyor. İç bir planlama örgütü, ne kadar güçlü olursa olsun, bu kadar çok kararı alamaz. Bu kadar çok karar arasındaki tutarlılığı sağlayamaz... Eleştiri, böyle. Yalnız bu eleştirinin geçerli olmadığı durumlar var. Eğer bir ekonomide sosyalizasyon düzeyi yüksek ise, milyonlarca, milyarlarca karar almaya gerek yok. Sadece stratejik üretimi ilgilendiren stratejik işletme ve kesimleri etkileyen kararlarla planlama yapılabilir. Ve de yapılabilir bir planlama için işin sosyalizasyonu, bu nedenle zorunlu oluyor.

Burada, geçerken getirilmesi gereken bazı açıklıklar var. İşin sosyalizasyonu kavramı, kullanılan kelimenin yanlış bir biçimde uzatılması sonucu sosyalizmle karıştırılıyor. Aslında sosyalizasyon, kapitalizme özgü bir kavram. Sosyalizmin sonucu değil. Fakat sosyalizmin doğuşunun en önemli nedenlerinden birisi. Şu biçimde : Kapitalist ekonomi, zaman içinde, işin sosyalizasyonunu doğuruyor. Üretim, sosyalleşiyor. Ancak kapitalist ekonomide üretimden edinimler (appropriation), özel mülkiyete dayanan yapısal niteliğini korumakta devam ediyor. Bu ise kapitalizmin önde gelen çelişkilerinden birisini derinleştiriyor.

Sosyalizasyonun kapitalist aşamada ortaya çıkışı ve nitelikleri konusunda Lenin, çok açık: «Kapitalizm, em-

peryalist aşamada, bütünüyle üretimin en geniş kapsamlı bir biçimde sosyalizasyonuna kadar yönelir. Kapitalizm, deyim uygunsa, kapitalistleri kendi irade ve bilinçlerinin dışında bir çeşit yeni bir toplumsal düzene çeker. Bu, tam serbest rekabetten, tam sosyalizasyona geçiş düzenidir.» (V.İ. Lenin, Imperialism, The Highest Stage of Capitalism)

Üretimin sosyalizasyonunun somut özellikleri konusunda da şu açıklık var: «Bir büyük işletme dev ölçülere ulaşınca ve bir yığın bilgiyi içeren ince hesaplara dayanarak, on milyonlarca insan için gerekli ilkel hammaddenin üçte iki ya da dörtte üçünün sunumunu bir plana göre örgütlerse, hammaddeler en uygun yerlere ve bazan yüzlerce, binlerce mil uzağa sistemli ve örgütlü bir biçimde taşınırsa , bir tek merkez, sayısız çeşitlilikteki mamul maddenin imalatı için gerekli bütün ardışık aşamaları kendisi yönetirse, bu ürünler onlarca, yüzlerce milyon tüketici arasında tek bir plana göre dağıtılırsa (petrolün Amerika ve Almanya'da, Amerikan 'Oil Trust' tarafından dağıtılışı gibi) artık açıkca ortaya çıkar ki, üretimin sosyalizasyonu meydana gelmiştir.» (V.İ. Lenin, Imperialism, The Highest Stage of Capitalism)

Özetlemek gerekirse, sosyalizasyondan söz edebilmek için «sermayenin konsantrasyonunun (büyük ölçeklerde toplanması, Y.K.), sosyal işin uzmanlaşması, her sanayi kesiminde sermayedar sayısının azalması, sanayinin uzmanlaşmış kollarının artması ile birlikte gitmesi ve çok sayıya dağılmış, parçalanmış üretim süreçlerinin bir tek toplumsal üretim sürecine kaymış olması» zorunlu (V.İ. Lenin, Socinenie, Cilt 1, s. 158 - 159) Böyle bir zorunlu aşamaya gelince, niceliksel değişmeler niteliksel bir öz kazanmış oluyor. Kapitalist işletmeler, hem iç ilişki düzeyi hem de diğer işletmelerle ilişkiler açısından yeni bir kişiliğe bürünüyor. Bu yeni kişilik, planlamanın ön koşullarından birisi.

Ancak bütünü değil. Bütün de olamaz. Çünkü, kapitalist ekonomilerde işin sosyalleşmesi çelişkilerin sonu demek, değil. Çelişkiler devam ediyor. Bir kez tekeller arası çelişki var. Bu çelişki hem saptanacak olan amacın saptırılmasına yol açıyor. Hem de amacın saptanmasını zorlaştırıyor. Tekeller arası rekabet, planlamanın üretim süreçleri hakkında da sağlam bilgilerle hareket etmesini önlüyor. Plancılar, stratejik üretim kollarındaki üretim yapısı hakkında doğru bilgilerden uzak. Sadece bazı kestirimler (tahminler) yapmakla yetiniyorlar. Tekeller, üretimleri ile ilgili bilgilerin diğer tekellerin eline geçmesinden son derece endişeli. Tabii, tekelci kesim ile tekelci olmayan kesim arasında da çelişki var. Ayrıca bugünün gelişme düzeyinde ekonomiler daha çok uluslararası özellik kazanmış durumda. Birbirine daha çok bağlı. Fakat aynı zamanda birbiriyle daha derin sorunlara sahip. Sonuncusu, ve de en önemlisi, işçilerle sermaye arasında çelişki devam ediyor. Her şeye rağmen işçiler, her durumda sermayenin sorunlarını amaç edinen planlara gönülden bağlı değil.

Bugün Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi, işin sosyalizasyonu açısından dünyanın en ileri ülkelerinden birisi. Ama planlama olmuyor. Çünkü, sosyalizasyon ekonomideki çelişkiyi ortadan kaldırmıyor. Çelişki olduğu için de ekonomi, kapitalizme özgü anarşik özelliğini koruyor. Yapısı gereği anarşik olan bir ekonominin kesimleri arasında bunalımları önleyecek, kesimler arası dengeleri kuracak doğru oranları saptamak ve uygulamak mümkün değil. Dolayısıyla da bir ölçüde böyle oranlara dayanan planlama da mümkün değil. Buun yerine, anarşik özelliği, dengesizlikleri koruyan fiyat mekanizması geçerli. Fiyat mekanizması ise metaların (malların) değişiminden kaynaklanıyor. Metaların değişiminin arkasında da özel mülkiyet yatıyor.

Kapitalizmin doğuş aşamalarında, basit meta üretimi soyutlamasında, üretim araçları mülkiyetinin küçük ölçekte üretim yapan üreticilerin kontrolunda olduğu zamanda, pazar için değil tüketim için üretimin ön planda olduğu dönemlerde bunalım yaratmayan, dengesizlik doğurmayan üretim oranlarını, 'doğru' oranları bulmak mümkündü. Ama bu dönemler çok geride kaldı. Kapitalizmle birlikte, üretim için üretim, kâr için üretim ortaya çıktı. Üretim araçları mülkiyeti belli ellerde toplandı. Metalar, tüketicilere yararlı oldukları için değil, kâr sağladıkları için üretilmeye ve değiştirilmeye başlandı. Kâr endişeleriyle biçimlenen piyasanın oranları ön plana geçti.

Böyle bir özelliğe kavuşan bir ekonomik yapı planlanabilir mi? Böyle bir ekonomik yapıya, bunalımları ortadan kaldıracak oranlar uygulanabilir mi? Cevap şöyle: «Mevcut toplumda, bireysel değişime dayanan endüstride, bu denli sefaletin kaynağı olan üretim anarşisi, aynı zamanda her türlü ilerlemenin de kaynağıdır. Öyleyse, ya biri ya diğeri: Ya geçmiş asırların gerçek (doğru) oranlarını bugünkü üretim araçları ile birlikte istiyorsunuz. Bu durumda siz hem gerici hem de hayalcisiniz. Ya da anarşi olmadan ilerleme istiyorsunuz. Bu durumda üretim güçlerini koruyabilmeniz için bireysel değişimi ortadan kaldırmanız gerekir. Bireysel değişim, ya sadece geçmiş asırların küçük ölçekli endüstrisine uygundur. Bu durumda, 'gerçek (doğru) oranları' da beraberinde getirir. Ya da büyük ölçekli endüstriye uygundur. Bu durumda her türlü sefalet ve anarşi, beraberinde gelecektir.» (K. Marx, The Poverty of Philosopy, s. 59)

Planlı bir ekonomi, eğer üretici güçlerin ulaşmış olduğu düzeyden geri dönülmek istenmiyorsa, ancak değişime son vererek kurulabilir. Değişime son verilmesiyle fiyatlar, ekonominin yöneticisi olmaktan çıkar. Böyle bir ihtiyaç kalmaz. Fiyatların yerini planlama alır. Fakat de-

gişimin sona ermesi ise sadece toplumsal mülkiyetin sağlanmasıyla mümkün. Bunun dışında başka bir yol yok.

Toplumsal mülkiyetin kurulması, özel mülkiyetin sonu demek. Ancak her özel mülkiyetin sonu, toplumsal mülkiyet anlamına gelmez. Toplumsal mülkiyet, özel mülkiyetten olduğu kadar korporatif mülkiyetten de ayrı. Toplumsal mülkiyet, «bütün üretim araçlarının bütün ulusun mülkiyetine geçmesi. Fakat, hiç bir zaman gemilerin gemi işçilerine, bankaların banka hizmetlilerine geçmesi değil Böylesi bütünüyle saçmalık olur.» (V.İ. Lenin, Seçilenler, Cilt 35, s. 41) Ve böyle bir durumda planlama yine olmaz.

İLK PLANLAMA DENEYİMİNDE SOSYALİZASYON SORUNU

Buraya kadar söylenenlerde önemli bir yenilik yok. Belirli bir mantığın doğal sonucu. Bu mantığa göre bir planlamanın başlayabilmesi için üretimin sosyalize olması gerekli.

Mantıksal olarak doğru olan tarihsel olarak da doğru mu? Ortadaki soru, bu. Bu sorunun açımı ise şöyle: Planlama adına layık bir deneyim, Sovyetler Birliğinde ortaya çıktı. Daha doğrusu, çıkışından itibaren planlama bir Sovyet yönetim biçimi olarak kabul edildi. Daha açıkçası ilk çıktığı zamanlar, bir Sovyet yönetim biçimi olduğu için kabul edilmek istenmedi. Ancak zaman içinde Sovyet endüstrileşme başarıları, sistemden soyutlanarak büyük ölçüde planlama uygulanmasına bağlandığı için, planlama da inkar edilemez bir prestij kazandı. Bu prestij ile planlama, çıkış özelliklerinden ayrılarak bütün ülkelere girmeye başladı.

İlk planlama uygulamasının ilk sosyalist ülkede ortaya çıkışı, planlama sürecinin mantığının anlaşılmasını

hem kolaylaştırdı, hem de zorlaştırdı. Kolaylaştırdı. Çünkü planlama ile toplumsal mülkiyet arasındaki ilişkinin ilk bakışta görünmesine yol açtı. Zorlaştırdı. Çünkü toplumsal mülkiyet gerçekleşir gerçekleşmez, planlama uygulamasının başlayabileceği kanısını verdi. Böylece toplumsal mülkiyet kurulur kurulmaz, sosyalizasyon düzeyinin içinde bulunduğu aşamaya bakılmaksızın, planlamanın başlayabileceği düşünüldü. Hâlâ da düşünülüyor. Ancak bu düşünce, doğru olmaktan çok uzak. Çünkü ilk sosyalist ülkede, burada anlatıldığı ve herkesin planlama olarak kabul ettiği anlamda planlama, sosyalist devrimden 12; planlama örgütünün kuruluşundan ise 8 yıl sonra uygulamaya kondu.

Aradan geçen süre içinde ne gibi «hazırlıkların» yapılmasının gerektiğini anlayabilmek için Lenin'i dinlemek gerekli. Lenin, devrimden (Ekim) altı-yedi ay sonra yaptığı «Sovyet İktidarının Gündemdeki Görevleri» adlı konuşmasında şunları söylüyor: «Ancak proletarya ve yoksul köylüler, kendilerinde yeterli ölçüde bilinç, fikirlilik, kişisel yarar gözetmeme, inanmışlık bulursa sosyalist devrimin zaferi perçinleşir. Yeni, Sovyet tipi, devleti yaratmış olarak ve emekçiler ile boyunduruk altında tutulmuş kütlelere yeni toplumun bağımsız olarak kurulmasına gerçek katkıda bulunma olanağını açarak, biz, sadece güç görevin küçük bir bölümünü çözdük. Asıl güçlük ekonomik alandadır: Üretim ve ürünlerin dağıtımının günbegün ve en titiz hesap ve kontrolunu sağlamak, verimliliği artırmak ve üretimi gerçekten **sosyalizme etmek**» (V. İ. Lenin, Sovetskom Stro'tel'stve, altını çizen Lenin) Üretimin gerçekten sosyalizasyonu, genç sosyalist iktidarın, ilk-önde gerçekleştirmek durumunda kaldığı görevlerden birisi. Çünkü bunu yapmaksızın akılcı bir düzen kurmak gerçekten son derece güç. Buharin, bu gerçeği, Lenin'in bazı bölümlerini beğendiği, bozılarını eleştirdiği «Geçiş

Döneminin İktisadı» adlı çalışmasında şöyle formüle ediyor: «Toplulaşmış proletarya görece olarak ne kadar çok ise, komünist devrimin tipi o kadar yüksektir. **Zaferi** sağlamak daha zordur. Fakat zaferden sonra yeni düzeni **kurmak** o kadar kolaydır. Komünizmin örgütsel dayanağı, üretim araçlarının toplulaşmasında (konsantrasyon) ve işin sosyalizasyonunda yatar.» (N. Buharin, Ekonomika Perehodnovo Perioda, Moskva, 1920, s. 150. Altını çizen Buharin.)

İlk planın uygulamaya konulmasına kadar geçen zaman, bir açıdan bakılırsa, bir toplulaştırma zamanı olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1922 yılı sonundan itibaren mevcut araçlar daha büyük birimler içinde toplandı. Çarlık düzeninden devir alınan ve o zaman bile dünyada en ileri toplulaşma düzeyi gösteren sovyet sanayisi daha büyük ünitelere dönüştürüldü.

Yeni yatırım yapılmadan, yeni alet eklenmeden gerçekleştirilen bu düzenlemenin daha etkin bir planlamayı sağlamak gibi bir temel amacı olduğunu söylemek güç. Çünkü temel zorunluluk, teknik bilgi, gıda ve yakıt, nakliyat gibi fabrikaları çalıştırmak için gerekli öğelerin bütün «mirası» işletmeye koyabilecek bir büyüklükte olmaması. Bu durumda ancak en ileri ajetleri bir araya getirip sadece onları çalıştırmak bir zorunluluk oluyor. Bu yapılırken de yine zorunlu olarak mevcut birimler daha da büyüyor. Büyük üniteler kamunun kontroluna, diğerleri ise özel kişilere veriliyor. Ve ancak bu sürecin sonucundadır ki, toplulaştırma daha ileri aşamalara ulaşabiliyor.

Endüstri kesimindeki sorun tek değil. Stalin'in ısrarla söylediği gibi tarım milyonlarca birimden oluşan bir küçük meta ekonomisi özelliğini taşıdıkça, tarımda piyasa için üretim ve dolayısıyle anarşi devam ettikçe Sovyet ekonomisini planlamak olasılığı yok. Ve de tarımda toplulaştırma sürecinin ilk planla birlikte çok büyük bir hıza erişe-

mesi, rastlantı değil. Tarımdaki kollektifleştirme sürecinin, kulakların Sovyet iktidarını hem ekonomik ve hem de siyasal yönden tehdit etmesine bir tepki oluşu inkâr edilemez. Fakat aynı zamanda inkâr edilemeyecek olan kulakların baskın olduğu veya olmadığı bir küçük meta ekonomisinde endüstri planlarının uygulanabilirliğinden asla emin olunamayacağı.

Burada ortaya bir sorun çıkıyor. İşin sosyalizasyonundan önce plan yapılamazmış. Buna verilecek cevap şöyle: İç uyumu olan, bütün ekonomiyi kapsayan ve gerçekleştirilme şansı olan bir plan yapılamaz. Toplum düzeni ne kadar çok sayıda küçük birimlerden oluşmuşsa, planlamayı tasarlamak o kadar zor, planları uygulamak o kadar olanaksız. Planın hareket varsayımlarındaki küçük bir değişme, varsayımla gerçek arasındaki önemsiz bir ayrılık, birim sayısı arttıkça, uygulamada, artan ölçüde, belirlenmiş amaçlardan uzaklaşmaya yol açar. Ayrıca çeşitli birimler arasında varolduğu sayılan ilişkiler, anlamını yitirmiş «ortalama» özelliğinde olacağından güvenilir ve uygulanır olmaktan uzak. Bu bakımdan planlar, mistik bir varsayım yığınlarından başka bir anlam taşımaz. Çalışma zamanı ve gelirini kontrol etme şansından yoksun bir işportacının yatırım düşünden ileri gidemez. Bunlar gerçekleşir veya gerçekleşmez, bu ayrı. Fakat gerçekleşen planın, tasarlanan plan olması çok düşük bir olasılık. Örneğin 1960 sonrası Türkiyesinin ilk planı, temel amacı bakımından, oldukça yakın bir gerçekleşme tablosu çizebildi. Fakat ortaya çıkan durumun plan tasarısının temel varsayımı ve ilişkileri ile uzaktan ve yakından hiçbir ilişkisi olmadı. Yurt dışındaki işçilerin yapmış oldukları transferlerin, plancıların akıllarına bile getirmedikleri ölçeklere ulaşması, burada önemli bir rol oynadı. Yine Türkiye'nin tarımına özgü koşulların bir sonucu olarak, ilk plan döneminde tarım artış hızının, do-

ğal artışı hızının üstünde oluşu, görünüşteki gerçekleşme tablosuna yol açtı. Çıkarınız bu iki kaynaktaki etkiyi, ilk planın daha önceki eğilimlerden hiç bir ayrılık göstermediği sonucuna varırsınız.

Tabii bütün söylenenler, bütünlüğü olan, ekonominin tüm kesimlerini kapsayan ve uygulanabilir bir planlama yapılamayacağı anlamına geliyor. Bunun dışında, kesimler arası tutarlılığı amaçlamayan, ekonomide karşılaşılan bazı sorunları çözmeye yönelen çabalar her halde olacak. Sovyet iktidarının ilk yıllarında da böyle çabalar oldu. Bunun neler olduğunu anlamak için, Lenin'in silâh arkadaşı ve ilk planlama örgütünün uzun yıllar başı olarak çalışmış olan Krijijanovskiy'i dinlemek gerek. Krijijanovskiy'in 15 inci Parti Kongresinde söyledikleri şunlar:

«Bizim plan kuruluşumuz nasıl gelişti? Ana çizgileri ile genel planın* daha 1920 yılında hazırlanmış olduğunu söylemiştim. Bundan sonra yıkıntı ile mücadele başladı. O zaman, yoldaş Lenin, bizi, yani plancıları, genel planla ilgili genel uğraşlardan alıp, ekonomik cephede âcilen çözüm bekleyen sorunların üzerine sevketti. 1921 yılında kurulmuş olan Gosplan'da, bizim çabucak yakıt krizi ile, taşıma krizi ile, gıda krizi ile uğraşmamız gerekti. Ancak, çok yavaş bir biçimde, karşıt ödeve, bu âcil programlardan ayrılıp bir kaç-yıllık perspektif planlama yapma ödevine geçebildik» (Pyatnadzatıy S'ezd VKP (b), Steno ile tutulan tutanak, Cilt 2, s. 891).

Bu dönemde çözüm bekleyen görevlerin âcil olduğu söz götürmez. Fakat, burada önemli olan, bu âcil görev-

* Sovyet planlama uygulamasında, Türkiye uygulamasındakinin tersine, perspektif planlar 5 yıllık planlardır. Genel planlar, ya da genplan daha uzun dönemi kapsar. Krijijanovskiy'in 1920'de yapıldığını söylediği genplan GOELRO diye bilinen elektrikleştirme planıdır.

lerin çözümünün genel bir plan hazırlamayı ya da hazırlanmış bir planı uygulamayı gerektirmemesi.

Böyle bir plancılık, şok (darbe) plancılığı. Planlamada gerilla yöntemlerini uygulamak: Gerekli yere baskın yapmak ve çeşitli baskın alanları arasında bağları kuvvetlendirmeğe çalışmamak. Çin devriminden sonra da bu gerilla plancılığına başvurulmuş olması, iç uyumu olan akılcı eylemler bütünü anlamında planlamaya ancak böyle bir aşamadan sonra varılması, bunun rastlantı olmadığını gösteriyor.

ÖZEL MÜLKİYET — PLANLAMA İLİŞKİSİ

Planlama kavramını açıklarken söylenmesi gerekli olanların başında planlama ile özel mülkiyetin bağdaşmazlığı yer alıyor. Çünkü eğer bağdaşabilse, bugünün ileri kapitalist ülkelerinde planlama mümkün olurdu ki böyle bir şeyin sözü bile edilemez. Özel mülkiyet olduğu sürece değişim için üretim ve dolayısıyle de kâr motifine göre karar vermek kaçınılmaz. Kâr motifi olduğu sürece de, sosyalizasyon hangi kerteye ulaşmış olursa olsun, o üretim düzeninde anarşi vardır. Kâr motifi saklı tutulduğu sürece; bir üretim kolunda işletme sayısı ne kadar azalırsa azalsın tek'e inmedikçe - rekabet vardır. Rekabet olduğu sürece kapitalistler arası çatışma söz konusudur. Bütün bunları oldukça da planlama yoktur, onun yerine başka bir şey vardır.

Bugünkü kapitalist düzende, onun en ileri aşaması olan emperyalizmde kapitalistlerin kendi iç çelişkilerini sıfıra indirdikleri, artık kapitalistler arası çelişkinin ulusal-kapitalist devletler arası bir çelişkiye dönüştüğü yargısı —ki en aşırı formülasyonunu Buharin'in yukarıda sözü edilen çalışmasında bulmak mümkün,— bir küçük burjuva

aşırıcılığından başka anlam taşımaz. Kapitalistlerin, işçi sınıfı karşısında sağlam bir cephe olarak görünmeleri onların kendi aralarındaki bütün sorunları çözümlemiş oldukları anlamına gelmiyor.

Gelse idi, bugün endüstriyel casusluk en ince bir sanat haline ulaşamazdı. Gelseydi, bugün bir büyük işletmeye girmek, oradaki çalışmalar hakkında bilgi almak, en zor işlerden birisi olmazdı. Bugün büyük işletmelerin üretim süreçleri, kullandıkları teknikler ve en önemlisi yatırım tasarıları hakkındaki ayrıntılı bilgi bir hiç denecek kadar az. Bunu burjuva yazınındaki sayısız yatırım kuramının varlığı da göstermektedir. Bunun bir göstergesi de şudur: İki savaş arasında Prof. Tinbergen, uluslar birliği için, bütün bu yatırım «kuramlarının» gerçekle ilişkisini istatistik yöntemler kullanarak araştırmıştır; bulduğu sonuç, hiçbirinin hiçbir şeyi açıklamadığı.

Büyük işletme devamlı büyümek zorunda. Çünkü artık devamlı artıyor. İşletmenin sadece kendi uğraş alanında kalması söz konusu değil. Nereyi kârlı bulursa, oraya gider. Aynı yere başka işletmelerin girmeyi tasarlamaması için hiçbir neden yok. Eğer ikisi girerse rekabet birinin çekilmesi ile sonuçlanır. Ya da piyasayı paylaşmakla. Bu durumda aşırı kapasite kaçınılmaz. Aşırı kapasite ise bugünkü kapitalist ekonominin ayrılmaz bir özelliği. Satışların en yüksek olduğu bir zamanda bile, en büyük işletmelerin örneğin büyük buhrandan önce dev demir-çelik işletmelerinin kapasite kullanma oranları yüzde yetmiş beşten düşük. Aşırı kapasite rekabetin hem sonucu ve hem de —artan artıkla birlikte— nedeni.

Kaldı ki bugünün kapitalist ekonomilerinin aynı özellikleri taşıyan aşağı yukarı aynı büyüklükte, aynı teknik yapıda işletmelerden oluştuğunu düşünmek bir hayal. Bu, burjuva ders kitaplarının bir basitlemesi, aynı zamanda

bir yutturmacası. Gelişmenin gittikçe yaygınlaşan, büyük işletmelerce sağlandığı doğrudur. Başka bir deyişle, kapitalist bir ekonomide, ortalama verimi artıran, bir yandan, büyük ve en modern işletmelerde verimin artması, diğer yandan, daha küçük işletmelerin büyük ve modern işletmeleri geriden de olsa izlemek zorunda olmalarıdır. Bu durumda, ekonominin bir zaman noktasında kesiti alındığında ekonominin çeşitli büyüklükte ve modern olma derecesinde, çeşitli işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Küçük ve geri işletmeler talebin, satışların yüksek olduğu konjonktürde yaşama olanağını buluyor. Bunun karşıtı durumlarda ise büyük ve küçük firmalar arasında yaşama savaşı var. Her bunalım öncesinde, kârlılığı düşen dolayısıyla yatırılmış sermayesi değerce azalan küçükçe işletmelerin büyükleri tarafından yutulması (merger) ve de her bunalımdan sonra toplulaşma düzeyinin daha da artması bundan.

Bu durumu Mao, «Çelişmenin eşit-olmayan (dengesiz) gelişme kanunlarını açıkladığı» (Altuser) çelişme üzerine yazısında şöyle belirliyor: «Örneğin, serbest rekabet döneminde kapitalizm, emperyalizm haline geliştiği zaman, ana çelişmedeki iki sınıfın, emekçiler ile burjuvazinin karakterinde ya da bu toplumun kapitalist tabiatında bir değişiklik olmamakla beraber, bu iki sınıf arasındaki çelişme yoğunlaştı, **tekelci sermaye ile tekelci olmayan sermaye arasında yeni bir çelişme doğdu.** Sömürgeci ülkeler ile sömürge arasındaki çelişme şiddetlendi ve kapitalist ülkeler arasındaki çelişme, yani bunların eşit olmayan gelişmelerinin doğurduğu çelişme, kendisini çok sert bir şekilde belli etti ve kapitalizmin özel aşaması olan emperyalizmi meydana getirdi. Emperyalizm döneminin marksizmine Leninizm denmesinin sebebi, Lenin'in bu çelişmeleri doğru olarak açıklaması ve bu çelişmelerin çözümlenmesi gerekli teori ile taktikleri

gene doğru olarak formüle etmesidir.» (Teori ve Pratik, s. 43, altını çizen Y.K.)

Çatışma sadece böyle durumlarda ortaya çıkmaz. Sosyalizasyonun gelişmiş olduğu ekonomilerde, işletmeler arası alış veriş çok yüksek. Bugün bitmiş bir malı üreten bir işletme, bu mala giren parçaların zaman zaman yüzde ellisinden fazlasını başka işletmelerden alır. Başka işletmelerden alış bir anlamda ekonomik ve teknik bir zorunluk. Çünkü, bir işletme bir parçayı, ancak kendi ihtiyacı o parçayı ekonomik olarak üretmek için gerekli ölçekten az ise, dışarıdan alır. Dışarıdan aldığı işletme aynı parçayı başka firmalara da verdiği için ekonomik ölçekte üretebilmektedir. Söz konusu işletmenin, söz konusu parçayı kendisinin üretmeğe kalkması, ancak teknolojinin veri gelişme düzeyinde, atıl kapasite yaratması ile mümkün olabilir. Ya da görece olarak küçük ölçekli ve de dolayısıyle geri teknikli araçları seçme zorunda kalacaktır. Dışarıdan aldığı takdirde ise, bir yandan birikmiş artığını kullanmada güçlük çekecek ve aynı zamanda potansiyel bir artık kaybına uğrayacak.

Bu, gelişmiş kapitalist ekonominin başka bir çelişkisine örnek. Monopolcu kapitalist, bir anlamda rekabetçi kapitalistten daha çok uyanık olmak zorunda. Kararlarını, hamlelerini gizli tutmak ve birdenbire uygulamaya koymak durumunda. Aynı iş kolundaki ek, diğer iş kollarındaki monopolcu kapitalistlerin içinde bulundukları durumu izlemek durumunda.

Marx'ın bu konudaki görüşünü aşağıdaki aktarma özetlemektedir: «Bir dakika için gerçek hayata göz atalım. Modern ekonomik hayatta, sadece rekabeti değil, aynı zamanda monopolu bulursunuz, ve de onların sentezini, ki bir formül biçiminde değil, fakat bir hareket biçiminde görünür. Monopol rekabeti doğurur, rekabet monopolu. Fakat bu denkleşme, birçok burjuva iktisatçının düşün-

düğü gibi, modern durumlardaki güçlükleri ortadan kaldırmaz, sonuç olarak daha güç daha karışık durumlar yaratır.» (K. Marx - F. Engels İ. Revolyutzionnaya Possia, M. 1967).

Bu durumdur ki, klasik savaş kuramlarını bugünün burjuva iktisadının en önemli konularından birisi yapmıştır. «Oyunlar kuramı», stratejiler ve bunlara benzer mantık ve matematik yapılarının, batının kapitalist üniversitelerinde ders olarak okutulmasının nedeni budur. Bunlar kapitalistler arası çatışmaların yardımcı araçlarıdır. Ve bazı sosyalist yazarların, (örneğin E. Mandel) burjuva iktisadı artık ideolojik özelliğini yitirdi, demesinin arkasında bu gerçek yatmaktadır. Yalnız bu, daha önce işaret edilen bir başka konuda olduğu gibi, sadece bir aşırılık. Burjuva iktisadı, monopolcu kapitalizme bu biçimde doğrudan bir hizmet yapmakla birlikte, ideolojik yardımdan da vazgeçmiş değil. Üstelik, bu hizmeti uluslar arası kapitalizm için yapma durumuna girdi. Toplum kalkınması, küçük sanayi ve mevcut dış ticareti veri alan bir ihtisaslaşma, sosyalist endüstrileşmenin yanlışlığını (!) göstermeyi amaçlayan sayısız kitap buna örnek.

Demek oluyor ki, kapitalist düzeni bir dengeler bütünü olarak göstermek isteyen, burjuvalar arası çelişkileri yokluğa indirgeyen görüşlerin gerçekle bir ilişkisi yoktur. Özel mülkiyet olduğu sürece, yarar çatışması olacak ve dolayısıyle planlama söz konusu olamaz. Devlet onların devletidir, fakat hiçbir zaman bir bölüğünün değil. Devlet kendilerinin devleti olduğu için, devlete bilgi vermekten çekinmezler. Yalnız devletin bir kapitalisten alacağı bilgiyi, başka bir kapitaliste geçirmeyeceğinden emin olabilirlerse. Bundan da hiçbir kapitalist emin olamaz.

Kapitalistler arası yarar çatışmasına çok tipik bir örnek, en gelişmiş kapitalist ülke olan Amerika Birleşik

Devletlerinde yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır. Vietnam savaşının bütün amerikan ekonomisi için bir zaman gerekli olduğunda hiç kuşku yok. Kennedy, savaş tırmanmasına ekonomik konjonktürün çok düşük olduğu bir zamanda başladı, ekonomiyi canlandırmak için. Johnson tırmanmayı hızlandırdı. Bundan zamanla en çok savaş sanayii ve yardımcı firmalar yararlandı. İç pazara yönelmiş işletmelerin yararı azaldığı gibi kaynak bulamamak yüzünden, gelişemez duruma geldiler. Öyle ki, Johnson 1968'de Kuzey Vietnam'ın bombalanmasını durdurduğu an ilk etki, borsalarda tüketim malları üreten işletmelerin hisse senetlerinin değerlenmesi oldu. Bu, Vietnam savaşından yararlanan ve de yararlanmayan hatta zarar gören işletmelerin var olduğunu iyice ortaya koymaktadır. Amerika'nın bugün Vietnam savaşından yana olanlar ve olmayanlar biçiminde ikiye bölünmüş olması da bunu göstermektedir. Bu bölünmeyi sadece gerçeği görenlerin, bilinçlenmiş öğrenci ve aydınların yaratmış olduğunu düşünmek, gerçeğin sadece bir yüzüne bakmak demektir. Amerikan basını, radyosu ve televizyonunun, Amerika'nın Vietnam'daki katliamını, Vietnam kurtuluş cephesi dünyaya bir buçuk - iki yıl önce açıklamışken ve kapitalist haberleşme araçları bunu uzun süre hasır altı etmişken, birdenbire temel konu yapması, bu uğurda kampanya açmasının nedeni savaşı durdurmak vaadi ile işbaşına gelmiş Nixon'un bundan vazgeçme eğilimi göstermesidir. Burjuvanın bir bölüğünün artık, ekonomik olarak, Vietnam savaşına tahammül edemez olmasıdır.

Bütün bunlar, özel mülkiyet ortadan kalkmadıkça, bir ülkede, sosyalizasyon hangi kerteye gelirse gelsin, planlama yapılamayacağını göstermektedir. Ancak, hepsinin yararına işleyebilecek ve genellikle genel üretim düzeyini istikrar içinde tutmaya yarayan bazı düzenlemeler yapılabilir ve yapılmaktadır da. Bunlar da üzerin-

de kopartılan gürültüye, yazılan sayısız kitaba karşılık, öyle pek etkili araçlar değildir. İkinci savaştan sonra, batı ekonomisinde 1929'dakini hatırlatan büyük buhran olmamıştır ama, her enflâsyonu bir resesyon (gerileme) izlemiştir. Ve bütün gerilemelerden bir savaşla (Kore, Süveyş ve Vietnam tırmanması) kurtulmak mümkün olmuştur. Ve her kurtuluş, iç çelişkileri sadece bir süre geriye atmağa yaramıştır. Bugün büyük bir krizin eşiğine gelmek bahasına. Enflosyon, enflasyondan sonra küçük bir depresyon zinciri 1969—1970 yıllarında en ileri kapitalist ekonomiyi, aynı zamanda enflasyon ve depresyonla, yani hem fiyot artması ve hem işsizlikle karşı karşıya getirmiştir ki, burada burjuva iktisadı böyle bir durumu hiç düşünmediği gibi, geliştirilen ve pek az etkili olan araçları ya enflasyona karşıdır ya da depresyona. Ya veba'ya ya kolera'ya; ikisine birden etkili bir ilâç yok.

Aslında, özel mülkiyete dayalı bir ekonomide planlama olamıyacağını göstermek için çok uzaklara gitmeğe lüzum yok. Ne için «planlı» düzen getirilmişti Türkiye ekonomisine? Dengesizlikleri ortadan kaldırmak için. Önemli bir dengesizlik ödemeler dengesi ile ilgili. Ne oldu «planlı» düzen gelmesiyle? İlk devalüasyondan onıki yıl sonra, «pek plansız» devrede, 1958 yılında bir devalüasyon yapılmıştı. Bu devalüasyondan tam on iki yıl sonra, «planlı» dönemde yine bir devalüasyon yapılması zorunlu oldu*. Yani bozulan dengenin, bir para ameliyatı ile düzeltilmesi kaçınılmazlaştı ve «planlama» bunu önleyemedi.

---

* Aslında bu on iki yıllık araya fazla bir anlam vermemek lâzım. Önemli olan bu dengesizliğin çıkması ve «planlamanın» buna hiçbir şey yapamaması. On iki yıla mistik bir kural gözü ile bakmamak gerek. Sadece maddesel olan şu nokta: Türk tarımının 9 - 11 yıllık bir devresel hareketi vardır. Bu devrenin yarısı iyi hava koşullarına, yarısı kötü hava ko-

PLANLAMA VE KALKINMA: SİYAMLI İKİZLER Mİ ?

Planlama, yukarıda da söylendiği gibi, her şeyden önce, gelişmiş bir sosyalizasyon sürecinin sonucu. Sosyalizasyon sürecinin ileri aşamalara ulaşmış olması ise ancak ileri bir teknoloji ve kalkınma düzeyinde söz konusudur. Bu bakımdan, aslında planlama kalkınmış olmayı var sayar. Nitekim, Marx'ın planlama üzerinde en açıkça durmuş olduğu çalışması olan Gotha programının eleştirisi, ekonominin belirli ölçüde büyümesi dışında, bir kalkınmayı içermemekte.

Kaldı ki bugünün ileri kapitalist ülkelerinde sosyalist düzen kurulduğu zaman, kalkınma sorunu olmayacak. Fakat planlamanın gerekliliğini kim inkâr edebilir? Üretim düzeninde, anarşiyi ortadan kaldırmak için, üretimin önceden belirlenmiş bir gereksinmeler düzeyini karşılayabilmesi için herhalde hesap ve planlama gerekecek.

«Komünizm, önceki bütün hareketlerden, eski üretim ve değişim ilişkilerinin temelini yıkmak ve ilk kez, bütün doğal kaynakların şimdiye dek var olan insanların yarattığı şeyler olduğunun bilincine varmak ve onları doğal özelliklerinden sıyırmak ve birleşmiş kişilerin gücüne tabi kılmakla ayrılır. Bu yüzden, onun (komünizmin) örgütü, temelde, ekonomiktir ve bu birliğin koşullarının maddesel üretimine yöneliktir, o (örgüt) var olan koşulları, birlik koşullarına döndürür.» (K. Marx - F. Engels, The German Ideology, s. 87-88).

Burada açık olan şu: Sosyalizmin ileri aşamasında, her şeyden daha çok ve bütünüyle, materyel koşullar kollektif insanın iradesine bağlı kılınıyor. Üretici güçlerin

---

şullarına rastlar. 1955 ve 1967'den sonrası genellikle kötü. Tarımdaki dengesizlik ekonomideki dengesizliğin önemli nedenlerinden birisi.

egemenliğine son verilmekte, bunun devamlılığının koşulları sağlanmaktadır. Ve burada temel işlev ekonomiktir ve dolayısiyle planlı olmayı gerektirmektedir. Bu anlamda, sosyalizmin ileri aşamasında, planlama, bırakınız ortadan kalkmayı, en yüksek doruğuna ulaşmaktadır: Maddesel koşulların kollektif insanın iradesine tabi kılınması.

Bunun dışında bugünün sosyalist ülkelerinde de, sosyalizmin ikinci aşamasına geçildiğinde kalkınma diye bir sorun kalmıyacak, ortada. Buna karşılık planlama, sosyalizm sürdükçe var olmakta devam edecek.

Bütün bunlardan çıkartılacak sonuç, gerek kuramsal kaynağı ve gerekse zaman içinde sürekliliği bakımından, planlamayı kalkınma ile beraber düşünmemek gerektiğidir.

Planlama ve kalkınma ilişkisine tarihsel açıdan da bakmak mümkün. Böyle bir bakış açısında, kalkınma ile planlama arasında Siyamlı İkizler ilişkisinin olmadığı daha kolaylıkla görülebilir.

Kapitalizm, İngiltere'de doğdu. Avrupa'nın diğer ülkelerine, Kuzey Amerika'ya ve yakın zamanlarda uzak doğuya yayıldı. Kapitalizmin yayıldığı yerlerde kalkınma denilen olgu ortaya çıktı. Ama bunların hiç birinde planlama ortaya çıkmadı. Hiç birinde kesimler arası dengeler kurulamadı. Daha da ilginci, böyle bir ihtiyaç da yoktu. Tam tersine, bir bakıma dengesizlik, sistemin özelliği ve yaratıcı gücü oldu. Dengesizlik olduğu için kalkınma ortaya çıktı. Çünkü dinamik bir açıdan dengesizlik, devamlı olarak yeni kâr alanları, yeni yatırım olanakları yarattı.

Kalkınma, işgücünün verimini artıran, yeni buluşları içeren yatırımların sürekli olarak yapılmasının bir sonucu. Yatırım yapıldığı sürece, kâr oranları düşme eğilimi gösterir. Eğer yatırımlar, ortaya çıkan ihtiyaçları tam olarak karşılayabiliyorsa, bazı malların zaman zaman kıtlaşması gibi bir durum görülmez. Halbuki, zaman içinde

bütün malların değilse bile bazı malların kıt olması, kapitalist sistemin canlılığını sürdürebilmek için en gerekli niteliklerden birisi. Çünkü ancak bu yolla, yatırımların tümü olmasa bile bir bölümü ortalamanın üstünde kâr sağlayabilir. Bir yerdeki yatırım ise, başka bir kesimde kıtlık veya dengesizliğe yol açarak yeni kâr alanları açar.

Basite indirgendiğinde, kapitalist sistemin kendisini sürdürmesi olarak ortaya çıkan kalkınmanın özü bu. Bu özde, planlama veya planlamayı andıran bir denge kavramı yok. Dengesizlik kavramı var.

KALKINMA İLE DENGE

Planlama ile kalkınma ilişkisine ters yönden bakıldığında ortaya başka bir soru çıkıyor. Bugün, kalkınmanın dengeli, dolayısıyle planlı olması gerekliliği üzerinde anlaşmış olanların sayıları gittikçe artıyor. İleri sürülen ve amaçsal olarak ortaya konan şu ki: Bugün kalkınmak isteyen halklar, bir planlı düzen kurmak zorundalar.

İlk bakışta buna söylenecek bir şey yok; eğer, planlama şimdiye dek kaba çizgileri verilmiş biçimde anlaşılmışsa. Bu anlayışın vargıları açık. Özel mülkiyetin, ilk planda ve en azından «komuta kuleleri» denen, ekonominin köprü başlarında kaldırılması şartıyla. Ancak bu biçimde planlama söz konusu olabilir ve dolayısıyle kalkınma başarılabilir.

Yalnız bu anlamdaki ilişkiyi abartıp ona, zaman boyutundan yoksun ve hiç olmazsa kapitalizmin bütün aşamalarına uygulanabilir bir kalınlık kazandırmamak gerekir. Bu ise sık sık yapılıyor.

Denmektedir ki, kalkınma dengelidir, ekonomideki çeşitli büyüklüklerde zaman içinde artışlar olabilir. Bu, eğer

birbiri ile uyuşum durumunda değilse, kalkınma değil gelişmedir. Metalaşma, bazı alanlarda verimin artması, elektriğin kullanılması eğer bir bütünlük kazanmamışsa, birbirini destekler bir düzeye erişmemişse, kalkınmadan söz edilemez. Bu görüşe göre bütün bunlar bir denge içinde gelişmezse kalkınmış olunmaz.

Böyle bir yaklaşımın gayet idealist ve gerçeklerle bağdaşmayan bir yaklaşım olduğu söylenmeli. Kapitalist kalkınmanın, istersenız buna gelişme deyiniz, en belirgin özelliği dengesiz oluşu.. Iktisat tarihi bu dengesizliğin, bir onlamda çarpıklığın örnekleri ile dolu. Endüstri devriminin iki temel kolunda, tekstil ve demir, her şeyden önce teknoloji dengesiz olarak gelişti. Bu dengesizliği, endüstri devriminin bir tarihçisi şöyle açıklıyor: «Onsekizinci asırda tekstil endüstrisinde gelişme, eğirme ve dokuma gibi iki ardışık süreç arasında bir yarış biçiminde oluşmuşken, demir endüstrisindeki gelişmeyi daha çok yandaş ve rakip iki süreç olan döküm ve dövme arasındaki bir mücadele şeklinde düşünmek gerekir. Bu (son) mücadelede zafer yavaşça fakat devamlı olarak döküm lehinde gelişti.» (T. S. Asthon, İron and Steel in the İndustrial Revolution, 1951, s. 38-39). Bu, tek tek endüstriler içindeki dengesizliğe örnek. Bu dengesizlik, örneğin eğirmede bir süre gecikme, zaman zaman dokuma işçilerinin ilerlemesinin durmasına yol açmış, dolayısıyle daha etken dokuma teknolojisinin doğması imkânını yaratmıştır. Aynı biçimde demir teknolojisindeki dengesizlik, devamlı ölçüde demir ve çelik endüstrisinin üretiminin artmasına. Öyle ki çok kısa bir zaman içinde ondokuzuncu asrın ortalarında, İngiltere ürettiği demiri kullanabilme sorunu ile karşı karşıya kaldı. Bunun sonucu iledir ki, İngiltere'de ekonomik dayanağı olmayan, kanalcılık, köprücülük ve sonra da demiryolculuğa hücum kaçınılmaz ol-

du. Ve de bu hücumda kazananlar sadece demir üreticileriydi; kanalcı ve köprücülerin çoğu iflâs ettiler.

Üretim araçlarında, özellikle makinedeki dengesizlik sadece tekstil ve demir - çeliğe sınırlı değil. Gelişmenin can damarı sayılan, makina araçlarında da aynı şeyi görmek mümkün: «**Makinalar arası** ilişkide, dengesizlikler kavramı, onsekizinci asırdaki İngiliz (pamuk) tekstil endüstrisini anlamak için yapılacak her girişimin, gerçekten de rigueur'üdür. (Kay'ın uçan mekiğinin eğirme işlemlerinin hızlandırılması ihtiyacını doğurması gibi). Biz ileri sürmekteyiz ki, **bir tek kompleks makina veya işlemde,** parçalar arasında daha da büyük dengesizlikler sık sık var olur. Teknolojik dengesizlik kavramı burada yararlı olabilir... (Öyle ki) tek bir iyileştirme, kendi gelecek sorununu **yaratır,** o da yeni değiştirme ve revizyonu zorunlu kılar.» (N.. Rosenberg, The Technological Change in the Machine Tool İndustry, 1840 - 1910 Cournal of Economic HIstory, Dec. 1963, s. 440).

«Endüstrinin bir kolunda üretim biçimindeki temelli bir değişme, diğer kollarda da benzer değişmeyi gerektirir. Bu, ilk önce, endüstrinin, bir sürecin ayrı aşamaları olarak biribirine bağlı fakat sosyal işbölümü dolayısıyle her biri bağımsız meta ürettikleri için birbirinden hâlâ kopuk (isolé) kollarında görünür. Örneğin, makina ile eğirme, makina ile dokumayı bir zorunluluk yapmıştır ve her ikisi de beyazlatma, basma ve boyamadaki mekanik ve kimyasal devrimi mecburî yapmıştır. Aynı zamanda, diğer yandan, pamuk eğirmedeki devrim, çekirdeği pamuktan ayırmak için çırçır makinasının icadını davet etmiştir. Ve ancak bu icat sayesindedir ki, bugün gerekli olan bu çok büyük ölçekde pamuklu üretimi mümkün olabilmiştir.» (K. Marx, Capital, Cilt I, s. 393 - 4).

Sabit sermaye ve araçlardaki bu dengesizliğin bütünüyle üretim sürecinde dengesizliğe yol açması kaçınıl-

maz. Çünkü üretim güçlerindeki gelişme, üretimin biçim ve ölçeğini belirler. «Üretici, işbölümü ve değişime dayalı bir toplumda üretime başlar başlamaz (ki bunlar B. Proudhon'ın varsayımlarıdır) satmaya mecburdur. B. Proudhon üreticiyi üretim araçlarının **özgür iradeye** dayanmadığı konusunda, bize katılmak durumundadır. Bunun dışında, üretim araçlarının çoğu, üreticinin dışarıdan elde ettiği ürünlerdir ve modern üretimde, üretici istediği miktarda üretmek özgürlüğüne bile sahip değildir. Üretici güçlerin gerçek gelişme derecesi, onu şu veya bu ölçekte üretmeye zorlar.» (K. Marx, Poverty... S. 36).

Marx, teknolojinin getirdiği sınırlamaları ve bunun boyutlarını Kapital'de daha büyük bir açıklığa kavuşturmaktadır: «Üretici sürecin genişlemesinin biçimlendiği oranlar keyfî olmayıp, teknoloji tarafından belirlendiği için, gerçekleşmiş artık değer kapitalizasyon amacına yönelmiş olsa bile, ancak birçok ardışık devirin sonucunda (ki o zamana kadar birliktirilmek zorunluluğu vardır) ek kapital olarak etken bir şekilde kullanılabilmek veya işleyen sermaye - değer devrine girebilmek için yeterli bir ölçeğe ulaşır.» (Capital, Cilt II, s. 80).

Teknoloji dengesiz, üretim düzeni dengesiz olunca kalkınma da dengesiz olmak zorundadır: «Kapitalizm, işgücünün kendisinin bir meta olduğu zaman en ileri aşamasına (ulaşan) bir meta üretimidir. İç değişimin ve özellikle uluslararası değişimin gelişmesi, kapitalizmin karakteristik özelliğidir. Kapitalist sistemde tek tek işletmelerin, tek tek endüstri kollarının ve tek tek ülkelerin dengesiz ve rastgele kalkınmaları kaçınılmazdır. Dengesiz kalkınma ve kütlelerin yarı aç bir düzeyde varolmaları, bu üretim biçiminin temelli ve kaçınılmaz koşul ve dayanaklarıdır.» (V. İ. Lenin, İmperialism, s. 100 - 101). Kapitalist ülkelerin kalkınma tarihleri Lenin'in bu özet belirlemesini doğrulayacak örneklerle doludur. 1851 yılında Londra'da-

ki Chyristal Palace sergisinde Amerikalıların sergiledikleri tarım araçları karşısında İngilizlerin, endüstri devrimini gerçekleştirmiş İngilizlerin, hayretler içinde kalışı oldukça düşündürücü. Sanayide en ileri teknolojiye ulaşmış bir ülkenin tarımının, daha gelişmesinin boşlangıcında olan bir ülkenin tarımından da geri oluşu, dengesizliğe tipik bir gösterge sayılmak gerekir. Aynı biçimde, ondokuzuncu asrın son çeyreğinde Almanya ve Amerika'nın birer endüstri devleti olarak ortaya çıkışının İngiltere'nin durgunluk dönemine rastlayışı bir rastlantı sayılmamalı.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, bir kez daha, kapitalizmin yapısında dengesizlik olduğu. Kapitalizm dengesizdir, planlanamaz. Kapitalist kalkınma dengesizdir, kapitalist düzende, planlı kalkınma olamaz. Hepsinden öte, kapitalist kalkınmaya bir denge giydirmeye çalışmak mistik bir çabadır. Stalin bu konuda daha da keskin bir durum almakta ve denge teorisinin geçerliğini sosyalist kalkınma için de reddetmektedir: «Ulusal ekonominin sektörleri arasında 'denge' teorisi denen şeyin, sosyalistler arasında da itibar gördüğünü herhalde bilirsiniz. Hiç şüphe yok ki bu teorinin Marksizm ile ortak hiç bir yanı yoktur. Ama buna rağmen, sağ kanadın adamları tarafından yayılmaktadır...

Bu teorinin Leninizm ile bağdaşmadığını anlamak güç değil. Bu teorinin objektif olarak hedefinin bireysel köylü ekonomisinin mevzilerini korumak, kulak unsurlara, kolhozlara karşı mücadelelerinde 'yeni' bir teorik silâh sağlamak, kolhozların durumunu zayıflatmak olduğunu anlamak ta güç değil. Ama buna rağmen, bu teori basınımızda itibar görmüştür.

Oysa, bu teorinin yıkılması ve ortada izinin kalmaması için Marksizmin hazinesinden yeniden - üretim teorisini alıp onunla karşılaştırmak yeter.» (Stalin, Sosyalist Ekonominin Meseleleri içinde, s. 95 - 96).

KALKINMA

Kalkınmış insan. Türkçede pek kullanılmayan bir deyim. Çünkü ters geliyor. Alışılmadığından. Ama gelişmiş insan, daha çok kullanılıyor. Aslında gelişmiş insan demek, kalkınmış insan demek.

Kime denir, gelişmiş insan? Bugünün dünyasında bir köylüye denmez. Köylüye göre şehirli daha gelişmiş. Halbuki ikisi de insan. Belki günlük yaşantısında köylü şehirliden daha çalışkan. Daha çok emek harcıyor. Ama yine de şehirli kadar gelişmiş sayılmıyor.

Köylü de, şehirli de insan. Fakat ikisi arasında bir fark var. Şehirli daha kontrollu. Hem kendisini daha çok kontrol edebiliyor hem de çevresini. Köylü, sadece karasabanını veya pulluğunu kontrol ediyor. Az miktarda, o da hepsi değil, gübre kullanıyor. Şehirli, şehrin çalışanı, makina kullanıyor. Elektriğe kumanda ediyor.

Gelişmiş ile gelişmemiş arasındaki en belirgin ayrılık kontrol gücünde. İnsanla maymun arasındaki temel ayrılık da bu. İlkel insanlar tarih içinde gelişen insan arasındaki ayrılık da burada. İnsanın, insan oğlunun gelişiminin en belirgin çizgisi zaman içinde kontrol gücünün artması. Bir zamanlar sadece kendi gücünü kontrol eden insanoğlu, giderek doğayı ve kendi yarattığı aletleri kullanmayı öğrendi.

Bugün Amerikan ekonomisinin Türkiye'ye göre daha kalkınmış olduğu söylenir. Öyledir de. Ne fark var ikisi arasında? Görünen fark, tüketim alışkanlıkları. Amerika'da orta yurttaş daha çeşitli ürünler tüketiyor. Fakat bu tüketim farklılığı belki Türkiye'de yaşayan bir bölük insan için önemli. Türkiye'nin köylerinde yaşayanlar için Amerika'da tüketilenlerin çoğunun hiç bir önemi yok. Zorlanmadıkça, bunları tüketmek bile istemezler.

Ama Türkiye'nin köylerinde ya da şehirlerinde çalışanlar, dünyanın başka yörelerinde yaşayan ve çalışan hemcinsleri gibi bir şey isterler. Daha az çalışmak. Veya aynı anlama gelmek üzere aynı süre çalışarak daha çok üretmek. Başka bir deyişle emeklerinin en az Amerika'da çalışanlar kadar verimli olmasını istemek. Bu, en doğal bir istek.

Amerika'da yaşayanların Türkiye'dekilerden en önemli ayrılığı, yeni dünyada çalışanların daha verimli olmaları. İşgücünün, daha çok iş aracı ve öznesi kontrol etmesi. Bu yüzden de aynı zaman süresi içinde daha çok üretim yaratması.

Gelişmemiş insandan gelişmiş insana, bir ülkeden diğerine geçildiğinde aradaki ayırıcı özelliğin işgücünün verimliğinde olduğu görülüyor. Tarih içinde, zaman içinde de gelişmenin çizgisi, bu. Ülkelerden, insanlardan soyutlayıp bir genelleme yapıldığında ortaya çıkıyor: Kalkınmanın, işgücünün verimliliğinin artışına özdeş olduğu.

Kalkınmanın, gelişmenin işgücünün verimliliğin artışının özdeş oluşu, klasik iktisatın temel açıklamalarından birisi. Marx'da da aynı açıklamalar var. Üstelik Marx'ın iktisatının temel direklerinden birisi. Böyle olduğu için de kendisinden sonra gelen iktisattan önce yavaş daha sonra hızlı bir biçimde silindi. Çünkü emeğe dayalı bir değer kavramı, içgüdünün verimliliğine dayanan bir gelişme çizgisinin tehlikeli olacağı sonucuna varıldı. Emeği ve işgücü verimliliğini sistemin dışına iten bir iktisat anlayışı alışkanlık haline geldi.

Kalkınma, tek kelime ile, işgücünün verimliliğinin artması. Marx bunu, belki de çalışmalarının hiç birisinde, aşağıdaki açıklıkta ortaya koyamadı. Aktarma, Marx'tan bugüne kalan en karışık notların birisinden yapılıyor. Bu yüzden ilk bakışta karışık görülebilir. Fakat dikkatlice

okunduğunda karışık olmadığı ortaya çıkacak: «Böylece, insanın, her zaman üretimin amacı olarak göründüğü kadim kavram (ne kadar dar bir ulusal, dinî veya siyasal tanım olursa olsun) üretimin insanın amacı, servetin de üretimin amacı olduğu modern dünyada çok daha yüce görünmektedir. Gerçekten de, eğer dar burjuva biçim soyulup atılırsa, servet, kişilerin evrensel değişim içinde yaratılmış gereksinmelerinin, yeteneklerinin, tatmin olmalarının, üretici güçlerinin v.b. bütünü değil de nedir? Doğa güçleri üzerindeki —fiziksel doğa denilen şeyin olduğu kadar kendi yarattığı doğanın— insan kontrolunun tam gelişmesi değil de nedir? Nedir, eğer kendi yaratıcı yeteneklerinin, önceki tarihsel evrimden başka, (ki tarihsel evrim bu evrimin, bütününü, yani, önceden **tesbit edilmiş** herhangi bir ölçüt ile ölçülmemiş olan insan gücünün kendisinin evrimini başlıbaşına bir amaç yapar) hiçbir ön koşul olmaksızın mutlak olarak geliştirmek değilse? Bu nedir, eğer insanın kendisini belirlenmiş bir biçimde yeniden yaratmayıp kendi bütünlüğünü yaratması durumu değilse? Bir durumdur ki, insan bu durumda geçmişte biçimlenmiş bir şey olarak kalmayı aramaz, fakat oluşun mutlak hareketi içindedir. Burjuva siyasal iktisadında ve burjuva iktisadın tekabül ettiği üretim döneminde, insanın içinde yatan şeylerin tüm geliştirilmesi, bütün bir yabancılaşma ve bütün sabit, tek yanlı amaçların yıkılması, başlı başına amacın, bütünüyle dışsal bir zora feda edilmesi biçiminde görünür. Bu bakımdan bir anlamda ilkel insanların çocuksu dünyası üstündür, fakat bu ancak kapalı biçimler, şekiller ve tesbit edilmiş (kurulu) sınırları aradığımız sürece böyledir. İlkeller dar bir doyma sağlarlar, halbuki modern dünya bizi tatmın olmamış durumda bırakır veya (modern dünya) kendisinden tatmin olmuş olarak göründüğü durumlarda ise **bayağı ve adidir.**» (K. Marx, Pre-capitalist Formations, s. 84-85).

Kalkınma, ki burjuva düzende bir üretim ya da servet artışı biçiminde anlaşılmaktadır, insanın kendi yarattığı ya da önceden var olan doğa üzerindeki kontrolunun artmasından başka bir şey değil. Yine kalkınma, insanın yarattığı yeteneklerinin tarihin getirdiği sınırdan başka hiç bir sınır tanımaksızın geliştirilmesi, bunun başlı başına bir amaç olması. Bu anlamda kalkınma, çeşitli tarihsel üretim biçimlerinin üstündedir, tarihsel gelişimi içermektedir fakat çeşitli tarihsel biçimlerinin zorunlu olarak getirdiği bozulma etkilerinden bağımsızdır. Kalkınma, tek anlamı ile işgücünün veriminin artmasıdır ve iş gücünün veriminin artması hem kalkınmanın kendisidir ve hem de daha hızlı kalkınmanın nedenidir. Hız, kalkınmanın olmazsa olmaz özelliği değildir. Kalkınma hızına böyle bir anlam kazandırmak, belirli hızın altındaki verimlilik artışını kalkınma saymayıp, belirli hızın üzerindekileri kalkınma saymak, ona tarih ötesi mistik bir özellik vermek olur. Çünkü hızı, üretim güçlerinin çeşitli tarih aşamalarındaki gelişme düzeyi belirler. Ve bu hız, örneğin klasik kapitalist gelişme sürecinde yüzde beşin altında oluşurken, sosyalist kalkınma sürecinde en azından yüzde onun üstüne çıktı. Marx kalkınmanın bu yanı ile ilgili olarak şunları söylüyor: «Bu tarihsel olarak gelişmiş işgücünün verimliliği ile, bazan yapıldığı gibi, hiçbir mistik düşünce, hiçbir şekilde ilişkilendirilmemelidir. Ancak insanlar kendilerini hayvanlık derecesinin üzerine çıkardıktan sonra ve bu yüzden onların işi bir ölçüde sosyalize olduktan sonra, birinin artık-işinin diğerinin varolmak koşulu olması gibi bir durum ortaya çıkar. Uygarlığın ilk belirtilerinde (şafak) işin ulaşmış olduğu verimlilik düzeyi küçüktür. Fakat tatmin etme araçları tarafından geliştirilmiş ve onlarla birlikte gelişmiş olan istekler de azdır. Bundan başka, bir önceki dönemde, başkalarının işine dayanarak yaşayan toplum bölüğü, doğrudan üretlcilere oranla son dere-

ce azdır. İşgücünün verimliliğindeki artış ile birlikte toplumun bu küçük bölüğü hem mutlak ve hem de görece olarak büyür. Ayrıca, yandaş ilişkileri ile birlikte sermaye, uzun kalkınma sürecinin bir ürünü olan bir ekonomik topraktan fırlar. Onun (sermayenin) temeli ve başlangıç noktası olan işgücünün verimliliği doğanın değil fakat binlerce asrı kucaklayan bir tarihin hediyesidir.» (Capital, Cilt I, s. 512). Kısacası, kalkınmanın hızı, tarihî gelişim ile belirleniyor. Tarihî gelişim içinde kalkınma devamlı. Arz ise değişebiliyor.

KALKINMANIN ÖLÇÜSÜ

Önceki paragraflarda, kalkınmanın ne olduğu açıklandı. İşgücünün verimliliğinin artışının hem kalkınmanın kendisi, hem de motoru olduğu anlatıldı. Bu durumda, kalkınmanın ölçüsü de açıklık kazanmış oluyor. Verimlilik artış ölçütünü aynı zamanda kalkınmanın ölçütü olarak düşünmek ve kabul etmek mümkün.

Buraya kadar söylenenler oldukça basit. Güçlük bundan sonra başlıyor. Verimlilik ve verimlilik artışı nasıl ölçülecek? Aslında tanım olarak bu iş de çok zor değil. Şöyle yapılabilir: Aynı ürünü, tüketicilere aynı kullanma değerini veren mal veya hizmeti, sağlamak için gerekli toplam işgücünün değişimi hesaplanabilir. Bir ton çimento veya bir çift ayakkabı için gerekli toplam işgücünün zaman içindeki değişimi verimlilik artışını gösterir. Tabii, zaman geçtikçe aynı kullanma değerini yaratmak için gerekli toplam işgücü azalacak. Azalma derecesi, kalkınmanın da derecesi oluyor.

Bunu tersinden de söylemek mümkün. Bu kez, işgücü toplamı sabit tutulabilir. Belli miktarda toplam işgücü, zaman içinde nitelikleri belirlenmiş üründen ne kadar üre-

tiyor? Zaman geçtikçe daha çok üretmesi gerek. Aynı miktarda işgücünün zaman geçtikçe daha çok ayakkabı veya çimento üretmesi gerek. Eğer bu gereklilik gerçekte de saptanabiliyorsa, işgücünün verimliliği artıyor, demek. Dolayısıyla da kalkınma var, demek. Burada da verimlilik artışı, kalkınmanın derecesini belirler.

Yöntemsel olarak durum, böyle. Ancak uygulamada bazı engeller var. Engeller, yine alışkanlıktan geliyor. İşgücüne, iktisat içinde lâyık olduğu ayrıcalıklı yerin verilmemesi, verimlilik artış bilgilerinin toplanmamasına yol açmış. Çok çeşitli ülkelere gitmeye gerek yok. Bugün Türkiye'de verimlilik artışını saptamayı amaçlayan bir tek çalışma, bir tek yayın yok. Devlet İstatistik Enstitüsü var, Çalışma Bakanlığı var. Fakat verimlilik endeksleri yok. Türkiye'de ve benzer ülkelerde verimlilik endeksleri ücret endeksleriyle birlikte fiilen yasaklanmış bilgiler arasında. Gerekli bütün hammaddenin bulunmasına, sözde planlı dönemin uzunluğu 15 yıla yaklaşmasına karşın, bunlara ihtiyaç duyulmamasının bir anlamı olmalı. Tabiî sınıfsal bir anlam.

Türkiye, verimlilik endekslerinin düzenlenmesinin günah sayıldığı tek ülke değil. Türkiye'nin ilerisinde veya gerisinde fakat aynı özellikteki birçok ülkede durum aynı.

Ancak verimlilik bilgilerinin toplanmaması, kalkınmanın ölçütü olarak verimlilik artışını almaktan vazgeçmeyi gerektirmiyor. Eğer verimlilik artış endeksi yoksa, verimlilik artışına yol açan faktörlerin artışını ölçmek ve hesaplamak mümkün. Bunlardaki değişme, verimlilik artışını yaratacak. Dolayısıyla verimlilik artışına yol açan faktörlerin artış hızı, kalkınmanın da hızı olacak.

Nedir, işgücünün verimliliğini artıran? Eğitim diye, cevap verilir genellikle. Bir ölçüde doğru, ancak, büyük ölçüde yanlış bir cevap. Bugünün modern işletmelerinde, işini gereği ölçüde yapan bir işçiyi alıp eğiterek mühen-

dis yapsanız ve aynı işi yapmasını isteseniz, işçinin verimliliği artmaz. Aynı kalır. Eğer, aynı işçinin verimliliğini artırmak istiyorsanız, işçiyi daha yeni makinalarla, daha uyumlu hammadde ve enerji kaynaklarıyla donatmanız gerek. Kısaca, işçinin kontrol ettiği, kullandığı üretim araçlarını, niceliksel ve niteliksel olarak, artırmanız gerek.

Marx, bu olguyu şöyle açıklıyor: «Toprağın verimliliği ve benzeri doğal koşullarla tek tek ve münferit üreticinin beceri derecesi (ki bunlar, kendisini niceliksel, yani ürettikleri ürünün büyüklüğünden daha çok, niteliksel, yani ürünün daha iyi oluşunda ortaya koyarlar) bir yana bırakılacak olursa, işin verimlilik derecesi, belirli bir toplumda, bir işçinin belirli bir zaman içinde aynı emek yoğunluğunda, ürüne çevirdiği üretim araçlarının görece derecesi ile tanımlanır. İşin verimliliği arttıkça, işçinin ürüne çevirdiği üretim araçları kütlesi artar.» (K. Marx, Capital, Cilt, 1, s. 621 - 622).

Verimlilik düzeyi yüksek işgücü, daha çok üretim araçları kütlesi kullanır. Daha çok üretim araçları kütlesi kullanmak, emeğinin verimliliğini artırır. Verimliliğin ve kalkınmanın sırrı, burada. Bu sırrı biraz daha açmak mümkün. Kalkınma, doğa ve çevre üzerinde kontrol gücünün artmasından başka bir şey değil. Kim kontrol edecek? Kuşkusuz, işgücü kontrol erecek. Ancak sadece canlı işgücü mü? Daha doğru bir deyişle canlı işgücü kontrol yeteneğini yalınkat mı kullanacak? Tarihin gelişimi içinde böyle bir yol akılcı bir tutum olamaz. Canlı işgücü, birikmiş işgücünü, üretim araçlarının içinde somutlaşmış işgücünü de, kullanarak kontrol yeteneğini artırmak olanağına sahip. Böyle bir yolun sağladığı olanakların önemini anlamak için şöyle bir tarihsel örnek var, ortada: «1770 yılında Britanya Birleşik Krallığının nüfusu 15 milyon idi. Nüfusun üretici bölüğü ise 3 milyon. Teknolojik iyileştirmelerin üretici gücü ise yaklaşık olarak 12

milyon insana tekabül ediyordu ki bu, toplum üretici gücü 15 milyon yapmaktadır. Bu bakımdan üretici güç ile nüfus arasındaki ilişki bire bir, teknolojik iyileştirmelerin toplam verimliliği ile el emeğinin verimliliği arasındaki ilişkisi ise dörde bir olmaktadır.

1840 yılında nüfus 30 milyonu geçmemekte idi ve bu nüfusun üretici bölüğü 6 milyon idi. Halbuki teknolojik iyileştirmelerin verimliliği 650 milyona ulaşmıştı ki bunun bütün nüfusa oranı 21 e 1; el emeğinin verimliliğine ilişkisi ise 108 e 1 olmaktadır.

Bundan çıkmaktadır ki, İngiliz toplumunda, çalışma gününün verimliliği, 70 yıl içinde yüzde 2700 artmıştır. Yani 1840 yılında 1770 yılına göre 27 defa fazla üretilmektedir.» (K. Marx, Poverty of Philosophy)

Teknolojik iyileştirmeler, üretim araçları anlamına geliyor. Daha çok da makina. Makina, teknolojik ilerlemeyi içinde barındıran kütle oluyor. Teknolojik iyileştirme ve ilerlemeyi makinasız yaratmak ve bir yerden diğerine taşımak mümkün değil. Mümkün olduğunu düşünenler, makinanın dolayısıyla yatırımın önemini, bilerek veya bilmeyerek azaltmak isteyenler. Yukarıdaki hesaplamada, makinanın gücü ortaya çıkıyor. Başlangıç yılında, bir birim basit işgücüne, yine işgücü cinsinden tanımlanmış, dört birim teknolojik iyileştirme düşüyor. Son yılda ise bir birim basit işgücüne 108 teknolojik iyileştirme düşüyor. Dolayısıyle 70 yıllık zaman aralığında işgücünün verimliliği 27 kez artmış oluyor. Verimlilikle birlikte kalkınma düzeyi de aynı ölçüde artıyor.

Makinanın temel özelliği, uygulandığı zaman uygulandığı üretim kolunda, bir birim ürün için gerekli toplam işgücünü azaltması. Tersinden söylendiğinde makinalı üretim, aynı miktarda toplam işgücü ile daha çok ürün sağlıyor. Bunun mantığını şöyle düşünmek mümkün: «Makina ile üretilmiş her şey, elle üretilmiş benzer şeyden

ucuz olduğu için, şu yanılmaz kanunu çıkarıyoruz: Eğer makina ile üretilen şeyin toplam miktarı, daha önce el zanaatı veya manüfaktür ile üretilip de şimdi makina ile üretilen şeyin miktarına eşit ise, harcanan toplam iş azalır. İş araçlarına, makinaya, kömür ve benzerlerine harcanan emek, makinanın üretimden çıkardığı emekten zorunlu olarak azdır. Karşıt durumda, makinanın ürünü, en azından el işinin ürünü kadar veya daha pahalı olurdu. Fakat gerçekte, makinanın daha az işçi ile üretmiş olduğu toplam miktar aynı kalmak bir yana, şimdi yerinden edilmiş olan ve elle yapılmış olan şeyin toplam miktarını aşar.» (K. Marx, Capital, Cilt 1. s. 442).

Bütün bunlardan çıkan sonuç, kalkınmanın işçi başına kullanılan makinanın ve diğer üretim araçlarının artmasından başka bir şey olmadığı. Bu yüzden bir toplumda üretimin, örneğin, el zanaatlarından sanayiye doğru kayması kalkınma yönünde bir eğilimi gösteriyor. Çünkü bu kayma ile bir işçi, belli zamanda, daha çok üretim aracını ürüne çeviriyor. Tarımdan sanayiye geçiş de aynı eğilimi geçiriyor. Daha doğrusu, kalkınmak için tarımdan sanayiye geçiş zorunlu oluyor. Çünkü tarım teknolojinin özelliği gereği, en ileri ekonomilerde bile, tarımdaki işgücünün üretim araçlarıyla donatım düzeyini, sanayi düzeyine çıkarma olanağı yok. Bu bakımdan tarımda verimliliği artırmanın sınırları var. En ileri ülkelerin uygulamalarının göstermiş olduğu bu durum, bundan yüz yıl önce de gözlenmiştir: «Varsayınız ki, örneğin verimlilik, toprak artırılmadan üretim güçlerindeki bir gelişme ile (ki bu en geleneksel uğraş olan tarımda hepsinden yavaştır) artırabilsin.» (K. Marx, Pre-Capitalist Economic Formanitons, s. 93).

Kalkınmanın ölçüsünün, işçi başına üretim araçları miktarı ile belirleneceği, ortaya çıkmış olmalı. Yalnız, üretim araçları çok çeşitli. Her türlü ölçü ise standart olmak

zorunda. Karşıt durumda iyi bir ölçü olmaz. Ölçme görevini yerine getiremez. Açıklıktan çok karışıklığa yol açar. Bu yüzden bütün üretim araçları yerine, çok çeşitlilik gösteren bir demet yerine, standart bir üretim aracını bulmak gerek. Bir üretim aracı, diğerlerinin hepsini temsil edebilmeli. Böyle bir standart var : Enerji. Enerji kullanımı, çeşitli makina ve üretim araçları kullanımını temsil edebilir. Artık enerji kullanmadan makina kullanmaya, hammaddeleri ürüne çevirmeye imkân yok.

Enerji türleri de çok. Ancak artık, bir yandan ,elektrik enerjisinin diğer enerji türlerinin yerini alması; diğer yandan, diğer enerji türlerinin kolaylıkla elektrik enerjisine çevrilebilmesi böyle bir güçlüğün önemini azaltıyor. Ve elektrik enerjisini, çalışan kişi başına düşen elektrik enerjisini, kalkınmanın ölçütü olarak kullanmayı mümkün kılıyor. Herhalde bu imkân, verimlilik artışı ve kalkınmanın elektrik enerjisinde somutlaşması, olmalı Lenin'in «elektrifikasyon + Sovyet iktidarı = komünizm» sloganının altında yatan.

GELİR İLE KALKINMA

Bir ülke düşünüz, örneğin Avrupa'nın ortasında, dağlık, denizlik ve ormanlık bir yerde. Lokantaları, güzel plajları ve büyük kumarhaneleri olsun. Bir de taş yapılar içinde ciddî görünüşlü bankaları. Ve her şey öyle gelişmiş olsun ki bütün dünyanın kirli paraları, çok düşük faizlerle, bu bankalarda toplansın. Dünyanın büyük bir bölüğü kapitalist olduğundan, kirli paraların nasıl ortaya çıktığı hiç kimse için bir bilmece değil. Kapitalist düzen varsa, kirli paralar var; kirli paralar olunca da öyle bir ülkeye ihtiyaç olacak. Ve de bu kirli paralar atıl bir durumda tutulmayacak. Avrupa'nın, eski kapitalizmin ortasındaki bu

ülke, büyük faiz farkları ile geçinsin. Lokantaları, plajları ve kumarhaneleri ile dünya kapitalistlerine eğlence hizmetleri sağlasın.

Bu ülkeye kalkınmış denir mi? Eğer kişi başına yüksek gelir kalkınmayı gösteriyorsa, gelişmiştir, kalkınmıştır. Fakat bu kalkınmışlık, doğayı kontrol bakımından hiçbir şey söylemez. Aslında insanlarının çoğunun hâlâ el zanaatları düzeyinde olması gerekir. İnsanları arasında henüz bir bütünlük kurmaktan uzak olmalı. Ve de eğer bu kirli paraların kaynağı kurutulduğunda, eğer çok büyük paralarla kumar oynama yeteneğindeki kişiler ortadan kaldırılırsa, söz konusu ülke, bir anda kalkınmışlıktan geri kalmışlığa dönüşecek :

Kalkınma tarihsiz bir olgu değil. Fakat kalkınmış bir ülke, eğer üretici güçler, diyelim Engels'in örneğinde olduğu gibi, bir barbarlar saldırısı sonucu yıkıma uğramamışsa, birdenbire geriye dönmez.

Başka bir ülke düşününüz. Bu kez, dağlardan, ormanlardan uzak bir çöl parçası. Tek şansı, dünya teknolojisinin belirli gelişme aşamasında kullanılabilecek bir sıvıya, doğanın hediyesi olarak sahip olmak. Bu sıvının çıkartılması ve satılmasından önemli ölçüde gelir elde edilsin. Ve çöl reisi bu geliri kendince uygun bir biçimde dağıtsın, ya da dağıtmasın, kişi başına gelir oldukça yüksek olsun.

Bu ülke kalkınmış mıdır? Üretim güçleri arasında doğanın hediyesinin rolünü inkâr için bir neden yok. Fakat kalkınma, Marx'ın belirttiği gibi, fizik doğanın görece katkısının azalması demek. Burada böyle bir şey söz konusu değil.

Hem ne olacak, kısa ya da uzun bir zaman sonra, eğer bu sıvıyı kullanmayı gereksiz ya da tutumsuz yapan bir teknik gelişme olursa? Çöl reisi için sorun yok: Avrupa'nın ortasında, dağlık, ormanlık ülkede toplanmış pa-

raları ile yaşantısını sürdürebilir. Diğerleri? Salt çöl insanı durumunda kalacaklardır, başka yol yok.

Bir üçüncü ülke düşününüz. Gerçekten işçi başına düşen enerji kullanımı çok yüksek olsun. Kullanılan teknoloji en ileri olsun, ve de, diyelim bu ülkede kişi başına gelir belirlenmiş bir ölçü birimi ile 3.000 birim olsun; öyle ki, dünyada en yüksek.

Yalnız bu ülke öyle bir durum içinde olsun ki şehirleri yavaş ve fakat etkili bir biçimde öldürücü gazlar yüzünden yaşanmaz duruma gelsin, fabrika bacalarından, taşıt egzos borularından çıkan dumanlarla. Her yerde ne yapılacağı bilinmeyen hurdalar yığılı durumda. Bırakınız dar anlamda doğanın talanını bir yana, insan kendi yarattığı «çevreyi» kontrol edemiyor. Bir bakıma bu çevrenin esiri ve bu çevreden rahatsız.

Yine düşünülsün ki, kişi başına 1000 birimlik silâh üretiliyor yılda. Yani kişi başına gelirin üçte biri, kişinin yaratıcılığı ile hiçbir ilgisi olmayan bir «ürün».

Bu ülke kalkınmış mıdır? Hiç kuşkusuz evet. Çünkü üretici güçler gelişmiş. Fakat bu ülke, gelir rakamlarının gösterdiği ölçüde kalkınmış mıdır? Hiç kuşkusuz, hayır. Çünkü gelir rakamlarının büyüklüğü ile insanın yaratıcı gücünün gelişme düzeyi arasında bire bir, bir ilişki yok.

Gelir anlamlı ve güvenilir bir kavram değildir: Çalışan bir işçi her sabah sakal traşını kendisi olursa, gelir yaratmaz. Fakat bir toprak ağası, sakal traşını her sabah evine çağırdığı berbere yaptırırsa, gelir yaratır. Bir kadın evinin temizliğini kendisi yaparsa, gelir doğmaz, fakat bir hizmetçi kullanırsa gelir yaratılır. Bir çalışan, içkisini evinde içmek yerine mezecide içerse daha çok gelir yaratır. Madene inen bir işçi tulumunu kendisi satın alırsa bu bir net gelir harcamasıdır, fakat işveren verirse değil.

Bir tüccar on liralık buğday satın alır, bunu bir süre tutar ve bu süre içinde beş liralık işçilik ödeyip, sonunda

beş liralık kâr ekleyerek satarsa on liralık gelir yaratmış olur. Aynı on liralık buğdayı, ki şimdi yirmi lira olmuştur, bir başkası alıp, başka maddeler kullanıp işler, bu süreç içinde iki liralık işçilik kullanır ve yine iki liralık kâr ile satarsa, dört liralık gelir yaratmış olur. Aynı buğday daha çok işleme tutulmuştur, doğrudan kullanılabilir duruma getirilmiştir, fakat daha az gelir yaratılmaktadır.

II

BATIDA PLANLAMA VE TEKNİKLER

BATI'DA PLANLAMA FİKRİNİN KAYNAĞI.

Batı'daki planlama düşüncesinin arkasında aşırı üretim olgusu yatar. Olgun ekonomi, belirli bir gelişmenin sonunda, ürettiği malları satma sorunu ile karşı karşıya gelir.

Satma sorunu üretimin amacının, tüketim olmaktan üretim olmaya geçişi ile ortaya çıkar. Bunun başlangıcını Marx, İngiltere'de 1825'ler olarak belirliyor. Bu zamana dek üretim güçlerindeki yenileşmelerin kaynağı, artan talebi karşılamak iken bundan sonra bir yandan müteşebbisler arası rekabet, diğer yandan işçi hareketleri oluyor.

Satma sorunu iki yanlı işleyen bir sürece sahip. Biri, ilk aşamalarda, üretilen tüketim mallarının satışı ile ilgili, daha çok. Bu üretim teknolojisindeki iyileşme sonucu (ucuz mal üretimi) mevcut fakat geri teknikli alanların fethedilmesi ve dış pazarların bulunması ile çözülebiliyor. Fakat zamanla, toplam üretim içinde yatırım ve ara mallarının üretim oranı artınca, salt tüketim mallarının elden çıkarılması ile sorun bitmiyor. Tablo bu gelişmeyi gösteriyor.

HAFİF ENDÜSTRİ İLE AĞIR ENDÜSTRİ İLİŞKİSİ

	19. Asır Ortası		Emperyalizm aşamasından önce		19. asrın sonu		Birinci savaştan önce		Birinci savaştan sonra	
	Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran
A.B.D.	1850	2.4:1	1880	1.8:1	1900	1.2:1	1914	0.9:1	1927	0.8:1
B. Britanya	1851	4.7:1	1871	3.9:1	1901	1.7:1	1907	1.8:1	1924	1.5:1
Almanya	—	—	—	—	1895	2.3:1	1907	1.5:1	1925	1.1:1
Fransa	1861	4.5:1	—	—	1896	2.3:1	—	—	1925	1.5:1

Kaynak : Prof. N. Tzagolov, Problemi Ekonomiki, 1940/9'daki yazısı, s. 38.

Bu durumda, satma sorunu yatırma sorunu ile birleşiyor. Başka bir deyişle, yaratılan artık değerin gerçekleştirilmesi sorunu, ancak daha çok yatırım yapmakla çözülebilir duruma geliyor. Yine bir başka deyişle, geçerli kâr oranının korunması ancak yeni kâr alanlarının bulunması ile mümkün olabiliyor.

Demek oluyor ki, bir yandan üretimin amacının üretim olması, diğer yandan, üretim içinde yatırım mallarının oranının artması, bir kapitalisti devamlı olarak büyümek zorunda bırakıyor. Bu, bir ölçüde, daha çok üretim için üretim yapma ve dolayısiyle daha çok yatırım ve ara malı üretmek demektir. Yalnız bu sürecin bir sonu olmak gerekir, çünkü: «doğrudan sömürünün koşulları, onu gerçekleştirmenin koşulları ile özdeş değildir. Onlar, sadece yer ve zaman içinde değil, fakat mantıksal olarak da birbirinden ayrılırlar. Birincisi, toplumun üretici kapasitesi (gücü, enerjisi) ile sınırlıdır, sonuncusu ise üretimin çeşitli kolları arasındaki oransal ilişki ve toplumun tüketici kapasitesi ile sınırlıdır. Fakat bu son olarak sözü edilen ne mutlak üretici kapasite ne de mutlak tüketici kapasite ile belirlenir; toplumun büyük yığınının tüketimini (çok veya az) dar sınırlar arasında değişen bir minimuma indirgeyen bö-

lüşümün antagonistik koşullarına dayalı tüketici kapasitesi ile belirlenir. O, bundan başka, biriktirme eğilimi, kapitali geliştirme ve genişleyen ölçekte artık-değer üretme dürtüsü (drive) ile sınırlıdır. Bu, kapitalist üretim için kanundur ve bu kanun üretim metodlarındaki devamlı devrimlerle ve bunlarla (devrimlerle) beraber daima gelen mevcut sermayenin değersizleşme süreci ile, devamlı rekabet mücadelesi ve sadece kendini korumanın bir aracı olarak ve yıkılma tehlikesi altında üretimi iyileştirme ve ölçeği genişletme ihtiyacı ile zorunlu bir duruma gelmektedir. Bu yüzden, piyasa devamlı olarak genişlemek zorundadır, öyle ki, onun iç ilişki düzeyi ve onları yöneten koşullar giderek üreticiden bağımsız olarak işleyen doğal yasalar biçimine bürünür ve daha çok kontrol edilemez olur. Bu iç çelişki, çözüme ulaşmak için, üretimin çevreleyen alanlarını genişletmek zorunluluğunu yaratır. Fakat verimlilik arttıkça, o kendisini tüketimin dayandığı dar temelle daha çok açmaz içinde bulur. Bu durumda, bu kendisi ile çelişik temel üzerinde, büyüyen artık nüfus ile aşırı sermayenin bir arada bulunması hiç de çelişki değildir. Çünkü, bu ikisinin bir arada olması, üretilmiş artık değer kütlesini gerçekten artırabilecekken aynı zamanda artık değerin yaratılma ve gerçekleştirilme koşulları arasındaki çelişkiyi de yoğunlaştırır.» (K. Marx, Capital, Cilt III, s. 244 - 245).

Aşırı üretimin sonu, kârların azalma eğilimi göstermesidir. Azalan kârlar bir yandan yeniden yaratılmış artığı kullanma, diğer yandan da mevcut sermayenin değersizleşmesi (değerinden kaybetmesi) sorununu yaratır. Bu sorunların somut biçimi ekonomik bunalımlar. Yani iş ve çalışma düzeyinin düşüşü.

Bu durum, kapitalist ekonominin alın yazısı: Kendini, yoğunluğu gittikçe artan devresel bunalımlarda göstermektedir. Bu bunalımlar zincirinin nereye gittiğini gör-

memek mümkün değil. Görenler arasında, kapitalist düzeni onarmak çabası için büyük katkıda bulunmuş İngiliz iktisatçısı Keynes (Keynz) de var: «uzun dönemde biz hepimiz ölüyüz» der. Ve yaptığı, hiç olmazsa kısa bir dönem için kapitalist düzeni ölümden kurtarmanın yollarını göstermek olmuştur.

Keynes'in çözüm yolunun niteliğini anlamak için, Keynes'in niteliğini anlamak gerekir. En önde gelen izleyicisi, düşüncesinin geliştiricisi olan yine İngiliz iktisatçısı bayan Robinson'un Keynes hakkındaki düşünceleri şöyle: «O, Marx'ın bütünü ile cahili idi, tarih bilgisi yüzeydeydi, sınıf çatışmalarını küçümsedi ve gerçekten uygar bir varolmanın temelini sağlayacak yeniden düzenlenmiş bir kapitalizm hakkında iyimser düşüncelere yol açtı.»

1929 yılı sonları kapitalist düzenin çatırdamasına şahit oldu. İşsizlik, açlık ve bunların getirdiği çeşitli bozukluklar görülmemiş ölçekleri buldu. Kurtuluş yolu olarak, verimli olmayan alanlara, başka bir deyişle özel yatırımcıların gitmeyeceği ve özel yatırımcılara rakip olmayacak alanlara, kamu yönetiminin yatırımcı olarak girmesi bulundu. Amaç, mevcut kapitalist işletmelere talep yaratmaktı. Baraj yapılacak, yol yapılacak ve de gerekirse firavunlarınkine benzer piramit yapılacak. Böylece, bir yandan, üretim araçları üreten sanayilere talep, diğer yandan da işçilere gelir sağlanacak. Doğaldır ki işçiler gelirlerini tüketim araçları üreten kollara harcama olarak devredecekler.

Keynes bu uygulamayı kuramsal bütünlüğe kavuşturdu ve kapitalist düzene akıllı ve bilgili davrandıkları sürece nefes alabilecekleri düşüncesini verdi. Keynes'in dolaylı olarak geliştirdiği düşünce, kapitalist düzenin ve onun aracı olan devletin iş hayatını yakından izlemesi, özellikle bağımsız ve kontrol edilebilir olan yatırım büyüklüğü ve değişimini yakından kollamasıdır. Kapitalist işletmelerin yatırımlarının az olduğu zamanlarda, kapitalist iş-

letmeleri daha çok yatırıma özendirici çareleri kullanmak, bunun yetmediği durumlarda kamunun ek yatırımlara girmesini öğütlemek. Ters durumlarda ise kapitalist işletme yatırımlarını kısmaya elverişli çarelere başvurmak ve de ek olarak kamu harcamalarını azaltmak.

Açıktır ki, böyle bir öneri bir anlamda —geleceği kestirme ve ona göre hareket etme anlamında— planlamayı içermektedir: Kapitalist iş hayatını yakından izleyeceksiniz ve oyunun kurallarına uygun araçları kullanacaksınız. Kapitalist planlamanın kaynağı ve niteliği bu.

PLANLAMANIN ÜST YAPISAL KAYNAKLARI

Aslında buradaki «üst yapısal» deyimini «temelli olmayan» biçiminde anlamakta yarar var. Bu anlamda, batıda plan kavramının yaygınlaşması ile ilgili olarak iki ek nedenden söz etmek mümkündür.

Plan kellmesi, Keynes iktisadının güçlendiği sırada görülmemiş bir çekicilik kazanmıştı. 1929'dan 1936'ya kadarki zaman aralığı kapitalist ülkeler için bir yıkım zamanı iken, başka bir ülke için büyük bir sıçrama dönemi oldu. Bu ülke Sovyetler Birliği. İlk sosyalist ülkedeki ilk beş yıllık plan 1928 - 1929 yılında başladı ve «Piyatletka vı çetire goda» (dört yılda beş yıllık plan) sloganı ile zamanından önce uygulandı. Hatta makina yapımı gibi kalkınmanın kalbi (Stalin) sayılan kollarda başarı çok daha parlak idi: Üç yıl üç ayda beş yıllık amaçlar gerçekleştirilmiş oldu.

Burjuva dünyasının plan kavramına karşı ilk tepkisi büyük ölçüde kuşkulu ve kötümser idi. Burjuva dünyasındaki «Sovyet» uzmanları daha 1928'den itibaren sistemin çökeceği müjdesini (!) yaymağa başladılar. Her yıl gelecek

yılın felâket yılı olacağını öne sürdüler. Fakat her yıl başarılı sonuçlar alındıkça, kehanetlerini bir sonraki yıla aktardılar. Ama zamanla söylediklerine kendileri de inanmaz oldular. Ve «planlama», «beş yıllık» kelimeleri tıpkı «Sovyet» kelimesi gibi, ilk sosyalist devrimin uluslararası düşünceye sokup yerleştirdiği itibarlı kelimeler oldu.

Öyle ki, hiç bir burjuva hükümeti, açıkça plan fikrinin karşısına çıkamaz oldu. Üstelik plancı olduğu iddiasını dilinden düşürmedi. Aşağıda batı dünyasının önde gelen «plancı» ülkelerinin bu eğilimine birkaç örnek verilmektedir.

Hollanda planlama teşkilâtının başı, planlamalarının kuruluş amaçlarını ve planlama anlayışını şöyle özetliyor: «Hükümetin ahenkli ekonomik politikası anlamında, 'planlama' kelimesi Hollanda'da savaştan önceleri kullanılmaya başlamışsa da hâlâ devam eden Merkezî Planlama Bürosu, 1945'te, kurtuluştan hemen sonra kurulmuştur. Büyük depresyonun hatırlanması ile savaştan kalan geniş zarar planlamayı hükümet faaliyetinin kabul edilebilir ve hatta temel biçimi haline getirdi.» (P. de Wolf, Planning for economic Development in the Netherlands, Studies of National Planning Experience, içinde)

Sözü çok edilen diğer bir kapitalist planlamanın, Fransız planlamasının, başının da bu konuda söyledikleri şöyle: «Keynes gibi yatırımcıların kullanabilecekleri bilgilerin 'çok az ve bazan hiç olmadığını' iddia etmemekle birlikte, kabul etmek gerekir ki, tek tek firmalar hesaplarını dayandırabilecekleri ciddî bir temelden yoksundurlar... Bu eksiklik ancak piyasa araştırmaları ile giderilebilir. Gerçekten de bütün firmalar bir imalâta veya yatırıma başlarken bu tip araştırmalara başvururlar... Bir yatırımcı kararını ancak endüstriyel çevresini çok iyi inceledikten sonra verir. Fakat böyle yaparken kendi faaliyeti ile yakından ilgili görülmeyen fakat kendi durumunu etkileme-

si mümkün alanları ihmal eder... Yol gösterici planlamanın temel mantığı bütün bu karşılıklı etkileri birleştirmek ve tek yatırımcının davranışını bütün ulusu kapsayacak biçimde genişletmektir...» (P. Masse, French Methods of Planning, Journal of Industrial Economics, Nov. 1962).

Bu örnekler batı Avrupanın plancılık piyasasının önde iki ülkesinden alınmıştır. Hem plancı oluşlarını, hem de ne biçim bir plandan yana olduklarını göstermektedir. Son örnek Amerika Birleşik Devletlerine ilişkin ve hayret edilebilir ama, Amerika Birleşik Devletleri de 1935'lerden beri plancı olduğu iddiasında. Aktarma, Amerika Birleşik Devletlerinin Birleşmiş Milletlere sunduğu bir dokümandan alınmıştır. Bu bakımdan ciddiyetinden kuşku duyulmaz. «Yaklaşık olarak otuz yıldan beri, Federal Hükümet, ekonomik faaliyetlerinin genel seviyesini etkilemek amacı ile, aktif bir biçimde geniş planlama yapmaktadır. 1930'lardaki depresyon ilk kez açıkça ortaya koydu ki, ulusun ekonomisinin büyümesi ve refahının devam etmesi için hükümet artan bir sorumluluk almak zorundadır. Bu dönemde, iş çevrelerinin güveni bozulunca ve eyaletler ve mahallî idareler vergi gelirleri düştüğü için harcamalarını azaltırken geriye kalan ve carî gelirlerine pek bakmaksızın hareket yeteneğine sahip olan tek sektör federal hükümet olmuştur.» (U.S.A., Planning of Economic Development in the United States of America)

Kapitalizmin en ileri ülkesinin plancılık iddiasını ciddiye almanın imkânı yok. Çünkü olsaydı, «plan iyi midir, kötü müdür?» tartışması anlamsız olurdu. Gerçi bugün plan kavramı o kadar kendisinden uzaklaştırılmıştır ki plan üzerine yapılan tartışmaların çoğunda neyin tartışıldığını açıkça görmek imkânı her zaman bulunulamaz. Bir başka deyişle, plan kavramı hiç olmazsa, planlama uzmanlarına ve planlamanın «kuramını» yapmağa heves edenlere açık olmaktan uzaktır. Bunun için olsa gerek, birçok planlama

«bilgini» tek planlama kelimesini kullanmamaktadır. Bunun yerine, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi «ekonomik politika anlamında planlama», «yol gösterici planlama», «geniş planlama» gibi tanımlı planlama kavramları geliştirilmektedir. Ekonomik yazında böylesine tanımlı planlamaya da çok örnek var: «bir çeşit planlama» (R. Harrod), «özendiricilerle planlama» (W. A. Lewis), «batılı makroekonomik planlama» (J. Tinbergen), «kandırıcı (ikna edici) planlama» (P. Wiles) v.b.

Bütün bunlar, aslında hem plancı olmayı ve hem de olmamayı göstermek amacına yönelik. Artık, sosyalist ülkelerde planlamanın kazanmış olduğu başarı karşısında modern olma iddiasında bir ülkenin plansız olması pek savunulur olmaktan çıktı. Planlı olmak, akılcı olmakla bir tutulmakta. Bu yüzden hiç kimse akılsız yakıştırmasını kabullenmek istemez.

Yalnız yapılan planlamanın da gerçek planlama olmadığının duyurulması gerekir. Çünkü kapitalist ülkelerin egemen güçleri, gerçek planlamadan, sosyalizmden korktukları kadar korkarlar. Ve kapitalistler bilirler ki bilim adamlarının bütün kandırma çabasına karşın, planlama ve sosyalizm birlikte gider. Bunun için her ikisinin de sözünün edilmesine fazla duyarlıdırlar. Bu yüzden de kapitalist planlamanın, planlama olmadığının belirtilmiş olmasında yarar görürler ve rahatlarlar.

HESAPLAMA TEKNİKLERİNİN GELİŞMESİNİN ROLÜ

İkinci üst yapısal neden, hesaplama teknik ve yöntemlerindeki gelişmedir. Bir yandan elektronik hesap makinalarında, diğer yandan da programlama yöntemlerindeki gelişme, kapitalist ülkelerde ülke için ve şimdiye dek daha çok parçalı ve sezgisel bir biçimde uygulanmakta olan.

ekonomik politika tedbirlerine bir bütünlük kazandırdı. Artık ekonominin bütününü niceliksel olarak belirleyip, bazı kesimlerdeki değişmelerin diğer kesimlerdeki etkilerini yine niceliksel olarak görmek olanağı çıktı. Böyle bir olanağın çıkışı, kamunun yürüttüğü programları, bir bütün programın parçaları biçimine sokmayı yapılabilir bir biçime soktu.

Bu gelişmelerin temel kaynağı, yine kapitalist işletmede aranmalı. Kapitalist işletmenin tek tek çok büyümesi, kendi iç programlamasını artık bilinen teknikler ve makinalarla yapılamaz biçime soktu. Artık çapraşık programları sezgi yöntemleri ötesinde yollarla çözme zorunluğunu doğurdu. Ayrıca monopolcu özelliklerin ileri aşamalara ulaşmış olması, rakip firmalar sayısının azalması dolayısıyle, (rakip) çeşitli firmaların davranışları gözetilebilir ve hesaplanabilir ölçeklere indi. Bu durumda çok değişkenli ve optimal çözümleri (en kârlı ya da en az giderli) verecek problemlerin ortaya konması ve sonuçlandırılması, büyük kapitalist işletmelerin gündemine girmiştir.

«İhtiyaç icadın anasıdır» (Engels) ilkesi hatırlanırsa, IBM (Uluslararası iş makinaları) gibi şirketlerin ortaya çıkmasına ve uzunca süre IBM hisse senetlerinin en çok kâr getiren hisse senetleri olarak değerlenmesine şaşmamak gerekir. Bu makinalar, kamu programlarının yapılması dolayısıyle ek bir pazar bulmuş oluyor.

Makinaların gelişimi bu olmakla birlikte yöntemlerin gelişimi biraz daha ayrılık gösterir. Fakat başlangıç noktası aşağı yukarı aynı.

Kamu programlarının çözülmesi sorunu aslında bir optimali, en uygunu bulma, sorunundan başka bir şey değil. Bu ise belirli sınırlar içinde belirli bir büyüklüğü, diyelim, gideri, minimum yapmak. Başka bir deyişle, çok faktörlü (değişkenli) ve bazı geçilmez sınırları olan bir

problemde, maksimum veya minimumla birlikte diğer değişkenlerin çözümlerini bulmak. Eğer, örneğin kârı ya da üretimi maksimum yapmak için, çözüm şu kadar işgücü veya makinanın gerekli olduğunu göstermişse, sadece bu gerekleri sağlamakla amacı gerçekleştirmek mümkün olabilir. Bu bakımdan büyüklüklerin gerekli değerlerini bulma, her türlü programlamanın ilk koşulu.

Bu anlamda sorun eski. Ve denebilir ki eğer maksimum yapılacak olan büyüklük kâr ise sorun kârın en önemli amaç olduğu kapitalist sömürü kadar eski. Yeni olan, bunların, çok değişkenli işletme sorunlarına pratikte uygulanması.

Değişken ve de değişkenle birlikte ilişki (denklem) sayısı büyüdükçe çözüm güçleşir. Kolaylaştırmak için basitleyici varsayımlar yapmak lâzım. Bunlardan birisi, programlama çalışmalarında Kristof Kolomb yumurtası gibi harikalar yaratanı, ilişkilerin doğrusal olduğunu varsaymaktır. Böylece ilişkilerin içinde büyüklüklerin basit oranlarla arttığı varsayılmış olmaktadır. Değişkenlerin birbiri ile çarpımı veya bölümü durumları ilgi dışına itilmektedir. Sadece toplama ve çıkartmaları ve de bir sayı ile çarpılma ve bölünmeleri söz konusu.

Böyle bir basitleştirme ve de, doğrusu söylenirse, soyutlama pratik problemlerin çözümlenmesinde umulmadık kolaylıklar getirdi. Doğrusal programlama bu biçimde ortaya çıktı.

Doğrusal programlamanın ilk kez ortaya konulup çözümlenmesi Sovyet matematikçisi Kantoroviç tarafından yapıldı. İlk uygulama ikinci savaştan hemen önce bir sosyalist işletme üzerinde oldu. Daha sonra savaş sırasında Amerikan hava kuvvetlerinin matematikçisi Danzing yeni bir çözüm geliştirdi.

Doğrusu programlama üretim ilişkilerinin, daha doğru bir deyişle, üretimin teknolojik bağlarının getirdiği sınırla-

malar içinde bir optimum bulma çabasından başka bir şey değil: Çözüm ile iki şey birlikte sağlanmaktadır: Bir yandan sınırlar içinde bir tutarlı büyüklükler dizisi elde edilmekte, diğer yandan, bu dizi eldeki sınırlar içinde en iyi çözümü vermektedir. Yalnız bazan bu ikili sağlamanın sadece biri, sadece tutarlılıkla ilgili olanı ile de yetinilebilir. Bu durumda optimali bulma söz konusu olmuyor.

Böyle bir problem, tipik bir girdi-çıktı problemidir ve ilerde ayrıntısı verilecektir. Şimdilik şu söylenebilir ki, girdi-çıktı teknikleri kamu programlamanın temel tekniklerinden birisidir. Olgun biçimiyle Amerikalı rus göçmeni iktisatçı Leontief tarafından geliştirildi. İlk konumu ise yine aynı kişinin Sovyet planlama örgütünde çalışırken, daha 1925 yılında, planlama örgütünün dergisi, Planovoe Hozyaistvo (planlı ekonomi) deki yazısında oldu.

Çıkışı ve kaynağı bu olan söz konusu teknikler ve benzerleri devletin ortaya çıkışından beri kullanılan ve burjuva iktisadındaki gelişmelerin daha da ayrıntı kazandırdığı ekonomi politikalarına bir teknik bütünlük ve sözde bilimsellik getirdi.

BATI PLANLAMASININ İÇERİĞİ

Batı planlamasının temel özelliği piyasa mekanizmasını sakli tutmak. Piyasadaki temel sınırlamaları ve temel davranış çizgilerini veri almak. Piyasanın otomatikliğini, esasta, artık artırma dürtüsünü dokunulmaz sayıp, onun içinde çalışabileceği genel çerçeveyi düzenlemek. Kapitalist işletmenin her şeye rağmen giderilmez eksikliği olan dargörüşlülüğünü, bir başka deyişle, miyopluğunu etkisiz kılacak, ya da bir ölçüde azaltacak tedbirler almak.

Batı planlamasının mantığı bir bilardo masasına yığılmış bir yığın topun hareketinin kontroluna benzer. Bu

toplar hareket etmektedir ve birbirine ve bandlara çarparak hareketini sürdürmektedir. Bunların hareketini kontrolda tek alet, masanın kenarlarındaki bandları bir miktar oynatabilmek olsun. Bilardonun hareketi normal oyunda olduğu gibi ıstakalarla yapılmasın. Sadece bandlara bir miktar eğim vererek.

Yapılacak iş sadece bandları kullanarak bilardoların hareketlerine yön vermek olunca, sık sık bilardoların birbirleriyle çarpışması, istenmeyen yöne gitmesi, bütününün masanın bir yerinde birikmesi ve hatta zaman zaman mutlak bir hareketsizliğe bürünmesi kaçınılmaz. Bu durumda istenmeyen durumun özelliğine göre ek tedbirlere başvurulmak zorunluluğu ile karşılaşır.

Bandlardan biri, diyelim, kamu harcamalarının düzeyini göstersin, diğeri para ya da kredi hacmini, bir diğeri faiz oranını ya da vergi politikasını. Bunları birlikte oynamak kapitalist ekonominin içeriğidir.

Bütün bu oynamalarda, bir yandan, özel firmaların kâr oranlarını dışarıdan etkilemek, diğer yandan ekonominin iç yapısına doğrudan etki yapmaktan çekinmek temeldir. Firmaların davranış kalıplarını bulacaksınız ve buna göre ve de uygun sayılan dozlarda para faiz, kredi, vergi ya da harcama düzeyleri ile oynayacaksınız. Fakat asla, tek tek işletmenin karar kalıplarına dokunmayacaksınız. Asla ekonomik amaçlı düzenlemelerde gelir dağılımına el atmayacaksınız. Gelir dağılımı ancak sistemin dışından ve sistemin sınıfsal dayanıklı bir hareketle yıkılması söz konusu olduğu zaman ele alınacak bir iş.

Burada Keynes iktisadını hatırlamakta yarar var: Özünde iş hacminin çok düşük olduğu bir durumda kapitalist firmaların üretimine talep yaratma çabasından başka bir şey yok. Bunun için, kamu harcamalarını artırmak yeter. Bunun için de, yol yapmak, baraj yapmak v.b. söz konusu. Eğer yapılacak yol, baraj bulunamazsa, kuyu

açıp doldurmak salık verilmekte. Peki, neden, doğrudan mal üreten yatırımlara girilmez? Gayet açık: Çünkü bu durumda kapitalist firmaların pazarı, görece olarak, küçülür, dolayısıyle kârları azalır. Bunun için de hiçbir zaman öğütlenmez.

Denebilir ki, böylesine yeni yatırımlar piyasayı yeni mallarla dolduracağı için, sorunu çözmez fakat zorlaştırır. Bu her durumda doğru değil. Bir kez böyle yatırımların diğer firmalardan alacakları üretim araçları, piyasayı canlandırır. ikincisi, kapitalist sistemlerin her zaman ihtiyaç duyacakları silâhlar gibi saklanabilir malları bir süre piyasaya sürmemek olanağı var. Sadece yaratılan gelir ile yetinip, artırılan kapasite daha sonraki bir zamana saklanabilir.

Bunun dışında, eğer bütün sorun harcamaları artırmak ise, ve aşırı üretim (ki toplam talebin azlığının diğer bir biçimde söylenişidir) daha önceden gözlenebiliyorsa neden zamanında gelir daha çok harcama eğilimi gösteren sınıf ve tabakalara aktarılmasın. Bir kapitalist, gelirinin küçük bir bölüğünü herhalde tüketim için harcar, diğer bölüğünü yatırım için ayırır. Fakat yatırması, kârlı alanları bulmasına bağlı. Bulamadığı zaman, yatırım yapmıyor. Fakat emekçiler için böyle bir durum yok. Zaten varolma derecesinde yaşantısını sürdürmekte ve ek gelir herhalde harcamaya gidecek.

Böyle bir yol daha akılcı görünmez mi? Görünür, fakat kapitalist düzende uygulanamaz. Çünkü, kapitalist üretimde yaratılan değer, ücret ve artık olarak ikiye ayrılır. Artığın sermayeye bölümü kâr oranını verir. Ücretin artması, diğer koşulların değişmediği bir durumda artığın ve dolayısıyle kâr oranının düşmesi sonucunu doğurur. Bu ise kapitalistlerin isteyerek razı olacakları bir durum değil.

PİYASA ANARŞİSİNİN VERİ ALINDIĞI PLANLAMA

Şimdi şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Piyasa anarşisinin veri alındığı planlama sadece kapitalizme mi özgü? Bu soruya verilecek cevap, evet. Yalnız böyle bir çabanın sadece kapitalist düzenle sınırlı kalmadığını hatırlamak gerekir. Başka bir deyişle Sovyet planlamasının ilk aşamalarında da benzer bir yaklaşımı egemen kılmak çabalarının ciddiyetle su yüzüne çıktığı söylenmeli. Söylenmelidir ki, Sovyet planlaması gerçek kişiliğini böylesine burjuva, ve Sovyet deneyinde, narodnik ve de menşevik görüşlerin yenilmesi ile bulabildi.

Sovyet planlama tartışmaları, ilk zamanlar, NEP'in (Novaya Ekonomiçezkaya Politika: yeni ekonomi politikası) etkisinde kaldı. Tartışmacıların bir bölüğü, NEP düzenini o günkü ve gelecek Sovyet düzeninin modeli olarak düşünmek istediler. Hatta bir yandan tarımda ve sayım dışı endüstride, küçük meta üretimine, diğer yandan büyük devlet işletmelerine dayanan bu ekonominin zamanla kapitalist restorasyona yol açacağından ümitlendiler. Aslında da bu ümitlerinde haksız değildiler. Lenin'in birçok kez söylediği gibi küçük meta üretimi bir geçiş ekonomisi idi ve kapitalistleşmenin tohumlarını taşırdı. Zaten feodalite de temel yapısı itibariyle bir küçük meta üretiminden başka bir şey değil. Çıkarınız, feodalin sömürücü gücünü ve mekanizmasını, feodal ekonomiden geriye sadece küçük meta üretimi kalır.

Bir bölük tartışmacılar, burjuva entellektüelleri, eski-narodnikler, eski - menşevikler, bu anarşik düzeni saklı tutmayı ve planları ona göre yapmayı savundular. Çoğunluğu maliye ve tarım halk komiserliklerinde toplanmış bulunan ve maliye komiseri Sokolnikof ile Kondratief, Groman, Bazarov gibi iktisatçıların öncülüğünü yaptığı bu grup, planlamada hareket noktasının tarım ve tarımın için-

de bulunduğu durum olmasını önerdiler. Yalnız ekledîler: Tarımdaki küçük meta üretimi anarşik bir durum yaratıyor ve kontrol edilemez durumda. Buna karşılık endüstri devletin elinde ve büyük ünitelerde toplanmış olduğu için planlanabilir ve kontrol edilebilir. Bu demektir ki bir elde 22 milyon tarım ünitesi ve dolayısiyle 22 milyon tarım ünitesine ait «planlar» ve diğer elde ise bir devletin planı var. Bu durum, sayısız krizin kaynağıdır. Daha doğrusu bu durum, sayısız bunalım doğurabilir. Doğurmamasının tek koşulu, planın yani sanayii kapsayan planın «piyasanın durumuna» göre ayarlanmasıdır. Burada da yapılacak iş, piyasanın ve özellikle tarımın daha önceki yıllardaki gelişimini kestirmek ve buna göre davranmak. Fakat hiçbir zaman, burada yapılabilecek olanları abartmamak gerekir. Çünkü tarım planlarını, özellikleri gereği, yüzde yüz uygulama olasılığı yoktur. Bunun için de planları oldukça mütevazi tutmak gerekir.

Bazarov böylesine bir düşünceyi, daha 1923'te Gosplan'da perspektif plan tartışmaları sırasında şöyle açıklamıştır: «Bizde sık sık, planlı ekonomi düşüncesi, tek ekonomik plan düşüncesi, savaş komünizmi döneminin bir kalıntısı olarak görülmektedir... Bunun karşıtı olarak ben ileri sürüyorum ki, NEP'in temel dayanakları, yani pazar ve ekonomik hesabın [illegible]ığı, dünya devriminin olup olmamasından bağımsız olarak, mümkün her türlü planlamanın dayanaklarıdır. Tarihsel deney göstermektedir ki, ekonominin sağlığa kavuşturulması ancak her çalışanın işinin sonuçlarından bütünü ile yararlanmasının (ilgilenmesinin) sağlanması ile mümkündür. Üstelik bu da yetmez, (ekonominin sağlıklı işleyişi) ancak pazar, bugünkü koşullarda, bütün eylemlerin doğruluğunu (belirleyen) bir otomatik kontrol yaratabilirse, ancak her ekonomik birimin ve özellikle her işletmenin eylemlerinin sonuçlarını gösteren bir ölçüt olursa, mümkündür.» (Bu soru ve ak-

tarmalar Strumilin'in planlama konusundaki çalışmalarını toplayan Na Planovom Fronte Planlama Cephesinde - kitabına dayanır.)

Söylenenlerden çıkan sonuç açık. Planlamada, başlangıç noktası pazar olacak; işletmelerin başarı ölçütü, pazarda yaşayabilme gücü ve dolayısıyle kârlılık. Pazarın çok büyük bölüğü küçük meta üretimi düzeyine sokulmuş olan tarım tarafından sağlanıyor. Plan bu sınırlar içinde düşünülecek ve kamu planlarının genişlemesi ancak bu sınırların genişlemesi ile mümkün olacak. Başka bir deyişle, ve daha doğrusu bu görüşlerin o zamanki bir savunucusunun sözüyle, planın sınırı «pazardaki kullanma kapasitesi, yani nüfusun satın alma gücü ve pazarda özel işletmeler ile dışarıdan ithal edilmiş mallarla rekabet edebilecek fiyatlarla belirlenir.»

Plan, bu anlayışa göre, piyasanın anarşisini sınırlamayacak. Fakat tam tersi, piyasanın anarşisi, planları sınırlayacak. Ve de bütün bunlar bunalımsız, sağlıklı bir ekonomi için yapılacak.

Sosyalistlerin böyle bir yaklaşımın özelliğini teşhisde güçlük çekmeyecekleri açık. Aşağıdaki aktarma uzun süre Sovyet planlamasının en etkili temsilcisi olmuş olan Strumlin'in 1925'deki bir yazısından alınmıştır: «Kapitalist ülkelerde, her ekonomik yönetici, çok uzun zamanlardan beri, bu 'erdem dolu' öğütü, kendi 'planlarını' mümkün olduğu kadar, pazar anarşisine uydurma öğütünü uygulamıştır ve uygulamaktadır. Fakat ne yazık ki, bunalımlar hiç de ortadan kalkmaz ve yumuşamaz bile. Tam karşıt olarak, sadece gittikçe derinleşir ve yoğunlaşır. Bizim, bu acınacak küçük burjuva ütopisine düşmeden, kendi yol ve amaçlarını pazar anarşisine bağlayan, piyasa durumuna uyduran böyle bir planlamadan bekleyecek olumlu hiç bir şeyimiz yoktur. Hayır, ona (piyasaya) **uydurulmamak;** fakat onu (piyasayı) bilinçli olarak bizim planlı çabaları-

mıza **uydurmak**. Sosyalist ekonomimizin tam sağlıklı ve bunalımsız gelişmesine giden tek güvenilir yol budur.»

Hatırlamak gerekir ki, buradaki yaklaşım, temelinde, Marx'ın çok daha geniş olarak koyduğu şu temel ilkeye oturmaktadır: «Filozoflar sadece, çeşitli biçimlerde, dünyayı **yorumladılar**, sorun onu **değiştirmektir**.» (Feurbach üzerine tezler).

Sovyet planlaması, bu burjuva, eski-narodnik, eski-menşevik eğilimlerden geçerek ve onları hem kuramsal hem eylemsel ve hem de kişi olarak yenerek oluştu.

Ancak bir noktayı unutmamak gerekli. Kapitalist düzende de piyasa anarşisini sınırlamayı amaçlayan planlar oldu. Bunlar kapitalist ekonomilerin savaş sırasında geçirdikleri düzenlemeler.

Savaş, eğer askerlik yanı saklı tutulacak olursa, bir ülkedeki kaynakların toplamını kontrol etmekten başka bir şey değil.

Kontrol deyimi birçok öğeyi birlikte içeriyor. Bunlardan birincisi, mevcut kaynak ve kapasiteyi, o güne dek yaygın olandan oldukça ayrı bir mal-karışımı için kullanabilme gücüdür. Kaynak ve kapasitenin, geniş anlamda savaş için gerekli mallara çevrilmesi sorunu, ilk sorun.

İkinci sorun, kaynak ve kapasitenin olanca ölçüde hızlı bir biçimde yeni kullanıma çevrilmesi gereği. Savaş gereklerinin, piyasa mekanizmasının meyvelerini beklemeğe sabrı yok. Kaldı ki savaş dolayısıyle, kapitalizmin dürtüsü olan kârın her zaman sağlanması mümkün olmuyor. Eğer, söz konusu sorun, mevcut kapasitenin, somut özellikleri olan araçların, teçhizatın yeni mallar için kullanımı biçiminde ortaya çıkmışsa, böylece teçhizatın önemli bir bölüğünün savaş süresince çok düşük bir oranda kullanılması kaçınılmaz olacak. Bisiklet yapımında yoğunlaşmış bir işletmenin, tüfek ya da sadece tüfek namlusu yapmak zorunluluğu ile karşılaştığında, tezgâhların hepsinin tam

olarak kullanılamıyacağı açık. Tam olarak kullanılmama sırasında ise beklenen kârlılığı gerçekleştirmeme mümkün.

Üçüncü olarak, savaş gerekleri zamanında ve hızlı olarak gerçekleşme zorunda.

Bu zorunlulukla birlikte bir de gerçek var: Özellikle son iki büyük savaşta, savaşçı ülkelerin hemen hemen hepsinde, ekonominin işleyişi büyük ölçüde doğrudan kararlara dayandırılmıştır. Ne üretileceği, nerede üretileceği ve nereye gönderileceği temelde genel kurmayların ilgili dairelerinde kararlaştırılmış ve doğrudan uygulamaya konulmuştur. Bunlarda veya başka kamu kuruluşlarında ayrıntılı tedarik ve üretim planları yapılmıştır.

İlginç olan, kapitalist ülkelerin bu dönemdeki uygulamalarında ilk kez savaş için kaynaklara komuta işlevini, normal piyasa düzeni içinde gerçekleştirebileceklerini sanmalarıdır. Yani bu ülkelerde savaş sürecinde ortaya çıkan ekonomik örgüt, bir ön düşünceden değil, pratik zorunluluklardan çıkmıştır.

İkinci savaş sırasında, İngiliz savaş ekonomisinin yönetimi ile ilgili örgütlerde çalışmış olan iktisatçı E.A.G. Robinson'un bu konuda söyledikleri, geliştirilen düşünceyi desteklemektedir: «İlk zamanlarda, yönelmekte olduğumuz savaş ekonomisinin tam bir biçimde sağlanması ile ilgili bilinçli ve belirli bir amaç yoktu. Her aşamada uygulanabilir olduğu ölçüde normal özendiricilerin çalışmasına güvendik ve onları sadece, belirli bir anda, belirli bir alanda gayet kötü çalıştıkları ölçüde değiştirdik.» Ve bu isteksiz uygulama zamanla tam bir kontrol yöntemine dönüşmüştür. Öyle ki, savaşla birlikte birçok kapitalist işletme, de facto, kamunun komutasına girmiştir. Bu zorunluluk kendisini bütün ağırlığı ile belli etmiştir. Bu zorunluluk o denlidir ki, 1913 - 1915 yılına ait Osmanlı sanayii sayımından anlaşıldığına göre, cılız Osmanlı ekonomisi bile bu zorunluluktan kendisini kurtaramamıştır. Ör-

neğin bu sayımın madenî eşya sanayii kesiminde şöyle denmektedir: «Başlıca madenî eşya sanayi müesseseleri Askerî İdarece işletilmektedir veya makinaları savaş yüklemleri (tekalif-i harbiye) olarak alınmış ve etkonulan fabrikalarda araç ve gereçler birinden diğerine taşınarak fabrikalar baştan aşağıya değişikliğe uğratılmıştır. Bir kısmı birkaç makinası alınarak serbest bırakılmış ise de, bunların çoğu kapılarını kapamış ve çoğunun yabancı olan mutasarrıfları ülkeyi terk etmiş bulunmaktadır.» (Osmanlı Sanayii, 1913 - 1915 yılları sanayi istatistiği, S.B.F. yayım no. 299, Derleyen: G. Ökçün, s. 205).

Lenin, kapitalist ekonomilerin savaş kontrollarını, özellikle birinci savaşta Alman deneyini, yakından ve ilgi ile izledi. Ve bunlardan Sovyet planlamasının temelleri için sonuçlar çıkardı. Kapitalist ülkelerin böylesine bir planlama uygulaması sadece savaş ekonomisine özgü olmadı. Aslında savaş planlaması kapitalist ekonomiler için yaygın bir istisna. Öyle bir istisna ki, savaşa giren her kapitalist ekonominin kaçınmasının imkânı yok. Ve de ileri kapitalist ekonomiler için, savaş ne kadar kaçınılmaz ise, böylesine bir istisna da zaman zaman kaçınılmaz olacak.

Asıl planlama istisnası, kaybeden, yıkılma özellikleri gösteren kapitalist ekonomilerin gösterdiği örnekler.

Örnekleri, savaş öncesi Almanya ve savaş sonrası Fransa sağlıyor. Ikinci büyük savaştan sonra Fransızların, varolabilmek için birden yenileşmek zorunluluğunu duymaları veya Almanların savaştan önce enflâsyona gitmeden kısa bir dönem içinde tam çalışmayı sağlamaya yönelen politikaları bunların en tipik örnekleri. Her Iki ülke de bu hedeflerini gerçekleştirmek için piyasa mekanizmasının yerine geçecek organizasyonu geliştirmek zorunda kaldı. Bu, Fransa'da, öncelik verilen endüstrilerin ihtiyaç duydukları hammaddelerin doğrudan dağıtımı şek-

linde oldu. Hammaddelerin öncelikli endüstrilere, idarî organlarca dağıtımı, işe alma, çalıştırma ve göçlerin kontrolu, yapım ruhsatları, dövizin ithalâtçılara özel bir kurulca dağıtılması, birçok malların rasyonlanması ve fiyat kontrolları bunlar arasında. Bütün bu kontrollar, esas olarak birçok hallerde konut, tüketim malları, yakacak ve yiyecek gibi âcil ihtiyaçları bile bir kenara atarak, altı temel endüstrinin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmıştır.

Savaş veya varolma tehlikesi, üretimin sosyalize olmuş olduğu ekonomilerde, kısa bir zaman için de olsa, doğrudan kontrol ve dağıtım düzenlemesine geçişi zorunlu ve mümkün kılıyor. Bunun ötesinde bu ekonomiler için hiç bir alanda, özellikle üretim mallarındaki özel durumun (özel mülkiyetin) sona erdirilmesi söz konusu değil. Kâr hakkı saklı tutulmaktadır ve düzenli bir biçimde bazı kesim ve işletmelerin kârları astronomik düzeylere ulaşmaktadır. Bu, bir yandan bütünüyle çalışanlar, diğer yandan ise diğer kesim firmaların sırtından olmaktadır. Savaş ve de varolma tehlikesi, gerek çalışanları ve gerekse bir kesim firmaları, böylesine bir fedakârlığa razı olur bir duruma sokmaktadır. Bu durumda, devlet bütünüyle sadece bir bölük kapitalistin devleti olmakta, bütün kapitalistlere «korunma» vaad etmekte fakat bu işlerin kârını sadece bir bölüğe akıtmaktadır.

Savaştan sonra ise her şey normal piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılmaktadır. Değişen sadece bazı firmaların daha da büyümesi. Savaş sırasında geliştirilen planlama örgütleri, onun araçları rafa kaldırılmakta ve savaş uygulaması ise en çabuk bir yolla unutturulmaya çalışılmaktadır. Üniversiteler ve sosyal bilimler bu unutuşun son derece hızlı olabilmesi için ellerinden geleni geri koymamaktadır.

Türkiye'de bile bu böyle oldu. Savaşa girmeyen Türkiye bile, bir millî korunma kanunu çıkartmak zorun-

da kaldı. Fakat bu kanunu uzunca süre ancak uzmanları hatırlayabildi. Ancak 1955'lerde cılız Türkiye ekonomisi, dört-beş yıllık bir açılmanın sonunda önemli bir açmazla karşılaşınca, kanun raftan indirilip, bir bölüğü ile tekrar uygulamaya konmuştur.

Kanun gerek dağıtımda ve gerekse üretimde kamuya son derece etkili yetkiler tanımaktadır. Mal dağıtımını mahallelere kadar giden «sandıklar» aracılığı ile doğrudan yapma olanağı yaratılmıştır. Bunlar savaş sırasında kısmen de uygulanmaya konulmuş, hatta Ticaret Bakanlığı içinde bir dağıtım müsteşarlığı bile kurulmuştur. Kanun, aynı zamanda üretime, üretimin biçimine geniş müdahale imkânlarını yaratmıştır.

Savaş durumunun sona ermesinden sonra, bu kanundan hatırda kalan hiç bir şey yok: 1955'ler geçici bir uygulamaya şahit oluyor. Fakat oldukça ilginç ki, 1960'larda «planlı» ekonomik düzene geçilirken bu kanundan yararlanmak bir yana, sadece bir bölüğünün ortadan kaldırılması düşünülmüştür. Bu, Türkiye'deki «demokratik» planlamanın böyle tedbirlere «tenezzül» etmediğini göstermektedir.

Yalnız, Türk ekonomisi belirli düzeylere erişince, ileride ayrıca sözü edilecek olan ve yetki kanunu diye bilinen bir kanun çıkartıldı. Bu kanun, ki plan uygulama kanunu olarak da bilinmektedir, bir yönü ile «kamunun fonları kamuya aittir» diye belirlenebilecek bir sağduyu ilkesinin yerine, biçimsel koşullar sağlanırsa «kamunun fonları da özel yatırımcılara aittir» ilkesini getirmekte idi. Kapitalist mantık içinde çok tutarlı ve kapitalist mantığı çok iyi yansıtan bu ilke, dayandığı kanunla birlikte Anayasa Mahkemesince iptal edilince, hükümet elinde aynı işlevi görecek bir kanun olduğunu birdenbire keşfediverdi: Yine bir bunalım sırasında çıkartılmış Türk Parasını Koruma Kanunu. Bu kanunu iptal işlemi Anayasa Mahkeme-

since yediye karşı sekiz oyla reddedildiği için, aynı şeyler bu kez Anayasa'ya uygun bir kanuna göre yapılmaktadır.

BATI PLANCILIĞININ ŞEMATİĞİ

Aslında yukarıda söylendiği ve gösterilmeye çalışıldığı gibi batı plancılığını, merkantilist dönem de dahil batıda modern devletin oluşundan beri uygulanmakta olan, devletin ekonomik politika uygulamasından ayırt etmek güç. Özde değişen bir şey yok. Değişen, ekonominin kazandığı bütünleşme sonucu tekniklerin ulaştığı bütünleşmeden başka bir şey değil.

Konu böylesine bir boyut alınca, batı ekonomik politikasının şematiğini anlayabilmek için burjuva iktisat kuramının ekonomik politika sorunlarının çözümlenmesine ne ölçüde katkıda bulunabileceği ortaya konmalı.

Burjuva iktisatçıları bile kabul etmek durumunda: Burjuva ekonomik kuramı, gerek teknolojinin ve gerekse —ve de dolayısıyle— ekonominin erişmiş olduğu bütünleşmenin çok gerisinde. Burjuva ekonomik kuramı bugün biribirini desteklemeyen, biribirini çoğu kez çelen bir kapalı kompartımanlar dizisi. Ve her bir kompartımandaki bulgu ya da varsayımlar —ki birçok durumda bulgular bir varsayımdan, varsayımlar ise ideolojik batıl itikattan ileri gitmez— dış dünya ile en küçük bir tutarlılık içinde değil; örneğin mikro iktisat, iç talep ve arzın biribirini dengelediği bir durumda, işçi ve işverenlerin tatminlerinin sonsuzlaştığı tekerlemesi ile başlar, bu tekerleme ile biter. Fakat iş incelemeleri gösterir ki bu hiç de böyle olmuyor. Yine iddia edilir ki firma ölçeği belirli düzeyi aştıktan sonra, artık firmanın büyümesi ancak bir fedakâr-

fikla olur. Fakat yine günlük olaylar bile gösterir ki, firmalar zaman içinde gittikçe büyüyor.

İddia edilir ki, bir yatırımcı bir fabrika kurarken teknolojik sınırlamalar bakımından, iş gücü ve teçhizat arasında istediği karışımı seçebilir. Önemli olan iş gücü ve teçhizatın fiyatıdır ve en sonunda belirli bir karışımı seçmiş ise bu, veri fiyatlar düzeyinde, en ekonomik seçimdir. Bu, burjuva iktisadının temel ilkesidir veya gerçekte ise temel batıl itikadı. Gerçek dünyada, veri teknoloji düzeyinde, yatırımcıya böyle büyük bir seçme boşluğu tanınmamaktadır. Eğer örneğin, konu bir petro-kimya yatırımı ise ya belirli bir karışımı seçecek, ya da iflâs edecek.

Burjuva iktisadı, bir yandan teknoloji düzeyini inkâr eden bir seçimi içerirken, diğer yandan, örneğin, gelir bölüşümünde çok küçük de olsa, bir hareket özgürlüğü tanımaz. Temel ilkesi şu: Kişilerin yararlanma işlevleri karşılaştırılamaz. Bu bakımdan, gelirin birinden alınıp diğerine verilmesi konusunda, burjuva iktisadı olumlu bir tutum almaktan ısrarla kaçınır. Çünkü, der, birinden bir miktar gelir ve dolayısıyle mal alınırsa, onun mutluluğu azalacak, diğerine eklenince onunki artacak. Fakat ya azalış, artıştan büyük ise, o zaman da toplam mutluluk bütün olarak azalacak. Burjuva iktisatçıları kişilerin yarar cetvellerini henüz «bilimsel» olarak ölçemedikleri için de gelir bölüşümünün yanına «bilimsel» ağırlıklarını koyamazlar. Bunlar çok bilimsel oldukları için, örneğin bir zenginin havyar için ayırdığı harcama ile bir yoksulun ilâç için yapacağı harcama arasında bir karşılaştırma yapamazlar, ölçüye vuramazlar. Korkarlar ki bir zengin için havyarın yararı, bir yoksulun ilâcının yararından çok fazladır ve bu durumda eğer bir gelir aktarması olacak olursa toplumun toplam yararı azalacaktır. Kim ister toplumun toplam yararının azalmasını?

Bölüşüm söz konusu olunca, burjuva iktisadının temel sapmasına değinmemenin olanağı yok. Bu da bölüşüm ile üretimin ayrılığı. Bunlar ekonominin biribirinden bağımsız iki ayrı departmanı olarak düşünülebiliyordu.

Bölüşüm her şeyden önce üretimin nasıl olacağı ile ilgili; üretim araçları sadece kapitalistlerde olunca ve kâr sadece üretim araçları sahibine gidince, her üretimdeki işgücü - araçlar karışımı, bir bölüşüm kararıdır. İkinci olarak kâr artırma çabası, yaratılan değerin içinde işçiye giden bölüğün azaltılması çabasından başka bir şey değil.

Asıl önemlisi, ne üretileceği sorununun her zaman bir bölüşüm sorunu olması. Daha çok ayakkabı ya da daha çok otomobil üretme sorunu bir bölüşüm sorununu da beraberinde getirir. Otomobili alacak gelir gruplarını yaratmadıktan sonra, kim otomobil üretmek ister?

İktisat kuramı böyle olunca, iktisat kuramına dayanarak ve başka hiç bir şey kullanmadan, ekonomiyi kapsayan bir ekonomik düzenlemeler bütünü elde etmek mümkün olamamaktadır. Peki, ne yapılabilir? Açık bir yol şu: İnanılmaktadır ki, kişiler tek tek kendi yararlarını çok iyi bilirler. O zaman, öyle bir formül bulunabilir ki bunda toplumdaki kişilerin bütününün yararları toplu bir biçimde gösterilebilir. Elde böyle bir formül olunca, isterseniz buna «refah fonksiyonu» da diyebilirsiniz, yapılacak iş bu formüle dayanarak ve ekonominin yapısal ilişkilerini veri alarak toplumun bütününün yararlarını maksimum eden politikalar belirlemektedir. Bu biçimiyle sorun, eğer formül ve ilişkiler matematik «güzelliğe» kavuşturulmuş ise, sadece matematik bir çözüm işlemi olur.

Yalnız burada burjuva iktisadının karşısına kendi koymuş olduğu yenilmez engeller çıkmaktadır: kişilerin yararlanma veya mutlu olma düzeylerinin karşılaştırılması ve her şeyden önce ölçülmesi sorunları. Bunlar, bugün

için, bir değer hükmü eklenmeden yapılamamaktadır. Kişiler artan işlendirme (istihdam) ile, diyelim, ödemeler dengesi arasında nasıl bir seçim düşünürler? Bugünkü gelir ya da fedakârlık ile yarınki daha çok bir gelir düzeyi arasında hangi ölçüde bir değişimden yanadırlar?

Bunlara iktisat kuramının vereceği cevap yok. Mutlaka bu istenen öğeler arasındaki değişim anahtarını iktisatçıların dışarıdan sağlaması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Kim olabilir? Yaygın ve geçerli cevap bu işin politikacılar tarafından yapılması. Başka bir deyişle ekonomik politikaların belirlenmesinde, amaçların politikacılar tarafından verilmesi kaçınılmaz.

Bir toplum ne kadarlık bir hızla kalkınacak, fiyatlarda ne denli bir artışa imkân verilecek, ödemeler dengesi hangi düzeyde olacak v.b. hep politikacılarca ortaya konacak.

Peki, teknisyenler, «plancılar», iktisatçılar ne yapacak? Gayet açık. Bu seçilen amaçları gerçekleştirecek araçları ortaya koyacaklar. Ne kadar yatırım, hangi ve ne ölçüde vergi, borçlanma, dış yardım v.b. iktisatçılar tarafından bulunacak.

Amaç-araç ayırımı batı iktisadının ve hatta sosyal biliminin ve de dolayısıyle politika düzenlemelerinin temelidir. Bu, politikacılar ile «plancılar» arasında özellikle olgun kapitalist ekonomilerde sürtünmesiz bir iş bölümüne yol açmaktadır. Özellikle teknisyen plancı, kendisine verilen amacı en etkili bir biçimde gerçekleştirecek araçları bulmayı içtenlikle ve ciddiyetle üzerine almış görünmektedir. Örneğin eğer amaç Vietnamlıları ortadan kaldırmak ise, siyaset plancısı bunu gerçekleştirecek yollar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ve bulgusunu da politikacıya sunmaktadır: Daha çok silâh, daha çok asker.

AMAÇ - ARAÇ AYIRIMININ İDEOLOJİK VARGISI

Ekonomik politika ile ilgili geniş kapsamlı ve doğrudan bilgilere dayanan bir çalışma E.S. Kirschen'in başkanlığında dokuz kişilik bir iktisatçı grubu tarafından yapılmıştır. İktisatçılar, Ortak Pazar ülkeleri, Norveç, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta geçerli ekonomik politikayı sistematik bir şekilde incelediler. Bu çalışmanın sonuçlarına dayanan yandaki tablo amaç - araç ayırımının ideolojik vargısı hakkında bir kanı verecek durumdadır.

Tablo, batı planlamasının belli başlı amaçları arasındaki çelişkiyi gösteriyor. Bunun altındaki temel düşünce, amaçların birbiriyle çelişik olduğu. Amaçların biribiriyle çelişik olduğunun ortaya konması ise çok önemli bir yargıyı da beraberinde getirmektedir. Bu, arzu edilen her şeyin elde edilememesinden, ekonomik politikayı ellerinde tutanların sorumlu sayılamıyacağı yargısı. Doğa, ekonomik yapı, bütün amaçları bir arada sağlamaya imkân vermemişse, insanoğlu, özellikle iktidardaki insanoğlu ne yapsın? Ya, örneğin, üretim artışı, ya da daha dengeli bir gelir bölüşümü mümkün. Gelir dağılımında daha çok denge istekleri, bilinmelidir ki, ancak üretimden fedakârlıklar pahasına sağlanabilir v.b.

Amaç-araç ayrımı, ki bir liberal iktisatçının deyimi ile iktisada sokulmuş bir trüktür ve amaçlar arasında çelişki olduğu düşüncesi, intellijenzia'yı tutucu burjuva iktidarlara daha içtenlikle hizmete hazır yapma işlevi ile yükümlü. Kapitalistler her şeye rağmen işçileri aynı yatkınlığa getirememişler. Elde geçerli bir «işletme kuramının» olmayışı ve bu uğurda harcanan bu kadar çaba bu başarısızlığın bir göstergesi. Fakat planlama teknisyenleri konusunda son derece başarılı oldukları söz götürmez.

DOKUZ BATILI ÜLKEDE AMAÇLAR ARASI ÇELİŞME

	Fiyat İstikrarı	Ödemeler Dengesinin İyileştirilmesi	Üretimin Arttırılması	Eşgüdümün Sağlanması	Uluslararası İşbölümü	Kollektif İhtiyaçların Giderilmesi	Gelirin Yeniden Bölüşümü	Koruma
Tam Çalışma	×	×						
Fiyat İstikrarı			×			×	×	
Ödemeler Dengesinin İyileştirilmesi			×		×	×	×	
Üretimin Artırılması							×	×
İç Rekabet				×				×
Uluslarası İş Bölüşümü								×

Kaynak : E. S. Kirschen — L. Morissens; The Objective and İnstruments of Economic Policy.

Neden amaçlar çelişik olsun? Neden fiyat istikrarı ile üretimin artırılması amaçları birlbirlyle çelişsin? Başka bir deyişle üretim arttırılırken fiyatları önlemenin imkânı yok mu? Var: Sovyetlerin 1930'lardakl ve hiç bir ülkede tekrarlanmamış kalkınma denemesinde bırakınız fiyat artışını, fiyatlar sürekli olarak düştü. Eğer başka bir yerde bu sağlanamıyorsa bundan amaçların çelişliği sonucu çıkar mı? Herhalde çıkmaz. Kapitalist düzende üretim artışının motifi ve bu anlamda aracı kâr. Ayrıca kapitalist düzen anarşik. Ve bu düzende, kârın olması (artması) dolayısıyle üretimin artması fiyatların bir ölçüde artmasını ön-koşul olarak gerektirir. Ayrıca belirli kârlı alanların ortaya çıkması birçok yatırımcıyı oraya iter. Bu, yatırım mallarının fiyatlarının yükselmesine yol açar. Klasik kapitalizmde hiç olmazsa bunun karşısında yatırımcıların aktığı malların fiyatlarının düşmesi söz konusu. Fakat monopolcü kapitalizmde böyle bir şey de beklenemez. Bu bakımdan üretimin artışı ile fiyatların bir ölçüde artması birlikte görünür.

Aslında bu belirli bir ekonomik sistem için geçerli. Bu sistemde, üretimin artmasının tek dürtüsü kâr, dolayısıyle fiyat hareketleri. Fiyat dalgalanmaları sistemin işlerliğinin ön koşulu.

Sadece ön koşulu değil. Aynı zamanda son durağı da. Kapitalist bir ekonomik düzende, belirli bir dönemde gelişmenin hemen arkasından kendisini gösterecek olan olgu fiyat artışlarıdır. Şöyle: Üretim artacak; bu, diğer alanlarda üretim artışına yol açacak. Genellikle kârlar yükselme eğilimi göstermiş olacak. Ekonominin birçok kesimlerinde canlılık ortaya çıkacak. Fakat bunlar temel üretim araçlarına ve işgücüne talebi artıracak. Yalnız bu noktaya gelindiğinde, sistemde herhalde rekabet var ve anarşi söz konusu olduğu için ve bu varlığın sonucu olarak sistem içinde otomatik durdurucu olmadığı için ön-

ce temel üretim araçlarının ve bu arada işgücünün fiyatı yükselecek, bu ise kısa bir zamanda ekonominin bütününe yayılacak. Sonuç, üretimin gerilemesi ve işsizliğin artması. Bu süreç için tarihin zenginliklerinden bir örnek demeti bulmanın gereği yok. Sadece Amerikan ekonomisinin son on yılını hatırlamak yeter. 1960'lar Amerikan ekonomisi için durgunluk ile başladı. Bunun hemen arkasından Vietnam tırmanması ile, feza harcamaları lüksünün kamçıladığı Kenedy - Johnson refahı geldi. Fakat 1970'ler yaklaşırken ekonomi, fiyat artışları ve işsizlik çemberine tekrar girdi. Öyle ki hâlâ 1929'daki büyük bunalıma benzer bir tehlikenin atlatılıp atlatılmadığı tartışılıyor.

Yine tabloda görülmektedir ki, tam çalışma ile fiyat istikrarı amaçları çelişik. Neden olsun? Şunun için: herkesin iş bulduğu bir durumda, işçi sendikalarının pazarlık gücü yüksektir. Pazarlık gücü yüksek olunca da ücret artışlarını elde etme olasılığı daha fazla. Bu bakımdan, yedek işçi ordusu kapitalizmin olmazsa olmazıdır. Dalma bir miktar işsiz tutulmalıdır ki, işçilerin başı eğik olsun. Tabii bunun da birtakım sosyal sakıncaları olduğu inkâr edilemez. Yalnız, eğer bu işsizler ordusunda çoğunluk dağınık, örgütsüz ve çeşitli nedenlerle savunma gücünden yoksun etnik gruplar olursa, sosyal sakınca da daha az zararlı olur. Amerika'da zenciler, İngiltere'de Hintli ve Pakistanlılar, Fransa'da Kuzey Afrikalılar gibi. Bugünlerde Amerika'da beyazlar arasında işsizlerin oranı %3.5, siyahlar arasında %7 çevresinde.

Fakat bütün bunlar, kolayca anlaşılabileceği gibi, sistemin çelişkileridir, yoksa amaçların değil. Sistemin çelişkilerini, insanoğlunun amaçlarının çelişkileri düzeyine çıkarmak, çıkartanlar açısından bir kandırmaca, inananlar açısından ise bir kısırlaşmadır.

Ve son çözümlemede —isterseniz buna ilk çözümleme de diyebilirsiniz— sistem, insanoğlunun mutluluğunu,

dolayısıyle gücünü geliştirmenin araçlarının bütününden başka bir şey değildir. Ya da böyle anlaşılmalı. Bu anlayışın temel vargısı ise asıl çelişik olanın, kapitalist sistemin kendisinin, kullandığı araçların çelişik olduğu.

PLANLAMA ARAÇLARININ TARAFSIZLIĞI SORUNU

Batı planlama kuramında araçların tarafsız olduğu iddia edilir. Aslında araçlar tarafsız olamaz. Kim olur derse, önce kendisini kandırır, sonra da başkasını kandırmaya girişir.

Her politikadan yararlananlar ve zarar görenler vardır. Bu bakımdan her politika toplumun birçok kesiminin yararını doğrudan ilgilendirir.

Sanayileşme bir temel araçtır. Aynı zamanda bir amaç. Aslında, sanayileşme örneğinin de gösterdiği gibi, amaç-araç ayrımı politika düzenlemeleri konusuna aydınlıktan çok karanlık ve karışıklık getiriyor. Bu bakımdan kullanışlı olmaktan çok uzak. Fakat denilebilir ki —ve gerçekte de burada söylenmektedir ki— bu ayrımın amacı açıklık değil bulanıklık getirmektedir. Düzen buna ihtiyaç duymaktadır ve «plancı kuramlar» da bu isteğe cevap vermektedir.

Bu bakımdan sanayileşmeyi bir amaçlar hiyerarşisinin bir halkası olarak düşünmek gerekir. Amaç kalkınmadır, yani işgücünün verimini artırmak. Kuşkusuz bu amacı gerçekleştirmenin yolu daha aşağı düzeyde başka bir amacı, sanayileşmeyi sağlamaktır. Bu ise, diyelim, daha da düşük bir düzeyde başka bir amacı, sanayi yatırımlarını gerçekleştirme ile olur. Bu hiyerarşinin kademelerini uzatmak mümkün, fakat eldeki tartışma için gerekli değil.

Sanayileşme kapitalist mantık içinde ucuz tarımsal mal ister. İki türlüsünün de ucuz olmasını ister. Hem daha

çok işçi sınıfının tükettiği tarımsal tüketim mallarının, hem de sanayide kullanılan pamuk, keten, kenevir ve benzeri tarımsal ürünlerin ucuz olmasını ister. Sanayici, kendisinin tüketimi pek az olmakla beraber, tüketim mallarının ucuz olmasını istemek durumundadır. Çünkü bunlar ucuz elde edilirse işgücünü ucuza kiralaması mümkün olur. Dolayısıyle kârı artar.

1970 yılında İşveren Sendikaları Federasyonu Başkanı, TÜRK-İŞ'in şeker işletmelerinde ve benzeri kamu işletmelerinde ücret artışı taleplerinin karşısına çıkmaktadır. TÜRK-İŞ'in sadece kamu fonlarından yararlanarak sarı sendikacılığını biraz maskelemeye çalıştığı bilinmektedir. Fakat işveren sendikalarını rahatsız eden şeyin bu olabileceği herhalde kimsenin aklından geçmez. Neden, tek: ücret artışı talebinin özel kesime de sıçrayabileceği; ya doğrudan olacak bu sıçrama, ki devrimci sendikacılığa ağır hücumlar olduğu bir zamanda daha az mümkün. Ya da dolaylı olarak: İşçi sınıfının bütününün tüketimine giren maddelerin fiyatlarının, sadece bir kesiminin yararlanması sonucu artmasıyla. Çünkü bu, genel ücret düzeyinin artmasına yol açacak.

Şeker örneği tipik bir örnek. Benzerleri her zaman ve her yerde bulunur. 1840'lorda Mançester'de sonuca ulaşan anti-mısır kanunu kampanyası başka bir örnek. İngiliz tarım ürünleri, ithalât kısıtlamaları dolayısıyle yüksek fiyatla satılmakta. Bunun için mısır ithalâtı ile ilgili kanunun iptali kampanyası var. Kanunu savunanlar kapitalist çiftçiler. Karşı çıkanlar büyük burjuva aydınların öncülüğünde işçiler ve sanayiciler. Karşılıklı güvensizliğe dayanan bir ittifak. İşçiler iptalden sonra kendi hayat standartlarının yükselmeyeceğinden, Marx'ın daha sonra yazdığı gibi, sadece sömürü oranının yükseleceğinden kuşkulu. Küçük burjuva aydınlar, onlara özgü dalgalanmaları gösteriyor. Sanayiciler genel olarak işlerin iyi gittiği zaman

oralı bile olmuyorlar; fakat ekonomide genel bir kötüleşme olursa keskin anti-mısır kanunu kampanyacısı... Bunlar, birikim bırakıyor ve bir bunalım döneminde bu karşılıklı güvensizliğe dayanan ittifak, kapitalist çiftçilerin bu ayrıcalıklı durumuna son veriyor.

Bir başka örnek de 1923 İzmir İktisat Kongresi. Bu kongre ile ilgili olarak ilginç olan şu: Sanayi temsilcileri, o zamanki cılızlıklarına rağmen birçok konularda kendi çıkarları açısından oldukça tutarlı; ısrarla aşarın kaldırılmasına karşı çıkıyorlar. Tarımdan önemli ölçüde vergi alınmasından yana oluyorlar. Neden? Tarımın «öz sorunu» olarak sunulagelmiş olan bir konu sanayicileri neden ilgilendirsin? 1930'lardan sonra eskisine göre son derece soyutlanmış bir duruma getirilmiş burjuva iktisatı ile uğraşanlar için bu gerçekten bir bilmece. Fakat, o zamanlar cılız da olsa, sanayiciler için ortada bilmece yok. Bir artık taşıması —tarımdan ister düşük fiyatla olsun ister vergi ile olsun malların görece fiyatlarının altında bir biçimde tarım dışı kesime aktarılması— sorununun farkındalar. Ve bundan yana olmuşlardır. Gerçi sağlayamamışlardır fakat durumlarını belirlemişlerdir.

Yine garip gelebilir ama gerçek: İşçiler sanayicilerin bu isteğini desteklemişler. Gerçi bilinir ki, iktisat kongresine o zamanki işçi sınıfının gerçek temsilcileri pek katılma şansı bulamadılar. Daha çok hükümetin kollayabileceği işçiler katılma olanağı bulabildi. Fakat bunlar kendi sınıflarının yararlarını ılımlı bir biçimde de olsa savundular. Gerek kongre içinde oturumlarda ve gerekse oylamada işçiler en çok sanayicilerle beraber ve toprak ağaları ile karşı karşıya olmuşlardır.

Zamanında kongreyi yorumlamış olan bir Sovyet yazarı bunu esas çelişkiye meydanı bırakmak için bir süre için yapılmış zorunlu bir beraber hareket etme biçiminde değerlendiriyor. İşçi sınıfının sanayicilerin arkasında yer-

olmasının işçi sınıfının güçlenmesinin ve sanayicilerle asıl karşılaşmasının ön koşulu olduğunu söylüyor. Ve değerlendirmesini Engels'ten aldığı şu aktarma ile bitiriyor: «Böylece, mücadelenize cesaretle devam ediniz, sermayenin saygı değer hakimleri. Şimdilik biz size muhtacız: Bir zaman biz sizin hakimiyetinize de ihtiyaç duyacağız. Sizin omuzlarınıza, yolumuzdaki ortaçağ kalıntılarını ve mutlak monarşiyi temizlemek görevi düşmektedir. Siz ataerkil düzeni ortadan kaldırmağa, tapulaşmayı gerçekleştirmeğe, bugünkü proletarya içindeki çok veya az varlıksız sınıfları, bizim gelecekteki taraftarlarımızı, ayırmağa mecbursunuz. Fabrikalarınız ve ticaret bağlarınız ile, proletaryanın kendi kurtuluşu için gerekli materyal araçların temelini atmak zorundasınız.

Bunların karşılığı olarak, kısa bir iktidar döneminiz olacaktır. Kanunları koyma ve yarattığımız lüks içinde, yaşama olanağınız olacak. Kral saraylarında yiyecek, güzel ve asil kızlarla evleneceksiniz, fakat bir şeyi unutmayınız: **Kapının arkasında bekleyen var»** (Musalli, Ekonomiçeskaya Konferentzia V. Smirne, Noviy Vostok, 1923/3, s. 85-86).

1965'den sonraki gelişmeler söylenenleri destekleyecek yönde oldu. Büyük sanayi sermayesinin bölüntüsüz bir biçimde iktidar partisi içinde toplanması sanayileşme sürecine önemli bir belirlilik getirdi. Kamunun kaynakları şimdiye dek görülmedik ölçüde sanayileşmek isteyen, büyük sermaye ile büyümek isteyen sanayicilerin emrine verildi. Yatırım indirimleri, vergi indirimleri, gümrük indirimleri ve yatırım fonları transferleri... Bunlar, diyelim, beşyüzbini olana bir milyonluk bir fabrikaya sahip olma olanağı yarattı.

Fakat bu hiç kimsenin gelişen yararları ile çelişmeden mi gerçekleştirildi? Hayır. Yine bu dönem içinde tarımsal malların fiyatları sanayi mallarından daha az arttı. Bazıla-

rında düştü. Açılan krediler içinde tarıma ayrılan bölüğün oranında düşme eğilimi görüldü. Yani tek kelime ile toprak ağaları kaybetmekte olan bir sınıf özelliğine büründü. Bunu da belli ettiler. Son yıllardaki siyasal çalkantıların altında yatan nedenlerin biri budur.

Sanayi örneği ile görülmektedir ki araçlar asla tarafsız değildir. Siyasal içeriği vardır. Dolayısiyle araçların belirlenmesi de teknisyenlere bırakılamayacak kadar ciddî bir sorundur.

AMAÇ - ARAÇ ŞEMATİĞİ İÇİNDE TÜRK PLANCILARININ SERÜVENİ

Açıkça söylenmesi gereken bir nokta : 1960'dan sonraki Türk plancılığına «sol» öğeler ve üretim araçlarının dağıtımını doğrudan düzenlemeye yönelen eğilimler hiç bir zaman egemen olmadı ve hatta etkili olduğundan bile söz edilemez. Türk planlamasını kuranların tek özelliği —bu kişilerin şimdi ulaşmış oldukları çizgi ne olursa olsun— ilerici batı aydınları olmaları. Bunun «ahlâkî», ideolojik ve teknik özelliklerini ve dolayısiyle de yanılgı ve çelişkilerini de beraberinde taşıdılar.

Planlamayı başlatan aydınlar, iktisatçı, sosyal bilimci ve mühendisler, bırakınız araçları, tekniklerin bile tarafsız olabileceğine inandılar, plan kavramına karşı da olsa, Türkiye toplumunun yapısal değişiminden yana olmasa da bir kimsenin «teknisyen plancı» olarak çalışabileceği görüşüne sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Bu, savaş sonrası batı sosyal bilimciliğinde ağırlıkla ortaya çıkan «ince ve şaşmaz» teknikler kullanma eğiliminin uzantısı.

Bu, aslında sınıfsal güçlükleri yenmede gösterilen bir çaresizliğin belirtisi. Türk plancılığı bu eğilimi oldukça ağır bir biçimde ödedi.

Ödeme ağır bir fiyatla karşılanmıştır. Fiyatın bir yanı, planın temel ilkelerindeki tutarsızlığı ve temel ilkelerde, zaman içinde yanlış olduğu ortaya çıkan görüşlerin sanıldığından da fazla oluşudur. Türk plancılığı ve kalkınması özellikle anlatılırken bunların bazılarına değinilecektir. Diğeri, o günkü toplumsal-siyasal koşullar içinde bile yapılacak bazı gelişmelere planlamanın içinden konulan sınırlamalar. Kamyon yapımı burada iyi bir örnek. Zamanın devlet başkanının binek taşıtı yapma baskılarının sonucunda, yapılan araştırmalar kamyon yapmanın olanağını ortaya koymuşken, sonradan, Robert Kolejin bir fakültesine dekan olan bir iktisatçının mukayeseli avantajlar olmadığı ve sonradan Türkiye'ye başbakan olmuş bir mühendisin ise, Türkiye'de bunun teknik olarak yapılamıyacağı gerçekleri ile önlenebildi. Teknikler ve uzmanlığa büyük saygı ile dolu olan yönetici plancılar ise «teori» ve «tatbikatın» bu birlikte itirazı karşısında kamyon yapımından yana olamadılar.

Üçüncü olarak da soyut araçlar kullanma düşüncesi plancıları soyut bir planlı kalkınma düşüncesine götürmüştür. Bu soyutlamanın somut görünümü, Türkiye gibi bir toplumda Türkiye'deki gibi bir planlamanın yapabilecekleri konusunda çok abartmalı bir kanının kamuoyunda doğmasına yol açması.. Koalisyon hükümetlerinin bu eğilime bütün bir heyecanla sarılmalarının nedeni bu Planlama furyası, hiç olmazsa ilk plan hazırlıkları politikacılarla tartışılıncaya kadar, «reJimi» ayakta tutan uyutucuların başında yer aldı.

Böyle bir eğilimin oldukça geçerli bir başarı düzeyine erişmesinin bütün kredisi, kuşkusuz, ilk plancılara gitmez. Genellikle kamunun, plan düşüncesine değilse bile, hesap yapmanın, bu konuda uzmanlığın faziletlerine daha önceden hazırlanmış olduğu muhakkak. Unutulmamalıdır ki 1950 - 1960 dönemindeki her türlü sıkıntı karşısında

verilen reçete bilgili uzman kullanmaktı. Enflasyon, deflasyon, devalüasyon, kuyruklar, her ne olursa olsun, o zamanki bütün dertlere karşı, yine o zamanki itibarlı iktisatçıların verdiği cevap iktisat biliminin gereklerine uymak olmuştur. Bu gereklerin şaşmaz ve tek bir yolla doğru politikayı göstereceği düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce büyük ölçüde kabul görmüştür.

Bu biçimiyle kalkınma sorunu tek bir soruna inmiş olmaktadır: Namuslu ve bilgili uzmanların bulunması. Planlı düzenin ortaya çıkışı ile Türk plancılığı böyle bir ekipple karşılaşmıştır. Yıpranmamış, ne dediğini, ne istediğini bilen bir grup.

Bu ekibin dürüstlüğünden kimsenin kuşkusu olamaz. Olayların gelişmesi de bunu doğruladı. Yalnız yukarıda sözü edilen hazırlığa oturmuş olduğu için kamuoyuna ekibin bilgi düzeyi ile ilgili mitolojik haberler yayıldı. Burun, plan hazırlıkları ilerledikçe, asıl kıskaç, yani toplumsal - siyasal sınırlamalar kendini göstermeye başlayınca, aydın ve teknisyen plancılığının bir savunma tepkisi olduğunu düşünmek mümkün.

İlk plan hazırlanıp ta siyasal organlarla tartışılması başlayınca, teknisyen plancılığı, yani araçların teknisyenlerle bulunup ortaya konulacağı ve politikacıların da buna razı olacakları düşüncesine dayanan plancılık, çok önemli ve hatta öldürücü bir darbe yedi. Siyasal organlar yüzde yedilik kalkınma hızına ve diğer amaçlara eskisi kadar bağlı göründüler, fakat bunun gereği olan fiyatı ödemekten ısrarla uzak durdular. Başka bir deyişle, o zamanki koalisyon, teknisyenlerin getirmiş olduğu araçları uygulamadan yana olmadığını belli etti. Uygulamayı düşündükleri ise, plancılar tarafından amaçları gerçekleştirmeğe yeterli görülmedi. Ve plancılar şunu söylediler: Hükümetin almayı düşündüğü tedbirlerle Türk ekonomisi ancak yüzde beş veya beş buçuk oranında kalkınır. Ya yüzde yedi-

nin gereklerini yerine getirin, ya da kalkınma hızını realist hıza indirin.

Gerçekten de dürüstlüğün gereğinin bu olduğundan kuşku yok. Fakat, hükümet ile plancılar arasındaki dürüstlük tartışmasını plancılar kazandılar: istifa ettiler. Etmeselerdi, belki biraz daha geç, fakat herhalde mutlaka bu yanlış plan düşüncesi yıkılmaktan kurtulmayacaktı. İstifalar bu yıkılışı, büyük ölçüde, hızlandırdı. Aslında tarihsel olarak bu görev ilk plancıların omuzlarında idi. Çünkü bu yanlış plan düşüncesinin yayılmasına en büyük katkı onlardan geldi.

Amaç-araç düşüncesi ve ayrımının geçersizliği üç yıldan az bir zaman içinde Türkiye gerçekleri ile bir kez daha ortaya çıktı. Ortaya çıktı ve göründü ki siyasal kuruluşlar amaçlardan daha çok araçlarla ilgilidir. Her araç, egemen güçlerin bir kesimini rahatsız eder. Bu bakımdan da tarafsız araç yoktur.

İkinci plan hazırlığı bu görüşü biraz daha perçinledi. Hazırlıklarda ilk plan deneyinden büyük ölçüde yararlanıldı. Artık, kalkınmanın bir siyasal iktidar ile sınırlı olduğu ve bu siyasal iktidarı, planlama içinden aşarak planlı kalkınma gerçekleştirilemiyeceği, siyasal iktidarı, yapısı gereği daha plancı ve kalkınmacı güçlere kavuşturmanın yerinin planlama kuruluşu olmadığı realistçe kabul edildi. Artık, plancılar hükümete bir kalkınma hızı ve onun belli bir gerçekleştirme yolunu çizerek çıkmayacaklardı.

Ve böyle yapıldı. Çeşitli kalkınma hızlarını, diyelim, yüzde beş buçuktan yüzde sekize kadar, ve bunların herbirinin çeşitli uygulanma yollarını içeren bir almaşıklar dizisi sunuldu. Yüzde beş-buçuk aşağı yukarı hükümetin yaptıklarını sürdürmekle sağlayabileceği bir hızdır. Hiç bir ek tedbir alınmazsa bile Türk ekonomisi son yirmi - yirmibeş yıldır normal durumlarda bu hızı gerçekleştirebil-

mektedir. Yüzde sekiz ise aşağı yukarı bugünkü egemen güçler için önemli bir üst sınır. Türkiye'de üretici güçlerin bu gelişme düzeyinde yüzde sekizi aşmak ve hatta ona yaklaşmak, siyasal iktidarın sınıfsal yapısının değişmesini gerektirir. Bu siyasal iktidarın kendi içinde bir sınıfsal çatlama ile karşılaşması sonucunu doğurur. Plancıların böyle bir oluşumu başlatma güçleri yoktur. Çünkü, bir çoklarının sandığının aksine, siyasal iktidar kendi sınırlarını teknisyenlerden çok daha iyi bilmektedir. Belki bu bilgisi sistematik değil, fakat herhalde kendisi için geçerli ve yeterli. Bunun en inandırıcı örneğini yine eski teknisyen, bir ara plancı, başbakanda görmek mümkün. Yönetime ilk geldiği sıralarda istediği hep «yüzde yedinin çok üstünde» bir kalkınma hızı idi. Fakat siyasal yapının somut sınırlamaları ile karşılaşınca kâğıt üzerinde yüzde yediye razı olmak durumunda kaldı.

Plancılar kendilerinden önceki birikimden, yani ilk plancıların deneyinden yararlanırken, egemen güçlerin, kendi içindeki birikimden yararlanmamaları söz konusu olamaz. Partilerin değişmesi iktidarın değişmesi anlamına gelmediği sürece —ki Türkiye'de hiç olmazsa, cumhuriyet Türkiyesinde böyle bir devamlılıktan söz etmek mümkündür— bu birikim kaybolmayacak. İkinci plancılar, yani ikinci beş-yıllık planı hazırlayanlar, ilk baştan beri siyasal otoritenin ne istediğinden çok, hangi fiyatı ödemeğe hazır olduğunu anlamaya ağırlık verdiler. Bu bakımdan da daha plan hazırlıklarının ön aşamalarında hükümeti, kullanmayı düşündüğü araçlara bağlamaya, onu açıklığa zorladılar.

Bir plan hazırlamasının ilk koşulu olan böyle bir açıklıktan, siyasal iktidar vebadan kaçarcasına sakındı. Başbakana bağlı bir plan kuruluşu başbakanın ne istediğini bilemez oldu. Fakat ilerleyen zaman bu açıklığı zorunlu kıldı. Ve ortaya çıktı ki, yeni hükümet ve yeni siyasal iktidar, eski hükümet ve eski siyasal iktidardan farksız. Yüz-

de yedilik kalkınma hızına bağlı görünmek fakat bunu yüzde beş-buçukluk tedbirlerle gerçekleştirmek.

Bu durum, ikinci plan hazırlıklarını yürütenlerin de planlama kuruluşundan ayrılışı ile sonuçlandı.

Batı plancılığı Türkiye'de ikinci kez başarısızlık duvarı ile karşılaştı.

Şurasını tekrarlamakta yarar var ki, Türk plancılığının bu çıkmazları aslında bütünü ile batı plancılığı çerçevesi içinde kalındığı halde ortaya çıkan bunalımlar. Bunları batı düşünce sisteminden daha ileri bir hareket olarak görmek hem bu hareketin içinde olanlara tarih içinde haklı olmadıkları bir öncülük rolü vermek, hem de plan kavramını soysuzlaştırmak olur. Daha önemlisi, böyle değerlendirmemek, daha ince ve daha karışık teknikler kullanılarak siyasal iktidara sınıfsal dayanağı gereği yapamıyacağı işlevleri yaptırabileceklerini sananların çıkmasına yol açar ki bu yeni bir yanılmadan başka bir şey olamaz. Halkın bir süre daha avutulmasına yol açabilecek böyle bir düşü gerçekleştirmeğe çalışacaklar için bulunabilecek bir özür de olmaması gerekir.

Aslında bu deney, sadece tekniklerin, araçların, politikacıların tarafsız olmamakla kalmayıp, aynı zamanda teknisyenlerin, plancıların da tarafsız olmadıklarını göstermesi bakımından öğretici oldu. Bütün bu bunalımların ortaya çıkmasında teknisyenlerin de teknik bir tarafsızlık giysisine büründürdükleri bir taraflılıkları olmuştur. İlk plancılar, etkili bir biçimde toprak reformundan, etkin ve verimli bir vergi reformundan yana olmuşlardır. Ve bunu kalkınma hızı ne olursa olsun, başarı ölçüsü ne sayılırsa sayılsın gerçekleşmiş görmek istemişlerdir. Bir bakıma, planlama örgütünün varlığını bunların gerçekleşmesine bağlamışlardır. İkinci plan dolayısıyle ayrılanlar ise bunların gerçekleşme şansı olmadığını artık bunların planlara konmasının bir aldatmacadan başka bir şey olmaya-

cağını kabullenmişlerdir. Fakat ikinci plan döneminin sorunları olacağı daha o zaman belli olan, yabancı sermaye, kamu fonlarının özel kesime aktarılması, özel okulculuk gibi konularda siyasal iktidardan çok farklı görüşlerin savunucusu görünmüşlerdir. İkinciler de tıpkı birinciler gibi fakat özellikle bu konuları kendilerinin planlama örgütü içinde bulunuşlarının ayracı olarak düşünmüşlerdir.

Planlamanın dengeye gelişi böylesine «tutkuları» olmayan teknisyenlerin görev başına gelmesi ile başlar. Bu durumda plancının görevi hükümetin seçtiği amaçların hükümetin seçtiği araçlarla yapılabileceğini göstermek olmaktadır. Bu oldukça zor bir iştir, ve yepyeni bir plancılık anlayışı getirmektedir. Bu satırların yazarı, bu yeni plancılığı diğerlerinden ayırmak için 1966 sonlarında yazdığı bir yazıda yeni bir isim önermişti: Sarı Planlama.

KAPİTALİST ÜLKELERDE ARAÇLAR ÖZEL OLABİLİR Mİ?

Bu soruda özellik, spesifik olmakla ilgili; Batı planlamasının eldeki özel bir soruna özel bir araç geliştirip geliştirmeyeceği ile ilgili. Ve verilecek cevap, hayır. Yukarıdaki tablodaki araçların genelliği hatırlanmalı. Hatırlanmalıdır ki sorun özel, ekonominin kesimleri düzeyinde özel olsa bile getirilen araçlar, faiz, para ve kredi hacmi ve hatta vergiler genel kalmaktadır. Çünkü kapitalist mantık bu genelliği zorunlu kılıyor. Çünkü kapitalist mantıkta özel kişilerin, ki özel kişiler daha çok özel kapitalistler olarak anlaşılmalıdır, kendi yararlarını en iyi gözetecekleri görüşü her zaman saklı tutulur. Hatta ve bundan da öte, kapitalist düzende gelişme, ilerleme ancak kapitalistler arası menfaat çatışması ile olur. Bütün ekonomilerin dinamosu olan teknik ilerleme ancak bu çatışmanın sonucunda ortaya çıkar. Yeni buluşların ortaya çıkışı

ve özellikle uygulama alanına geçişi yaygın bir bunalımı ön koşul olarak gerektirir. Çeşitli nedenlerle kâr hadlerinin düşmesi gerekir. Kapalı bir ekonomide rekabetin itici güç olarak çıkmasının nedeni budur. Açık bir ekonomide yeni tekniklerin yayılmasının nedeni budur. Gerek kapalı ve gerekse uluslararası ticarete açık ekonomilerde işletmeler özellikle bunalımla birlikte varolabilmek için yenileşmek yani sermayenin organik bileşimini artırmak zorundalar.

Bunalımla birlikte kapitalist ekonomilerde merger'lerin (birleşmelerin) başlaması ve her bunalımdan sonra işletmelerin daha da büyümesinin nedeni budur. Birleşmeler, kaybeden, kârı azalan dolayısıyle değişim değeri düşen — fakat kullanma değeri değil— fabrikaların daha güçlü işletmeler tarafından yutulmasından başka bir şey değildir. Sosyal Darvinizm dün olduğu gibi bugün de geçerli.

Bu durumda kamu örgütünün sadece dışarıdan ve genel düzeltmelerle yetinmesi zorunlu. Kapitalistlerin devleti ancak bütün kapitalistlerin anlaştığı ölçüde katkıda bulunma durumunda. Bu iç çatışmaya karışmadan, ekonominin genel gidişini etkilemek ve kapitalist mantığın zorunlu sonuçlarını —sistemin bütününü tehlikeye düşürdüğü için— düzeltmeye çalışmak kapitalist devletin ve dolayısıyle planlamanın görevi.

Genel çalışma düzeyini etkileyecek harcamalar birincisine, gelir bölüşümü ile ilgili düzeltmeler, ikincisine örnek.

Bu görüşlerin batı plancılığını kötülemek amacını güden Marksistler tarafından ileri sürüldüğü sanılmasın. Gerçi Marksistlerin böyle bir planlamadan yana olmadıkları herkesin bildiği bir sır. Önemli olan, bu görüşlerin dürüst batı planlama kuramcıları tarafından da paylaşılması. Örneğin, batı plancılığının sistematize edilmesinde ve ya-

yılmasında herkesten fazla katkıda bulunmuş olan Tinbergen, bunların başında gelmektedir. Tinbergen bu konuda şöyle diyor: «Ekonomik politikanın temel sorunları bu genel teoreme sınırlamaları bulmak ve temelli hareket serbestliği politikası için gerekli düzeltmeleri çıkartmak olarak formüle edilebilir. Bu sınırlamalar yeterli ölçüde önemlidir, fakat hâlâ modern ekonomik politikanın önemli bir kısmının, sosyalist politika dahil, şu amaçlarla yetindiği söylenebilir; (i) birçok şeyin üretici ve tüketicilerin serbest faaliyetlerine bırakılacağı kurumsal çerçeveyi sağlamak, (ii) serbest değişim sisteminin daha az istenen sonuçlarını düzeltmek.»

Tinbergen'in genel teorem dediği, rekabet serbestliğinden başka bir şey değil. Sosyalist politika ise, batının «sosyalist» iktidarlarının uyguladıkları politika olmak gerekir.

Bu söylenenlere örneği Türkiye'den almada yarar var. Siyasal iktidarların en basit özel araçlar karşısında nasıl isteksiz olduklarını görmek böylece daha kolay olabilir.

Karayollarının satıh kaplamaları, üzerlerinden geçecek basınca göre, belirli dayanıklıkta yapılır. Kamyonların ise, yükleme kapasiteleri ve dingil ağırlıkları bellidir. Karayollarında mevcut dingil ağırlıklarına göre yol yapılmaktadır. Fakat Türkiye'de nakliyatçılar bu sınırları sık sık aşmaktadırlar. Aştıkları zaman asıl zarar, kamyondan daha çok, karayollarına olmaktadır. Planlandığından çok daha fazla basınçla karşılaşan karayolları satıhları derhal parçalanmaktadır. Ve bundan dolayı da ekonomi, karayollarının çok çabuk bozulması nedeniyle, önemli zararlara uğramaktadır.

Bu durumun önlenmesi gerekir. Önlemenin tek yolu ise kamyonların yapılış kapasitesinin üzerinde yük almasının önlenmesidir. Bunun kontrol edilmesidir.

Karayolcular plancılarla elbirliği etmişler, önlemenin yollarını araştırmışlar. Ve ortada görülür tek yol var: Tartı kontrolları yapmak. Böyle bir sorunla karşılaşınca başka yol görünmemektedir. Yalnız siyasal organ, planlara konmasına razı olmakla beraber, böyle bir tedbir uygulanmasına karşı. Karayolcular, siyasal organa dertlerini anlatmakta güçlük çekerler, anlatamazlar. Fakat Türkiye'de siyasal organın başına bir mühendis, hem de buradaki zararı en iyi anlayacak bir durumda olan bir inşaat mühendisi gelince umutlanırlar. Siyasal organın başını, bölge müdürleri toplantısına çağırırlar, dertlerini anlatırlar. Aldıkları cevap: Daha liberal tedbirler bulun.

Herkes bilir, beş tonluk bir kamyona sekiz ton yüklenip yüklenmediğini anlamanın tartmaktan başka bir yolu yok. Ve de dert âcil. Verilen zarar, aslında kamyoncuların kârından çok daha yüksek. Bu bile önerilir: Kamyoncular açıkça para vermek. Fakat bu yolun işlemeyeceği açık, herkes kamyoncu olur. Zamanla siyasal iktidar ikna edilmiş görünür. Karayolları, hazırlığını yapar, kontrol noktalarına kontrol araçları koyar, tartıcıları yetiştirir ve şu tarihten sonra tartı başlayacaktır diye radyodan ilân verir. Her şey hazır, fakat anlaşılan henüz siyasal organ değil. Karayolcular birgün aniden ilânlarının kesildiğini görürler. Araştırırlar ve anlarlar ki kesme emri başbakanlıktan gelmiştir.

Zaman böyle gider ve 1970 yılına ulaşılır. Bu kez ilân verilir, hatta kontrol bile başlar ve de ceza kesilir. Fakat o kadar. «Yukarıdan» gelen bir emirle uygulama tekrar durdurulur.

Bu bir örnek ve kabul edilmelidir ki yukarıda söylenenlere tam uygun bir örnek değil. Aslında örnek batı plancılığının spesifik araçlar kullanamayacağını değil, zaman zaman hiç araç kullanamayacağını gösteriyor. Fakat bunu kullanamayışının altında kapitalizme özgü temel so-

run yatmaktadır. Bu sorun, Türkiye'de kamyon kapasitesinin fazla oluşudur. Kamyoncular, bir iş buldukları zaman, bir daha bulacakları konusunda kuşkulu olduklarından, mümkün olduğu kadar yük almak istemektedirler.

Başka bir örnek konutla ilgili. Plancılık, 1960'dan sonra başladığından beri konut kesimine akan kaynaklar planlamanın önemli ligi alanlarından birisi olmuştur. Bu kaynakların azaltılması sanayileşmenin ön koşullarından sayılmıştır.

Kaynak iki yoldan azaltılabilir. Biri, mutlak olarak giden kaynakları azaltmak yani yapılacak konut sayısını azaltmak. Diğeri ise, büyük ya da lüks konut yapımına imkân vermemek. Bu iki yol birlikte de kullanılabilir. Fakat Türkiye'nin bu gelişmişlik düzeyinde ikinci yola ağırlık vermek hem gerekli ve hem de haklı.

Kullanılan araçlar ikinci yolu bütünü ile ihmal etmektedir. En önemli araç kredi politikası, sosyal sigortalardan ve Emlâk Kredi Bankasından verilen konut kredileri. Buna son zamanlarda Ordu Yardımlaşma Kurumunun subaylara verdiği konut kredisi eklendi. Ve burada da konutlar uluslararası standartların çok üstünde; 140 metre kareye kadar çıkabiliyor.

Sosyal konut denilen bu tip konutlar aslında sosyalliğin çok üstünde. Çünkü yararlananların çoğu «sosyal» kişiler değil. Özellikle Emlâk Kredi Bankasının verdiği kredilerde, krediyi alanın da önemlice bir katkısı olması gerekir. Ve kredi aslında orta tabakaların üst dilimlerine çalışmaktadır. Bunlarda ise gösteriş kaygısı herkesten çoktur. Her evde sadece misafir geldiğinde kullanılacak ve dolayısıyle zamanın büyük kısmında israf edilecek büyük salonlar gerekir. Gerçekte bir sosyal konut olarak kullanılacak bir alan zamanın çok büyük bir kısmında bir vitrin olarak tutulmaktadır.

Gelir dağılımı böyle olunca, böyle israflar kaçınılmazdır. Bunların olması, kim ne derse desin, son yıllarda ara tabakalar denilen tabakaların üst dilimlerini iyice palazlandığına ve burjuvaların harcama özelliklerine doğru yol aldıklarına işarettir.

Sosyal Sigortalardan kaynaklanan işçi konutları da böyledir. Bunları yüz metrekarenin altına düşürmenin olanağı yoktur. Çünkü bunlardan yararlananlar arasında «işçi» sayılan mühendis, avukat, iktisatçı v.b. çoktur. Onları daha küçük konutlarda oturtmak düşünülemez.

Fakat bu kaynaklar bütün harcamaların içinde önemli bir yer tutmaz. Ve bu kaynaklardan yararlanmayacaklar için sonsuz özgürlük vardır. Burjuva istediği ölçekde konut yapabilir.

Bunu önlemenin imkânı yok mu? Aslında önlenmek istenirse kanun çıkarmaya bile gerek yoktur. Çünkü Türkiye'de her yapım ancak belediyeden alınacak bir ruhsat ile başlayabilir. Bütün yapılacak iş belirli büyüklükten öteye ruhsat vermemek.

Ama bu, esasta düzenin mantığına aykırıdır. Eğer insanlar lüks konutlarda, bazıları şato taklitlerinde oturamayacaksa, daha fazla geliri, daha fazla kârı ne yapsın? Dağıtım ve üretim birbirinden ayrılmaz. Marx bunu çok zamanlar önce vurguladı, ama, anlayabilmek için her şeyden önce anlayacak sınıftan olmak gerek.

BATI PLANCILIĞININ AŞAMALARI

Batı plancılığı aşamalı planlama kavramını geliştirdi. Bu bir zorunluluk olarak göründü. Çünkü bugün, genel olarak batı iktisatı, özel olarak batı plancılığı, bir ekonominin bütününü kapsayan ve geçerli ayrıntıya sahip bir «model»den yoksun. Bunun için planlanan bütünlüğü, ar-

dışık aşamalarda ele alır: makro büyüklükler, kesimler arası tutarlılık, verimlilik araştırması aşamaları gibi.

Birinci aşamada gelir, tüketim, tasarruf, yatırım, ihracat, ithalât, nüfus gibi ekonominin tümünü kapsayan büyüklükler, bu büyüklükler arasındaki ilişkiler incelenmekte ve bunlara göre planlama kararları alınmaktadır. Alınan planlama kararları ilgili büyüklüklerden bazılarının amaç, bazılarının da bunları gerçekleştireceh araçlar olarak belirtilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Yapılan incelemenin bu karar alma işlemini kolaylaştıracak özellikte olması gerekli. Bir başka deyişle, ilk aşamada, planlama çalışmaları, tutarlı kalkınma politikalarını ortaya koymaya ve bunlar arasında seçim yapmaya imkân vermeli.

Birinci aşama, kalkınmanın amaç büyüklüklerinin kararlaştırılması ve bunları gerçekleştirecek belli başlı araçların seçilmesi ile sona erer.

Birinci aşamadan ikinci aşamaya, en azından, gelirin artış hızı, toplam tüketim, yatırımlar ve dış ticaret büyüklükleri ile ilgili bilgiler aktarılmalıdır. İkinci aşamada, bunların sektörlere dağılımının incelenmesi ve planlanması yapılır. Ancak bu inceleme sonucunda, ekonominin belli başlı sektörlerinde üretim ve kullanma ile ilgili dengeler ortaya konabilir.

Bu aşamanın önemi, daha önce verilen kalkınma kararlarının, belli başlı mal gruplarında arz fazlası veya dar boğazlar yaratılmadan, gerçekleşmesini sağlamak şeklinde belirir. Bu aşamadaki planlama çalışmalarının başlıca sonuçları sektörel büyüme hızları ve gerekli sektörel yatırımlarla uygulamaya yönelmiş tedbirlerin ortaya konması şeklinde özetlenebilir.

Son aşama yatırım projelerinin seçilmesi ile ilgili. Önceki aşamalarda sırası ile kalkınma imkânlarının ortaya konması ve kıtlıklar ya da artıkların önlenmesi birinci derecede önem kazanırken, burada optimalite sorunu ön

plana çıkıyor. Aşamalı planlama metodolojisinin temel özelliği, ekonomide verimlilik koşullarının anlamlı bir şekilde ancak projeler seçilirken göz önünde tutulabileceğinin kabul edilmesi. Ekonomiye sokulacak yeni teknikler, teknoloji seçimi, ithalât ikamesi gibi sorunların somut olarak planlanması, bu aşamada mümkün olmaktadır.

Bu aşamanın ciddî bir şekilde yapılabilmesinin çok sayıda ve almaşık (alternatif) projelerin elde bulunmasına bağlı olduğu açık. Çok sayıda projesiz bir planlamanın verimlilik motifinden büyük ölçüde feragatı gerektirdiği kabul edilmeli.

Aşamalı planlamada bilgi ve bulgu akışının sadece yukardan aşağıya doğru olmadığını ilâve etmeğe lüzum yok. Aynı şekilde projelerden elde edilen sonuçlara göde sektörel dağılımı ve buradan da makro kararları düzeltmek gerekecektir. Uygulamada bu düzeltme işi daha çok sektörlerle makro kesim arasında önem kazanmaktadır.

MODEL KAVRAMI

Batı plancılığı, modelciliği ve model kavramını da artık nerdeyse günlük dile soktu: makro model, mikro model, kesimsel model, statik model, dinamik model v.b. Aslında modelcilik, bir anlamda, uygulamalı bilimlerin her sahasında kullanılagelen bir şey. Her mühendis, örneğin, yeni bir araç yaparken önce onun madelini geliştirir.

Ekonomi politikası uygulamalarında, batı plancılığında modelin böylesine bir kullanımı var. Politika uygulanmaya konmadan, kamu otoritesinin kullanabileceği çeşitli araçların etkenliğinin, doğrudan ve yan etkilerinin gözlenmesinde yararlar olduğu açık. Vergiler belirli ölçüde artırılırsa ödemeler dengesi ne duruma gelecektir? Faiz hadleri artırılırsa ihracat ne olacaktır? Yatırımlar artırılır-

sa, çalışma düzeyi ne olacaktır? Ya da bunlar ve bunlara ek daha birçok alet kullanılırsa toplumun çeşitli özelliklerinde ne gibi değişiklikler olacaktır?

Açıktır ki böyle bir saptama için birinci gerek, elde ekonominin işleyişini gösteren bir maketin bulunması. Bu ekonominin çeşitli kesimleri arasında ilişkilerin belirlenmesi işinden başka bir şey değil. Çalışma düzeyi ile yatırımlar, yatırımlar ile gelir, gelir ile biriktirim, vergi ile biriktirim v.b. Bunların tutarlı bir biçimde ortaya konması ve bu ortaya konuşun çözülebilir olması gerekir.

Mistik bir hava verilen model kavramı budur ve aslında çok basit bir ihtiyacın esasta çok basit bir biçimde karşılanmasıdır. Bu bakımdan aslında ve esasında model kurmak herkesin harcı bir iştir.

Yalnız model kurmak başka bir şeydir, modelin geçerli ve gerçekçi olması başka. Model kurmak bir maket yapmaktır ve bu yüzden de bir soyutlama işini içerir. Ekonomide soyutlama yapmadan model kurulamaz. Ve modelcinin yaratıcılığı bu soyutlamada gösterdiği başarı düzeyinde gizli. Marx büyük bir soyutlayıcı idi, çünkü temelli öğeleri ikinci ve üçüncü dereceden öğe ve etkilerden ayırmasını biliyordu. Bu onun üstün tarih ve teknoloji bilgisinin bir sonucu idi. Marx'ın soyutlamasında tarihle somutlanmayan hiçbir öğe bulunamaz. Eğer Aristo çok yaklaşmakla beraber emek-değer kuramını geliştiremedi ise, Marx'a göre, bu işgücünün henüz o çağda yeteri kadar soyut ya da homojen olmayışı ile açıklanabilir. Ama Marx'ın zamanında işgücünde farklı olan sadece beceri düzeyidir ve bunu belirli bir birime indirmek kolaydır. Eğer mantıksal olarak sanayi sermayesinden önce para sermayesi gerekirse bu tarihsel olarak da böyle olmuştur. Bu bakımdan Marx'ın soyutlamasının temel ilkesi, tarihsel olarak doğru olanın mantıksal olarak da doğru olacağıdır.

Marjinalizm, yarar dengeleri kurma çabaları ve dolayısıyla neoklasik iktisat da bir soyutlama. Ve geliştirilen iktisat ve model büyük bir mantıksal tutarlılık içindedir. Fakat sadece o kadar. Güya ekonomiyi daha iyi anlamak için yapılmış olan bu soyutlama, gerçekte ekonomiyi ve ekonominin gelişimini anlamada ortaya çıkan en büyük güçlük. Çünkü gerçekten soyutlanmış. Çünkü tarihten uzak. Ve bunun içindir ki bu model toplumun gelişmesini açıklamaktan âciz. Bunun içindir ki, tutucu düşünürler bile, henüz toplum bilimlerin bir Newton'u çıkmamıştır, derler. Onlar, Marksizmi ve örneğin Kapitali «bir öğrencinin müsvedde defteri» (Keynes) sayarlar, fakat kendilerinin de bir almaşığını çıkartamadıklarını kabul ederler. Çıkartamazlar, çünkü bütünü ile toplumdan soyutlanmış bir toplum bilim ile işe başlamak durumundalar.

Demek olmaktadır ki, model kurmada en birinci gerek, geçerli bir soyutlama düzeyi gerçekleştirmek. Can alıcı ilişkileri, diğerlerinden ayırmak gerekir. Bunun içindir ki eldeki muhtevanın iyice bilinmesi şart. Bunun içindir ki, «model kurucu» diye adlandırılan ve gittikçe yaygınlaşan bir uğraş gereksiz ve yanlış bir uğraş. Türkiye ekonomisini bilmedikten sonra, maket yapmada ne kadar başarılı olursa olsun bir kimse Türkiye ekonomisinin geçerli bir modelini yapamaz.

Model kurmak, birçoklarının sandığı gibi, bir matematik kullanma sorunu değil. Ele alınan ilişkiler eğer belirli kesinlik ve ölçülebilirlik düzeyinde ise ve de belirli zaman aralığında değişmezlik gösteriyorlarsa matematik kullanılabilir ve yararlıdır. Fakat matematik kullanmak bir modelin geçerliliğini artırmaz. Belki sadece ilgililerin gözünde «güzelliğini» artırır.

Bugün sosyal bilimcilikte, dolayısıyla plancılıkta ve dolayısıyla modelcilikte bir matematik fetişizmi doğdu. Bu, batı sosyal bilimciliğinin, batı plancılığının ve batı mo-

delciliğinin sınırlılığını gözlerden gizlemeye yaramaktadır. Matematik gereklere uydurulabilmek için, ilişkiler gerçekten daha da soyutlanıyor. Bir iç tutarlılık uğruna toplumu ve toplumsal ilişkileri değişmez sayan ve veri alan bir plancılığa gidiliyor. Yaratıcı olmayan, plan öncesi yapıyı veri alan bir plancılık ortaya çıkıyor.

Yapıda değişiklik ne kadar çok gerekli ise modelin varsaydığı ilişkiler o kadar az kesindir, o kadar çok değiştirilmesi söz konusudur. Bu bakımdan böyle zamanlarda kullanılan modeller matematik kullanmaya çok az elverişlidir, ya da hiç elverişli değildir. Bunun içindir ki dünyadaki ilk plan denemesinde, Sovyet planında matematik kullanılmadı. Bunun nedeni o zamanki Sovyet plancılarının matematik bilmemeleri değildir. Tam tersi. Yazılı tartışmalar o zamanki toplum bilimcilere göre üstün bir matematik bilgisi olduğunu gösteriyor. Örneğin 1920'deki Goelro planının yapıcısı ve uzun süre Gosplan'ın başı ve Lenin'in çok yakın arkadaşı Krijijanovskiy bir elektrik mühendisi. Ve Krijijanovskiy'nin 1928'deki ilk beş-yıllık plan tartışmaları sırasında planda az matematik kullandığı yolundaki eleştirilere verdiği cevap çok ilginç: «Matematik gerçek ile matematik saçma arasında çok kısa bir mesafe vardır.»

1930'larda Sovyet plancılığında matematik model kullanmayıp son zamanlarda kullanılmağa başlanmasını da bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bunu Stalin'in «baskısı» ile açıklamak sadece gerçekleri gizlemektir. 1930'lar Sovyetlerde büyük dönüşümler dönemidir. Her şey, katsayılar, ilişkiler her an değişmektedir. Ve plancının amacı bu değişiklikleri yönetmektir, durdurmak değil. Her şeyin değiştiği bir dönemde matematik «güzelliğe» elverişli bir ilişki bulmanın olanağı yok. Böyle bir dönemde herhalde matematik kullanmağa çalışmak sadece tutuculuk olur.

Ve 1930'lar tutucu değil yaratıcı dönemlerdir. Yaratma özgürlüğünün olduğu dönemler.

1960'larda Sovyet ekonomisi olgunlaştı; ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki ilişki kemikleşti. Bu bakımdan plancılıkta matematik kullanmak için daha elverişli bir durum söz konusu oldu. Bu yüzden de böyle bir aşamadaki sosyalist ekonomide her matematik kullanışı revizyonist olarak damgalamak son derece yanıltıcı olur. Yalnız aynı derecede yanıltıcı olan, matematik kullanma adı altında sosyalist planlamaya burjuva iktisatını sokmak denemelerini görmezlikten gelmek. Matematik uygulamalar (Marksist) iktisata uygun olmak durumunda. Başka bir deyişle, ve de Sovyet plancılığının «babası» sayılan Strumilin'in deyimi ile, matematik modeller sadece matematikcileri değil aynı zamanda (Marksist) iktisatçıları da tatmin etmeli. Sovyetlerde, temel Marksist istek böyle.

BATI BÜYÜME (MAKRO) MODELCİLİĞİNİN KAYNAĞI

İktisat biliminin ilk kitabı ulusların zenginliklerinin nedenleri üzerine. Ricardo'ya göre iktisat kendisine konu olarak çeşitli sınıfların toplam üretimden aldıkları payların araştırmasını seçmeli. Çünkü ulusların kalkınmalarının nedeni gelir bölüşümünün kanunlarında yatar. Marx'ın bütün uğraşısı ekonomilerin hareket kanunlarını bulmaya yönelik. Örnekler çoğaltılabilir ve gerçekten de İkinci Dünya Savaşı öncesi iktisatçısını, bir zamanlar iktisatçıların bütünü ile ayrı şeylerle uğraştıklarına inandırabilmek için örnekleri çoğaltmak gerekebilir.

Marjinalci akımla beraber iktisat biliminin yeni bir ilgi alanına doğru kaydığı görülmektedir. Daha açık bir deyişle marjinalci yaklaşım iktisata eskisinden ayrı konular bulmak için hazırlanmış bir araç olarak ortaya çıktı. Artık

iktisat bilimi ulusların aralarındaki zenginlik farklarını ya da zenginliklerinde zaman içinde meydana gelen farkların nedenlerini araştırmayı bıraktı. Bunun yerine, bunları veri alarak, çeşitli ekonomik birimlerin dengeye gelme koşulları ile uğraştı. Ulusların gelirlerindeki değişmelere yol açan üretim güçlerinin önceden değişmez ve tümüyle kullanıldığının varsayıldığı bir ortamda teker teker tüketici, üretici ve kaynak sahiplerinin dengeye ulaşıp ulaşamayacakları araştırıldı. Dengeye ulaşmaktan birimlerin bekleyebilecekleri en elverişli durumu elde etmeleri anlaşılmaktadır. Bu üç çeyrek asra yakın gayretin sonunda bazı kısıtlayıcı varsayımlara dayanarak, gelişmiş ülkelerde geçerli düzende bütün ekonomik birimlerin dengede oldukları gerek sezgisel ve gerekse matematiksel olarak kanıtlandı.

Bu durum ikinci Dünya Savaşına kadar sürdü. Özellikle ikinci Dünya Savaşından sonradır ki klasik ilginin yeniden doğduğu görülüyor. Mesleğin öncülerinin yapıtları yeniden okunuyor ve ekonomik büyüme, iktisat biliminin en moda konularından birisi durumunda. Ciddî iktisatçı sayılabilmenin bir ölçüsü bir büyüme modeli veya kuramı kurmak. Bunun içindir ki uluslararası alanda isim yapmış birçok iktisat kuramcısının bir veya daha çok büyüme modeli var.

Bu yeniden ilginin bir nedeni olmalı. Ve bunu araştırmak, doğruya yakın bir cevap bulmak, bu çalışmanın amacı bakımından önemli.

Yeniden ilgi ilk defa keşfedilmediğine göre bazı açıklamaların yapılmış olması doğal. Yalnız yapılan açıklamaların çoğunda birleşilen neden şu: İkinci Dünya Savaşından sonra bazı ülkelerin bazı ülkelere göre daha az gelişmiş olduğunun farkedilmesi. Bu birçok düşünüre göre temel neden sayılmaktadır. Ve bu temel nedeni, bazen komünist rejimler altında hızla gelişme gerçeği, ya da

Keynes'ci kuram ile iktisadî dalgalanmalar sorununun çözümlenmesi sonucu, akademik iktisatçıların konu sıkıntısı çekmeleri tamamlamaktadır. Tinbergen ve J. Robinson'un görüşleri bu açıklamaya uymaktadır. Tinbergen'e göre yeniden ilginin kökleri önem sırasına göre belirtilen şu nedenlerde yatmaktadır: (1) az gelişmiş ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarının keşfi, (2) komünist yöntemi altındaki ülkelerin yüksek kalkınma hızları, (3) 1930'larda herkesi düşündüren ekonomik dalgalanmaların önemini yitirmesi.

J. Robinson'un konu ile ilgili düşünceleri ise şöyledir: «Değişme (ilgideki) kısmen akademik bir konu olan iktisat biliminin iç evriminden doğmuştur. Bir problemin çözümü bir diğerine yol açar; yatırımın en önemli rolü oynadığı Keynes'in kısa dönem kuramı kurulunca, yatırımın meydana getirdiği birikimin sonuçlarını tartışmak bir zorunluluk oldu.»

Buna ilâveten J. Robinson, dünyanın gelişmiş, sosyalist kurumlarla hızla gelişen ve hızlı bir nüfus artışı ile beraber gelişmeyen fakat gelişmek isteyen olmak üzere üçe ayrılmış olmasının yarattığı âcil durumun, ilgi değişiminin önemli bir nedeni olduğu kanısındadır.

Bu açıklamalar doğruluk payı taşımakla beraber tümüyle doğru açıklamalar sayılmamalı. Hatta bir ölçüde yanıltıcıdır da. Eğer açıklamalar doğru sayılırsa, büyüme kuramının, batıda geliştiği biçimiyle, geri kalmış ülkelerin kalkınma yollarını bulmayı amaç edinmiş olduğu sonucu çıkacak. Bunun gerçekle ilgisi olmadığını, kurama belli başlı katkıda bulunanların az gelişmişlik sorunu ile ilgilenmediklerinin tesbitinde yarar görülmektedir.

İlerdeki sorularda ayrıntıları ile açıklanacağı gibi yeni ilgi Harrod'la başlamaktadır ve R. Harrod ile E. Domar ilk katkıcılar olarak bilinmektedir. Ne Harrod ne de Domar az gelişmişlikle ilgilidir, onların ilgilendikleri kendi yarı küreleriniin sorunlarıdır. Aşağıda Harrod'dan alınan cümle bu

iddiayı desteklemektedir: «Bu açıklamalardaki temel düşünce, er veya geç durgunluk sorunu ile tekrar karşılaşacağımız ve iktisatçıların bütün dikkatlerini çevirecekleri sorunun bu sorun olduğudur.»

Harrod'un açıklıkla ortaya koyduğu, bütün iktisatçıların üzerinde düşünmelerini öğütlediği sorun şudur: 29 buhranı bir şekilde geçiştirilmiştir ve böyle buhranların yenilmesi için Keynes'ci araçlar geliştirilmiştir. Yalnız geliştirilen araçlar özellikleri gereği çok kısa-dönem için geçerlidir ve buhranın tekrar gelmemesi konusunda bir yenilik getirmemektedir. Halbuki buhran —tamdan az çalışma— Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler gibi gelişmiş ülkeler için kaçınılmaz görünmektedir. Devamlı çözüm yolu kuyu kazıp kuyu doldurmakta değil devamlı büyümede yatmaktadır. Bu bakımdan iktisatçı, ileri, gelişmiş ülkelerde devamlı büyümenin mümkün olup olmadığını ve devamlı büyüme durumunun koşullarını araştırmalıdır.

BATI BÜYÜME (KALKINMA) MODELLERİNİN AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER İÇİN GEÇERLİLİĞİ

Harrod'un çığır açan mesajı budur ve bu mesaja uyulmuştur. Yalnız temel sorun bu olmakla beraber kurulan kuram öyle geliştirilmiş olabilir ki, kuramdan çıkarılan sonuçlar başka tip sorunlu ekonomiler için de geçerli olabilir. Bir başka deyişle kuramın varsayımları belirli ekonomilerin damgasını taşımayabilir. Fakat bu konuda da fazla ümitli olmak için neden yok. Örneğin yine Harrod, kuramın nüfusla ilgili kesiminden söz ederken, «bu (klasik nüfus öğretisi) öğreti, dünyanın bugün fakirlik çeken geniş bölgeleri için geçerli olabilir. O, evrensel olarak değil de belirli durumlarda geçerli öğretilerden birisi sayılabilir. (Fakat) Ben, şimdi özellikle Birleşik Devletler, Büyük Bri-

tanya, Batı Avrupa ve diğer ileri ülkelerin ekonomileri ile ilgiliyim. Bu bakımdan, nüfusun büyüklüğünü, eski klasik sistemde olduğu gibi, bağımlı değil de bağımsız bir değişken olarak düşünebiliriz» demektedir.

Horrod'un mesajının tutulduğunu gösteren örnek, yakın zamanlarda tartışmaya en çok katkıda bulunonlardan birisi olan N. Kaldor'dan verilebilir. Kaldor, bir büyüme kuramının gerekleri üzerine söz ederken, «Kapitalist bir ekonomideki büyüme vetiresinin mahiyeti ile ilgili yeterli bir modelin yeni ampirik araştırmaların ortaya koyduğu göze batan tarihî sabitlikleri de açıklaması gerekir» düşüncesini ileri sürmektedir. Daha sonraki yazılarında daha do açıktır. Büyüme kuramları (modelleri), —ki kendisininki bir örnektir— ileri gelişmiş ülkelerde vorolduğunu son zamanlardaki araştırmalarının ortaya koyduğu bazı «stilize edilmiş gerçekleri» açıklamak durumundadır. Bu «stilize edilmiş gerçekler» şunlar: (1) Trend olarak olındığında işgücü prodüktivitesi ve toplam üretim hacminde sabit bir artış hızı, (2) sermayenin ölçüsü ne olursa olsun işçi başına sermayede devamlı bir artış, (3) sabit ve uzun devre saf faiz haddinden önemli ölçüde yüksek bir kâr haddi (4) sabit bir sermaye-üretim oranı veya düşük ve aşırı kullanma durumları ayıklanırsa uzun devre trendin yokluğu, (5) yatırımın gelire oronının sabit oluşu, başka bir deyişle yatırım oranı ile gelir dağılımı arasında yüksek bir korelasyon katsayısının varlığı, (6) işgücü prodüktivitesinin artış hızı ile toplam üretimin artış hızı arasında önemli bir farkın oluşu ve farkın hızlı büyüme ile birlikte artışı.

Bu gerçeklerin ancak yeryüzünün pek küçük bir bölümü için «gerçek» sayılabileceğini eklemeğe gerek olmamalı.

Buraya kadar söylenenler büyüme olgusu ile yeniden ilginin gelişmiş ülkelerin bazı tipik sorunlarına çözüm bulma zorunluluğundan doğmuş olduğu anlamına geliyor.

Başka bir deyişle az gelişmişlik sorununun, bu kuramın gelişmesi üzerinde bir etkisi olmamış. Bu düşünce, hemen hemen aklı başında herkesin az gelişmişlikle şartlandırılmış olduğu bir ortamda, oldukça garip görünebilir. Fakat bunda şaşılacak bir nokta yok. Asıl garip olan, soruniarın tarihsel bir sınırlılığı olduğunu, bu yüzden de geliştirilen model ve kuramların tarihsel ve dolayısiyle de bölgesel bir geçerliliği olacağını kabul etmemek. Eğer bilim adamlarının uğraşları ile toplumun soruniarı arasında bir bağ varsa, ki varolagelmiştir, emperyalist aşamada kapitalist ülkelerin iktisatçılarının, feodal, yarı feodal, ya da kapitalistleşmiş, yani, meta üretiminin yaygınlaştığı ve işgücünün metalaştığı bir ekonominin (Lenin) sanayileşme sorunlariyle uğraşmasını ummak aşırı iyimserlik olur.

Böyle iyimserlerin daha çok az gelişmiş denilen ülkelerde bulunduğu söylenmeli. Batı dünyasında, iki savaş arasında, burjuva iktisatının gelişmesine en çok katkıda bulunmuş olan Hicks'in şu sözleri böylelerini ciddî olarak düşündürmelidir: «Büyüme kuramı denilen kuramın, az gelişmişlik iktisatının, iktisatçıların en önemli uğraşılarından birisi olduğu bir zamanda ortaya çıkışı, ikisi arasında bir bağ olduğu kanısını uyandırmaktadır. Böyle bir ilişkinin olduğundan çok şüphe ederim... Büyüme kuramının (azgelişmişlikle) hiçbir özel ilişkisi yoktur. Ne kuramın az gelişmişlik iktisatı üzerinde ayrı bir etkisi vardır, ne de az gelişmişlik ilgisi onun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.»

HARROD'UN «SORUNU»

Harrod üzerinde durmanın özel nedenleri var. Bir kez yeni zamanlarda büyüme modelciliğinin başlatıcısı. Ortaya koyduğu sorun, batılı kalkınma modelcilerini, iktisatçıla-

rını uzunca süre ilgilendirmiş ve ilgilendirmekte. Aslında uzun süre, bütün batılı iktisatçıların uğraşı, ya Harrod'un sorununa yeni bir çözüm getirmek, ya onu geliştirmek olmuştur. Bir zamanlar bütün yollar Roma'ya çıkarken, şimdi bütün batılı büyüme modelleri Harrod'a götürülebiliyor.

Harrod'un sorunu Harrod'un dünyasının sorunudur. Harrod'un dünyası ise apolitik dünyadır. Önemli değişkenlerin sadece ekonomik davranışları var ve bu davranışlar yine sadece ekonomik etkilerden rahatsız olmaktadır. Gerçi daha önce de söylendiği gibi, kuram gelişmiş batı ekonomileri için geliştirilmiş ve bu ekonomilerde siyasal otoritenin bulunmasından normal bir şey düşünülemez. Fakat bu otoritelerin para ve maliye politikasını yönetmekten başka bir uğraşısı yok. Bunları yaparken de bütünüyle ekonomik endişelere uygun bir davranış göstermektedirler. Örneğin, bu siyasî otoritenin gelir dağılımı ile ilgilenmek gibi bir eğilimi yok; ekonomik bütün, hangi gelir dağılımına yol açıyorsa, o gelir dağılımı veridir. Daha sonra görülebileceği gibi Harrod'un sorununun büyük kısmı biriktirim (tasarruf) kat sayısının şu veya bu değeri bulması ve bu değerin sabit olmasından ileri gelmektedir. Gelir dağılımı, kat sayıyı istenen düzeye getirmek için bir araç olarak kullanılabilir, fakat Harrod'un dünyasında böyle bir şey asla söz konusu olamaz. Bunun, yani politikasız dünyanın bir «politik karar» olduğuna işaret etmek gerek. Kuramın bu yanını Bayan Robinson şöyle özetlemektedir: «O (Harrod'un dünyası), politikasız bir dünyadır. Toplumda ne menfaat çatışması ve ne de toplumsal çevrenin kişisel davranış üzerinde bir etkisi vardır. Fakat aynı zamanda o, müteşebbis, rantiye, işçisi ile birlikte para ve malî sistemi olan bir kapitalist dünyadır.»

Harrod'un dünyasının ikinci özelliği ekonominin sayısız birimlerden meydana gelmesi. Bu birimler deneme ve yanılma yolu ile hareket ederler ve böyle hareket ediş-

leri sistemin istikrarsızlığının bir nedenidir. «Toplam üretim, birçoğu belirsiz bilgiye dayanan, sayısız kararların sonucu» (Harrod) olunca, ortaya çıkan büyüme hızının istikrarsızlığa yolaçmasını beklemek doğal görülmeli. Fakat aynı istikrarsızlıkla başka bir ekonomide karşılaşmak mümkün olmayabilir.

Harrod'un dünyası devamlı değişen bir dünya ve Harrod değişmeyen bir dünyayı veri alan bir iktisatın yeteri kadar realist olmadığı kanısında. Kitabın birinci kesimi bütünüyle bu görüşün açıklanmasına ayrılmış. Üretim faktörleri değişmekte ve Harrod'un dünyasına dinamizm kazandıran da bunların zaman içinde değişmeleri. Yalnız bu değişmeler bakımından Harrod'un dünyası oldukça tipik. Bir kez üretim faktörlerinden ikisi, teknik ilerleme ve nüfus aktif. Bir başka deyişle bunların değişme hızları kuram için bir veridir. Kuram bunların değişmelerini açıklamağa yönelmez. Aslında bu önemli olmayabilir. Daha önemli olarak kuram, çeşitli büyüklüklerin, örneğin üretimin şöyle veya böyle değişmesinin teknik ilerleme ya da nüfusun artışı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını varsayar. Harrod'un bu konudaki ifadesi şöyledir: «Daha önce sözünü ettiğim üç değişkenden (işgücü, prodüktivite, sermaye) ikisi, ilk yaklaşım olarak, bağımsız sayılabilir; bunlar nüfus ve nüfusun prodüktivitesidir, diğeri ise, en azından kısmen bağımlıdır.»

Nüfus artışı hızı sabit. Harrod bundaki değişmeleri esas tartışmayı önemli ölçüde değiştirmeyen özellikler sayıyor.

Harrod'un dünyası tarihsiz bir dünya. Kuram, daha önce de değinildiği gibi, olgun ekonomiler ve özellikle olgun ekonomilerin karşılaştıkları bazı tipik sorunları açıklamak için geliştirilmiş. Böyle ekonomilerin problemlerinin kaynağı —Harrod'a göre— tasarruflar. Ne kadar az tasarruf yapılırsa o kadar iyi ve model için hep böyle.

Halbuki o ekonomiler için bir aşama geçmiştir ki ne kadar çok biriktirim (tasarruf) yapılırsa o kadar iyidir. Bazı tarihlerde iyi olan bazı tarihlerde iyi değildir. Harrod'un dünyasında böyle bir ayırıma yer yoktur.

Böyle bir dünyada, Harrod'un sorunu kapitalist ekonominin sorunudur. Bu sorun, doğal büyüme hızı ile gerekli büyüme arasındaki tutarsızlıktan ortaya çıkmaktadır.

Bir ekonomide, herkesin çalıştığı, işsizliğin olmadığı bir ekonomide, kalkınma hızının tavanını çizen birinci öğe, nüfus artışı. Nüfus artışı yeni işgücü sağlayacak; fakat işgücü sağlamanın tek yolu nüfus artışı değil. Teknik ilerleme, yapılagelmekte olan işlerin daha az işgücü ile yapılması olanağını doğurur. Bir başka deyişle mevcut işgücü stokundan, üretime bağlanmış işgücünden bir bölümünü serbest bırakır. Her kapitalist yeni bir makina kullanırken, belli bir ürünü toplam olarak daha az işgücü ile üretme olanağını elde eder. Böyle bir olanak yoksa, zaten yeni makinayı kullanmaz ve kapitalist sistemde makina kullanmak ile bir birim ürün için gerekli işgücü miktarı azalır. Bunun içindir ki, geçerken söylemek gerekirse, gelişen bir kapitalist ekonomide metaların değeri düşme durumundadır. Tabiî burada emek kuramına göre değerden söz edilmekte.

Nüfusun artışı ve teknik ilerlemenin serbest bıraktığı işgücü miktarı, bir kapitalist ekonominin gelişme hızının tavanını belirler. Çünkü her yeni üretim için, eninde sonunda, yeni işgücüne ihtiyaç var. Ve bu tavana, Harrod, doğal büyüme hızı diyor. Eğer bu iki kaynaktan dolayı nüfus, diyelim, yüzde üç artıyorsa bir ekonominin de büyüme hızı en fazla yüzde üç olmak durumunda.

Doğal büyüme hızı, sorunun bir yanı. Denebilir ki bu üretici güçlerden bazılarının imkân verdiği hız. Bir de gerekli büyüme hızı var.

Gelir bölüşümü veri alınıyor. Bu durumda, aşağı yukarı, oran olarak veri bir biriktirim söz konusu. Çünkü, Keynes'ci kurama göre toplumun tüketim eğilimi kolay kolay değişmez. Tüketim eğilimi, yani gelir bölüşümü ve toplam gelir içinde tüketime gidebilecek bölük veri olduğune göre, biriktirim eğilimi ya da oranı da değişmez bir özellik gösterir. Buraya dek Keynes'ci düşünce olduğu gibi saklı tutulmuş oluyor.

Biriktirim, biriktirim olarak kalamaz. Bir kez böyle olacak olursa ekonominin genel dengesi bozulmuş olur. Çünkü üretilenden daha az satış olmuş olur. Başka bir deyişle, sömürü yaratılmış fakat gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmemiş sömürünün bir kapitaliste hiç yararı yok. Bir kapitalist işçiyi zevki için, sadece kötülük yapmak için sömürmez. Yaratılan artık değerin, kapitaliste geçmesi için, bunun gerçekleşmesi yani metanın satılması gerekir. Bir kapitalist için doğru olan, bütün kapitalistler için daha doğru. İkinci kez, kapitalist, kapitalist düzen içinde, ayakta kalmak için büyümek zorunda. Bu bakımdan da, tüketimden arta kalanı harcamak, yani yatırmak zorunda.

Sistemin bu temel sorununa Harrod bir yatırım ilişkisi ile yaklaşmaktadır. Buna göre kapitalistlerin ortalama kâr hadlerine göre tutmak isteyecekleri bir sermaye stoku vardır. İstenilen sermaye stoku nihaî talebi, nihaî talep de geliri oluşturduğu için, toplam gelirin bir işlevidir. Nihaî talep dolayısıyle gelir artarsa, mevcut firmalara talep artacak. Belli üretim kapasitesinde bu, kâr oranının yükselmesi demek. Bu durumda kapitalistler sermaye stokunu artırmak isteyecekler. Sermaye stokunun artması yeni yatırım yapma anlamına geliyor.

Bu söylenenlere göre gelir ile sermaye, gelir artışı ile sermaye artışı yani yatırım arasında bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Hızlandıran ilkesi denilen bu iliş-

kl, yada katsayı Harrod modelinde gerekli büyüme hızını belirleyen ikinci öğe.

Neden gerekli büyüme hızı ve ne için gerekli bir hız? Kapitalistleri dengede tutmak için, düzeni yaşayabilir yapabilmek için gerekli bir hız. Başka bir deyişle biriktirim oranı veri olduğunda ve sermaye ile gelir arasındaki katsayı değişmez olursa, ekonomi öyle bir hızla kalkınmalı ki, kapitalistler yeterli ölçüde kârlı yatırım alanları bulabilsinler; toplam biriktirim yatırıma dönüşsün ve biriktirim yatırım özdeşliği sağlansın. Eğer yatırımlar biriktirimden az olursa kârlar düşer, çok olursa fiyatlar yükselir. Bu hız, biriktirim oranının, sermaye-üretim katsayısına bölümüne eşittir. Eğer bu hız sağlanırsa, kapitalistler kendilerini dengede sayacaklardır, ve de yatırımlarını da buna göre ayarlayacaklardır. Bu ise dengenin devamını sağlayacaktır.

Yalnız sorun burada bitmemekte ve hatta asıl burada başlamaktadır. Gerekli büyüme hızı kapitalistleri dengeleyen bir hız. Doğal büyüme hızı çalışanları da içine almaktadır. Bu bakımdan her iki hızın birbirine eşit olması gerekir. Eşit olmazsa ne olur? Örneğin gerekli büyüme hızı, doğal büyüme hızından büyük ise ne olacaktır? Cevap açık: Durgunluk, yani ekonomik bunalım. Çünkü veri biriktirim oranında, kapitalistlerin devamlı denge sağlayabilmeleri yani bekledikleri kârı elde edebilmeleri için gerekli büyüme hızı, üretim güçlerinin elverdiğinden yüksektir. Bu durumda gerekli büyüme hızının gerektirdiği yatırımların tamamı gerçekleşmeyecek. Bu durumda, demektir ki, sömürünün bütünü gerçekleştirilememektedir. Tersi durumda ise, biriktirimden çok yatırım olanağı vardır ve enflasyon kaçınılmaz tehlikedir.

Bunlar kendiliğinden eşitlenebilir mi? Harrod bunu sadece tesadüflere bırakmakta. Ve üstelik sistemin anarşik özelliği dolayısıyle bu eşitlik her zaman bozulabilmek-

tedir ve sistemde bozulmayı hemen düzeltici bir mekanizma yok.

FEL'DMAN MODELİ İLE HARROD MODELİNİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Fel'dman, bir Sovyet elektrik mühendisi. Sovyet endüstrileşme tartışmaları sırasında, Gosplan'ın dış ekonomik ilişkiler bölümünde çalışıyor. Kalkınmanın çeşitli yönleri üzerinde yazılar yazar. Bunlardan ikisi, 1928'in son aylarında, ilk planın kabulü sırasında Gosplan'ın dergisi olan Planovoe Hozyaistvo'da (Planlı Ekonomi) yayınlanır.

Bu iki yazı, Marx'ın genişletilmiş yeniden-üretim şemasının, genişletilmiş, somutlaştırılmış ve matematikleştirilmiş bir biçimi. Kullanılan matematik ve grafikler bugünün bir çok «model» yapıcısını kıskandıracak «güzellikte».

Fel'dman, çeşitli yazılarından anlaşıldığı üzere, bir hızlı kalkınma taraftarı. Fel'dman ve onunla birlikte yazan zamanın bazı başka iktisatçılarının hızlı kalkınmacılığı, daha önce Trotskist kampın süper-endüstrileşme tezlerinden ayrılır. Trotskistler, kulak egemenliği karşısında ve Sovyet iktidarını perçinleştirmek için, 1925'lerde, süper-endüstrileşme gereğini ileri sürdü. Bu teze karşı, bu tezin işçi-köylü smıtçka'sını (ittifak) yıkacağı tezi ile karşı çıkıldı. Ve 1925'ten hemen sonraki uygulama gösterdi ki başarılan sonuçlar Trotskist beklevişleri aştı. Üstelik, özellikle 1927'lerden sonra, Sovyetler Birliği dışına çıkan Trotskist kamp uygulanan kampanyayı aşırı hızlı buldu.

Fel'dman'ın geliştirisinin iki önemli ayrılığı var. Bir kez, eğer belirli bir zaman aralığında üretim araçları üretimi, tüketim araçları üretiminden daha hızlı artacak olur-

sa, bu zamanın sonunda tüketim, tersi durumdan, yani, tüketim araçlarının üretim araçlarından daha hızlı arttığı durumdan, daha yüksek düzeylere ulaşır. Belirli zamanın belirlenmesi ve yatırımların üretim ve tüketim araçları üretimi için ayırımı bir planlama ve diğer düzenlemeler işidir. Fel'dman böyle bir durumun kapitalist ekonomi için söz konusu olmadığını belirtir. Bunalımlar doğuracağını söyler. Fel'dman'ın ikinci önemli ayrılığı, hızlı kalkınmanın daha «ekonomik» olduğu tezi. Hızlı kalkınma ile, alışık ve hızlı olmayan diğer bir kalkınma biçimine göre çok büyük tasarruflar elde edilir.

1930'ların ilk yıllarından itibaren Fel'dman'ın yazılarının kesildiği görülür. Sonradan anlaşılır ki Fel'dman esas mesleğine dönmüş ve küçük bir yerde, küçük bir elektrik santralının başına getirilmiş. Fel'dman'ın başkente dönüşü 1956'lardan sonra. Şimdi, yazmış olduğu matematik-planlama çalışmaları toplanmaktadır.

Fel'dman'ın çalışmalarının özellikle yukarıda sözü edilen iki çalışmasının, Sovyet Kalkınma «modelini» yansıttığı konusunda düşünce, batı dünyasında, pek yaygın. Batı dünyasının, Fel'dman'ın çalışmalarından haberdar oluşu Evsey Domar aracılığı ile oldu. Evsey Domar 1957'de yazdığı «Bir Sovyet Büyüme Modeli» adlı çalışması ile Fel'dman'ın çalışmasını batı dünyasına tanıtır. Bilindiği gibi Domar, Harrod ile birlikte batı büyüme modelciliğinin kurucusu. Söz konusu çalışmasında, daha önce Fel'dman'ın çalışmasını bilmediğini özellikle belirtir.

Daha sonraları Fel'dman'ın iki çalışması İngilizceye çevrildi. Fakat batı iktisatı Fel'dman'ın geliştirisini hâlâ Domar'ın sunduğu biçimde anlamak eğiliminde. Buna göre, iki kesim, üretim araçları ve tüketim araçları başlangıç noktası. Yatırımların bu iki kesime dağıtımı önemli ve dağıtımı gösteren katsayı stratejiktir. Fakat bazı, pek de zorlayıcı sayılmayacak, varsayımlarla gösterilmektedir ki

bu katsayı, Harrod-Domar modelindeki biriktirim (tasarruf) katsayısına dönüşmektedir. Sermaye katsayısı ile birlikte, bütün geliştirl, Harrod-Domar modeline indirgenebilmektedir. Her yol Roma'ya çıkar!

Yalnız bu görünüşte bir indirgeme. Fel'dman geliştirisinde de sermaye ile üretim arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu doğru. Buna sermaye kullanımının etkenliği denmektedir. Ve üretimin sermayeye oranıdır. Fakat asıl önemli olan şu: Fel'dman geliştirisinde, batıdaki benzerlerinden çok farklı olarak, bu katsayı sabit olmaktan çok uzak. Tam tersine, planlamanın görevi bu katsayıyı değiştirmek, sermaye kullanımının etkenliğini arttırmak. Bu emek verimini artırarak ve özellikle vardiya kullanımını, aynı sermayeyi birkaç kez kullanmayı sağlayarak olur. Fel'dman, kapitalist ekonomide özellikle o zamanın Amerika Birleşik Devletlerinde, bunun gerçekleştirilemediğini söyledikten sonra, sosyalist bir ekonominin de aynı durumda olması için hiçbir nedenin bulunmadığını savunuyor. Kalkınma hızında bu yolla önemli artışların sağlanabileceğini ekliyor ki, sonraki gelişmeler bu yargıyı doğruladı.

Sabit olmayan, sadece, sermaye kullanımının etkenliği değil. Yatırımları, üretim araçları üretmek ve tüketim araçları üretmek olarak ayıran katsayı da değişmekte ve planlamada ciddî bir alet olarak kullanılabilmektedir. Bunun ilginç yanı şu: Makina üretmek için yatırımın önemi arttıkça, belirli bir zaman aralığında tüketimin artış hızı da artmaktadır. Doğaldır ki, ilk önce yavaş, sonra hızlı, fakat herhalde ortalama olarak yüksek. Fel'dman'ın yandaki tablosu, bu iki aletin işleyişini, tüketimin artış hızı bakımından göstermektedir.

Tabloda Ku, üretim araçları üretimi; Kp, tüketim araçları üretimi için ayrılan sermayeyi; Su, üretim araçları ke-

Yatırımın Dağıtımı ve Sermaye Kullanımının Etkenliğine Göre Tüketimin Artış Hızı
(Yüzde Olarak)

Ku/Kp	Su/0,495	Su/0.94	Su/1,38
0.106	4.6	10.0	13.3
0.2	8.1	15.7	23.0
0.27	10.3	20.0	29.4
0.5	16.2	31.3	45.0
1.0	24.3	47.0	69.0
2.0	32.3	62.7	92.0
5.0	40.4	78.3	115.0
10.0	44.1	85.4	128.5
	48.5	94.0	138.0

simindeki sermaye kullanımının etkenliğini göstermektedir. Buna göre, ilişkilerin yönlerini anlamak kolaydır.

Ku/Kp katsayısının biriktirim katsayısına özdeşliğinin altında ne yatar? Sadece şu: Daha çok sermaye malı üretirseniz, daha çok biriktirmek (tasarruf etmek) zorundasınız. Çünkü sermaye malı, tüketim için kullanılamaz.

Bunu göstermek büyük bir keşif değil. Ve de yatırım dağıtım katsayısı değiştikçe, birikimin de buna otomatik olarak ayak uyduracağı sanılmamalı. Dengeyi kurmak planlamanın görevi. Fakat böyle konuşun önemli bir vargısı var: Biriktirim sorunu kalkınma sürecinin sınırı değil. Hiç olmazsa, kalkınmayı ciddiye alan ülkelerde.

Bu açıklamalardan sonra Harrod modeli ile Fel'dman'ın geliştirisi arasında bir benzerlik olup olmadığına karar vermek okuyucuya düşer.

KALKINMA SORUNU

Kalkınma özünde bir sınıfsal sorun. Kalkınma şimdiye kadar görülmüş bütün deneylerinde bir sınıf sorunu olarak ortaya çıktı, endüstri devrimi, iktidarını perçinle-

mek isteyen ticaret kapitalinin, sanayi kapitaline dönü... zorunluluğunun bir ürünü oldu. Tüccarların, sanayi kapitalistine dönüşmeleri, onların bir sınıf olarak varlıklarını sürdürmelerinin hem gereği ve hem de sonucu. Bu sonuç onların feodal veya olmayan toprak ağalarına karşı verdikleri savaşta kendini gösterir. İşgücünün topraktan koparılması, metalaşması ve de işgücünün ucuzlatılması, sanayici ile toprak ağasını karşı karşıya getirdi.

«İşgücünün verimliliği, son çözümlemede, yeni bir toplumsal düzenin zaferi için en önemli en birinci koşuldur. Kapitalizm, serflik dönemine göre, görülmedik bir işgücü verimliliği yarattı.» (Lenin). Ve ancak bu yüksek verimlilikle zaferini perçinledi. Unutulmamalı, daha önceki bölümlerde kalkınmanın işgücünün verimini artırma sorunundan başka bir şey olmadığı açıklanmıştı.

İşçi sınıfı, yoksul köylülerle ittifak ile 1917 Ekiminde dünyada ilk kez iktidarı aldı ve proletarya diktatoryasını kurdu. Kurulan iktidar, maddî temellere göre tarih içinde çok ileri bir aşamayı yansıtıyordu. İktidarın perçinleşmesi için, maddî temellerin genişletilmesi kaçınılmaz idi. Kalkınma, yani işgücünün verimliliğinin artırılması, genç Sovyet iktidarı için bir zorunluktu. Lenin, 1919 yılında, yukarıdaki cümlesini şöyle tamamlıyordu: «Kapitalizm, sosyalizm yeni ve çok daha yüksek bir işgücü verimliliği yarattığı zaman nihaî olarak yenilebilir ve nihaî olarak yenilecektir.» (Lenin, Seçmeler, Cilt 39, sayfa 21). Sovyet kalkınması, iktidarı almış işçi sınıfının iktidarını perçinleme gereğinin bir ürünü oldu.

Sovyet kalkınması, klasik kalkınmadan daha yüksek bir kalkınma hızı sağladı. Sovyet kalkınması daha hızlı bir kalkınma gerçekleştirme zorunluğunda idi. Bu zorunluluk kalkınma zorunluluğundan ayrıdır. Gerek klasik (kapita-

list) ve gerekse Sovyet kalkınması bir sınıfsal zorunluluğun sonucu olmakla beraber, Sovyet kalkınması ayrıca daha hızlı olma sorunu ile karşı karşıya idi. Başka bir deyişle, Sovyet deneyiminde, kalkınmanın başarısı, hızlı oluşuna bağlıdır. Bunu, kalkınmasına sonradan başlamak durumunda kalan ülkelerde, akılcı kalkınmanın ancak hızlı bir biçimde gerçekleşebileceği sonucuna götürmek mümkün.

Çünkü, bazı ülkeler kalkınmaz iken teknoloji gelişmeye devam etti. Teknoloji hem gelişti ve hem de ölçek olarak büyüdü. Ve üstelik de ihtisaslaştı, yani üretimde çeşitli süreçler birbirinden ayrıldı. Tarihsel gelişim ticaretin tarımdan, sanayinin ticaretten ayrılması biçiminde olmuştur. Köyle şehir ayrımı ve köy ve şehir çelişkisi bir işgücü verimliliğinin artışı sorunu ve bir kalkınma sorunudur. Ve bu sorun, burada bitmez. Geniş anlamda sanayi içinde sürer. Sanayide, bir yandan ölçek büyür, diğer yandan işbölümü ve ihtisaslaşma artar. Giderek, sanayide yeni sanayi kolları doğar ve her sanayi kesiminin diğer kesimlerden aldıkları maddeler (parça ve hammadde) çoğalır. Marx'ın Kapital'de açıkladığı bu eğilimi, burjuva iktisatçıları yüz yıl kadar sonra tekrar keşfetmişlerdir: «M. Proudhon'a göre iş araçlarının konsantrasyonu, işbölümünün reddidir. Fakat gerçekte, biz yine tersini buluyoruz. Araçların konsantrasyonu artarken, işbölümü de artmaktadır ve vice versa. Her büyük mekanik icadı, daha büyük işbölümünün izlemesinin ve işbölümünde her artışın da yeni mekanik icadlara olanak yaratmasının nedeni budur.» (K. Marx, Poverty of..., s. 121). Ve karşılıklı ilişki, konsantrasyon ve işbölümü arasındaki ilişki, kapitalizm ile birlikte gelişmiş ve keskinlik kazanmıştır: «Kendini kapitaliste dönüştürmek isteyen her para veya meta sahibinin kontrol etmesi gerekli minimum değer toplamı, kapitalist üretimin gelişiminin çeşitli aşamaları ile birlikte değişir ve belirli aşamada, üretimin özel ve teknik koşulları nedeniy-

le, çeşitli üretim alanlarında değişiktir. Kapitalist üretimin en başında bile, bazı üretim kolları, tek tek kişilerin ellerinde henüz toplanmamış bir minimum kapital gerektirir. Bu, kısmen Colbert zamanındaki Fransa'da ve çağımıza dek birçok Alman devletinde olduğu gibi özel kişilere devlet subvansiyonu verilmesine, kısmen de bugünkü modern anonim şirketlerin öncüsü olan ve sanayi ve ticaretin bazı kollarının sömürüsü için yasasal monopole sahip sosyetelerin kurulmasına yol açar.» (K. Marx, Capital, Cilt I, s. 309.) Minimum kapitalin ne olduğu her zaman bilinemez. Bilinen, sadece bunun arttığı. Bir de genel olarak söylenebilecek, teknoloji gelişirken ve bazı ülkeler gelişmezken, minimum gerek ile tek tek kişilerin elinde biriken değerler arasındaki farkın artması. Devletçilik deneylerinin yaygınlaşmasının en çok bu artan farkla açıklanması gerekir. Devletçilik, bütün kapitalistler için, bütün kapitalistler kendi aralarında birleşemeyip ancak devlette birleştikleri için, bazı endüstrileri devletin kurmasından başka bir şey değil.

Demek oluyor ki, kalkınma eşiğinde ve kalkınmayı, kalkınmış ülkelerin var olduğu bir dünyada gerçekleştirmek zorunda kalan bir ülke, ölçek olarak büyümüş, uzmanlaşmış ve iç ilişkileri kemikleşmiş bir teknoloji ile karşı karşıya. Bu durum, kalkınma eşiğindeki ülkeler için önemlice bir değişiklik yaratmaktadır. Bu değişikliği yine Marx'ın bir deyişini kullanarak şöylece belirtmek mümkün: Marx, kapitalist gelişmeyi anlatırken, makina yapımı sanayiinden önce makinanın ortaya çıktığından söz eder. Tıpkı, elbisenin, tarih içinde terzi denilen kimselerden önce ortaya çıkışı gibi. Yalnız, şimdi makina yapımı kesiminin ortaya çıkmış olmasının, makinanın bir üretim aracı olması ve bütün teknik ilerlemeyi içermesi nedenleri ile terzinin ortaya çıkışından çok daha geniş kapsamlı ve niteliksel bir özelliği var. Elbise giymek isteyenlerin terziye gitmek istememelerinden doğacak kayıp belki o ka-

dar umursanamaz. Fakat, artık makina kullanmak durumunda olanların makinalarını kendilerinin yapmaları gibi fantezi düşünülemez. Bir tekstil fabrikasının önce tekstil makinalarını yaparak işe başlamasının olanağı yok.

Bütün bunlardan ortaya çıkan, kalkınma sorununun her şeyden önce bir üretim araçları üreten ve özellikle makina yapımını içeren bir kesimin kurulması sorunu olduğu. Burada da, yukarıda söylendiği gibi, ölçek olarak büyümüş, uzmanlaşmış bir teknoloji kompleksi ile karşılaşılmaktadır. Sorun, bu kompleksi kurma sorunudur ve planlamanın ilk görevi bu kuruluşun planlanması işidir.

Burada, eğer şimdiye dek söylenenler yeterli ölçüde açık olmamış ise, şöyle bir soru ortaya çıkacak: Büyük ölçekli birçok fabrikanın birarada kurulması ile ortaya çıkacak ürünlerin pazarı nereden bulunacak? Aslında, bu sorunun cevabı, daha önce söylenenlerde yatar. Teknolojinin kenetlenmiş olması ve kompleks olarak getirilme zorunluluğu, aynı zamanda soruya cevabı da beraberinde getirmektedir. Çünkü, teknolojik kompleksten, birbirine pazar olan bir bütünün varlığı kastedilmekte. Teknolojinin uzmanlaşmış olması, aynı zamanda, karşılıklı pazar sorununu da çözüyor. Lenin'in 1893'de yazılmış fakat 1937'de bulunmuş pazar üzerine çalışmasından alınan aşağıdaki paragraf söylenenleri özetliyor. Lenin, Kapital'den, «bir özel işlem dün belki de belirli bir meta üreticisinin yaptığı işlemlerden birini oluştururken, bugün kendisini bu bağdan koparabilir; bağımsız bir iş kolu olarak ortaya çıkabilir ve tamamlanmamış ürününü bağımsız bir meta olarak pazara gönderebilir» (C. I, s. 106) cümlesiyle biten bir aktarma yaptıktan sonra şöyle devam etmektedir: «Böylece, kapitalist toplumda, pazarın gelişmesinin sınırları, toplumsal işin uzmanlaşmasının sınırları ile belirlenmektedir. Fakat, uzmanlaşma, kendi doğası gereği, teknik gelişme kadar sonsuzdur. Örneğin bir bütün ürünün bazı

parçasını yapmada insan işgücünün verimliliğini artırmak için, o parçanın üretimi uzmanlaşmalı; seri üretim ile ilgili bir özel üretim olmalı ve bu yüzden de makina kullanmaya müsaade etmelidir. Bu bir yandan. Diğer yandan, kapitalist toplumda teknik ilerleme işin sosyalizasyonundan ibarettir ve bu sosyalizasyon, zorunlu olarak, bir üretim ile ilgili her işletmede ayrı ayrı tekrarlanan kopuk ve dağınık işlevlerin, bütün toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış bir ve yeni işletmede toplanmış ve sosyalleşmiş işlevlere dönüşmesi için, üretim sürecinin çeşitli işlevlerinde uzmanlaşmayı gerektirir.» (Lenin, On the So-called Market Question).

Yalnız bu pazarın oluşunun, kalkınma eşiğinde olan ülkelerde, kapitalist ülkelerde olduğu gibi, kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanununa göre de olsa, kendiliğinden meydana gelebileceğini düşünmek için insanın fildişi kuleye çekilmiş bir «akademisyen» olması gerekir. Bir kez kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanunu, kalkınma eşiğindeki ülkelerin kalkınmaya geçmemesini zorunlu kılar. İkincisi, kapitalist düzen içinde ve kapitalizmin kendi mantığı gereği kalkınmanın ileri aşamalarında yabancı pazar bulma sorunu kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmenin eşiğindeki ülkeler için bu yol istense de istenmese de kapalı. Bu yüzden, kalkınmanın eşiğindeki ülkeler gerekil pazarı ancak daha hızlı kalkınarak bulmak ve de bunu planlamak zorundalar. Bu ülkelerde, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi herhalde yüksek olmadığı için ileri teknoloji kompleksini bütünü ile almak olanağı yok. Fakat öte yandan ne kadar ileri teknoloji alınırsa ve ne denli bu teknoloji alınışı bir bütünlüğe ulaştırılırsa, kalkınma, bir birim ürün için kullanılan toplam işgücü cinsinden, o kadar ekonomik olacaktır.

Bu ekonomikliği sağlama veya buna yaklaşma işi planlama işidir. Buradaki planlama işi bir mühendislik-

iktisat karışımı iştir. Bunun içindir ki, örneğin Sovyet planlaması hiç olmazsa ilk aşamasında bir mühendislik-iktisat işi olarak gelişti.

HARROD MODELİ VE KALKINMA PLANLARI

Harrod modeli, kalkınma sürecinin temel sorunlarını ortaya koymaktan daha çok gözden uzak tutmaya yarar. Bir açıklık getirmekten çok karanlık getirir. Bu yüzden kalkınma planlarına uygulanamaz.

Aslında Harrod modelinin az gelişmiş ülkelerde pek ciddî bir uygulanmasına da rastlanamaz. Sadece ismi geçer ve bir genel çerçeve verir.

Hatırlanacağı gibi bu model iki savaş arasındaki büyük kapitalist bunalım geçiştirildikten sonra geliştirilmiş idi. Aynı zamanda İngiliz iktisatçısı R. Harrod ile Polonya asıllı Amerikalı iktisatçı E. Domar tarafından geliştirildi. İngilizler daha çok Harrod modeli der, Amerikalılar ise Domar modeli. Azgelişmiş ülkelerin iktisatçıları bir haksızlık olmaması için Harrod-Domar modeli derler. Basit bir mantığı var: Biriktirimin ulusal gelire oranı ile, sermaye ile gelir arasındaki katsayının birbirine bölünüşü kalkınma hızını verir. Örneğin eğer biriktirim oranı yüzde onbeş ise ve de sermaye-gelir katsayısı üç ise kalkınma hızı yüzde beştir. Fakat sermaye-gelir oranı veri olduğunda, yüzde yedilik bir kalkınma öngörülüyorsa bunu gerçekleştirecek biriktirim oranı yüzde 21. Ve diyelim özel kesim, özel kişilerin biriktirim katsayısı yüzde yedi, dışarıdan borçlanma ile elde edilecek biriktirim yüzde üç ise kamunun payına kalan yüzde onbir. Eğer devlet bütçesi cari harcamalardan sonra ulusal gelirin yüzde onbirine eşit bir fazla sağlayabiliyorsa ne âlâ! Hiç olmazsa kâğıt üzerinde yüzde yedilik bir kalkınma gerçekleşmek şansı-

na sahiptir. Yok eğer bu hesaplar tutmazsa bir şeyler yapmak gerekir.

Neler yapılabilir? Mantığa göre yapılabilecekler sınırlı: Özel kesimin biriktirim oranı genellikle veri alınır. Sermaye - gelir oranı teknolojik bir katsayı sayıldığından değişmez, daha doğru bir deyişle, değiştirilemez, kabul edilir. Bu durumda yapılabilecek, bir yandan, kamu kesiminin biriktirimini artırmak. Bu ise cari harcamaları kısmak veya kamu gelirlerini artırmakla mümkün. Kamu gelirlerini artırmanın ise iki yolu var: vergileri artırmak veya kamu ekonomik teşekküllerinin kârını artırmak.

Özel biriktirim ve sermaye - üretim oranı veri alındığında, kamu kesiminin artığını çoğaltmaktan başka, bir de, genel olarak dış kaynakları zorlamak yolu söz konusu. Bu, yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanma biçiminde olur.

Modelin geniş anlamı ile çizdiği çerçeve bu.

Model bu biçimi ile çok yüzeyde bir sağduyu denemesi olarak ortaya çıkıyor. Kalkınma sürecinin iki temelli belirleyicisini ihmal etmekte ve gözlerden uzak tutmakta. Bunlardan biri, toplumsal-siyasal yapı. Diğeri ise, kalkınma eşiğindeki ülkelerdeki teknoloji düzeyi, kurulacak teknolojinin özelliklerini, bunların getireceği sınırlama veya hızlandırma etkileri.

Aslında sınıfsız bir kûfadan çıkıp, sınıf gerçeğini devekuşu örneği görmezlikten gelen kafalarca genişletilip uygulamaya konulan böyle bir modelin kendi içinde birçok ülke tutarsızlıkları göstermesi kaçınılmaz. Bunlardan biri, özel kesimin biriktirim oranının sabitliği ile ilgili. Bu ise, daha önce de belirtildiği gibi, tüketim eğiliminin sabitliğinden gelmektedir. Gerçekten de tüketim oranı ile biriktirim oranı birbirini bire bütünleyen iki oran. Biri sabit ise diğeri de sabit.

Modern zamanlarda, tüketim ve de dolayısıyle biriktirim oranının sabitliği Keynes ile yaygınlığa kavuşmuştur. Keynes'den sonra aynı soruna getirilen çeşitli yaklaşımlar bu yargıyı değiştirmekten çok kuvvetlendirmeğe yaradı. Ve bütün bunlar, ileri kapitalist ülkelerde söz konusu edilip, sonradan kalkınma eşiğinde olan ülkelere aktarıldı.

Düşüncenin arkasında yatan ampirik olgu, belli bir zaman aralığında, belli koşulların oluştuğu sistemlerde gelir bölüşümünün gösterdiği sabitlik. Bu durumda, işçi ve kapitalistlerin harcama eğilimlerinde önemli değişiklikler söz konusu olmadığından, toplam tüketim eğilimi bir belirlilik gösteriyor. Gelir bölüşümünde belirlilik ise genel iş düzeyindeki belirlilik ile ilgili. Başka bir deyişle yatırım ve kâr oranlarında önemli sıçrama ve inişlerin olmaması söz konusu.

Eğer ilgi alanına giren düzende böylesine bir kararlılık yok ise, özel kesimin biriktirimindeki sabitlikten söz edilemez. Eğer işgücünün metalaşması süreci hızla devam ediyorsa, eğer ticaret kapitali sanayi kapitaline dönüşte önemli aşamalara varıyorsa, eğer toprak ağalığı ekonomik düzeyde kaybetme sürecine girmişse, o toplumda gelir bölüşümü, biriktirim oranını etkileyecek biçimde değişme süreci içindedir ve dolayısıyle özel biriktirimin sabitliğinden söz edilemez. Kuşkusuz bu değişme süreci kapitalist mantığın sınırları içinde kontrol edilemez, dolayısıyle de planlanamaz. Fakat bu, değişmeye gözleri kapamak için bir gerekçe değil.

Kaldı ki eğer gelir bölüşümü bu denli dokunulmaz ise, kalkınma için vergilemeye bel bağlamanın bir anlamı kalır mı? Kalmaz. Çünkü vergi, eninde sonunda özel kesimden kamu kesimine bir fon aktarma işi. Bu bakımdan her türlü vergilemenin, gelir bölüşümünü etkilememesi olanağı yok. Şekere konan verginin, herkesin şeker yemesi gerçeğine rağmen, esas hedefi işçi ve yoksul köylü

Çünkü, şekerin işçi ve köylü bütçesindeki yeri, toprak ağası ve sanayicilerin bütçesindeki yerle karşılaştırılamaz. Yüz liralık harcama içindeki beş lira, onbin liralık harcama içindeki beş lira değil. Farklı. Aynı biçimde gece kulüplerine konan verginin esas hedefi, iyi kazançlı bürokrat, orta kazançlı serbest meslek sahibi, küçük tüccar ve benzerleri. Bu vergi, gece kulüplerine gitme olanağına sahip olmayanları etkilemez; etkisinin ihmal edilebilecek kadar az olduğu bir tabaka da, zengin toprak ve iş adamları ve onları hizmetlileri.

Bu örneklerden de görüleceği gibi her verginin etkileyeceği sınıf ve tabakalar söz konusu. Bu bakımdan vergi yolu ile kaynak aktarma bir gelir bölüşümünü etkileme sorunudur ve dolayısıyle de bir sınıfsal işlem. Bu durumda, eğer bir toplumda, siyasal iktidardan uzak sınıf ve tabakalar ekonomik bakımdan da güçsüz ise - ki böyledir -, ve eğer siyasal iktidara egemen sınıf ve tabakalar ekonomik bakımdan da güçlü ise - ki böyledir - vergi yolu ile kaynak bulma gerçekleşmeyecek bir düş. Vergi yolu ile kaynak aktarma, ancak sistemin çıkmazlarına bir çare olarak ve marjinal bir ölçüde kendisini gösterebilir. Fakat ne zaman ki ekonomik bakımdan güçlü egemen güçlerin bir kesimi diğeri üzerindeki kontrolunu artırır; ne zaman ki artık politik olarak onun desteğine muhtaç değildir ve iktidarını sağlamlaştırmak için onun ortadan kalkması gerekir; o zaman vergi önemli bir kaynak olarak ortaya çıkar. Bunun tipik örneği Japonya'da görülmüştür. Tam sanayileşme süreci içinde bütçenin yüzde sekseni arazilerden alınan vergilerle sağlanmıştır. Arazi vergisinin, bırakınız oran olarak, fakat mutlak rakam olarak bile Türkiye'de ulaştığı komik düzey, Japonya ile karşılaştırılmalıdır.

Bu söylenenlerden çıkan sonuç: Harrod-Domar mantığı gelişme eşiğinde bir ülkede, eğer plancılar gerçekçi

davranacak olurlarsa, gerçekleşenden çok yüksek olmayan bir kalkınma hızını önermek zorundadır. Bu bir. İkinci olarak bu mantık kalkınmanın teknolojik sorunlarından hareket etmeden bir kalkınma hızı belirlemektedir. İlerideki bölümlerde açıklanacağı gibi, gerçekleştirilebilecek kalkınma hızının kesimlere yayılması, teknolojik yaklaşımın bütünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ise mevcut teknolojiyi veri alıp ona uygun ve onunla bağdaşabilecek eklemeleri yapma sonucunu doğurmaktadır. Bu da, geri teknolojinin sürdürülmesi anlamına gelmektedir.

Yaklaşımın sınırlılığı şöyle daha anlaşılabilir bir biçimde ortaya konabilir: Eğer Harrod-Domar çizgisini esas almayıp da, kalkınmanın kalbi denen makina yapımı kesimini ön plana çıkarıp, burada ileri ve bütünleşmiş teknoloji amaç alınır ve planlar buna göre yapılırsa, ortaya çıkacak kalkınma hızı, Harrod-Domar'da düşünülebilecekten çok daha yüksek olacaktır. Harrod-Domar, böyle bir durumun ortaya çıkmasını, nesnel olarak, önlemektedir.

HARROD'UN SORUNUNA BATI DÜNYASINDA GETİRİLEN ÇÖZÜMLER

Harrod'un sorunu ve sorunu koyuş biçiminin batılı iktisatçılar için bir rahatsızlık kaynağı olması kaçınılmaz. Çünkü, eninde sonunda, kapitalist bunalımın kaçınılmaz olduğunu söylüyor. Gerçi bu ilk söyleyiş değil. Klasikler söylediler; Marx söyledi ve Marksistler söylemekte devam ediyorlar. Yalnız, klasikler artık gerçekten «klasik» oldu. Marksistlerle ise artık bir diyalog kurmak olanağı yok. Onlar, kurulu düzenin, kurulu düzenin üniversitelerinin, yayın organlarının dışına itildiler, uzun süredir. Harrod'un yaptığı, Keynes'ci kavramları kullanarak ve «dokunulmaması gerekli» birçok öğeye dokunmayarak, eski sorunu ortaya çıkarması. Bu bakımdan bu sorunun ce-

yaplandırılması, tehlikenin sanıldığı gibi ufukta olmadığının belirlenmesi, bir zorunluluk.

Kaldı ki, olayların gelişimi de böyle bir zorunluluğu yerine getirme işlemini kolaylaştırdı. İkinci savaş sonrası dönem, hiç olmazsa sonuçta, önemli bunalımlar göstermedi. Kapitalist ekonomideki, özellikle Amerikan ekonomisindeki, zaman zaman ortaya çıkan ciddî gerileme eğilimleri, kısmî savaşlar ve benzeri tedbirlerle atlatılabildi.

Bu bakımdan ikinci savaş sonrası yirmi yıllık dönem, kapitalist düzen için, sonuç olarak, istikrarlı bir gelişme dönemi oldu ve bu durum son yıllarda önemli sorunlarla karşılaşıncaya dek sürdü. Yalnız, burjuva toplum bilimcileri, savaşları sistemin zorunlu bir gelişmesi saymadıkları için ve sadece yeteri kadar iyi niyetli olmayan kişilerin varlığı ile açıkladıkları için, sistemi bunalımsız saymada bir sakınca görmediler. Bu yüzden de, bunalımsızlığı göstermeğe yarayan girişimler, iç tutarlılığı ne olursa olsun, alıcı bulabildi. Herhalde söylemeye lüzum yok, getirilmeye çalışılan çözümler, yukarıdaki bölümde bir başka açıdan değinilen, sabitliklerle ilgili. Biriktirim oranı ile sermaye-gelir katsayısının sabit olmadığını, sistemin kararlılığını koruyacak yönde değişmeler gösterebileceğini ortaya koymaya yöneliktir.

Bir girişim Keynes'cilerden gelmiştir. Esas olarak, Polonyalı iktisatçı Mihail (Kaletzi) Kalecki tarafından geliştirilmekle beraber, N. Kaldor ve J. Robinson gibi Cambridge'li iktisatçıların adına bağlanır. Mantığı basit: Keynes, ücretler ve fiyatları ve dolayısıyle de gelir bölüşümünü veri alıp, yatırımlar arttığında iş ve gelir düzeyinin yükseleceğini göstermiştir. Şimdi söylenen, iş ve gelir düzeyi veri alındığında, yatırıma uygun olarak gelir bölüşümünün ve dolayısıyle de biriktirim oranının değişeceğidir. Eğer işçi ve kapitalistlerin harcama eğilimleri veri ise, yatırım haddi arttıkça, kapitalistlerin gelirden aldıkları pay artma duru-

mundadır. Çünkü biriktirim oranı artma zorundadır; bu ise, ancak gelirin daha çok biriktirebilecek sınıfa kayması ile mümkündür. Yok eğer yatırım düzeyi veri ise, işçi sınıfının payı, örneğin kapitalistlerin biriktirim katsayısı artıyorsa, yükselmek durumundadır. Çünkü karşıt durumda, yaratılan sömürünün gerçekleşmeme olasılığı vardır. Yatırımların veri ve kapitalistlerin biriktiriminin arttığı bir durumda eğer yaratılan değerin gerçekleşmesi söz konusu ise, işçi sınıfının harcamasının ve bunun için de gelirden aldığı payın artması gerekir.

Kuramın mantığı bu. Bu mantıkta, ücret ve fiyatların esnek olduğu bir sistemde, yatırımların kâr oranlarını etkileyerek gelir bölüşümünü ve dolayısıyle de biriktirimi etkileyebileceği düşüncesinin temelli bir yeri vardır ve mantık «kapitalistler ne harcarlarsa onu kazanırlar, işçiler ne kazanırlarsa onu harcarlar» ilkesine dayanmaktadır. Bu durumda, doğal büyüme hızının belirlediği yatırım düzeyi gerekli biriktirim oranını bulabilmektedir.

Yalnız, bu gerekli biriktirim oranının bazı varsıllar olabilir. Öyle ki ücretler işçiler için kabul edilebilir minimum, veya kârlar monopolcü kapitalistleri yaşatacak düzeyin altına düşebilir. Ya da fiyatlar, son bir iki yılda Amerika'da olduğu gibi, beklenen esnekliği göstermeyebilir: Hem yatırımlar düşer, ve hem de fiyatlar artar. Bu durumda söylenecek hiç bir şey yoktur.

Diğer çözüm tarzı ise beklenebileceği gibi sermaye-üretim oranındaki değişme ile ilgilidir ve daha çok Amerikalı iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Bu, üretim faktörleri denen işgücü ve sermayenin fiyatlarındaki değişmenin üretimin teknolojisini etkileyeceği ve hem de önemli ölçüde etkileyeceği düşüncesine dayanır. Marjinalci düşünceyi ve de üretim teknolojisinin fiyatlara göre kolaylıkla değişebileceği yargısını saklı tutar. Aslında, bu bakımdan, bu çözümü savunanlara neo-klasik iktisatçılar denmesine

rağmen, çözümde kullanılan matematik işlemlerden başka yeni bir şey yoktur. Eğer denir, örneğin gerekli büyüme hızı doğal büyüme hızından yüksek ise, ekonominin kârlı bir şekilde yatırabileceğinden daha çok biriktirim söz konusudur. Ve eklenir, talepten fazla biriktirim, faiz hadlerinin düşmesine yol açar. Bu ise bir birim üretimde daha çok sermaye kullanmayı daha kârlı yapacaktır. Üretimde daha çok sermaye tutulacak, dolayısıyle gerekli ve doğal büyüme hızları arasında özdeşlik sağlanacaktır.

Gerçekte bu çözüm ne Keynes'cilere ne de Harrod'a bir cevaptır. Çünkü faiz haddine böyle bir rol verilmemektedir ve böyle işlediği de gösterilmemiştir.

KESİMLER ARASI PLANLAR

İlk planda söylenebilecek olan, kesimler arası programların girdi-çıktı (input-output) tabloları kullanılarak yapıldığı. Yalnız bu, bir ilk yaklaşım olarak kabul edilmeli.

Girdi-çıktı tabloları Rus göçmeni Amerikalı iktisatçı Vasili Leontief tarafından, ikinci savaştan hemen önce geliştirildi. Vasili Leontief'in düşüncelerinin ilk oluşumunu, daha önce Sovyetler Birliği Gosplanında çalışırken, planlama teşkilâtının dergisi olan Planovoe Hozyaistvo (Planlı Ekonomi) dergisinde, 1925 yılında, yazmış olduğu bir eleştiri yazısında bulmak mümkün.

Aslında, girdi-çıktı tablolarının oldukça basit bir mantığı var. Temelinde, her üretim kolunun diğer üretim kollarından belli miktarlarda ham veya yarı işlenmiş madde aldığı ve bu alışların birim başına değişmediği düşüncesi yatar. Örneğin, çok geniş anlamda imalât sanayii, diyelim, bir birim sanayi malı üretmek için, tarım kesiminden, 0.43; madencilikten 0.02; kendisinden 0.07; enerji kesiminden 0.02 ve hizmetler kesiminden 0.02 birimlik ara

malı alsın. Bu durumda, eğer imalât sanayii kolu, belirli bir dönem içinde üretimini ulaştırmak istediği düzeyi biliyorsa, elindeki bu teknik katsayılar yardımı ile diğer kesimlerden ne miktarda mal isteyeceğini de biliyor demektir.

Aynı şeyi bütün kesimler için düşünmemek için bir sebep yok. Her kesim kendi girdi katsayılarını, başka bir deyişle, her kesim bir birimlik üretim için diğer kesimlerden hangi oranda girdi talep edeceğini kestirebilir. Ve bütün bunlar istenen ayrıntı düzeyinde ortaya konabilir; ya da bunun için çalışılabilir. Ayrıntı düzeyini belirleyen iki sınırdan biri, eldeki bilgi düzeyi, diğeri ise yine eldeki ekonomik problemin özelliğidir. Ekonominin hangi ayrıntı düzeyinde izlenmek istendiği, tabloların ayrıntı derecesini belirlemede, bilgi stoku kadar önemli bir sınırlamadır. Buna göre, örneğin imalât sanayii tekstil, kimya, makina v.b. gibi kollara ayrılabilir veya daha da ileri giderek, tekstilde pamuklu dokuma, yünlü dokuma gibi daha da parçalanabilir. Fakat bütün bunlar tablonun mantığını değiştirmez.

Mantığın temeli, demek oluyor, teknolojik katsayıların bulunması. Bu, esas. Bundan sonra, kesimlere ilişkin bilgi sütunları yanyana konacak. Yanyana konduğu zaman, tablo, bütünleşmeğe doğru önemli bir adım atmış olmaktadır: sütun bilgilerinin yanında sıra bilgileri de elde edilmiş olur. Sütunlar her kesimin diğer kesimlerden aldığı girdiler konusunda bilgi verirken; sıralar, her kesimin üretiminin çıktısının, nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bu, aslında yeni bilgiler kullanarak değil, eski bilgileri uygun bir sıraya koyarak elde edilmektedir. Yukarıdaki örnekte, örneğin sanayiin tarım kesiminden aldığı girdi ile ilgili bilgi vardı. Aynı bilgiyi tarımla ilgili sütunda da görmek mümkün. Tarım kesimi üretiminin ne kadarını, diyelim, tohumluk ve gübre olarak, kendisi için kullanmaktadır. Madencilik kesimi ile ilgili girdi bilgileri arasında madenciliğin tarımdan, diyelim, madencilikte kulla-

nılan kütük, kereste ve benzer tarım kesimi çıktıları olarak, ne aldığı bilgisi de vardı.

Bütün bunlar yanyana geldiğinde tarım kesiminin çıktısının nasıl ve nerelerde kullanıldığını gösteren bir sıra bilgisi ortaya çıkmış olacaktır. Sıralar ve sütunlar beraber düşünüldüğünde ise, girdi-çıktı tablosu kurulmuş olmaktadır.

Bundan sonraki işlemler daha basittir. Yalnız şunun söylenmesi gerekir: Bir kesimin çıktısının bütünü diğer kesimlerde kullanılmamaktadır. Böyle bir şey beklenemez zaten. Fabrikaların ürettikleri her şeyin yine fabrikalar tarafından kullanılması düşünülemez. Bu bakımdan, her kesimin üretiminin bir bölüğünün, üretim sürecinin dışına çıkması söz konusudur. Başka bir deyişle, her kesimin üretiminin bir bölüğü, cari üretim sürecinin dışına taşarak, ya yatırım ya da tüketim amacı ile kullanılacaktır. Petrolün bir bölüğü fabrika işletmek, işyeri araçlarını çalıştırmak için kullanılırken diğer bir bölüğü özel (kişisel) kullanıma gidecektir. Aynı biçimde, makina ve teçhizat kesimindeki üretimin bir bölüğü, (günlük) cari üretim için ayrılırken önemlice bir bölüğü yatırım için ayrılacaktır.

Bu ek bilgi şimdiye dek söylenenleri bir denklem biçiminde ifade etmeyi kolaylaştırmaktadır. Her kesimin üretimi genel olarak ya endüstri içinde ya da yatırım ve tüketimden oluşan nihaî talep olmak üzere iki büyük kısma ayrılmaktadır. Eğer, örneğin, inceleme on kesim üzerinden yapılmış ise elde on denklem var demektir. Fakat on denkleme karşılık, yirmi bilinmeyen söz konusudur. Bilinmeyenlerin on tanesi her kesimin üretim düzeyini, on tanesi de nihaî talep olarak kullanılan kısmını göstermektedir.

Bu durumda, basit aritmetik bilgisinden hatırlanabileceği gibi, denklemler sistemine çözüm bulma olanağı yoktur. Çünkü bilinmeyen sayısı denklem sayısından fazladır;

iki misli. Çözüm yapabilmek için, burada bilinmeyenlerin yarısını bilinir yapmak gerekli. Hangilerinin bilinir yapılacağı önemli değil. Önemli olan, bilinmeyen sayısını denklem sayısına indirmek. İstenirse, on üretim kesimine de belirli değerler, amaçlar verilir: Bu durumda her kesimden nihaî talebe gidecek miktarlar hesaplanır. Veya tersi yapılır. Nihaî talepler veri sayılır, üretim düzeyleri hesaplanır. Kuşkusuz, karma bir yol da izlenebilir: bazı kesimlerin üretim düzeyleri, bazı kesimlerde de nihaî talep veri alınabilir.

Bu matematik özgürlük aslında bir lüks değil ve gerçekte kalkınma ve planlama «felsefeleri» veri alındığında, ortada matematik özgürlük kalmaz. Başka bir deyişle, belirli kalkınma ve planlama yöntemleri, hangi değişkenlerin veri alınacağını da belirler.

Kapitalist mantığa göre veri alınan nihaî talep. Yani her kesimden özel ve kamu tüketimi ile özel ve kamu yatırımları için ne miktar kullanılacağı önceden tesbit edilir. Az gelişmiş denilen ülkelerdeki planlama yaklaşımlarında da bu mantık izlenir. Zaten planlama işlemlerinin kademeleştirilişi de bu mantığı gizler. Daha önce anlatılan makro düzeydeki model çalışmalarından, hiç olmazsa toplam olarak, kamu ve özel tüketim ve yatırımları bilinmektedir. Bütün sorun, bunların kesimlere ayrılmasıdır.

Genel olarak yatırım ile kamu tüketiminin kesimlere ayrılması pek öyle yöntemsel sorunlar yaratmaz. Yatırımlarda sorun, bir yatırımın ne kadarı inşaattır, ne kadarı makina ve teçhizattır. Bu kolaylıkla saptanabilir. Diğer yandan kamu tüketiminin de yakacak, kırtasiye, elektrik v.b. kesimlere ayrılması da çok zor olmasa gerek. Asıl sorun, toplam özel tüketimin mallara ayrılmasıdır. Burada da bazı katsayılardan yararlanmak zorunlu olur: gelir ile çeşitli malların tüketimi arasındaki ilişkiyi gösteren esneklik katsayıları. Örneğin bulunabilir ki, belirli gelişmişlik düzeyin-

de, kişilerin gelirlerinin artışı ile şeker için yapmış oldukları harcamalar arasında bir ilişki vardır. Bu hesaplanabilir ve hesaplar mallar ya da kesimler için tekrarlanır.

Elde böyle bilgiler (katsayılar) varsa, özel tüketimi de kesimlere ayırmak mümkün olacaktır. Yalnız, dikkat edilirse görüleceği gibi, programcılık bir ölçüde uygun ve geçerli katsayı bulmaya ve bunların gerçekte de oluşmasını sağlamaya dönüşmektedir. Bu bakımdan, katsayıların sağlıklı olması son derece önemlidir. Ve özellikle, özel tüketim ile ilgili esneklik katsayılarının bulunmasında, önemli yöntemsel ve uygulamaya ilişkin sorun ve güçlüklerin bulunduğunu, geçerken, söylemekte yarar vardır.

Bu biçimde, nihaî talebi veri alarak kesimlerin üretim düzeyini kestirme yaklaşımının görünüşte dayanağı, tüketici egemenliğini gözetmektir. Başka bir deyişle, ekonomideki üretim yapısını belirlemede, önemli rolü tüketicilere verme iddiasıdır. Fakat gerçekte bu, azgelişmiş denen ülkelerin programlarında, üretimin yapısını, düşük gelir düzeyinde çeşitlilik göstermeyen tüketim kalıpları içine hapsetmekten başka bir şey değildir. Ekonomide ancak kesimler arası ilişkinin incelenmesinden, özellikle, dinamik kesimlerin incelenmesinden çıkabilecek olan hızlı kalkınma dürtüsüne gözleri kapamak demektir. Unutulmamalıdır ki, plan dönemi için gelirin artış hızı, daha öndeki aşamada ve sadece sistemi veri alan bir çerçeve içinde belirlenmişti. Nihaî talep bu belirleyişi yansıtmak durumundadır ve böylesine bir yaklaşımla bütün kesimler arası programlama ve statik değerlendirmeyi, kesimlere uzatmak biçiminde ortaya çıkmaktadır.

MAL DENGELERİ YÖNTEMİ

Sovyet istatistikçilerinden ve 1928'den sonra tarımda kollektifleştirmenin gerekçesi olarak ortaya çıkan Stalin'-

in «tahıl cephesinde» adlı çalışmasının istatistik tablolarını hazırlamış olan V. S. Nemçinov'un şu cümlesini hatırlamakta yarar var: «1920 ortalarında Sovyet istatistik ve planlama uygulamasından doğan ve sonradan diğer ülkelere yayılan üretimin gider ve çıkar hesaplaması, bize, 'input-output analizi' biçiminde tekrar girdiğinde, bazı Sovyet iktisatçıları, metodu batıdaki kullanılışında görülen burjuva saptırması ile sosyalizmdeki çok gerekli ve yararlı rolü arasında bir ayırım yapma zahmetine girişmeksizin derhal reddettiler.»

Gerçekten de girdi-çıktı çözümlemesinin Sovyet plancılığında kullanılışı ile ilgili olarak son zamanlarda gerek Sovyetler Birliğinde ve gerekse Sovyetler Birliği dışında kopartılan gürültü, bu çözümlemenin Sovyet plancılığının bir ürünü olduğu gerçeğini unutturur gibi oldu.

Aslında input-output çözümlemesi, Polonyalı O. Lange'nin dediği gibi, sosyalizmde, ekonomik planların iç tutarlılığını sağlamak için gerekli bir araç. Ve çözümlemenin teknik bütünlüğe ya da estetiğe kapitalist ülkelerde kavuşturulmuş olması, onun, yine Lange'nin deyişi ile «en iyi bir şekilde ancak planlı (sosyalist) ekonomilerde uygulanabileceği» gerçeğini gözlerden uzaklaştırmamalıdır.

Üstelik kapitalist ekonomilerde çözümlemenin bir bütünlüğe kavuşturulmuş olması, karşılıksız değildir. Fiyatı ödenmiştir. Sistem esnekliğinden, bir ölçüde kullanılabilirliğinden kaybetmiştir. Ayrıca, her şeyde olduğu gibi, bütünlüğe kavuşturmak her zaman gerekli ve her zaman geçerli bir şey değildir. Eğer ekonominin gelişmişlik derecesi bir bütünlükten uzak ise, bir başka deyişte, pratikte üretim süreci içinde birbirinden ayrı «kompartımanlar» varsa, bütünlük gereksiz bir lükstür. Kompartmanlar içi ilişkileri, kompartmanlar arası ilişkileri ihmal ederek gözlemek ve de planlamak mümkün olabilir.

Bütün bu söylenenler, mal dengeleri yöntemini açıklamaya bir başlangıç. Bu ise aslında her stratejik mal için ayrıntılı bir tablo hazırlamaktan ibaret: Söz konusu malın üretimi için, hangi cins girdilere ve ne miktarda ihtiyaç vardır? Bu, girdi-çıktı çözümlemesindeki sütun hazırlıklarından başka bir şey değildir. Burada da temel bilgi, bir birim üretim için ne kadar ara malı kullanılacağını gösteren, «kullanma» ya da «tüketim» normlarıdır. Sovyet uygulamasında bunlar fizik birimlerle belirtilmiştir. Bir birim, örneğin metre, kumaş için şu kadar gram boya gibi.

Normlar ya istatistik bilgilerden hesaplanmıştır; ya da doğrudan doğruya teknik değerlendirmelere dayanmıştır. Birincisi bir ortalama yöntemidir, iyi ve kötü çalışan işletmelerin ortalamasını verir. Bu bakımdan ileri teknoloji kullanılan ve verimli olarak çalışan işletmelere gerçekte gereksindiklerinden daha fazla ham veya yarı işlenmiş madde ayrılmasına yol açar. Bu bakımdan sakıncalıdır. Buna karşın, teknik değerlendirme sonucu elde edilen normların kullanılması durumunda, ekonomide geri teknoloji kullanan işletmeler de olacağı için, planların gerçekleşmeme olasılığı vardır.

Mal dengeleri yönteminde bu normları kullanmada bir esneklik vardır. Plancının karşısında soyut bir katsayı yerine, somut bir norm çıkmaktadır. Plancı ekonominin genel dengesi içinde hangi malın kullanılmasında daha titiz davranması gerektiğini bilebilmektedir. Çeşitli kullanımları olan bir malın eksikliği durumu ortaya çıkınca, ekonomideki öncelikler düzenine göre hangi kullanımlarda kısıntı yapacağını kolaylıkla saptayabilmektedir. Kısıntı yapılan kullanımdan ya vazgeçilebilmekte, ya da eksikliği duyulan mal yerine başka bir malın kullanılması önerilmektedir. Ya da işletmelerin daha da titiz davranmaları sağlanmaktadır. Büyük bir toplulaştırma düzeyinde işleyen ve değer cin-

sinden belirlenen katsayılara dayanan girdi-çıktı tablolarında bu olanak, gerçekte yoktur.

Bunun karşısında geliştirilmiş girdi-çıktı çözümlemelerinin, genel tutarlılığı ve bu anlamda gerekli üretim miktarlarını daha büyük bir sağlık derecesinde belirleyeceği de kabul edilmelidir. Çünkü, her mal için gerekli olan malları sağlamakla iş bitmemektedir. Gerekli olan malları sağlamak için de ayrıca çeşitli mallara ihtiyaç olacaktır. Kömür çıkartmak için demire, fakat demir yapmak için de, kömüre ihtiyaç olduğu gibi. Ayrıca belki herhangi bir tarımsal üretim için kömür gerekmeyebilir, fakat tarımda kullanılacak gübre üretiminde kömür gerekebilir. Hatta gübre üretiminde kullanılacak elektrik enerjisi için kömür harcanabilir. Hatta gübreleri paketlemek için kâğıt veya çuvala ihtiyaç olabilir ki, bu da tekrar tarım kesimi üretimine talep yaratır.

Bu bakımdan sadece şu malı üretmek için şunlara ve şöyle miktarlarda ihtiyaç vardır demekle iş bitmemektedir. İhtiyaçların sağlanması için, üretilecek mala ek talep ortaya çıkacaktır. Bunun için de her işletme veya kesiminin hesaplarını bir kez yapmaları yetmez. Bir kesime ilk önce, örneğin yüz birimlik bir programa göre ihtiyaçlarını belirlemesi bildirilmişse, ve buna göre bir plan yapılmışsa, çok mümkündür ki, bütün kesimlerin programları yanyana getirildiğinde söz konusu kesimin üretiminin, örneğin, yüzelli birim olması gerektiği anlaşılacaktır. Bu durumda, aynı kesime bu kez yüzelli birimlik bir üretim programı yapması emredilecektir. Yine bu yeni hedefe göre yapılan bütün kesimlerin programları yanyana getirildiğinde, belki de örnek olarak alınan kesim üretim hedefinin yüzyetmişbeş olacağı görülecektir. Böyle ise, bir kez daha hesap yapmak zorunluğu ortadadır.

Bu iş ne kadar sürecek? Cevabın iki boyutu var. Birisi, eğer kesimlerin birbiriyle olan bağı sık ise birkaç denemeden sonra, her ardışık denemenin yaratacağı ek, giderek küçülecektir. Bir süre sonra ihmal edilebilir ve hatta küçülmedeki düzenlilikten en son tutarlı dizinin ne olacağı, birçok deneme yapılmaksızın bile, kestirilebilir. İkinci boyutu ise, eğer plancılar ekonomiyi gerçekçi bir biçimde biliyorlarsa, bunlar birkaç denemeden sonra, tutarlı üretim dizisini ortaya koyabilirler.

Bu iki boyut var ise, mal dengeleri yöntemi girdi-çıktı yöntemi kadar tutarlı ve geçerli sonuçlar verecektir.

Ayrıca, yukarıda da söylendiği gibi, bu kesimler arası alış-verişte bir kümeleşme var ise, yani bazı kesim ya da mal kümeleri sadece kendi içinde sıkı bir bağa sahip ise, bu kümeleri biribirinden bağımsız olarak planlamak mümkündür. Bu durumda, hesaplama çok kolaylaşacaktır; çünkü gerekli deneme sayısı önemli ölçüde azalacaktır.

SERMAYE - ÜRETİM ORANININ KESİM PROGRAMLARINDA YERİ

Sermaye-üretim katsayısı, doğuda doğup batıda önemli ölçüde saptırıldıktan sonra az gelişmiş denilen ülkelere gelen planlama uygulamasında önemli bir yere sahip. Hatta denebilir ki böyle planlamalarda, sermaye-üretim oranına abartılmış bir yer veriliyor.

Sermaye-üretim oranının anlatımı ve eleştirisi sonraki bölümlere kalıyor. Şimdi az gelişmiş denilen ülkelerdeki kullanımından söz etmenin sırası. Yalnız burada, bu katsayının sadece az gelişmiş ülkeler planlamasında kullanılımı ifadesi geçiyorsa da, bundan kavramın az gelişmiş ülkelerde geliştirildiği sonucu çıkartılmamalıdır. Bu kavram da birçokları gibi ithaldir. Gelişmiş batı ülkelerinden gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde, bu ölçüde bile bir plan-

lama uygulaması olmadığından, az gelişmiş denilen ülkelerdeki kullanımla sınırlı kalmak kaçınılmaz olmaktadır.

Şimdiye kadarki bölümlerde bu katsayıdan kimi zaman sermaye-üretim, kimi zaman da sermaye-gelir oranı olarak söz edildi. Aradaki ayrılık anlaşılır olmalıdır. İki katsayı da sermaye ile ilişkilidir. Yalnız bazan gelir ve bazan da üretim ile sermaye arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır.

Günlük hayatta hiç kimse, geliri somut olarak görmez. Gelir mistik bir kavram. Daha çok istatistiklerde ortaya çıkar. Bunun için de geliri «istatistikçilerin gelir dedikleri şey» olarak tanımlamak mümkün. Eğer örneğin, bir ev kadını çamaşırını kendisi yıkarsa, istatistikçilere göre gelir doğmaz, fakat bir çamaşırcı çağırıp yıkatırsa gelir doğar. Yine istatistikçilere göre bir maden işçisi madene indiğinde kullanacağı feneri kendisi satın almışsa bir gelir harcaması yapmıştır, fakat eğer feneri patron satın almışsa böyle bir şey söz konusu değildir. Yine gelir söz konusu olunca, 8 Ağustos 1970 tarihinde hükümetin aldığı bir kararla Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri gelir karşılaştırması çok büyük ölçüde değişmiştir. Eğer Türkiye parası temel alınırsa, Amerikan ulusal geliri bir gecede devalüasyon oranında artmıştır, Türkiye geliri sabit kalırken. Fakat Amerikan doları temel alınırsa, ölçü birimi olarak seçilirse, Türkiye geliri, devalüasyon oranında azalmaktadır; fakat kuşkusuz, Amerikan gelirinde bir değişiklik yoktur. Yok olan bir de şu var: Başka bir ölçü birimi.

Gelirle planlama yapmak zaman zaman büyük ölçüde yanıltıcı oluyor. Bununla birlikte kullanılmaktadır. Ve bazan kullanılması kaçınılmaz olabilir. Fakat özellikle kesimlere verilecek ağırlığın belirlenmesinde ve bu belirlenmede sermaye katsayısının kullanılmasında iki tanım birbirinden çok farklı sonuçlar verebilir. Eğer sermaye-gelir katsayısı alınırsa, birim gelir için gerekli sermaye tanımda,

sanayiden genellikle küçüktür. Eğer amaç, dar planda, mevcut sermaye stoku ile gelirl mümkün olduğu ölçüde artırmak biçiminde tanımlanırsa, yatırımların hepsini tarıma aktarmak gerekecektir. Fakat katsayı sermaye-üretim cinsinden konursa, karşıt durumun ortaya çıktığı görülebilecektir.

Örnek, Türkiye'deki planlama çalışmalarından alınabilir. Elde 1966 yılının başında yapılmış bir ayrıntılı çalışma var. (İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları için, planlama örgütü uzmanlarınca hazırlanmış: Projelerde İnput Katsayıları.) Buna göre yatırım (sermaye değil) - gelir katsayısı imalât kesiminde 3 çevresinde. Fakat tarımda aynı katsayı 1.8.. Fakat yatırım (sermaye değil) - üretim katsayısı, imalât kesiminde 1.3 iken; tarımda 1.5. dir.

Böyle bir durumda, iki tanımdan herbirinin diğerinden çok farklı sonuç vereceği açık. Ve daha ileride açıklanınca görüleceği gibi şimdi ortaya atılan soru, bir paradokstan çok bir sorunla ilgilidir. Yatırımların dağılımında sermaye katsayısının kullanılması savunulmuştur ve kullanılmıştır. Denmiştir ki, eğer gelirinizi hızla artırmak istiyorsanız, en stratejik varlığınız olan sermayenizi akıllıca kullanınız. Sermayeyi gelirinizi en çok artıran yerlerde kullanınız. Başka bir deyişle, gerçekte, kalkınmaktan vazgeçiniz. Gelir konusunda yaratılan fetiş böyle ilginç bir sonuca ulaşmaktadır.

Makro düzeyde kullanılan sermaye katsayısı gelirle ilgilidir. Kesimler ölçeğinde kullanılan sermaye katsayısı zorunlu olarak üretimle ilgilidir. Çünkü kesimler arası ilişkilerde öncelik kazanan üretimdir. Sadece ücret ve kâr ödemesi değil. Kesimlerin üretiminin, üretilmesi ve bunun kullanılması söz konusudur.

Ister mal dengelerine, ister-girdi-çıktı tablolarına dayanılsın, sonunda her kesim için üretim hedefinin ne olması gerektiği ortaya çıkacaktır. Bu hedef, mevcut kapa-

site ile karşılaştırılır. Eğer kapasiteden az ise, az olan kısım belirlenir. Elde sermaye-üretim katsayıları vardır. Bunlar kullanılarak, her kesimdeki ek yatırım belirlenir: kesim programlarının temeli çıkmıştır, artık ortaya.

MARX'IN SERMAYE KATSAYISI KONUSUNDA GÖRÜŞÜ

Sermaye katsayısı kalkınma ve planlama süreçleri içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olunca, bu konuda Marx'ın ne söylemiş olduğunun bilinmesinde yarar var. Her şeyden önce şunun için: Marx'ın sermaye incelemesi, bugün bile aşılmamış durumda. Bunun dışında burjuva iktisatçıları sermaye konusunda birbirini tutmaz düşünceler ileriye sürmüşlerdir ve sürmekte de devam ederler. Burjuva iktisatçılarının piyasayı doldurdukları bu kavramlara göre düzenlenen istatistikler ise bu karışıklığa bir istatistik dayanak hazırlamaktan ileriye gitmemiştir.

Daha da önemlisi, bu kavramsal karışıklığı Marksist öğretiye sokma eğilimleri de görmezlikten gelinmeyecek düzeydedir. Burjuva iktisatından başlayıp, sonra «radikalleşme» belirtileri gösteren toplum bilimcilerde bu daha da bellidir.

«Sabit sermayenin kullanımıyla ilgili tutum (tasarruf) konusunda bir ayırım yapmak zorundayız. Eğer kullanılan sermayenin miktarında ve dolayısıyle değerler toplamında bir artış oluyorsa, bu, öncelikle ve sadece, tek elde daha çok sermaye toplanması olgusudur. Üstelik, sabit sermayede tutum olanağını doğuran şey, kesinlikle, bir kaynakta daha büyük miktarın —ki kural olarak, mutlak olarak daha çok fakat görece olarak daha az işgücü kullanımı ile beraber görünür,— uygulanmasıdır. Tek bir kapitalist alındığında, gerekli sermaye yatırım hacmi ve özellikle onun bağlı olan bölüğü (makina, techizat, bina v.b. - Y.K.) ar-

tar. Fakat, işlenen malzeme ve çalıştırılan emek kütlesine oranla, onun değeri düşer.» (K. Marx, Capital, Cilt 3, s. 87). Son cümlede, daha da açıklığa kavuşan Marx'ın düşüncesine göre, bugün sermaye-üretim katsayısı denilen katsayı ekonominin gelişmesi ile düşmek eğilimi gösterir. Üretimin ölçeği büyüdüğü için, tek tek yatırımlar büyüyecektir. Bunda kuşku yok: «üretim araçlarının görece olarak ucuzlaması, şüphesiz, onların mutlak toplam değerinin artması ihtimalini ortadan kaldırmaz. Çünkü emeğin üretici gücünün artışı ve ona bağlı olarak üretim düzeyinin büyümesi ile birlikte, onların (üretim araçlarının) kullanılıma konuldukları mutlak hacimler müthiş bir şekilde büyümektedir.» Fakat birim üretim başına, «işlenen malzeme ve çalıştırılan emek» başına, sabit sermaye ve «özellikle onun bağlı olan bölüğü», başka bir deyişle, burjuva iktisatçılarının sabit sermaye dedikleri, sermaye düşer.

Neden? Bu soruya Marx'ın cevabı şöyle: «Üretim araçlarının toplu veya sosyal olarak birleşmiş emek tarafından kooperatif bir biçimde kullanılmasıyla üretim sürecinde sağlanan tasarruftan zaten söz etmiştim. Dönüşüm (sirkülasyon) süresinin kısaltılmasından —ki bunda komünikasyon araçlarının gelişmesi baskın bir maddi öğedir— çıkacak diğer sabit sermaye tasarruflarından ileride söz edilecektir. Bu noktada, makinanın devamlı olarak iyileştirilmesinden doğacak tasarruflara değineceğiz. Bunlar, 1) malzemenin iyileştirilmesi, yani kereste yerine demir kullanılması; 2) makina yapımındaki genel iyileştirmeler dolayısıyla, makinanın ucuzlaması, öyle ki, her ne kadar, sabit sermayenin bağlı bölüğünün değeri, işin daha büyük ölçeklere doğru büyümesi ile birlikte sürekli olarak artıyorsa da, o (değeri), aynı hızla artmaz; 3) mevcut makinaların daha ucuz ve etkin olarak çalışmasına imkân veren özel iyileştirmeler, örneğin, buhar kazanı ve benzerlerin-

deki iyileştirmeler, bunlardan ileride çok ayrıntılı bir biçimde söz edilecektir; 4) daha iyi makinalar kullanarak israfın azaltılması.»

Marx, üretimin sosyalize olmasından dolayı ortaya çıkacak tasarruflardan daha önce söz ettiğini söylüyor. Bunun üzerinde ayrıca durmak gerekir. Nitekim Marx, yukarıda dört öğesini saydığı tasarrufun da ancak işin sosyalize olması ile mümkün olabileceğini ekliyor: «Bütün bu tasarruflar için, tekrardan, söylenebilir ki, onlar, geniş olarak, birleşmiş iş (emek) için mümkündür ve üretim daha da büyük bir ölçeğe —ki burada, üretim sürecinin kendisinde daha da büyük bir iş kombinasyonu gerekecektir— ulaştırılıncaya dek, genellikle, gerçekleşmez.» Bu özellik, sadece eldeki sermaye katsayısı tartışması için değil, fakat bütünü ile kalkınma ve planlama sürecini anlamak için de büyük bir öneme sahiptir. Sadece, sermaye katsayısının düşüşü değil, kalkınma sürecinin gerçekleşmesi için de gözetilmesi gerekli bir özelliktir. Bu bakımdan tekrarlamakta yarar var: «Endüstrinin progresif gelişmesinden çıkan, sabit sermayedeki bu biçim tasarrufun karakteristik özelliği şudur: endüstrinin **bir** kolunda kâr oranının artışı, diğer kolunda emeğin üretici gücünün artışına dayanır. Bu durumda, kapitalistin yararına ne düşerse, bu, bir kez daha, kapitalistin kendisinin sömürdüğü işçilerin bir ürünü olmasa bile, sosyal emeğin ürettiği bir kazançtır. Üretici güçteki böylesine bir gelişme, yine, son çözümlemede, üretimde kullanılan emeğin sosyal özelliğine; toplumdaki iş bölümüne; ve özellikle doğal bilimler olmak üzere, entellektüel emeğin gelişimine indirgenebilir. Böylece, kapitalistin yararlandıkları, sosyal işbölümünün bütün sisteminin avantajları olmaktadır. Kapitalist tarafından kullanılan sabit sermayenin değerini, görece olarak, düşüren ve dolayısıyla kâr oranını yükselten, emeğin üretici gücünün dış

departmanda, ona üretim araçlarını sağlayan departmanda, artmasıdır.» (Capital, cilt II, s. 81, 82, altını çizen Marx.)

Bu bütünlük anlayışı ve birçok tasarruftan ancak yenileşme sürecinde bir bütünlük gerçekleştirildiği zaman yararlanılabileceği düşüncesi, ileride de değinilebileceği gibi, sonradan kalkınma sürecine giren ülkelerdeki hızlı kalkınmanın nedenlerinden birisidir. Hızlandıkça, veya aynı anlama gelmek üzere, bütün olarak yenileşme süreci uygulamaya kondukça, önemli kolaylıklar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu çözümleme olsa gerek, Sovyet kalkınmasının başında bazı teknisyen iktisatçıları, daha hızlı kalkınmanın daha «tasarruflu» olacağı düşüncesine götüren.

BURJUVA İKTISATÇILARININ SERMAYE KATSAYISI KONUSUNDA GÖRÜŞLERİ

Daha önce de söylendiği gibi, burjuva iktisatçılarının bu konudaki düşünceleri çeşitli ve çelişkili. Örneğin Harrod modelinde bu katsayının sabit olduğu varsayımı önemli bir yer tutar. Bu düşüncede Harrod yalnız değil. Girdi - çıktı çözümlemesi dolayısıyle sözü geçmiş olan Leontief de böyle düşünenler arasında.

Ampirik olarak bazı ülkeler için gösterilebilen diğer bir görüşe göre ise sermaye katsayısı devamlı olarak fakat yavaşça düşer. Bunun için iki neden ortaya sürülür. Birincisi, bazı ürünler için gerekli sermaye miktarı gerçekten düşmektedir. Diğeri ise, kalkınma ile birlikte, üretim bileşimi içinde, daha az sermaye gerektiren malların payı artmaktadır.

Orta yolcular da var: Bunlara göre ise hem düşüyor, hem de yükseliyor. Şöyle ki, kalkınma sürecinin ilk aşamalarında düşük, sonra yükseliyor ve en sonunda tek-

rar düşüyor. Bir Yugoslav iktisatçısı bu gelişmeyi istatistik olarak da görmeye çalışmıştır. Ülkelerin sermaye katsayısını, ülkelerin kişi başına gelirlerine göre sıralamıştır. Bu durumda katsayının, ki burada gelir cinsinden belirlenmiştir, kişi başına gelirin 150 dolardan az olduğu ülkelerde 2'den küçük olduğu; 150 - 400 dolar arasında birdenbire yükselip tekrar düştüğü ve 400 dolardan sonraki gelirlerde 3 çevresinde dengeye geldiği görülüyor. Buna göre de 150 - 400 dolar arası kalkınmanın zor geçidi olarak tanımlanıyor. Çünkü bu geçitte, bir birim üretim için daha çok sermaye kullanılması gerekli oluyor.

Bütün bu söylenenler, sermaye katsayısı konusunda Marx'ın yazdıklarını çeler mi? Hayır. Bir kez sermaye üretim oranı aslında iki ayrı ilişkinin bir özeti. Bu ilişkinin biri, sermaye ile üretim kapasitesi; diğeri ise, üretim kapasitesi ile üretim arasındadır. Bu ikili ilişkiyi gözetmeden sermaye üretim oranından söz edebilmek için, üretim kapasitesi ile üretim arasındaki ilişkinin değişmemesi gerekir. Fakat bunun değişmemesi için hiç bir neden yoktur. Değişir ve değişmektedir. İleri kapitalist ekonomilerde kapasitenin kullanılma oranı devamlı düşme eğilimi göstermektedir. Sadece orada değil. Yugoslav iktisatçısının kalkınma eşiği dediği geçitte, düşük hızla sürdürülen kalkınma, zorunlu olarak fazla kapasite yaratır. Yollar, limanlar bunun tipik örneğidir. Yarım yol yapılmaz ve yol yapılırken, sınırlı da olsa, gelecek yılların trafiği gözetilir. Bu bakımdan kullanılmayan kapasite kaçınılmaz olur. Ne zaman önlenir veya bu, çok kısa bir zamana sınırlı kalır? Ancak, kalkınma, kapitalist mantığın gerektirdiğinden çok daha hızlı gerçekleştirilebilinirse. Bu durumda, Yugoslav iktisatçısının sözünü ettiği yükseliş ortadan kalkacaktır.

Burada ayrıca, Marx'ın üzerinde durduğu bütünlük hatırlanmalıdır. Kuşkusuz teknolojinin gelişimi dengesiz olmuştur. Ve hatta denebilir ki, bu dengesizlik kapitalist ge-

lişme sürecinde gelişmenin itici gücü olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar kabul edilmelidir. Fakat bir zaman kesiti içinde teknolojinin bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlüğü sosyal iş bölümü doğurur. Bu bütünlükten yoksun olmak, ileri teknolojinin ulaşmış olduğu sosyal iş bölmünden, uzmanlaşmadan yoksun olmak demektir. Bu ise, bir yandan ileri teknolojiden yararlanmamak; diğer yandan üretim sürecinin içinde atıl kapasiteler yaratmak demektir. Marx'ın çözümlemesi böylè durumlar için değildir. Sermaye katsayısının azalışı ileri ve yeni teknolojinin evrimi ile ilgilidir.

Ayrıca ve de yukarıda söylenenlere bağlı olan bir de şu var: üretim sürecine giren sermayenin, makinanın katkısı, onun kullanma değeri ile ilgilidir. Fakat kapitalist için önemli olan ve kâr hesaplarına giren, sermayenin ve özellikle makinanın değişim değeridir. Bu ise makinayı üretmek için toplumsal olarak gerekli iş gücü ile ölçülür. Yalnız teknik ilerleme aynı kullanım değerindeki bir makinenin değişim değerini devamlı olarak düşürür. Çünkü, zamanla daha az emek kullanımı ile elde edilmektedir.

Fakat bu böyle olmakla birlikte, kapitalistlerin muhasebelerinde, böyle bir değersizleşme görülmez. Sermaye alındığı fiyatla kayıtlıdır ve öyle kalır. Bu, abartılmış bir sermaye değerlendirmesidir. Üstelik, kapitalist sistem içinde, kapitalist muhasebedeki yanlışlıklar olduğu gibi ulusal muhasebeye geçer. Kapitalist ülkelerde toplanmış istatistikler, başka hiçbir nedenle olmasa bile, bu yüzden güvenilir değildir. Bu güvensizlik, kullanılan katsayılardan kuramsal sonuçlar çıkartmamayı zorunlu kılar.

PROGRAMLARDA PROJE SEÇİMİNİN TEMEL SORUNLARI

Az gelişmiş ülkeler için geliştirilen ve tam yada eksik olarak kullanılan programlama düzeyinde, bir de proje

seçimi aşaması vardır. Aslında bu, üretim hedefleri belirlenmiş kesimlerdeki hedeflerin hangi tip işletmelerle, hangi tip projelerle gerçekleştirileceği sorusu ile ilgilidir. Fakat uygulama, yaklaşım olarak bu sorunu aşar; gerçek olarak bu sorunun çok gerisinde kalır.

Yaklaşım olarak aşar; çünkü batıdan ithal edilen iktisat ve planlama düşüncesinin temel özelliklerinden birisi «simetriye» olan düşkünlüktür. Simetri ve onunla beraber giden otomatiklik, düşünce bütünü içinde kendisini daima duyurur. Çeşitli kesimlerde bırakınız başka ölçütler (kriterler) kullanılması, aynı ölçütün çeşitli büyüklüklere ulaşması bile çatık kaşla karşılanır. Eğer, denir, sermaye katsayısı yatırım seçme ölçütü olarak kullanılacaksa ve bu ölçüte yatırımları seçmek için bir büyüklük verilecek ise, bu bütün kesimler için uygulanmalıdır. Örneğin bütün kesimlerde üçün üstünde bir sermaye katsayısı veren yatırımlar gerçekleştirilmemelidir.

Yaklaşım olarak durum bu. Ölçüt hedefleri belirlenmiş kesimlerin sınırlarını aşan bir kullanım eğilimi gösterir. Fakat gerçekte ise, bırakınız bu eğilimi, kendi mantığının gerektirdiği sınırların bile gerisinde kalır.

Çünkü, herhangi bir ölçütü kullanıp seçim yapabilmek için, aralarında seçim yapılacak yatırımların toplamının kesim için gerekli yatırım toplamından fazla olması gerekir. Plancının, örneğin, bir kesime yüz birimlik yatırım yapması söz konusu ise, sunulan yatırım projelerinin toplamının bunu aşması gerekir.

Bu koşul ise hiçbir zaman gerçekleşmez. Bir kez, az gelişmiş ülkelerde «karma ekonomi» denilen oyun kuralları geçerlidir. Eldeki konu bakımından bunun önemi, özel yatırım projelerinin bu anlamda bir seçime tabi tutulmamasıdır. Başka bir deyişle, yatırımların önemli bir bölüğü, plancıların önüne bile gelmez. İkinci kez, kamu kesiminden yeteri ölçüde ve nitelikte proje beklemek gerçekleş-

miyecek bir düştür. Bunun çeşitli nedenleri olabilir, En önemlisi teknolojiyi ithal eden ve teknolojiyi uluslararası monopollerden ithal eden ülkelerin, yatırım projeleri, çokça zaman yatırım başlamadan belirlilik kazanamaz. Çünkü, bir değerlendirme için gerekli ayrıntıdaki bilgilerin önemli bir bölüğü, kapitalist işletmeler için ticarî sır özelliğini taşır. Bu belirsiz bilgilere dayanıldığında, kamu yatırımcı kurumlarının yatırımları küçük, yararları büyük gösterme eğilimi uygun bir ortam bulmuş olur. Bu ise hazırlanmış projelerin niteliksel değerini azaltır.

Kuşkusuz, projeler için söylenenler, sermaye katsayısının bir proje seçimi ölçütü olarak kullanılması ile sınırlı değildir. Bütün ölçütler için geçerlidir.

Bütün ölçütler için geçerli olan bir düşünce de, herhangi bir ölçütü ekonominin bütününde kullanılabilecek bir duruma getirmenin ve bütün kesimlerde herhangi bir katsayısının tanımlanmış bir değeri aşmasını projenin seçilmesi için gerekli görmenin, her şeyden önce, kapitalist ekonomilerde var olduğu ileri sürülen tüketici egemenliği ilkesi ile çeşitliğidir. İleri sürülür ki, kapitalist ekonomide tüketici egemenliği vardır. Bunun anlamı, kapitalist ekonomilerde nelerin üretileceğine tüketicilerin karar verdiğidir. Fakat eğer bir ölçüt bütün ekonomi için kullanılacak olursa, asıl belirleyici öğe, üretimin teknolojik özellikleri olacaktır. Çünkü herhangi bir katsayının şu veya bu değer alması, her şeyden önce söz konusu projenin teknolojik yapısı ile ilgilidir. Bu ise, hem zaman içince ve hem de konu ile daha ilgili olmak üzere, bir kesimden diğerine değişir. Örneğin sermaye katsayısı böyledir. Eğer ölçüt olarak alınacak olursa ve bu ölçüt bütün ekonomi için geçerli sayılacak olursa, bütünüyle sermaye katsayısının düşük olduğu malların üretimine öncelik verilecektir, demektir. Bu ise, tüketici egemenliği iddiası ile tutarlı değildir.

Gerçek planlamanın temel ilkesinin, zorunlulukları özgürlük biçimine dönüştürmek olduğuna daha önce değinilmişti. Seçme sorununu, zorunluluk alanından özgürlük alanına geçirmek ilk iştir. Yalnız bunu mantıksal uzantısına götürmek, başka bir deyişle, seçme sorununda hiç bir sınır tanımamak söz konusu değildir.

Bu durumda, planlama ilkesi ile tutarlı olmak, seçimi, yararlar bakımından somutta özdeş projeler arasında yapmağı gerektirir. Bu da demektir ki, seçim, bırakınız kesimler arasını, bırakınız bir kesimde çeşitli özellik gösteren mallar arasını, sadece aynı malı üretmenin çeşitli yolları arasında yapılmalıdır. En tipik örneği; elektrik üretimi, termik olarak mı yani yakıt kullanılarak mı yapılacaktır; yoksa hidrolojik olarak mı yani su gücünden yararlanılarak mı yapılacaktır? Seçmenin sınırı burayı aşmamalıdır.

SERMAYE KATSAYISI VE PROJE SEÇİMİ

Bütün bu söylenenlerin ışığında özellikle sermaye katsayısının, yatırım projelerinin seçimi için kullanılıp kullanılamayacağı sorusu ortaya atılabilir. Aslında bu soru soyut bir soru olmaktan uzaktır. Çünkü, ikinci savaştan sonra savaşla yıkıntıya uğramış ileri kapitalist ülkelerin ekonomilerinin canlandırılmasında önemli bir ölçüt olarak ileri sürülmüştür. Kuşkusuz, oradan, azgelişmiş denilen ülkelerin programlama çalışmalarına geçişi otomatik olmuştur.

Mantığı şöyle: Gerek savaştan zarar görmüş ve gerekse azgelişmiş ülkelerde sermaye, üretimin kıt öğesidir. Bu bakımdan, her iki grup ülkenin de yatırım projeleri ve aynı anlama gelmek üzere, üretim teknikleri seçiminde, yatırılan sermaye birimi başına en çok ürün veren projelere yönelmeleri akılcı bir davranış olacaktır.

Mantık bu. Ve bu mantığı, sadece özdeş çıktısı olan projelere sınırlamak eğilimi de yok. Temel ilke olarak ileri sürülür.

Üstelik mantık, mantık olarak da tutarlı, inandırıcıdır. Fakat somut koşullar içinde çok tartışma götürür. Şu nedenle: eğer ölçüt, tarım ve tarım dışı kesimler arasına uygulanırsa, öyle bir ölçüttür ki, sadece tarım, der. Tek kelime bilen ve ne sorulursa bildiği kelimeyi söyleyen bir papağan gibidir. Daima tarım kesimine doğru yontar. Eğer tarım-tarım dışı ikilisi bir kenara itilir de, sadece tarım dışı ve özellikle imalât sanayii üzerinde durulacak olursa, eldeki papağan gider, fakat başka biri gelir. Bu kez, bu papağanın bildiği tek kelime hafif sanayidir. Ne sorarsanız sorunuz, alacağınız cevap hafif sanayi olur.

Demek olmaktadır ki, soyut çizgide akla uygun gelen bu ilke, somutta kalkınma süreci ile çelişen bir özelliğe sahiptir.

Aslında, ölçütün böyle sonuçlar vermesi bütünü ile ve tek başına teknolojinin şöyle veya böyle olması ile açıklanamaz. Ölçütün kuruluş özelliğinin de bunda katkısı vardır. Ölçüt, tek tek projeler için çalışır. Burjuva iktisatının kullandığı deyimle, bölüklü bir çözümleme (kısmî tahlil, partial analysis) özelliği taşır. İncelenen projeden başka, ekonomide bir değişiklik olmadığını varsayar; ekonomideki çeşitli projeler arasındaki iç ilişkileri yok sayar, ihmal eder. Bu yaklaşım, Marx'ın sözünü ettiği sosyal işbölümünün ürünlerinden yararlanma olanağını ortadan kaldırır. Burjuva iktisatının bu yaygın ve salgın hastalığının, eldeki tartışmada önemi çok büyüktür. Eğer projelere tek tek bakmak yerine, bir bütün olarak bakılırsa, aynı ölçütler kullanılsa bile, bütünüyle farklı sonuçlar elde edilebilir. Burada da, başka yerlerde olduğu gibi, ağaçlara bakmak ormanı görmemek oluyor.

KÂRLILIK ORANI VE PROJE SEÇİMİ

Sermaye katsayısı, ileri sürülmüş olan tek ölçüt değil. Bununla birlikte kârlılık oranı veya onun daha bilimsel adı olan marjinal verimlilik katsayısı ileri sürülmüştür. Yalnız bazı değişikliklerle. Çünkü, kârlılık oranını ileri sürmekle sürmemek arasında, somutta, bir fark yoktur. Kapitalist bir düzende proje seçiminde kârlılık veya marjinal verimlilik oranı kullanılsın demek, gerçekte, özel işletmeler «ne yapıyorsa onu yapsınlar» demekten başka bir anlama gelmez. Bu ise inandırıcı olmaz. Belki realist olur, fakat planlama adına söylenirse kandırıcı olmaz. Şu nedenle: Planlama, ne kadar sulandırılmış olursa olsun, bir ölçüde «ne yapılıyorsa yapılsın» anlayışına karşı olmak durumunda. Eğer buna karşı olunmazsa, «ne yapılıyorsa daha hızlı yapılsın» anlayışını getirmek durumundadır.

Bunun içindir ki, marjinal verimlilik yerine sosyal marjinal verimlilik ilkesi ileri sürülür. Marjinal verimlilikte yatırımın verimi ile, ki buna kâr da demek mümkündür, yatırılan sermaye arasında bir ilişki söz konusudur. Sosyal marjinal verimlilikte ise, bir özel kapitalistin masraf kalemleri arasında yer alıp da ekonominin bütünü için masraf olmayan kalemler ayıklanır. Örneğin, bir işletme vergisi özel kapitalist için, kârını hesaplarken, bir masraf kalemidir; fakat bütün ekonomi gözönüne getirildiğinde değildir. Çünkü, ekonominin toplam kârı düşünülürse, işletme vergisi hiç bir şeyi değiştirmez. Özel kârın bir bölüğü özel defterden çıkıp, toplumsal deftere girer. Bu bakımdan seçimlerde, bunu bir masraf kalemi saymamak gerekir.

Aynı biçimde, denilliyor, özel kapitalist kârını hesaplarken işgücü ödemesini ayırır. Ödeme, piyasada oluşmuş ücretler üzerinden yapılmıştır ve defterde de öyle görünür. Yalnız, iddia ediliyor ki, aslında bu ödemeler işgücünün ekonomiye olan katkısının çok üstündedir, özellikle

azgelişmiş ülkelerde? Neden mi? Çünkü, ekleniyor, azgelişmiş ülkelerde işgücü bütünüyle kullanılamıyor. İş bulamayan işgücü vardır. Var olunca da, ki bu herhangi bir kaynak için de söylenebilmektedir, marjinal, başka bir deyişle son işçinin ekonomiye katkısı sıfırdır. Gerçekten de doğru; çalışmayan işçinin katkısı sıfır olur, fazla olmaz. Fakat bu basit doğrudan, burjuva düşüncesinde çok önemli sonuçlar çıkmaktadır: Burjuva iktisat düşüncesinde bir kaynağın fiyatı onun katkısına, ve de aslında onun değil de, o kaynağın son biriminin katkısına göre belirlenir. Yalnız yukarıda da söylendiği gibi az gelişmiş ülkelerde son işçi kullanılamıyor. O zaman, burjuva düşüncesi sonuca ulaşıyor: işgücünün fiyatı sıfırdır. Siz bakmayın özel kapitalistlerin sıfırın üzerinde ücret ödemesine. Gerçekte, işçinin ekonomiye maliyeti sıfırdır. Çünkü, ortada işsizler ordusu var. Bu işsizler ordusundan bir kişi alındığında toplam üretim düşer mi? Düşmez, zaten bir şey üretmiyordu. Bu işçi, işsizler ordusundan alındığında toplam üretimde bir düşüş olmadığına göre, bir fabrikaya yerleştirildiğinde ekonomi için hiç bir yük getirmez. Çünkü, bu nakil dolayısıyle ekonomi hiçbir şey kaybetmemektedir.

Mantık bu; ince mantık. Buna göre, sosyal marjinal verimlilik ilkesi, özel kapitalistlerin ekonomik fiyatın üzerinde ücret ödeme akılsızlığı ile bağlı kalmak zorunda değildir. Bunun için de kapitalist defterde görülen işgücü ödemelerini iskonto etmek gerekir.

Özel marjinal verimlilikten sosyal marjinal verimlilik kavramına geçmek için yapılması öğütlenen düzeltmeler burada bitmemektedir. Bu düzeltmeler arasında dışa dönük olanlar da var. Örneğin, projenin ödemeler dengesi üzerindeki etkisinin de gözetilmesi gerektiği ileri sürülür. Özel kapitalist, yatırım ve işletme için gerekli ithalâtını ve de varsa ihracatını resmî kur üzerinden kaydeder. Oysaki, azgelişmiş ülkelerde resmî kur gerçek kuru yansıtmaz.

Açıkça söylenir, yabancı paranın gerçek karşılığı resmî kur karşılığından genellikle yüksektir. Bu bakımdan, tıpkı işgücü ödemesinde olduğu gibi kapitalistin defterinde kayıtlı olana göre değil fakat ekonomik kura göre hesap yapılmalıdır. Uygulamada bu, ihracat kaleminin abartılması biçiminde görünür.

Toplanırsa; düzeltmeler dolayısıyle sosyal verimlilik ölçütü, sermaye katsayısı düşük, işgücü kullanımı yüksek, ihracata yönelmiş yatırımları ön plana çıkartmaktan başka bir sonuç vermez. Sermaye katsayısından çok ayrı değildir. Somut olarak tarımı geliştirip, tarımsal malları işleyip, dışarıya satmaya çalışan bir kalkınma stratejisidir. Bu ise gerçekte bir kalkınma stratejisi olmaktan çok uzaktır. Bu, mevcut uygulamayı haklı ve gerekli göstermeğe ve de eğer mümkün olursa hızlandırmaya çalışan bir reçetedir. Çünkü, mantığın zorunlu bir sonucu ekonomik fiyat ile özel kapitalistin defterinde görülen fiyat arasındaki farkı, şu veya bu yolla özel kapitaliste vermektir. Eğer vermezseniz, bu ölçütü zaten uygulayamazsınız.

KAYNAKLARIN ETKEN KULLANIMI

Yukarıdaki paragraflardaki tartışmalar, geliştirmeler bir ölçüde «teknik» sayılabilir. Fakat bundan kaçınmanın yolu yok. Çünkü teknik olarak ileri sürülen her şeyin, bir toplumsal, bir sınıfsal içeriği olduğunu göstermenin başka bir yolu olmasa gerek. Bunun için de, özellikle böyle konularda, tekniğe girmek zorunludur. Çünkü planlama bir yanı teknik, bir yanı politik bir süreçtir. Planlamayı sadece teknik bir alet olarak düşünenler safdillerdir, kendilerini aldatanlardır. Planlamayı sadece politik bir süreç olarak düşünenler, ancak akıl dışı bir düzeni eleştirmede bir ölçüde, ilginç şeyler söyleyebilecek olanlardır. Bunlar, akılcı

bir düzenin kurulmasında hiçbir katkıda bulunmamaya mahkûm eleştiricilerdir. Bu aşamada yaygın ve salgın olan planlama anlayışı, planlamayı teknik bir süreç saymaktır. Şimdiye dek anlatılan bölümlerde, dolaylı olarak, bu anlayışın kesinkes yanlışlığına değinilmiştir. Proje seçimi ile ilgili tartışma ve geliştirmeler, bu anlayışın nerelere gideceğini göstermesi bakımından ayrı bir yere sahiptir.

Proje seçimi ile ilgili tartışmanın zorunlu bir durağı vardır. Kalkınma süreci içindeki ülkeler için, kaynakların etken kullanımının, başka ve daha somut bir deyişle, bütün kaynakların «ekonomik» fiyatlarının gerektirdiği ölçüde ödünlenmesi ve dolayısıyle de bu fiyatların imkân verdiği sınırlarda kullanılmalarının, bir amaç olup olmadığı sorusu sık sık ortaya çıkar. Bu soruya cevap verilmesi gerekir.

Daha önce ekonomik politika tartışılırken ortaya atılmıştı: Amaçlar arası hiyerarşi. Şimdi, bunun bir başka boyutu ile karşılaşılmaktadır. Bir amaç ve özellikle bu amacı gerçekleştirmek için kullanılacak araçlar, daha önemli, birincil amaçların gerçekleşmesini önlememelidir. Etkenlik sorunu, hiç olmazsa bu sorunun batı iktisatında belirleniş biçimi, böylesine bir çelişkiyi su yüzüne çıkarmaktadır.

Eğer ekonomide bütün kaynaklar marjinal verimlerine göre ödünlenir ve marjinal verimlerini eşitleyecek bir dağılım düzeyine kavuşturulursa, mantıksal olarak gösterilmektedir ki, kaynakların etken dağılımı sağlanmış olmaktadır. Bu, o an için, eldeki kaynaklarla en çok üretim elde etmektir. Ve de gayet açık: Bir kaynağın marjinal biriminin (son biriminin) belirli bir kullanımdaki verimi beş, diğer bir kullanımda on ise; son birimi, verimi beş olan kullanımdan on olan kullanıma aktarmakla toplam üretim artar. Etken üretim varsayımı bu mantığa dayanır ve bu mantık herşey için geçerlidir.

MARJİNAL MANTIK OYUNU

Sıra	I	II	III
1	100	25	300
2	80	20	40
3	40	13	14
4	33	12	12
5	25	9	8
6	20	6	7
7	12	5	6
8	7	4	—10
9	6	3	—20
10	5	2	—30

Elinizde 22 pul olsun ve bunları yukarıdaki üç sütundan istediğinize, fakat sırayla, koyma hakkınız olsun. Ve sorun da, pullarla kapatılacak sayılardan en büyük toplamı elde etmek olsun. Bu durumda, en büyük sayı toplamı, birinci sütuna 9, ikinciye 6, üçüncüye 7 pul koyarak elde edilir. Başka yol yoktur. Burada ise kapatılan son sayıların hepsi 6 dır.

Her şey için geçerli olan mantık neyi gösteriyor, bir mantık oyunundan öteye? Eğer amaç, eldeki kaynakları dağıtarak bir an için en yüksek ürünü elde etmek ise, mantığa denecek bir şey yok. Fakat amaç böyle değil de, yarın kullanılabilecek kaynakları arttırmak ise, bu mantık pek kısır kalır, hiçbir şey söylemez ilk adımda. Eğer amaç yarın kullanılabilir kaynakları arttırmak ise, toplam üretimi artırmak yetmez. Bunun için işgücünün verimliliğini arttırmak gerekir. Çünkü ancak bu yolla, yarın kullanılabilecek kaynak yaratılabilir. Yaratılan kaynak sadece işgücünü serbest bırakmak, aynı üretimi daha az emekle üretmek biçiminde ortaya çıkmaz. İşgücünün verimini artırmak, artık ürün yaratmak ve artık ürünü artırmak demektir. Artık ürün yaratılmazsa, yaratılan ürün sadece var olan yaşantıyı sürdürmek için kullanılacak olursa, yarın kullanılacak kaynak yaratılmış olmaz. Ve bu bakımdan bir an için üretimi maksimum etmenin hiç bir anlamı yoktur.

Burjuva etkenlik çözümü, bırakınız kaynak yaratma sorununu ihmal etmiş olmayı, tam onun tersi sonuçları vermektedir. Daha az makina ve daha çok emek kullanarak, gelecek zamanlarda kullanılabilecek kaynaklar artırılamaz. Burjuva etkenlik çözümü, böylesine bir çözümdür ve bu yüzden de kalkınma tartışmalarının dışına itilmeli.

YENİDEN YATIRIM ÖLÇÜTÜ

Marjinal yaklaşım batı iktisatına damgasını vurmakta devam eder. Fakat bu, bu yaklaşımdan kuşku duyanların olmadığı anlamına gelmez. Hatta, batıda da, azgelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde bu yaklaşımın bütünüyle reddedilmesini öneren amprisistler vardır. Bunlar, gerek sermaye katsayısı ve gerekse sosyal verimlilik katsayısının sadece tarım ve hafif sanayie ağırlık vermeğe ve geri teknolojinin seçimine götüreceği kanısındadırlar.

Bunlara karşılık ileri sürülen bir diğer ölçüt, yatırımın imkân vereceği yeniden yatırım payını gözetmekte, bunu ön plana çıkarmaktadır. Bu ise somutta, toplam yaratılan gelirden, işgücü ödemesini çıkartmak yolu ile elde edilen payın, yatırılan sermaye ile ilişkilendirilmesi ile bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bu ölçütün belirlenmesinde, artık değerin sermayeye oranı üzerinde durulur.

Böyle bir yaklaşımda önemli olan, birim işgücünün yarattığı artık değerdir. Ne kadar çok artık değer yaratılırsa, ölçüt de o kadar yüksek bir değere ulaşır.

Geliştirilen ölçütün gerek sosyal verimlilik ve gerekse sermaye katsayısından daha ileri bir adım olduğunda kuşku yoktur. Yalnız aynı ölçüte biçimsel bir açıdan bakıldığında, ölçütün normal kârlılık oranından daha ileri bir noktayı göstermiyeceği de kolaylıkla anlaşılır. Bu durumda şu soru ortadadır: Önerilen ölçütün ileri adım oluşu

nereden gelmektedir veya kârlılık oranı ile biçimsel özdeşlik nasıl açıklanacaktır?

Soruya verilecek cevap, tek başına ve ekonomide başlatılmış olan kalkınma sürecinden soyutlanmış bir ölçütün, iki taraflı kesen bir bıçak özelliği göstermesinde aranmalıdır. Daha önce de değinilmiş olduğu gibi bütün bu tip ölçütler, ekonomi için kısmî bir çözümlemeden başka bir şey değildir. Ekonominin başka kesimlerindeki gelişmeler ve yapılacaklardan bağımsız bir yaklaşımdır.

Makina yapımı kesimi kapitalist gelişmenin bir aşamasında, görece olarak, kârlı bir kesim değildi. Bu bakımdan, böyle bir işlev ekonomi içinde ayrı bir kesim olarak oluşmaktadır, fakat henüz makina yapımı kesimi yoktur. Makina yapımının kârlı bir işlev olması, makina uygulamasının kârlı oluşundan sonradır. Fakat daha ileri bir aşamada makina yapımı kârlı oldu ve buraya kaynak akmağa başladı. Kârlılık oranının belirlenmesi değişmediği halde, kârlılık değerleri, ekonomide değişen birçok öğe ile birlikte değişmektedir. Eğer kapitalist gelişmenin başından sonuna dek bir merkezî planlama örgütü olmuş olsa idi ve bu örgüt, söz konusu ölçüte göre yatırım kararları verse idi, gelişmenin ilk aşamasında makina yapımının karşısında, daha sonraki aşamalarında ise yanında olacaktı. Örnek, önerilen ölçüt için de geçerlidir. Hızlı bir kalkınma ile beraber düşünüldüğü zaman, bu ölçüt ileri teknoloji seçimini sağlar. Karşıt durumda ise diğerlerinden farklı bir durum ortaya çıkmaz.

Bu sorunda yapılan tartışmanın, bu çalışma içinde sürdürülen düşünce dizisi içinde önemli bir yeri vardır: Tek başına ileri teknolojinin önemi fazla değildir. Fakat hızlı kalkınma zorunluluğu, ileri teknolojiyi de zorunlu kılar. İleri teknoloji ise, kalkınmayı sürdürmek ve hızlandırmak için gerekli kaynakları en etken bir biçimde hazırlar.

Unutmamak gerekir ki işgücünün verimliliğini mümkün olduğu kadar yükseklere çıkarmak, kalkınmanın hem kendisidir ve hem de motoru.

SROK OKUPAEMESTİ

Yatırım seçiminde kullanılacak ölçütle ilgili Sovyet tartışmasını gözden geçirmek, gerçekte, şimdiye kadar özetlenen tartışmayı yenilemek demek. Bunun için, bir ihtiyaç yok. Sovyet kalkınma ve plancılığında kullanılan ödeme süresi (srok okupaemesti) kavramı, aslında yukarılardaki tartışmanın 1930 yılında ulaştığı durak.

Ödeme süresi ölçütü ilk plan uygulaması ile birlikte kabul edilen ölçüt oldu. Formülasyon biçimi, planlama örgütünde perspektif planlamanın başı olan Strumilin'e aittir ve hemen planlama örgütünün (gosplan) başı Krijijanovskiy'in desteğini kazandı. Uzunca süre geçerli ölçüt oldu. Fakat ikinci savaştan sonra başlayan ve 1950'lerde hız kazanan tartışma içinde ciddî olarak eleştiriye uğradı.

Eleştiriciler içinde, herhangi bir ölçütü ve ona verilecek bir değeri bütün ekonomi için geçerli bir ölçüt ve değer durumuna sokma eğilimi de vardır. Bu eğilim bugün bile kabul görmüyor.

Eleştiriciler arasında ve en önde Strumilin de bulunmaktadır. Bu ilginç bir olgudur. Daha da ilginç olanı Strumilin'de ödeme süresi ölçütünün daha önceki kullanılışını reddeden bir eğilim olmamasıdır. Bu durum, kullanılacak ölçütlerin ekonominin gelişmesi ile birlikte yeni işlevler ve özellikler kazanacağını gösteren ayrı bir kanıttır. Çünkü Strumilin'in batıda tartışılan yeni görüşlerinin en belirgin yanı, ödeme süresi ölçütünü daha çok sermaye kullanmaya elverişli bir duruma sokma çabası taşımasıdır.

Yatırım projeleri ile ilgili batıdaki tartışma ikinci büyük savaştan bir süre sonra başladı. Yatırım projeleri ile ilgili Sovyet tartışması birinci büyük savaştan bir süre sonra başladı. Batıdaki tartışma uzunca sürdü ve hâlâ sürmektedir. Sovyet tartışması, yukarıda da söylendiği gibi, kısa sürdü ve belirli bir ölçüt, belirli bir geçerlilik kazandı.

Sovyet tartışması sermaye katsayısı, kârlılık, yatırımların ekonominin bütünü bakımından anlamlılığı düşünceleri etrafında yoğunlaştı ve bunları aştı. Böylesine ölçütlerin, savaş öncesi yapıyı yeniden ortaya çıkartmaktan başbir sonuç vermeyeceği düşüncesi gelişti. Zaten söz konusu ölçütleri de, büyük ölçüde savaş öncesi dönemi ve özellikle 1913 üretim düzey ve yapısını veri ve ideal sayan eski narodnik ve menşevik iktisatçı ve plancılar savunmakta idiler. Bunlar, önce düşünce alanında ve sonra da 1930'ların ilk temizliğinde fiilen yokluğa mahkûm edildi.

Tartışmanın vardığı sonuçlardan en önemlisi, proje seçiminin ancak bir seçim içinde ve benzer ürünler arasında olabileceği idi. Bu, seçimin gerçekten somut bir seçim olması sonucunu doğurmakta idi. Planın tanımladığı ölçekte bir ürünü üretmek için alınışık iki projeden hangisi seçilecektir?

Ödeme süresi burada ortaya çıkıyor. İki projeden birinin yatırım, buna karşılık da diğerinin işletme gideri, alınışık projenin gerektirdiğinden fazla olacak. Daha başka bir deyişle, seçim ancak böyle bir durumda ortaya çıkar. Yoksa, eğer hem yatırım ve hem de işletme giderleri bir projede küçük ise, ortada bir sorun yoktur. Söz konusu proje seçilir.

Yatırım ile bir miktar işgücü belirli bir zaman aralığı için bağlı tutulmaktadır. Sermayenin anlamı bu. İşgücü, makina veya yapı olarak biriktirilir ve uzunca bir zaman aralığında kullanılır. Üretimin giderleri de böyledir, fakat bunlar daha kısa bir zaman aralığında serbest bırakılırlar.

Eğer iki almaşık projeden birinin yatırımı daha büyük ise, onda daha çok işgücü saklı ve bağlı tutulmaktadır. Buna karşılık işletme gideri az ise, daha fazla yatırım dolayısıyle, işletme sürecinde daha az işgücü bağlanmaktadır. Ve de durum almaşık proje ile karşılaştırıldığında, yatırımı büyük proje ile üretim sürecinden derhal bir bölük işgücü serbest bırakılmış olmaktadır. Çünkü yatırımı büyük projenin, işletme gideri küçüktür.

Ödeme süresi ölçütü, bu daha fazla yatırım ile, yani iki projenin yatırımları arasındaki fark ile işletme giderleri arasındaki fark arasındaki ilişkidir. Ek yatırım, işletme sürecinde ne kadarlık yıllık bir tasarrufa yol açmaktadır veya başka bir deyişle ek yatırım, işletmedeki yıllık tasarrufla kendini kaç yılda ödemektedir. Yine başka bir deyişle ek olarak bağlanmış olan işgücü, kendisine eşit işgücünü kaç yılda serbest bırakmaktadır.

Kuşkusuz ödeme süresi ne kadar küçük ise, o kadar fazla seçilme olanağı vardır. Bu ise yatırımı büyük olan projenin işgücünün verimliliğini yükseltmesi derecesine bağlı.

III

SOVYET KALKINMA VE PLANLAMASI

SOVYET DENEYİNİN ANLAMI

Sovyet deneyinin siyasal ve toplumsal bir anlamı var. Bu, Sovyet deneyine verilecek her türlü anlamdan önce gelir. Yalnız, burada tartışılacak olan Sovyet deneyinin bu yanı değil. Daha çok kalkınma ve planlama konusunda getirdikleri.

Fakat, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, planlama bir yüzü sınıfsal öbür yüzü teknik özellikler taşıyan bir madalyondur bile denemez. Planlama ve kalkınmada sınıfsal ve teknik özellikler bu kadar bile birbirinden ayrılamaz: içiçe.

Bu yüzden teknik özelliklere ışık tutarken, yapılacak soyutlamada son derece dikkatli olmak gerekir. Tıpkı Marksist düşüncedeki soyutlamalarda olduğu gibi. Marx'ın bir filozof, bir sosyolog ve de bir iktisatçı olduğu söz götürmez. Ve Marx üzerine eğilinirken bu üçlü özelliğe dikkat etmek zorunlu. İktisatçı Marx'ı sosyolog ve filozof Marx'tan soyutlayarak anlamağa çalışmak, büyük ölçüde, yanıltıcı olabilir. Özellikle, dar sınırlar arasında kalmağa çalışıldığı zaman.

Yine de planlama ve kalkınmanın teknik yanları üzerinde ayrıca durmayı zorunlu kılan nedenler var. Bu durumda, yazarın, kendi düşünce bütünlüğü içinde, yazmadığı fakat okuyucunun bildiğini varsaydığı bazı öğeler olacak. Eğer bunlar gerçekten biliniyorsa, soyutlamadan gelecek riskler önemli ölçüde azalabilir.

Şimdiye dek anlatılan bölümlerden bunların önemlice olanlarının anlaşılmış olması mümkün. Fakat bir iki noktaya ayrıca değinmek zorunlu.

Kalkınma bir sınıf sorunu. Kapitalist kalkınma böyle oldu. Ve de sosyalist kalkınma, Sovyet kalkınması, bu ilkenin bir istisnası değil. Sovyet iktidarının korunması sorunu, Sovyet endüstrisinin kurulması sorunudur. Lenin, daha iktidarın ilk günlerinde, sosyalizmin başarısını, iş gücü verimliliğini kapitalizmde ulaşılanın çok daha üstüne çıkarmağa bağlamıştı. Bu, bir yalın slogan sayılmamalı. Bu, bir zorunluluğu gösteriyor.

Sovyet iktidarının korunması sorunu ile Sovyet endüstrisinin kurulması sorununun özdeşlemesi, sosyalizmi tek ülkede kurma zorunluluğu ile açıklanamaz. Kapitalist bir dünyada, sosyalist bir adanın, saldırgan kapitalizmden kendini korumak için kaynaklarını arttırma durumunda kalacağı söz götürmez. Yalnız, Sovyet deneyinde böyle bir zorunluluk olmasa bile bir kalkınma sorunu vardı.

Çünkü burjuva düzenine dek, insanın gelişimi bir bireyselleşme (individualisation) sürecidir. Bu bireyselleşme süreci burjuva düzeninde de devam eder ve doruğuna ulaşır. Bireyselleşme sürecinin doruğuna ulaşması, insanın kollektifleşmesi, toplumsallaşması (socialization) demek: «Önce hayvanları yakalayan, sonra da kendisine hayvan yakalatmak için insanları esir eden, güçlü, yapıca üstün bir kişiyi; kısacası insanı, başka canlı bir doğal şey gibi, kendi yeniden üretimi için (ve de) doğal olarak oluşan bir koşulcasına kullanan birini, kendi emeğinin egemenli-

ğini kurma işleminde bitişini, tasarlamak kuşkusuz kolaydır. Fakat böyle bir görüş, belirli bir kabile veya komünal bütünlük açısından doğru olabilse de, tecrit edilmiş bir insanı başlangıç noktası aldığı için saçmadır. Ayrıca tarih süreci içinde insan sadece bireyselleşir. O, başlangıçta, bir jenerik varlık, bir kabile varlığı, bir sürü hayvanı olarak görünür, fakat asla siyasal anlamda bir 'siyasal hayvan' olarak değil. Değişimin kendisi bu bireyselleşmenin başlıca etkenidir. O (değişim, mübadele), sürü hayvanı gereksiz kılar ve eritir. İnsanın tecrit edilmiş bir kişi olarak sadece kendisi ile ilişkisi olduğu bir duruma ulaşıldığında, kendisini tecrit edilmiş kişi yapan araçlar, ona genel komünal özelliğini veren şeyler olmuştur, artık. Böyle bir durumda, kişinin bir mülk sahibi, diyelim toprak sahibi olarak nesnel (objektif) varlığı kabul edilir. Fakat o, onu topluma zincirleyen, daha doğru bir deyişle kendi zincirinde bir halkayı oluşturan bazı koşullar altında mülk sahibidir. Burjuva toplumunda, örneğin, (bir) işçi salt öznel (sübjektif), nesnesi (objesi) olmayan bir biçimde var olur, fakat onun karşısına dikilen şey, şimdi, onun yemeğe çalıştığı ve onu yiyen gerçek müşterek bütünlüktür.» (K. Marx, Pre-Capitalist Economic Formations, s. 96).

Tarihi süreç, insanı bir yandan bireyselleştirirken, komünal mülkiyeti bireysel ve özel mülkiyete çevirirken, özel mülkiyeti üretim düzeni, özel mülkiyetli üretim biçiminin sonunu getirecek olan bir gelişmeyi de beraberinde getirir: Üretimin toplulaşması (konsantrasyon) ve işgücünün toplumsallaşması (sosyalizasyon). Toplumsallaşmış işgücü, kendisini tutan hiç bir nesnesi olmayan, tarihin dinamiğine oturmuş işgücüdür.

Sovyet iktidarı, iktidar olarak dayandığı üretici güçlerin ötesinde bir iktidar idi. Ve Sovyet iktidarının varlığını sürdürebilmek için üretici güçler düzeyini yükseltmesi zorunlu idi. Üretici güçler düzeyini yükseltmenin temeli ise,

ekonomik yapıyı daha yüksek bir teknik dayanağa oturtmaktır. Bu da, kalkınmadan başka bir şey olamaz.

Bu söylenenleri, Sovyet devriminin nesnel koşulların olmadığı bir yörede ortaya çıktığı ve dolayısıyle de Marxsist vargı ve bekleyişlerle çeliştiği biçiminde yorumlamak son derece yanlış. Bu, ilk kez, Marksist öğretiler konusunda yanlış düşüncelere sahip olmak demek. Aşağıdaki uzun aktarma bu yanlışlığın sadece bir göstergesidir: «Ticaret ve manüfaktürün bir ülkede, İngiltere'de, toplulaşması, on yedinci yüzyılda karşı konulmazcasına gelişerek, giderek bu ülke için görece bir dünya pazarı ve böylece de bu ülkenin imalât ürünleri için o zamana dek var olan endüstriyel üretici güçlerce artık karşılanamıyacak bir talep yarattı. Üretici güçleri aşan bu talep, büyük endüstriyi — temel güçlerin endüstriyel kullanımlara uygulanması, makina ve en kompleks işbölümü— doğurarak orta çağdan beri gelen özel mülkiyetin üçüncü dönemini başlatan itici güç oldu. İngiltere'de yeni dönemin diğer ön koşulları o zaman bile vardı: Ülkenin içinde rekabet serbestliği, kuramsal mekanığın gelişmesi v.b. (Gerçekten de Newton tarafından mükemmelleştirilmiş olan mekanik bilimi, on sekizinci yüzyılda Fransa ve İngiltere'de en gözde bilim idi.) (Ülke içinde serbest rekabet ise 1640 ve 1688 devrimleri ile İngiltere'de, 1789 devrimi ile Fransa'da, ve bu ülkelerin her yöresinde kazanılmıştı.) Rekabet, tarihsel rolünü sürdürmek isteyen her ülkeyi (eski gümrükler büyük endüstri karşısında artık işe yaramaz duruma geldiğinden) yeni gümrük düzenlemeleri ile, kendi manüfaktürünü derhal korumaya ve hemen sonra da koruyucu gümrükler altında büyük endüstrisini kurmaya zorladı. Büyük endüstri, bu koruyucu önlemlere karşın rekabeti evrenselleştirdi; (bu pratik serbest ticarettir, koruyucu gömlek sadece göstermelik, serbest ticaret içinde bir savunma önlemidir.) haberleşme araçlarını ve modern dünya pazarını

kurdu; ticareti kendine tâbi yaptı; bütün kapitali endüstriyel kapitale çevirdi ve böylece hızlı dönüşümü (finans düzeninin gelişimi) ve sermayenin toplulaşmasını doğurdu. Evrensel rekabet ile, o, bütün bireyleri enerjilerini sonuna dek kullanmaya zorladı. O, mümkün olduğu kadar ideoloji, din, ahlâk v.b. yıktı ve yıkamadığı yerlerde ise onları anlaşılır yalan durumuna soktu. Bütün uygar ulusları ve onların bireylerini, gereksinmelerinin giderilmesi için bütün dünyaya dayanır bir duruma getirerek ve böylece eski ulusların eski doğal kopukluklarını yıkarak ilk kez dünya tarihini yarattı. Doğal bilimleri sermayenin emrine koydu ve işbölümünden doğal özelliklerin en son kalıntısını da kaldırdı. Emeğin var olduğu sürece mümkün olduğu ölçüde, genel olarak doğal gelişmeyi yıktı ve bütün doğal ilişkileri parasal ilişkiye çevirdi. Doğal olarak büyümüş kentlerin yerine, bir gecede ortaya çıkan modern, büyük endüstriyel kentleri yarattı. Girdiği (nüfuz ettiği) her yerde küçük sanat ve bütün sanayiin daha önceki aşamalarını yıktı. Kırsal bölgeler üzerinde ticaret kentlerinin zaferini tamamladı. (Onun ilk dayanağı) otomatik sistem idi. (Onun gelişmesi) bir üretici güçler kütlesi yarattı ve bu güçler için özel (mülkiyet), gildlerin manüfaktür, ve küçük, kırsal atölyelerin zanaatların gelişmesi için olduğu kadar ayak bağı oldu. Bu üretici güçler, özel mülkiyet düzeni içinde sadece tek yanlı geliştiler ve çoğunluğu ile yıkıcı güçler oldular. Üstelik böyle güçlerin büyük bir yığını bu sistemde hiç de uygulama alanı bulamadı. Genel olarak söylenirse, büyük endüstri her yerde, toplumun sınıfları arasında aynı ilişkileri doğurdu, ve böylece çeşitli ulusların kendilerine özgü bireyselliklerini ortadan kaldırdı. Ve son olarak, her ülkenin burjuvazisi kendi ayrık ulusal yararlarını hâlâ saklı tutmakla birlikte, büyük endüstri, bütün uluslarda aynı yarara sahip ve onlar için ulusculuğun çoktan ölmüş olduğu bir sınıf yarattı; eski dünyadan gerçekten kopmuş ve aynı

zamanda ona karşı kavgaya tutuşmuş bir sınıf. Büyük endüstri işçi için sadece kapitaliste olan ilişkiyi değil fakat işin kendisi ile olan ilişkiyi de tahammül edilmez yapar.

Açıktır ki büyük endüstri bir ülkenin her bölgesinde aynı gelişme düzeyine ulaşmaz. Bu, mamafih, proletaryanın sınıf mücadelesini geciktirmez; çünkü, büyük endüstrinin yarattığı proletarya eylemin liderliğini yüklenir ve bütün ülkeyi beraberinde götürür ve çünkü, büyük endüstrice dışarıda bırakılan işçiler büyük endüstrideki işçilerden çok daha kötü bir duruma konulur. Büyük endüstrinin geliştiği ülkeler de, az veya çok endüstri olmayan ülkeler üzerinde de, endüstrisi olmayan bu ülkeler evrensel ticaret ile evrensel rekabet mücadelesine sürüklendikleri ölçüde aynı biçimde hareket ederler.» (K. Marx - F. Engels; German İdeology, s. 76-78)

Sovyet devriminin anlamını ortaya koymak için bu uzun aktarma zorunlu idi. Devrim öncesi Rusya'da, teknik özellikleri bakımından zamanın ileri kapitalist ülkeleriyle karşılaştırılabilir bir büyük endüstrinin var olduğu söylenemez. Fakat söylenebilecek olan, toplulaşma düzeyinin, endüstri içinde, devrim öncesi Rusya'da, Amerika'nın çok daha ötesinde olduğu. Örneğin bütün sanayi işletmeleri içinde yüzden az işçi çalıştıranların oranı, 1914 yılında Amerika'da %35 iken Rusya'da %17.8'dir. Binden fazla işçi çalıştıranların oranı ise Amerika'da %17.8; buna karşılık Rusya'da %41.4'dür. Bu rakamlar devrim öncesi Rusya'da toplulaşma düzeyinin, görece olarak, Amerikadakinin çok üstünde olduğunu göstermektedir. İller ve bölgeler olarak düşünülürse durumun farklılığı daha da ortaya çıkar. Örneğin Petrograd (Leningrad)'da endüstri kesiminde binden fazla işçi çalıştıranların oranı %44,4' dür. Moskova'da ise %57,3.

Devrim öncesi Rusya'nın büyük sanayi işçileri büyük işletmelerde toplanmış ve devrimci eylemlerin liderliğini

yüklenmiştir. Devrimci eylemlerle büyük bir deneyim birikimi sağlanmıştır. Öyle ki 1905 yılında büyük sanayideki sadece siyasal amaçlı grevlere 1.800.000 işçi katılmıştır. Aynı yılda büyük sanayide çalışan işçilerin toplamı ise bir buçuk milyon kadar. Demek oluyor ki, sadece siyasal grevlere katılma göz önüne alınacak olursa, ortalama olarak bir işçi birden fazla siyasal grev deneyimi geçirmiş.

Bu bilgiler içinde Sovyet devriminin «rastlantı» olduğunu söylemek son derece dayanaksız. Fakat bu bilgiler, sanayiin dışında, tarımda ve teknik özellikleri bakımından sanayiin kendisinde geri bir üretim düzeyi olduğunu inkâr etmez. Bu açıdan bakılırsa, Sovyet kalkınması zorunlu bir siyasal gelişme.

«SAVAŞ KOMÜNİZMİ»

Söylenenlerin zorunlu kıldığı bir soru var: Söylenen durumlarda bir gerçeklik varsa, savaş komünizmi nasıl açıklanacak? Eğer büyük sanayi proletaryasının öncülüğünde bir işçi - köylü ittifakı ise devrimi yapan, devrimden hemen sonra ortaya çıkan ve komünizmi bir bütün olarak gerçekleştirme çabası gibi görünen savaş komünizmi bir zorunluluk mu idi?

Hemen söylenmesi gerekli olan şu: Üretici güçlerin gelişme düzeyinin itici güç olması anlamında savaş komünizmine bir zorunluluk gözüyle bakmanın olanağı yok. Bu anlamda bir zorunluluk olmadığını, başta Lenin olmak üzere, zamanın bolşevik liderlerinin davranışları açıkça gösterir. Lenin her türlü ulusallaştırmada devamlı olarak temkinli olmayı öğütledi. VSNH'nın (Vışıy Sovyet Norodnova Hozyafstva: Yüksek Ekonomi Kurulu) onayı olmadan ulusallaştırma olamıyacağı ilkesini getirdi. Savaş komünizminin o zamanın ekonomik düzeni olmadığını vurguladı.

Savaş komünizmini o sıralarda coşku ile savunanlar sadece «sol komünistler» oldu. Sol komünistler içinde, sonradan sağ sapmanın liderliğini üstlenen Buharin ile, Trotskist muhalefetin «iktisatçısı» Preobrajenskiy'in etkisi büyük.

Savaş komünizmi bu anlamda bir zorunluluk değil. Fakat yine de tarihsel bir gereklilik idi. Yenilmez tarihsel işlerin zorunlu bir ürünü idi. Şöyle ki: Devrimden hemen sonra temelli ulusallaştırmalarla birlikte sosyalist bir düzende «devlet kapitalizmi» anlayışı içinde kapitalist işletmelere işçi kontrolları ilkesi getirildi. İşletmenin işçileri, teknisyenler ve yerel Sovyet temsilcilerinin katılacağı bir kurul, üretimi gözetmek ile yetkili kılınmaktaydılar. Birçok kapitalist, bu düzeni kabule yanaşmadı. Hatta Sovyet iktidarının çok kısa süreli olacağı inancından cesaret alarak açıkça sabotaja girişti. Rusya bankası örneğinde olduğu gibi, orada çalışanlar açıkça boykota kalkıştılar. Paris komün deneyini iyice bilen, komün liderlerinin Fransız Merkez Bankasındaki tereddütlerinin neye mal olmuş olduğunu gözden uzak tutmayan bolşevik liderler, bankayı ulusallaştırmakta hiç kuşku duymadılar. Kapitalistlerin sabotaj ve boykotları ulusallaştırmayı ilk anda düşünülen sınırların çok ötesine götürdü.

Burada işçi ve köylülerin ve onların militan unsurlarının davranışı da hatırlanmalı. Toprak ve fabrikaları kamulaştırmak için tabandan gelen dalgalar karşı konulur gibi değildi. Özellikle modern kapitalist çiftlikleri devlet çiftlikleri biçiminde işlemek istekleri de bu dalgalar karşısında çok ileri yıllara bırakıldı.

Uluslararası kapitalizmin silâhlı saldırısı ve bütün bunları daha da yoğunlaştıran etkenler ortaya çıktı. Savaşan kızıl ordular ve onları destekleyen fabrika işçileri için her şeyden önce tahıl gerekli idi. Ekim alanı ilk savaşın yıkıntıları arasında son derece daralmıştı. Bu durum-

da tahıl üretimine ve de sanayi üretimine el koymaktan başka bir çare görünmüyordu.

Bütün bunların sonucunda para ve piyasa mekanizmasının ortadan kalkması, en küçük işletmelerin kamulaştırılması kaçınılmaz idi. Ve yapıldı. Bu döneme, ki 1921'e kadar sürer, savaş komünizmi denir.

NEP BİR GERİLEME Mİ?

Bundan sonra başlayan döneme NEP, Novoya Ekonomiçeskaya Politika, (Yeni Ekonomik Politika) deniyor. Kuşbakışı değerlendirilirse, savaş komünizminin geriye döndürülmesi. Türkçeye de çevrilmiş olan **Çimento** romanında bu dönemin başlangıç yıllarının öyküsü son derece canlı ve gerçekçi bir biçimde anlatılır: Ulusallaştırılmış birçok işletme eski sahiplerine verilmektedir; yabancılara ayrıcalıklar getirilmektedir; tarımdaki pazvertska yani ürünün belirli miktarda müsadere edilip, geriye kalanın, eğer kalırsa, köylüye bırakılması uygulaması yerini prodnalog denilen üretimden belirli yüzde ile alınan bir vergiye bırakmaktadır; bazı işletmeler bütünüyle kapatılmaktadır v.b.

Bu gelişme Sovyetler dışında çok farklı yorumlara yol açtı. Bazıları bunu sosyalist sistemin yaşayamayacağının açık bir kanıtı olarak gördüler. Bazıları salt bir gerileme olarak. Sovyetler içinde de değerlendirme çeşitli oldu. Sol komünistler yıkıntının başlangıcı olarak değerlendirip büyük bir yeise ve telâşa kapıldılar. Zinovyef gibileri ise yeni düzeni sadece o zamanların değil bütün Sovyet geleceğinin düzeni olarak alkışladı.

Gerçekte NEP ya da Türkçesi ile YEP bir gerileme değildi. İleri bir atılış için bir toplanma dönemi.

İç savaş ve onun düzeni olan savaş komünizminin sonunda ekonomi tam bir yıkıntı içindedir. Birçok kesimde

üretim birinci savaş öncesine göre %15'e kadar düşmüştür. Ekili toprak azalmıştır. Tarım kesiminde yaşantı çok gerilerdedir. Yakıt ve hammadde yokluğundan işletmeler çalışamaz durumdadır. Durum işçi-köylü ittifakını (smıtçka) tehdit etmektedir. Öyle ki devrim kahramanı Kronşdat'lılar ki şimdi daha çok köylülerden oluşmaktadır, düzene başkaldırmışlardır. Başkaldırma yenilmiştir, fakat Lenin somut dersi almakta gecikmemiştir. Ve yeni ekonomi politikası ilân edilir.

GOELRO PLANININ YERİ

Goelro planı bugünkü Rus Sovyet Federasyonunun kapladığı alan ile sınırlı. Çünkü hazırlandığı zaman, 1920, Sovyet iktidarı sadece orada geçerli idi. Goelro, eletriklendirme planıdır ve devlet elektriklendirme komisyonunca hazırlandı. Komisyonun başında Lenin'in mücadele arkadaşı Krijijanovskiy bulunuyordu. Krijijanovskiy, bir yıl sonra kurulan devlet planlama komisyonunun başına getirildi.

Lenin, Goelro planının hazırlanışını çok yakından izliyor. Planın, Lenin'in damgasını taşıdığından hiç kimse kuşku duymaz. Lenin'in elektrifikasyona verdiği önemi de herkes bilir. «Elektrifikasyon + Sovyet iktidarı = Komünizm» ilkesi bu önemi vurgular.

Lenin planın tanıtılması işini de içtenlikle yürüttü. Büyük bir toplantı düzenleyerek elektrikli tablolarla bolşevik liderlere elektrifikasyonun önemini anlatmaya çalıştı. Bu «elektrifikatzia» (elektrifikasyon) diyerek. Salonda bulunanlardan birisi buna, elektirifikatzia değil, «elektrifikzia» (elektri-fikşin: elektrikli hayalcilik) diye cevap veriyor. Gülüşmelere yol açan bu saplama sonraki tartışmalarda önem kazanmıştır. Çünkü böyle söylenen Trotskiy'in yakın arkadaşlarından birisi idi.

Plan iki bölükten kurulu : A ve B. A bölümü var olan kapasiteyi kullanmayı, çalıştırmayı, bunun için önlemler bulmayı amaçlar. B bölümü yeni kapasiteler yaratmayı ön plana çıkarır. Burada temel ilke, bir yandan büyük ve modern birimler kurmak, diğer yandan da tarımı makineleştirmek. Bütün bunlar ise işgücünün verimliliğini artırmağa yönelik.

Bu biçimi ile Goelro planı bir elektriklendirme planı olmaktan çok fazla: Bir kalkınma planı. Ve de gerek zamanında ve gerekse sonraları Sovyetler Birliğinde öyle yorumlandı.

Bunun dışında, Goelro planı Sovyet liderliğindeki kutuplaşmanın ilk örneği. Yukarıda anlatılan küçük olay daha başkaları ile birleşince önem kazanmaktadır. Trotskiy, Goelro planının büyük birimleri amaçlamasını eleştirdi; ona göre, küçük birimler, daha geri teknoloji, temel alınmalıdır. Buna karşılık Stalin bütünü ile plandan yana bir tutum alıyor. Plan o'nun gözünde Lenin'de olduğu gibi, bolşevik partinin ikinci programı özelliğini taşır. Doğru ilkeler koymuştur ve bu yüzden de destekler.

Eğer sonraki gelişmeler olmasa idi, mümkündür ki Goelro ile ilgili bu ikileşme unutulurdu. Fakat unutulmadı, çünkü sonraki gelişmeler oldu.

MAKAS BUNALIMI

Kutuplaştırmayı biçimlendirmeye başlayan bir önemli gelişme Sovyet tartışmalarında makas bunalımı olarak adlandırılan olgu. Bu olgu ile ilgili tartışmalarda, taraflar daha da açıklık kazanıyor.

Yalnız, gerek Goelro ve gerekse makas bunalımı, siyasal vargıları olmakla birlikte, özünde ekonomik olaylardır. Ekonomik politikanın şu ya da bu yönde biçimlenmesi

gerekliliği ile ilgili tartışmalar. Bu noktayı hiç bir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Sovyet tartışmalarının hepsinin temelinde bir teknik-ekonomik değerlendirme yatar. Bu değerlendirme yapılmadıkça tartışmanın derinliklerine inmenin olanağı yok. Sovyet siyasal biçimlenişi, böyle değerlendirmelerin bir birikimidir. Sovyetlerle ilgili batı kaynaklarının tutarsızlığını belirleyen etkenlerden biri de, batılı gözlemcilerin, ya bu teknik-ekonomik olgulara inmeyişi, ya da bu olguları kendi mantık sınırları içinde değerlendirmeye çalışmaları.

Makas bunalımı ya da daha genel bir deyişle makas sorunu azgelişmiş denilen ülkeler üzerinde yazan herkesi ilgilendirir. Kalkınma üzerine düşünülürken bu soruna değinmek kaçınılmaz oluyor. Burada makası yapan iki fiyat endeksidir. Bir yanda tarımsal mallar fiyatları endeksi; diğer yanda endüstriyel mallar fiyatları endeksi var. Bir de bunların biribirleriyle oranlanmasından elde edilen üçüncü endeks vardır ki, buna iç ticaret hadleri denir. Bütün sorun, zaman içinde bu endeksin, iç ticaret hadlerinin, nasıl değiştiği tartışmasında düğümlenmektedir. Eğer endüstriyel mallar fiyat endeksi tarımınkinden daha hızlı artıyorsa, makas bir yana açılıyor demek. Makas tersine de açılabilir. Bu kez tarımsal mallar fiyatı daha hızlı artar. Ya da makas eskisi gibidir: Bütün fiyatlar aynı ölçüde artıyorsa makas açılmadan kalır.

Genellikle tarımsal mallar fiyatlarının daha yavaş artması istenir. Böyle olursa ilkel birikim (primitive accumulation) yaratılır. Herkesin konu ile ilgilenmesinin nedeni bu. Çünkü Marx'ın deyimi ile «ilkel birikim siyasal iktisatta, ilk günahın teolojide oynadığı rolü oynar». (Karl Marx; Capital, I. Cilt, s. 713). Nasıl her din bilgini Adem'in ilk elmayı ısırışı ile ilgilenmiş ise her siyasal iktisatçının da bu soruna değinmesi zorunlu olmuştur.

İlkel birikimi ilkel yapan, bunun kapitalist düzenden

önce olması. Endüstriyel kapitalizm için gerekli fonları hazırlar. Ticaret, kolonileştirme, tarımsal malların değerlerinin altında edinilmesi tipik örnekler. Kapitalizmde eşit değerler değiştirilir. Kapitalizmde değişim oranlarını her meta içinde bulunan toplumsal olarak gerekli emek belirler. Bu klasik kapitalizmin bir eğilim biçiminde oluşan kanunudur. İlkel birikimde ise özdeşlerin değişimi söz konusu değil. Bazı metalar zorla ya da başka yollarla değerinin altında edinilir. Böylece bir değerler birikimi ortaya çıkar. Değerler birikiminin sanayi kesiminde ya da sanayie akacak kesimlerde olması temeldir.

Trotskist iktisatçı Preobrajenskiy bu çözümlemeden esinlenerek ilkel sosyalist birikim görüşünü geliştirdi. 1926'da komünist akademisinin yayınladığı Novoya Ekonomika (Yeni İktisat) adlı kitabında bu görüşler açıklık kazanır. Fakat tartışmanın kökenleri 1922 - 1923'ün makas bunalımına gider.

1922'nin başlarında tarımsal malların fiyatları endüstriyel malların fiyatlarına göre önemli artışlar göstermiştir. Sonra artış çizgileri tersine döner ve 1923 Şubatı geldiğinde iç ticaret hadleri 1913'ün 100'üne karşılık 169'u bulmuştur. Başka deyişle, makas sanayii malları lehine büyük ölçüde açılmıştır.

Sağdan eleştiriler başlar; makasın 1913'deki denge düzeyine dönüştürülmesi istenir. Soldan Trotskistler ise eğilimin devam ettirilmesi gerektiğini savunurlar. Gerekli sanayileşmenin ancak böyle gerçekleştirilebileceğini ileri sürerler. Sağdan gelen eleştirilerde ise Leninist smıtçka'nın (ittifakın) yıkılacağı teması vardır. Bunun için tarımsal malların fiyatlarının yükseltilmesi istenir.

Gosplan'dan Strumilin'in daha 1923'ün dördüncü ayında yayımlanan (Ekonomiçeskoe obozrenie, 1923) bir çalışması ise tarımsal malların fiyatlarının arttırılmasının köylük nüfusa bir şey getirmiyeceğini göstermektedir. Tarım

nüfusunun %86'sı net tarımsal mallar alıcısıdır. Bu bakımdan fiyatların artırılması sadece kulaklara yarayacaktır. Zaten Buharin de artık kulak savunuculuğunu üzerine almıştır.

Aynı çalışma bir başka noktayı da göstermektedir: Sanayi malları fiyatları daha çok artmıştır; fakat artış giderlerdeki artıştan düşüktür. Eğer emek harcamaları gözetilecek olursa, iki kesim arasındaki fiyatların olduğundan çok daha fazla sanayiin lehine dönmesi gerekirdi.

Bu farklı gelişmede tarımın 1913 düzeyine daha hızlı dönmüş olmasının nedeni çok büyüktür. Buna karşılık sanayide kapasite kullanımı hâlâ düşüktür. Bu ise gerçek giderlerin artmasına sebep olmaktadır.

Tartışmanın yönü ve bilgiler bunlar. Bu bilgilere dayanarak partinin aldığı karar endüstri mallarının fiyatlarını giderek düşürmek oldu. Smitçka, yoksul köylülerin daha ucuz sanayi malları edinmelerini zorunlu kıldı. Bu, işin siyasal yanı. Ekonomik yanında ise, kaynak yaratmanın sanayi içinde de aranması zorunluluğu var. Makas bunalımının ekonomik alanda en önemli vargısı belki de budur. Sanayide verimliliği artırarak kaynak yaratması zorunluluğunu vurgulamıştır. Verimliliğin ise ileri teknoloji kullanılarak artırılabileceği gerçeğini sonraki gelişmeler amprik olarak ortaya koydu.

PLANLAMADA «GROMAN-BAZAROV YIKICILIĞI»

1926 yılı, Sovyet kalkınma sürecinde NEP'in birinci döneminin sonu olarak kabul edilir. Genellikle birçok ekonomik gösterge ancak 1926'da 1913 düzeyine ulaşabilmiştir. 1913'ü geçenler ve 1913'ün gerisinde kalanlar var. Fakat bir bütün olarak ekonomi 1913'e «restore» edilmiş durumda.

1913'ün bulunmuş olması bundan sonra ne olacağı sorununu ortaya çıkarır. Bir ara Groman ve Bazarov'un görüşleri etkili oluyor. Temeli şu: 1913'e ulaşılmıştır, ekonomi dengeye ulaşmış demek. Şimdiye kadar dengeden uzak idi. Bir şey dengeden ne kadar uzak olursa, dengeye dönüş o kadar hızlı olur. Fakat dengeye yaklaştıkça hız küçülür. Nitekim sanayiin artış hızı birkaç yıl artmışken, yıllık %50 lik artışı bulmuşken, şimdi düşmeye başlamıştır. Bundan böyle de, ekonominin büyüme hızı düşme eğilimi gösterecek. Çünkü kalkınma için yeni ve büyük birimler kuruldukça, düşüş kaçınılmaz. Bu tip birimler uzunca süre fiziksel ürün yaratmazlar.

Bu kaçınılmaz bir sonuçtur ve burada ne sosyalist düzenin üstünlükleri, ne de planlama ilkesi işe yarar. Sosyalist düzenin üstünlükleri söz konusu değildir; çünkü düzen ne olursa olsun «denge» sorunu birinci derecede önemlidir. Planlama işe yaramaz, çünkü Sovyet düzeninde de planlamanın denge ilkesini gözetmemesinin olanağı yok. Dengeyi belirleyen ise tarım kesimidir. Planlama tarımı başlangıç almak durumundadır ve buradaki planlama ancak veri yapıya uyularak yapılır. Burada ileriye dönük ve birtakım amaçların belirlenerek, veri yapının getirdiği sınırları değiştirmeye çalışmak imkânsız. Bu söylenenler ancak kamu işletmeleri için düşünülebilir. Demek olmaktadır ki planlamanın ikili ilkesi var. Bir yanda veri yapı gözetilecek; diğer yanda ise değiştirmeler yapılacak. Zamanın Sovyet tartışmalarında birinci görüş jenetik, ikinci teleolojik planlama anlayışı olarak adlandırıldı.

Tartışma burada kalmaz, böyle ikili bir ayrım ile son bulmaz. Tarımın veri yapısı bütün planlamayı belirleyici bir özellik kazanır. Tarım gerek sanayi kesimi üretimine pazar sağlanması ve gerekse sanayi kesimine hammadde vermesi bakımından sınırlayıcıdır. Bu yüzden de jenetik planlama ilkesi teleolojik planlama ilkesini yutmaktadır.

Aslında bu yıkıcı görüşün bir temel ve önemli varsayımı vardır. Bu da, sanayiin mutlaka kendi dışından bir pazara ihtiyaç duyacağı. Sanayiin önemlice bir zaman aralığı içinde kendi pazarını yaratacağı görüşü henüz gelişmemiştir. Bunun böyle olduğunu 1925 yılının sonlarında toplanmış olan ve Sovyet tarihinde sanayileşme kongresi olarak da adlandırılan partinin XIV. Kongresi de göstermektedir. Kongre, merkez komitesine birçok direktifler arasında «sosyalist endüstriyi yüksek bir teknolojik düzeyde fakat pazarın sınırlarını ve devletin akçalı gücünü sıkıca gözeterek geliştirmek» ödevini verir.

Henüz, pazar sorununun bir boyutunun sanayide kalkınma hızını ayarlayarak çözülebileceği düşüncesi açıklık kazanmamıştır. Kapital'in dikkatle incelenmesi sorunun bu boyutunu ortaya çıkarabilirdi. Fakat Sovyet deneyinin ilginç yanı birçok kuramsal doğruyu somut olarak bir kez daha ortaya çıkartmış olmasıdır.

Bununla birlikte söylenmeli ki, pazar sorunu bolşeviklerin sadece 1920'lerde karşılaştığı bir sorun değildir. Lenin'in *narodniklere* karşı sürdürdüğü savaşın ekonomik özünde pazar sorunu yatar. Nitekim Lenin'in 1893'de yazdığı «Pazar sorunu üzerine» adlı çalışmasında, Lenin «böylece, kapitalist toplumda pazarın gelişmesinin sınırları, toplumsal işin ihtisaslaşması ile belirlenir» der. Toplumsal işin uzmanlaşması yeni üretim kolları kurulması demektir. Örneğin imalât içinde makina yapımı kolunun, makina yapımı içinde de traktör, takım tezgâhları, elektrik makinaları ve benzeri kolların doğuşudur. Bunlar birbirinin pazarı olur.

Lenin'in bu çalışmasının ancak 1937'de elde edilmiş olmasının tartışmaları uzatması mümkün. Fakat ilk plan denemesi sorunun bu boyutunu somut olarak ortaya koymuştur. Bundan sonra ise artık «sanayiin gelişme hızını yükselterek pazar sorununu çözdük» denilmiştir.

Tabiî, bu arada, Groman, Bazarov ve benzerleri eski-menşevik, eski-narodnik iktisatçıların 1930'da temizlenmesi yer alır. Ancak Groman veya Bazarov'la iş bitmez. Çünkü aynı görüşün savunucuları bazı bakanlıklarda da egemendiler.

Sanayie ve ileri teknolojiye öncelik verilmesi düşüncesinin karşısına çıkanlar sadece birkaç planlama uzmanı değildi. Tarım ve maliye komisaryalarında (bakanlık) toplananlar bütünüyle bu ilkenin sözcüleridir. Maliye komiseri Sokol'nikov bunların başta gelen sözcüsü. Maliye ve tarım komisaryaları yaptıkları çalışmalar ile planlama ve sanayileşme ilkesini çürütmeği iş edinmişler.«Sovyet deneyinde çalışır planlamanın kurulması da bu komisaryaların «temizlenmesini» zorunlu kıldı.»

İtirazlar daima tarıma az, ağır sanayie fazla kaynak ayrıldığı bicimde gelişti. Ağır sanayi ürün başına fazla sermaye ister, buna karşılık tarımda bunun tersi durum söz konusudur. Ayrıca döviz getirme ancak tarıma öncelikle mümkündür. Bu yüzden de tarıma ve tarımsal malların işlenmesine ağırlık verilmelidir. Bunlarla birlikte hafif sanayi gelebilir. Yalnız bütün bu işlerde küçük birimler ve hatta mevcut kapasitenin onarılması ve genişletilmesi temel olmalıdır. Ve bütün bunlar yapılırken tarımdan artık aktarımı uzunca süre yavaşlatılmalı ve hatta durdurulmalıdır. Çünkü tarımda yatırım daha verimlidir, çünkü ağır sanayi ürünleri uzunca süre ithalâta bağlanabilir. Bakanlıklarda savunulan görüşler ana çizgileriyle böyle idi.

Görülüyor ki, tartışma aynı. Tarihin çeşitli sürelerinde şurada ya da burada yapılan tartışmalardan farklı değil.

Aynı zamanda görülüyor: tartışmanın boyutları değişmez. Küçük birim, tarım, tarımda kulakları zenginleştirme, sanayide ithalât bir yanda. Büyük birim, sanayi, sanayi yoluyla işgücünün verimini artırmak, ithalâtı sadece

kısa bir süre makina yapacak makinayla sınırlı tutmak, diğer yanda.

Bunları savunanların farklı dünya görüşleri olduğu açık. Savunulanların vargılarının da ayrı olduğu açık. Açık olan bir de şu var: Karşılıklı ikna etme çabalarının sınırlılığı. Aynı zamanda birleştirici, eklektik görüşün sınırlılığı. Kalkınma ve planlama ilkesi ancak bir görüşün egemenliğini kurarak mümkün. Fakat sadece planlama örgütüne değil. Yönetimin bütün örgütlerine.

«Sovyetlerde bu egemen kılma ilkesi menşevik temizliği ile yapıldı.»

SOVYET PLAN TASLAKLARI

Söylenenlerin gelişimini Gosplan'ın hazırlamış olduğu taslaklarda da görmek mümkün. Sanayideki artış hızlarını gösteren aşağıdaki tablo bu bakımdan ilginç.

PLANLAMA TASLAKLARINDA ARTIŞ HIZLARI: BEŞ YILLIK

	1927 ortası	1927 sonu	1928 Ağustos	1926 Aralık
1927-28	16.3	16.1	24.9	24.9
1928-29	13.1	16.6	19.7	21.9
1929-30	13.7	17.6	17.3	20.2
1930-31	10.5	13.9	17.7	21.8
1931-32	10.0	12.8	17.5	22.6
1932-33	—	—	14.4	22.4
1927/28 - 1931/32	82.1	106.0	142.7	173.4
1928/29 - 1932/33	—	—	121.0	167.7

Kaynak: A. M. Sabsoviç; Gipoteza Mastaşabov produktzii osnovnih otrasiey Narodnogo Hozyaistvo SSSR V period general'nozo plane. Planovoe Hozyaistvo 1929/1

Görüldüğü gibi ilk beş yıllık plan uygulaması yaklaştıkça hazırlanan taslaklarda hem artış hızı yükselmekte ve hem de her taslakta yıldan yıla artış hızının azalan bir eğri

göstermesi kalkmaktadır. Bu son nokta, planlamada menşevik ve narodnik etkilerin azalması ile açıklanabilir.

İlk nokta ise, somut plan uygulaması yaklaştıkça somut durumun kendisini kabul ettirmeye başlaması ile açıklanabilir. Bu açıklamayı destekleyen bir de şu gerçek vardır. 1928/29 yılıyla ilk plan uygulaması başlayınca ilk denemelerden sonra hemen «pyatletka v çetire goda» (Dört yılda beş yıllık plan) sloganı atıldı. Bu slogan başarı ile gerçekleştirildi. Makina yapımı kesiminde ise plan üç yıl üç ayda uygulandı. Bu uygulamaya planda öngörülenlerden başka yeni bazı fabrikaların kurulması da dahil.

PLANLAMADA İŞGÜCÜ SORUNU

Kalkınma süreci içinde işgücü sorununun özel bir yeri var. Bu, azgelişmiş denilen bütün ülkeler için önemli bir sorun olarak ortaya atılmasından ileri geliyor.

Sovyet deneyinde bu sorun ikili boyuta sahip. Bir yanı Sovyetlerin işgücü fazlasına sahip oldukları, bu yüzden de ileri teknoloji kullanmalarının yanlışlığı ile ilgili. Böyle söyler, batılılar. Bundan da, azgelişmiş denilen ülkeler için ders çıkartılır: Sakın siz de aynı yolu izlemeyin. Sorunun ikinci boyutu ise işgücü fazlasının 1960'lara kadar sürdüğü iddiası.

Bu iddiaların kendilerine Sovyet uzmanı denilen batılı gözlemcilerce ileri sürülmüş olması daha da ilginç: Bunların hepsinin doğruları bilerek saptırmaya çalıştıkları söylenemez. Küçük de olsa soruna içtenlikle eğilenler de var Yalnız bunların bütünü yanıltıcı bir kavramsal şema ile işe giriyorlar.

Bu kavramsal şema gizli işsizlik düşüncesi. Gizli ordu gibi bir şey. Bir ölçüde «endüstriyel yedek ordu» kavramının soysuzlaşmış bir biçimi.

Temel düşünce şu: Tarımda iş görmeyen bir yığın vardır. Bunlar başka uğraşlara aktırılırsa hem tarımdaki üretim azalmaz ve hem de diğer uğraşlar için emek sağlanmış olur. Sermayesi kıt ülkeler önce bu orduyu kullanmalıdır.

Yanılgının kaynağı, kavramın soyutluğunda. Bir kez tarımda işsiz değil, az çalışan var. Bu az çalışma sadece insanların tembelliği ile açıklanamaz. Toprak küçük parçalara ayrılmış ise ve bu parçalarda bir kişi için bir yıllık iş yoksa, zamanın bir bölüğü boş geçer. Fakat siz o kişiyi oradan çekerseniz, söz konusu parçada üretim durur. Dolayısıyle toplam üretim düşer. Demek ki mülkiyet düzeninden bağımsız bir gizli işsizlik kavramı havada kalıyor.

Fakat sadece bu kadar değil. Herkes bilir, tarım işi mevsimlik özelliğe sahip ve çok büyük dalgalanma gösterir. Hasat ve tohumlama zamanları yüklü zamanlar. Bu zamanlarda üretimden çıkmış ihtiyarlar ve küçük çocuklara bile iş düşer. Buna karşılık diğer zamanlarda büyük kitle boş. Eğer bu oluşa bakıp da, bu kütle üretimden çekilecek olursa, tohumlama ve hasat durur. Ve herkes bilmeli; tohumlama ve hasat olmadan tarımcılık olmaz. Bu yüzden işin en yoğun olduğu zamanlardaki emek ihtiyacını azaltmadan tarımsal işgücü çekilemez.

Üstelik tersi olur. Nitekim olmuştur da. Sovyet ekonomisi «restore» edildikten sonra örneğin 1927 yılında şehirde 1-1,5 milyon kadar işsiz vardı. Bunlar iş için çeşitli bürolara başvurmaktaydı. Fakat normal olarak bu kadar işsiz olmakla birlikte yaz aylarında ve özellikle hasat zamanında birçok fabrikada üretim azalmaktaydı. Çünkü işçilerin bir bölüğü köye dönmek zorunda kalıyordu.

İlk plan yapılırken, bu işsiz kütlesinin ancak ilk planın sonuna doğru ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Fakat gerçekte 1930 yılında işçi sıkıntısı çekilmeye başlandı. Sıkıntı çekilen alanlar sadece becerili işgücü isteyen kesimler değildi. İnşaat gibi tarımdan yeni çıkmış işçileri bile kullanabilecek alanlarda sıkıntı görüldü. Bu duruma bir çözüm bulmak gerekmekteydi.

Stalin, «yeni durum, yeni görevler» adlı konuşmasında iki çözüm getirmekteydi. Bunlardan biri, endüstriyel işletmelerin işgücü sağlamak üzere kolhozlara bağlantıya girmeleridir. Diğeri ise şudur: «Derhal bütün ağır işlerin mekanizasyonuna başlamak ve bunu diğerlerine (kereste, inşaat, maden, yükleme-boşaltma, taşıma, demirli metalürji ve benzerlerine) yaymak gerekir. Kuşkusuz, bu el emeğinin bütünüyle bırakılması demek değildir. Tam tersi, el emeği üretimde uzunca süre ciddî bir rol oynayacaktır. Fakat bu demektir ki, iş süreçlerinin mekanizasyonu onsuz ne hızımızı ne de üretim ölçeğini sürdürebileceğimiz yeni ve temelli bir güçtür.» (Stalin, Voprosı Leninizma, sayfa: 449-450, altını çizen Stalin).

Mekanizasyon ve tarımınmekanizasyonu işgücü sağlanmasının önemli kaynağı oldu.

ENDÜSTRİLEŞME SÜRECİNDE İŞGÜCÜNÜN YAPISI

Mekanizasyonun en önemli sonuçlarından birisi ağır fiziksel güç isteyen süreçleri ortadan kaldırması. Bu ise kadın işgücünün yaygınlaşması imkânını doğurur. Nitekim Sovyet endüstrileşme süreci ile birlikte kadın işçiler üretimin her kolunda çalışmaya başladılar.

Daha önemli, hiç olmazsa üzerinde daha çok siyasal spekülasyon yapılan bir konu, işgücü içinde doğuştan işçi olmayanların oranının artması. İşçi bir babadan doğan iş-

çilere göre köylü bir babadan doğanların oranı artıyor. Aşağıdaki tablo makina yapımı kesimi kollarında bu oranın değişmesini ve de kısa bir süre içinde değişmesini gösteriyor.

MAKİNA YAPIMINDA İŞGÜCÜNÜN YAPISI

Üretime giriş yılı	Tarım Mak.	Elektrik Mak.	Uçak ve Traktör Mak.
1918 - 1925	31.6	36.9	35.3
1928 - 1929	37.5	39.7	41.6
1932	54.3	55.0	61.2

Kaynak : S. Ya. Rozenfel'd - K. İ. Klimenko;
İstoriya Maşinostroeniya SSSR, M. 1961, sayfa: 293.

Bu köy kaynaklı işçilerin, ya da küçümseyen deyimle, mavi tulum içindeki mujiklerin, ağırlık kazanması üzerine ilginç «kuramlar» geliştirildi. Bunların sosyalist bilinçten yoksun olduğu, v.b. Bu yüzden de 1930'ların ve de daha sonraki düzenin biçimlendiği ileri sürüldü. Bunların tartışılması başka bir zamana bırakılabilir. Burada sadece köyden gelen yeni işçilerin yarattıkları önemli bir soruna değinilecek.

İddia şöyle: Sovyet düzeninde işçilere iş seçmek özgürlüğü verilmez. Burada da tam tersi. Stalin döneminin, özellikle 1940'a kadarki dönemin, en önemli sorunlarından birisi işçilerin bu seçme özgürlüğünü sonuna kadar kullanmaları oldu. İşçiler devamlı olarak işletme değiştirdi. İşletmelerin işçiye olan ihtiyacı, onları işçi bulmak için birbiriyle yarışa itti. İşçiler de bu yarışa uygun davrandılar. En çok «gezenler», köyden gelen işçiler. Bu durum verimliliği olumsuz yönde etkiledi. Fakat uzun süre işçilerin işyeri seçme özgürlükleri ellerinden alınmadı. Ancak ikinci büyük savaşa girişin özel koşulları içinde, bu konuda önemli sınırlamalar getirildi.

KALKINMA SÜRECİNDE DIŞ TİCARET

Kalkınma süreci içinde dış ticaretin rolü ile ilgili soruya verilecek kesin bir cevap olmalı. Kalkınma süreci içindeki bir ülkede ve kalkınmanın başlangıcında, dış ticaretin rolü makine sağlamak. Eğer bir ülkenin gelişmesi gecikmiş ise, o ülkenin kalkınıp kalkınmadığına bakmak için ithalâtın dökümüne bakmak yeter. Aşağıdaki tablo bunun göstergesidir.

İTHALÂT İÇİNDE MAKİNE VE EKİPMANIN YERİ : 1931—1934
(yüzde olarak)

SSCB	41.8	Macaristan ...	6.5	Çin	6.0
İngiltere	2.1	Polonya	11.2	Hindistan ...	12.2
Fransa	6.4	Romanya	9.0	G. Afrika	19.7
Japonya	6.3	Kanada	10.5	Türkiye	12.6

Kaynak : D. D. Mişustin; Vneşnyaya Torgovlya i İndustrializatbia SSSR, M. 1938, Sayfa 57.

İngiltere gibi makine ihraç eden ve Güney Afrika gibi sömürge ve madenleri olan ülkeler bir kenara bırakılacak olursa, Sovyet dış ticaretinin rolü belli olur. Dış ticaret kalkınmanın gerektirdiği ve ülkede yapılmayan makinaların ithalâtını sağlıyor.

Yalnız bir ülkenin devamlı makine ithalâtı söz konusu olamaz. Bu takdirde kalkınma olmuyor demektir. Makine, makine üretmek için ithal ediliyorsa, anlamlı. 186. sayfada Sovyetlerin böyle yaptığını gösteren bir tablo verilmektedir. Tablonun kaynağı aynı.

İHRACATIN ROLÜ

İthalâtın temel işlevi makine getirmek olunca, ihracatın temel işlevi de ithalât kapasitesi yaratmak olarak orta-

SOVYET MAKİNE ÜRETİM VE İTHALÂTI ENDEKSLERİ

	Üretim (Sabit fiyatları)		İthalât (Cari fiyatlar)	
	1913 : 100	1929 : 100	1913 : 100	1929 - 100
1913	100		100	
1926	181		74.5	
1927	206		76.5	
1928	260		112.5	
1929	330	100	127.0	100
1930	581	176	235.0	181.5
1931	969	294	281.5	221.6
1932	1216	369	188.0	148.0
1933	1421	433	72.0	56.7
1934	1545	468	28.5	22.4
1935	2019	612	27.5	21.6

ya çıkar. Burada ekonominin bütün imkânlarının kullanılması söz konusu.

Sovyet denemesinde, yine sanıldığının aksine, ihracat bütünü ile tarımsal temele oturmamıştır. Sanayi mallarının toplam ihracat içinde gittikçe artan bir yeri olmuştu.

İHRACATIN DÖKÜMÜ (YÜZDE)

	Sanayi ürünleri	Tarımsal ürünler
1909—1913	29.4	70.6
1922/23	33.0	67.0
1923/24	37.1	62.9
1924/25	44.2	55.5
1925/26	40.2	59.8
1926/27	42.8	57.2
1928	54.0	46.0
1929	61.2	38.8
1930	58.2	41.2
1931	57.9	42.1
1932	68.1	31.9
1933	71.3	28.7
1934	73.7	26.3

Kaynak : Mişustin, sayfa: 103.

İhracatın bu işlevi yaparken son derece elverişli koşullar içinde bulunduğu düşünülmemelidir. Dünya ekonomik bunalımı, Sovyet ihraç fiyatlarını büyük ölçüde düşürmüştür.

SOVYET İHRAÇ ENDEKSİ

	Miktar	Değer (cari fiyatla)
1929	100	100
1930	135.6	112.2
1931	146.1	87.8
1932	127.7	62.2
1933	118.5	53.6
1934	102.4	45.3

Kaynak . Mişustin, sayfa: 91.

TARIM CEPHESİNDE OLANLAR

Gelişmeleri yakından inceleyebilmek için tarım cephesine göz atmak gerekir. Bilindiği gibi devrimden hemen sonra toprak reformu ile toprak dağıtımı gerçekleştirilmişti. Toprak konusunda atılan adımlar bolşevik liderlerin düşündüklerinin çok ötesine ulaştı. Gerçi bolşevik liderler de devrimden hemen sonra toprak dağıtımının kaçınılmazlığını görüyorlardı. Bu konuda, «siz toprak dağıtımından yana değildiniz, bu bizim programımız idi, siz bunu bizden çaldınız» diyen es-er'lere (sosyalist devrimciler), bunu böyle olduğunu açıklıkla söylemekten geri kalmadılar.

Yalnız bolşevik liderlik hiç olmazsa modern işletmeleri, sovkoz (devlet çiftlikleri) olarak saklı tutmayı önermekte idi. Buradaki amaçları, bu işletmelerin üretim üstünlükleri dolayısiyle fazla ürün elde etmek gibi teknokratik bir öz taşımıyordu. Bu, bundan yana olmadıkları anlamına gelmez. Fakat bolşevik liderliği asıl düşündüren, sovkoz

örneğini kullanarak köylüleri büyük ve kollektif işletmeye çekmekte idi.

Bunda başarılı olamadılar. İlk plan ve hemen öncesinde sovkoz ve kolhozlar (kollektif çiftlik) tahıl ürününün %2'sinden azını sağlıyordu. Sovkoz ve kolhozların ektikleri toprak ise bütün toprakların %1'ini ancak geçiyordu. Bu durumun ortaya çıkmasında, köylük yerlerde hâlâ etkili sol es-er'lerin ajitasyonu çok önemli bir yere sahip.

Devrim sonrası reform, toprakları dağıttı. Fakat zamanla topraklar tekrar dağıldı. Nüfus artışı ile birlikte tekrar parçalandı. Bu parçalanış sadece kulakların güçlenmesine yaradı. Kulakların güçlenmesinin iki kanalı vardı. Birincisi, üretim araçlarına sahip olduklarından bunları kiralayarak servetlerini artırabiliyorlardı. Diğeri ise mevsimlik satışlardan yararlanarak spekülasyon yapabiliyorlardı. Yoksul köylü (bedniyak), hasattan hemen sonra üretimini satma durumundadır. Kulaklar bunu alıp, belirli bir süre bekleyerek yüksek fiyatla satabiliyorlardı. Bu süreç sonunda, kulaklar köylük yerlerin en etkili öğeleri durumuna geldiler.

Bu gelişme ile birlikte tarım kesimi bütün gelişmenin bu arada endüstrileşmenin dar boğazı olmağa başladı. 1926 ve 1927'nin yüksek hasatları ile üretim bakımından devrim öncesi duruma gelinmişti. Fakat bu, tarımın sanayileşmeye katkısı bakımından aynı şey demek değildir. Piyasaya sürülen tahıl söz konusu olduğunda, 1927, 1928 devrim öncesi dönemin gerisinde idi. Bu, köylük nüfusun daha çok tükettiği anlamına gelmekteydi.

Sorun, piyasaya daha az tahıl sürmekle sınırlı değildir. Sanayileşme tarımdan hammadde ister. Tarımın verdiği hammadde teknik (endüstriyel) bitki denen cinstendir. 1925'lere kadar teknik bitkinin artışı daha hızlı olmuştur. Fakat 1926, 1927 yıllarında tersine bir eğilim görülmektedir. Halbuki, sanayileşme için teknik bitki üretiminin artı-

rılması zorunludur. Bu ise bazı bölgeleri, örneğin Türkistan'ı, pamuğa, Smolenskly'i kenevire ayırmayı zorunlu kılmaktadır. Yalnız böyle bir düzenleme, bu bölgelere de tahıl sağlamayı gerektirir.

Durumu daha da güçleştiren bir nokta daha var. Köyün bu yapısında, tarımda verimi artırmak olanakları pek parlak değil. 1927'lerde yapılan incelemeler tarım üretimini %2 çevresinde artırmanın mümkün olduğunu gösteriyor. Bu, tarım için yapılabileceklerin çoğunu yaparak. Gerçekten de ilk plana dek sanayi kesiminde en çok önem kazanan kesimler tarımı ilgilendiren kesimler olmuştur. Tarımcı nüfusun kullandığı tekstil ve tarım için traktör üretimi birinci öncelik almıştır.

Bütün bunlarla birlikte tarım ilk planın eşiğinde çözüm bekleyen bir sorun olarak durmaktadır.

KOLLEKTİFLEŞTİRME

Çözümü, M. Dob'bun deyişiyle (Soviet Economic Development Since 1917, sayfa: 216) «temel sorunlara karşı kuvvetli işgüdüsü» ile Stalin getirdi. Bu, kollektifleştirme idi.

Stalin'de kollektifleştirme sorununun öğretici bir gelişimi var. Kollektifleştirme hücumundan üç yıl kadar önce, partinin on altıncı kongresinde, Stalin kooperatiflerden söz eder. Bunun yayılmasının temel sorun olduğunu söyler. Fakat bu yayılma işi «tedricen» yapılacak; «zorla değil, örnek vererek ve inandırarak» yapılacak.

Kısa zaman aralığı içindeki gelişme «inandırma» işinin ne kadar başarılı olduğunu gösterdi. Plan uygulamasının eşiğinde, yukarıda da söylendiği gibi, kolhoz ve sovkozlar ekili toprağın ancak yüzde birinden biraz fazlasına yayılabildi. Ve bu zamanda köy sorunu keskinleşmiş

bir sınıf sorunu biçimine büründü. Kollektifleştirme başladıktan sonra, kulakların yapmış oldukları yakma, yıkma ve hayvan öldürme «eylemleri» sınıf öğesinin ne denli güçlü olduğunu gösterir. Öyle ki, bu hayvan öldürmeden uzunca yıllar sonra ancak, Sovyet yönetimi köyde çekici güç dengesini tekrar kurabilmiştir. Şolohov'un **Don Kıyısında Hasat** romanı kollektifleştirme sürecindeki sınıf çatışmasının bir köydeki izdüşümünü canlı ve gerçekçi bir biçimde anlatır.

Aynı şey daha önce yapılabilir miydi veya yapılmamalı mıydı? Bu, sınıf dinamizminden habersiz bir sorudur. Buna verilecek cevap, Stalin'in büyük bir «determinist» olduğudur. Trotskiy buna «ampirizm» demiştir ve Stalin'in bu «ampirizmi» onu daima «rahatsız» etmiştir. (L. Trotskiy, My Life, sayfa: 481). Bunu, Stalin'in özgürlük ve zorunluluk ikilisini çok iyi kullandığı biçiminde anlamak gerekir.

Diğer bir soru da şudur: Endüstrileştirme hücumu olmasaydı, kollektifleştirme ihtiyacı doğar mıydı? Doğmazdı. Fakat endüstrileştirme olmasaydı, Sovyet iktidarı da kalmazdı. Ve endüstrileştirme köylük yapıyı 1928'deki gibi bırakarak gerçekleştirilemezdi.

Yandaki tablo, kollektifleştirmenin gerekçesi olarak kabul edilir. Akademisyen Nemçinov tarafından hazırlanmıştır. Stalin bu tabloyu 1928 Mayısında Na Hlebnom Fronte (Tahıl Cephesinde. Türkçeye, «buğday cephesinde» olarak çevrilmiş. Yanlış. Aşağıdaki tablo bu çevirideн alınmıştır.) adlı konuşmasında kullanmıştır. Tablo, 1956 yırminci kongre sonrasının başlıca tartışma konularından birisidir. Yanlış bilgi içerdiği, dolayısıyle de, gereksiz olarak kollektifleştirme ateşini alevlendirdiği ileri sürülmüştür, hem Sovyetler Birliğinde ve hem de dolaylı olarak Sovyetler Birliği dışında. Giderek, hem Sovyetler Birliğinde ve

hem de dışında tablonun gerçekleri yansıttığına bir kez daha inanılmaktadır.

TAHIL ÜRETİMİNDE PAZARLAMA

	Tahıl Üretimi (milyon put)	%	Köy dışına satılan tahıl (milyon put)	%	Pazarlama yüzdesi %
Savaştan önce :					
1 — Büyük toprak sahipleri	600.0	12	281.6	21.6	47.0
2 — Kulaklar	1900.0	38	650.0	50.0	34.0
3 — Orta ve yoksul köylüler	2500.0	50	369.0	28.4	14.7
Toplam	5000.0	100	1300.6	100.0	26.0
1926—1927'de :					
1 — Sovkoz ve Kolhoz	80.0	1.7	37.8	6.0	47.2
2 — Kulaklar	617.0	13.0	126.0	20.0	20.0
3 — Orta ve yoksul köylüler	4052.0	85.3	466.2	74.0	11.2
Toplam	4749.0	100.0	630.0	100.0	13.3

Kaynak : J. Stalin, Sosyalist Ekonominin Meseleleri, içinde say: 67.Çevirideki buğday, tahıl ile değiştirilmiştir.

Tablo neyi gösteriyor? Bu soruya Stalin'in verdiği cevap şu: «Bu tablo üçüncü olarak, büyük toprak sahipliği ekonomisinin (büyük tarım işletmelerinin) ortadan kaldırılması, kulak ekonomisinin (büyük tarım işletmelerinin) üçte iki nisbetinde azaltılması ve üretimin ancak %11'ini pazara sunan küçük köylü işletmesine geçiş, savaştan önceki duruma kıyasla satılık tarım üretiminde önemli bir azalma getirmeliydi ve nitekim getirmiştir de. Global tahıl üretiminde savaş öncesi rakamına ulaşmış olmasına rağmen, bugün elimizdeki satılık tahıl miktarının o dönemdekinin yarısı olduğu bir gerçektir.

Tahıl cephesinde karşılaştığımız zorlukların temel sebebi işte budur.

Onun için tahıl stoklama konusundaki güçlüklerimizi bir rastlantının basit sonucu saymak yanlış olur.»

Bu değerlendirmeye dayanılarak Stalin'in gösterdiği çıkış yolu ise şöyledir: «Çıkış yolu, her şeyden önce, geri, dağınık küçük köylü işletmelerinden birleşmiş, makinalarla donatılmış, bilimin sağladığı imkânlardan yararlanan ve azamî miktarda satılık tahıl üretebilen büyük kollektif işletmelere geçmektir. Çıkış yolu, tarımda, bireycl köylü ekonomisinden kollektif tarımsal ekonomiye geçmektir.»

1928'in Mayısındaki bu değerlendirmeye karşın, ilk planda kollektifleştirme için oldukça küçük bir ilerleme öngörülmüştür. Fakat plan uygulamaya konulunca, somutun kendisini zorlaması karşısında, çok hızlı bir biçimde tarımın kollektifleşmesi gerçekleştirilir.

SOVYET PLANLAMASINDA BAŞARI GÖSTERGELERİ

Sovyet yönetiminin Çarlık dönemine göre gösterdiği başarıları değerlendirebilmek için, karşılaştırma yılı olarak alınan 1913'teki Çarlık ekonomisini düşünmek gerekir. 1913 yılında Rusya'daki endüstriyel üretim, Birleşik Devletlerin endüstriyel üretiminin yüzde onüçü idi. 1913 yılında kişi başına demirli metal üretim, Birleşik Devletlerdekinin onda biri ile onikide biri arasında değişmekteydi. Kömür çıkarımı yirmibeşte bir, petrol altıda bir, elektrik ondokuzda bir idi. 1960'ların başında ise endüstri üretimi, Amerikan endüstri üretiminin yüzde altmış üçüne ulaşmıştır. Sanayi üretiminde şimdi Avrupa'da birinci, Amerika Birleşik Devletlerinden sonra dünyada ikincidir. Tek başına dünya sanayi üretiminin beşte birini sağlamaktadır, ve bu beşte bir, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Kanada, Japonya, Belçika ve Hollanda'nın toplam sanayi üretiminden büyüktür.

1962 yılında, Sovyetler Birliği 76.3 milyon ton çelik, 59.2 milyon ton saç, 369 milyar kilovat/saat elektrik, 176

bin metal kesen tezgâh, 57.3 milyon ton çimento, 41 milyon metreküp prefabrika yapım birimi, 4.9 milyar metrekare pamuklu, 456 milyon çift deri ayakkabı, 6.5 milyon televizyon ve radyo üretmektedir. Ve bu üretime 1913'den gelinmiştir. Daha doğru bir deyişle 1921'den. Çünkü 1917 devrimi ile yönetim alınmakla birlikte gerek Birinci Dünya Savaşı ve gerekse ondan sonraki iç savaş üretimi büyük ölçüde düşürmüştür. Örneğin, 1913 Rus kişi başına üretimi, Amerikanın ondörtte biri iken, 1921 Sovyet kişi başına üretimi Amerikanın otuzsekizde biri kadardır.

Bu gelişmenin altında yatanları aşağıdaki tablo büyük ölçüde göstermektedir.

YATIRIMLAR VE ÜRETİME YENİ GİREN SERMAYE
(milyar ruble)

	I. beş yıllık	II. beş yıllık	III. beş yıllık
1. Ekonomide toplam yatırımlar	50.5	114.7	192.0
Bundan endüstriye giden	24.8	58.6	111.9
Bundan «A» grubuna giden	21.3	49.8	93.9
2. Ekonomide üretime geçen yatırımlar	38.6	103.3	193.0
Bunun içinde endüstride	15.7	53.0	113.0
3. Sosyalist ekonominin beş yıllık plan başında sermayesi	49.4	85.2	189.3

Kaynak: G. Sorokin Planirovaniye Kapitalnih Rabot, Planovoe Hozyaistvo, 1940/9.

Görüldüğü gibi kalkınmanın temel sıçramasını yapan ilk üç planda, beş yıllık yatırımların, her plandan diğerine, iki kez kadar büyüdüğü görülüyor. Yalnız bu gözlem gelişmenin asıl sırrını açıklamaktan uzak. Asıl ilginç yan bu yatırımların dağıldığı alanda. Görüldüğü gibi bu yatırımların yarısından fazlası sanayie gitmektedir. Daha da önemlisi sanayie giden yatırımların dörtte üçünden fazlası,

Sovyet plancılığında «A» grubu denen üretim araçları üretimine gitmektedir. Demir çelik, çimento, makina, traktör v.b. gibi doğrudan doğruya üretim araçları üreten kesimlere gitmektedir. Yatırımların böyle bir dağılım göstermesi sonucundadır ki, üretim araçları üreten kesimlerin yıllık artış hızı, 1929—40 döneminde tüketim araçları üreten kesimlerin yıllık artış hızından yüzde yetmiş kadar yüksek olmuştur.

Komünizme geçiş dönemi olarak belirlenen 1961-1980 döneminde bu yükseklik yüzde yirmiye inecektir.

Yukarıda da söylenmiş olduğu gibi ithalâtın yeri, bu tabloyu tamamlamak ve gerçekleştirmek olarak ortaya çıkar. Nitekim ithalâtın bu rolü oynadığını aşağıdaki tablo açıkça göstermektedir.

MAKİNA VE EKİPMAN İTHALÂTININ KULLANAN KESİMLERE GÖRE DAĞILIMI (yüzde olarak)

	1925/26	1929/30	1931
I — «A» grubu kesimleri için ithalât:	41.9	81.5	93.5
Bunun içinde:			
Metal üretimi kesimi	8.4	39.2	59.8
Elektrik üretimi	14.8	9.8	6.7
Kimya üretimi	3.1	5.9	6.8
II — «B» grubu kesimleri için ithalât:	54.1	16.1	4.8
Bunun içinde:			
Tekstil üretimi	33.2	4.6	0.7
III — «Çeşitli ekipman	4.0	2.4	1.7
IV — Endüstri için toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak : İ. S. Ginzburg, Vneşnyaya Topgovlya SSSR M. 1937

Yukarıdaki tablo, plan uygulaması ile birlikte ithalâtın nasıl bir yapı değiştirdiğini göstermektedir. Tabloya bakarak denebilir ki 1931 yılında ithalât bütünü ile üretim malları üreten kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya döndürülmüştür.

Yalnız burada, tablo ile ilgili olarak şu soru sorulabilir. Bu tablo sadece ilk plan konusunda bilgi vermektedir, aynı eğilim devam etmiş midir? Verilecek cevap şudur: Sovyet devriminin ilk yirmi yılında, yani 1917 ile 1937 yılları arasında, Sovyetler Birliğinin toplam makina ve ekip man ithalâtı 13 milyar ruble kadardır. Bu toplamdan ilk planın ilk dört yılına, 7.3 milyar düşer. Başka bir deyişle yirmi yıllık ithalâtın beşte üçü dört yılda, beşte ikisi geri kalan on altı yılda yapılmıştır. Sovyet makina ithalâtı çok kısa bir dönem içinde yoğunlaşmıştır.

Başarı, üretimde artış; aracı yatırım, yatırım dağılımı ve ithalât planlaması. Bunlar öyle araçlar ki, kendileri amaç olmaktadır ve burada gösterilecek başarı, asıl başarıdan başka bir şey değildir.

MEKANİZASYON CEPHESİNDE BAŞARI DÜZEYİ

Çalışmanın başında kalkınmanın işgücü verimliliğini artırmak olduğu söylenmişti. İşgücü verimliliğini artırmanın olanağı ise makina kullanarak sağlanır. Genel olarak makina kullanımı ölçüsü mekanizasyon düzeyi belirler. Bu bakımdan mekanizasyonda gösterilen başarıya bakmak, bir ülkede gösterilen kalkınma düzeyini anlamanın ilk koşuludur. Aşağıda ikinci planın sonuna doğru ulaşılan aşama görülmektedir.

ENDÜSTRİNİN ÇEŞİTLİ KESİMLERİNDE MEKANİZASYON DÜZEYİ (yüzde olarak)

Üretim Kolları ve Süreçler	1913	1932	1937
1 — Demirli Metalürji			
a) Bütünüyle mekanize edilmiş fırınlar	0	25 0	62'den fazla
b) Martın fırınları	0	65 0	80-90

Üretim Kolları ve Süreçler	1913	1932	1937
2 — Kömür			
a) Kesim	elle	65.4	89.6
b) Çıkarım	»	76.5	85.6
c) Yukarıya gönderme	»	15.0	47.6
d) Yer yüzünde yükleme	»	26.0	67.3
3 — Pit			
a) Çıkarım	»	49.7	75.0
b) Kurutma	»	16.0	32.0
4 — Tuğlacılık			
a) Kil çıkarımı	»	—	25
b Kurutma	»	—	27
5 — Keten işleme	»	30	61
6 — Et paketleme	»	—	50
7 — Balıkçılık (piscatory)	»	45	70.2
8 — Tereyağı	»	—	33
9 — Fırıncılık	»	68	78

Kaynak : B. Suharevskiy; Mehanizatsia Promışlennosti v SSSR i v Kapitalistiçeskih stranah. Problemı Ekonomiki 1939/2.

Bu tablo çeşitli kesimlerde ulaşılan düzeyi göstermektedir. Ölçü olarak toplam üretim içinde makinalı üretim alınmıştır. Karşılaştırma yapmak için kömür çıkarımı verilebilir.

KÖMÜR ÇIKARIMINDA ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE MEKANİZASYON ORANI

Ülkeler	Gözlem yılı	Mekanizasyon oranı (yüzde)
SSCB	1937	89.6
ABD	1936	84.4
İngiltere	1937	62.7
Almanya	1936	86.9
Fransa	1934	76.0

Kaynak : Gosplan SSSR, İtogi vipolneniya vtopogo pyatiletnego plana razvitiya Narodnogo Hozyaistva SSSR, M. 1939.

Burada söylenmesi gereken bir nokta var: Mekanizasyon düzeyi, tam bir gösterge değil. Çünkü mekanizasyon sadece makina kullanımını göstermektedir. Halbuki

makinadan makinaya fark vardır. En azından üniversal makina ile ihtisaslaşmış (özel amaçlı) makinanın verimlilik artırmada etkenlikleri birbirinden farklıdır.

Verilen rakamlar sadece bazı üretim kollarında da bazı üretim süreçlerindeki mekanizasyonu gösterir. İlk aşamada, Sovyet plancılığında, mekanizasyonun en çok verimli olduğu kol ve süreçlere eğilinmiştir. Bu zorunlu eğilmenin sonucu şöyle olmuştur:

ABD VE ALMANYA'NIN YÜZDESİ OLARAK SANAYİDE İŞGÜCÜ VERİMİ

	ABD'ye oranla		Almanya'ya oranla	
	Yıllık	Saat başına	Yıllık	Saat başına
1928	16.2	19.2	44.5	52.2
1932	26.1	24.9	60.4	62.4
1937	40.5	43.6	97.0	107.6

Kaynak : SSSR i Kapitalistiçeskie Strani, M. 1939.

Sovyetlerde saat başına verimliliğin yıllık verimlilige göre daha yüksek olmasının nedeni, çalışma gününün kısalığıdır. Karşılaştırma yılında bir işçinin çalışabileceği maksimum zaman yedi saatı geçmez idi. Bazı kesimlerde ise daha da kısa idi.

Yüksek bir mekanizasyon düzeyine ulaşmakla birlikte, işgücü verimliliğinin Amerikanınkinden düşük olmasının nedeni, çeşitli süreçlerin mekanizasyonunda bir iç dengenin sağlanamamış olmasıdır. Bu, yukarıda da söylendiği gibi, bir zorumluluğun sonucu idi. Bütün kolları ve süreçleri aynı anda mekanize etmenin olanağı yok. Çünkü makina üretimi bu olanağı sınırlamaktadır.

Yalnız, ortaya çıkan durum aynı zamanda verimliliği artırmak için de bir dar boğaz yarattı. Eğer, örneğin, maden çıkarımında makina kullanılır ve yükleme elle yapılırsa, yükleme işi giderek çıkarım işini de aksatır ve yavaşlatır. Özellikle, artık ileri teknoloji kullanmadan yeni işgü-

cü kaynakları bulunamıyorsa, durum tehlikelidir. Nitekim üçüncü planda «kompleks mekanizasyon» sloganı atılmıştır. Bu üretimdeki bütün süreçlerin, temel ve yardımcı süreçlerin, mekanizasyonu demektir.

Kompleks mekanizasyon, mekanizasyona göre ileri bir adım olmakla birlikte, sadece teknikte değil fakat ekonomide de en ileri kapitalist ülkeye yetişip onu aşabilmek için teknolojinin ulaşması gereken bir aşama daha vardır. Bu da otomasyonu uygulamaktır. Otomasyon, işgücünün üretimde sadece kontrol işlevini görmesi aşamasıdır. Sovyetler şimdilerde bu sorunu yenme uğraşı içindedirler.

Fakat gerek yardımcı süreçlerin mekanizasyonunda ve gerekse otomasyonda gidilecek yolun henüz sonuna varılmamıştır. Aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

ENDÜSTRİDEKİ İŞGÜCÜNÜN İŞLEVSEL (FONKSİYON) DAĞILIMI SSCB ve ABD, 1958 (Yüzde olarak)

Bütün işçiler	SSCB	ABD
Bunun içinde	100.0	100.0
Temel süreçlerde	54.6	67.7
Yardımcı süreçlerde	45.4	32.3
Yardımcı süreçlerde çalışanlarda		
(İşletme içi) Taşıma ve depolama	21.5	11.7
Tamir ve benzeri	13.1	7.0
Gereçlerin servisi	1.9	2.4
Teknik kontrol	2.9	4.4
Diğer yardımcı işler	6.0	6.8

Kaynak: S. A. Heinman; Organizatzia Proizvodstva i Proizvoditel'nost Truda, M. 1961.

Karşılaştırmanın anlamlı olabilmesi için şu bilgilerin eklenmesi gerekir: Karşılaştırma yılında Sovyet sanayii üretimi, Amerikan sanayi üretiminden üçte bir kadar küçüktür, buna karşılık çalışan işçi sayısı üçte bir kadar faz-

la. Oralarda açıkça görülmeyen ve fazlalığı asıl doğuran yardımcı süreçlerdeki çalışan işçilerin, Amerikan örneğine göre aşırı ölçüde fazla oluşu.

MAKİNA FARKININ DAĞILIMI

Makinadan makinaya farklılık olduğu söylenmişti. Sovyetler özellikle ilk planda en ileri makinaları kullanmadılar. Bunun bir nedeni, mevcut kapasiteyi metal işleyen makinalara (takım tezgâhları) çevirmek zorunda oluşları. Mevcut kapasiteyi kullanma zorunluluğu, en ileri makina kullanmada önemli bir sınır olur. Yeni getirilen, dışarıdan ithal edilen makinaları da mevcutlarla bir uyma göstermek zorunda. Çünkü makina yapımı ihtisaslaşmış (uzmanlaşmış) ve çeşitli parçaları çeşitli işletmelerde üretilen bir üretim biçimi. Sadece makina yapımı değil, aynı zamanda, üniversal olmayan, makina üretmek demek çok çeşitli makina üretmek demektir. Makinanın kendisinin çeşitli olma zorunluluğu, makina üretiminin uzmanlaşmış ve büyük birimlerde toplanmış oluşu, kalkınma süreçlerinin en güç sorununu yaratır.

Bu, birdenbire çok sayıda makina yapan işletme kurmak ve üretilen makinaları kullanmak. Bu, kalkınmanın daha hızlı olması demek. Bu hız, makina yapan kesimden bütün kesimlere yayılır, yayılmak zorundadır. Makina yapan kesime, ekonominin kalbi denmesinin nedeni budur. Bu neden anlaşılmadan ne kalkınma süreci, ne planlama ve ne de Sovyet deneyi anlaşılır.

Demek olmaktadır ki, bir yandan mokina yapan makinaları üreten kesimler için elverişli olmayan bazı fabrikaları, bu kesim için kullanmaya çalışmak, diğer yandan makina yapan makinaları üreten kesimin kurulmasının çok

yaygın ve çok büyük bir sıçramayı gerektirmesi, ilk planla birlikte en ileri makinaları kullanma amacının gerçekleşmesini engellemektedir. Nitekim Sovyetlerde ileri makinaların kullanılmasına ikinci planla başlanabilmiştir. Kullanımın daha da hızlanması üçüncü planla olur. Bu plandan hemen önce toplanan on sekizinci parti kongresinde zamanın başbakanı Molotov «Herhangi bir makina değil, en ileri makina» sloganını ortaya atmıştır. Bundan sonra, daha modern makinaların kullanımı artmaya başlamıştır. Aşağıdaki tablo, takım tezgâhı yapan kesimdeki makinaların dağılımını göstermektedir.

TAKIM TEZGÂHI YAPIMI KESİMİNDE MAKİNALARIN DAĞILIMI (Yüzde olarak)

	1932	1940
Torna tezgâhı	33.5	22.0
Revelver torna (Otomatikler dahil)	14.6	16.2
Matkap tezgâhı	16.1	19.0
Freze tezgâhı	11.3	11.0
Taşlama tezgâhı	8.3	9.8
Disk kesici	1.8	6.5
Diğerleri	14.4	23.6

Kaynak : A. Omarovskiy, Sovetskoe Stankostroenie i ego rol' v industrializatsii Strani, M. 1948.

Tablo daha ileri makinalara doğru gelişimi ortaya koyuyor.

SOVYET PLANCILIĞINDA SLOGAN

Aslında slogan atmanın tek başına hiç önemi yok. Asıl önemli olan sloganı tutturmak ve etkili bir biçimde kullanmak. Bu anlamda slogan kullanmanın sosyalist kalkınma süreci içinde pek seçkin bir yeri var.

Birçok slogan kullanıldı, Sovyet kalkınma süreci içinde 1925'lerde endüstrileşme tartışmaları başlayınca, en ileri kapitalist ülkeye «yetişmek ve onu geçmek» sloganı canlandı. İlk planla birlikte, ekonomiyi yeni teknikler-le donatmak ön plana geçince, bu slogan iki aşamalı bir özellik kazandı. İlk önceleri, ağırlıkla öne sürülen, en ileri kapitalist ülkeye teknolojik bakımdan yetişmek ve geçmek, oldu. Bu slogan «teknik (teknoloji) her şeyi çözer» biçiminde ortaya atıldı. Daha sonra ise «teknik her şeyi çözer» sloganı yerini «kadrolar her şeyi çözer» sloganına bıraktı. «Kadrolar her şeyi çözer» sloganı ikinci planın sloganı durumuna geldi.

«Kadrolar her şeyi çözer» sloganı üzerinde ayrıca durmak gerekiyor. Çünkü bugünkü Türkiye'de bazı çevrelerce bu slogan tekrar göreve çağrılıyor. Bulanık bir biçimde ve hangi kaynaktan geleceği pek belirtilmeden kadro yaratmanın önemine işaret edilliyor. Kadronun kaynağı önemli olmakla birlikte genel olarak kadro yaratmanın karşısında bulunmanın imkânı yok. Yalnız bu çevreler, bu sloganı önemli ölçüde değiştirip «Kadrolar her şeyi kararlaştırır» biçimine sokmaktadırlar. Kadroların her şeyi çözmesi, çözücü öğenin kadrolar olması başka şeydir, kadroların her şeyi kararlaştırması başka şey. Bu slogan, kararlaştırmak biçimine sokulduğunda, konuya nesnel koşullardan uzak elitist bir özellik getirilmiş olur ki bu önemli bir «katkı» dır.

Slogan 1935 yılında Stalin tarafından atıldı. Stalin'i elitist bir yaklaşımın sahibi yapmak zor. Stalin, bu sloganı Kızıl Ordu Akademisinin mezuniyet gününde yapmıştır. Böyle bir günde, Stalin'in «Kadrolar her şeyi kararlaştırır» demesinin olasılığı yok.

Sloganın atıldığı konuşmanın ilgili bölüğü şöyle: «Eskiden biz, 'Teknik (teknoloji) her şeyi çözer' diyorduk. Bu slogan, teknolojik alanda açlığı ortadan kaldırma ve bü-

tün faaliyet alanlarında, halkımızı birinci sınıf tekniklerle donatmak için en geniş teknolojik temeli yaratmada bize yardımcı oldu. Bu çok güzel. Fakat yeterli olmaktan çok uzak... Ona sahip olan insanlardan yoksun teknoloji ölüdür. Başında ona sahip insanların bulunduğu teknoloji harikalar yaratabilir ve yaratmalıdır.

Bu yüzden bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski 'teknik her şeyi çözer' sloganı şimdi yeni sloganla 'kadrolar her şeyi çözerler' sloganı ile değişmek durumundadır. Şimdi önemli olan budur.» (J. Stalin, Voprosi Leninizma, s. 490).

Kullanılan tek slogan bu değildir, kuşkusuz. Yine, 1930'ların başında her yapılan işte, kurulan işletmede dünyada en büyük olmak amacı geçerli idi. «Dev kuruluşlar», her Sovyet liderinin sık sık kullandığı bir terim idi. Fakat otuzların sonlarına doğru anti-gigantomania (anti-dev kuruluşculuk) kampanyası gelişti. Partinin on sekizinci kongresinde gigantomania mahkûm edildi. Hatta bunun «Trotskist yıkıcıların» işi olduğu ileri sürüldü.

Hangisi doğru? Otuzların başındaki gigantomania kampanyası mı, yoksa otuzların sonundaki anti-gigantomania kampanyası mı? Kullanılan iki slogan birbirini çelmez mi?

İkisi de doğrudur ve sloganlar biribirinizi çelmez. Burada ayrıntısına girilmeden şu söylenebilir: 1930'ların başında ekonomi henüz ileri bir uzmanlaşma ve iş bölümü düzeyine ulaşmış olmaktan uzak idi. Her yeni işletme bu yüzden, bir bütün olarak kurulmak durumunda idi. Bir traktör fabrikası bütün parçaları yapmak zorunda idi. Ayrıca her metal işleyen işletme kendi dökümhanesine, tamirhanesine ve benzerine sahip olma zorunda idi. Bu bakımdan, 1930'ların başında, büyük işletmeler bir teknik-ekonomik zorunluluk idi. 1930'ların sonunda ise ileri bir iş bölümü ve uzmanlaşma (ihtisaslaşma) söz konusu ol-

muştur. Bunun sonucu olarak da 1930'ların başında gigantomania, sonunda ise anti-gigantomania sloganlarına ihtiyaç vardır.

Slogancılık sosyalist düzenin büyük değişim aşamalarında kaçınılmaz bir araçtır. Bütün kitleleri aynı amaçlara çevirmenin vazgeçilmez aracıdır.

Slogancılık liderlik ve liderliğin bir parçası olarak kişilik kültü (personality cult) yaratımı ile elele gider. Liderlik olmadan, kitleleri sürükleyen liderler olmadan sadece slogan atılır ve bu atılan sloganlar, birçok örnekleri görüldüğü gibi, heyecanlı haykırışlar olarak kalır, tutmaz.

Slogancılık, sosyalist planlamanın etik özendiricileri arasında önemli bir yere sahiptir. Ve birçok etik özendiriciden daha saftır, daha etiktir. Diğer etik özendiricilere örnek olarak, işçi kahramanlığı, Lenin ödülü v.b. verilebilir. Bunlar sosyalist yaratış için coşturucu bir işleve sahiptir. Fakat beraberinde, trende şebekeye (serbest kart), iyi evlerde önceliğe sahip olmak gibi akçalı yararları da beraberinde getirir.

PLANCILIKTA AKÇALI ÖZENDİRİCİLERİN YERİ

Plancılık, fiyat mekanizmasına dayanmaz, fiyat mekanizmasını reddeder. Fiyat mekanizması bir deneme ve yanılma mekanizmasıdır. Fiyat denilen göstergelere göre hareket eder herkes, daha doğrusu fiyat göstergelerine göre dener. Bunun sonucunda da başarır ya da yanılır, başaramaz. Fiyat mekanizması başaranlara ödülleri verir, başaramayanlara ceza. Normal ceza iflâstır.

Fiyat mekanizmasında esas oyuncular, (müteşebbisler) girişimcilerdir. İşçi ve diğer çalışanlara figüran rolü düşer, Onlar makinanın birer zinciridirler. Makina durursa, onlar da durur. Girişimci iflâs ederse, makina du-

rür, işçi işinden olur. Girişimci tümden iflâs etmez de, işi aksarsa, girişimcinin kârı azalır, hatta zarar eder. Bu arada bazı işçiler işinden olur, kalanların geliri azalır.

Fiyat mekanizmasında, daha doğru deyişle, bu mekanizmanın iyice yerleşmiş olduğu ekonomilerde, işçi ve çalışanlar becerilerini piyasaya göre geliştirirler. Herkes yüksek gelir getiren becerilerde uzmanlaşmak ister. Piyasada bir değişiklik bunları açmazla karşı karşıya bırakır. Bu durum her gün olur, her gün karşılaşılır. Fakat herhalde en dramatik örnek, sesli sinemanın icadı ile birlikte özellikle Amerika'da sinemalarda çalışan müzikçilerin başına gelendir. Birdenbire hepsi işsiz kaldı.

Fiyat mekanizması bir oyundur. Bu oyunu oynayanların bazıları kazanır, bazıları kaybeder. Gerçekte kazananların olması için kaybedenlerin var olması gerekir. Kaybetmek ve kazanmak birbirinden ayrılmayan iki olgu. Bazen kaybetme yaygınlaşır. Devresel olarak, bütün ekonominin birlikte kaybettiği görülür. Bu da kazanma ve kaybetme ikilisinin zaman içindeki bir görüntüsünden başka bir şey değil. Çünkü zaman içinde, kaybetmenin yaygınlaşmasından önce, mutlak olarak, kazanma yaygınlaşmıştır. Refah bunalımı doğurur, bunalımdan sonra refah. Bu dizi, zorunlu sona kadar, artan derinlikte gelişir, gider.

Fiyat mekanizması böyle çalışmakla birlikte, ekonomiye bir otomatiklik getirir. Herkes düşe kalka ve birbiriyle rekabet ede ede ekonomik yaşantısını sürdürür ve bu ekonomik yaşantı bir gelişme doğurur. Bu bir israflı gelişmedir, fakat yine de gelişmedir. Sadece gelişmeyi doğurmaz, aynı zamanda karşı gücünü fiyat mekanizmasının ve onun dayandığı düzenin «mezar kazıcısı»nı doğurur.

Planlı ekonomilerde, fiyat mekanizmasının yerini, planlama mekanizması alır. Artık düzenin bireylerinin davranışlarını planlar belirler. Bireyler, kollektif olarak planın

amaçlarını gerçekleştirmek durumundadır. Artık beklenmedik kayıplar söz konusu değildir.

Planlı düzende gerçekleştirilmesi gerekli ikili işlev ortaya çıkmaktadır. Bir yandan planların gerçekleştirilmesi, diğer yandan ve daha önemli olarak, planların aşılması işlevleri vardır.

Planların aşılması işlevi, planlı düzenlerin en önemli işi. Aslında planlı düzenlerin aynı zamanda kollektivist düzenler olması ilk bakışta bu önemli sorunu çözer görünmektedir. Çünkü, kollektivist düzende planların başarısının sonuçları doğrudan doğruya kollektivist bütüne akar. Bu bakımdan her çalışan doğrudan doğruya kendisi için çalışıyor demektir. Öyleyse kollektivist planlı düzenlerde planların aşılması sorununun kolaylıkla çözülebileceğinin beklenmesi gerekir.

Yalnız bu bekleyiş eldeki somut deneylerle desteklenmemektedir. Bunun için iki önemli neden ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi, somut deneyler olgun kapitalist düzenlerden geçmemiştir. Emeğin toplumsallaşması sınırlı kalmıştır. Bu yüzden bireyci kalıntılar ortadan kaldırılamamıştır.

İkinci olarak ve bütünüyle bu çalışmada ileri sürüldüğü gibi, bu somut deneylerde materyel güçlerin hızlı bir biçimde geliştirilmesi bir zorunluluk oldu. Hızlı gelişme, kollektif davranış özelliklerinin ortaya çıkışını kolaylaştırmakla birlikte bu çıkıştan önce bireysel davranış özelliklerinden yararlanmayı zorunlu kıldı. Bir başka deyişle, ileride işbölümünü ortadan kaldırmak için, iş bölümünü geliştirmek gerekti.

Böyle bir geçiş yapısı içinde özendirici kullanmak kaçınılmaz görünür. Özendirici etik ya da akçalı olabilir. Etik özendiriciler «kollektif bireyi» yaratmaya yönelik. Akçalı (materyel) özendiriciler, üretime katkıyı akçalı olarak değerlendirmeyi amaçlar.

Lenin'in devrimden hemen sonra bu konu üzerinde durmuş olması, hiçbir kimse için süpriz sayılmamalı. Lenin sosyalist düzenin bireyleri arasında daha büyük başarılar için yarışı kaçınılmaz görmüştür. Yalnız sosyalist yarış (sorevrovanie) ile kapitalist rekabet (konkurentzia) arasında önemli bir ayrılık olduğunu ileri sürmüştür: rekabette kâr amacı güdülür, akçalı yarar temeldir. Buna karşılık yarışta ise kişisel yarar söz konusu değil.

Lenin'in bu çalışması yazıldıktan on yıl kadar sonra önemli bir göreve çağrılır. İlk planın uygulamaya başlaması ile yazı özellikle yayınlanır ve temel bir ilke ve slagon olarak kullanılır. Temelde yazının ilkeleri saklı tutulmaktadır, fakat uygulamada sosyalist yarış yeni bir öz kazanmıştır.

Aradan geçen zamanın en önemli katkısı, «bilimsel-yönetimin», ki burjuva yazınında Taylorizm'e bu ad verilmektedir, işletmelerde büyük bir yaygınlık kazanması. Taylorizmin içeriklerinden birisi işçi ödemelerinin parça başına yapılması. Özellikle 1930'larda yöneticilerin en çok ağırlık verdikleri göstergelerden birisi parça-başına ödemenin yaygınlaştığını gösteren katsayılar. Parça başına ödeme ilkesinin uygulanması ile beraber sosyalist yarış kampanyası akçalı (materyel) bir öğe kazanmış olmaktadır.

Şurası söylenmeli; parça başına ilkesinin, ilke olarak kabulü çok gerilere gider. 1921 yılında, işçi temsilcilerin bazılarının çetin eleştirisine rağmen bu ilke kabul edildi. Yalnız zamanla yaygınlık arttı. Ayrıca eskiden her işçi için ödemelerde eşitliğe yakın bir aynî ödeme varken ve bu, ödemenin büyük bir bölüğünü oluştururken, sonradan gerçekte böyle bir uygulama ortadan kayboldu.

Zaman içinde önemli bir değişiklik de, sosyalist yarışın önceleri kollektif bütünler arasında yapılmasına karşılık, giderek bireyselleşmesi. Fabrikalar ve işçi grupları

arasındaki yarış, daha küçük birimlere doğru kayma eğilimi gösterdi. Bu eğiliş, obezlikça (belirlenmemiş sorumluluk) ilkesine karşı açılan kampanyaya paralel olarak gelişti. Obezlikça, fabrika yönetiminde bir kişinin değil, bir grubun sorumlu olması anlamına gelmekteydi. Plan uygulamasının derinleşmesi ile birlikte edinonaçalie (bir kişi yönetimi) uygulanmaya başlandı. Fabrika ölçüsünde işleyen özendiricilerin sorumluluğu fabrika direktörüne verildi. Fabrika direktörü bu fonu (fond direktore) belirli ilkelere göre dağıtmak ve kullanmak durumundaydı.

1930'ların ikinci yarısında sosyalist yarış yeni bir hız kazandı ve ileri bir dönüşüm yaptı. Bu Stahanov hareketidir ve bu harekette etik ve akçalı özendiriciler aynı ölçüde rol oynamıştır. Hareket bir maden işçisinin, Stahanov'un, adıyla tanınır. Çünkü ilk başlatan odur ve sonra bütün kesimlere yayılmıştır. Bu hareketle o zamanki planlama normları, üretim, kullanma ve işgücü verimlilik katsayıları, altüst oldu. İşçilerin alttan gelen bir çıkışla başlattıkları bu hareket, ekonomide son derece önemli biriktirimlere (tasarruf) yol açtı. Stahanov hareketi ile planlamanın kullandığı üretim ve verimlilik katsayıları büyük ölçüde yükseltildi, kullanım katsayıları büyük ölçüde düşürüldü. Üretimin her kesiminde Stahanov tugay ve birlikleri kuruldu, her kesime büyük bir coşku yayıldı.

Bu hareket neden doğduğu zamandan önce ortaya çıkmadı ve anlamı nedir? Stalin, 1935'de toplanan birinci bütün-birlik stahanovveytz'ler (Stahanov hareketine katılanlar) kurultayında bu soruyu sorar ve şu cevabı verir: «Her şeyden önce, o (Stahanov hareketi), sosyalist yarışın yeni bir çıkışını, sosyalist yarışın yeni yüksek aşamasını yansıtır... Eskiden, üç yıl kadar önce, sosyalist yarışın birinci safhasında, sosyalist yarış, zorunlu olarak, yeni teknoloji ile birlikte gitmezdi. Evet, gerçekten, o zamanlar hemen hemen yeni tekniklere sahip değildik. Sosyalist yarı-

şın bugünkü safhası —Stahanov hareketi— tersine yeni tekniklere zorunlu olarak bağlıdır. Yeni ve yüksek teknoloji olmadan, Stahanov hareketi düşünülmez.» (J. Stalin, Voprosı Leninizma, s. 429).

Etik ve akçalı özendiriciler birlikte kullanılarak yaratılan yeni olanaklar üretime kondu ve planlama, içeriğinde önemli bir niteliksel değişikliğe uğradı.

BÖLÜŞÜM SORUNU

Özendiriciler sorunu bölüşüm sorunundan ayrı düşünülemez. Sosyalist bir düzende ise bölüşüm sadece işgücüne yapılacak ödemelerle ilgili. Ödemelerin yapısı aynı zamanda bir özendiriciler düzeni yaratır, bu bakımdan yukarıdaki sorun ile ilgilidir.

Sosyalist ve de kaçınılmaz biçimde planlı ekonomilerde bölüşüm sorunu Marks'ın Gota Programının Eleştirisi adlı çalışmasında açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çalışma gerek Sovyet plancılığının ve gerekse işgücü ödemelerinin belirlenmesinde en önemli kaynak olmuştur. Denebilir ki, bölüşüm konusunda Sovyet deneyi bu çalışmadaki ilkeleri çok yakından izlemiştir. Bu bakımdan aşağıdaki uzunca aktarma sorunun özü ile ilgilidir:

«Bizim uğraşmak durumunda olduğumuz, kendi temelleri üzerinde gelişmiş bir komünist toplum değil, tersine, tam kapitalist toplumdan çıkmakta olan ve (bu yüzden de) her bakımdan ekonomik, etik ve entellektüel bakımlardan, hâlâ karnından çıktığı eski toplumun doğum işaretleri ile damgalı bir komünist toplumdur. Dolayısıyle, bireysel üretici, toplumdan tam olarak —ayırımlar yapıldıktan sonra— o topluma ne veriyorsa onu alır. Onun topluma verdiği kendi bireysel emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal çalışma günü, bireysel çalışma saatlerinin top-

lamından oluşur, bireysel üreticinin bireysel emek zamanı kendisinin de katkıda bulunduğu toplumsal çalışma gününün parçasıdır, onun payı içindedir. O, toplumdan, [birleşik fona giden kendi emeği ayrıldıktan sonra] şu kadar emek sağladığını gösteren bir belge alır ve bu belge ile toplumsal tüketim araçları yığınından (stokundan) aynı emek miktarına eşit gider (pay) çeker. Bir biçimde topluma vermiş olduğu aynı emek miktarını başka bir biçimde geri alır.

Açıktır ki burada, eşit değerlerin değişimi olduğu sürece meta değişimini yöneten aynı ilkeler geçerlidir. İçeriği ve biçimi değişmiştir, çünkü değişen durumlar altında hiç kimse emeğinden başka bir şey veremez ve diğer yandan, bireylerin sahipliğine bireysel tüketim araçlarından başka bir şey geçemez. Fakat, sonucunun (tüketim araçlarının) bireysel üreticiler arasında bölüşümü söz konusu oldukça, özdeş-metaların değişimindeki ilkeler işler. Bir biçimde belli miktardaki emek, başka biçimdeki aynı miktarda emekle değiştirilir.

Buradan, **eşit hakkın** hâlâ ilkede **burjuva hakkı** olduğu çıkmaktadır. Gerçi ilke ve uygulama artık birbirine kafa tutmaktadır, (çünkü) meta değişiminde özdeşlerin değişimi sadece **ortalama** olarak vardır, yoksa her bireysel durumda değil.

Bu ilerlemeye rağmen, bu **eşit hak** hâlâ devamlı olarak bir burjuva sınırlaması ile lekelidir. Üreticilerin hakkı, sağladıkları emeğe orantılıdır, eşitlik, ölçümün **eşit bir standart**, emek ile yapılmasından ibarettir.

Fakat bir insan diğerinden, fizik ya da kafaca üstündür ve dolayısıyle aynı zaman süresi içinde daha çok emek sağlar veya daha uzun bir zaman çalışır, (bu yüzden) emeğin bir ölçüt olabilmesi için süresi ve yoğunluğuna göre belirlenmesi gerekir. Karşıt durumda ölçüm standartı olmaktan çıkar. Bu **eşit** hak, eşit olmayan emek için, eşit

olmayan haktır. O, herkes gibi sadece işçi olduğundan sınıf farkı tanımaz, fakat dolaylı olarak (zımnen), eşit olmayan bireysel donatımı ve böylece de üretici yeteneği doğal bir ayrıcalık olarak kabul eder. **Bu nedenle, o, içeriğinde, bütün haklar gibi bir eşitsizlik hakkıdır.** Hak, doğası gereği (tabiatı icabı) sadece eşit standart uygulamasından ibarettir, fakat eşit olmayan bireyler ancak [eğer onlar eşit olmayan bireyler değilseler, farklı bireyler olmazlar] eşit bir bakış açısından ele alınırlarsa, şimdiki örnekte sadece işçi sayılmaları ve onlarda başka bir şey bulunmaması ve diğer her şeyin ihmal edilmesi gibi (onlara) sadece belirli bir yandan bakılırsa, eşit standartla ölçülebilirler. Ayrıca bir işçi evlidir, diğeri değil, biri diğerinden fazla çocuğa sahiptir ve bunlar uzatılabilir. Böylece eşit emek vererek ve de toplumsal tüketim fonunda eşit paya sahip olmakla, gerçekte biri diğerinden daha çok alacaktır, biri diğerinden daha zengin olacaktır, v.b. Bu eksiklerden sakınmak için, hakkın eşit olması yerine eşit olmaması zorunludur.

Fakat bu eksiklikler, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan yeni çıkmış olma zamanına rastlayan komünist toplumun birinci aşamasında, kaçınılmazdır. Hak, toplumun ekonomik yapısı ve onunla koşullanmış toplumun kültürel gelişmesinden asla yüksek olamaz.

Komünist toplumun yüksek aşamasında, bireylerin iş bölümüne köleleştiren bir biçimde tabi olmaları ve bununla birlikte kafa ve el emeği arasındaki antitez ortadan kalktıktan sonra, çalışma, sadece yaşama aracı olmaktan çıkıp, yaşantının birinci gereksinmesi durumuna geldikten sonra, bireylerin bütün olarak gelişmesi ile birlikte üretici güçler de arttıktan ve kooperatif servetin bütün kaynakları daha gür bir biçimde akmaya başladıktan sonra ve ancak o zaman, burjuva hakkın dar ufukları bütünü ile kırılabilir ve toplum sonçağına şunları kazır: Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre.

Bir yandan 'emeğin azaltılmamış getirisi (hâsılası)' diğer yandan 'eşit hak' ve 'âdil bölüşüm' üzerinde durdum. Bunu, bir yandan, partimize tekrar birtakım doğmaları, belirli bir zamanda anlamları olup da şimdi eskimiş saçma durumuna gelmiş düşünceleri sokmanın, diğer yandan, partiye kazandırılması büyük çabalara malolan ve şimdi partide kök salan gerçekçi bakışı, demokrat ve Fransız sosyalistler arasında yaygın hak ve diğer süprüntülerle ilgili ideolojik saçmalıklarla saptırmanın nasıl bir cinayet olduğunu göstermek için yaptım.

Şimdiye dek çözümlemelerden bütün ile ayrı olarak, bölüşüm denen şey üzerinde böyle bir gürültü koparmak ve temel ağırlığı onun üzerine koymak, genellikle bir yanılma idi.

Ne biçim olursa olsun tüketim araçlarının herhangi bir bölüşümü, sadece üretim koşullarının (araçlarının) bölüşümünün bir sonucudur. Sonuncu bölüşüm ise üretim biçiminin bir yanıdır. Örneğin, kapitalist üretim biçimi, üretimin maddî koşullarının, sermaye ve toprakta mülkiyet biçiminde, işçi olmayanların elinde olduğu ve kütlelerin sadece kişisel üretim koşullarına, işgücüne, sahip oldukları gerçeğine dayanır. Eğer üretim öğelerinin bölüşümü böyle ise, tüketim araçlarının bugünkü bölüşümü otomatik olarak ortaya çıkar. Eğer, üretimin maddî koşulları işçilerin kooperatif mülkiyetinde ise, bugünkünden farklı bir tüketim araçlarının bölüşümü kendiliğinden ortaya çıkar. Vulgar sosyalizm [ve ondan da demokrasinin bir bölüğü] burjuva iktisatçılarından, bölüşümü üretim biçiminden bağımsız olarak düşünme ve incelemeyi ve dolayısıyle de sosyalizmi, temelde bölüşüme yönelik bir biçimde sunmayı devralmıştır. Gerçek ilişki çok önceden açıklığa kavuşturulduğuna göre, bu geriye dönüş neden?» (K. Marx - F. Engels, Selected Works, s. 323 - 325. Köşeli parantez K. Marx'a aittir. Altını çizen Marx).

Marx, bu önemli çalışmasında, komünizmin ilk aşamasında bölüşümün ilkelerini geliştirmiştir. Bu ilkelerin doğru anlaşılması gerekir, bu ilkelerin doğru anlaşılması son derece önemlidir.

Üretim biçimi değişince, bölüşüm kuralları da değişir. Mülkiyet ortadan kalkınca, toplumsal mülkiyet ile yer değiştirince, mülkiyetten doğan gelirlerin de dayanağı kalmaz. Sadece çalışanlar arasında bölüşüm sorunu kalır. Sınıfsız toplumun bölüşüm ilkesi eşitliktir. Fakat ilk aşamada, bu ilke birtakım burjuva izlerle sınırlıdır, lekelidir.

Yalnız kapitalist izler taşıması, sınıfsız toplumun ilk aşamasında da kapitalist bölüşüm ilkelerinin geçerli olacağı demek değil. Böyle düşünmek yanlış olur. Kapitalizmin bazı kuralları geçerli olabilir fakat bölüşüm kuralları asla. Kapitalizmde işçi, emek gücünün değerini alır. Bu değer, işgücünü sürdürmek için gerekli toplumsal emek ile belirlenir. İşçi, zamanının bir bölüğünü kendini devam ettirmek için, dolaylı olarak, kullanır. Geriye kalan zaman mülkiyet sahiplerinindir. Bölüşümün ilkesi budur. Sınıfsız toplumda ise yaratılanların bir bölüğü üretimi sürdürmek, yeni üretim araçları sağlamak, kollektif gereksinmeleri karşılamak için ayrılır. Geriye kalan, işçiler arasında bölüştürülür. Bölüşümde ilke, katkıda bulunulan emeğin karşılığını, özdeşini almaktır. Asla işgücünün değerini almak değil. Bölüşümün ilkesi, meta değişimi, özellikle küçük meta üreticileri arasındaki değişimin, ilkesidir. Böyle bir ilke işgücüne değerini vermekten, nitelik ve nicelik bakımından ayrı sonuçlar doğurur.

Bu ilk aşamada böyledir. İş bölümü, kafa ve el emeği arasındaki çelişki kalktıktan sonra, üretici güçler yüksek doruklara ulaşınca, katkıda bulunulan emeğe bakılmaksızın eşit bölüşüm ilkesi geçerli olacaktır.

Konuya Engels'in katkısı daha az ilginç ve daha az aydınlatıcı değildir: «İnsanın işgücünü bir meta olma

durumundan kurtarmayı amaçlayan sosyalizm için, emeğin değerinin olmadığı ve olamayacağının anlaşılması çok önemlidir. Böyle bir anlayışın sonucunda, yaşantının gereklerinin gelecekteki bölüşümünü bir çeşit yüksek ücretlerle yönetme girişimleri —ki Bay Dühring sosyalizmin ilkel katkıcılarından miras almıştır— yere düşer. Ondan da saf ekonomik kaygılarla idare edildiği sürece, bölüşümün, üretimin çıkarlarına göre düzenleneceği ve toplumun bütün üyelerinin yeteneklerini maksimum bir evrensellikle geliştirme, sürdürme ve uygulama olanaklarını veren bölüşüm biçiminin, üretimi en çok canlandıracağı (teşvik edeceği) anlayışı çıkar. Bay Dühring'in miras aldığı okumuş sınıfların düşünce biçimine göre, gelecek zamanlarda artık profesyonel hamal ve mimarların olmayacağı ve yarım saat mimar olarak çalışan birinin tekrar mimar olarak faaliyeti gerekinceye kadar bir süre hamal olarak çalışacağı (düşüncesinin) büyük bir garabet olarak görüneceği bir gerçektir. Profesyonel hamallığı sürdüren sosyalizm, doğrusu, çok güzel bir sosyalizm çeşidi olur.

Eğer iş zamanının değerinin eşitliği, bir ortalama olma gereksinmesini göstermeden, işçilerin eşit zaman aralıklarında eşit değerler üreteceği anlamına geliyorsa, bu açık bir yanlıştır. Aynı endüstri kolunda olsa bile iki işçiyi alırsak, onların, bir iş-zamanında üretecekleri değer, işin yoğunluğu ve becerilerine bağlı olarak, her zaman farklı olacaktır. Kendi küremizde olsun olmasın hiç bir ekonomik komün bu kötülüğü gideremez, ve gerçekte bu sadece Dühring gibi kimseler için bir kötülüktür. Öyle ise her işin bütünü ile eşitliği (düşüncesinden) ne kalmaktadır? Bay Dühring'in değerin emekle belirlenmesi ile değerin ücretle belirlenmesi arasındaki ayırımı yapmada yetersizliğinden gayri bir şey değil. Yeni ekonomik komünün temel yasası, ukazesin'den başka bir şey değil: eşit iş-zamanına eşit

ücret. Gerçekten de eski Fransız komünist işçiler ve Weitling, savundukları ücret eşitliği konusunda çok daha sağlam gerekçelere sahiptirler.

Öyleyse bileşik emeğe daha yüksek ücret verilmesi ile ilgili çok önemli sorunu nasıl çözeceğiz? Özel üreticilerin olduğu bir toplumda, becerili işçiyi yetiştirmenin giderlerini özel bireyler veya onların aileleri karşılar, ve bu yüzden de becerili işgücüne verilen yüksek ücret ilkönce özel kişilere gider: becerili köle daha yüksek fiyatla satılır ve becerili ücretliye daha yüksek ücret ödenir. Sosyalistçe düzenlenmiş bir toplumda bu giderler toplumca omuzlanır ve bu yüzden, ürünler, bileşik emek tarafından üretilen daha büyük değerler topluma aittir. İşçinin kendisinin ekstra ödeme istemeye hakkı yoktur. Ve bundan da, bir yan sonuç olarak, işçilerin 'emeğin tüm getirisi' için popüler istekleri konusunda zamanla bir engelin olacağı düşüncesi çıkar.» (F. Engels, Anti-Dühring, s. 238-240)

Engels, Marx'ın düşüncelerine bir açıklık getirmektedir. Ve de bir boyut eklemektedir: işçilerin ve bütün çalışanların beceri elde etmeleri toplumca sağlandığı ölçüde, bundan doğacak yararların topluma dönmesi gerekir.

Bu koşul Sovyetlerde var mıdır? Kuşkusuz vardır. Her türlü eğitim ücretsizdir ve kamu tarafından sağlanır. Bu 1930'larda da böyle olmuştur. Öyleyse, bundan 1930'larda ücret eşitlemesinin yaygınlaşmasını beklemek gerekmez mi?

1930'ların gelişmeleri tam bunun karşısında oldu. 1930'larda eşitleme eğilimlerine karşı kampanya açıldı. Eşitleme eğilimlerinin küçük burjuva sapmacılığı olduğu söylendi. Stalin, eşitliğin sömürüden ve ağır işten kurtulma anlamında eşitlik olduğunu ileri sürdü. Ekim devriminin sömürüden kurtulmada, hızlı mekanizasyonun ise ağır işten kurtulmada eşitlik sağladığını söyledi.

Peki, ücret eşitsizliği hangi gerekçeye dayandırılmıştır? Stalin, bunu yüksek beceriler ile yüksek ödemeler birlikte gitmezse, yüksek becerilerin elde edilmesini isteyenlerin çıkmadığı gerekçesine dayandırdı. Ve bu gerekçe ile Lenin'in zamanında daralma eğilimi gösteren ödemeler, 1930'larda açılma eğilimi gösterdi.

Bu neden böyle olmuştur? Marx'tan alınan aktarmada cevabın ana çizgilerini bulmak mümkün.

SOVYET PLANCILIĞINDA NİTELİKSEL AMAÇLAR

Şu iddia çok duyulmuştur: Sovyet plancılığı, niceliksel ölçütler gözetilecek olunca, başarılı olmuştur. Fakat niteliksel ölçütler söz konusu ise, tam bir başarısızlıktır. Çünkü Sovyet plancılığı sadece niceliğe (kemiyet) önem verir, niteliği (keyfiyet) hiç hesaba katmaz.

Bu iddiayı, Sovyet plancılığı hakkında doğru bilgiler elde etmek olanağı olmayanların ileri sürmesi pek garip olmayabilir: Sadece yanlış bilgiyi yansıtıyor, ya da doğru gözlemlerin yanlış yorumuna dayanıyordur. Örneğin, uzunca süre Sovyetler Birliğinde üretilen ürünler, batılı karşılıklarından daha «hantal» bir görünüşe sahip olmuştur. Bu özellik, hem tüketim ve hem de üretim araçları için ve de bir ölçüde bugün bile geçerlidir. Bundan Sovyet ürünlerinin düşük nitelikte olduğu sonucu çıkartılabilir. Fakat bu sonuç, son derece yanıltıcı olur. Çünkü, görünüş ile kullanım işlevini karıştırmamak gerekir. İki makina aynı kullanım işlevini görebilir, fakat birisi daha gösterişli ve daha parlak olabilir. Parlaklık makinanın kullanımına etki etmez, sadece alıcı üzerinde çarpıcı bir etki bırakır.

Gösteriş, «kullanma değeri» ile ilgili bir özellik değildir; kapitalist düzende ve alıcıların her alanda, kullanma değerini tam tartamadıkları ve işletmeler arası rekabetin

söz konusu olduğu bir ortamda gereklidir; fakat yanıltıcı bilgilerin olmadığı bir düzende, ve böyle bir düzenin uluslararası ölçekte geçerlilik kazandığı bir ortamda gereksizdir.

Bu bakımdan ve böyle bir karşılaştırmaya dayanarak, Sovyet plancılığının niteliğe önem vermediği sonucunu çıkartmak çok basit bir mantıktır ve yanlıştır.

Yalnız bu söylenenlerden Sovyet ürünlerinin her bakımdan mükemmel ve her fabrikanın bütünüyle kusursuz üretim yaptığı sonucu çıkmamalıdır. Böyle bir iddia söz konusu değildir. Söz konusu iddia, Sovyet plancılığının niteliksel özelliklere önem vermediği iddiasının yanlış olduğudur. Sovyet plancılığı başından itibaren kalite sorununu ön planda tutmuştur.

İlk plan uygulamasının ilk sonuçları ile birlikte Sovyet başkentinde çok büyük bir sergi açılmıştır. Burada Sovyet endüstrisinin ürünleri sergilenmiştir. Yalnız bir çeşit ürünler: Sovyet fabrikalarından çıkan, bozuk, kusurlu işgörmez ürünler. Bu sergi ile düşük nitelikteki ürünler bütün açıklığı ile ortaya konmuştur. Böyle bir uygulamanın herhalde başka bir örneği yoktur.

Sadece örnek değil. 1930 yılında toplanmış olan Partinin onaltıncı kongresinde alınan kararlardan birisi şudur: «İşgücünün verimliliği, endüstriyel ürünlerin giderlerinin ve inşaatın değerinin düşürülmesi ile ilgili görevlerde sistematik olarak amaçların gerisinde kalınmaktadır ve bu yüzden de endüstrinin genel sonuçları düşük olmaktadır.

Çok düşük düzeyde olan ve bazı kesimlerde daha da kötüleşme eğilimi gösteren endüstri ürünlerindeki kalite durumu özellikle hoşgörü ile karşılanamaz. Kongre, ürünlerin kalitesi konusunda, ekonomik örgütlerin miktarla ilgili hedeflerin uygulanmasında olduğundan daha az, sorumlu tutulmaması gerektiğini ve kütle üretimi yapan temel kesimlerle ilgili promfinplan'ların (endüstriyel-akçalı planlar) hazırlanması sırasında, her ürünün kalite gösterge-

sinin de gözetilmesini kararlaştırır.» (KPSS v Pezolyutzia i Reşenlah C'ezdov, 1930-1954, s. 39-40).

Kalkınmanın işgücü verimliliğini artırma sorunu olduğuna sık sık değinildi. İşgücü verimliliği aynı zamanda kalkınma ve planlamanın en elle tutulur niteliksel özelliğidir ve sorunudur. Bir kalkınma süreci başarılı mıdır? Bir plan niteliksel amaçlara ulaşabiliyor mu? Bu soruların kesenkes cevabı işgücü verimliliği istatistiklerinde aranmalıdır. Sovyet plancılığının bu açıdan aynası aşağıdaki tablodur.

BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİNDE ARTIŞ HIZI (Yüzde olarak)

	Bütün endüstri	Ağır endüstri
1930	9,7	13.2
1931	7.6	5.6
1932	2.6	6.7
1933	8.7	12.9
1934	10.7	16.9
1935	12.9	18.5
1936	22.0	18.0

Kaynak : Ş. Ya. Turetzkiy, Ekonomiçeskaya Effectivnost' Osvoenia Novoy Tehniki, Planovoe Hozyaistvo, 1936/8.

Aynı gelişmeyi, belli bir üretim için gerekli olan işgücünün gelişmesinde de görmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda çeşitli kesimlerde 100 rublelik ürün için kullanılan toplam işgücünü adam-gün cinsinden görmek mümkündür.

100 RUBLELİK ÜRETİMDE (GROS) KULLANILAN İŞGÜCÜ (ADAM-GÜN)

Endüstri kesimleri	1928	1932	1936
Bütün üretim	4.6	3.4	2.05
Bunun içinde			
Taş kömürü	14.3	12.6	7.1
Demirli metalürji	7.0	5.5	2.7
Makina yapımı	6.6	4.1	2.1

Kaynak : Aynı.

Sekiz yıl kadarlık bir süre içinde aynı üretim için kullanılan toplam işgücü yani işgücü cinsinden hesaplanmış bütün harcamalar, bütün endüstride yarıya, makina yapımında ise üçte bire indi.

SERMAYE KULLANIMINDA BAŞARI GÖSTERGESİ

Kaynakların kullanımı herkesin ilgisini çeker. Düzenlerarası tartışmalarda önemli yere sahip. Ve iddia edilir ki planlı ekonomilerde kaynakların kullanışı israflıdır.

Bu iddianın altında şu yatar: Kaynakların israfsız kullanımı ancak piyasa fiyatlarının göstericiliğine göre hareket edilirse sağlanabilir. Planlı ekonomide böyle bir hareket söz konusu değildir. Fiyatların, yol gösterici, ekonominin öğelerinin davranış ve eylemlerini belirleyici bir rolü yok.

Fiyatların böyle bir rolü olmaması gerçeğinden kaynakların israflı kullanılacağı sonucunun nasıl çıktığı ilginç ve eski bir tartışmadır. Burjuva iktisatının varsayımları içinde ve son derece soyut bir planda düşünülecek olunursa bu sonuç çıkar. Fakat burjuva iktisatının varsayımları içinde kalıp soyut planda düşünmenin gereği ne? Üstelik bunu yapan sayısız «bilim» adamı var.

Soyut planı bırakıp da, somut durum ele alınacak olursa ortaya çıkacak tablo şöyledir: Üretilen ürün için gerekli işgücünü devamlı olarak düşürmeyi amaçlayan, bunu, planlamanın temel görevlerinden biri sayan ve bunu da önceki bölümde belirtilen ölçüde başaran başka bir düzen göstermek güçtür. Aynı şeyler sermaye denilen temel üretim araçları için de söz konusudur. Temel üretim araçlarında önemli olan bunları kullanma süresini artırmaktır. Yalnız bu, işçinin çalışma süresini uzatarak sağlanmamalıdır. Başka bir deyişle, işçinin çalışma süresini

kısaltmak sermayenin kullanılma süresinin azaltılması sonucunu doğurmamalıdır.

Bu ikili gereği karşılayan çözüm biçimi, üretimde vardiya (posta) sayısını artırmaktır. Sovyet çalışma haftası 1930'larda, ileri kapitalist ülkelerden 5 - 6 saat kadar kısadır. Buna karşılık, vardiya katsayısı 1.75 çevresindedir. Bu bütün endüstri için ortalamadır. Ve bu ortalamaya göre, her araç iki kezeyakın bir kullanım görüyor demektir.

Bugünkü dünyada teknik olarak eskime, fizik olarak eskimeden daha hızlıdır. Birçok araç çalışabilecek durumda iken, daha yenisi yapıldığı için üretim dışı bırakılma zorunluluğu ile karşılaşır. Birçok araç fizik ömrünü doldurmadan hurdaya atılır. Eğer vardiya sayısı artırılırsa, kullanım fizik ömre daha çok yaklaşır.

Sovyet ekonomisinde birçok aracın on beş saate kadar çalıştırılması sağlanabilmektedir. Kapitalist ekonomide böyle bir şey söz konusu değildir. Sadece üretim süreci gereği durdurulup tekrar başlatılması mümkün olmayan fırın gibi sermaye araçları sürekli kullanılır.

Kapitalist ekonomide vardiya istisnadır. İstisna olan sadece vardiya değildir. Tek kullanımda bile sabit üretim araçları kapasitenin sonuna kadar kullanılmaz.

Bunun içindir ki kapitalist ekonomilerde, kapasite kullanımı ile ilgili bilgiler birer sır gibi saklanır. Bununla ilgili istatistikler azdır. Ancak bunalım zamanlarında sorun âcilleşince yayınlanır. Ancak bu zamanlarda, bunalım ve diğer zamanlar için kapasite bilgileri elde edilir. Ve bilgilere bakarak söylenecek olan şudur: Ekonominin en canlı olduğu zamanlarda, tek kullanımda bile, kapitalist düzende sabit üretim araçları kapasitenin tamamına kadar kullanılmaz. Yüzde yirmi beş kadarı boş kalır.

Bu durumun nedeni nedir? Şudur: Eğer kapasite tam kullanılır ve örneğin ekonomide iki vardiya uygulanırsa, bugün üretilen ürünler, bugün bağlı tutulan sabit üretim

araçlarının yarısı kadar üretim aracı ile üretilebilecektir. Peki bu durumda ne olur? Üretim aracı üreten endüstriler, üretimlerini azaltmak ve hatta durdurmak sorunu ile karşı karşıya kalırlar. Kapitalist ekonomilerin böyle bir şeye tahammülü yoktur. Kapitalist ekonomiler, mantıkları gereği, kaynakları bir lüks içinde kullanmak zorundadırlar. Kaynak israfı, kapitalist ekonomiler için, hayatın yarısı demektir.

Bu yüzden, sınıflı toplumlarda kaynakların tam kullanımı sağlanamaz, bu yüzden planlama olamaz.

PLANLAMADA FİYATLARIN ROLÜ

Planlamada fiyatların rolü yardımcılık. Karar almada temelli bir etkisi olmaz. Planın uygulanmasının aracıdır. Seçilen amaçlara her aşamada uygunluğu sağlamakta yardımcı bir araç olarak kullanılır.

Bir kez, plan yaparken birtakım bileşik büyüklükler kullanılır. Fiziksel birçok büyüklükler, bir sentetik büyüklük altında toplanır. Çimento iie demir ancak bir değer ile tartılırsa bir araya getirilebilir. Ve planlamada çimento ile demiri bir arada düşünmek sorunu iie sık sık karşılaşılır.

Planlar hem yapılırken, hem uygulanırken sık sık kontrol görürler. Kontrollar arasında kredi kuruluşlarının yaptıkları en önemlisidir. İşletme kredisi olarak kredi kuruluşları ile devamlı temas vardır. Bu temasın değer cinsinden yapılması kaçınılmazdır.

Aynı derecede kaçınılmaz olan bir de şu var: ücret farklılaştırılması yapılırsa, ve bu bir özendirici olarak kullanılırsa, tüketim araçlarının değerleri olması gerekir. Tüketim araçlarına fiyat vermek gerekir.

Bir de bütün olarak özendiricileri düşünmek zorunludur. Özendiricileri fizik büyüklüklere bağlamak olanağı

vardır. Nitekim yapılmıştır da. Şu kadar çift ayakkabı şu kadar ton çivi gibi. Fakat bunların zamanla sakıncaları çıkınca, değer üzerinden özendirici geliştirilmiştir. Bu, planlamada fiyatlar için ayrı bir gerekçedir.

Yalnız fiyatlar otomatik olarak, kendiliğinden oluşmaz. Yine planlama örgütünce belirlenir ve herkese bildirilir. Belirlemede esas ilke yine kullanılan işgücüdür. Fakat bu ilkeden büyük ölçüde sapmalar gösterilir. Örneğin kamunun kullanımını artırmak istediği veya istemediği şeylerin fiyatları düşürülür veya arttırılır.

Fiyatlarda temel ilke «her şey plana göre» ilkesidir. Yoksa «plan fiyatlara göre» ilkesi değil.

PLANLAMADA KARARI KİM VERİR?

Bütün bu söylenenlere bakıp da planlamanın her şeyin üstünde olduğu kanısına varmak mümkün. Böyle bir kanı yanlıştır ve bu çalışmada böyle bir kanı verilmek istenmemiştir.

Planlamada bütün temel kararları siyasal örgüt verir. Sovyet örneğinde bu, komünist partisidir. Ekonominin nereye yöneleceğini, ne tip ürünlerin çıkarılacağını, hızı, verim artışını v.b. parti kararlaştırır. Plancının görevi, bilgi ve sezgisini kullanarak çeşitli dengeler yapmak ve sağlamaktır. Bunları işletmelere göndermek, onlardan alınacak bilgilere göre düzeltmek, tekrar denge yapmak hep planlamanın görevidir.

Planlamada her şeyin dengesi yapılır: yeniden üretim, üretimin dağılımı, yatırımlar, işgücü ve mal dengeleri. Mal dengeleri planlamanın özelliğidir ve plan uygulaması bunlara dayanır. Bütün stratejik malların ayrı ayrı ve ayrıntılı dengesi vardır.

Sovyetlerdeki plan tartışmasını bitirirken neden hep 1930'lar alındığı bir soru olarak akla gelebilir. Buna verilecek cevap kısadır: Çünkü ilginç olan otuzlar. Özellikle kalkınma sorunu ile karşıya karşıya olan ülkeler için ilginç dönem 1930'lar. Ayrıca, bugünkü düzeni belirleyen olgular da otuzlarda geçer. Bu yüzdendir ki «Sovyet deneyi» denince övenin de eleştirenin de aklına 1930'lar gelir. Bunun içindir ki, ekonomisinin karşılaştığı bazı sorunları çözerken Kastro «1930'ların Sovyet sürecini» örnek aldığını söyler.

1960'lar olgun bir Sovyet düzeninin sorunları bakımından ilginç.

Ancak 1960'ların bazı sorunlarının tohumunun 1930'larda atılmış olduğunu unutmamak gerek.

IV

TÜRKİYE'DE PLANLI KALKINMA

CUMHURİYETİN EKONOMİK YAPISINI ANLAMADA BİRİNCİ YANLIŞ

Sadece cumhuriyetin değil, herhangi bir toplumsal yapıyı anlamada ayıklanması gerekli temel yanlışlıkların başında devletin niteliği gelir. Bu sorun, Türkiye deneyinde ayrı bir öneme sahip. Çünkü üzerinde çok durulmuş. Çünkü çok öteden beri Türkiye düzeninde, devletin ayrı ve diğer devletlere benzemez bir özelliği olduğu ileri sürüldü. Çok söylendi. Şimdi de, daha çok bir yaygınlıkla, Cumhuriyet'in sınıfsız bir toplumda ortaya çıkmış olduğu tezi var. Sınıfsız bir yapıda dünyaya gelen modern Türkiye Cumhuriyeti Devletinin de sınıflardan bağımsız olduğu inancı var.

Cumhuriyetin doğum sancıları çektiği zamanda da Türkiye'nin bir sınıfsal yapıya sahip olduğu ileri sürüldü. Bunlar, bir avuç bilinçlilerdi. Kurtuluş savaşı sırasında seslerini çıkarmalarına izin verildi. Sonra Takrir-i Sükûn ile başlayan dönemde, yavaş yavaş fakat gittikçe artan bir şiddetle, sesleri kısıldı.

Bugün cumhuriyetin bir sınıflı olgu olduğunu söyleyenler var. Bunlar da iki bölüm. Bir bölümü, başından beri sınıflılık tezini sürdürenlerin devamı. Diğeri ise, tutarlı bir dünya görüşüne sahip olmamakla birlikte, artık saklanamaz olan gerçeklere gözlerini kapamamak dürüstlüğünü gösterenler. Yalnız bu ikinci bölüme girenler hâlâ ilk yıl-

larında cumhuriyetin sınıfsız olduğu görüşüne bağlı kalıyorlar. Burada, sınıfsızlıktan sınıflı topluma geçiş diye bir süreç ortaya çıkıyor.

Cumhuriyetin başından itibaren sınıfsız olduğu varsayımından hareket, iki türlü sapmaya yol açıyor. Sol ve sağ sapmalar. Bunlara, sol ve sağ yanılgılar da demek mümkün. Basite indirildiğinde sol sapma şöyle: Cumhuriyetin kurucuları, kuruluş sancıları içinde bugünü görebildiler. Bugünü amaçladılar. Bugünkü sınıf çelişkileri ve dolayısıyla derin sömürü düzenini özlediler. Bunun için çalıştılar. Bunda da başarılı oldular. Sol yanılgı, bu.

Sağ sapma ise bunun karşısında. Bunlara göre, cumhuriyet, kurucularının amaç ve isteklerinden saptırıldı. Kurucuların böyle dışa bağımlı, içte çelişkileri keskin bir düzen kurmak diye bir amaçları yoktu. Ancak zaman içinde kendini belli eden saptırma manevraları etkin olabildiği için bugüne varıldı. Sağ yanılgı da, bu.

Her zaman olduğu gibi, sağ ve sol sapmanın birleştiği bir nokta var. Buradaki birleşik nokta kişilere verilen aşırı önem. Tarih içinde kişilerin rolünü abartma iki görüşte de geçerli. Biri, bugünkü kişilerin başarısıyla, diğeri ise başarısızlığıyla açıklıyor. Ama ikisi de kişilerle açıklıyor.

Sağ ve sol sapma olunca, bir de orta yol olacak. Orta yol Türkiye'de bir süre güç kazandı. CHP liderinin sözlerinde ifadesini buldu. Şöyle dendi: Cumhuriyetin Kurucusu'nun yanında, bugün olduğu kadar yetişmiş uzman olsaydı, bugün çok daha değişik olacaktı. Orta yol da kişilere ağırlık veriyor. Cumhuriyetin anlaşılması ve anlatılmasında orta yolcu yanılgı, ortaya çıkan sorunları, yeterl ölçüde yetişmiş uzmanın yokluğunda arıyor. Eleştirilerini kişilerde yoğunlaştırıyor.

Aslında cumhuriyet sınıflı bir dünyaya geldi. Bu dünyada gelişti. Gelişirken egemen olan güçler, kişisel yete-

nekleri, kurucuları ve kurucusu da dahil yöneticilerin gücünü aşan bir özelliğe sahipti. İlerdeki bir-iki örneğin göstereceği gibi cumhuriyetin çocukluk dönemindeki uzmanların yetenekleri, bugünkü uzmanları kıskandıracak bir düzeydeydi. Bunlar fazla etkili olmadı. Olamazdı. Çünkü cumhuriyetin gelişme serüveni, kişilerin gelişme serüveninin çok ötesindeydi.

İlk bakışta, bütün bunları söylemenin kolay olduğu düşünülebilir. İspat etmenin zor olduğu ileri sürülebilir. Fakat cumhuriyetin sınıfsız olduğu alışkanlığını bir an için bir kenara bırakmak mümkün olursa, ispatı da zor değil. Olaylara bakmak yeter. Ancak bütün olaylara değil. Gelişime renk veren, gelişime damga vuran olaylara.

Birincisinin kaynağı, Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri adlı bir kitap. Bugün piyasada yok. Gayet normal. Yazarları, devlet denilen kurum içinde önemli görevler yüklenmiş kişiler. İşletmeler Bakanlığı Müsteşarı K. Apak, Teftiş Kurulu Başkanı C. Aydınelli ve kitabı yazdığı zaman Sümerbank Genel Müdür Muavini, sonradan Genel Müdür, M. Akın. Yazılış tarihi, 1952.

Bu kitapta devlet girişimciliğinin gelişimi anlatılıyor. Verilen bilgiye göre «Sanayi ve Maadin Bankası, 1923 yılından sonra Devletin sanayi ve maadin hayatına fiili müdahale maksadiyle vücuda getirdiği ilk teşekküldür.» Bu kurumun kuruluş öyküsü çok öğretici. 1923 yılında cumhuriyet alevini yakan Parlamento'nun ne eğilimde olduğunu göstermesi bakımından. Kuruluşta, bürokratların ya da «küçük burjuvaların» mı, yoksa başka güçlerin mi egemen olduğunu ortaya koyması bakımından.

Eski dille ama bankanın kuruluşu ile ilgili olarak TBMM'nin «Ticaret Encümeni Mazbatasında» şunlar yazılı: «Vaktiyle tesis olunup elyevm bir kısmı cihetî askeriye ve diğer kısmı Maliye Vekâleti tarafından idare olunmakta olan müessesatı cesimei sınaiyemizin ve Hükü-

metçe peyderpey tesis olunmakta olan diğer müessesatı sınaiyenin inkişafını ve daha müsmir bir surette idaresini istihdaf eden ve biri (Hükümetin bizzat veya efrat ile müştereken tahtı idare ve tasarrufunda bulunan müessesatı sınaiyenin sureti idaresine müteallik kanun layihası) ve diğeri (Sanayi ve Maadin Bankası Kanun Layihası) unvanını haiz olup Hükümetçe tanzim edilip encümenimize havale buyrulan iki kıt'a layihai kanuniye tetkik ve mütalaa olundu.»

Bugünkü dile çevrildiğinde durum şöyle: Cumhuriyetin ilk yılında TBMM'ne iki yasa tasarısı sunuluyor. Bunlardan birisi, hükümetin doğrudan doğruya veya özel kişilerle birlikte sanayi birimleri kurması ve yönetmesiyle ilgili. Bu tasarı, yasa haline gelemiyor. Çünkü, TBMM, devletin doğrudan doğruya işletme kurması olanağını yaratan bu tasarıyı kabul etmiyor. Neden mi? Meclis komisyonunun red gerekçesi çok kısa: «Romanya Hükümetinin (müessesatı umumiyenin ticarileştirilmesi hakkında kanun) unvanı altında 6 nisan 1924 tarihinde neşredilip iktisadî mahiyeti haiz bulunan her nev'i teşebbüsatı resmiyenin usulü idaresine müteallik bulunan kanundan iktibas bulunduğu anlaşılan birinci layihada gösterilen usul memleketimizin ahvali iktisadiyesine nazaran müşkilat icra görülmüştür.»

Red gerekçesi, devlet işletmeciliğinin Romanya'daki bir yasadan alınmış olmasına dayandırılıyor. Bu gerekçeyi, yeteri kadar inandırıcı ve açıklayıcı bulmamak mümkün. Fakat, ikinci tasarının kabul edilişi biçimi oldukça aydınlatıcı. Aynı zamanda komisyon üyelerinin bilgi ve bilinç düzeyinin hiç de geri olmadığını göstermesi bakımından öğretici. Komisyon, «memaliki müterakkiyeyi garbiyede», bugünkü deyişle, ileri batı ülkelerinde devlet tarafından kurulmuş bu tür bankalara rastlanmadığına işaret ediyor. Ancak, ekliyor: «XVIII nci asırda Büyük Fre-

dirlik zamanında Prusya'da ve Katarina zamanında Rusya'da hükümetçe böyle bankalar teşkile edildiği» ve Almanya'da hâlen mevcut bulunduğu «anlaşılmış olduğundan bizde de pek ziyade muhtaç olduğumuz inkişafı sınaiyi istihdaf eden böyle bir bankanın teşkili vücuhu adlde ile münasip olduğu teemmül edilmiştir.»

Ticaret Komisyonunun «müsmir bir surette idaresi pek ziyade mültezem bulunan maadin ve müessesatı resmiyei sınaiye ile sermayesizlik yüzünden düçar atalet olan hususi müessesatı sınaiye ve madeniyenin layıkı veçhile hali faaliyete geçirilmesi» için büyük bir istekle karşıladığı tasarıda Muvazenei Maliye Encümeni, bugünün diliyle, bütçe komisyonu, bir değişiklik yapıyor. Hükümet tasarısının ikinci maddesinin (a) fıkrası şöyle: «Bizzat veya iştirak suretiyle tesisatı sınaiyede bulunmak ve müessesatı sınaiyeyi işletmek.» Toptan reddedilen tasarının temel ilkesinin bir maddesi bu ikinci tasarıya da girmiş durumda. Ancak Meclis, söz konusu tasarıyı kabul ederken yanılmıyor ve bu fıkrayı da değiştiriyor. Bütçe komisyonu bu fıkrayı, şu şekle sokuyor. «a) Bankaya devredilmiş olan müessesatı sınaiyeyi, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek, b) İştirak suretiyle tesisatı sınaiyede bulunmak ve işletmek.»

Örneğin mesajı çok açık değil mi? Meclis'in komisyonları, hükümete doğrudan doğruya işletme kurma yetkisini çok gördü. Ancak özel kişilerle birlikte işletme kurulabilirdi. Meclis genel kurulunda tartışıldı. Hükümet, teklifinden geri döndü. Yasa, böyle çıktı.

Şimdi, sanayi ve sanayideki devlet işletmeciliğini bırakmanın zamanı. Bu bölümde ve ilerdeki bazı bölümlerde tekrar karşılaşmak üzere. Tarımda ne oldu? Özellikle toprak reformuna ne oldu? Mustafa Kemal'in, cumhuriyetle birlikte bir toprak reformu yapmak istediğini gösteren işaretler var. Meclis'lerin açılışında toprak reformu iste-

ğini dile getirişi, toprak reformunu meclislerin «himmetine» bıraktığını bildirmesinden belli. Ama neden yapamadı?

Neden yapamadığının açıklamasını, Sabiha Sertel'in roman gibi okunan anılarında bulmak mümkün. Bundan elli yıl kadar önce de zamanın bazı ilericilerinin zamanın bazı yöneticileriyle konuşmalar yaptıkları anlaşılıyor. Sertel ile 1923 yılının CHP sözcülerinden Mazhar Müfit tartışıyorlar. Bundan sonrasını Sabiha Sertel anlatıyor: «Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi: Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslarından Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkânsız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.» (Sabiha Sertel, Roman Gibi, İst. 1969, s. 76)

Mustafa Kemal'in, şu veya bu biçimde, bir toprak reformu yapmak istediğinden kuşku duyulmamalı. Yapamayış nedenini de en iyi bir şekilde CHP sözcüsü açıklıyor. Üstelik çok büyük bir dürüstlükle. Mustafa Kemal'in, daha sonraki yöneticilerin hazırlatıp gerçekleştiremedikleri tasarılar, bunun böyle olduğunu gösteriyor. İlerde buna da değinilecek.

Şimdi tekrar sanayi ve devlet girişimciliğine dönmenin zamanı. 1924 yılında, Cumhuriyet'in «bürokratların yönetiminde» kurulduğunu düşünenleri şaşırtan bir uygulama ile TBMM, devlet işletmeciliğini reddetti. Ancak sekiz yıl sonra, 1932 yılında, bu ilkeyi kabul etti. 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi kuruluş yasası çıktı. Kabul edilen yasaya göre Devlet Sanayi Ofisi'nin temel amacı şöyle: «Büyük sanayiden mâdut olup memleketin sürüm şartları dolayısıyle, ancak mahdut miktarda tesisine müsait bulunan veyahut mevzuu fevkalâde himaye tedbirleriyle

sürümü hükümetçe temin olunan sanayie ait fabrikaların tesisine ve bunların mukavelelerinde mevcut olan işletme şartlarının tatbikatına İktisat Vekâletinin vereceği direktifler dahilinde nezaret etmek.»

Devlet, doğrudan doğruya işletme kurabilecek. Güzel. Fakat bu güzellik ne kadar sürüyor? Sadece bir yıl. Bir yıl sonra, Devlet Sanayi Ofisi, «ilga» ediliyor. Henüz ne getirdiği, ne getirebileceği saptanmadan, görülmeden. Yerine, bir yıl sonra, Sümerbank kuruluyor. Değişikliğin sebebi de Sümerbank'ın «Esbabı Mucibe Layihası»nda şöyle açıklanıyor: «Hususi sanayi müesseselerine şimdiye kadar müessir bir kredi yardımı yapılmaması esbabı tahlil edilince hakiki ve en mühim engel olarak bu vazife kendisine verilmiş olan müessesenin hareketli bir sermaye ile mücehhez olmamış bulunmasında görülür. Sümerbank kanun layihasında bu noksanı peyderpey izale edecek tedbirler alındığı gibi hareketli sermayenin en az yarısını Bankanın iştirak ve alâkası bulunmayan hususi sanayi müesseselerine kredi olarak tevzi etmesi kanunî bir mecburiyet olarak ifade edilmiştir.»

Bürokratlar egemen olacak ve bu egemenlik içinde devlet işletmeciliğine ancak ve ancak özel kesimi geliştirmek için izin verilecek. Böyle bürokrasi, böyle bürokrasiye dayalı devlet anlayışı olmaz. Olacak olan şu: Ya bürokrasi egemen değil. Ya da bürokrasi, egemen olan başka güçlerin emrinde. Başka bir deyişle bürokrasi, yalnız Türkiye'de değil dünyanın her yerinde olduğu gibi, ancak egemen sınıfların izin verdiği ölçüde etkin olabiliyor. Bürokrasi, egemen güçlerin kuyruğuna takılıyor.

Bu anlamda, şu gözlem son derece ilginç. Yazarı, «ilerici» bir noktadan hareketle giderek sermayeye sığınmış birisi: «Celâl Bayar da geniş yönetici kadronun tâ Meşrutiyetten beri içinde idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir gibi önemli yerlerde temsilcisi, son Osmanlı Mebu-

san Meclisinden beri milletvekili, Millî Mücadelede ve ondan bu yana Bakan, Başbakanı Böylesine dolu siyasî hayatın tecrübeleri, dersleri, asker ve sivil bürokrasinin ve onunla beraber aydınlar zümresinin daha Atatürk hayatta iken bile Halk Partisi iktidarının elinden kaydığını Bayar'a da sezdirmişti elbet.» (Samet Ağaoğlu, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İst. 1972, s. 143)

Cumhuriyeti anlamadaki birinci yanlışı özetlemenin ve bütün açıklığıyla vurgulamanın sırası geldi. Kısaca, şöyle: «Ve modern devlet, yine de sadece burjuva toplumun, işçilerin olduğu kadar bireysel kapitalistlerin de tecavüzlerine karşı, kapitalist üretim biçiminin dış koşullarını desteklemek için, görevlendirdiği bir örgüttür. Modern devlet biçimi ne olursa olsun, özünde kapitalist bir makinadır, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal kapitalin ideal olarak kişilikleşmiş biçimidir. Üretici güçleri daha çok eline aldıkça, gerçekte daha çok ulusal kapitalist olur ve daha çok vatandaşı sömürür. İşçiler, ücretli işçi, proletarya olarak kalırlar. Kapitalist ilişkiler ortadan kalkmaz. Aslında, daha da kıvama gelir. Fakat kıvama gelmekle, o artık yuvarlanma noktasına gelmiştir. Üretici güçlerin devlet mülkiyetinde olması, çelişkinin çözümü değildir, fakat onun içinde çözülmenin öğelerini oluşturan teknik koşullar gizlidir.» (F. Engels, Anti-Dühring, s. 330 - 331)

TÜRKİYE EKONOMİSİNİ ANLAMADA İKİNCİ ÖNEMLİ YANLIŞ

Birinci yanlış, Türkiye ekonomisini anlamaya çalışırken, cumhuriyeti ve cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan modern devleti, sınıflardan soyutlamakla ilgili. Buna, önceki bölümde değinildi. İkinci yanlış, ekonomiyi, kendi tarihinden kopuk olarak düşünmek; ekonomideki gelişmeleri

teknoloji ve teknolojik zorunluluklardan soyutlamakla ilgili. İkinci yanlış, bu bölümde ele alınıyor. Cumhuriyetin, bir tarihsel boşluk içinde dünyaya gelmediği ve gelişiminin, bu arada özellikle devletçilik girişiminin teknolojik zorunluluklarla ilgisi gösteriliyor.

Tabii, birkaç örnekle. Örneklerin ilki, devlet işletmeciliğinin tarihsel geçmişi ile ilgili. Eskiden de vardı. Yoktan keşfedilmedi. Bir yabancı araştırıcının kitabından alınan şu özetin gösterdiği gibi: «Maden ve sanayi işletmelerinin büyük bir kısmı devlet malıydı. Buralarda daha çok gemi, silâh, cephane, ünİforma, eyer, semer gibi eşyalar yapılırdı. Genellikle askerlerin elinde bulunan ve angarya usulüyle işletilen bu kurumlar büyük önem taşırdı. Dördüncü Murat döneminde (1609 - 1640), devlet elinde, silâh ve çadır yapımıyla uğraşan kurumların yanında, 5200 işçi çalıştıran tersaneler, tabakhaneler, bir kereste fabrikası, bir kâğıt fabrikası, 70 cam imalâthanesi, boyahaneler ve dokuma tezgâhları bulunmaktaydı. Hammer'in bildirdiğine göre, 17. yüzyıl sonunda kurulan bir top dökümhanesinde bir topçu albayın emri altında, 'on köy halkı' çalışmaktaydı. Onaokuzuncu yüzyıl başında gemilere halat yapan bir imalâthanede bin işçi bulunuyordu. Bir başka imalâthanedeyse, 'ordu ve halk ihtiyacı için' günde 600 fes yapılmaktaydı.» (K. Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İst. 1973, s. 26)

Cumhuriyetin ilk dönemlerine «damgasını vuran» devlet işletmeciliğinin böyle bir geçmişi var. Fakat, cumhuriyet ellinci yaşına yaklaşırken ön plana çıkan teşvikçilik uygulamasının, özel girişimleri canlandırma amacıyla kamu olanaklarını seferber etme uygulamasının, bir geçmişi yok mu? Şüphesiz var.

Şöyle: Türkiye'de ilk özel girişimleri teşvik yasası 1913 yılında çıkarıldı. Osmanlı'nın son zamanlarında, büyük bir kargaşalığa karşın, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı

Sanayi Teşvik Kanunu çıkarmaktan geri kalmıyor. Osmanlı'nın yerine kurulan Cumhuriyet Hükümeti de, cumhuriyetin ilk yılında bu yasayı uygulamaktan geri kalmıyor. 1923 yılında sanayii teşvik kanunundan yararlanan işletmelerin sayısı, 342.

Bir kez, sanayi teşvik yasasını çıkarmak için sanayicilerin etkin olması gerek. Uygulamak için de. Ayrıca var olan teşvik sisteminin daha da geliştirilmesi amacıyla değiştirilebilmesi için de ortada bir güç gerek. Bu gücün varlığı, kendisini, Lozan görüşmelerinin kesildiği aralıkta, 17 şubat ile 4 mart arasında, toplanan İzmir İktisat Kongresinde belli ediyor. Kongreye 1135 delege katılmış. Kongredeki işçi grubuna Aka Gündüz; Sanayi grubuna Selâhattin Bey (Ayvalık); çiftçi grubuna Kâni Bey (Manisa); tüccar grubuna Alaiyelizade Mahmut Bey (Gediz) başkanlık etmiş. Kongrece kabul edilen sanayi grubu istekleri arasında şunlar da var:

1 — Sanayi Teşvik Kanununun yedinci maddesinin beşinci fıkrasında sözü geçen hammaddeler listesinin, sanatın gerçek yararına uygun şekilde hazırlanmasında sanayicilerin oyunun alınması;

2 — Kanundaki vergi dışı bırakma işleminin genişletilerek uygulanması;

3 — Yerli mallarımızın, dış piyasayla fiyat farkları yüzde 20 arasında bile olsa tercih edilmesi, eksiltmelere katılacak dış piyasa mallarının gümrüklenmiş mallar olması;

4 — Sanayi örgütlerini ve yan tesislerinin kurularak işletilmesi için hükümetin parasız olarak 5 dönüm araziyi sanayiciye bırakması ve tasarruf senedi verileceğini bildiren maddenin işletilerek uygulanması;

5 — Sanayi teşvik kanununa göre tanınan muafiyetlerin, yalnızca Türkiye vatandaşlarına uygulanması, Türk

sanayi şirketlerinden sermayesinin yüzde 75'i Türklerin elinde olanlara bağışlanması;

6 — Sanayi teşvik kanununun kalan 5 yıllık süreden başka, 25 yıl daha uzatılması;

7 — Her yıl sergiler açılarak başarılı sanayicilere ödül verilmesi;

8 — Kadın, erkek bütün halkın, mülkî ve askerî memurların yerli malı kullanmasının zorunlu olması.

Sanayicilerin istedikleri, mevcut bir yasanın genişletilmesi ve uzatılması. Bir de, bugünkü sanayicilerden farklı olarak, özendiriciler sisteminin büyük ölçüde «ulusal» sanayie uygulanması.

1924 yılında devlet işletmeciliğiyle ilgili yasa tasarısını reddeden Cumhuriyet Meclis'i, sanayicilerin isteklerine uygun olarak, yeni bir yasa ile 1913 yılındaki teşvik kanununun bazı maddelerini değiştirdi. Özel sanayicilere yeni kolaylıklar getirdi. Sanayicinin kullanacağı hammaddeye gümrük bağışıklığı tanındı. Ancak sanayiciler bununla da yetinmediler. 1927 yılında yeni bir sanayii teşvik yasası kabul edildi. Yeni yasa, yeni özendiriciler getirdi. Bunların bir bölümü şöyle:

1 — Teşvik edilecek özel işletmelere, belediye sınırları dışında olmak şartıyla, 10 hektara kadar bedelsiz arsa verilmesi, belediye sınırları içindeki hazine arsalarının ise bedeli 10 taksitle ödenmek üzere satılması;

2 — Müsakkafat, arazi, kazanç vergileriyle, bu vergilerin özel idare ve belediyelere ait kısımlarından, ayrıca maktu zam vergisi, inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden muaf tutulması;

3 — Sınai işletme kurma amacıyla çıkartılacak hisse senedi ve tahvillerin damga resminden muaf tutulması;

4 — Yatırımlarda kullanılacak her türlü inşaat malzemesinin, üretimde kullanılacak hammaddelerin, yatırım mallarının gümrüksüz ithali;

5 — Sınai işletmelerinin yapı malzemesi ile makina ve gereçlerinin yurt içi demiryolu ve deniz yolunda yüzde 30 indirimle taşınması, bu indirimden yararlanmayacak olanlara aynı miktar prim verilmesi;

6 — Bakanlar Kurulu kararıyla sınai kuruluşlara, yıllık imalât değerinin yüzde 10'una kadar prim verilmesi;

7 — Sınai kuruluşlar için gerekli tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin indirimli fiyatla sağlanması ve bu indirimden yararlanmayacak işletmelere indirim karşılığı prim verilmesi;

8 — İthal malına oranla yüzde 10 pahalı da olsa kamu kuruluşlarının yerli malı kullanma zorunluluğu.

Cumhuriyetten önce başlayan özel girişimciliği teşvik sistemi, cumhuriyet döneminde sadece hız kazanıyor. Ve 1930 yılında ortaya çıkan devletçiliğe rağmen önemini yitirmeden devam ediyor. Tablo bu devamlılığın göstergesi.

TEŞVİK SİSTEMİNDEN YARARLANAN FİRMALARIN SAYISI

Yıllar	Sanayi İşletmeleri
1923	342
1927	470
1932	1473
1933	1397
1934	1310
1935	1160
1936	1101
1937	1116
1938	1160

Kaynak : Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İst. 1940, s. 83 - 85

Bir örnek daha. Bu da aşarla ilgili. Tarımdan alınan vergi. İzmir İktisat Kongresinde tarımcılar bu verginin kaldırılmasını ister. Sanayiciler, kaynak daralmasından en-

dişe ettikleri için, karşı çıkar. Cumhuriyet hükümeti de, 1927 yılında sanayicileri teşvik yasasını çıkardıktan bir yıl sonra aşar vergisini kaldırır. Ancak bütün bunlardan aşar vergisini kaldırma isteklerinin cumhuriyet döneminde ortaya çıktığı sanılmamalı. 1908 ağustosunda «bir Osmanlı sosyalisti» olarak Meclis-i Mebusan'a giren Dimitri Vlahof Efendi'nin Meclis kürsüsünden yaptığı konuşma ile aşarın kaldırılışı arasında 20 yıllık bir zaman var: «Halk için zararlı ve pek ağır olan bu vergi adalete de aykırıdır. Aşar vergisi, safi varidatın yüzde 33, 40, hatta 52'sini teşkil ediyor. Bu vergi bir an önce kaldırılmalı ve başka bir vergi onun yerine geçmelidir. Bu vergi ne kadar hafif olursa, ehalimiz diğer eraziyi ekilmiş toprak haline getirmeye o derece çalışacaktır. Fakat bir yandan da hükümet o nisbette çalışmalıdır. Toprağı ekip biçenler için kredi agrikol (tarım kredisi, Y.K.) ihdas etmelidir. Hükümet bazı tedbirler alsın. Makinalar getirsin, ehaliye kolaylık göstersin. Kimyevî gübre getirsin, ehaliye dağıtsın. Ziraat okulları açsın, her yere ziraat öğretmenleri göndersin... Hükümet, çiftçilerin aşar vergisi olarak verdikleri paraların ancak yüzde 44'ünü eline alır. Resmî istatistiklere göre yüzde 56,3'ü mültezimlerin eline geçer.» (A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm, 1848 - 1925, İst. s. 79 - 80)

Cumhuriyeti anlamada önemli bir öğe olan tarihsel birikimle ilgili olarak bu kadar yeterli. Biraz da teknolojik zorunluluklar üzerinde durmak gerekli. Bunun içinde de önce, Afet İnan'ın derlediği ve Birinci Sanayi Planı olarak bilinen ve aslında Başbakanlığa «İktisat Vekâleti Raporu» olarak sunulan belgeye göz atmak gerekiyor. Belge konuyla ilgili olduğu kadar zamanın «uzmanlarının» üstün yetenek ve öngörüsünü göstermesi bakımından da ilginç: «Bu münasebetle bilhassa ehemmiyetli bir noktayı tebarüz ettirmek isterim; büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî münazaalara ve ihtilâf-

lara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Bazı ziraî memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir.» (Prof. Dr. Afet İnan'ın derlemesi, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972 s. 3)

Üstün bir kehanet ve açıklık örneği. Örnek, cumhuriyetin karşılaştığı ekonomik tehlikeyi, emperyalizmin ekonomik programını, ortaya koyuyor. Tehlikenin bilinci açık. Bir tarım ülkesi olarak kalma tehlikesiyle karşı karşıya. Bir korunma ihtiyacı var. Bu ihtiyacı, devletçilikle en çok ismi beraber geçen İsmet İnönü de görüyor: «İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi.» (Kadro, Teşrinevvel 1933)

Tarımsal bir hammadde ülkesi olarak kalmamak için sanayileşmenin zorunluluğu açık olmalı. Bunun üzerinde fazla söze gerek yok. Peki, sanayileşmede neden «devletçilik»? Burada açıklık gerekli. Açıklık teknolojik zorunlulukla ilgili.

Şöyle: Sanayileşilecek. Ancak sanayileşmek, ister dış ticarete açık olsun isterse açık olmasın, ekonomik olarak çalışabilen büyük işletmelerle mümkün. Çünkü, Türkiye bu sorunu duyuncaya kadar dünya teknolojisi gelişmiş, büyük işletmeleri ortaya çıkarmış. Bu zamanda Türkiye'de toplam olarak büyük bir özel sermaye olmakla birlikte, teker teker özel kapitalistlerin sermaye birikimleri büyük işletmeleri kurmaya yeterli değil. Öyle ise ne yapmalı? Cevap açık: Büyük işletmeleri devlet kurmalı. Böylece hem sanayinin dayanak noktaları yaratılmalı, hem de

özel sanayinin gelişme yolları açılmalı. Çoklarının şaştığı «devletçilik» uygulamasının arkasındaki tarihsel ve teknolojik gerekçe bu.

Bu soruda söylenenlerin de bir tarihsel ve teknolojik özetini yapmak mümkün. Bu özet, Türkiye'de ortaya çıkan gelişmelerin başka yerlerde ve başka tarihlerde de ortaya çıktığını gösteriyor: «Kendisini kapitaliste dönüştürmek isteyen her para veya meta sahibinin kontrol etmesi gerekli minimum değer toplamı, kapitalist üretimin gelişiminin çeşitli aşamalarıyla birlikte değişir ve belirli aşamada, üretimin özel ve teknik koşulları nedeni ile, çeşitli üretim alanlarında değişiktir. Kapitalist üretimin en başında bile, bazı üretim kolları, tek tek kişilerin ellerinde henüz toplanmamış bir minimum kapitali gerektirir. Bu, kısmen, Colbert zamanındaki Fransa ve çağımıza dek birçok Alman Devletinde olduğu gibi özel kişilere devlet sübvansiyonu verilmesine, kısmen de bugünkü modern anonim şirketlerin öncüsü olan ve sanayi ve ticaretin bazı kollarının sömürüsü için yasal monopole sahip sosyetelerin kurulmasına yol açar.» (K. Marx, Capital, s. I, s. 309)

TARİHİN METALAŞMASI

Tarihsel süreç, bir metalaşma süreci. Tarih içinde ürünler metalaşır. Fakat sadece maddesel ürünler değil. Her şey: işgücü ve bu arada tarihin kendisi.

Sınıflı toplumlarda tarihin metalaşması kaçınılmaz. Engels bunu olanca açıklığı ile ortaya koyuyor: «Burjuvazi her şeyi metaya çevirir, bu arada tarihi de. Doğası gereği, varolma koşulları gereği, bütün metaları çarpıtmak onun (burjuvazinin) ayrılmaz özelliğidir. O (burjuvazi) tarihi de çarpıtmıştır. İçinde tarihin çarpıtılmasının burjuvazinin yararlarına en çok uyduğu çalışmalara, her şey-

den daha çok ücret ödenir.» (Arhiv Marksa i Engel'sa, t. x. M, 1948, s. 104)

Cumhuriyet tarihinin ekonomik oluşumunda en önemli olay devletçilik deneyi. Bu bakımdan cumhuriyetin ekonomik politika tarihi yazılırken, en ilginç sorun burada yatar. Bir başka deyişle tarihin çarpıtılması en çok burada kendini göstermelidir ve gerçekten de gösterir.

Bu sınırlar içinde cumhuriyet tarihinin metalaştırılması işlevi «Kadro» dergisi çevresinde toplananlara düşmüş. Kadro'cular omuzlarına düşen bu görevi büyük bir içtenlikle yüklenmişler. Özellikle iki noktayı vurgulamışlar. Bunlardan birisi o zamanlar Türkiye düzeninde bir «sınıflar harmonisi» olduğu. İkincisi ise devletin sınıflardan bağımsız, «sınıflar üstü» bir özellik taşıdığı. Bütün bunların sonucu olarak da Türkiye düzeninin «ulusal» bir düzen olduğu ve ulusal düzen olmanın ise her türlü sınıfsal özelliklerin önemini kaybettirdiği.

«Kadro» bunu yaydı. Kadro'da devrin yöneticileri yazdı. Sınıf harmonisi olduğunun iddia edildiği dönemde gerçekten sınıf harmonisi kurulmaya çalışıldı: İşçi hareketlerinin ve de grevlerin, cumhuriyetin başından beri devam eden eylemlerin, sonunun alınma dönemi 1935'ler. Ve de sınıf harmonisinin var olduğu dönemde, sadece, mülkiyetli sınıfların doğuşu güçlendirildi: Toprak ürünlerinin fiyatları desteklendi; kamu yapımlarının çoğu özel kişilerin müteahhitliğine bırakıldı. Türkiye'nin ilk büyük kapitalistleri, kuşkusuz, devletçilik döneminin birincil ürünleridir. Ve bütün bunlar yapılırken, devletçilik düzeninin, kapitalist özel girişim özgürlüğü ile hiçbir ilgisi olmadığı ileri sürüldü.

Bugün bile, «Ah o mutlu günler» özleminin bazı çevrelerde canlılığını hâlâ saklı tutmasında Kadro'cuların katkısı gerçekten inkâr edilemez.

Sınıflı toplumlarda, tarihi metalaştıranlar sadece tarihi yazan veya yorumlayanlar değildir. Onu yapanların katkısı da azımsanamaz. Bunların konuşma, hatıra v.b. bildirilerinde, tarih kişilerin anlaşılmaz, genellikle hiç bir temele dayanmayan itişmelerinin ve de yanılgılarının öyküsünden başka bir şey değildir. Bu yüzden de, tarihi yapanların, gelecek tarihçilere bırakmak istedikleri belgeler arasında, özellikle kaybedenler için «çok çalışkandı, vefakârdı; yazık oldu asıldı.» veya «cesurdu, vatanını çok severdi, beraber çalışmaktan büyük haz duymuşumdur; yazık oldu asıldı.» gibi deyişleri görmek mümkündür. Sanki asma işini Adam Smith'in «gizli eli» yapmaktadır; ya da bunlar bu zahmetli işi kendileri üstlenmektedir.

Bunlar, soğukkanlılıkla, belki bilinçsiz bir bilinçle fakat mutlaka düşünülerek bırakılmış miras. Asıl değerli olan düşünülmeden ve de kızgınlıkla söylenen sözler. Bunlar, son derece kıymetli mirastır. Örneğin 1950-60 döneminin ünlü petrol kanununun mecliste tartışılması sırasında İ. İnönü'nün savunma biçimi son derece ilginç. O zamanın parlamento çalışmalarını dikkatle ve yakından izlemiş olan şair ve gazeteci Mehmed Kemal, 1960'dan sonraki bir yazısında şu bilgiyi veriyor: İ. İnönü bu kanunun çıkmaması gerektiğini anlatıp, karşısındakileri ikna edemediğini görünce, Demokrat Partili mebusların oturduğu sıralara döner ve kızgınlıkla «eğer bunu kanunlaştırırsanız, fındık bahçelerinizden olursunuz» der.

Kurtuluş savaşının bu önde gelen kişisinin düşünce sistemi içinde, Türkiye'yi yönetmede bahçelerden olmanın endişesinin yeri büyük. Emperyalizmin tehlikesi karşısında harekete getirilmesi gerekli korku bu. Bu, anlaşılan, söz konusu kişinin, somut deneyimlerinin bir sonucu. Yalnız yine de tarihle sınırlı kaldığı sonradan anlaşılıyor. Sonradan anlaşılıyor ki, aradan geçen zamanda önemli değişiklikler olmuş. Bir kez, emperyalizm artık

mecbur kalmadıkça, fındık bahçelerini işgal etmiyor. Aynı amacı daha «nazik» yöntemlerle gerçekleştiriyor. İkinci olarak, aradan geçen zamanlarda, Türkiye yönetimindeki mülkiyetli sınıfların içinde bahçe sahiplerinin egemenliği zamanla erîmeğe yüz tuttu. Başka mülkiyetli sınıfların ortaklığı arttı. Bunların doğuşunda, İ. İnönü'nün uygulamaları birinci etken. Fakat İ. İnönü'nün bu değişiklikleri anlaması için tekrar iktidara gelmesi gerekiyor. Ve iktidara geldiğinde, daha önce kaldıracağını iddia ettiği kanunu, kaldırmayı bırakınız, sadece yenilerini ekliyor.

Eylem herkes için öğretici. Sadece mülkiyetsiz olanlar için değil.

1923 - 1929 DÖNEMİNİN ANA ÇİZGİLERİ NELERDİR?

Bu dönemin temel çizgisi devletin de katılması ile kapitalistleşme sürecini hızlandırmağa çalışmak. Tarımda ve tarım dışında bu çizgi nesnel bir görüntü olarak ortaya çıkar. 1925'de başlayan kadastro çalışmaları, 1926'daki Medenî kanun toprak üzerinde mülkiyetin yasasal olarak perçinleşmesine, ve dolayısıyle de toprağın sahip değiştirme olanağına kavuşmasına imkân verdi. Bu çabalarla toprak değişim konusu olabilirdi. Aynı biçimde aynî olarak alınmakta olan aşar kaldırıldı. Bunun yerine para ile ödenmek mecburiyeti olan ve araziye göre alınan bir vergi kondu. Nitelik bakımından bu değişim, tarımda metalaşma sürecini artıracak özde. Bu vergi değiştirmesi ile tarım kesiminin piyasa ile temas zorunluluğu artmış oldu. Çünkü artık, verginin ödenmesi için ürünün önce pazara getirilip, para ile değiştirilmesi gerekmektedir. Yalnız nitelik bakımından önemli olan bu gelişme, nicelik bakımından büyük düzeylere ulaşamadı. İktidarın o zamanki yapısı, yeni verginin önem kazanmasını önledi.

Tarım dışı kesimde kapitalistleşme sürecinin önemli bir yapıtı 1924'de kurulan İş Bankası. İş Bankası özel girişimcilere kredi vermek amacı ile kuruldu. Ve giderek bu amacı aşarak özel girişimlere doğrudan katıldı. 1925 yılında ticaret ve sanayi odalarının kurulmasına imkân veren kanun çıktı.

Dönemde yabancı sermaye için sık sık davetiye gönderildi. Yabancı sermayeden istenen tek koşul onların ülke kanunlarına uyması. Yabancı sermayenin monopol yaratmasından korkulmadı. Örneğin, tuz, petrol ve benzin monopolü Amerikan firmasına, kibrit ve çakmak monopolü bir Türk-Amerikan firmasına, alkol ve içki monopolü bir Polonya firmasına verildi. Bunların birinin karşılığında 10 milyon dolar borç alındı.

Lozan antlaşması 1929'a kadar Türkiye yönetiminin koruyucu gümrükler koymasını önledi. Anlaşmaya göre Türkiye, gümrükleri, 1929'a kadar son Osmanlı gümrükleri düzeyinde tutmak zorunda idi. Bu bakımdan 1929'a kadar kapılar açık. Yalnız, bu böyle olmakla birlikte, hükümet bu eksikliği gidermenin yollarını buldu ve bu yolları cömertçe kullandı. 1927'de çıkarılmış olan Sanayii Teşvik Kanunu gerekli olanakları getirdi.

Bu dönemin ana çizgileri bir Birleşmiş Milletler yayını deyişi ile şöyle özetlenebilir: «1920'lerin sonlarına kadar, hükümetin politikası, kendi yatırımlarını, başta demiryolu olmak üzere sosyal sabit sermaye ve nakliyat alanlarına sınırlayarak, özel girişimleri canlandırmak olmuştur. 1925'de aşarın kaldırılması ile, ki Osmanlı İmparatorluğunda temel gelir kaynağı idi ,vergi yükü azaltılarak tarım desteklenmiş oldu. 1927'den sonra sanayi, vergi ve gümrük muafiyetleri ve fabrikalar için karşılıksız arazi verme gibi, yeni işletmelere geniş kolaylıklar getiren Sanayinin Teşvik Kanunundan yararlandı. Şeker fabrikaları-

nın kurulması için özel ayrıcalıklar verildi. Ticarî ve sınaî girişimleri finanse etmek için İş Bankası kuruldu. Ve bütün bunlara ek olarak, hükümet 1929'da gümrük otonomisini kazanınca, yerli üretime çok kuvvetli himaye sağladı.» (The Development Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey, U.N., s. 7)

DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ

Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen özel kesimci gelişme ve genişleme politikası kısa zamanda sonuçlarını vermeye başladı. Daha 1926 yılında, 1929 yılında başlayıp Türkiye'yi de etkisi altına alacak olan Dünya Bunalımından önce, Türkiye ekonomik bunalımla karşı karşıya geldi: «Burada bir kere daha hatırlatılmasında yarar olan nokta şudur: Türkiye 1929 dünya buhranı ile birlikte buhrana girmemiştir. Türkiye ekonomisinin yapısı ve özellikle dış kredi - dış ticaret sorunlarından doğan dar boğazlar, ekonomiyi 1926'dan başlayarak hızla, kendi dinamiğinin etkisiyle de bir buhrana doğru sürüklemiş ve Dünya Buhranı var olan bu gidişi hızlandırarak ekonomik çıkmazın en üst düzeylere ulaşmasına yol açmıştır.» (Dr. Oya Siller, 1923-1935 Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık, teksir, 1973, s. 29)

1926 yılında çıkan bunalım, kendisini yerli ve ithalât yoluyla gelen malların stoklanması biçiminde gösterdi. Stok hareketleriyle birlikte, piyasa büyük bir para darlığı içine girdi. Bankalardan kredi isteği arttı. Bu istek, dönemin sermaye ve kredi hareketlerini izleyen H. Hamit ve R. Saka'nın deyişiyle, «ziraat ve ticaret mevsimlerinin normal iş kredisi olmaktan fazla, ham ve mamul maddelere yapılan stokları tutmaya matuf kredi mahiyetinde intikal etmiştir.»

İthalâta hücum ve dolayısıyla spekülâsyonu kârlı yapan bir neden vardı: Lozan'da Türkiye, gümrük özerkliğini ancak şartlı olarak elde edebilmişti. Lozan'da Türkiye'ye, 1929 yılına kadar çok düşük olan son Osmanlı gümrük oranlarına müdahale etme hakkı verilmedi. 1929 yılında Türkiye'nin sanayileşmesini korumak için gümrük duvarlarını yükselteceği bekleniyordu. Spekülâsyon, bu politikaya karşı tüccar ve ithalâtçıların tepkisi olarak ortaya çıktı.

1929 bunalımı, Türkiye'nin önemli ürünlerinden birisi olan buğday fiyatlarının çok hızlı bir biçimde düşüşüne yol açarak, içerdeki ekonomik bunalımın tarım kesimine de sıçramasına olanak hazırladı. Böyle bir durumda yeni devletin eski ekonomisi, cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir tehditle karşılaşmış oldu.

Bu tehditin siyasal uzantıları da olacaktı. Nitekim oldu. Tarihte hiç bir zaman rastlantıya önemli açıklayıcı bir rol verilmezse, bunalım ve devletçilikle birlikte Serbest Fırka denemesinin çıkışı üzerinde düşünmek gerek. Neden Mustafa Kemal bu dönemde Serbest Fırka'yı kurdurdu? Şimdiye kadar verilen açıklamalara bakılacak olursa Serbest Fırka bir kaprisli bilmeceden başka bir şey değil. O dönemi Çankaya'dan izlemiş olan Falih Rıfkı Atay'ın yazdıkları, böyle bir yargıya yol açıyor: «Devrimci Atatürk, irtica henüz olanca hınzı ile dipdiri iken, bir muhalefet partisinin kurulmasına neden izin verdi? Bu suale hiç kimse doğru cevap veremez. Çünkü hiç kimseye açıkça fikrini söylememiştir. Bazıları derler ki, İsmet Paşa'nın politikasını beğenmezmiş de onu frenlemek için böyle yapmış. O zamanı hatırlayanlar bilir ve tarih de pek kolay öğrenecektir ki kuruluş devri idaresi, 'başbaşa' bir idare idi. Hükümet politikasını frenlemek için Atatürk'ün bir başkasına ihtiyacı yoktu. Zati böyle bir ihtiyaç zaafı, onun büyük gurur ve nefis güveni hassaları ile bağdaşmaz. Bazıları derler ki, Fethi Okyar'ın da katılmakta oldu-

ğu sağ temayüllü politikayı, açık münakaşalar içinde iflâs ettirmek için öyle yapmış. Bu ihtimal de, Serbest Fırka kuruculuğuna ayırdığı arkadaşları ile kendi arasındaki münasebetlerin hususiyetlerine uymaz.» (F. R. Atay, Çankaya, İst. 1969, s. 462 - 463)

Serbest Fırka hareketi, bir demokratlaşma hareketi mi idi? Hiç de değil. Çünkü böyle sanıp da aynı zamanda iki «solcu» parti kuruluyor. Biri, 29 ağustos 1930'da, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası. Diğeri, 29 eylül 1930'da, Ahali Cumhuriyet Fırkası. Ve her ikisi de kurulur kurulmaz, hemen kapatılıyor. Yanılgıya yer yok.

Öyle ise neden kuruldu? Kuruculardan Ağaoğlu Ahmet'in bir açıklaması var: «Binaenaleyh ikinci fırkanın (Serbest Fırka, Y. K.) teşekkülünden maksadın Cumhuriyeti teyid ve takviye etmek gibi bir tasavvur olunmasını kabul eylemek lâzım gelir.» (Ağaoğlu Ahmet, Son Posta, 2 ocak 1931) Buna bir de Sabiha Sertel'in değerlendirmesini eklemeli: «Bu fırka (Serbest Fırka, Y. K.), halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, ekonomik bunalımdan kurtulmak için çareler aramak üzere, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle kurulmuştu. Parti önce gizli hazırlanmış, sonraları halka bir muhalefet partisi olarak sunulmuştu.»

Bu iki değerlendirme, Serbest Fırka'nın kuruluşu ile devletçilik arasındaki ilişkiyi anlamaya yararlı adımlar. Şöyle: Serbest Fırka, liberal bir parti olarak doğdu. Ticaret, ithalâtçı ve toprak ağalarının rahatsızlıklarını açığa çıkarmak görevini üstlendi. Ve partinin kurulmasıyla birlikte, Ağaoğlu Ahmet'in deyimi ile, «Halk Fırkası o ana kadar liberalin liberali iken birdenbire devletçi oldu.» (Aktaran, Kandemir, Serbest Fırka, İst., 1955, s. 72)

Devletçilik, ekonomik bunalıma bir tepki olarak ortaya çıktı. Devlet eliyle sanayi ve sanayici yaratmak için. Bu politikaya, sermayenin diğer kesimlerinin tepkisini ölç-

mek, güvenilir kanallar içinde toplamak için yeni bir parti denemesine girişildi. Halkın tepkisinin, halkın rahatsızlıklarının, çok yüksek düzeylere ulaşmış olduğu gözlenince de kapatıldı.

Ekonomik bunalım ve doğurduğu tepki tek neden değil. O zamana kadar sürdürülen devlet olanaklarıyla özel sanayi ve sanayiciler yaratma denemesi de başarılı olamadı. Ayrıca devamlı olarak yabancı sermayeye çıkarılan davetiye de büyük bir istekle karşılaşmadı. Yabancı sermaye, büyük birimlerde önemli boyutlara ulaştı. Fakat beklenen sanayileşmeyi sağlayacak düzeyden çok uzaktı. Yabancı sermaye vardı. Ama bugünkü gibi özel sermayeye tanınan ayrıcalıklardan yararlandırılmıyordu. Lozan'da, «müttefikler» yabancı sermayeli işletmelerin de yerli işletmelere tanınacak özendiricilerden yararlanmasını şart koşmuşlardı. Bu şart kabul edilmedi. Bu yüzden olsa gerek Türkiye'de yabancı sermaye varlığı toplam olarak fazla büyüyemedi. Tabloda görüldüğü gibi.

İMALÂT SANAYİ ANONİM ŞİRKETLERİNDE YABANCI SERMAYE: 1924 - 1930

	Yabancı Toplamı	Yerli Toplamı	Toplam İçinde Yabancı Payı
Dokuma Sanayii			
Firma Sayısı	3	9	25.00
Ödenmiş Sermaye	3,666,000	1.421,198	70,32
Gıda Sanayii			
Firma Sayısı	3	11	21.43
Ödenmiş Sermaye	3,425,000	1,731,548	66,42
Çimento Sanayii			
Firma Sayısı	3	?	?
Ödenmiş Sermaye	3,880,000	60.000	98,46
Kimya Sanayii			
Firma Sayısı	2	2	50.00
Ödenmiş Sermaye	69.000	141,250	32,82

Kaynak : T. Tayanç, Sanayileşme Sürecinde Elli Yıl (1923-1973), Daktilo, s. 46.

Tablo imalât sanayiindeki büyük veya büyükçe özel işletmelerin varlığını göstermesi bakımından da ilginç. Bu durumda izlenen politikanın sanayileşme cephesinde de parlak sonuçlar yaratmadığını söylemek mümkün. Böyle bir gelişme karşısında Türkiye'de devletçilik denemesi ortaya çıktı. Devlet, doğrudan doğruya sanayi işletmeleri kurmaya başladı ve ekonomik hayata müdahalelerini artırdı.

Bu gelişmelerle birlikte «güdümlü ekonomi» kavramı tartışılmaya başladı. 1935'de devletçilik Halk Partisinin programına alındı ve devlet girişimciliğinin özel kesimin yapamayacağı işlerle sınırlı olması koşulu kaldırıldı. Sanayii Teşvik Kanunu değiştirilerek bu kanundan yararlanmak bazı koşullara bağlandı:

a) Eğer yerel arz, talebi karşılıyorsa, yeni girişimler bu kanundan yararlanamayacaklar.

b) Yerel hammaddeler öncelikle kullanılacak.

c) Daha çok işgücü kullanmak amaç olacak.

Bunun dışında, dış ticarette kahve, çay, şeker monopolleri kuruldu; içerde ulusallaştırma girişimleri başladı. 1933 yılına kadar Anadolu, Mersin-Adana, Mudanya-Bursa, Konya-Fevzipaşa demiryolları satın alındı. Toplam olarak 1667 kilometrelik demiryolu için 158 milyon lira ödendi. Ayrıca elektrik, havagazı ve tramvay işletmeleri ulusallaştırıldı.

Sonradan Sümerbank'a dönüşecek olan ve dönemde etkili rol oynayacak olan sanayi ofisi kuruldu. İmalâtta gider ve fiyatları kontrola imkân veren bir kanun çıkartıldı. Dönemin sonlarına doğru ise millî korunma kanunu kabul edildi. Bu kanun ile hükümete, özel üretimin her yanı ile uğraşmak ve müdahale etmek yetkisi veriliyordu.

Millî korunma kanunu üzerinde kısaca durmak gerekir. Bu kanun, sınıflı bir toplumda kamu ekonomik müdahaleciliğinin ilginç bir örneği. Başka yerlerde, özellikle Sovyetler Birliği'nde, bu kanun üzerine kitaplar yazılmış-

ken, Türkiye'de kanun üzerine hiç eğilinmemiş olması ayrıca ilginç. Sınıflı toplumun, sınıflı «biliminin» bu uygulamayı belleklerden silmek için özel çaba harcaması, ya da onu sessizliğin karanlığına itmesi sürpriz sayılmamalı.

Kanun 1940'da çıkar. Bir-iki yıl sonra da meşhur Sanayii Teşvik Kanunu kaldırılır. Bu, kanunu, ekonomik düzenin, daha doğru bir deyişle, özelci ekonomik düzenin tek egemeni yapar. Kanun, bütün özel faaliyetleri, —madencilik, sanayi, dağıtım— halkın ve savunmanın gereklerine göre düzenlemeyi amaçlar. Hükümet, özel üretimin nasıl olması gerektiğine, hangi fiyatla satılması gerektiğine karar verebilir. Dahası var: Hükümet, özel üretimi, gider üzerinden ve bu gidere eklenecek belirli bir kâr ile satın alabilir. Satış, hükümet istediği sürece, mecburîdir. Hükümet bunları satın alır ve dağıtımını istediği gibi yapar. Sümerbank ve Etibank, tekstil, kömür ve cevherlerde bu alım işini üstlenmiştir.

Bu kanuna göre dağıtım ile ilgilenmek üzere, Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi, Petrol Ofisi gibi kuruluşlar yaratılmıştır. Ticaret Bakanlığında, bir dağıtım müsteşarlığı ve dağıtım örgütü yaratılmıştır. Bu örgütün, sandıklar biçiminde mahallelere kadar kol salması önerilmiştir.

Kanun özel işletmelerin genişlemesine karşı bir davranış taşımamıştır. Tam tersine onların hammadde ihtiyaçlarını ve dağıtımını bir düzen içinde sağlamayı başarmıştır. Kârlarını garantilemiştir. Garantilediği sadece bu değildir: Kanun mecburî çalışmayı kanunlaştırmış ve çalışma saatini 13 saatin üstüne çıkarmıştır.

Kanun sınıflı bir toplumda planlamanın ne olacağına çok değerli bir örnek getirdi. Bu örneğin, 1936'dan itibaren Almanya'da izlenen düzenleme ile karşılaştırılması, aradaki paralelliklerin ortaya konması daha da ilginç açıklamalara yol açacak. Bu, yapılması gerekli bir çalışma.

İLK PLANLARIN AMACI

1930'larda ilk plan yapıldı. Bunlar ekonominin tümünü kapsamayan sanayi planları idi. Bunlara, bugün anlaşılan anlamda plan demek güçtür. Çünkü bütünleyici bir özelliğe sahip değildiler ve birimler arasındaki bağlar üzerinde durulmamıştı. Sadece, kurulması düşünülen fabrikalar incelenmiş ve bunlar belirlenmişti. Birinci plan 20 yeni fabrikayı, ikinci plan ise 100 yeni fabrikayı amaçlıyordu. Bunun dışında, miktar olarak, ne kadar ek işgücü kullanılacağı, kaç ton-kilometre ek taşıma olacağı, ne kadar pamuk gerekeceği v.b. konularda amaçlar ortaya konmuştu.

İlk planların böyle olması, onların değerini ne azaltır, ne de artırır. Planların biçimsel özellikleri, onların oluştukları tarihsel koşullardan bağımsız olarak düşünülemez, düşünülmemeli. Önemli olan amaçlar ve bu amaçlara yaklaşma derecesi. Örneğin ilk endüstrileşme planı şu çizgilere sahip oldu:

a) Yerli hammadde kullanmak;
b) Tüketim araçları üretimine öncelik vermek;
c) Yeni fabrikaları bölgesel olarak dağıtmak.

Somut olarak, el atılması öngörülen kollar şöyle: a) çimento, cam ve şişe; b) demir; c) kükürt; d) kâğıt ve selüloz; e) kimya; f) tekstil; g) şeker. Bu kollardaki yirmi kadar fabrika için, 15 milyon liralık yatırım düşünüldü. Yatırımın üçte birinin faizsiz, Türk parası, daha doğru bir deyişle, Türk malı ile ödenebilecek Sovyet kredisi ile sağlanmasında anlaşıldı. Sovyet makina ve teknisyenleri ile Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikaları kuruldu. Kayseri fabrikası, zamanında, Türkiye'nin çevresindeki en büyük tekstil fabrikası oldu.

Yatırımın küçük bir bölüğü, İş Bankası aracılığı ile özel kesimden sağlandı. Bu katkı, Keçiborlu kükürt iş-

letmelerine yöneldi. Geriye kalan, bütçeden Sümerbank ve daha sonra Etibank'a aktarılan kaynaklar.

Birinci Beş Yıllık sanayileşme planı 1932'de hazırlanmış, 1934'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmış, ve bu plan 1938'in sonlarına doğru onaylanarak yürürlüğe kondu. İlk planın amaçlarının miktar olarak gerçekleştirildiği söylenemez. İlgili dönemde ancak yarısı gerçekleştirilebildi. Bölgesel denge amacı ise sadece kâğıt üzerinde kaldı. İlk plan ve de ikincisi görece olarak geri doğuya ve doğunun da özellikle geri yörelerine el atamadı.

İkinci endüstrileşme planının, birincisinden en önemli ayrılığı ağır sanayiye verilen öncelik. Demirçelik ve makina kollarındaki ilk atılımlar, ikinci planın ürünleri. Bununla birlikte, şeker, tekstil v.b. tüketim araçları üretimine de devam edildi. İkinci plan da, birincisi gibi, bölgesel dengeyi kurmayı amaçlamış, fakat yine de bu amacın çok uzağında kaldı. Erzurum, Sivas gibi, geri bölgenin en ileri noktalarında birkaç fabrika ile yetindi.

İkinci planın birincisinden daha belirgin özelliği, ilk plandaki Sovyet işbirliğinin ortadan kalkması. Bunun yerini İngiliz teknik yardımı ve bir ölçüde de sermayesi aldı. İkinci plan, bu bakımdan, Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşün ilk habercisi ve göstergesi. Bu dönüşü ikinci savaş sonunda aramak yanıltıcı.

Görüldüğü gibi modern Türkiye devleti, devletçilik adı altında, az zamanda çok işler yaptı. Bir çok devlet işletmesi kurdu. Temel sanayie el attı. Bütün bunlar yeterli ölçüde açık. Yalnız bu açıklık, 1930'larda yapılanların amacı konusunda yanlış anlama ve değerlendirmelere neden olmamalı. Tarih içinde, yapılanlar yerli yerine konmalı.

Yapılanları yerli yerine koymak için devletçiliğin ne olduğuna biraz daha değinmek gerek. Ne idi? Bu sorunun cevabını, devletçilik uygulamasında açık ve dürüst

görevler yüklenmiş ve bu niteliğini daha sonraları da sürdürmüş birisine bırakmakta yarar var: «Türk devletçilliği denilince, en geniş manasiyle, bir yandan Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğundan tevarüs etmiş olduğu noksanları karşılamak üzere, diğer taraftan tedricen iktisadî milliyetçiliğe doğru sürüklenen dünya muvacehesinde bulunmak itibariyle, Türk iktisat kümesine dinamik bir hamle bahşetmek gayesini güderek devlet tarafından alınıp, doğrudan doğruya veya dolayısıyla icra mevkiine konulan teşrii ve idarî tasarrufların umumî heyeti anlaşılır.» (Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İst. 1940, s. 3)

Bu tanımı yeteri kadar açık bulmamak mümkün. Ama Haldun Derin'in verdiği ek bilgiler gerekli açıklığı sağlıyor: «Türkiye'de kapitalizm husumeti, başka memleketlerdekinden tamamen farklı bir hal arzeder. Ticarî şekil altında farklı bir hal gizleyen ecnebi sermayedarlığından nefret... Yoksa kapitalist rejimin muktazasından meselâ serbest rekabet, arazi rantı veya faiz, asla fuzuli ve bertaraf edilmesi zaruri istismar vasıtaları addedilmiş değildir.»

Açık değil mi? Aşağı yukarı, sıcağı sıcağına yazılmış bir kitap devletçiliğin kapitalizme karşı olmadığını, kapitalizmin yerini almayı amaçlamadığını ortaya koyuyor.

Devletçiliğin, kapitalist gelişmeye karşı olmadığı, hattâ bunu hızlandırmayı amaçladığı «resmî» belgelerde de yer alıyor. Daha önce sözü geçen ve Prof. Dr. Afet İnan'ın derlediği Birinci Sanayi Planı dökümanında şunlar yazılı: «Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek devlet veya millî müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ana sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faideli 'industrie' imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makina, tel, çivi, döküm, boru, cıvata, vida ve-

saire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtea verecektir. Yeni bez dokuma sanayiimiz, mevcut millî fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kordele, şerit, pasmanterî eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınai inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek bir çok sanayi şuabatı doğacaktır ki bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümasillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır. Sanayi programımızın tahakkuku ile memleket iktisadî hayatına ilâve edilecek iş hacminin neticesi olarak husul bulacak servet terakümünün sanayide plasman arayacağına ve yukarıda bahsettiğimiz müştak sanayiin süratle inkişaf edeceğine muhakkakak nazarıyle bakılabilir.»

Daha sonra, 1960'larda hazırlanan planların bile bu kadar açık ve gerçekçi oldukları söylenemez. Tabii bu gerçekçilikte, Serbest Fırka fırtınasını atlattıktan sonra özel kesimin devam eden gürültülerini önlemek için «İktisat Vekâleti» ve dolayısıyla devletçilik uygulamasının başına getirilen özel kesimin güvenilir adamı Celâl Bayar'ın önemli rolü var. Her halde bu göreve getirilmesi de rastlantı değil.

DEVLETÇİLİK NE GETİRDİ?

Devletçilik bir ileriye yürüyüş dönemidir. Fakat her bakımdan: Hem gelir göstergeleri bakımından, hem üretilen ürünler cinsinden, hem ulaşılan iş bölümü ve hem de kapitalistleşme açısından.

Devletçilik döneminde üretilen malları saymak gereksiz. Bugünkü kamu kuruluşlarının çoğu o zamanın damga-

sını taşır. Bunlar gözle görülür. Asıl gözle görülmeyen ve fakat duyulabilen olgular üzerinde durmak gerekir. Bunların bazılarının dolaylı yollarla ortaya konması zorunlu.

Ulusal gelir göstergeleri her zaman en az güvenilir göstergeler. Üstelik, bunlar sonradan hesaplanırsa, bu daha da doğru. Bununla birlikte ve bu sınırlar içinde şu söylenmeli: 1935 - 1939 döneminde ulusal gelirin artış hızı 1929 - 34 dönemine göre üç kez daha yüksek oldu. % 2,3'den % 6,5'a çıktı. 1938 yılında, 1929'a göre sanayi üretimi % 80 arttı. Aynı dönemde büyük sanayiin artışı % 152 oldu

Bununla birlikte devletçilik, tüketim mallarında bile kendi kendine yeter bir ekonomi kuramadı. P. P. Molseev'in düzenlediği aşağıdaki tablo bunu gösteriyor.

BAZI MALLARDA YERLİ ÜRETİM VE İTHALÂT: 1938 - 39
(1000 ton)

	Yerli üretim	İthalât	Toplam	Yerli üretim oranı %
Pamuklu Dokuma	12.1	10.5	22.6	53.4
Pamuk İplik	21.2	5.3	26.5	80.0
Yün İplik	5.5	0.9	6.4	86.0
Şeker	68.5	44.7	113.2	60.5
Kâğıt ve Mukavva	8.7	10.4	19.1	45.5

Kaynak: İ. V. Alibekov, Gosudarstvennıy Kapitalizm V. Tyrtxii, içinde, s. 111.

Bunun dışında, İkinci Savaşa kadar, toplam sanayi içinde kamu kesiminin payı artarken ikinci savaşla birlikte bu eğilim tersine dönmeğe başladı. Aşağıdaki tablo bu yeni eğilimi göstermektedir.

SANAYİİ ÜRETİMİNİN DAĞILIMI: YÜZDE OLARAK

	1939	1941	1944	1945
Devlet fabrikalarının katkısı	25.7	26.7	23.9	24.1
Özel fabrikaların katkısı	34.3	31.7	43.5	43.1
Küçük Meta Üretimi	40.0	41.6	32.6	32.8
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Vedat Eldem, Le Revenue National de la Turquie'den aktarılarak, İ. V. Alibekov, s. 119.

Yukardaki tablonun telkin ettiği gibi fabrika yöntemini kullanan özel kesim sanayii küçük meta üretiminin yerini almaya başladı. Ayrıca, sanayi kesiminde, kamu ve özel birlikte, toplulaşma düzeyi arttı. Fakat asıl önemli değişme, böyle bir gelişmenin tarım üzerine etkisi. Tarımsal kaynakları işlemeye başlayınca; doğrudan doğruya değişim konusu olan teknik bitkilerin artışı kaçınılmaz. Aşağıdaki tablo bu gelişmeyi göstermektedir.

TEKNİK BİTKİLERİN ÜRETİMİ
(ton)

	Tütün	Pamuk (saf)	Keten (lif)	Kenevir (lif)	Şeker Pancarı
1927	47532				2395
1928	43035	36905	2931	—	62900
1929	36503	81800	2851	—	54900
1930	47211	69800	10572	—	89900
1931	51111	54200	3627	—	256000
1932	18040	65900	4218	—	148000
1933	40148	20100	4834	2468	181500
1934	35678	28600	6920	5519	6500
1935	36004	35100	2765	5817	445664
1936	74059	52225	6097	10906	454206
1937	72677	51068	8617	9683	322705
1938	58800	140352	8433	7647	290109
1939	65434	171377	8513	7201	634978
1940	71357	63950	6516	6344	552829

	Tütün	Pamuk (saf)	Keten (lif)	Kenevir (lif)	Şeker Pancarı
1941	54654	77155	11146	10397	589690
1942	61283	64164	6600	835	450920
1943	52458	74055	8342	6604	656646
1944	61387	53392	7393	8977	613355
1945	69599	56916	1849	8817	566555

Kaynak: Çeşitli İstatistik Yayınları.

KAPİTALİST DÜNYAYA AÇILIŞ

Devletçiliğin getirdiklerini ve yönünü anlamak için üçüncü plandan söz etmek gerekir. Bu plan hazırlanıp, 1947 ekiminde yardım etmesi mümkün ülkelerin Ankara'daki temsilciliklerine dağıtıldı. Bu boşu boşuna yapılmış bir hareket değil. Çünkü planın gerçekleşmesi için 3.7 milyar T.L. harcanması öngörülmektedir ve bunun yarısı döviz cinsinden ödenecektir. Başka bir deyişle planın gerçekleşmesi için, planın hesaplarına göre, 648 milyon dolarlık dış yardım gerekmektedir. (E. Günçe, Early Planning Experiences in Turkey, Planning in Turkey içinde, s. 24). Bu dış yardım düşüncesinin planın bütün hazırlıklarını ciddi biçimde etkilediği anlaşılıyor. Plan özel girişim için eylem özgürlüğü sağlamayı amaç edinmiş. Planda harcamaların % 20.6'sının doğrudan tarıma gitmesi öngörülmektedir. Bunun dışında tarıma yardımcı alanlara ayrılacak kaynaklar % 59.7. Metalurji, çimento ve madenciliğe ise, sırasıyla, % 3.4, % 0.6 ve % 1.6.

Bu plan uygulanmadı, fakat havada da kalmadı. 1946 yılında R. Peker hükümetinin programında, ekonomik alanda temel dikkatlerin, özel inisiyatifin desteklenmesine döneceği belirtilmektedir. C.H.P.'nin 1947'deki programında da kamu işletmeleri planlarının, özel kapitale tam güvenlik verecek biçimde hazırlanacağı önerilmektedir. Özel endüstrinin, hükümet koruyuculuğu ve yardımından yararlanacağı söylenmektedir. Aynı yılda Türk parasının ko-

ruma düzeninde değişiklik yapılarak yabancı sermayenin girişi ve kâr çıkarışı kolaylaştırılmaktadır.

Gelişmelerin görünüşü 1950'den önce Türkiye'ye gelip raporunu 1950 seçimlerinden sonra yayınlayan Dünya Bankası'nın gözü ile (IBRD: The Economy of Turkey) şöyle:

a) Türkiye'deki düşük gelir düzeyi yatırımlara ayrılabilecek kaynakları büyük ölçüde sınırlamaktadır. Türkiye'de özel biriktirim küçüktür ve gelir önemlice artıncaya kadar düşük kalacaktır.

b) Endüstriyel gelişmeye, tarımın aleyhine olarak, verilen ağırlık çok fazla olmuştur. Tarım öne çıkmalıdır. Tarımda verimlilik artırılmadıkça, endüstri için gerekli besin ve işgücü sağlanamaz.

c) Türkiye'de yatırımların dağılımının uygun mekanizması yoktur. Özel girişim düzeninde, ekonomideki bir hata, iflâsla sonuçlanacağı için kendiliğinden ortadan kalkar. Kamu işletmeciliğinde ise hata olarak kalır.

d) Hükümetin malî politikası, para çıkarımı, emlâkçiliği, ithalâtçılığı kârlı hale getirmiştir.

e) Eğitim endüstrinin gereksinmelerine ayak uyduramamıştır. Eğitimin her alanında uzmanlaşma ihmal edilmiştir.

Dünya Bankasının görüşü ile, üçüncü planın çizgileri ve yapılmak istenenler arasındaki paralellik açık. Ve sonraları bu paralellik somuta dönmüştür. Tarıma verilen önemi 256. sayfadaki tablo göstermektedir.

Ekilen toplam topraktaki artışta, 1946'dan önce ve sonraki dönemlerin karşılaştırılması çok ilginç bir tablo çıkarır ortaya. 14 yıldaki 10 milyon hektarlık artışın onda bir kadarı hükümetin yapmış olduğu toprak dağıtımı ile açıklanabilir. Diğerleri hazineden ve köy orta malından yapılan «özelleştirme». Bu dönem, topraktaki özel mülkiyetin yaygınlaşma dönemidir. Bu dönem, hazine toprakla-

TARIM TOPRAĞININ GELİŞİMİ (1000 hektar)

	Ekili toprak	Nadas	Toplam
1934	6.882	3.674	10.556
1936	7.941	3.674	11.615
1938	8.463	4.695	13.158
1940	9.610	4.550	14.160
1942	9.555	4.565	14.120
1944	5.170	4.814	12.984
1946	8.413	4.680	13.093
1948	9.477	4.423	13.900
1950	9.868	4.674	14.542
1952	11.775	5.586	17.361
1954	13.775	6.408	19.616
1956	14.556	7.897	22.453
1958	14.764	8.001	22.765
1960	15.305	7.922	23.227

Kaynak : İstatistik yayınları.

rının özel kişilerin eline geçtiği, mer'a ve otlakların özelleştirilerek tarıma açıldığı dönemdir. Bu dönem, özellikle 1956'lara kadar, traktöre hücum dönemidir. Traktörü olanın özelleştirmeden payını aldığı dönemdir.

Dönemin diğer bir özelliğini görmek için aşağıdaki tablonun verilmesi gerekir.

AMERİKAN EKONOMİK YARDIMI (milyon Dolar)

A.B.D. Bütçe Yılı	İktisadi Kalkınma Savunma Desteği Hibe	Kredi	P.L. 480 Besin Artıkları	Diğerleri	Toplam
1949	1.2	38.0	—	9.8	49.0
1950	16.1	35.8	—	9.7	61.6
1951	32.2	—	—	5.8	38.0
1952	58.8	11.2	—	1.0	71.0
1953	55.0	—	—	2.5	57.5
1954	46.0	—	—	2.7	48.7
1955	55.0	20.0	28.6	0.6	102.2

1956	55.0	25.0	15.1	2.2	97.3
1957	55.0	25.0	68.8	3.3	152.1
1958	70.0	—	52.0	14.9	136.9
1959	100.0	—	34.7	42.4	177.1
1960	80.0	—	35.0	4.0	119.0
	624.3	155.0	232.2	98.9	1110.4

Kaynak : Turkish Economic Statistics, USOM to Turkey, 1960, aktaran B. Tuncer; Milletler Arası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi, Ankara, 1963, s. 86.

Yalnız bu tablo eksik. Bunu tamamlayabilmek için *dış dünya ile yapılan* alış verişlerde fiyat hareketlerini görmek zorunlu. Aşağıdaki tablo dış ticaretdeki kazanç- zarar bilançosunu özetliyor.

DIŞ TİCARET HADLERİ

	İhracat fiyat Endeksi	İthalât fiyat Endeksi	Ticaret hadleri
1956	113.7	89.8	126.6
1957	108.1	95.4	113.3
1958	101.7	99.0	102.7
1959	91.7	94.5	97.0
1960	82.3	93.4	88.1
1961	78.6	93.2	84.3
1962	81.6	91.9	88.8
1963	100.0	100.0	100.0
1964	95.4	100.0	95.4

Kaynak : H. Çetin - Ü. Eğeci, Türkiye'de Ticaret Hadleri, s. 24.

Görüldüğü gibi Türkiye'nin ihraç ettiği malların fiyatları düşme; ithal ettiği malların fiyatları ise yükselme eğilimi gösteriyor. Bunun sonucu olarak dış dünya ile olan değişim devamlı olarak Türkiye'nin aleyhine dönüyor. Bu durumun ortaya çıkardığı sonuç şöyle de söylenebilir : Eğer değişim 1956 fiyatları ile yapılabilmiş olsa idi, 1956-

1964 döneminde toplam dış açık 398.9 milyon dolar olacaktı. Fakat gerçekte 1.338.4 milyon dolar olmuş. Demek ki, bu dönem içinde Türkiye sadece fiyatların aleyhine dönmesi sonucunda, 1 milyara yakın doları kaybetmiş, zengin kapitalist ülkelere hediye etmiştir. Bu durum, dış yardımın önemli bir kaynağını açıklıyor.

İÇ TİCARET HADLERİNİN GELİŞİMİ

Bu gelişmenin olduğu dönemde, dış ticaret hadlerine olduğu kadar iç ticaret hadlerine de bakmak yararlı olacak. Bu, tarımsal ve sanayi malları arasındaki fiyat makasının görünümüdür. Aşağıdaki tabloda tarımsal mallar ile tarımcı nüfusun tükettiği endüstri malları fiyatları arasındaki ilişki görülüyor. Tarımın üretim amaçları için aldığı malların fiyatları hesaba katılmamış olduğu için tablo eksik. Fakat yine de bir eğilimi göstermesi bakımından yararlı. Bu eğilim fiyatların tarımcılar lehine değiştiğini göstermektedir. Bu da, hayret konusu olmamalı. Egemen güçlerin kuvvetli ortağı değişimi daima kendi lehine çevirmesini bilmiş.

İÇ TİCARET HADLERİ

	Tarımsal Ürünler Fiyat Endeksi	Köy Geçinme Endeksi	İç Ticaret Hadleri
1950	31.6	45.7	69.1
1951	31.2	45.9	69.3
1952	34.0	48.5	70.1
1953	35.0	48.9	71.6
1954	33.9	49.8	68.1
1955	42.8	54.0	79.3
1956	48.2	60.2	80.3
1957	63.3	66.0	95.9
1958	70.7	78.1	90.5
1959	76.7	94.0	81.6

	Tarımsal Ürünler Fiyat Endeksi	Köy Geçinme Endeksi	İç Ticaret Hadleri
1960	81.1	95.3	85.1
1961	85.9	94.9	90.5
1962	94.3	95.7	98.5
1963	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Ü. Eğeci, Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki Yeri, 1966.

Uzunca süre iktidar üzerinde en etkin güçlerden birisi olan toprak ağaları tarımsal ürünler fiyatlarının diğer fiyatlardan daha hızlı artış göstermesini sağladılar. Ayrıca, bununla birlikte tarımsal kesimdeki toprak mülkiyet düzenini düzeltmeyi amaçlayan girişimleri önleyebildiler.

Daha önce de söylendi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ortada bir toprak reformu tartışması vardı. Daha 1928 yılında ilk tasarı hazırlıkları yapıldı. Bu hazırlık, tasarı bile olamadı. Ama daha sonra birçok tasarı hazırlandı. Ve bunlardan ikisi hariç, diğerlerinin hepsi tasarı olarak kaldı. Tasarı adı altında «avutucu» işlevlerini yerine getirdiler. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi tarım bakanı veya «ekonomiyi düzenleme» bakanı olup da toprak reformu tasarısı hazırlamayan kimse yok.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAZIRLANAN TOPRAK REFORMU TASARILARI

I. 1935 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan İskân - Toprak Kanunu tasarısı,
II. Aynı yıl Tarım Bakanlığına incelenmek üzere sunulan bu tasarı üzerinde çalışılarak hazırlanan Zirai İslahat Kanunu,
III. 1945 yılında kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,
IV. 1961 tarihli Osman Tosun tasarısı 12 bölüm 86 madde
V. 1962 tarihli Cavit Oral » 12 » 89 »
VI. 1962 tarihli Mehmet İzmen » 13 » 108 »
VII. 1965 tarihli Turan Şahin » 17 » 115 »

VIII.	1965 tarihli Turhan Kapanlı	»	17	»	110	»
IX.	1969 tarihli Bahri Dağdaş	»	19	»	196	»
X.	1970 tarihli İlhami Ertem	»	14	»	97	»
XI.	1971 tarihli Dr. Attilâ Karaosmanoğlu Toprak Reformu Öntedbirler Kanunu Tasarısı		1	»	25	»
XII.	1972 tarihli Prof. Dr. İlhan Öztrak Toprak ve Tarım Reformu Öntedbirler Kanunu		2	»	25	»
XIII.	1971 tarihli Prof. Dr. İlhan Öztrak Toprak ve Tarım Reformu Kanunu Tasarısı		17	»	241	

Aslında tasarıların yasalaşması da pek önemli değil. 1945 yılında yasalaşan tasarı bunu gösteriyor. Bu yasa, özellikle bir maddesiyle, 17 nci madde, özel topraklardan 50 dönümün üzerindekileri kamulaştırma yetkisi verirken uygulama sadece hazine topraklarının dağıtımı biçiminde oldu. Yasanın yürürlükte kaldığı 28 yıl içinde bir tek özel arazi kamulaştırılmadı. Dolayısıyla toprakta mülkiyet düzeni değişmedi. Görevde olduğu sırada «Milliyetçi Çin Modeli» toprak reformu planladığını gizlemeyen Öztrak Toprak Reformu Yasası ise şimdi Urfa'da «Örnek Proje» olarak uygulanıyor.

Bu yasaya uygun olarak özel topraklar kamulaştırılacak. Yasa Meclis'te görüşülürken de söylendi, tartışıldı: Bu tasarının amacı artık kârlılığını kaybetmiş toprakları yüksek fiyatlarla hazineye devretmek olarak ortaya çıktı. Bu yüzden kamulaştırmanın olacağından kimsenin kuşkusu yok.

Çünkü aradan geçen zamanda köprülerin altından çok su aktı. Tarımcılar, daha doğrusu büyük toprak sahipleri eski ağırlıklarını yitirmeye başladılar. Ön plana sanayiciler çıkmaya başladı. Bu çıkış kendisini, iç ticaret hadle-

rının gelişiminde gösteriyor. Özellikle AP'nin iktidarının ilerlemesiyle birlikte çiftçilerin ödedikleri fiyatlar, çiftçilerin eline geçen fiyatlardan daha hızlı arttı. Dolayısıyla iç ticaret hadleri aleyhlerine döndü. Devlet Planlama Teşkilâtlarınca hazırlanmış olan aşağıdaki tabloda durum açık. 1968 yılından 1972 yılına kadar çiftçilerin ödediği fiyatlar endeksi 65 puan artarken, çiftçilerin eline geçen fiyatlar endeksi 53 puan artmış.

TARIMCILARIN ÖDEDİĞİ VE ELLERİNE GEÇEN FİYATLAR ENDEKSİ

Yıllar	Çiftçinin Ödediği Fiyatlar Endeksi	Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar Endeksi
1968	100	100
1969	106	109
1970	131	118
1971	142	139
1972	165	153

Tabii 1972 yılına gelirken çiftçinin aleyhine gelişen eğilim hızlanıyor. Bununla ilgili açıklama, ilerde, 12 Mart'la ilgili bölümlerde.

TARIMDAKİ FİYAT ARTIŞLARINDAN YARARLANANLAR

Yukarda söz konusu edilen eğilim sadece son yıllara özgü değil. 1927'den bu yanı kapsayan bazı çalışmalar, özellikle 1929'daki bunalımdan sonra, ticaret hadlerinin bir eğilim olarak tarımcıların lehine işlediğini göstermektedir. Bu çalışmaların yöntemsel bakımdan söz götürmez olduğu söylenemez. Fakat hepsi birbirini desteklemektedir ve çelen çalışmalar henüz yok. Bu bakımdan gerçekçi göstergeler sayılabilir. Yalnız, böyle sayılırsa, hemen

bir soru ortaya çıkmaktadır: Bu eğilimden kimler yararlanır? Sorunun cevabı, bütün tarımsal ürünlerin tek tek sınıfsal çözümlemesinin yapılmasını gerektirir. Bunlar yapılmamış. Sadece oldukça önemli olan buğday ile ilgili durum tespiti mümkün. Buğday bir kanı verecek.

Devleti buğdaya el atmaya iten nedenin, büyük ekonomik bunalım olduğu anlaşılıyor. Bunalım ile birlikte buğday fiyatları görülmemiş düşüşler gösterince devlet, Ziraat Bankasını «buğday fiyatını korumak ve tanzim etmak» ile görevlendirdi. Bu olay 1932'de geçmektedir ve 1938 yılından beri Ziraat Bankasının yerini Toprak Mahsulleri Ofisi almış. Gerek Banka ve gerekse Ofis, kanunla verilen görevleri ancak büyük açıklarla yerine getirebilmişler. Bunun nedeni, yüksek bir alış fiyatı ve alış fiyatı ile taşıma, depolama giderlerini gözetmeyen bir satış fiyatı politikası izlenmesi.

İzlenen politikanın görünüşteki gerekçesi, hem üretici, hem de tüketiciyi korumak. Daha açıkçası yüksek fiyatlarla fakir köylü nüfusunun; düşük satış fiyatları ile de gelirinin önemli bir bölüğünü buğdaya ayırmak zorunda olan şehir nüfusunun yoksul tabakalarının korunduğu ileri sürülür. Uygulanan politikanın uygulayıcıları ve savunucuları daima bu «yoksulları koruma» tezine sarılarak politikalarını sürdürdüler.

Fakat, izlenen politikanın iki dayanağının da gerçeklerle hiç bir ilişkisi olmadığını iddia etmek mümkün. Yüksek alım politikasından büyük köylü kütlesinin yarar görmeyişi bir yana, önemli bir köylü bölüğü sadece zararlı çıkmaktadır. Ayrıca bu politikanın fiyatı, doğrudan ya da dolaylı olarak şehirdeki çalışanlara ödetilmektedir.

Önce işin şehirli nüfus ile ilgili yönü ele alınabilir. 1934 yılında çıkartılmış olan Buğday Koruma Karşılığı Ka-

nununun gerekçesi ve metni izlenen politikanın yukunu kimlerin omuzlayacağını gayet açık bir biçimde göstermektedir. Bu kanun ile «un ve undan yapılmış maddeler buğday vergisine tabidir» ve bu kanun sadece kentsel bölgeler için geçerlidir. Kırsal yerlerdeki buğday değirmenleri bu verginin dışında tutulmuştur ve verginin, örneğin 1934 yılındaki hâsılatının o yılki Banka açığının iki katı olacağı tahmin edilmiştir. Böylece kentsel bölgelerde buğdayın ucuz satılmasının sadece bir aldatmaca olduğu ortaya çıkmaktadır. Kentsel nüfus, buğday değil fakat un ve undan yapılmış maddeler tükettiği için bunu vergili olarak satın almakta ve dolayısıyle yükün bir bölüğünü üstlenmektedir.

Kentsel nüfusun katkısı burada bitmez. Özellikle 1950-60 dönemi ekonomik konjonktürü üzerindeki görüşler en azından bir noktada birleşiyor: Enflasyonist politikanın önemli nedenlerinden biri Toprak Mahsulleri Ofisinin açıkları. Başka bir deyişle yüksek fiyat politikası enflasyonu doğuran etkenler arasında. Enflasyondan en çok zarar görenlerin ise dar gelirli çalışanlar olduğu ortaya konmuş bir gerçek. Bu bakımdan izlenen politikanın kentlerde yaşayan yoksul nüfusu koruduğu gerekçesi inandırıcı olmaktan çok uzak.

Kırsal nüfus söz konusu olunca gerekçenin çok daha az inandırıcı olduğu görülüyor. Yüksek buğday fiyatı politikasından üreticinin yararlandığı doğru. Fakat yararlanan üreticiler, tüketimlerinden başka piyasaya sürecek kadar buğday üretebilenler. Bunlar, aşağıda rakamlarıyla açıklığa kavuşturulacağı gibi, buğday üreticileri içinde küçük; bütün köylü nüfusu içinde ise çok küçük bir azınlık meydana getirmektedir. Geride kalan buğday üreticisi ya ancak geçimlik buğdayını üretebilmektedir ki, buğday fiyatının şu ya da bu olması bu tip üreticileri hiç ilgilendirmez. Ya da yaşantısını sürdürebilmek için buğday satın alan köylülerdir ki, buğdayın fiyatının yükseltilmesi

BUĞDAY DENGESİ
(Bin ton)

	Köy Kesimi			Şehir kesimine sunum				Toplam üretime oran
Yıllar	Üretim	Tohumluk	Köylü tüketimi	Şehir Tüketimi	Stok Artışı	Net İhracat	Toplam	(yüzde)
1939	4191	643	2775	660	89	24	773	18.4
1965	8500	1264	5270	2489	— 175	— 348	1966	23.1

Notlar
1 — Hektar başına 180 kilo tohumluk kullanılmaktadır.
2 — Kişi başına tüketim 1939 yılında köyde 200, şehirde 180 ve ortalama 196, 1965 yılında ise sırasıyla 256, 230 ve 217 kilogramdır.

Kaynak : Y. Küçük: Buğday fiyatları, Milliyet, 15 Mayıs 1968

bunların yaşama düzeyinin düşmesinden başka bir sonuç doğurmaz.

Türkiye'de köylü nüfusunun çok büyük bir kısmının buğday fiyatları ile ilişkisi son iki tipte olduğu gibi. Artan buğday fiyatlarından olumlu olarak etkilenenler küçük bir azınlık olan buğday üreticisi toprak ağaları. Bu bakımdan büyük köylü kitlesini korumak bahanesi ile buğday fiyatlarının arttırılmasının köylü nüfusunun yaşama düzeyini yükselteceği tezini kuşku ile karşılamak gerekir.

Yandaki tablo, iki yıl için buğday dengesini gösteriyor. Bu tabloda önemli olan yıllık üretimden kentsel kullanıma aktarılan buğday miktarı veya ilgili oran. Bu oran son 25 yıl içinde bir artış göstermektedir ki, bu normal bir gelişme. Oran buğday üretiminden kentsel nüfusun tüketimi için piyasaya sürülen kısmı vermektedir ve toplam piyasalama oranından küçüktür. Bazı kaynaklar 1935'lerde üretilen buğdayın ortalama % 25'inin, özellikle Toprak Mahsulleri Ofisi kaynakları ise yakın zamanla da üretilen buğdayın % 35 kadarının piyasaya sürüldüğünü söylemektedir. Bu tahminler gerek tablonun bulguları ile ve gerekse de yukarıda söylenenlerle tutarlıdır ve birbirini desteklemektedir. Çünkü tablo sadece köy-dışı kullanıma işaret etmektedir ve piyasaya kırsal tüketim için de buğday getirilmektedir. Tablonun verdiği oranlarla genellikle kabul edilen tahminler arasındaki fark köylü nüfusun piyasadan yaptığı buğday tüketimini göstermektedir. Görüldüğü gibi de buğday satın alarak yaşayan köylülerin oranı zamanla artıyor.

Piyasaya bu buğdayı kimin sürdüğü konu bakımından son derece önemli. Bunu anlamak için buğdaydaki işletme ve üretimin mülkiyet dağılımına bakmak gerekir. 1963 tarım sayımı bu bakımdan oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Bu sayıma göre 1963 yılında buğday üreten 2

milyon aile (işletme) vardır ve buğdaycı allelerin % 5,5'u, toplam buğdayın % 32'sini üretmektedir. Aynı şekilde işletmelerin % 18.5'u üretimin % 53.5'unu sağlamaktadır. 1963 gelir dağılımı çalışmasının sonuçlarına göre tarımdaki gelirin % 46'sını, tarım nüfusunun % 20'sinin aldığı hatırlanırsa buğdaydaki temerküzün, tarımın genel temerküzünün çok daha üstünde olduğu ortaya çıkar. Başka bir deyişle, buğday üretiminin dağılımı, tarımdaki genel dağılımdan çok daha adaletsiz.

Yukardaki rakamlar buğday fiyatlarının Türk tarımında ne kadar küçük bir azınlığı olumlu bir şekilde ilgilendirdiğini açıkça gösteriyor. Türk tarımında her yedi işletmeden dördünün başka ürün ile birlikte buğdaycılık da yaptığı düşünülürse üretilen buğdayın yarısından fazlasının, tarımcı allelerin sadece % 10'u tarafından sağlandığı anlaşılmış olur. Verilen bilgilerin ışığında piyasaya buğday sunabilen çiftçilerin bunlardan ibaret olduğu ve fiyat artışlarının sadece bu azınlığın gelirini arttırdığı herhalde bir açıklama gerektirmez.

Buğday örneği, tarımı kalkındırma iddialarının ve bu yoldaki uygulamanın küçük bir azınlığı zengin etme anlamına geldiğini meydana çıkarmaktadır. Bunun Türk tarımı ile ilgili tek bir olgu olmadığında kuşku yok. Sulama harcamaları, otlakların ekime açılması ve tarım kredileri gibi uygulamalar incelendiğinde aynı değerlendirme ile karşılaşılacaktır.

Doğaldır ki sosyal adalet, buğday fiyatları sorununun sadece bir yanı. Buğday fiyatlarının yükselmesinin sosyal adalet ile uyumlu bir sonuç çıkarmadığı ve hatta daha çok adaletsizlik yarattığı önemlidir, fakat sorunun bütünü değil. Fiyatlar bir de kalkınmaya katkısı açısından düşünülürse izlenen politikanın yanlışlığı daha da açıklık kazanır.

Şu nokta önemli: İzlenen politikanın sadece bir yanı amacına ulaşmıştır. Bu da, bir yandan buğday üreticisi büyük çiftçinin devamlı olarak yükselen fiyatlarla ürününü satması, diğer yandan da yıl içinde fiyatların dalgalanmasının önlenmesidir. Üretilen buğdayın piyasaya sürülmesinin hasatı hemen izleyen bir-iki ay içinde yapıldığı hatırlandığında, bu aylarda buğday fiyatlarının büyük düşüşler göstermesini beklemek gerekirdi. Banka ve Ofisin müdahaleleri bunu önlemiş ve dalgalanmaları büyük ölçüde azaltmıştır. Politikanın bu katkısı belki de katkılarının en büyüğüdür ve yıldan yıla olduğu gibi yıl içinde de büyük çiftçilere yüksek bir gelir düzeyi sağlamıştır. Buna karşılık buğdayın şehir ekonomisinde ucuz satılmasının aynı başarı ile gerçekleştirildiği söylenemez. Bir kez karşılanacak açık ekonominin genel olanakları ile sınırlı kalmak zorundadır. İkinci olarak bu aşıldığı zaman, yukarıda söylendiği gibi, dolaylı ödeme yolu ortaya çıkmaktadır. Bunlara bakarak, bütün bu çabalar olmasaydı şehir ekonomisi ve buğday tüketicisi köylüler, buğdayı daha ucuza alabilirlerdi.

Öte yandan buğday işçi tüketimi içinde önemli bir yere sahip. Hatta o kadar önemlidir ki bugünün gelişmiş ülkelerinin gelişmelerinin başlangıç zamanlarında yaşamış iktisatçılar için, ücretleri buğday veya benzeri ürün miktarları ile ölçme yaygın bir âdet olmuş. Birim reel ücreti tüketilen buğdayın bir işlevi (fonksiyonu) olarak düşünmek özellikle gelişmelerinin başlangıcındaki ülkeler için yanıltıcı olmaz. Bu bakımdan müteşebbislerin ödemek zorunda oldukları ücretler, buğday fiyatları ile çok yakından ilgili. Buğday fiyatları yükseldikçe ücretlerin de yükselmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır. Yüksek ücret ise kâr oranlarının düşmesi anlamına gelir ki bu da biriktirimin tarım dışı ekonomiden tarım kesimine ve burada da gösteriş tüketimi eğilimleri yüksek toprak ağa-

larına akması demek. Böyle bir akışın sanayileşme ile bütünüyle çeliştiği ise ortada.

VERGİ YAPISI

Yakın zamanların ekonomik yapısını tamamlamak için vergi yapısına da göz atmak gerekir. İlk yapılacak iş, bundan önceki bölümü daha da derinleştirmek üzere tarımın vergi bütününe katkısını belirlemek. Hatırlanacağı gibi, aşar kaldırıldıktan sonra arazi üzerinden alınan bir vergi konmuştu. Bu vergi doğrudan doğruya tarımdan alınan tek vergidir. Bugün bile. Çünkü 1960'larda tarım gelirlerinin vergilenme girişimleri sadece fare doğurmuştur. Olanca gürültüye rağmen tarım gelirlerinden elde edilen hâsılat üzerinde durulmayacak kadar önemsiz.

Arazi üzerinden vergi alınması aslında başlı başına eleştirilecek bir konu değil. Yalnız arazi değerindeki değişmelerin derhal gözetilmesi koşulu ile. Arazi değerlendirmelerinin zamanında yapılması şartı ile. Bu yapılmazsa, arazi üzerinden alınan vergi devamlı olarak kendini yer. Nitekim yemiştir de. 1936 yılındaki son genel değerlendirmeden sonra arazi değeri ortalama olarak, 1960'a kadar 50 misli arttı. Buna karşılık arazi üzerinden alınan vergi sadece 2.7 kez. Araziden alınan vergi 1936'da bütçenin % 4'ü idi. 1960'da % 0.3'üdür. 1961'de bütün arazi vergisi toplamı 24.2 milyon lira. Eğer bu vergi 1 milyar liraya çıkarılacak olursa, tarımsal gelirlerin doğrudan vergilenme oranı % 5.7'yi bulur. Bu oran tarım dışı kesimde % 125'dir. Eğer direkt vergi oranları her iki kesimde de eşit yapılmak istenirse, tarımdan 2.5 milyar kadar vergi alınabilir. 1960 rakamlarına göre yapılan bu hesapla, tarımdan alınan vergiyi yüz misli artırmak mümkün olacak.

Bu bir kaynaktır ve ortada durur. Bu kaynağı görmemek için insanın vergi uzmanı, daha doğrusu «vergi reform komisyonu» üyesi olması gerekir. Bu komisyonlar bunu görmezler, daha doğrusu görmek istemezler. Bunu anlamak için ise bu komisyon üyelerini çok yakından tanımak gerekmez. Nitekim ilk plan hazırlıkları sırasında onbeş gün için Türkiye'ye gelmiş olan, İngiliz iktisatçısı N. Kaldor, maliye bakanlığının kıdemli elemanlarından kurulu meşhur vergi reform komisyonu hakkında şöyle yazdı: «Ben, sadece, Komisyonun gelir ve kurumlar vergisi ile ilgili raporunun 30 sayfalık Almanca özetini gördüm. Bununla birlikte şu görüşü açıklamaktan geri kalamayacağım: Bu komisyonun, bütünüyle, bütün diğer endişeler bir yana, sadece vergi ödeyenlere ve özellikle büyük vergi yükümlülerine yeni tavizler sağlamak arzusu ile hareket ettiği görülmektedir.» Kaldor bu görüşlerini zamanın koalisyon hükümeti başkanı İ. İnönü'ye yazılı olarak bildirdi. Herhangi bir sonucu kimse beklemez.

Sorun sadece vergi koyma sorunu değil. Veraset vergisini alınız. En kötümser bir kestiri ile bugün özel servetin 150 milyar olduğunu düşünmek mümkün. Yine mümkündür ki bunun vergi konusu olabilecek bölüğü 100 milyar kadar. Özel servetin 25 yılda bir el değiştirdiği söylenebilir. Demektir ki yılda 4 milyar servet el değiştirir. % 10 üzerinden bunun 400 milyon vergi getirmesi gerekir. Vergi hâsılatı, bu rakamın onda birinden az.

Tarım ve servet böyle olmakla birlikte diğer kesimlerin daha mükemmel olduğu sanılmamalı. Örneğin, kurumlar vergisi çok yakınlarda % 20'ye çıkartılmıştır. Bu oran, A.B.D.'nde % 52; İsrail'de % 58; Fransa'da % 50; Seylan'da % 45'dir. Gelir vergisinde ise ağırlık ücretli ve maaşlılarda. Bu ağırlık da zaman içinde artar. Örneğin tüccar, sanayici ve benzerlerinin gelir vergisine katkısı, 1952'de % 33'den 1960'da % 30'a düşmüştür. Ücretli ve

maaşlıların katkısı ise aynı dönemde % 62'den % 63'e çıkmıştır. Bu dönemin enflasyon dönemi olduğu hatırlanmalı. Enflasyon dönemlerinde gelir bölüşümü kârlar lehine, ve ücretler aleyhine olarak değişir. Buna rağmen tüccar ve sanayiciler gelir vergisine katkılarını azaltmayı başarmışlar.

Türkiye'de vergi oranı hem düşük ve hem de dolaylı vergilere dayanır. Dolaylı vergiler adaletsizdir, çünkü herkesi gelirine bakmadan aynı miktarda vergiler. Bir sigarayı alan ister milyoner, ister işçi olsun aynı vergiyi verir. Dolaylı vergiler ancak gelir bölüşümünün âdil olduğu yerlerde, âdil sonuçlar verir. Çünkü ancak gelir bölüşümü âdil ise, bir mal alınırken ödenen vergi, gelirleri de gözetmiş olur. Aşağıdaki tablo, bu durumu, karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

KARŞILAŞTIRMALI VERGİ ORANLARI

	Kamu Geliri Ulusal Gelir	Dolaysız Vergi Kamu Geliri	Dolaylı Vergi Kamu Geliri
A.B.D. (1962)	18.3	66.8	25.8
Japonya (1962)	14.7	57.9	36.0
İtalya (1962)	17.8	25.3	71.5
Fransa (1962)	20.3	27.8	66.7
Hollanda (1962)	20.7	64.2	34.4
Belçika (1962)	20.5	36.7	58.8
Almanya (1962)	36.8	54.3	36.8
İngiltere (1962)	35.0	49.9	39.6
Norveç (1962)	20.3	20.9	64.3

İsrail			
(1962)	22.7	34.4	48.3
Yunanistan			
(1962)	16.2	31.8	53.8
Türkiye			
(1962)	14.3	29.3	44.3

Kaynak : Ü. Eğeci - Y. Küçük; Türk Vergi Sisteminin İstatistiki Analizi, Ek. 5

Türkiye, karşılaştırmada, en az vergi oranına sahip, aldığı vergilerin çoğunu dolaylı vergi olarak alan bir ülke. Bunun da ötesinde vergiler ilerleyen (progresif) cinsten değil. Vergilerin progresif olması, onların artan gelirleri vergileme özelliğini gösterir. Daha çok geliri olandan, daha çok vergi alabilmek için vergilerin progresif olması gerekir. Türkiye'deki vergiler ilerleyen vergiler olmaktan uzaktır. Aynı zamanda esnek değildir. Ulusal gelir hareketlerine ayak uyduramaz. Bu yüzden ulusal gelir hareketlerinin gerisinde kalır. Sık sık vergi değişikliği ihtiyacı doğar. Aşağıdaki tablo, çeşitli hesaplama yöntemlerinin bir özeti olarak, vergi esnekliklerini göstermektedir. Bilindiği gibi, vergi esnekliği, vergi hâsılatındaki artış oranının, vergi matrahının dayandığı büyüklükteki (örneğin, ulusal gelir veya ithalât hacmi) artış oranına bölümüne eşit. Örneğin, bir zaman aralığında, Türkiye'de bütün vergilerdeki artış yüzde beş ve de ulusal gelirdeki artış da yüzde beş ise, genel vergi esnekliği bire eşit. Vergi esnekliği, verginin ne kadar müterakki olduğu konusunda bir fikir veriyor.

VERGİLERDE ESNEKLİK

Kurumlar Vergisi	0.66
Gelir Vergisi	1.00 - 1.4
Üretim Vergisi	0.5 - 0.7
Tekel Vergi ve Geliri	0.47
Gümrük Vergisi	0.7 - 0.9
Şekerden Alınan Vergi	0.72

Kaynak : Ü. Eğeci - Y. Küçük; s. 42-44.

PLANLAMANIN DOĞUŞU

1960 hareketinden sonra, ekonomiyi plana bağlamak kaçınılmaz olmuştu. Çünkü, daha önceki dönemin ekonomik başarısızlığı sadece iktisat biliminin gereklerinin yeteri ölçüde gözetilmemesine bağlanmıştı. «Bilim», «hesap» daha önceki dönemdeki eleştirilerin leit motifidir. Tartışma hep bunun çevresinde döndü. 1960'da bu hesapsız yönetim devrilince, hesaplı yönetimin geleceği kuşkusuz.

Yalnız gerçeğin tam olarak belirlenmesi için şunların eklenmesi gerekir. Hesapsız dönem, 1960'dan önce hesap gerçeğini kabul etmek durumunda kaldı. 1960'dan önce, sadece daha iyi hesaplar yaparak düzenin devam ettirilebileceği düşüncesine, o zamanki hükümetin başı da inandırıldı. Bunun üç göstergesi var. Birincisi, 1960'dan hemen önce, ekonomide eşgüdümü sağlamak için bir Koordinasyon Bakanlığı kuruldu. Bu bakanlık, yeni meclisin bir bölmesine yerleşti. İkinci olarak, uluslararası örgütlerden planlama işlerinde yetkili uzmanlar istenmiştir. Uluslararası örgütler, uluslararası plancılık piyasasının gözde ismi, Hollandalı J. Tinbergen'i öğüt verdi. Tinbergen, kurduğu küçük bir ekiple Türkiye'ye geldi ve bazı yatırımcı kuruluşlardan toplanan bir Türk uzmanlar grubu ile çalışmaya başladı. O zamanki hükümetin politikası gereği, Tinbergen'in geliş ve gidişleri, sonraları geliş ve gidişlerinde olduğu gibi, gazetelerin en önemli haberleri özelliğini kazanamadı. Fakat, 1960 hareketi ile ortaya çıkan planlama örgütü, Tinbergen'i, ekibini ve Koordinasyon Bakanlığı binasını miras olarak aldı. Üçüncü olarak, zamanın başbakanı bir profesörün başkanlığında ve başbakanlıkta küçük bir ekonomik danışmanlar kurulu kurdu. Bütün bunlar ilerlerken, 1960 Mayıs hareketi

oldu ve yeni planlama örgütü doğdu. Ve plan hazırlıkları başladı.

Birinci Beş Yıllık Plan Prof. Tinbergen'in aşamalı planlama metodolojisi uygulanarak hazırlanmıştır. Bilindiği gibi söz konusu metodolojide ekonomi birbiriyle, iki yönlü ilişkiler bulunan üç ölçekte incelenmektedir. Aşamalı planlama metodolojisine göre her aşamada kalkınma politikasını ilgilendiren çeşitli kararlar alınabilmektedir. Fakat stratejik kararlar ilk aşama olan makro kesimde alınan kararlardır. İkinci ve üçüncü aşamada alınan kararlar ilk kararlara daha çok açıklık getirecek ve onları destekliyecek özellikte olmak zorundadır.

Birinci aşamada gelir, tüketim, tasarruf, yatırım, ihracat, ithalât gibi ekonominin tümünü kapsayan büyüklükler ve bu büyüklükler arası ilişkiler incelenmektedir. Amaç, ekonomi için tutarlı kalkınma politikalarını ortaya koyabilmek ve bunlar arasında seçim yapabilmektir. Bu ise bir yandan kalkınmanın tanımını yapmak yani belli başlı kalkınma hedeflerini ortaya koymak, diğer taraftan da kalkınmanın sınırlayıcı faktörlerini teşhis etmekle mümkündür. Bu kesimde yapılacak teknik çalışmaların buna imkân vermesi gerekir.

İkinci aşamada, birinci aşamada tanımlanan hedeflerin çeşitli bakımdan bir dengesizlik olmadan sağlanmasının gerekleri araştırılmaktadır. Sektörel büyüme hızları ve yatırımlar bu kesimin ürünleri arasındadır.

İlk iki aşamada tutarlılık sorunu ön planda gitmektedir. Gerek makro ve gerek sektörel kesimlerde temel ligi çeşitli dengelerin sağlanması üzerinde toplanmaktadır. Üçüncü aşamada etkenlik araştırması resme girmektedir. Projeler seçilirken hedeflere göre kıt olan kaynakların en etken bir şekilde kullanılma yolları araştırılmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Plan esas itibariyle, yukarıda da söylendiği gibi, bu anlayış içinde hazırlandı. Çeşitli ke-

simler incelenirken kapitalist iktisat ve planlama kuramının bulgularından yararlanıldı. Üç aşamaya paralel olarak üç model (teknik) geliştirilmek istendi. Tek sektörlü bir büyüme modeli, input-output modeli ve proje değerlendirme tekniği. Fakat özellikle Prof. Tinbergen'in telkinlerine uyularak çeşitli tekniklerin uygulanmasında daima basit olmaya çalışıldı. Harrod-Domar tipi bir makro model, 1959 yılı için 15 kadar sektörlü fakat bazı hücrelerdeki katsayıların sıfır varsayıldığı bir açık ve statik input-output tablosu ile özü sosyal kârlılık olan proje değerlendirme usulü teknik taslak kabul edildi.

Geçmişe bakıldığında bu basit olma isteğinin aleyhinde söylenebilecek bir şey bulmak mümkün değil. O zaman için eldeki teknik kapasite, istatistikler ve en önemli olarak çözüm bekleyen kalkınma problemleri karşısında teknik taslağın optimal olduğundan şüphe etmek için sebep yok. Hatta ortaya çıkan ürüne bakılırsa gereğinden de fazla «teknik» olunduğuna hükmedilebilir. Örneğin, ancak prodüktif yatırımlar için geçerli değerlendirme teknikleri geliştirilebilmiş fakat planlama teşkilâtına sunulan projelerden çoğu değerlendirme için gerekli bilgilerden yoksun sosyal sabit sermaye projeleri olmuştur. Teşkilâtın kıt işgücüne büyük bir talep olarak ortaya çıkan input-output tablosu, sektörel üretim ve yatırım kararlarına esas alınamamıştır. Burada daha çok tecrübe ve sezginin baskın olduğu özel ihtisas komiteleri bulgularıyla, teşkilât içinde yapılan ayrı sektör çalışmalarına dayanılmıştır. Fakat, esasta, Birinci Beş Yıllık Planla ilgili tartışmalara ve plana makro araştırmaların şekil verdiğini söylemek mümkündür. Bu birinci aşamanın bulgularının diğer aşamalara aktarılmadığı anlamına alınmamalıdır. Eksikliği görülebilen diğer kesimlerin bulgularıyla makro karar ve bilgilerin yeteri ölçüde düzeltilemediğidir. Bunun dışında makro kesimde de yapılmak istenenlerin tamamı başarılamamıştır.

PLANIN AMAÇ VE ARAÇLARI

Plan hazırlayıcılarını ilgilendiren belli başlı amaçlar şunlar:

Amaçlar arasında üzerinde en az tartışılan ulusal gelirin artırılması. Artış hızının, kalkınmanın en önemli belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir.

Diğer önemli bir amaç artan nüfusa prodüktif çalışma alanları yaratmak. Bu, bu şekliyle birinci plânın amaçları arasında yer aldı. Fakat gerek plan hazırlık tartışmaları ve gerekse planın formülasyonu, bunun, ulusal gelirin artışından bağımsız bir amaç olarak tanımlanmadığını gösteriyor. İktisat kuramının, diğer koşullar aynı kaldığında, üretimde işgücü faktörünün artırılmasının, üretim faktörlerinin verimliliğini azaltacağını söyleyen kısmının Türk ekonomisi için de geçerli olduğu önceden kabul edildi. Nurkse vâri istihdam yaratılmasının ise hem sosyopolitik, hem de ekonomik sakıncaları olduğu ilk araştırmaların sonucunda anlaşıldı. Diğer taraftan, devamlı ve hızlı bir kalkınma, en azından sosyalist olmayan ülkelerde, hiç olmazsa, faktör oranlarında işgücü lehine değişme sağlayacak bilinçli politikaların araştırılmamasını gerektirmektedir. Çünkü, kapitalist rekabetin geçerli olduğu bir ekonomide, işgücü yoğun üretimler daha geri bir teknolojiyi içerdiği için, daha az kârlı olurlar. Ve dolayısıyla rekabet güçleri olmaz. Fakat sosyalist bir ekonomide, herhangi bir kesimde istisna olarak da olsa, işgücü yoğun teknikler kullanılacak olursa, bunların yaşama olanağı vardır. Bütün bu düşüncelerle, planda sık sık istihdam amacından söz edilmesine rağmen, istihdam gerçek anlamda bir amaç sayılmamıştır. Ele alınan şekliyle istihdam sadece ulusal gelirin doğrusal bir fonksiyonudur.

Üçüncü bir amaç olarak dışa bağlılığın azaltılması ya da bunun ölçüsü sayılan ödemeler dengesi açığının za-

manla kapatılması görülmektedir. Planın en az açık kısmı bu konunun incelendiği bölümler. Bununla birlikte, bundan dış kaynaklara mümkün olduğu kadar az dayanılarak kalkınılması ve ekonominin mümkün olan en kısa süre içinde kendi kendine yeter olması anlamları çıkartılabilmektedir. Bu biçimiyle ödemeler dengesi açığı amaçtan daha çok tutumla kullanılması gereken bir araç sayılabilir.

Planın sık sık sözünü ettiği bir diğer amaç sosyal adalet ve onun en önemli unsuru olan âdil gelir bölüşümünün sağlanmasıdır. Yalnız planda ve planın hazırlık çalışmalarında ne amacın diğer amaçlar üzerindeki etkisi ne de başlı başına bu amacı sağlayıcı tedbirlerden söz edilmektedir. Esas itibariyle sosyal adalet planın gelir amacının sağlanmasında kullanılabilecek araçlar için önemli bir yankoşul olmaktadır.

Planın belli başlı amaçları bunlardır. Amaçların tanımları ve bunlar için geliştirilen âletler amaçlar arası çatışmayı peşinen önlemektedir. Bu planın, ayrıntılar ihmal edilir ve planı daha sevimli yapmak için serpiştirilmiş ifadeler ayıklanırsa, tek amaçlı bir plan olduğu yorumuna yol açmaktadır.

Yukardaki paragrafta ulaşılan sonucu planın araçlarının incelenmesi de desteklemektedir. Amacın büyük değerlere ulaşmasını sınırlayıcı faktörün biriktirim hacmi olduğunda şüphe yoktur. Birinci plan bütün dikkatleri biriktirim hacmini artıracak tedbirler üzerinde toplamıştır.

Bilindiği gibi biriktirimin üç ayrı kaynağı olabilmektedir: Özel, kamu, dış. Özel biriktirim ile ilgili olarak yapılabilecekler büyük ölçüde sosyal adalet endişeleri ile çatışmaktadır. Geliri daha az âdil dağıtmaya razı olmadıkça, özel biriktirimde önemli sıçramalar yapmaya imkân yoktur. Diğer taraftan ticaret açığı kavramının uzantıları bir yana, dış biriktirime dayanmak —istenen borç bulunacağı varsayılsa bile— dışarıya daha fazla dayanmamak düşün-

cesi ile çelişecektir. Bu durumda biriktirimi artırma gayretlerinin kamu biriktirimini artırmak anlamına gelmesi doğaldır. Bu ise bir yandan vergi tipi kamu gelirlerinin artırılması, bir yandan da kamu gelirlerinin kollektif ihtiyaçlara giden kısmının azaltılmasını gerektirmektedir. Planın özelliğini bu konuda yapılabileceklerin tartışması ortaya koymuştur.

Birinci plan hazırlanırken amaç ve araçların tanımı yukarıdaki gibi olmuştur. Planlama bakımından önemli olan, bu bilgilere göre amaç ve araçların alacağı değerleri bulmaktır. Bunun yapılabilmesinin model kavramını yardıma çağırmakla mümkün olacağı açıktır. Nitekim birinci plan hazırlanırken de bu böyle olmuştur.

Planlama kararlarını bir modele dayandırmanın yararlarından şüphe edilmemektedir. Fakat nasıl bir modelden hareket edilmesi gerektiği sorunu ortadadır.

«Plan hedefleri ve stratejisi» belgesinde model konusunda bazı ipuçları bulmak mümkündür. Aşağıdaki ifade sözkonusu belgeden alınmıştır: «Devlet sektörünün faaliyeti, kararlaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlıyacak şekilde planlanacaktır.»

Birinci planın diğer yerlerine de aynı düşünce egemendir. Hedefleri gerçekleştirmeye yarayacak ve kontrola elverişli araçlar daima kamu kesiminde tanımlanmıştır. Bu araçlara çeşitli değerler vererek kalkınmanın bir endeksi sayılan ulusal gelirin artış hızının ne olabileceğini görmek ve bunlara göre seçme yapmak mümkündür.

Model tek sektörlü bir büyüme modelidir. Birinci plan hazırlandığı sırada karşılaşılan problemler daha ayrıntılı bir modele ihtiyaç göstermemiştir. Temel sınırlayıcı faktör, biriktirim düzeyi olarak görününce, kalkınma kararlarının alınmasında sektörel ilişkilerin bilinmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Diğer taraftan istatistik bilgilerin de o za-

man için daha çok fakat bugün bile devam eden yenilmesi zor güçlükler yarattığını unutmamak gerekir.

Model Birleşmiş Milletlerin programlama teknikleri ile ilgili bir el kitabından alınmıştır ve şu formül ile özetlenebilmektedir:

$$G = ks(1 - t^d) + ks^1(t^1 + t^d) + kb$$

Kalkınma hızı, G, sırasıyla özel, kamu ve dışkesimlerin katkılarının toplamıdır, k, gelir-üretim oranlarını gösterir ve normal koşullarda değişmez varsayılır. k'nın dışındaki ifadeler, özel, kamu ve dış biriktirimlere işaret eder. Dış biriktirim, dışarıdan alınan yardımlar ve ödemeler dengesi açığına eşittir.

Birinci planda kalkınma hızının katkıda bulunan kesimlere dağılımı aşağıdaki gibi oldu:

BÜYÜME HIZININ KATKIDA BULUNAN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

	Özel Katkı	Kamu Katkısı	Dış Katkı	Toplam
1962	0.0241	0.0241	0.0186	0.0668
1963	0.0212	0.0322	0.0168	0.0702
1964	0.0214	0.0325	0.0162	0.0701
1965	0.0227	0.0339	0.0137	0.0703
1966	0,0246	0.0337	0.0118	0.0701
1967	0.0255	0.0343	0.0103	0.0701
1963 - 1967	0.0232	0.0335	0.0137	0.0703

Kaynak: Y. Küçük, Macro Model of the Plan, Planning in Turkey içinde.

Görüldüğü gibi ilk plan kalkınma hızındaki artış hızını sağlama görevini kamu kesimine vermiştir.

MAKRO ÖLÇEKTE UYGULAMA

Bir planın başarısı, yapmak isteyip de yapabildikleri ve yapamadıklarının ortaya konulması ile anlaşılır. Bunun

da ortaya konabilmesi için, iradî olan öğelerin ayrılması gerekir.

Türk ekonomisinde, tarım henüz kontrol edilmekten uzak. Ve uzun süre de böyle kalacak. İki nedenle: Bir kez, bugünkü mülkiyet düzeni devam ettiği sürece tarıma herhangi bir yenilik götürmenin olanağı yok. İkinci olarak, tarım mekanize edilmediği sürece, doğanın kurallarına göre değişir ve gelişir. Doğanın kuralları ise başıboşluk demek değil. Onun da kendine göre belirginliği var. Bu, bir devresel hareket olarak ortaya çıkar. Dört-beş yıllık iyi hava koşullarını, dört-beş yıllık kötü hava koşulları izliyor. İyi hava koşullarında, tarımın artış hızı % 3'ü bulur veya geçer bile. Fakat hiçbir zaman, planın öngördüğü, % 4.2'ye ulaşmaz. Kötü hava koşullarında ise, % 0'ın çevresinde gezer. Uzunca bir dönemde, 9-10 yıl içinde ise, % 2'lik bir ortalamayı bulur. 1960'dan sonraki plan deneyleri bu düşünceyi doğruladı. Örneğin, 1967'de bundan böyle artık kötü hava koşullarının geleceği söylendiği zaman, bunun «sihirbazlık» olduğu ileri sürüldü. Fakat zaman bunun bir istatistik zorunluluk olduğunu gösterdi. 1968, 1969, 1970'te tarım ancak kendi düzeyinde kaldı. Buna karşılık 1963-1967 yüksek yıllar, fakat yine de plan amaçlarından düşük yıllar oldu.

Durum böyle olunca, bu durumun ayıklanması gerekir. Ayıklanmanın yöntemi ve sonuçları başka yerde açıklanıyor. (Y. Küçük - G. Canalp; Türkiye'de Sermaye-Hâsıla Katsayısı, 1966). Bu düzeltmeler yapıldıktan sonraki durum aşağıda. Burada, planın ilk üç yılının sonuçları görülmektedir. Çünkü, çalışma, yazar planlama örgütünde iken yapıldı ve planlama örgütü dışında gerekli bilgileri sağlama olanağı mevcut değil.

GERÇEKLEŞEN BÜYÜME HIZININ KATKIDA BULUNAN SEKTÖRLERE DAĞILIMI

	Özel Katkı	Kamu Katkısı	Dış Katkı	Toplam
1963	0.0181	0.0179	0.0197	0.0557
1964	0.0236	0.0220	0.0109	0.0565
1965	0.0236	0.0207	0.0077	0.0610
1963-1965	0.0240	0.0202	0.0131	0.0577

Görüldüğü gibi, asıl geri kalma kamu kesiminde. Bunun üzerinde düşünülmesi gerekir. İki şey söylenebilir. Bir kez, ilk plancılar, özel kesimin gücü konusunda oldukça gerçekçi davranmışlar. Fakat kamu kesimi ile ilgili olarak ve 1960 Mayısının coşkusu içinde, yapılabilecekleri abartmışlar. Yalnız ilk plancılar, 27 Mayısın coşkusu geçip de koalisyon güçlerinin gerçekleri ile karşılaşınca bunun böyle olduğunu anlamakta gecikmediler. Zorunlu sonuca katlanmaktan çekinmeyip istifa ettiler.

İlk plancıların deneyi, salt hesaplamanın hiçbir işe yaramadığını gösteren çok değerli bir örnek. Zamanına göre güçlü bir biçimde ve gerçekçi bir esneklikle yürütülen planlama manevraları, pek az bir tortu bırakarak eridi.

SEKTÖREL ÇALIŞMALAR

Birinci Beş Yıllık Planın sektörel özellikleri üçlü bir çalışmanın ürünü. Aşağıdaki ayrıntılı açıklamaların göstereceği gibi, bu üçlü çalışma bir bütünün üç ayrı parçası olarak planlanmadı. Aynı sektör programları birbirinden az veya çok değişen üç ayrı yöntemle hazırlandı. Ortaya çıkan ürünün bu üç ayrı çalışmanın sonuçlarını ihtiva ettiği kesinlikle bilinmektedir. Fakat bu çalışmaların herbirinin nihaî ürüne katkısının ne olduğu aynı kesinlikle bilinmemektedir.

Bu üç ayrı çalışma şunlar:

a) 1959 yılı Input-Output tablosu;

b) Sektör uzmanlarınca kısmî sektör programları hazırlanması;

c) Özel ihtisas komisyonları çalışmaları.

Aşağıda bu çalışmalar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Yalnız her üç çalışmanın da sektör tanımlarının aynı olduğu hemen söylenmeli.

Sektör programlarının hazırlanması Birinci Plan metodolojisinde ikinci halkayı teşkil eder. Dengeli bir sektör programları yapma sorunu birinci plan hazırlık döneminde çözüm bekleyen önemli politika kararları arasında yer almakta idi. Bazı sektörlerde tıkanıklıklar (çimento, demir, çelik) ve bazı sektörlerde üretim fazlalıkları (tekstil, ulaştırma) plan öncesi yıllarda kendilerini zorlayan sorunlar olarak görünmekteydi.

Sektörler arası tutarlılık önemli olunca sektör programlarının bir Leontief modeline dayandırılmasına şaşmamak gerekir. Yine toplam harcamaları yıllar itibariyle tüketim, yatırım, ihracat ve ithalât v.b. kategorilerine göre verecek bir makro model olduğuna göre, seçilen Leontief modeli tipinin statik ve açık olmasından daha tabiî bir şey olamaz.

Modelin baz yılının 1959 olarak seçiminin oldukça inandırıcı nedenleri var. Hazırlıklar, 1961 sonlarında başladı ve temel yılın plana mümkün olduğu kadar yakın olmasındaki yararlar açık. 1958 yılı oldukça önemli bir ekonomik olay (% 65'lik bir devalüasyon), 1960 yılı ise bütün ekonomik faaliyetleri etkileyen bir siyasî olaydan (27 Mayıs hareketi) rahatsız. Bu bakımdan nispeten normal bir yıl olan 1959 yılını seçmek zorunlu olmaktadır.

Çalışma Prof. Tinbergen'in küçük bir notu ile başladı. Notta yapılacak Input-Output Modeli için bazı basitleştirici varsayımlar önerildi. Bunlar Input-output mua-

mele (transactions) tablosundaki bazı hücrelerin boş olduğunu önceden varsaymak şeklinde özetlenebilir. Bu not sonradan bulunamadığından, önerilen varsayımlarla ortaya çıkan tablonun bir karşılaştırılması yapılamadı. Yalnız ortaya çıkan tablonun Prof. Tinbergen'in bu küçük fakat 1959 tablosu bakımından son derece önemli notunun ruhuna göre hazırlandığından şüphe edilmemektedir.

Tablo, 20 sektörlü olarak hazırlanmış ve doldurulmuştur. Sektör ayrımı ISIC'e dayandırılmıştır.

Endüstriler arası akışlar, rakip ithalât bakımından gros, tamamlayıcı ithalât bakımından nettir.

Aynı şekilde akışların ticaret marjları bakımından alıcı fiyatlarla, taşıma giderleri bakımından satıcı fiyatları ile değerlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ikinci kısmın tartışmalı olması mümkündür. Çünkü planın teknik dayanaklarını açıklayan tek derli-toplu belgede (Notes for the Colloquium on The Technical Aspects of Turkey's Longterm Plan. S.P.O. (mimeo) 1962) bütün sektörün «üretttiği mallar için ticaret ve ulaştırma hizmetlerini kendisinin yaptığı» varsayımına işaret edilmektedir. Bununla beraber aynı belgede yer alan Input-Output akış tablosunda 15. sıra ulaştırma sektörü adını taşımaktadır ve bu sıra tablonun en kalabalık sıralarından birisidir.

Nihaî talep bölümü yedi sütun olarak gösterilmiştir. Bunlar rakip ithalât, ihracat, özel istihlâk, kamu istihlâki, özel yatırım ve kamu yatırımı ve stok değişmeleridir.

1959 tablosu herhangi bir sanayi sayımına dayanmamaktadır. Sistematik bir bilgi kaynağı yok. Esas kaynak planlama kuruluşunun sektör programlarına temel olarak derlemeye çalıştığı bilgiler. Bu bilgilerin çoğu ileride değinilecek olan özel komiteler aracılığı ile toplandı. Yalnız burada değinilmesi gerekli bir iki nokta var. Hücreler, Prof. Tinbergen'in önerdiği gibi hücrelerin boş veya dolu oluşu önceden kararlaştırılarak, doldurulduı. Yani bir sek-

törün ilk önce inputlarının neler olabileceği kararlaştırıldı ve buna göre miktarlar araştırıldı. Bunun dışında tablonun yapımı sütunların ya da sıraların bileşimi olarak düşünülemedi. Bazı sektörlerde ürünün kullanılışı bazı sektörlerde ise input yapısı ile ilgili bilgiler derlendi. Böyle bir girişimin dengeleme işlemini olduğundan da güçleştirmiş olması mümkün. Üçüncü bir nokta, derlenebilir bilgilerin çoğunun miktarları göstermesi. Bunların değerlendirilmesinde genellikle bir şehrin perakende fiyatlarının kullanılması zorunlu oldu. Tablonun alıcı fiyatları ile düzenlenmiş olduğu iddiasının gerekçesi bu olsa gerek. Yalnız sonradan yük nakliyatının bir şekilde sektörlere dağıtılmasına rağmen önce derlenen bilgilerde gerekli düzeltmenin yapılmamış olduğu anlaşılıyor.

Bağımsız tüketim bilgilerinin bulunmayişı tablonun önemli eksikliklerinden birisi oldu. Nihaî talep bölümünde, özel tüketim dışındaki sütunların doldurulması, görece olarak, önemli güçlüklere yol açmadı. Özel tüketim kalıntı olarak bulundu.

Tablo hazırlandıktan sonra, özellikle bazı kesimlerinin, hazırlayanları bile tatmin etmediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kullanıma hazırlamak için önemli sayılacak bir ameliyattan geçirildi. Tablo dörtte bir nispette küçültülerek 15 sektöre indirildi. Endüstrilerarası bölümden çıkartılan beş sektörden ikisi —kamu hizmetleri ile ithalât— tabloda da görüldüğü gibi, nihaî talep ve birincil (primary) inputlar bölümlerinde hesaba katıldı. Fakat diğer üç sektör —ev sahipliği, otel, lokanta ve eğlence yerleri ile ticaret, meslekî ve diğer hizmetler— bütünüyle kapsam dışında bırakıldı. Bunun ampirik bir genel denge modeli olan input-output modeli ile prensipte bir çelişme olduğunu kabul etmek gerek.

Sektör program çalışmaları arasında önemli bir yer tutan input-output modelinin hazırlık hikâyesi burada bi-

tiyor. Kullanış hakkında bir şeyler söyleyebilmek için diğer hazırlıklara bir göz atmak gerekecek.

Sektör programlarının hazırlıklarının ikinci bölümünü teşkilâtın uzmanlarının ilgili sektörleri incelemesi teşkil eder.

Sektör programcısına, tanımı yapılan sektörde 1963-1967 ve 1975 yılları için talep projeksiyonları, mevcut kapasitenin tahmini, talebi sağlayacak kapasitenin tahmini ile ortaya çıkan programın ilâve kıymet, döviz gibi yararlarının hesaplanması görevi verildi.

Bunları yapacak kadro, izlenecek metod bakımından bütünüyle serbest bırakıldı. Bu durumda kullanılan tekniklerin kadronun kompozisyonuna bağlı olması gayet tabii. Kadro, iktisat-hukuk tahsil etmiş yeni üniversite mezunları ile, değişen süreli deneye sahip mühendislerden meydana geliyordu.

Talep tahminlerinin başlıca aracı, trend denklemleri hesaplamak oldu. Bir süre sonra esneklik kavramının eldeki probleme oldukça elverişli bir teknik olduğu keşfedildi ve büyük ölçüde yararlanıldı. Esneklik hesaplarında açıklayıcı değişken olarak genellikle bağımlı değişkenin özelliğine göre ya fert başına millî gelir, ya da GSMH alındı.

Mevcut kapasitenin tespiti, kapasitenin kullanım oranı ve düşük kullanımın nedenleri çalışmanın en verimli yanını meydana getirdi.

Sektörlerdeki yatırım ihtiyaçlarının tespiti için bazı istisnaî haller dışında, önemli bilgiler derlenemedi. Örneğin sektörel sermaye/üretim oranları —15-20 sektör ayrıntısında— Planlama çalışmalarında kullanılmadı.

Özel ihtisas komisyonları düşüncesi Hindistan'dan ithal edildi. Sektör programları birbirini tamamlayacak ikili bir çalışmaya göre hazırlanırken, kuruluşun yöneticilerinin bir Hindistan seyahati, plancılıkla görevli 20'den

fazla komisyonun kuruluşuna yol açtı. Komisyonların yükümlü oldukları çalışmalar, esasta sektör programcılarınınkinden farklı değil. Yalnız özellikle sektörün mevcut durumunun tespitine ve sektör içi ve sektörler arası daha mükemmel bir eşgüdümden elde edilecek ilâve yararların ortaya konmasına ağırlık verildi.

Hintlilerin bu tip bir çalışmadan plancılıkta büyük yararlar gördükleri, hatta bunu kamu yönetiminin önemli bir unsuru haline getirdikleri söylenir. Birinci Plan deneyine bakıldığında Türkiye'deki uygulamanın çok az olumlu sonuçlar verdiğini kabul etmek zorunlu.

Fikir en basit şekli ile şu: Çeşitli sektörlerin çeşitli kuruluşlarında yer alan uzmanlar bir araya gelerek —bağlı oldukları kuruluşlardan bağımsız olarak— sektör programlarını hazırlayacaklar. Birinci planla ilgili komitelere sadece kamu kuruluşlarında çalışan uzmanlar çağrıldı.

Komitelerin kuruluşunun en önemli problemi hangi seviyede uzmanın çağrılacağının kararlaştırılması oldu: Üst seviye idareci veya kuruluştaki araştırmacı. İdarecinin araştırma alışkanlığından yoksun oluşu ve plan çalışmalarına zaman ayırmaması yanında araştırmacının da sektörün karşılaştığı politika sorunlarından habersiz ve özellikle komitelerden beklenen daha mükemmel işbirliği koşullarının bulunmasında etkisiz olması ihtimali var. Bu sorun sistematik bir şekilde çözümlenmedi. Komiteler, bu bakımdan, genellikle heterojen oldular.

Komitelerin en önemli yardımları bilgi toplanmasında ortaya çıktı. Bunun dışında, komiteler aracılığı ile idarelere plancılık deyimleri ve bazı basit tekniklerin yayılması, kamu kuruluşlarına planın hazırlıklarına katıldıkları kanısının verilmesi ve plancılara idareyi tanıma ve nihaî formülasyondan yararlanılabilecek uzmanları seçme imkânlarının kazandırılması gibi sektör programları ile direkt ilişkisi olmayan faydalar sayılabilir. Bunların karşılı-

ğında plancı-zamanı cinsinden ölçülebilecek ve almaşık maliyeti son derece yüksek bir fiyatın ödenmiş olduğunu söylemek zorunluluğu var.

KESİM PROGRAMLARININ GENEL YAPISI

Sıranın, programın genel yapısının açıklanmasına geldiğinde şüphe yok. Genel yapıdan sektörlerin gelişme hızı ve yatırımların dağılımı kastediliyor.

1959 input-output tablosundan yararlanarak 1967 üretim sektörünü bulmak için nihaî talep sektörünün (dizisinin) elde edilmesi gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi nihaî talep vektörü yedi ayrı vektörün (dizinin) toplamı olarak düşünülmüştür.

Bunlardan özel tüketim ve stok değişmeleri hariç diğerlerinin önemli güçlüklere yol açmadıkları anlaşılmaktadır. Birinci planda plan dönemi içinde stok değişmelerinin olmayacağı varsayılarak güçlüklerin birinden kolayca kurtulmak mümkün oldu.

Özel tüketimin hesaplanması için gelir esnekliklerinden yararlanıldı. Bunlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Esneklikler zaman serilerine dayanılarak hesaplandı. Çünkü birinci plan hazırlık döneminde kullanışa hazır bir aile bütçeleri araştırması mevcut değildi.

ESNEKLİK KATSAYILARI

No.	Sektörün adı	E
1.	Taneliler	0.66
2.	Meyva ve sebzeler	0.75
3.	Endüstriyel bitkiler	0.69
4.	Balıkçılık ve hayvancılık	0.89
5.	Madencilik	0.94
6.	Gıda, içki, tütün	1.00
7.	Tekstil	1.10

No.	Sektörün adı	E
8.	Kâğıt, deri, odun v.b.	1.50
9.	Kimyasal maddeler	1.60
10.	Kömür, petrol ürünleri	1.85
11.	Yapım	—
12.	Temel metaller	—
13.	Makina	1.15
14.	Elektrik, gaz, su	1.21
15.	Taşıma	1.30

Kaynak : Notes for the Colloquium on The Technical Aspects of Turkey's Long-term Plan 1962 (mimeo), s. 24, SPO, 1962

Hesaplamalar sektör ya da mal kapsamında yapıldı ve ilişki fert başına tüketim ile fert başına kullanılabilir gelir arasında kuruldu. Yalnız burada tüketim konusundaki zaman serilerinin en az aile bütçeleri kadar kıt olduğuna işaret etmek gerekir. Bu, toplam üretimden özellikle endüstriler arası kullanıma giden kısmın nasıl ayıklandığı sorusuna yol açmaktadır. 1959 tablosundaki oranları kullanmaktan ya da bu esneklik katsayılarını benzer yapılı ülkelerden ithal etmekten başka çare olmadığı görülmektedir.

Yalnız sektörlerin gelişmeleri ile ilgili tek çalışmanın input-output modeli olmadığına daha önce işaret edilmişti. Sektör uzmanları bütünüyle kendi sektörleri sınırları içinde kalarak sektörlerin gelişme hızını tespit ettiler. Aşağıdaki tablo bu hızları göstermektedir.

PLAN DÖNEMİ SEKTÖREL (GROS ÜRETİM) ARTIŞ HIZLARI

	Çözümlemenin Tipi	
Sektörün Adı	İnput-output (Genel Denge)	Sektör incelenmesi (Kısmi çözümleme)
1. Tarım	5.8	6.3
2. Endüstri	8.5	10.3
Madencilik	11.06	7.6
İmalât	8.30	10.40
Elektrik	1.76	13.0

3.	İnşaat	10.26	9.5
4.	Ulaştırma	7.7	10.3
	Ortalama	7.4	8.1

Kaynak : Notes for the Colloquium on The Technical Aspects of Turkey's Long-term Plan 1962 (mimeo), s. 30 ve s. 45, SPO, 1962.

Bunlardan hangisinin sektör programlarının nihaî formülasyonuna dayanak olduğunu anlamak için planın ilgili tablosuna bakmak gerekecek. Bu tablo, Kalkınma Planı'nın, plan döneminde sektörel üretimi gösteren 52/1 numaralı tablosudur.

Söz konusu tablodan anlaşılacağı gibi, plan esas olarak sektör raporlarına dayandı. Kalkınma planının aynı yönde olmayan ifadesine rağmen plan hazırlıklarına katılanlar genellikle aynı görüşte. Endüstriler arası analizin pratik hiç bir yararı olmadığı genellikle kabul ediliyor.

Sektörel üretim artışları bir şekilde tespit edildikten sonra yapılacak iş, yatırımların sektörel dağılımını belirlemekten ibaret. Bu ise, geçerli kuramda oldukça basite indirilmiş. Bilindiği gibi zaman aralıklı veya aralıksız kullanılan ve sektörlerdeki atıl kapasiteye göre düzeltilmiş, sektörel sermaye/üretim oranları yatırım programlarının formülasyonunda esastır. Bu bakımdan Birinci Planın bu yönünü incelemekte bir fayda olmadığı düşünülebilir. Aşağıdaki ifade, böyle düşünenlerin yanıldığını göstermek için alınmıştır: «Sermaye/üretim oranı planın iki yerinde biri aktif, öbürü pasif olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. 5 yıllık yatırım ihtiyacının tespitinde son on yıllık sermaye/üretim oranı gayri safi millî hâsıla artışına uygulanarak 5 yıllık yatırımlar toplamı bulunmuştur. Yatırımların sektörlere dağılışında ise projeler, programlar ve sektör raporlarına bağlı kalınmış ve sermaye/ üretim oranı, bir yandan yatırımların öbür yandan çeşitli sektörlerden bekle-

nen hâsıla artışının karşılaştırılmasından ortaya çıkmış bir sonuçtur.» (Kalkınma Planı, s. 141).

Anlaşılacağı gibi sektörel sermaye/üretim oranlarının sektörel yatırımları tayin etmesi yerine, bir şekilde tayin edilmiş sektörel yatırımların ayrıca tespit edilmiş hâsıla artışlarıyla birlikte sermaye/üretim oranlarını tayin etmesi söz konusu. Böylece ortaya çıkan sermaye/üretim oranları, plan terminolojisine göre, «pasif» sermaye/üretim oranları olmaktadır.

Sektörel yatırım programlarının nasıl formüle edildiği araştırılırken açıklanması gereken bir nokta da, projelerin ve proje değerlendirmesinin bu konuda çok etkili olmadığı. Bu, özel kesimden proje beklenmemesi bir yana, kamu kesiminin özellikle direkt olarak prodüktif alanlarda çok az proje hazırlayabilmiş olmasından ileri gelmektedir.

Sektörel yatırım programının ana iskeletini planlama ve kuruluşlar arasındaki çetin pazarlık belirledi. Bu, birinci plan hazırlığına giren ve yukarda söylenenlerden bağımsız bir dördüncü çalışma ile diğerlerinin karşılaştırılması şeklinde özetlenebilir.

Plan hazırlıkları sırasında her yatırımcı kurumdan 1963-1967 dönemi için yatırım programları hazırlamaları istendi. Hazırlanan programların bütünü, teker teker ilgili kuruluş yetkilileri ile tartışılarak bir sonuca bağlandı. Burada kendi kuruluşu için mümkün olduğu kadar çok yatırım imkânı sağlama isteği ile plancıların yatırımları mümkün olduğu kadar prodüktif sahalara kanalize etme motifi çarpıştı. Sonuçta, direnme ve tartışma gücü ile politik destek sağlama kabiliyetinin ekonomik tezlerden daha etkili olduğunu tahmin etmek güç değil.

BİRİNCİ PLANIN SEKTÖR PROGRAMI

Hazırlanan 1959 input-output tablasunun zayıf yanlarına değinilmiştl. Bunları burada tekrar etmek gerekmez. Yalnız tablonun içdayanırlığı eksik ve muhtemelen yanlış yansıttığına inanabilmek için yeterli neden bulunduğundan şüphe edilmemektedir. Örneğin bir ekonomideki içdayanırlığı gösterecek bir tablo yapılırken birçok bakımlardan yanıltıcı «azgelişmişlik prototipine» bakılarak bu içdayanırlığın ayrıntıları ile ilgili önemli varsayımlar yapmak oldukça güç olmalı. Fakat bütün bunların bir gerçeği gölgelememesi gerekir: İnput-output tablosu birinci planla ilgili teknik hazırlıkların en önemlilerinden birisidir. Bunun dışında endüstriler arası analizin, tutarlılık planları yapılırken, kullanılabilecek en iyi sektör modeli olduğunda da şüphe yok.

Plan bu önemli çalışmadan istifade etmedi. Nihaî formülasyonu, en çok teknik olanlarının trend veya bir veya iki açıklayıcı değişkenli ve güvenirliği araştırılmamış regresyon analizlerine dayandırdı. Bulunan katsayıların güvenirliğinin. uzmanların kişisel bilgileri ile artırılmış olduğunda şüphe yok. Fakat her şeye rağmen regresyon, katsayılarının, özellikle üretim-karışımında değişiklik öngörüldüğü durumlarda, fazla kullanışlı olmadığı bilinmektedir, Diğer taraftan, sıra bu analizlere göre hazırlanmış kısmî sektör programlarından bir bütün elde etmeye gelince, plancılığın, plancının sezgisinden başka güvenecek hiç bir şeyi kalmamaktadır. Sezgi ise niceliksel problemlerde plancıyı yanılmalara veya açıklanması güç durumlara düşürmekten kurtaramayabilir. Örneğin daha önceki tablolarda kısmî analizlerin tarım için % 6.8 ve sanayi için % 10.5'luk bir artış hızı öngördüğü belirtilmekteydi. Planda ise, daha sonra tarımın bu hızı gerçekleştiremeyeceği anlaşıldığından, tarım hızı düşürülmüş, buna karşılık sa-

naylnln hızı arttırılmıştır. Bunun iki taraflı bir yanılma olduğunu ve eğer endüstriler arası analizden yararlanılmış olunsaydı bu yanılmaya düşülmeyeceğini tespit etmek mümkün.

Burada, güvenilir olmayan bilgi ve uygun olmayan analiz arasında ikincisinin seçildiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo hangisinin gerçeğe daha çok yaklaştığı konusunda ışık tutucudur.

ÜRETİM TAHMİNLERİ VE GERÇEKLEŞEN ARTIŞ HIZI

	İnput-Output (1962-67)	Plan (1962-67)	Gerçekleşen (1962-1966)
1. Tarım	5.8	4.7	3.0
2. Sanayi	8.5	11.4	8.8
3. İnşaat	10.3	10.5	8.0
4. Ulaştırma	7.7	9.6	7.5

Kaynak : Y. Küçük, Sectoral of the Plan, Planning in Turkey içinde.

Yukarıdaki düşünceler sektör programlarının hazırlanmasında kullanılan metodolojinin, tutarlı bir program yapmada yetersiz olduğu anlamına geliyor. Fakat buna rağmen ya plancıların üstün sezisi ya da çok büyük şansları yüzünden tutarlı program yapılmış olabilir. Tarım üretimini azaltırken, sanayi üretimini artırmaya, eğer uygun düzenlemeler yapılmazsa, imkân olmamakla beraber, daha önceki yanılmalar dolayısıyle, ortaya çıkan programın tutarlı olması mümkündür.

Bu böyle olmakla beraber ikinci planla ilgili geliştirilen model (İkinci Beş Yıllık Plan için alternatif Büyüklükler, DPT. Mayıs, 1966), GSMH (% 7), tarım (% 4.2) ve sanayi (% 12.7) takımının tutarlı olmadığını göstermiştir. Ekonomi yakın gelecekte yüzde ondan hızlı artan bir sanayi üretimine talep bulmakta güçlük çekmekte ve eğer tarım % 4 artarsa, tarımsal mallar tüketiminin artışı, nü-

fus artışının altına düşmektedir. Gerçi model 1968-72 için çözülmüştür ve katsayılar ona göre düzenlenmiştir, fakat yukarıda söylenenlerin ışığında aynı tutarlılık kriterinin birinci plandaki performansını görmek vazgeçilmez bir istek oluyor.

Bu amaçla bir deneme yapıldı ve ilginç sonuçlar elde edildi.

Deneme için ilk önce 1959 tablosu altı sektöre indirildi, tablo eksik olan sektörler bakımından tamamlandı ve doğru anlamda alıcı fiyatlarına çevrildi. Tabloda, tablonun özelliğine etki etmeyen birkaç düzeltme yapıldı. Bütün bunlar yapılırken ikinci plan için geliştirilen çok sektörlü büyüme modeli ile 1963 için hazırlanan input-output tablosu katsayılarından yararlanıldı. Fakat esas itibariyle tabloyu ve bilgileri plan hazırlandığı şekilde tutmaya dikkat edildi.

Nihaî taleple ilgili bilgilerin özel tüketim hariç hepsi plan ve teknik kollokyum dokümanından alındı. Özel tüketim için daha önce verilen esneklik katsayıları güvenilir baz yılı bilgileri olmadığı için kullanılmadı. Bunun yerine 1963 tablosunun dağılımı kullanıldı. İlginç bilgiler ve sonuçlar aşağıdaki tabloda.

GSMH, TARIM VE İMALÂT SEKTÖRLERİ İLİŞKİSİ

Sektörler	Özel Tüketimin Dağılımı	Nihaî Talep	1967 Sektör Gros Üretimleri	1967 İndeks 1962 = 100	Ortalama hız
Tarım	0.470	26.284	45.538	131.8	5.6
Madencilik	0.011	855	3.231	138.0	6.8
İmalât	0.255	18.174	28.775	158.0	9.8
İnşaat	—	9.238	9.238	170.9	11.3
Elektrik	0 003	218	1.299	200.0	14.8
Servisler	0.261	20.816	26.419	—	—

Kaynak : Y. Küçük; Sectoral Program of the Plan, Planning in Turkey içinde.

Notlar : 1. 1961 fiyatları iledir.
2. Altıncı sektör için baz yılı değeri olmadığından artış hesaplanmamıştır.
3. İnşaat üretiminin bir kısmı, kamu binalarının tamirine gitmektedir.

Tablo hiç bir yorum gerektirmeyecek kadar açık.

SEKTÖR PROGRAMLARI NE GETİRDİ?

Şimdiye dek ileri sürülenlerin çoğuna plancının verecegi cevaplar olmalı: Plancının kudretli bir yaratık olduğu veya teknik deyimi ile serbestlik derecesinin (degrees of freedom) sonsuz olduğu düşünülebilir.

Bir zaman boyutu içinde alındığında, bu düşünceye itiraz etmek pek mümkün değil. Örneğin bundan önceki paragrafta işaret edilen tutarsızlığı, tarımsal mallar tüketimini rasyonlamak ve gerek ara ve gerekse nihaî kullanımda sanayi malları kullanımını zorlayarak gidermek mümkün. Aynı şekilde gerekli kapasitenin yaratılmasını gerçekten sağlayıcı tedbirleri geliştirmek imkân dahilinde.

Yukarıda söylenenler, sistemin parametrelerinde değişiklik demek. Tutarsızlık piyasa mekanizması serbestçe çalıştığı takdirde ortaya çıkacak. Öyleyse fizik müdahalelerle söz konusu dengesizliklerin çoğunu, belirli bir zaman içinde, gidermek mümkün olacaktır.

Plan dokümanı böyle düşünenleri ümitsizliğe düşürecek «temel ilkelerle» dolu: «Fiyatlar yerine kararların esas olduğu bütçe içi harcamalar dışında, kaynakların çeşitli harcamalara ayrılmasını fiyat mekanizması ayarlayacaktır. Ancak fiyat mekanizmasının bu fonksiyonunu gereğiyle görebilmesi için düzenleyici tedbirler alınacak ve kıt üretim kaynaklarının ve gelirlerinin, planda belirtilen iktisadî ve sosyal hedeflere göre dağılımıyla ilgili zaruri

ayarlamalarda doğrudan doğruya kontrollardan imkân ölçüsünde kaçınılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi, dış ticaret rejiminin tespiti gibi tedbirlere baş vurulacaktır.» (Kalkınma Planı, s. 479-480).

Planın bütününe hâkim olan prensip budur. Ancak fiyat mekanizmasının kudretine bu kadar inanıldıktan sonra neden planlamaya baş vurulduğunu anlamak güçtür. Fiyat mekanizmasının normal çalışmasını sağlayıcı tedbirleri plan yapmadan da almak mümkün. Planlama, ancak, fiyat mekanizmasının temelden işlemediği veya işlemesinin istenmediği durumlarda anlamlı.

Söylenenler, başka bir biçimde, şöyle ortaya konabilir: Türkiye'de planlama adı altında, ekonomi politikası kuramı uygulamasına girişildi. Bu, daha önce de yapılmakta idi. Planlama adına bunun yapılması, sorunların ortaya konmasında, genel denge analizlerinden yararlanma olanağını getirdi. Yukarıda da görüldüğü gibi çeşitli nedenlerle bu yararlanma tam olamadı.

Bazıları düşünülebilir: Yüzde yedilik artış hızı gerçekleştirilmesi zor bir artış hızıdır ve dolayısıyle plan döneminde ortalama yüzde beş buçukluk artış, gerçekten bir başarıdır. Bunun doğru bir düşünce olmadığını belirtmek gerekir. Plan döneminde elde edilen sonuçlar, Türk ekonomisi için bir sıçrama özelliğini taşımamaktadır. Yandaki tabloda Türk ekonomisinin 1927'den beri gösterdiği eğilim ile plan ve uygulama sonuçları karşılaştırılmaktadır.

Tablodan görülüyor: Planın, ekonominin normal olarak yapabileceğinin üstünde bir katkısı olamadı.

Tek tek sektörlere bakınca bu daha doğru oluyor. Örneğin imalât sektörü, birleşik faizle, 1930-40 arasında yüzde onbeşin üzerinde 1950-60 arasında yüzde sekiz çevresinde artış gösterdi. Plan döneminde ise bu artış ancak 1950-60 artışı kadar.

SEKTÖRLER İTİBARİYLE GELİR
(1948 Faktör Fiyatlarıyla)
(Milyon T.L.)

	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam (S.M.H.)
1962				
Trend	7 500,4	2 902,2	7 440,1	17 842,0
Plan	—	—	—	—
Uygulama	7 569,5	2 884	7 278,9	17 733,1
1963				
Trend	7 847,7	3 107,1	8 068,8	19 023,6
Plan	7 887,8	3 224,6	7 788,4	19 900,8
Uygulama	8 145,2	3 115,0	7 868,5	19 128,7
1964				
Trend	8 211,0	3 326,0	8 750,6	20 288,1
Plan	8 219,1	3.605,1	8 333,6	20 157,8
Uygulama	8 096,3	3 379,8	8 419,3	19 895,4
1965				
Trend	8 591,2	3 561,4	9 490,0	21 642,6
Plan	8 564,3	4 030,5	8 917,0	21 511,8
Uygulama	7 869,6	3 677,2	9 236,0	20 782,8
1966				
Trend	8 989,0	3 812,8	10 291,9	23 093,7
Plan	8 324,0	4 506,1	9 541,2	22 371,3
Uygulama	8 546,4	4 033,9	10 048,8	22 629,1
1967				
Trend	9 405,2	4 082,0	11 161,6	24 648,8
Plan	9 298,8	5 037,8	10 209,1	24 545,7
Uygulama	—	—	—	—

Kaynak : Ü. Eğeci, Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi (teksir), 1967.

BİRİNCİ VE İKİNCİ PLAN ARASINDAKİ EN ÖNEMLİ AYRILIK

Birinci plan, kapitalist düzeni verl alarak, bu düzen içinde bir ileriye adım atmak çabasıdır. İlk planda, düzeni temelli bir biçimde değiştirecek hiç bir öneriye rastlanmaz. Fakat ilk planda ve özellikle hükümetten geçmeden

önceki taslakta, düzenin eksiklikleri, üst yapıdaki çelişkileri açıklıkla ortaya koydu. Aynı zamanda düzeni daha işler bir biçime sokmanın ilk gerekleri serildi. Bir toprak düzenlemesi, bir vergi düzenlemesi, kamu yönetiminin etkenliğinin artırılması, kamu ekonomik girişimlerin verimli bir biçimde çalışma koşullarının hazırlanması, plan uygulamasının ilk koşulları olarak düşünüldü. «Bunlar olmazsa plan olmaz» dendi; ve olmayan bir planda sorumluluk alınmayacağı belirtildi. İlk plan, felsefesi itibariyle özel girişime karşı değil. İlk plan, kamunun derlediği kaynaklarla özel girişimler yaratılmasına karşıdır. İlk plan, kamu kaynaklarının, kamu ekonomik girişimlerinin özel yararlara peşkeş çekilmesine karşıdır. Birinci plan budur.

İkinci plan statükonun planıdır. İkinci plan, temelde budur. Yalnız bir plan için statükonun planı olmak zordur. Çünkü, plan normal koşullarda elde edilemeyen düzeylere ulaşmayı amaçlar. En azından böyle görünmek zorundadır. Nitekim ikinci plan da % 7'lik kalkınma hızını amaçlamıştır. Türkiye politikacıları şimdilik % 7'lik kalkınma hızına katolik nikâhı ile bağlanmış görünüyorlar. Bundan ayrı görünmek istemiyorlar. Halbuki Türkiye'nin bir eğilim olarak kalkınma hızı % 5 çevresindedir. Son otuz beş yıllık eğriye bakılacak olursa, planlı olsun olmasın, Türkiye ekonomisi % 5'i sağlamaktadır. Plan bunu % 7'ye çıkartmak ister. Yüzde ikilik fark küçük görünebilir; fakat Türkiye'nin tarihsel kalkınma hızının %40'ıdır. Yüzde kırklık değişme, önemli bir değişmedir, ve ikinci plan bunu amaçlamaktadır. Ve de birinci plandan farklı olarak, bunun gerçekleşmesi için, ne toprak reformu, ne vergi reformu, ne de başka bir şey gerek. Yüzde yedi, bütün bu önlemler alınmadan gerçekleşebilir. Bir planın bunu iddia edebilmesi için, o planın sarı plan olması gerekir. İkinci plan, bir sarı plandır.

Sarı plan rakamlarla oynanarak yapılır. Ve rakamlarla oynanmaya bağlanınca buna bir sınır bulmak zor. Örneğin ikinci plana göre % 7'lik artış hızını gerçekleştirmek için bütün gerekil olan şu: 1968 yılında 600 milyon, 1972 yılında 2.5 milyar olmak üzere beş yılda toplam 7 milyarlık bir ek finansman. Bu, beş yılda yapılması planlanan 119 milyarlık yatırımın % 5'inden biraz fazladır ve kolaylıkla elde edilmesi mümkün. Açığın birazının borçlanarak, birazının vergi sistemini ıslah ederek, birazının ise yeni vergi koyarak karşılanması işten bile değil.

Aslında ikinci plan ciddiye alınacak olursa buna bile gerek yok. Çünkü, plandaki rakamlara bakıldığında, özel biriktirim ve vergi gelirleri ile ilgili kestirim (tahminler) doğru sayılırsa ve de 7 milyarlık ek finansman sağlanırsa, planda denge değil, dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Planda tasarruflar, yatırımları aşmaktadır. Aşağıdaki tabloda, ki ikinci plandan alınarak derlenmiştir, bu son derece ilginç durum görülmektedir.

İKİNCİ BEŞ YILLIK PLANDA YATIRIM - BİRİKTİRİM DENGESİZLİĞİ (milyar lira)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972
I. Toplam Kamu Geliri (Toplam kamu harcaması)	23.3	25.4	27.6	30.6	34.4	37.4
II. Gelir transferi ve karşılık paralar	3.7	3.8	4.0	4.1	4.0	3.9
III. Net kamu geliri (I - II)	19.6	21.6	23.6	26.5	30.4	33.5
IV. Kamu Cari Harcaması	10.9	11.9	12.9	14.0	15.2	16.4
V. Kamu tasarrufu (III - IV)	8.7	9.7	10.7	12.5	15.2	17.1
VI. Özel tasarruf	7.6	8.4	9.3	10.1	10.8	11.8
VII. Dış tasarruf	1.7	1.8	2.0	2.1	2.2	2.0

	1967	1968	1969	1970	1971	1972
VIII. Toplam Tasarruf (VI + VII + VIII)	18.0	19.9	22.0	24.7	28.0	30.9
IX. Toplam Yatırım	16.9	18.8	21.0	23.6	26.6	29.0
X. Tasarruf Fazlası (VIII — IX)	1.1	1.1	1.0	1.1	1.4	1.9

Kaynak : Y. Küçük; Statükonun Planı, Milliyet, 9.6.1967.

Bu tablo, hem ikinci planın genel özelliğine ve hem de teknik tutarlılığına bir örnek.

PLANLI ZENGİN YARATMA TEKNİĞİ

İkinci planın içeriğini ve teknik yapısını incelemeden önce bu sorunun cevaplandırılması gerekir. Çünkü, planlama, daha önce söylendiği gibi bir hesapsız gidişe tepki olarak doğmuştu ve gelişmişti. Hesapsız dönem, hesapsız bir biçimde zengin yaratır ve yaratmıştır. Bu dönemin ilkesi «her mahallede bir milyoner yaratmak» idi. Amaç milyoner yaratmaktı, fakat hangi mahallede milyoner yaratılacağı önceden bilinmiyordu. Planlı dönemin zengin yaratma usulü, planlı olmak zorundadır. Bunun anlamı, planlama gerekçesi ile ve hesaplı bir biçimde zengin yaratmaktır. İkinci plan, bu amaca yönelmiştir ve ikinci planla birlikte bunun önlemleri ortaya konmuştur.

Planlı zengin yaratmak, düzenli ve sistematik olmayı gerektirir. Bunun yasalarına ihtiyaç var. İkinci plan meclislerden geçtikten sonra, meclisler planlı zengin yaratma düzenini de yasalara bağlamışlar. Bu yasa, 933 sayılı yasadır ve planlama yazınında yetki yasası olarak da bilinir. Anayasa mahkemesi sonradan bu yasanın önemli bölüklerini ortadan kaldırdı. Fakat yürürlükten kaldıramadı. Çünkü, söz konusu kanunun önemli bölükleri iptal edildikten sonra, hükümet aynı düzeni, Türk parasını koruma kanununa göre sürdürdü. Böylece, planlı zengin yaratma yöntemi dolaylı yönden, anayasaya uygunluk kazanmış ol-

maktadır. Nedeni basit: Anayasa mahkemesi, daha önce, Türk parasını koruma kanununun anayasaya aykırılığı iddiasını reddetmişti.

Yetki kanun tasarısı, bu düzenin muhalefeti tarafından esasta bir anayasa ilkesinin çiğnenmesi olgusu olarak görüldü. Kanun öteden beri yasama koluna alt bazı işlemlerle ilgili kararları hükümete vermektedir. Gümrük vergisi, gelir vergisi gibi konularda «plan amaçlarına» uygun olmak koşulu ile geniş muafiyetler uygulama olanağını getirmektedir. Yine plan amaçlarına uygun olmak koşulu ile, kamu kaynaklarından özel girişimlere transfer yapılmasına, yatırımlara yöneltilecek özel biriktirimlerin vergiden indirilmesine müsaade etmektedir. Bunlarda uygulanacak oranların değiştirilmesi yetkisini yürütme organına vermektedir. Bu noktanın anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Ayrıca, bu konularda karar alma, hükümetin bir parçası olan planlama örgütünde toplanmaktadır. Bu da, eleştiri konusu oldu. Planlama örgütünün, Sovyet planlama örgütü olan Gosplan'a benzediği ileri sürüldü. Gosplan'a benzetmenin, en inandırıcı ve de yok edici eleştiri olduğu düşünüldü. Fakat benzetmenin gerçekle hiç bir ilgisi olmadığı, bir kenara itildi. Çünkü Gosplan'ın böyle yetkileri yok. Olamaz da. Gosplan'ın geçerli olduğu ülkede özel girişim yok ki, özel girişimcileri istenen alanlara yöneltmek için önlemler getirilmiş olsun. Ayrıca Gosplan'ın hiçbir zaman, yürütücü, doğrudan doğruya yürütmeye ilişkin yetkileri olmadı. Gosplan düzeninde, planlama kararlarını yürütmek herkes için zorunluluk.

Fakat Türkiye gibi bir ülkede, uygulamayı sağlayacak bir düzenlemeye mutlak gerek var. Millî korunma kanunu, savaş koşulları içinde böyle bir gereğin karşılanış biçimi olarak ortaya çıkmıştı. 1960'dan sonraki ilk plan uygulaması sadece böyle bir gereğin olduğunu su yüzüne çı-

kardı. İlk plan, konut gibi alanlara giden kaynakları kısmak istedi, kaynaklar yine konuta gitti ve amaçlar aşıldı. İlk plan, imalât sanayiine daha fazla kaynak gitmesini öngördü; imalât sanayi uygulaması, planın gerisinde kaldı. Görece olarak geri bölgelere, yatırımları çekmek istendi. Bunun için yatırım indirimi getirildi, kaynaklar yine de doğuya gitmedi. İkinci plan ve yönetim bu gereksinmeyi gördü ve gerçekte bu gereksinmeden planlı zengin yaratmak için yararlandı.

Herkes bilir; bir atın istediği suyu içmesini önlemek, istemediği suyu içmesini sağlamaktan daha kolay. Bu kolaylık, yatırımların sektörler arası dağılımını sağlamakta da söz konusu. Eğer özel yatırımcıların, bir alana kayması istenmiyorsa, yapılması gerekli iş, o alanı daha az çekici kılmak. İstenmeyen alan, örneğin konut ise, koka-kola ise, veya bir başkası ise, vergi ve benzeri politikalar ile o alanlardaki kârlılık düşürülür. Bu durumda, kârını maksimum yapmaktan başka kaygısı olmayan özel girişimci, açık bırakılan alana gitmek durumundadır. Fakat bu yapılmaz. Bunun yerine, özel girişimcinin gitmediği alanların kârı düzmece bir biçimde artırılmaya çalışılır. O alanlara yapılacak yatırım için gerekli hammadde ve makina ithalâtı gümrükten muaf tutulur; gelirden bir süre vergi alınmaz; bu da yetmez, yatırması için bütçeden kaynak verilir. Böylece o alanın kârı arttırılır. Bu, kamunun fonlarını özel kişilere dağıtmaktan başka bir şey değil. Ve bu, planlama adına yapılmaktadır.

Yetki kanunu, yatırımın kesimler arası dağıtımını özel kârlılık ilkesine göre dağıtmak ister. Buna şaşmamak gerekir Çünkü özelliğin put olduğu bir düzende, kârlılık ilkesinin böylesine bir geçerlilik kazanması normal, kaçınılmaz. Yalnız yukarıda da söylendiği gibi, kârlılığın bir ilke olarak kabul edildiği bir durumda da, izlenecek iki yol var. Bunlardan biri kalkınmacı kesimlerin kârını, kal-

kınmayı durdurucu kesimlerin kâr oranı düzeyine çıkarmak. İkincisi ise, bunun tersi; kalkınmayı köstekleyen kesimlerin kâr oranını azaltmak, düşürmek. İki yol da kâr ilkesini saklı tutar. İkinci yol daha etken. Fakat birinci yol seçilir. Çünkü ikinci yol daha hızlı özel zengin yaratma olanağını verir. İkinci yolda kalkınma hızını, ya da kalkınmacı kesimlerin büyüme hızını arttırdıkça, özel zengin yaratma hızı da artar. İki hız arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ve ikinci yol bu yüzden seçilir.

Bu tartışma, planlama araçlarının seçiminin tarafsız olamayacağını, araçların bir sınıfsal içeriği olduğu gerçeğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu gerçeğin daha da açıklığa kavuşturulması zorunlu. Bunun için şunların söylenmesi gerekir: Aslında Türkiye'deki bir yönetim, yatırımların kesimler arası akımını düzenlemek için böylesine araçlara muhtaç değil. Yönetimin, elindeki araçları kullanması yeter. Örneğin koka-kola esansı ithal etmeden, koka-kola üretilemez. İthalât ise döviz almak ve gümrükten geçirmek bakımından kamu yönetiminin kontrolunda. Kamu yönetiminin hangi mallar için döviz ayıracağı sorunu, bir anayasa sorunu değil, bir yürütme kararı sorunu. Eğer döviz ayırmazsa, ithalât yapılamaz. Bu yetki, kamunun elindedir. İsterse kullanır. Ayrıca bu tip yabancı yatırımların yapılıp yapılmayacağı sorunu da gayet güçlü bir kamu kurulunun elindedir. Güçlülük yasalar bakımından. Uygun görmediği yabancı sermayenin gelişini önleyebilir. Fakat gerçekte önlemez. Çünkü, bir yabancı sermaye projesi bir ortaklık projesi olarak, yabancı sermaye komitesinin önüne geldiği an, yeni bir kâr ışığı ufukta görünmüş, demek. Kârlılığın ilke olduğu bir yönetimde, kâr ışınları söndürülmez, sadece güçlendirilir. Her nerede olursa olsun.

Dahası var. Her türlü yatırım, her şeyden önce bir yapım işi. Bu konutta da böyle; diğer yatırımlarda da. Ya-

pım işleri Türkiye'nin her yerinde bir ruhsat ile başlar; bir iskân raporu ile biter. Birincisi olmazsa, yapım başlamaz; ikincisi olmazsa, yapı kullanılamaz. Bu durumun planlama amaçları için kullanılmaması için hiçbir neden yok. Bu durum, akılcı ve etken bir biçimde kullanılacak olursa, yüksek kârların gerekçesi kalmaz.

Kanun, özü itibariyle budur. Kanunun önemli bölükleri Anayasa Mahkemesince iptal edildi. Fakat yukarıda da söylendiği gibi, uygulama devam etmektedir ve bu uygulamaya bakmakta yarar var. Uygulama, bir sistem olarak, 1968 programı ile ilgili kararnameyle başlar. Bu kararname, izlenmekte olan yolu çok iyi göstermektedir ve buna rağmen, tıpkı Millî Korunma Kanununda olduğu gibi, «bilim» çevreleri büyük bir suskunluk içinde. Basında ise konunun içeriği üzerinde bir-iki istisna dışında durulmadı (Y. Küçük; Yeni Ekonomik Düzen, ANT, 6.2.1968). Halbuki, getirilen düzen, ders kitaplarında okutulacak özde.

Kararname kanununa da uygun olarak, temelli ekonomik yürütmeyi planlama örgütü içinde toplamaktadır. Özel sektörle ilgili ve onlara muafiyet veren, daha doğrusu, milyonlcrı özel kesim arasında dağıtma kararları, planlama örgütü içinde toplanmaktadır. Planlama örgütü, yabancı sermaye, çeşitli fonlar, vergi ve gümrük muafiyetleri ile ilgili yürütmeyi üzerine almaktadır. Sadece yürütmeyi değil, yürütmenin izlenmesini de: Kararnameye göre «uygulamada meydana gelecek aksaklıklar Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından süratle izale edilecektir.» DPT, uygulamayı «yerinde görme» yoluyla izleyecektir. Bu ilke son derece önemli; özel girişimlerin izlenmesinin nasıl olacağına birazdan değinilecek.

Uygulamanın bu denli içine girmiş bir planlama örgütünün, diğer kamu kuruluşları ile ilişkisini sıklaştırması kaçınılmaz. Fakat kararnameden anlaşıldığına göre, planlama örgütü, diğer kamu kuruluşlarının plancılığına pek

güvenememekte. Bunda da pek haksız sayılamaz. Çünkü elde ilk plan deneyi var. Bu ilk plan başarısızlığı özetlenirken politikacıların katkısı yeterli ölçüde belirtildi. Fakat kamu yönetiminin katkısı üzerinde hiç durulmadı. Bu bir eksiklik ve gerçekte kamu yönetiminin başarısızlığa katkısı hiç bir zaman küçümsenemez. Gerçekten de, ilk plancıların enerjilerinin önemli bölüğünü, maliye bakanlığı, tarım bakanlığı, karayolları genel müdürlüğü gibi kuruluşlar eritti. Bunları ikna etmek, bunların «teknik sabotajlarını» önlemek önemli zaman kullanımı gerektirdi. Burada maliye bakanlığının tutumu ayrıca söylenmeli. Maliye bakanlığının yöneticileri, teknisyenleri her türlü iyileştirmenin karşısına çıktı, vergi önerilerinde daima politikacıların yanında yer aldı, para ve kredi politikasını plan çerçevesi içinde yönetmemekte diretti. Bunlar içinde daha da ileriye gidenler de oldu. Maliye bakanlığının «genç ve yetenekli» bazı teknisyenleri, bugün bile hangi teşkilâta bağlı olduğu bilinmeyen bir Amerikalıyı, ellerindeki bütün bilgileri vererek planlamanın üzerine saldırttı; onun, planlama aleyhine basın toplantısı yapmasını ve bunun basında çıkmasını sağladılar. Bunlardan bazıları bugün planlama örgütü içinde çalışıyor.

Tarih kopuk değil ve bugünün planlama örgütü, durumu bilmektedir. Buna karşı, ilk plancıların buldukları önlem de pek çekici görünmez. İlk plancılar, çeşitli kamu kuruluşlarından gelen bu tepkiyi, o kuruluşlar içinden, planlama ilkesine bağlı ve o kuruluşların iç tekniğini bilen yöneticileri planlama örgütüne alarak çözmeyi denedi. 1968 kararnamesinin çözüm yolu, daha gerçekçi görünmektedir. Buna göre, planlama örgütü yürütme işlevini bir takım kurullar aracılığı ile gerçekleştirecektir. Bu kurullara kamu yönetiminin en yetkili kişileri katılacaktır. Ve çeşitli kuruluşların en yetkili kişileri, planlamanın başarısına katkıları dolayısıyle ödenek alacaklardır. Bunların

alacakları ek maaş Yüksek Planlama Kurulunca belirlenecektir. Plan uygulaması dolayısıyle çift maaş alacak olan yürütücüler, bu kurulların üyelerinden ibaret değildir: «Kurulların başkanı (DPT müsteşarı) tarafından kurulların faaliyetleri ile ilgili koordinasyon hizmetlerinde çalıştırılanlar» da çift maaş alırlar. Böylece çift maaşlı yönetiçiler bölüğü ile planlama etkenlik kazanacaktır.

Sadece bu kadar değil: Kararname ile, Türkiye'de ilk kez, uygulanmanın izlenmesinde, özel kuruluşlara ödev verilmektedir. Odalar Birliği, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası ve esnaf teşekküllerine üçer aylık uygulama raporları hazırlamak ve bunları planlama örgütüne göndermek görevi verilir. İl koordinasyon kurullarına ticaret ve sanayi odası ile esnaf kooperatifleri temsilcileri katılır. Gümrük muafiyetinden yararlandırılanların ithal edilen malları, müracaat konusu olan alanlarda kullanıp kullanmadıkları, planlama örgütünce seçilen fakat ücreti özel yatırımcı tarafından verilecek olan «eksperler» tarafından kontrol edilir. Büyük yatırımların uygulama ve kontrolları yerli ve yabancı özel firmalara verilebilir.

Bütün bunlar yeni düzeni belirler. Bunun nasıl çalıştığını görmek için yine sadece 1968 programına bakmak yeter. 1968 programı, 1927 sanayii teşvik kanunundan ileridir. 1927'de arazi verme, telefon-telgraf direkleri sağlama gibi bazı kolaylıklar vardı. Şimdilerde her şey toptan: Kamu, özel araziyi kamulaştırır; devlet bütün alt yapı tesislerini tamamlar ve bunu özel kişilere dağıtabilir.

Planlı zengin yapmanın planlı olacağı söylenmişti. 1968 Programı bu konuda tipik bir örnek. Üç iş kolu var: 1968 programında sözü edilen nimetlerden asian payını koparmış. Bunlardan ilki, gemicilik. Gemi yapımına girmek ve daha doğrusu burada devam etmek isteyen bir müteşebbis için düşünülecek her türlü kolaylıklar alındı. Bir kez yatırımın % 70 kadarı, teşvik fonu adı altında devlet-

ten kredi olarak sağlanabilecek. Yatırım ve hammaddenin gümrük ve benzeri vergilerden muafiyet oranı % 100. Bu iş koluna uygulanacak yatırım indirimi ise yüzde yetmiş. Muafiyetler burada bitmemektedir. Gemi yapımcılığı ile işletmecilik, Türkiye'de birbirinden ayrılmadığı için, muafiyetleri birlikte düşünmek gerekir. Türk gemilerinin, Türkiye ile yabancı limanlar veya doğrudan doğruya yabancı limanlar arasında elde edeceği döviz karşılığı gelirleri, gelirler ve kurumlar vergisinden istisna edilecek. Bütün bu tedbirlerin gemi montajcılığını ve zaten büyük kârların döndüğü armatörlüğü daha da kârlı bir hale getireceğinde hiç şüphe yok.

Aslan payına adaylığını koyan ikinci iş kolu, inşaat müteahhitliği. Sanayici bir program, yapı müteahhitlerinin sanayiye geçişinden yakınmaktadır. Aynı zamanda, istihdam yaratmaktan söz eden bir plan, inşaatta az sermaye kullanılmasını, önemli bir sorun olarak, ortaya koymaktadır. Program, bunları giderecek ve yapı müteahhitliğinde kârları yükseltecek tedbirler alacaktır. İş burada bitmemektedir. Müteahhitlere iş yaratmak için olsa gerek, «Devlet içindeki inşaat şirketlerinin iş durumları, verimlilikleri ve benzeri hususlar Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından araştırılacak verimlilik ve kârlılık prensibine göre çalışmayan şirketlerin tasfiyesi cihetine gidilecektir.» Devletin şirketlerinin iyileştirilmesi için tedbir almak söz konusu değil.

Üçüncü ve oldukça ilginç olan bir iş kolu da projecilik. Programa göre projecilik önemli bir kalkınma sorunu ve darboğazı. Bunu yenmek için de «özel proje, müşavirlik, mühendislik hizmetleri gören büroların teşkilâtlanma ve gelişmeleri teşvik» olunacaktır. «Bunun için de proje hazırlama üniteleri olmayan kamu kuruluşları ve iktisadî devlet teşebbüslerinin projelerini özel firmalara hazırlatmaları» tercih olunacaktır. Bu iş için öteden

beri ileri sürülen düşünce, bir kamu kuruluşu kurulması düşüncesi bir kenara atılmaktadır. Dahası var: «Büyük projelerin uygulama ve kontrolunda da yerli ve yabancı müşavirlik firmalarından yararlanılması tercih edilecektir.»

İKİNCİ PLANDA KALKINMA İÇİN ÖNGÖRÜLEN ENGELLER

Böyle bir planın, kalkınmanın ciddî sorunlarına eğilmesi beklenemez. Plan, ayrıca ciddî sorunlara el atmak da istemez. Fakat, sadece, görünüşte bir takım «teknik» güçlükler yaratır ve bunlara cephe alır. Bu, kalkınma ve planlama sorununun bir sınıfsal içeriği olduğunu gizlemenin yoludur. Planın «İkinci Beş Yıllık Plan dönemi başında Türk Ekonomisinde Gelişmeyi sınırlandıran Yapısal Güçlükler» bölümü, bu bakımdan, son derece ilginç: Burada üç yapısal güçlük sayılmaktadır: Tasarrufların yükseltilmesi, Dış Ticaret, Kurumsal Güçlükler.

Bunlar üzerinde kısaca durmak, ikinci planın kalkınma sorununa bakış açısı konusunda oldukça aydınlatıcı olacak. Birinci sorunda sözü edilen bölümün can alıcı cümlesi şudur: «Gittikçe artan bir dinamizme kavuşmasına rağmen toplumdaki tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun henüz yeterli güç ve genişliğe erişememiş olması da tasarrufları kârlı olarak kullanma imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle tasarruflar seviyesinin düşük olmasına yol açmaktadır.»

Bu ifadede düzeltilecek yanlışların sayısını kestirmek güç. Bir kez, iktisat kuramında biriktirim ile kârlılık arasındaki ilişkinin çürütülmesinden en az 30 yıl geçti. Artık biriktirimi, kârlılığın bir fonksiyonu sayan ciddî bir iktisatçı bulmak imkânsız. Kaldı ki böyle bir ilişkinin varlığı varsayılsa bile, Türkiye gibi bir ülkede, piyasa (tefeci) faiz haddinin yüzde otuzun üstünde olduğu, yabancı yatı-

rımların en çok iki yılda sermayelerini çıkardıkları bir ülkede, «tasarrufları kârlı olarak kullanma imkânlarının kısıtlı olması»ndan söz etmek her halde oldukça garip sayılmalı. Türkiye'de kalkınma süreci ile ilgili olarak kârlılık oranı üzerinde durulacak ise, karşılaşılan gerçek sorun kârlılık oranının düşüklüğü değil, bu oranın bazı alanlarda, kalkınmayı önleyecek derecede yüksek olması.

Bir de «tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun» yeterli olmayışından söz edilmektedir. Bununla ne anlatılmak istendiğinin ortaya konulması gerekir. Batılı ülkelerin gelişme süreci hatırlandığında, tasarrufla ilgili olarak müteşebbislerin iki aşamada ortaya çıktıkları görülecektir. Bunlardan ilki Marx'ın «ilkel birikim» dediği aşamada ticaretçi müteşebbislerin oynadıkları rol. Bu, zahmetli, yavaş bir yoldur ve sömürülecek bir dış ekonomi söz konusu olmadığında tarımdan aracı tabakalara artık aktarılması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'de de kendi koşulları içinde batılı ülkelerde gözlenmiş olduğundan yavaş da olsa bu tip bir biriktirimin göstergelerini bulmak mümkün. Yalnız bütün sorun, biriktirimin aracılar eliyle yapılmasıyla bitmemektedir ve hatta sadece başlamaktadır. Kalkınmanın öncü güçlerine geçmemiş bir biriktirime, biriktirim demeye imkân olmadığı açıktır ve bunu ancak potansiyel bir kaynağın israf edilişi olarak tanımlamak gerekir. Başka bir deyişle bugünkü azgelişmiş ülkelerin koşulları içinde, «ilkel birikim» yolu hem gelişmiş ülkelerin deneylerine göre daha uzun ve hem de çıkmaz bir yoldur. Dolayısıyle müteşebbisler için bu tip bir rol düşünmek ve buradaki çıkmazı bir yapısal güçlük olarak sunmak aldatıcı ve yanıltıcıdır. Gelişme sürecindeki azgelişmiş ülkeler için sorun ya bu aşamayı atlamak ya da başka biçimlere sokmaktan ibarettir.

Müteşebbis eliyle biriktirim yapmanın diğer biçimi ise daha ileri gelişme düzeylerinde ortaya çıkmaktadır. An-

cak yüksek gelir düzeyinde dağıtılmayan kârlar önemli bir biriktirimin kaynağı olabilmektedir. Bu bakımdan, bu anlamda müteşebbis eliyle biriktirim; kalkınmanın bir nedeni değil, fakat bir sonucudur. Böyle olunca, müteşebbis eliyle biriktirimin yetersizliğinden söz etmek «neden» ile «sonuç»u karıştırmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Biriktirim sorununa plandaki gibi yaklaşıldığı takdirde sözü edilecek kavram «yapısal güçlük» değil «yapısal çıkmaz» olmaktadır. Buna da şaşmamak gerekir. Batı iktisadının her yanında azgelişmiş ülkelerin neden kalkınamayacağını göstermeye çalışan birçok örnek bulmak mümkündür. Planın ilgili bölümünde yazılanlar, bu «kuramın» saptırılmış ve başarısız bir biçiminden başka bir şey değildir.

Halbuki artık özellikle yirminci yüzyılın iik yarısında hızlı bir kalkınma gösteren ülkelerin uygulamaları biriktirim konusundaki bu aşırı kötümserliği bütünüyle tersine çevirmiştir. Artık kalkınma sürecinde kimse biriktirime yenilmez bir güçlük gözü ile bakmamaktadır. Biriktirim, teknik özelliğini yitirmiş, bir siyasal sorun biçimini almıştır. Ne kadar biriktirim yapılacağı, başka bir deyişle biriktirim oranı tüm bir siyasal sorundur. Siyasal iktidarın, çok geniş sınırlar içinde, biriktirim düzeyini, kararlaştırdığı gelişme hızına uygun belirlemesi söz konusudur. Bunun araçları geliştirilmiştir ve öğreti ilgili kuramda da kendini kabul ettirmiştir.

Özet olarak, denebilir ki, biriktirim, kalkınma kararında olan bir iktidar için yapısal güçlük yaratmaktan çok uzaktır. Biriktirim oranının belirlenmesi, kalkınma hızı kararının bir sonucu olmaktan öte teknik ya da ekonomik bir sorun değildir. Eğer bir kalkınma stratejisi biriktiriml bir güçlük olarak sunuyorsa, bu sadece kalkınmayı güçleştiren siyasal etkenlerin olduğunu gösterir.

KALKINMA İÇİN DIŞ TİCARET ENGELİ

Planın ilgili bölümünde gelişmenin karşısındaki engellerin ikincisi olarak dış ticaret sayılmaktadır. Buna da ilk bakışta fazla şaşmamak gerekir. Azgelişmişlikle ilgili olarak gelişmiş ülkelerde geliştirilen kurama göre biriktirim açığı ve ticaret açığı kalkınmanın belli başlı iki sınırıdır. Hatta bunlar bir madalyonun iki yüzü gibidir. Kuramın biriktirim ile ilgili bulguları olduğu gibi alındığına göre, dış ticaret ile ilgili öğretinin de aynen alınmasını beklemek gerekir.

Plana göre, hızlı sanayileşme kararı ithal talebini artıracak ve bu durum da kalkınma hızını büyük ölçüde sınırlayacak. Kısaca bu olan görüş, eğer biriktirimde olduğu gibi mantıkî sınırlarına götürüldüğünde yine bir çıkmaz ile karşılaşılmakta. Çünkü kalkınma, sanayileşme demek ve sanayileşme için ithalât kapasitesinin artması gerekir. Fakat bilinmektedir ki, sanayileşmeden ithal kapasitesini artırma olanağı yoktur. Öyleyse azgelişmiş ülkeler için sanayileşme ve dolayısıyle kalkınma bir hayal olmaktan ileri geçemez.

Gerçekte durum, tıpkı biriktirimde olduğu gibi, hiç de bu kadar umutsuz değil. Bütün sorun, sanayiye sadece ithal talebini artırıcı bir faktör gözüyle bakılmasından ileri gelmektedir. Gerçi planın şurasına burasına sanayi malları ihracatı veya ithalât ikamesi ile ilgili öneriler serpiştirilmiştir, fakat böyle sanayilerin kuruluşunun bir koşula bağlandığı anlaşılmaktadır: Ancak Türkiye'nin karşılaştırmalı avantajı bulunan alanlardaki sanayiler kurulacaktır.

Eğer ithalât ikamesi ve ihracat sanayilerinin kurulması bu koşulla sınırlandırılırsa, sadece ithal kapasitesini artırma değil aynı zamanda bütünüyle sanayileşme umudunu bırakmak gerekir. Başka bir deyişle, karşılaştırmalı avantajlar öğretisinin azgelişmişlere ulaştırdığı tek mesaj,

bu ülkelerin kalkınamayacakları ve bunun neden gerektiğidir. Gelişmiş ülkeler bir veri olarak ortada durdukça, azgelişmiş ülkeler için bu koşula uyan bir tek endüstri bulmak imkânsız. Ve eğer, bazı ülkeler yirminci yüzyıl'da kalkınmışlarsa, bu, ancak öğretinin reddedilmesi sonucu ortaya çıktı.

Yukarıda söylenenler şöyle özetlenebilir: Dış ticaret, gerçek bir kalkınma sınırı değil ve sanayileşme temel çözüm yoludur. Dış ticaret, eğer sanayileşmenin karşısında dış ticaretten ayrı güçlükler varsa, önemli bir faktör olarak ortaya çıkabilir. Kalkınmanın gerçek sınırı, eğer varsa, sanayileşme ile ilgilidir ve asıl dikkatler buraya çevrilmelidir.

Bu konuyla ilgili olarak bir diğer nokta da ithal kapasitesinin sadece bir ihracat veya ithalât miktarı sorunu olmadığı. Miktar ve hatta ondan da önemli olan, ihraç ve ithal fiyatları. Bunun ise en azından bugünkü durumda daha çok bir siyasal sorun olduğu bilinmekte.

Yapısal güçlükler adı altında kurumsal güçlüklerden söz etmek sadece ikinci plan için değil herhangi bir plan için de son derece garip ve anlaşılmaz bir durum yaratmaktadır. Bunun anlamı şu örnekle daha iyi ortaya konabilir: Bir siyasal iktidar, kalkınmayı örneğin yeni bir genel müdürlük kuramadığı için gerçekleştirememektedir. Eğer planda sözü edildiği gibi «özellikle küçük toprak sahiplerinin kooperatifler şeklinde birleşme eğilimleri henüz kuvvet ve hız kazanmamış» ise ve bu kalkınma için gerekli ise, yapılacak iş, bunu sağlayacak tedbirleri almak. Eğer siyasal iktidar bunu yapmıyorsa, bu sadece onun yapmak istemediğini gösterir. Başka bir deyişle kalkınma gerekleri ile siyasal iktidarın yapısı çelişmektedir. Bunu bir teknik güçlük olarak ortaya sürmek, sadece, siyasal iktidardan yana bir aldatmaca oyununa girişmekten başka bir anlama gelmez.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şu: Kalkınmanın güçlüklerinin çoğu, iktidara sahip egemen güçlerin çelişkisinden ileri gelmektedir. «Dış ticaret kalkınmaya engeldir» demek, siyasal iktidar, dış ticareti kontrol edecek güçte değildir, demek. Bunun gerektirdiği önlemleri (tedbirleri) alamıyor, demek. Dış ticareti kontrol edecek kurumların kurulmasına karşı çıkan egemen güçler vardır, demek. Bunun böylece ortaya konması gerekir ve bu, dürüstlük gereğidir.

İKİNCİ PLANDA AMAÇLAR VE ÖNERİLEN ARAÇLAR

İkinci plan, yüzde yedilik kalkınma hızını öngörmektedir. Plana göre, bu hızı sağlamak için beş yılın ortalaması olarak, Gayri Safi Millî Hâsılanın (GSMH), % 22.7'nin yatırımlara ayrılması gerekmektedir. Bunun için de Türkiye'nin, beş yılda toplam olarak, 7 milyar liralık ek biriktirim sağlaması zorunludur. Plan bu biriktirimi sağlamanın üç yolundan söz etmektedir. Bunlar, önem sırasıyla, vergi sisteminde iyileştirme, iç borçlanma ve vergi oranlarında değiştirmeden ibarettir.

Birinci beş yıllık plan aynı artış hızı için GSMH'nın % 18.4'ünün yatırımlara ayrılmasını öngörmekteydi. İkinci planın kabulü sırasında ise elde olan bilgiye göre, ilk planın dört yıllık uygulama sonuçları % 16.6'lık bir başarıyı göstermekteydi. Demek olmaktadır ki, ikinci plan, birincisinin uygulamasına göre yatırım oranını 6 puandan fazla artırmayı düşünmektedir. Bu yüzde otuzdan fazla bir artıştır ve bunu yapmak için sadece toplam yatırımların yüzde beşi kadar bir ek finansman ihtiyacı vardır.

Bu çok iyimser bir tablodur, fakat gerçekçi değil. Bu tablo, rakamlarla oynamanın sonucudur. İkinci plan hazırlıklarının son aşamalarında, planlama örgütünden

ayrılmaların nedeni budur. Hükümet, hem yüzde yedinin gereklerini yerine getirmek ve hem de yüzde yediden vazgeçer görünmek istemez. Bu durumda yapılacak iş, rakamlarla oynamak. Fakat herkes rakamlarla oynayarak kamuoyunu aldatmak isteyebilir. Bu durumda, isteyenler gider, razı olanlar görev alır. Sorun bu kadar basit.

Bu amaçla iki grupta rakam oynaması yapılmış. İkisinde de hem temel yıl rakamlarında ve hem de artış hızında hiçbir biçimde gerçekçi sayılamayacak ayarlamalara başvurulmuş. Özel biriktirim oranı, güçlükler bölümünde yazılanlar bütünüyle unutularak, son derece hızlı bir artışa tabi tutulmuş. Özel kesimde, marjinal biriktirim oranının % 20 olduğu varsayılmaktadır. Eğer bilinen son yıl olan 1966'ya göre hesaplanırsa bu oran % 30 olmaktadır. Bu her iki oranı ve herhangi bir ülke için gerçekçi sayacak bir iktisatçı bulmak son derece güç olmalıdır. Ayrıca bu çok yüksek artış hızının baz yılında % 11.6 gibi çok yüksek bir ortalama biriktirim oranına uygulandığı hatırlanmalı. Bu oran, gerçekte, %8.5'den yüksek değil.

İş burada bitmiyor. Aynı tip sapmaları vergiler konusunda da gözlemek mümkün. İkinci plana göre, Türk vergi sisteminin genel eksikliği 1.3'tür. Fakat, gayet iyi bilindiği gibi, gerçekte bu katsayı birim çevresinde.

Birim esneklik katsayısı yerine 1.3 almak, vergi, tahminlerini büyük ölçüde şişirmek demek. Bu iş yapılırken de önemli bir yanılmaya düşülmüş. Plana göre dolaylı vergilerin esnekliği dolaysız vergilerin esnekliğinden daha yüksek. Kuramsal olarak böyle bir varsayımı destekleyecek nedenleri bulmak çok güç.

Vergilerin ve özel biriktirim tahminlerindeki bu gerçekle bağdaşmayan ayarlamalar birleştirildiğinde, toplam biriktirim açığının en az 20 milyar TL. olacağı sonucu çıkmaktadır. Başka bir deyişle eğer 20 milyar TL. yeni vergi geliri sağlanmazsa bu planın gerçekleşme şansı yok.

PLANSIZ DÜZEN, AKILCI DÜZENE BIRAKILAN REZERV

Burada bir soru ortaya atılabilir. Türkiye'nin bu gelişme aşamasında yüzde yedilik kalkınma için ödemek zorunda olduğu fiyat tartışmasız bu mu? Ek vergi yönünden ölçülen daha düşük bir fiyatla aynı amacın gerçekleştirilme olanağı yok mudur? Cevap için, kalkınma özdeşliğinin paydasına bakmak gerekecek. Biriktirim tartışmaları bilindiği gibi bu özdeşliğin payı ile ilgili ve paydada sermaye/üretim oranı bulunmaktadır. Sermaye/üretim oranı olarak ikinci plan 3.4 çevresinde bir katsayı almış ve yakın deneylere bakıldığında bu katsayı son derece gerçekçi. Yalnız gerçekçi olması bunun rasyonel veya değişmez olduğu anlamına gelmez. Başka bir deyişle kalkınmacı bir planın kullanılabileceği bazı olanakların olmadığı anlamını taşımaz.

Sermaye/üretim oranı, sermaye/üretim kapasitesi ve üretim kapasitesi/üretim ilişkilerinin bir özeti. Eğer üretim kapasitesi bütünüyle kullanılıyorsa veya üretim kapasitesindeki eksik kullanımı giderme olanağı yoksa, piyasada gözlenen sermaye/üretim oranını plana esas almak gerçekçi bir yol olur. Fakat kapasitenin eksik kullanımı bir ekonomik olgu ise bunun üzerinde durmak gerekir. Birinci plan hazırlık çalışmaları, ekonomide önemli ölçüde eksik kapasite kullanımı olduğunu gösterdi. Bunun içindir ki piyasada gözlenen oran 3'ün üstünde hesaplandığı halde plan çalışmalarına 2.7 olarak geçti. İlk plan ekonomideki kullanılmayan kapasiteden yararlanmayı temel bir gerek saydı. Böyle bir kullanım, yatırım yapmadan üretmek demek ve dolayısıyle biriktirim ihtiyacını düşürür. Yalnız birinci plan dönemi uygulaması gösterdi: Atıl kapasiteden yararlanmak için en küçük bir çaba harcanmadı ve sonuç olarak da katsayı ilk plan varsayımının oldukça üzerinde

gerçekleşti. Bunun anlamı, ekonomideki kullanılmayan kapasitenin saklı tutulduğu.

Türk ekonomisinde kullanılmayan kapasitenin bulunduğu belli başlı kesimler, taşıma, dokuma ve imalât. Buradaki atıl kapasite, gelişmiş ülkelerde zaman zaman görülen eksik kullanımdan, özellik bakımından, bütünüyle ayrı. Temel neden, talep düşüklüğü değil kurumsal aksaklıklar. Bunun giderilme yolu, yine kurumsal tedbirler almak. Örneğin taşıma kesiminde, kesime girişlerin, çıkışların ve çalışma alanlarının sınırlandırılması ve düzenlenmesi gerekir. Ancak bunlar yapıldığı takdirde veri yatırımlarla, daha yüksek üretim düzeyine ulaşılabilir. Bu ise, her iktidarın yapılabileceği bir iş değil ve plan deneyi bunu açıkça gösterdi.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkan sonuç, Türk ekonomisinde önemli bir kalkınma «rezervi»nin saklı bulunduğu.. Mevcut iktidarlar, bundan yararlanacak yapıda değil ve hatta zorunlu olarak bu «rezervi» artırmaktadırlar. Fakat, kalkınma amacının karşısında siyasal sınır tanımayan bir iktidar için bundan yararlanmak güç olmayacak. Bundan, güçsüz iktidarların, bazı iktidarların başarı şansını artırdığı sonucu da çıkmaktadır. Sermaye kullanımı, burada sadece bir örnek ve başka örnekler bulmak mümkün.

İKİNCİ PLANDA KESİMLER ARASI PROGRAM

İkinci planın kesim programlamasını yerine koyabilmek için yandaki tablo yararlı.

Tablonun incelenmesinden genele yakın bir eğilim ortaya çıkıyor. İkinci plan, uygulamanın, ilk planın gerisinde kaldığı kesimlerde, uygulamadan büyük; uygulamanın planı aştığı kesimlerde, uygulamadan düşük amaç-

BİRİNCİ, İKİNCİ PLANDA KESİMLERDE ARTIŞ HIZLARI (yüzde olarak)

	Birinci Plan	Uygulama 1962 - 1967	İkinci Plan
Tarım	4.2	3.0	4.2
Sanayi	12.6	8.9	11.1
İnşaat	10.4	7.8	7.6
Taşıma	10.5	7.4	7.2
Konut	7.8	7.9	6.1
Hizmetler ve Diğerleri	5.6	7.6	5.9

Kaynak: Y. Küçük; İkinci Planda Amaçlar, Araçlar ve Olmayanlar, 1967, s. 12 (teksir).

lar koymuş. Bu oldukça ilginç bir durum ve ikinci plan, uygulamadan ayrı amaçlar koymakla hiç olmazsa kâğıt üzerinde plan gibi görünüyor.

Fakat ortaya çıkan durumun önemini göstermek için ek bilgiler şunlar: Hizmetler kesimi ilk plan uygulamasında % 7.6'lık bir artış sağlarken tarım % 3.0, sanayi % 8.9 artmış. Ticareti de içine alan hizmetler kesimi, adından da anlaşılacağı üzere, diğer faaliyetlere hizmet eden bir kesim. Bu bakımdan diğer kesimlerde, örneğin tarım ve sanayide daha hızlı artış söz konusu ise, hizmet faaliyetlerinin artışı da ona göre olmalı. Nitekim, burada ayrıntısı gerekli olmayan hesaplamaya göre, ikinci planın gerektirdiği hizmet artışı % 8.7'dir. İkinci plan her yıl bunu 3 puan kadar indirmeyi amaçlamakta. Ve de sorunun öneminin bu boyutta olduğunun farkına bile varmadan. Bunun her şeyden önce bütün hizmet kesiminin yeniden düzenlenmesi demek olduğunu, ticarette daha etken ve daha büyük dağıtım örgütü kurmayı gerektireceğini farketmemektedir.

Üretimin bazı kesimlerde kısılmasıyla iş bitmiyor. Üretimin, genellikle, amaçların gerisinde kaldığı kesimlerde,

üretimin artırılması sorunu var. Burada en önemli iki kesim, sanayi ve tarım. Artırabilme, her şeyden önce yeterli talebin olmasına ve gerekli yatırımların yapılabilmesine bağlı. Şimdilik varsayılsın ki talep yeterli ölçüdedir. Bu durumda, artırma, özellikle sanayide, uygun yatırımın ayrılmasına bağlı olmaktadır.

Planda ortaya çıkan, sanayi ve tarım kesimi sermaye/üretim oranları sırasıyla 2.53 ve 2.86'dır. Yani, tarım kesiminde bu oran, endüstri kesiminden yüksek. Üstelik bu planda ısrarla sanayileşmeden söz edilmesine rağmen, böyle. Sanayileşmenin, sermaye yoğunluğu yüksek alanlara (ara ve yatırım malları üretimine) yatırım yapmayı gerektirdiği unutulmaktadır. Ayrıca ilk plan döneminde tarıma yapılan yatırımların sadece tarım kesimi sermaye/üretim oranının artmasına yol açtığı bilinmektedir. Bu iki nokta bile, iki oran arasındaki ilişkinin tersine olması gerektiğini göstermektedir.

Planlama örgütü tarafından, ikinci planla ilgili olarak düzenlenen uluslararası kollokyuma sunulan doküman da bu görüşü desteklemektedir. Bu dokümanda tarım kesiminin sermaye üretim oranı 2.22'dir. Söz konusu belge ile plan arasında bazı tanım ayrılıkları olduğundan aynı karşılaştırma sanayi kesimi için yapılamamaktadır. Bununla birlikte bir nokta açık. İkinci planda uluslararası kollokyuma sunulan belgeye göre imalât kesiminin artış hızı 1.7 puan artırıldığı halde, ayrılan yatırım aynı tutulmuş.

Bütün bunlardan, şu sonuç çıkıyor: İkinci planda sanayi kesimine ayrılan yatırım, planlanan üretim artış hızının gerektirdiğinden az, tarım kesimine ayrılan yatırım ise çok.

Yatırım konusundan sonra, yukarıda ileriye bırakılmış olan, talep sorununa geçilebilir. Burada da ilk önce söylenecek olan şu: Eğer planın kullandığı parametreler temel alınır ve plan tekrar çözülürse tarım için % 4.2, sa-

nayi için % 11.1 ve ulusal gelir için % 7 amaçlarının çeliştiği görülecek. Başka bir deyişle, tarım urtış hızı 4.2 olarak veri alındığında, eğer sanayi % 11.1 ve ulusal gelir % 7 artacak olursa, plan döneminde kişi başına tarımsal mallar tüketimini ya sabit tutmak ya da —büyük bir olasılıkla— düşürmek gerekecek. Eğer bu yapılmazsa, her türlü tedbir alınsa bile, hem ekonominin dengesi bozulacak ve hem de sanayi artış hızı sağlanamayacaktır.

Aynı düşünce başka bir şekilde de ortaya konabilir: % 4.2 ile artan tarımsal mallar arzına, sanayi ve tüketimden gelecek talep mevcut fiyatlarla, bir kıtlık yaratacak ve eğer ayrıca tedbir alınmazsa, nispî fiyat değişmelerine ve dolayısıyle varsayılan dengenin bozulmasına yol açacaktır.

Plan böyle bir sorundan habersiz görünmektedir. Fakat kalkınma sürecindeki birçok azgelişmiş ülkenin, bu arada Türkiye'nin, temel kalkınma sorunu burada yatmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin, biriktirim veya ticaret açığı kavramları yerine, tarım açığı kavramı üzerinde durmaları çok daha anlamlı. Tarımda bir sıçramanın kısa bir zamanda söz konusu olmadığı bir durumda, tarımsal malları kalkınmayı gerçekleştirecek bir biçimde kullanmak önemli bir teknik zorunluluk olmaktadır.

Planın habersiz göründüğü böyle bir sorunda, eğer sanayileşme amacına sıkıca bağlı kalınırsa, yapılacak iş gayet açıktır: Tarımsal mallarını rasyonlamak. Eğer siyasal sınırlar varsayılmazsa, bunun önemli bir teknik düzenleme konusu olduğu ortadadır.

Sanayi kesimi, taleple ilgili olarak, tarımdakinin tersi bir sorunla karşı karşıyadır. Eldeki kıt bilgilere dayanılarak ileri sürülebilir ki, planda öngörülen sanayi kesimi üretim artışına yeterli talep bulunamayacaktır. Öngörülen artış hızı sanayi ile ilgili esneklik katsayılarında önemli sıçramalar gerektirmektedir ki, bunun bir plan döneminden diğerine kendiliğinden meydana geleceğini düşünmek

oldukça iyimser bir davranış olur. Sanayi kesminin dengesi, ancak yukarıda söylendiği gibi, dış ticaretteki varsayımlarının değiştirilmesi pahasına kurulabilir.

1970'LERİN BAŞINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURUMU

Yukarıdaki son paragraf, 1967 ekiminde düzenlenen üniversitelerarası ikinci plan kollokyumuna, bu çalışmanın yazarı tarafından sunulan bildiriden olduğu gibi alınmıştır. Aradan geçen zaman, bundan üç yıl kadar önceki gözlemi sadece doğrulamıştır. Bugün Türkiye ekonomisi özellikle sanayi ürünleri cinsinden bir satış bunalımı ile karşı karşıyadır. Dayanıklı tüketim araçları denilen buz dolabı, fırın, elektrik süpürgesi v.b. mallar üreten sanayi, veri gelir bölüşümü düzeyinde, satma sorunu ile karşı karşıyadır. Sanayi, gelir bölüşümü veri alındığında bir aşırı üretim durumundadır. 1970'lerin başlarında bu ürünlerde stoklar artmış, üretim yavaşlamıştır. Türkiye sanayii, tüketim için üretimden, üretim için üretim aşamasına gelmiştir. Sanayi bu durumda, üretim araçları üretimine dönmek, burada karşılaştığı sorunları aşmak durumundadır.

Bu gelişme önemli. Birçok bakımlardan. Gerçi yukarıdaki cevabın son cümlesinde önerildiği gibi sanayi, dış ticaret varsayımlarını değiştirerek dengeye oturmamaktadır. Tam tersine bu varsayımları daha da işler biçime sokacak olan Ortak Pazar deneyine hızla adım atılmaktadır. Fakat bu madalyonun bir yönüdür. Diğer yönü, sanayiin her şeyden çok ihraç kapıları aradığıdır. İhraç kapıları Orta Doğuda ve özellikle Arap ülkelerinde aranmaktadır. Sadece yararlı işlev gören ve fakat gösterişten ve de prestijden yoksun dayanıklı malların, gelir bölüşümü küçük burjuva devrimleriyle, bir ölçüde de olsa, törpülenmiş Arap

ülkelerinde alıcı bulacağı düşünülmektedir. Dış politikadaki «Arap yakınlaşmasının» altındaki nedenlerin biri budur.

Sadece bu değil. 1970'lerin başında sanayi, daha doğru bir deyişle imalât sanayii, Türkiye ekonomisinin en önemli kesimi biçimine gelmiştir. Aşağıdaki tablo bu gelişmeden kuşkusu olanlar içindir.

CARİ FİYATLARLA ÜRETİM DEĞERİ
(Milyon TL.)

	Tarım	İmalât
1966	37.044	34.145
1967	38.926	41.900
1968	41.160	46.906
1969	43.322	52.140

Kaynak : D.İ.E. Milli Gelir ve Sanayi İstatistikleri (yayınlanmamış) Aktaran, Ö. Özgür; Türkiye ekonomisinde bazı gelişmeler, EMEK, sayı 4, s. 77.

Kaynak, imalât sanayi üretimine 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerindeki imalâtın alındığını eklemektedir. Bu bilgi Türkiye ekonomisinde imalât kesiminin birinci kesim olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada sık sık tekrarlandığı gibi, çeşitli bakımlardan «gelir» göstergesinin bir ölçüt alınmasının ne kadar yanıltıcı olduğuna iyi bir örnek olmaktadır. Gelir, üretimin bazı kurallara göre ayrılmış bir bölüğüdür. Ve bu kurallara göre sanayi üretiminin, gelir olan bölüğü, tarım üretiminin gelir olan bölüğünden küçüktür. Fakat gelişmişlik ölçütü açısından kural önemli değildir. Önemli olan, emek sürecinden geçen maddelerin miktarıdır. İşgücünün değişime tabi tuttuğu çeşitli öğelerin toplamıdır. Bu bakımdan üretim ölçütü daha geçerli bir ölçüttür.

1970'lerin başında Türkiye ekonomisinde ve özellikle sanayide toplulaşma (konsantrasyon) düzeyi ileri bir aşamaya ulaşmıştır. Bu konuda ayrıntılı çalışmalar henüz gün

ışığına çıkmamıştır. Fakat 1965-70 yılları arasının istatistiklerine bu açıdan bakılacak olursa şu durum ortaya çıkar:

a) Sanayi ve ticarî amaçlar için alınan yapım ruhsatları yüzey ve değer cinsinden önemli ölçüde büyüme eğilimi göstermektedir;
b) Kurulan şirketlerin birim sermayesi büyümektedir;
c) Sınaî Kalkınma Bankası gibi kredi kuruluşlarının birim-kredi miktarı artmaktadır.

Sanayideki gelişme birkaç çizgi ile bu. Ticaretteki gelişme ile ilgili olarak aşağıdaki tablo düşündürücüdür.

CARİ FİYATLARLA TİCARET GELİRİNİN TARIM VE SANAYİ GELİRİNE ORANI

	(yüzde olarak)
1961	15.6
1962	15.9
1963	15.3
1964	16.3
1965	17.8
1966	17.2
1967	17.6
1968	18.1
1969	18.9

Kaynak: Milli Gelir İstatistikleri.

Bu tablo ticaret kâr oranlarının bir gösterge olarak hazırlandı. Ticaretten doğan gelirin, sanayi ve tarım gelirine oranı alındı. Ortaya çıkan durumun bütünüyle ulusal gelir hesaplama yöntemlerindeki varsayımlardan doğmuş olması mümkün. Fakat tablonun gerçek durumu yansıtma olanağı da var. Bu durumda gerek oran ve gerekse kütle olarak ticaret geliri artıyor, demek.

Bu son yorumu destekleyecek bilgiler bulunabilir. Toptan eşya fiyatları ile geçinme endeksi hareketlerinin

karşılaştırılması aynı yönde bilgiler vermektedir. Örneğin toptan eşya fiyatlarına göre 1967-1969 arasında hayvan fiyatları artmayıp, düşmüş. Buna karşılık aynı dönemde et fiyatları, Ankara geçinme endeksinde 17, İstanbul geçinme endeksinde 15 puan artmış. Yine aynı dönemde, toptan eşya fiyatlarında dokuma maddeleri 1 puanlık bir artış gösterirken, Ankara geçinme endeksinde giyim altgrubu 9, İstanbul geçinme endeksinde ise 14 puanlık artış göstermiş.

Bütün bu gelişmeler bir rakam hareketi olmayıp da gerçekten ekonomideki bir gelişmeyi yansıtıyorsa, bu gelişmenin kendisini belli etmesini beklemek gerekir. Gelişmenin kendisini belli edişinin göstergeleri de var elde. Bu, tahvil sorunu.

Uzun süre Türkiye'de sermaye piyasasının doğma olanağının olmadığına inanıldıktan sonra, 1968 başında, birdenbire sanayi kesiminin tahvil çıkartmaya başladığı görüldü. Tahvil çıkarımı bir yarış halini aldı. Planlama örgütünce, gazete ilânları izlenerek yapılan bir çalışmaya göre, 1970 haziranına kadar çıkartılan tahviller toplamı 540 milyon lirayı buldu. Bunun çok büyük bir bölüğü tekstil kolu, sonra otomotiv montaj kolu ve daha sonra meşrubat içki sanayiince çıkarılmış. Bu, oldukça önemli bir gelişmedir. Rakam aslında tek başına önemli görünmeyebilir. Fakat bir başlangıç olması ve bu rakama çıkartılan hisse senetlerinin ve de özellikle konut kesiminde ortaya çıkan ve devamlı fakat küçük tasarrufları toplayan yeni monopollerin aldıklarının dahil edilmediği düşünülürse, gelişmenin ciddîliği ortaya çıkabilir.

Fakat buna rağmen bu yeni olgunun nedenleri üzerine gidilmedi, henüz. Tahvil çıkaran firma bakımından, tahvilin daha düşük bir faiz ödemesini gerektirdiği söylenmiştir ki, bu pek inandırıcı görünmez. Tahvillerin uzun vadeli oluşları ve uzun vadede yüzde onbeşlik faizin yeteri

kadar yüksek olduğu kabul edilmeli. Kaldı ki tahvilleri Ordu Yardımlaşma, Akbank gibi düşük faizle kaynak elde edebilen kuruluşların sahip olduğu firmalar da çıkarmaktadır. Bunlar için, başka bir yoldan yüzde onbeşten borçlanmak, istenecek, canlandırılacak bir durum değil. Belki istenmeden katlanılacak bir gelişme. Bunun dışında, tahvillerin alıcıları bakımından, düşük faiz getiren mevduattan kaçış olarak ortaya çıktığı ileri sürülmekte. Bunun böyle olması mümkün, fakat tahvillerin tek ve hatta önemli kaynağının mevduat olduğu açıklıkla ortaya konamıyor. Kaldı ki, bu ortaya konsa bile, bazı koşullar altında, tahvil sorununun neden ekonominin bu gelişme aşamasında ortaya çıktığını açıklamaya yetmez. Üstelik mevduatla ilgili aşağıdaki tablonun tek vargısı, daha temelli nedenlerinin aranması ihtiyacıdır. (Yandaki tabloya bkz.)

Tablodan açıkça ortaya çıkan şu: «Beş yıl gibi bir zaman aralığında, ortalama olarak 20.000 liranın üstünde mevduata sahip olanların sayısı 4 mislinden fazla artmış. Yine aynı zaman aralığında ortalama olarak 30.000 liranın üstünde mevduata sahip olanların sayısındaki artış 4.5 misline yaklaşmış. Tahvil alanlarının en azından benzer güçte kişiler olduğunu düşünmek mümkün. Ortalama olarak 20.000 liranın üstündeki mevduatların toplamı 1964'de 1.2 milyar iken 1969'da 4.6 milyarı bulmuş. Bu vadeli mevduattır ve gerçi 540 milyonluk tahvil bu mevduatın dokuzda biri kadardır, fakat asıl soru, bu önemli gelişmenin nedenleri olmak gerekir.

Bu soruya başından beri verilen cevabın ışığında nedeni şöyle özetlemek mümkün: Sanayiin dışında, özellikle ticareti... mahreç arayan bir parasal sermaye birikmiş. Bu, son zamanların niceliksel birikimden nitelliksel bir öze kavuşturduğu bir gelişme. Bu parasal sermaye, alan aramaktadır. Geleneksel alan olan konut, artık para işletmek için kârlı olmaktan çıkmıştır. Arsa spekülasyo-

VADELİ TASARRUF MEVDUATI ÜST DİLİMİNDE GELİŞME

		1964	1965	1966	1967	1968	1969
	Mevduat (000 TL.)	214.492	316.865	414.666	520.549	664.801	801.403
5001 — 10.000	Mudi	31.139	46.817	62.109	77.746	94.630	116.053
	Mudi Başı Mevduat	6.888	6.768	6.676	6.695	7.025	6.905
	Mevduat (000 TL.)	1.000.400	1.457.270	2.106.548	2.612.347	3.243.087	3.778.709
10.000 — +	Mudi	26.349	41.335	62.530	79.266	97.835	114.982
	Mudi Başı Mevduat	37.967	35.255	33.688	32.956	33.148	32.863
	Mevduat (000 TL.)	1.214.892	1.774.135	2.521.214	3.132.896	3.907.888	4.580.112
5001 — +	Mudi	57.788	88.152	124.639	157.012	192.465	231.035
	Mudi Başı Mevduat	21.023	20.125	20.228	19.953	20,304	19.824

Kaynak : Bankalar Birliği Yayınları, Derleyen: D.P.T., Tahvil Sorunu, s. 32.

BAZI MADDELERİN İHRAÇ FİYATLARI
(kg/krş)

	Barsak (yaş-kuru)	Yün (kirli-âdi)	Tiftik (kirli)	Kuru üzüm (çekirdeksiz)	Kuru incir (işlenmiş natürel)	Fındık (iç)	Tütün (yaprak)	Pamuk (hamı)
1963	4624	722	1593	225.0	220.8	1171	1392	523
1964	4068	862	1779	289.1	244.3	925	1462	524
1965	3972	828	1719	295.2	236.7	952	1235	508
1966	3858	862	1893	292.0	227.1	946	1148	483
1967	4886	923	1787	282.7	219.8	1043	1176	518
1968	3633	863	1690	273.9	208.0	1082	1068	547
1969	2433	867	1566	270.3	238.5	1180	1084	492

Kaynak : İstatistik yayınları.

nu daha büyük birimler istemektedir. Ticaretdeki acentalaşma, yayılma olanaklarını sınırlamaktadır. Bu durumda, sanayi kaçınılmaz görünür. Fakat tek tek sermayeler, gerekli ünitelerin yanında, çok küçüktür. Ayrıca, yerleşmiş ünitelerin rekabeti söz konusudur.

Son yılların, özellikle iktidar ortağı egemen güçlerin çatışmalarına bu açıdan bakmak yararlı olacaktır.

TARIM CEPHESİNDE PARALEL GELİŞMELER

324. sayfadaki tablo, tarımdaki gelişmeler bakımından ilk ip uçlarını vermektedir.

Bu rakamlar, söz konusu ürünlerin iç fiyatları konusunda da bir fikir verebilir. Çünkü bunlarda ihracat önemlidir. Örneğin, Adana borsasında pamuk, 1969'un sonuna kadar 1961'deki düzeyine bir daha erişememiştir. Aynı biçimde Giresun borsasında fındık, 1961-1969 arasında, en yüksek fiyatı 1963'de bulmuştur. Bunlardan, pazarlaması önemli olan bu ürünlerde fiyatların yükselme eğilimini kaybedip, düşme eğilimi göstermeye başladığını söylemek mümkündür.

Aşağıdaki tablo gelişmenin başka bir yanına ışık tutmaktadır.

KREDİLERİN DAĞILIMINDA GELİŞME (milyon T.L.)

	Net tarımsal kredi hacmı	Toplam kredi hacmı	Tarımsal kredi / Toplam kredi	T. Mahsulleri Ofisine kredi / Toplam Merkez Bankası kredisi
1950	780	2032	38.4	17.2
1951	1177	2714	43.4	22.9
1952	1861	3753	49.6	27.9

1953	2142	4252	45.1	34.9
1954	2447	5640	43.4	30.8
1955	2602	7190	36.2	15.9
1956	2940	8084	35.4	14.9
1957	3218	10729	30.0	19.4
1958	3433	11888	28.9	25.0
1959	3747	13074	28.7	26.6
1960	3968	13110	30.3	25.5
1961	3065	8713	35.2	18.6
1962	3049	11247	32.4	17.3
1963	4383	13771	31.8	27.5
1964	5303	15985	33.2	20.7
1965	5898	19182	30.8	11.8
1966	7659	24284	31.5	11.7
1967	8975	28367	31.6	11.3
1968	9468	30285	31.3	12.0

Kaynak : DPT; Buğday Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerde Taban Fiyatın Değiştirilmesini veya Aynen Korunmasını Gerektiren Gelişmeler, 1969.

Toprak Mahsulleri Ofisinin, Merkez Bankası kredileri içindeki yerinde görülen değişme tek kelime ile dramatiktir. Bütün tarımın aldığı kredilerin, toplam kredilerin içindeki payı ise devamlı bir azalma gösterir. 1965-1968 oranı ise, derin ekonomik bunalım yılları olan 1957'lerdeki durum bir kenara konulursa, 1950'den beri en düşük bir düzeye inmiştir. Sonuç olarak, kredi bakımından da tarımın «has evlât» özelliğini yitirdiği söylenebilir.

Bu gelişmeler, bundan önceki bölümde işlenen gelişmelere paralellik gösterir, ve egemen güçler arasındaki son yıllarda görülen çatışmanın başka bir yanına ışık tutar. Ayrıca daha önemli gelişmelerin de olduğuna işaret eder. Yandaki tablo bu gelişmelerden birini, fakat önemlicesini, göstermektedir.

On yıllık dönemin ikinci yarısındaki artış, ilk yarısındaki artışın beş mislidir. 1965'den sonraki traktöre «hü-

TRAKTÖR SAYISINA YILLIK EKLEMELER
(adet)

	Program	Yıl içinde çiftçiye satılan	Yıl sonu mevcudu
1960	—	240	42,136
1961	—	1.377	42.505
1962	—	3.012	43.747
1963	6.000	9.329	50.844
1964	6.000	6.720	51.781
1965	7.000	6.791	54.668
1966	7.000	10.864	65.103
1967	7.000	14.690	74.475
1968	15.740	17.000	85.475
1969	19.200	10.023 (1)	95.498(1)
1970 (2)	20.000		

Kaynak :.Tarım Bakanlığı; Tarımsal Girdiler ve Fiyatları 1960 - 1970
(1) geçici tahmin
(2) program

cum», 1952'den sonraki «hücumu» hatırlatmaktadır. Fakat ikisi arasında önemli bir ayrılığın olduğunu düşünmek gerekir. Birincisi, tarımın yükseliş, diğeri düşüş dönemlerine rastlar Birincisinde gösteriş ve de kamu toprakları ile otlak ve mer'aların tarıma açılması önemlidir. İkincisi ise, bir yaşama çabası olarak görünür. Unutmamak gerekir, kapitalist toplumda ileri teknoloji genellikle varlığı devam ettirme çabası sonucunda kullanılır.

Tarımdaki gelişmeler şöyle özetlenebilir: Gelecek zamanlarda, tarımdan, tarım dışı alanlara geçiş önem kazanacaktır. Bu daha çok kaybedenlerin hareketi olarak görünür. Bunun dışında ise, tarım dışından, özellikle ticaretten ve hatta serbest meslekler ve sanayiden tarıma girişler olacaktır. Bunlar, görece olarak ucuza elde edecekleri toprakta ileri teknoloji ile, tipik kapitalist ilişkileri

kuracaklardır. Bu «Junkers» tipi kapitalistlerin yanında «klasik» kapitalistlerin yer alması, demektir.

KAPİTALİST EKONOMİLERİN BUNALIMLARI VE TÜRKİYE

Yakın zamanlarda kapitalist dünya ve özellikle Amerikan ekonomisi dört bunalım (buhran) dönemi yaşadı. Ölçeği birbirinden farklı olmakla beraber bu bunalım dönemlerinin hepsinde de üretim ve çalışma düzeylerinde, toplumsal yaşantıda önemli sayılan sorunlara yol açan düşmeler gözlendi. Bunlardan ilki ve anısı hâlâ silinmemiş olan, 1929'da başlayıp 1932'de en alt noktasına ulaşan büyük krizdir. Bunu 1948, 1954 ve 1958-60 krizleri izledi.

Diğer yandan yakın zamanlarda, herkesin hatırlayabileceği önemli olaylar oldu. Büyük bunalımdan hemen sonraki yıllarda, kapitalist dünya bir silâhlanma yarışına koyuldu ve bu yarış ikinci büyük savaşla sonuçlandı. 1948'i izleyen yıllarda Kore savaşı kendini gösterdi. 1955-56'larda soğuk savaşın, sıcak savaşın sınırlarını zorladığı görülmektedir. 1960'larda ise bir-iki Küba denemesinden sonra savaş alanının Vietnam olarak seçilmiş olduğu hatırlanmaktadır. Yine bütün dünya hatırlamaktadır ki, savaşlarla birlikte kapitalist ekonomiler ekonomik bunalımlardan kurtulmakla kalmamakta, büyük refah dönemlerine girmektedir. 1950'lerdeki Kore refahı ile 1960'lardaki Kennedy-Johnson refahı bunlara örnektir. Vietnam savaşının yol açtığı Kennedy-Johnson refah döneminde Amerikan ekonomisinde üretim hızı normal artış hızının iki katına ulaşmıştır.

Söylenenlerden şöyle bir sonuca ulaşmak zorunlu olmaktadır: Kapitalist ekonomilerde, bunalımlar savaşı, savaşlar refahı doğurmaktadır. Şimdilik bu bir amprik sonuçtur ve ele alınan 40 yıllık dönemde 4 kez doğrulanmıştır; ve yine bu dönemde bu sonuçla çelişen hiçbir olay

yoktur. Bu bakımdan güvenilir bir bulgu özelliğini taşımaktadır. Yalnız, toplumsal bilimlerde, salt ampirik bulgularla yetinmemek eğilimi vardır. Sağlam ve tutarlı kavramlara kavuşturulmamış bilgi yığınlarını herhalde kuşku ile karşılamak ve ancak kuramsal bütünlüğe oturtulmuş bulguları bilimsel gerçek saymak gerekir.

Eldeki kuramlar içinde söz konusu gelişmeleri en güvenilir bir biçimde açıklayabileni, Marx'cı bunalım kuramıdır. Kuramın diğerlerinden üstünlüğü iki yönde kendisini göstermektedir. Bunlardan biri, bunalıma yol açan ilişki ve değişkenlerin daha gerçekçi bir biçimde belirlenmesidir. Diğeri ise kapitalist ekonomiler için bunalımlardan kurtulmada savaş ekonomisinin kaçınılmaz olduğunun tutarlı bir şekilde ortaya konmasıdır. Başka bir deyişle, kapitalizmin iç çelişmelerinin diğer çözüm yollarını kullanılmaz duruma getirişi sadece bu kuram ile açıklığa kavuşturulmaktadır.

Marx'cı kuramda temel ilişki, mülkiyet ilişkisi. Artık değer, üretim araçlarını ellerinde bulunduran kapitalist sınıflarda toplanmaktadır. Kapitalist sınıflar, topladıkları artığı ya tüketim ya da yatırım amaçları için kullanabilirlerse de tüketim olanakları sınırlıdır. Üstelik on dokuzuncu asrın üçüncü ceyreğinden sonra ortaya çıkan monopoller, artan artığın daha küçük bir sınıfta bölüşülmesine yol açtığından, bu olanak gittikçe daha sınırlı olmaktadır. Bu bakımdan artık değerin realize edilebilmesi için gittikçe artan bir yatırım uygulaması zorunlu olmaktadır. Yalnız gelişmiş ülkeler için kârlı yatırım alanları gittikçe azalmaktadır. Sözü edilen monopolleşme bu azalışta önemli bir role sahiptir. Yarışmacı kapitalizmdeki küçük işletmeler arası yarışma dolayısıyle sık sık görülen iflâslar yatırılmış sermayenin israfına yol açmakta ve bu da sabit sermaye yatırımlarına yeni ihtiyaçlar yaratmakta idi. Halbuki monopolcü kapitalizmde artık böyle «hayırlı iflâslar» görülme-

diği gibi, teknik ilerleme dolayısıyle mevcut tesislerin ekonomik ömürlerini doldurmadan hurdaya çıkartılması da büyük ölçüde azalmaktadır. Çünkü, monopoller ve oligopoller dünyasında teknik ilerleme bir işletme içi sorun özelliğine indirgenmiştir ve yeni bir buluşun uygulanması, mevcut tesislerden umulan kârların gerçekleşmesini beklemektedir.

Kapitalist ekonomilerdeki sorun bir aşırı artık sorunudur ve bu aşırı artık kullanılamadığı sürece ekonomik bunalım kaçınılmaz olmaktadır. Aşırı artığın kullanılmasının bir yolu başka ülkelerde yatırım yapmaktır. Nitekim kapitalist ülkelerdeki özel yatırımların azaldığı dönemlerde, yabancı sermaye yatırımlarının arttığı gözlenmiştir. Yalnız bu yolun bazı sınırları vardır. Bir kez kapitalist ülkeler üretim güçlerini arttıracakları korkusu ile sosyalist ülkelerde yatırım yapmaya istekli görünmezler. Sosyalist ülkelerin yeryüzünde önemli bir büyüklüğe sahip oldukları hatırlanırsa, bunun önemli bir alan kısıtlaması olduğu kabul edilebilir. İkincisi, yabancı sermaye gelmek için özel girişimciliği şart koşmaktadır. Kalkınma sürecinde devletin katkısına güvenmenin gittikçe artan bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı bir dünyada bu koşul da yabancı sermaye yatırımları için ciddi bir engel olmaktadır. Fakat asıl sınırlama üçüncüsüdür: Kapitalist ülkelere yabancı sermaye yatırımlarından dolayı yıllık kâr transferleri yıllık net yatırımlardan çok daha fazladır. Örneğin, 1950-60 yılları arasında Amerikan ekonomisine akan kâr transferleri, çıkan yatırımları her yıl 1 milyar dolar aşmıştır. Demek olmaktadır ki, yabancı sermayecilik artığın kullanılmasına yol açacak yerde aşırı artığı daha da artırmakta ve dolayısıyle bunalım koşullarını kuvvetlendirmektedir. Bu durum kapitalist ekonomilerdeki kişisel yarar ile bütünün yararlarının çelişmesine çok tipik bir örnektir.

Yabancı sermayecilik bir çözüm getirmeyince, Keynes'ci kurama uygun olarak refah devleti kavramının yar-

dıma koşacağını düşünmek mümkündür. Devletin, artığın bir bölüğünü alarak, konuk, sağlık ve eğitim gibi harcamalara kullanabileceği ve kullanması gerektiği ileri sürülebilmektedir. Yalnız bu yolun başarılı olması için bir koşul gerekir ki bunu da her zaman bulmak olanağı yoktur. Bu da devletin ekonomiden bağımsız olması koşuludur. Halbuki kapitalist ekonomilerde devlet her zaman kapitalist sınıfların devleti olmuştur ve dolayısıyle kapitalist çelişmeleri yapısında taşımaktadır. Bunun için savaş ekonomisi eldeki tek açık kapıdır. Yalnız bu açık kapının da sonuna dek açık bir kapı olduğunu sanmamak gerekir. Kapitalist ekonomilerde bir refahın, nedeni ne olursa olsun, bir sonu vardır ve son bir bunalımdır. Artan çalışma düzeyinin işgücüne talebi arttırması, ücretlerin artmasına bu da monopolcü kapitalizmde, kârlılık oranının düşmemesi için, fiyatların yükselmesine yol açar. Yüksek fiyatlarda malların satılmaması sonucu üretim, dolayısıyle çeşitli hammadde talepleri azalır. Bu, krizin başlaması demektir. Savaş ekonomisi ile başlatılan bir refah döneminde kriz nedeni olarak bir de kapitalistler arası çatışma vardır. Böyle bir refah döneminde kârların çoğu, savaş sanayiindeki kapitalistlere gitmektedir. Özellikle tüketim malları üreten endüstriler, bu refahtan paylarını almamaktadır. Bunun içindir ki, Vietnam barışına doğru atılan adımın ilk etkisi tüketim malları üreten sanayilerin hisse senetlerinin yükselmesi olmuştur.

Amerikan ve diğer kapitalist ekonomilerin buhran dönemine girmeleri Türkiye ekonomisinin bundan ne denli etkileneceği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Eldeki bilgiler bu etkilenmenin oldukça önemli olduğunu, ve her yeni bunalımda daha da önemli olacağını göstermektedir. Örneğin 1926'da 100 olan dış ticaret endeksinin 1932'de 77'ye düştüğü görülmektedir. 1926'daki düzeyine bu endeks ancak 1950'lerin ilk yıllarında, yani Kore refahı ile

ulaşmaktadır. Yine aynı endeks 1956'da 96 iken 1961'de 81'e düşmüştür. Anlaşılmaktadır ki, buhran dönemlerinde kapitalist ekonomiler Türkiye'yi daha çok sömürmek eğilimindedirler. Yukarıda söylenenlerin ışığı altında bu normaldir. İçeride düşen kârlılık oranlarını, dış dünya ile ticaret ilişkilerinde bir dereceye kadar düzeltmeye çalışmaktadırlar. Dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi Türkiye'nin ihracat kapasitesi ile miktar olarak gittikçe daha az mal ithal etmesi demektir. Ayrıca buna, buhran zamanlarında ihraç kapasitesinin daha düşük bir hızla artması veya hiç artmaması da eklenmelidir. Bunun sonucu, Türkiye'nin kapitalist ekonomilerdeki bunalımı ithal etmesidir. Söylenenin tersi de doğrudur. Türkiye aynı mekanizma ile kapitalist ekonomilerdeki refahtan da etkilenmektedir. Nitekim Kore ve Vietnam refah yılları Türkiye ekonomisi için de oldukça yüksek üretim artış yılları olmuştur.

Cumhuriyet döneminde birçok önemli olayın olduğu açıktır. Fakat bunlar arasında üç olay sayılabilir ki, herkes bunların en önemli üç olay olduğunda düşünce birliği eder: 1930'un ilk yıllarında başlayan devletçilik, 1950'deki iktidar değişimi ve 1960'daki 27 Mayıs hareketi. Bu üç değişimi birleştiren tek olgu üçünün de bir bunalım ekonomisinde ya da bunalım yıllarını izleyen zamanlarda ortaya çıkmasıdır.

Bu bir rastlantı sayılabilir mi? Bilgiler sayılamıyacağını göstermektedir. Örneğin, 1930 buhran yıllarında ve 1945'lerden sonra buğday fiyatlarının mutlak olarak düştüğü, 1960'dan hemen önceki yıllarda genel fiyatların oldukça gerisinde kaldığı bilinmektedir. Yine bu buhran yıllarında tarımsal malların, satın alma gücü ya düşmüş, ya da artışı durmuştur. Diğer taraftan ortalama reel memur maaşları endeksi 1939'da 100 iken 1949'da 59'a ve 1956'da 69 iken, 1959'da 50'ye düşmüştür.

Bu söylenenler bundan iki buçuk yıl önce*, bu çalışmanın yazarının ANT Dergisinde çıkan bir yazısından alınmıştır. O zamanlar, ne Amerikan ne de Türkiye ekonomisi, bugünkü bunalım düzeyine ulaşmıştı. Sadece buraya doğru yönelişin ilk göstergeleri ortada idi.

Söylenenlere eklenecek bir-iki nokta var. Bunlardan ilki, ekonomik bunalımlar ile toplumsal dönüşümler arasındaki paralelliğin sadece Türkiye'ye özgü olmadığıdır. 1789 Fransız devrimi dört yıllık bir ekonomik bunalımdan sonra gelmiştir. 1848 devrimi, bu devrimin tarihini yazan Marx'a göre (Fransa'da Sınıf Mücadelesi, Bonapart'ın 18. Brümeri, Fransa'da İç Savaş) bir yandan Fransa'daki kötü hava koşulları dolayısıyle ortaya çıkan tarımsal bunalım ile, İngiltere'den gelen krizin birleşmesi sonucu olmuştur. Rusya'da serfliğin kaldırılması, ardarda gelen kötü hava koşulları ile bir zorunluluk biçimine bürünmüştür. Paris Komünü, Paris'in sarılmasının yarattığı kriz ile ilişkilidir. Bolşevik liderler, birinci savaşın, Rusya için bir başarısızlık ve dolayısıyle de ekonomik bunalım olmasını öngörmüşlerdir. Bunlar örneklerdir ve de düşündürücü örneklerdir.

İkinci olarak, Türkiye ekonomisindeki bunalımın tek kaynağı dış ilişkiler değildir. Şimdiye dek tarımın devresel hareketleri ile dıştan gelen bunalımlar birbirini artırıcı yönde çalışmışlardır ve tarım bunalımlarda önemli rol oynamıştır. 1970'lerin başında, sanayiin de ayrı ve içten bir kaynak olacağı görülmektedir. Sanayiin üretim için üretim düzeyine erişmesi, bundan böyle talebi zorlama eğilimi göstermesi, sanayiin de bu bunalıma ayrı bir katkıyla katılacağı haberini vermektedir. Ayrıca sanayi dışarısı ile ekonomik bağlarını kuvvetlendirmiştir. Bu yüzden, dışarıdaki değişmelere çok daha fazla duyarlıdır.

---

* 1968 yılı.

12 MART'IN EKONOMİK GEREKÇELERİ

12 Mart, Türkiye kapitalizminin içine girmiş olduğu bunalımın bir sonucu olarak ortaya çıktı. Türkiye kapitalizminin, 1971 yılı başına kadar birlikten ve iktidardaki sermaye partilerinin çözmeye güçlerinin yetmediği sorunlarını ortadan kaldırmak için düzenlendi. Temel ve nesnel neden burada yatıyor. Diğer nedenlerin bütünü, ancak bu temel nedeni tamamladığı ve bunlara uyduğu ölçüde anlam kazanabilir.

Öğrenci olayları, genellikle, 12 Mart'ın gerekçesi olarak gösterilir. Bu gösterişin gerçekle hiç bir ilgisi yok. Öğrenci olayları, 12 Mart'ı doğuran gelişmelerin nedeni değil, olsa olsa bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kapitalizmin artan ve derinleşen sorunlarına bir tepki. Fakat sorunların kendisi değil. 12 Mart'ı yaratan ise sorunların kendisi. Öğrencilerin tepkisi değil.

Bu söylenenlerden 12 Mart'ı doğuran gelişmeler arasında siyasal olanlara hiç yer olmadığı sonucu çıkmamalı. Kuşkusuz 12 Mart gibi siyasal niteliği de olan bir olay ve gelişmede siyasal etkenler de rol oynayacak.

Önemli dört siyasal etkeni saptamak mümkün. Bunlar, 12 Mart'ın ortaya çıkmasını çabuklaştırdılar. İlki, sermaye partisiyle ilgili. AP'nin hazırladığı bütçenin kendi partisinden bazı milletvekillerinin de oy vermemesiyle reddedilmesi. Giderek AP'nin parçalanması. Bunun anlamı, sermaye partisinin bölünmesi ve iktidarının zayıflaması. Bunun anlamı, sermaye partisinin giderek daha çok büyük sermayeden yana ekonomik uygulamalarının kendi içinde çatlamalara yol açması. Bunun anlamı, sermayenin kendi içindeki sürtüşmelerinin önemli boyutlara ulaşması.

İkinci önemli olay, o zamana kadar düzenin «akıllı» çocuğu ve «yedek» iktidarı rolünü oynayan CHP'nin arınma sürecinin devam etmesi. Ecevit liderliğindeki ortanın

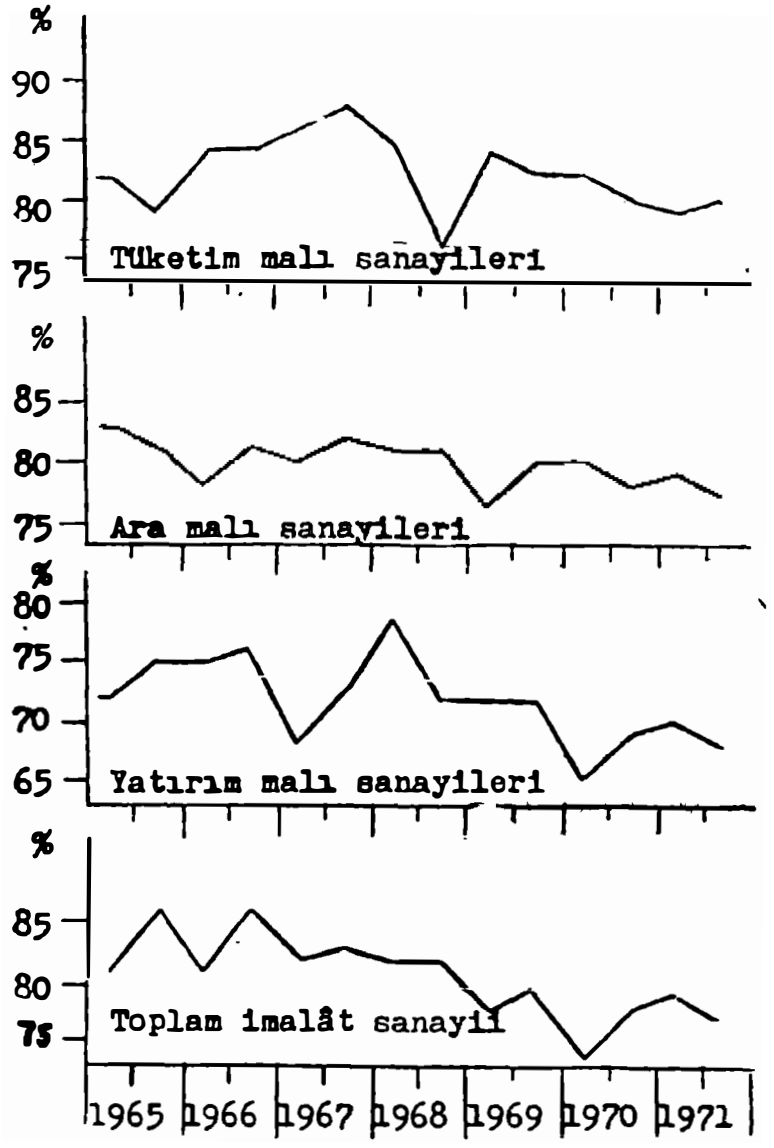
solcularının egemenliklerinin pekişmeye başlaması. Bunun anlamı, CHP'nin sola doğru yeni açılımlara hazırlanması ve yeni denemeleri planlaması. Sermayenin CHP'ye olan kuşkularının artması.

Üçüncü olay TİP içindeki arınma sürecinin Parti'nin Dördüncü Büyük Kongresi ile tamamlanması. Bunun anlamı, TİP'in, tam bir solcu parti olma yolunda önündeki önemli engellerin bir bölümünü daha geride bırakması. Doğrudan doğruya sanayi işçilerini örgütlemeyi amaçlayan bir politikanın ilk göstergelerinin inandırıcı bir biçimde ortaya çıkması.

Dördüncü ve hiç kuşkusuz en önemli olay, 15-16 Haziran'da, 1970 yazında, İstanbul'daki proletarya'nın sendikal haklarını korumak için mevcut yasal sınırlamaları zorlayan eylemlere girişmesi. Daha çok DİSK'e bağlı işçi liderlerinin önderliğinde gelişen bu eylemlere Türk-İş'in işçilerinin de katılması. Bu olay hem bilinçli bir sanayi işçi kütlesinin varlığını ve hem de bu işçilerin gücünü göstermesi bakımından öğretici ve sermaye ççısından da ürkütücü oldu.

12 Mart'ı doğuran en önemli siyasal gelişmeler, bunlar. Ancak bu siyasal gelişmeler de gökten gelen ilhamlar sonucu ortaya çıkmadı. Bunlar da gelişen ekonomik sorunların çeşitli, siyasal kuruluşlara yansıması olarak doğdu. Öyleyse, 12 Mart'ı doğuran ekonomik gelişmeler neler? Bu gelişmelerin neler olduğunu görebilmek için çok çeşitli kaynak ve istatistiklere gitmeye gerek yok. Bir grafik ile bir tablo yeterli.

Aşağıdaki grafikte imalât sanayiinde kapasite kullanımlarının yıldan yıla gelişimi görülüyor. Tüketim araçları, sermaye araçları, ara malı ve yatırım mallarında ayrı ayrı olmak üzere ve toplam imalât sanayiinde yıllık kapasitenin kullanım oranları verilmiş. Kaynağı, Üçüncü Beş Yıllık Plan,

%
90
85
80
75
Tüketim malı sanayileri
%
85
80
75
Ara malı sanayileri
%
80
75
70
65
Yatırım malı sanayileri
%
85
80
75
Toplam imalât sanayii
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971

Grafiklerin görünümü, hiç bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açık. Ancak yine de alışkanlık olduğu için ek açıklamalar gerekli olabilir. Durum şöyle: İmalât sanayiinin bütün alt-kollarında kapasite kullanımı, 1970 yılına gelirken, devamlı olarak düşüyor. Kapitalizmin karşılaştığı en önemli ve en belirgin bunalım, burada. Türkiye kapitalizmi, bağlamış olduğu sermayeyi çalıştıramıyor. Bunun sermayedarlar için hoş bir gelişme olmadığını söylemeye gerek olmamalı.

İkinci bilgi, Devlet İstatistik Enstitüsü'nden. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1973 yılında yayınladığı ve 1963-1973 yıllarını kapsayan stok rakamları. İstatistik Enstitüsü'nün bu yayınının 1973 tarihli olması, stok gelişmesinin zamanında bilinmediği anlamına gelmez. Sermayedarlar, zamanında da bu gelişmelerden haberli. Haberli olmayanlar bazı iktisatçılar. Onlar da bundan sonra öğrenirler. (338. sayfaya bkz.)

Bu tablo, sadece önceki grafik bilgilerini tamamlıyor. İkisi birlikte şunu gösteriyor: Türkiye ekonomisi, sermayesini tam olarak kullanamamanın yanında, satış sorunlarıyla da karşı karşıya. 1970 yılındaki özel kesim imalât kolundaki stok artışı, 1969 yılının stok artışının iki katından fazla olmuş. Başka bir deyişle 1969 yılından itibaren stoklar hızlı bir biçimde birikmeye başlamış. Stok artışı 1971 yılında da devam ediyor.

Sermaye kullanımının düşmesi ve stokların artması, bir ekonominin karşılaşabileceği en büyük dertlerin başında gelir. Bir ekonomide, fiyatların artması veya işsizlerin çoğalması, doğrudan doğruya, kapitalistleri rahatsız etmez. Ama eğer sermaye tam olarak kullanılamıyorsa veya stoklar artıyorsa, sermaye sahipleri için durum ciddidir. Sermaye sahipleri için bir bunalım var demek.

ÖZEL KESİM İMALÂT SANAYİİ STOKLARI
(000) TL

	Hammadde ve malzeme		Mamul		Yarı mamul		TOPLAM	
Yıllar	Yıl sonu stok kıymeti	Stok değişmesi	Yıl sonu stok kıymeti	Stok değişmesi	Yıl sonu stok kıymeti	Stok değişmesi	Yıl sonu stok kıymeti	Stok değişmesi
1963	1 306 000	113 000	1 246 000	109.000	274 000	55 000	2 826 000	277 000
1964	1 572 000	266 000	1 534 000	288 000	249 000	—25 000	3 355 000	579 000
1965	1 779 000	207 000	1 804 000	270 000	198 000	—51 000	3 781 000	426 000
1966	2 196 000	417 000	1 813 000	9 000	294 000	96 000	4 303 000	522 000
1967	2 584 000	388 000	2 253 000	440 000	461 000	167 000	5 298 000	995 000
1968	3 038 000	454 000	2 584 000	331 000	604 000	143 000	6 226 000	928 000
1969	3 369 000	331 000	2 995 000	411 000	561 000	—43 000	6 925 000	699 000
1970	4 269 000	900 000	3 569 000	574 000	708 000	147 000	8 546 000	1 621 000
1971	4 738 000	469 000	5 424 000	1 855 000	1 076 000	368 000	11 238 000	2 692 000

Bir bunalım varsa, iktidardaki sermaye partileri çare arar. 1971 yılına ait bir resmî kaynak hem bunalımın varlığını ve hem de çareler arandığını gösteriyor: «1970 yılında, birbiriyle çelişkiye düşmüş olan ekonomik etkenlerin aşırı hızını yavaşlatmak ve bu etkenlere yeni bir düzeyde birlbirliyle uyuşumlu yeni ilişkiler kurdurarak ekonomiyi hızlandırmak politikası izlenmiştir.» (T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor 1971, s. 18)

Aslında bunalımın varlığını ve bununla ilgili bazı önlemlerin ortaya konduğunu görebilmek için Merkez Bankası Raporu'na gitmeye de gerek yoktu. Zamanın Başbakanı ve AP Lideri Demirel de ne yaptığının farkında. Önlem diye benimsediği kararları uygulamaya koyduktan sonra sermaye çevrelerinin nabzını yoklamaya gidiyor. 1970 sonlarına doğru Eskişehir tüccar ve sanayicilerine şunları söylüyor: «Türkiye ekonomik düzey değiştiriyor. Bu ameliye bazı tedbirler gerektirmiştir. Geçen yıl itibariyle ekonomimizde bir şişkinlik meydana gelmiştir. Bu şişkinliği gidermek ve onun üzerine bazı tedbirler koyabilmek için bu kararları aldık. Bundan maksat, memleketimizin ekonomisinin hiç olmazsa önümüzdeki on yıl, sağlam esaslar üstüne oturtulması idi.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 1/10/1970)

AP liderinin on yıllık yeni bir hükümet döneminin özlemi içinde olduğu anlaşılıyor. Ama pek de emin değil. Yurt gezisinden sonra doğru, Ankara'daki Odalar Birliğini ziyaret ediyor. Odalar Birliği yayın organında yazıldığına göre şunları söylüyor: «Türkiye'nin çeşitli bölgelerini gezdiğim zaman (hemen hemen ağustostan bu yana 20-22 il'e gittim) sizin birliğinize mensup oda mensuplarının hepsi ile görüştüm, ne oluyor ne bitiyor, memleketin nabzı nasıl atıyor. İş hayatımız nasıl, neden memnunsunuz, neden değilsiniz. Bunlar nasıl bir araya getirilebilir. Bu hususlarda görüştüm.» Ve Eskişehir konuşmasını hatırlata-

rak ekliyor: «1970 senesi aslında çeşitli sıkıntıları ihtiva eden bir senedir. Çünkü bir derlenme, bir toparlanma senesidir diye konuştuğumuz zaman kafamızın arkasında bazı şeyler vardı. Her zaman kafamızın arkasında çok şey bulunmaz ama, iktisadî meselelerde 1970 senesine girerken bazı mühim mahiyetleri açmak - mecburiyeti ile karşı karşıya idik.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 19/11/1970)

Zamanın hükümetinin ekonomide beliren ve gözlenen bunalım için bulduğu önlemler, temelde, iki adet. Biri memur maaşlarını artırarak tüketim araçları üreten firmalara alıcı yaratmak. Diğeri ise 1970 ağustosunda gerçekleştirilen devalüasyon. Devalüasyonun amacı, yine, dış satışları kolaylaştırıp dış alımları zorlaştırarak yeni pazarlar yaratmak ve fiyatların artışını hızlandırarak toplu sözleşmelerde elde edilen ücret artışlarının etkisini azaltmak. Başka bir şey yok. Ve yapılanlara sermayenin itirazı olmamakla birlikte yeterli bulması da güç. Çünkü, bunlarla, karşılaşılan sorunların çözülemeyeceğini bilecek durumda.

Bu iki önlem içinde de en önemlisi devalüasyon. Hem ekonomik hem de siyasal sonuçları bakımından. Bu yüzden devalüasyona sermayenin hiç bir itirazı yok demek de pek doğru değil. Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği Başkanı Medeni Berk'in devalüasyondan üç ay önce yaptığı şu konuşmanın gösterdiği gibi: «Paramızın değerine yapılacak bir müdahale ile ihracat piyasasına yeni bir mal arz edilemeyecek ve ithal mallarına olan talep de kısıtlanmayacaktır. Fiyat istikrarının sağlanması için bulunacak dış finansmanın meydana getireceği gelişme hızıyla ağırlaşan borç yükünü taşımaya imkân yoktur. Herkesin bildiği bu hakikatlere rağmen, para değerini tanzim etmekten beklenen nedir? Bu bazı politikacıların her istikrar tedbirimizin sonunda meydana gelen sosyal bir dalgalanmayı beklediklerini ve bundan me-

det umduklarını gösteriyor. Nitekim, 1946 ve 1958 yılları operasyonlarından sonra politik iktidarlar değişmiş ve her türlü harekete müsait bir ortam meydana çıkmıştır.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 21/5/1970)

Odalar Birliği Başkanı, devalüasyondan önce, devalüasyonun yaratacağı sosyal çalkantılar içinde iktidarların değişeceği haberini veriyor. 1960 yılında bir askeri hareketle iktidardan düşen hükümetin üyesi olan Medeni Berk, tekrar böyle bir olayın olmasından ve niteliğinden endişeli. Ama iş çevrelerinin iktidar partisinden de sıkıntısı var. İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu'nun, 12 Mart'tan bir gün önce yayınlanan konuşması bu sıkıntıyı gösteriyor: «Bugün en büyük, en ağır sorumluluk hangi partiye mensup olurlarsa olsunlar, siyaset adamlarına düşmektedir. Türk milleti karşılaştığı büyük tehlikeler karşısında birleştiğini mazide çeşitli zamanlarda, son olarak da kurtuluş savaşında ispat etmiştir... Demokrasi siyasî partiler olmaksızın yaşamaz. Fakat muayyen ahval ve şartlarda gerekli kanunî tedbirleri almakta birleşemeyen siyasî partiler yüzünden demokrasi ölebilir de.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 11/Mart/1971)

12 MART NELER YAPTI?

Neler yapmadı ki? Önce siyasal cephede yaptıklarının hesabı. Burada da çok büyük çeşitlemelere gerek yok. Birkaç örnek, yapılanların niteliğini göstermeye yetecek. Bunun için de yine aynı kaynaktan, önceki soruda başvurulan kaynaktan yararlanmak açıklayıcı oluyor.

Odalar Birliği'nin yayın organı Türkiye İktisat Gazetesi'nin başyazarı Namık Zeki Aral. CHP lideri Ecevit'in bundan kısa bir süre önce ölen kayınpederi. Araştırıcının önüne çıkan tarihin garip bir cilvesi.

Odalar Birliği'nin resmî yayın organının başyazarı Namık Zeki Aral, şunu istiyor. 12 Mart'tan yedi ay kadar önce: «Bugün artık Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin ortadaki anarşiyi söküp atamazsınız. Memlekette kol gezen anarşi bizzat Anayasanın dibacesinde yazılı direnme hakkında ayrıca bir kuvvet alıp kullanarak bu hakkı zabıta kuvvetlerinin yüzüne karşı haykırmaktadır. Bugün artık Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin üniversiteyi ve ilmi muhtariyetini üniversite binalarında karargâh kurmuş anarşiden kurtaramazsınız. Bugün Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin birtakım öğretmen sendikalarını ve bunları mesajlarla teşvik eden bir kısım politikacıları dünkü köy enstitülerinin ihyası için 17 nisan günleri Aşr-ı Muharrem ayinleri tertip etmekten alakoyamazsınız. Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin bugün artık teşri cihazını da, icra cihazını da millî mizacın icap ettiği bir millî eğitim siyaseti ittihazına imale edemezsiniz. Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin, Marksist-Leninist olmadıkları halde bir kısım parlamento azalarını genel greve müsaade eder veya seçim yasasının rüşt yaşına indirilmesini talep eder kanun tekliflerini parlamentoya sunmalarına mani olamazsınız.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 9/7/1970)

Odalar Birliği yayın organının başyazarı, bütün «kötülüklerin» nedenini anayasada buluyor. Ve anayasanın uygun biçimde değiştirilmesini istiyor. Ancak 12 Mart'ın ilk hükümeti kurulduktan çok kısa bir zaman sonra, önerilerinin unutulup bir kenara atılmasını önlemek için, tekrarlıyor: «Kurulu nizamı devirmekten başlayarak memleketi açık açık batırmak isteyen sosyalizan ve kominizan cereyan hiç değilse 21 Mayıs ayaklanmasıyla gün ortasında güneş gibi kendini göstermiştir. İcap ederdi ki, bu ayaklanmanın bastırılmasını müteakip olsun siyasî parti-

ler hemen başbaşa verip yedi belâ anarşinin ve komünist cereyanın üzerine elbirliği ile işbirliği ile varsınlar. Buna siyasî partilerden hiç biri yanaşmadı... Maksada veya maksatlara varmak bakımından bugün eldeki mevzuat ile işgörmek imkânı hiç bir hükümet için varid görülmez. Başta anayasa olmak üzere, mevzuatta ta'diller yapmak zaruretî gün gibi aşikârdır.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 1/Nisan/1971)

Bu zaruretleri, başta Erim'inkiler olmak üzere 12 Mart hükümetleri de gördü ve anayasa bir değil birkaç kez değiştirildi.

Namık Zeki Aral'ın «anarşi» ve bunun nasıl giderileceği konusunda da önerileri var: «Elinde kanun ile beraber top tüfek tutan koskoca bir devletin icra mümessilleri kanuna ve devlet kuvvetlerine karşı yürütülen fiiliyatı daha kuvvede iken batırmak üzere harekete geçmeyi düşünmek dahi istemezler. Ne için? Çünkü memleket kaderi ellerine mevdu, siyasî heyetin iktidar ve muhalefet bir arada siyasî heyetin iş başında dikkat mihrakı ortadaki anarşiden ziyade iktidar koltuğunun el değiştirmesi korkusuna ve ümidine bağlı bulunmaktadır. Tıpkı geçen asrın sonlarına doğru, bir vilâyetimiz olan Mısır'da patlak vermiş anarşiyi bastırmak üzere bir iki tabur asker gönderilmemesi yüzünden bu mümtaz memleket parçasının İngiliz işgali altına düşmesini intac eden evham ile karışık mülâhazalar gibi.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 12/Şubat/1970)

Odalar Birliğinin resmî yayın organının başyazarı, «anarşiyi» ortadan kaldırmak için «elinde top tüfek tutan» devletin «bir iki tabur asker» göndermesini öneriyor ve 12 Mart öncesi hükümetlerin bunu yapmayışını «iktidar koltuğuna» bağlı olmalarıyla açıklıyor. Bu açıklamalara ne eklenebilir?

Namık Zeki Aral'ın bir önerisi daha var. 12 Mart'tan bir ay önce ortaya atıyor: «Anayasa'dan başlamak suretiyle mevzuatı icaplara göre müessir hale getirmeden tehlikeleri bertaraf etmeye bugün artık imkân kalmamıştır. Eldeki mevzuat millî bir koalisyon hükümeti veya iktidarıyla zamanında tatbikata geçirilseydi memlekette Marksist cereyanın doğurduğu anarşi daha sürfe halinde iken önlenip söndürülebilirdi.» Camiada Anayasa'yı ve buna müteferri kanunları anlayış havası o zamanlar buna pek âlâ müsait idi. Düşününüz ki, Ceza Kanunundaki 141-142 nci maddeleri bizzat kollektivist parti tarafından Anayasa Mahkemesine götürülmüştür. Meselâ Millî Birlik Komitesi yerini devrin siyasî heyetine terkettiği günlerde veyahut hiç olmazsa 21 mayıs 1963 ayaklanmasını müteakip ortadaki cereyan eden kanun dışı parti mahkemeye verilip kapıları sed-dü bend edilmiş olsaydı, maksat da hasıl olurdu. Olmadı, olamodi. Ne için olamadı? Şimdiye kadar burası dahi karışık ism-i fail bir mesele olarak kalmıştır. Anayasa Mahkemesinin, kurulu nizamı sosyalizme müsait görerek partinin meşruiyetine karar verilmesi ihtimalinden mi endişe edildi? Böyle bir ihtimal de nazarlara pek zayıf görünür. Zira 141-142 nci maddelerin Anayasa'ya aykırı olmadığı yolundaki mahkemeden çıkan kararı müteakip olsun o menfi ihtimale kıymet verilmemek ve partinin kapatılması için mutlaka teşebbüse geçilmek iktiza ederdi. Yoksa partiyi kapamak için önüne geçilmez daha başka engeller mi yol üzerinde beliriyordu? Buraları hâlâ pek vuzuha çıkmış değildir.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 11/Şubat/1971)

Odalar Birliği'nin baş yazarı, Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılmasını istiyor. TİP'in hiç ilgisi olmadığı 21 mayıs 1963 olayından sonra, bu olayı bahane edip, kapatılmamış olmasına hayıflanıyor. Demokrasi askıya alınmadan

kapatılamamasını bir türlü anlamıyor. Belki 12 Mart'tan sonra kapatılınca anlamıştır.

Siyasal cephede yapılanlar için bu kadar örnek yeter. Şimdi sıra ekonomik alanda yapılanlarda. Burada da fazla çeşitlemeye gerek yok. Üç örnek ve üç tablo güzel bir görüntü verebilir. Bunlardan ilki işçi cephesindeki manzara-ı umumiyeyi özetleyecek. Diğeri iç fiyatların görece değişimini verecek. Üçüncüsü de kredileri.

Birincisine başlamak için yine bir alıntı. Türkiye İşverenler Konfederasyonu'nun yeni yıl mesajından. 1970 yılına ait. «Biten yılda sanayi işçisi ortalama yüzde 20 zam aldı, sosyal yardımlarla günlük ücretler 40 liraya yaklaştı. Hayat pahalılığı yüzde 6 arttı. Sanayi işçimizi bu seviyeye hızla yükselten demokratik nizamı ve insan özgürlüğünü ortadan kaldıracak zorba teşebbüsleri teşvik edecek davranışlardan sakınmalarını, bütün işçi kuruluşlarından bekleriz. Bu hakların alınmasından işverenler değil, işçilerimiz zararlı çıkacaklardır ve bugün masaya vurdukları yumrukları önlerine bağlı kalacaktır.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 1/1/1970)

Tehdit, açık. Ama işçiler de toplu sözleşme masasına yumruklarını vurarak ücretlerini artırmaya başlamışlar. Artan ücretleri geriye çevirmenin olanağı yok. Başka bir deyişle mutlak ücretleri indirmek mümkün değil. Durum da böyle.

Bu durumda ne yapılabilir? Bir yol görünür. Fiyatları, satılan mal ve hizmetlerin fiyatlarını, ücretlerden, başka bir deyişle, işgücünün fiyatından daha hızlı artırmak. Böylece, mutlak olarak olmasa bile reel (gerçek) ücretleri indirmek. Ortalama işçinin ortalama çalışma süresi içinde aldığı gerçek geliri düşürmek. Yol, bu yol. Kuşkusuz, bu yoldan demokratik özgürlük ve hakları askıya almaksızın gitmek kolay değil. Tehlikesi var.

Tablo, bunun yapıldığını gösteriyor. Sosyal Sigortalı işçilerin ortalama ücretlerinin İstanbul Geçinme Endeksine bölünmesiyle elde edilen reel ücretlerin 12 Mart döneminde düştüğünü gösteriyor. 12 Mart yıllarında işçilerin gelirleri, reel gelirleri, aldıkları ücretler karşılığında satın alabilecekleri mal ve hizmetlerin miktarı, devamlı olarak azaldı. 12 Mart'ın ekonomik cephedeki en belirgin uygulamalarından birisi bu oldu. İşverenler Konfederasyonu'nun tehdidinin boşuna olmadığı görüldü.

ORTALAMA NAKDİ VE REEL ÜCRETLER

Yıllar	Ortalama ücret	İst. geçinme endeksi	Ortalama ücret endeksi	reel ücret	Yıllar artışlar
1963	17.91	100.0	100.0	100.0	—
1964	19.50	102.2	108.8	106.4	6.4
1965	21.61	108.4	120.6	111.2	4.5
1966	25.53	113.1	131.3	116.0	4.3
1967	25.84	120.0	144.2	120.1	3.5
1968	28.22	125.0	157.5	126.0	4.9
1969	32.13	131.2	179.1	136.5	8.3
1970	35.32	143.2	197.3	137.6	0.8
1971	39.32	167.8	219.5	130.8	—5.1
1972	43.88	190.0	245.0	128.9	—1.4

Kaynak : S.S.K. İstatistikleri.

1973 yılında seçim yapılacağının belirmiş olması, 1973 yılında gerçek ücretlerin artması sonucunu doğurdu. Bu sonucu normal karşılamak gerekli. Çünkü bir baskı döneminden sonra seçimlerin yapılması, bu baskı döneminde yönetimin arkasındaki parti ne olursa olsun, işçi ve emekçileri tatmin edici bazı uygulamaları da beraberinde getiriyor. Zaten politik bir karar olan seçimlerle, ekonomik bir karar olan gerçek ücretlerin bir miktar artması birbirini desteklemek durumunda. Birinin inandırıcı olması için diğerinin de görülmesi şaşırtıcı değil.

Dar anlamda 12 Mart döneminin geride kaldığı 1973 yılı sonrasında da reel ücretlerin mutlak olarak artışını sürdürdüğü görülüyor. «Sigortalı İşçilerin Ortalama Ücretleri» boşluğunu doldurmaya tabloda açık bilgiler var. Bu bilgiler Demirel Başkanlığı'ndaki Milliyetçi Cephe Hükümeti tarafından çok acele olarak yasama organına sunulan, Ecevit hükümeti tarafından geri alınan fakat yayınlanmayan Dördüncü Beş Yıllık Plan dökümanından alındı.

SİGORTALI İŞÇİLERİN ORTALAMA ÜCRETLERİ
(Türk Lirası ve Endeks)

Yıllar	Cari Ücret	Yıllık Artış	Endeks	Gerçek Ücret	Yıllık Artış	Endeks
1972	43,1	—	100,0	43,1	—	100,0
1973	54,1	26,2	126,2	47,7	10,7	110,7
1974	68,3	25,6	158,5	48,4	1,5	112,3
1975	85,6	25,3	198,6	49,8	2,9	115,5
1976	115,3	34,7	267,5	57,4	15,3	133,2

Kaynak : Dördüncü Beş Yıllık Plan 1978-1982

Bu tabloya bakıp, işçi ücretleri açısından 12 Mart'ın sona erdiği düşünülebilir. Bunun için çok acele etmemek gerekir. Türkiye kapitalizminin gelir vergisi ve enflasyon ikilisi ile gerçekleştirdiği «Türk Mucizesini» görmeden acele etmemek gerekir. Bu mucizenin olabilmesi için iki öge gerekmektedir. Bunlardan birisi mevcut gelir vergisi sistemi. Bu var. İkincisi ise *hızlı* enflasyon. Bu da yaratıldı. Mevcut gelir vergisi ile hızlı enflasyon bir araya getirilince, istatistiklerin gerçek ücretlerin arttığını kanıtlamasına karşın işçi ve emekçinin eline geçen gerçek ücretler erimeye başladı.

Mekanizma çok basit. Yürürlükteki gelir vergisindeki oranların, «orta gelir dilimleri» için dik bir biçimde yükselmesinden ileri geliyor. Gelir vergisi yasası çıktığı

zaman «orta gelir dilimi» olarak gösterilen gelirler çok büyük iş adamları ile çok büyük memurun yıllık gelirleri arasındaki bir yere oturuyordu. Aslında bunlar, büyüğe yakın sanayici ya da tüccar türünden kimseler idi. 12 Mart'ın hemen öncesinde başlayan ve 12 Mart ile birlikte hızını artıran enflasyon köprülerin altından çok su akıttı. Gelir vergisi yasasının kabul ettiği dilimler içindeki «orta gelir dilimi» gruplarına işçiler ve memurlar girdiler. Hızlı enflasyonla birlikte cari ücretlerin de yükselmesi sonucunda işçi ve memurlar, yürürlükteki gelir vergisi yasasına göre «orta gelir» grubuna girdiler.

İşçiler ve memurların «statüleri» ile ilgili bu «terfi» işleminin neye mal olduğunu ancak bir örnekle göstermek mümkün. Emekçinin yıllık gelirinin 100 birim olduğu kabul edilebilir. Vergi oranı ise yüzde 15 olsun. Bu durumda net geliri 85 birim veya lira oluyor. Bir zaman sonra emekçinin geliri 200 birim veya liraya çıkarılıyor. Bu zaman aralığında fiyatların da yüzde yüz artması halinde emekçinin gerçek gelirinde bir değişme yok. Fiyatlar iki misli artmışsa 200 birimlik yeni gelir 100 birimlik eski gelirin satın alma gücüne sahip. Bu durumda gerçek ücretler cephesinde bir değişiklik olmadığı düşünülebilir.

Yürürlükteki gelir vergisi yasasının marifeti burada ortaya çıkıyor. Emekçi 100 birimlik yıllık gelir diliminden 200 birimlik gelir dilimine geçince birdenbire «orta gelir dilimine» terfi etmiş oluyor. Buradaki vergi oranı daha yüksek. 200 birimlik gelire uygulanan vergi oranı yüzde 25 ise emekçinin eline 150 birimlik gelir geçiyor. Fiyatlar yüzde yüz artmış olduğu için 150 birimlik gelir 75 birimlik gelire özdeş oluyor. Daha önceki dönemin 75 birimlik gelirinin satın alma gücüne özdeş oluyor. Böylece emekçinin görünen geliri 100 birimden 200 birime yük-

VERGİLİ VE VERGİSİZ NET ÜCRET
(Türk Lirası ve Endeks)

Yıllar	Ortalama Ücret	Net Ücret	İstanbul Geçinme Endeksi	Gerçek Net Ücret	Gerçek Net Ücret Endeksi
1971	18411	15532	100	15532	100
1972	19979	16708	116	14403	93
1973	23506	19353	132	14661	94
1974	29570	23444	163	14382	92
1975	39788	30086	198	15194	98
1976	50454	37019	232	15956	103
1977	63800	44660	284	15725	101

Kaynak : 1977 Türkiye Raporu, Yurt ve Dünya, Mart 1978, sayfa 15

selmiş görünmesine karşın eline geçen net gelir 85 birimden 75 birime inmiş oluyor.

Bütün bunlar «uydurma» değil. Bütün bunlar gerçek. Türkiye'de gelir vergisi ile hızlı fiyat artışları bir araya getirildiği zaman «Vergili ve Vergisiz Net Ücret» tablosu ortaya çıkıyor. Bu tablo emekçinin eline geçen net gelirin 1971 yılında 100 iken 1977 yılında 101 olduğunu gösteriyor. Bu anlamda 12 Mart devam ediyor. İşçi ücretleri söz konusu olunca 12 Mart, 12 Mart'tan sonra da devam ediyor.

Bir alıntı daha. Bu kez, Adana Sanayi Odası Başkanı S. Sabancı'nın bir konuşmasından. Zamanlı bir konuşma: «Vergi kolay alınabilen yerden değil, çeşitli tesirlerden uzak, ilmî esaslara, âdil ölçülere göre ödeme gücü olan bütün zümrelerden alınmalıdır.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 4/Mart/1971) Adana Sanayi Odası Başkanı Sabancı, Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan'ın daha önceki fakat daha kapalı bir konuşmasını açmış oluyor. Ş. Ertan'ın konuşması şöyle idi: «Asıl görevi, Devlet harcamalarına uygun vergi gelirleri sağlayacak köklü reformları hazırlamak olan yetkililerin, bu çalışmaları bir yana iterek gelişen sanayimizi köstekleyici vergi tasarıları getirmeleri kınanacak bir husustur.» (Türkiye İktisat Gazetesi, 11/Haziran/1970) Kınanan, AP iktidarı. Ne için kınandığı biraz ilerde belli olacak. Ancak belli olan başka bir nokta var. Sanayiciler, kendi dışlarında, bir vergi reformu istiyor. Vergi ödemeyen kesimlerden vergi alınmasını istiyorlar. Sermaye çevrelerinin ittifakı içinde pek «politik» sayılmadığı için adını söylemiyorlar. Ama herkes anlıyor. Sanayiciler, gelişmeleri için gerekli olan yeni kaynakların yaratılması amacıyla tarım kesiminin vergilenmesini istiyorlar.

Güç bir iş. Sermaye partisini bölebilir. Büyük sanayici, sadece büyük sanayici ve bankacıya dayanan bir

partinin iktidar olabileceği kadar güçlenmemiş. Vergiler yoluyla tarımdan hızlı bir kaynak transferinin ekonomik ve toplumsal koşulları hazır değil. Ama yine de bir yol var. Fiyatların hepsini hızla artırmak. Fakat sanayi ürünleri fiyatlarını daha hızlı artırmak. Bu yolla, fiyat mekanizmasını kullanarak, tarımdan sanayiye kaynak aktarmak mümkün. Tarımcı, görece olarak daha ucuz satacak. Sanayi mallarını görece olarak daha pahalı alacak. Tablo, 12 Mart'ta bunun da yapıldığını gösteriyor.

İÇ TİCARET HADLERİ : TARIMSAL VE SANAYİ ÜRÜNLERİ FİYAT İLİŞKİSİ

Aylar	1971	1972	1973	1974
Ocak	95.0	85.7	84.0	91.1
Şubat	92.7	87.3	89.7	96.1
Mart	92.8	88.0	89.8	88.7
Nisan	94.5	88.2	88.6	91.9
Mayıs	94.5	88.4	88.6	95.0
Haziran	92.8	93.9	85.2	89.8
Temmuz	83.8	78.4	84.6	89.9
Ağustos	83.7	80.2	83.6	90.9
Eylül	82.7	80.3	79.4	97.5
Ekim	83.9	90.9	81.4	100.0
Kasım	82.3	81.8	82.4	
Aralık	85.5	84.5	89.4	
Ocak - Aralık Ortalaması	88.8	94.0	85.6	

Bu tablo, iç ticaret hadleriyle ilgili olarak diğer bölümlerde verilen tablolar arasında yöntemsel açıdan en az geçerli olanı. Diğer iki tablo, özellikle tarımsal kesimin satın aldığı malların fiyatlarını aynı ve sadece tarımsal kesim tarafından kullanılan malların fiyatlarıyla ilgili olarak düzenlerken, bu tabloda yalnızca Ticaret Bakanlığı'nca derlenen toptan eşya fiyatlarının tarım ve sanayi alt grupları kullanılıyor.

Ama bu tablonun bir başka üstünlüğü var. Aşağı-yukarı günümüze kadar uzuyor. Uzadıkça, görülüyor ki CHP'nin ağırlıkla ortak olduğu 1973 seçim sonrası dönemde durum tersine çevriliyor. CHP ortaklığı tarım ve sanayi ürünleri arasındaki fiyat ilişkisini, iki fiyat endeksinin de başlangıç yılı olan 1963 yılına götürüyor. 1974 yılı ekim ayında tarım ve sanayi malları fiyatları arasındaki oran yine 100 oluyor. CHP'nin ortak olduğu hükümet döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları sanayi ürünleri fiyatlarından daha hızlı artıyor. CHP, AP iktidarı zamanında başlayan, 12 Mart döneminde hızlanan sanayiciden yana fiyat politikasını tarımcı kesim lehine çeviriyor. Bundan kimin yararlandığı ayrı bir konu. Bundan toprak ağasının mı, yoksa yoksul köylünün mü yararlandığı sorusu ayrı bir sorun. Daha önceki bir bölümde değinildi.

Buraya kadar söylenenlerin yazılış tarihi oldukça eski. İç Ticaret Hadleri tablosundaki son bilginin 1974 yılı Ekim ayına ait olması da bu eskiliği gösteriyor. Eskilik bugüne göre. Yazıldığı zamana göre değil. Yazılanlar, yazıldığı zamanın bilgileri ile sınırlı. Daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan gelişmeler ve bunların «bilgiye dönüşmesi» daha önce söylenmiş olanları yalanlayabilir. Bu mümkün. Doğrulayabilir. Bu da mümkün. Yalanladığı zaman yalın bir biçimde yalanlar. Tarihin ya da tarihçinin «mahkûm etmesi» bu anlama geliyor. Tarihçi ya da tarih insafsız bir biçimde mahkûm eder. Tarihçi ya da tarih mutlu bir biçimde doğrular. Zenginleştirerek doğrular.

Destekleme fiyatları ve tarıma ayrılan krediler, Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki farkın turnusol kâğıdı niteliğinde. İlerici harekette en büyük günah, CHP ile AP arasındaki farkı abartmak. (Yalçın Küçük, İlerici Harekette En Büyük Günah, Yürüyüş, 21 Şu-

bat 1978, sayı 150) Bu farkı abartmamak gerekli. Yalnız hiç bir farkın olmadığı da sanılmamalı. Farkı ararken doğru yerde aramak gerekli. Farkı ya da birisinin eksikliğini veya fazlalığını başka yerde aramamak gerekli. Doğru yerde fark aranmazsa, fark bulunmaz. Doğru yerde eksiklik aranmadığı zaman eksikliğin de bulunmayacağı gibi.

CHP ile AP arasındaki farkların en önemlilerinden birisi tarıma ve tarımdaki büyük toprak sahipliğine karşı tutumda ortaya çıkıyor. «Tarım Ürünleri Destekleme Fiyatlarında Artışlar» tablosu bu farkı da sergiliyor. 12 Mart'tan çıkışın her türlü açılımı vurgulayan 1973 yılı da dahil, 1974 yılı destekleme fiyatlarında en yüksek artışlara sahne oluyor. Adalet Partisi'nin başını çektiği Milliyetçi Cephe Hükümeti, 1977 yılında seçime giderken bile 1974 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin başını çektiği koalisyon hükümetine yetişemiyor.

TARIM ÜRÜNLERİNİ DESTEKLEME FİYATLARINDA ARTIŞLAR (yüzde olarak)

	1973	1974	1975	1976	1977
Buğday	21,2	76.7	10.8	10.6	11.5
Pamuk	59.3	34.5	—	31.4	—
Çekirseksiz K. Üzüm	138.9	42.9	—	5.0	14.3
Kuru İncir	61,5	31,0	9.1	16.7	14.3
Ayçiçeği	13,6	50.0	46.7	4.5	13,0
Şeker Pancarı	50,0	33.3	37,5	12.7	6.9
Çay	12.5	38.9	20,0	13.3	17.6
Tütün	24.6	74.9	35.3	26,3	13.8
Fındık	34.1	39,2	3.7	3,6	13.8
Arpa	16.7	73.7	9.0	5,5	3.7
Çekirdekli K. Üzüm	—	—	—	11,1	3.3
Yapağı Tiftik	20,0	—	—	14.3	43.7
Zeytinyağı	—	—	—	2.8	27.8
Canlı Hayvan	—	—	14.8	16.1	33.3
Yaş Koza	—	—	16.6	14.3	25.0

Kaynak : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1978-1982, MC tarafından TBMM'ne sunulan döküman, s. 130

Sadece tarımsal ürünlere uygulanan fiyatlar ayırıcı olmuyor. Bir de krediler var. Bu kitabın önceki baskılarında toplam kredilerin içinde tarımsal kredilerin payını gösteren ve 1950 yılına kadar giden tablolar verilmişti. Şimdi aynı tablo, 1976 yılına kadar getiriliyor. 1976 yılına kadar getirilince de 1974 yılı ayrı bir özellikle kendisini belli ediyor.

KREDİLERİN DAĞILIMINDA GELİŞME
(milyon Türk Lirası

	Net tarımsal Kredi Hacmi	Toplam Kredi Hacmi	Tarımsal Kredi Toplam Kredi	TMO Kredisi Merkez B. Kr.
1950	780	2032	38.4	17.2
1960	3968	13110	50.3	25.5
1970	14910	45270	32.9	7.7
1971	16316	54673	29.8	18.4
1972	17553	69534	25.2	17.1
1973	22531	88835	25.4	9.7
1974	37925	118387	32.0	14.6
1975	43727	171483	25.5	11.0
1976	59341	245656	24.2	12.6

Kaynak: Bu kitapta aynı adı taşıyan daha önceki tablo ve T.C. Merkez Bankası Aylık Bülteni Mart-Mayıs 1977, sayfa 43

Bu tablo ile ilgili iki örnek yeter. Toplam krediler içinde tarımsal kredilerin payı 1973 yılında yüzde 25.4 ve 1975 yılında yüzde 25.5 olarak görülüyor. 1974 yılında ise yüzde 32. Toprak Mahsulleri Ofisi'ne açılan kredilerin Merkez Bankası kredileri içindeki payı 1973 yılında yüzde 9,7 ve 1975 yılında ise yüzde 11.0 olarak be-

lirlenlyor. 1974 yılında aynı oranın yüzde 14,6 olduğu görülüyor. Her iki örnek de 1950 yılından bugüne kadar gelen bir eğilim içinde «geriye dönüşü» gösteriyor.

Bu geriye dönüş, devam etmez. Şu anlamda devam etmez: Türkiye'de egemen sınıflar koalisyonu içinde sanayicilerin ön plana çıktığı bir zamanda böylesi «geriye dönüşler» sürekli olmaz. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi, ya da iktidardaki Adalet Partisi'nin politikasını izler. Ya da iktidarda olmaz. 1974 yılındaki politika ve muhalefet dönemindeki «proğram» kalıcı olmaz. İşe yaramaz mı? Yarar. Hükümete gelmek için işe yarar. Yaradı da.

Şimdi de kredilerin kullanımıyla ilgili bir tablo. Kaynağı, T.C. Merkez Bankası. Ancak bu tabloyu sunmadan önce de bazı ek bilgi. Açıklayıcı. Kaynak, yine, Türkiye İktisat Gazetesi. Odalar Birliği'nin yayın organı. 12/Şubat/1970 tarihli. Manşetlerden biri ve büyüğü şöyle : «Vergi nispetini artırmaya matuf bir politika, kalkınma hizmetinde olmaktan uzaktır.» Eleştirilen konu, AP hükümetinin AP çoğunluğuna dayanarak Meclis'ten geçirdiği bir yasa. Yasa, 6802 sayılı gider vergileri kanununda değişiklik yapıyor ve hükümete, vergi oranlarını yüzde 100 artırma yetkisi veriyor. Odalar Birliği yayın organı, böyle bir yasanın çıkmış olmasına müthiş kızgın.

Odalar Birliği'nin yayın organının aynı sayısında bir manşet daha var. Şöyle: «Cumhurbaşkanı, Gider Vergisini Artırmak için Hükümete Yetki Veren Kanunu Veto Etti.» Sunay, AP'nin çıkardığı bu önemli yasayı veto ediyor.

Zamanın Cumhurbaşkanı Sunay'ın veto gerekçesi çok ilginç. Bazı bölümleri okunmaya değer: «1215 sayılı kanunun Bakanlar Kurulu'na verdiği yetkiyle daha ziyade arttırıcı değişiklikler yapılacağından iş hayatı dalgalandırılacak ve uygulanacak yeni yükümler yüzünden

bazı işyerlerinin kapanmasına veya iş verimlerini düşürmelerine yahut bazı yatırımların kısılmasıya veya kesilmesine sebebiyet verilip bunların etkisiyle işgücü istihdamının yükselmesi yerine azalması, fiyatların artması zorunluluğu karşısında fiyat istikrarının kaybolması ihtimallerinin ve geçim şartlarının daha da ağırlaşmasına düçar olunacak ve bu gibi sonuçlardan kalkınmanın dengesi ve hızı da bozulabilecektir.» Böyle söylüyor, Cumhurbaşkanı ve devam ediyor: «Kanun mahiyetinde kararnameler çıkarma hakkını ve bu suretle de herkesin vergi ve benzeri malî yükümünü ağırlaştırmak yetkisi bahşediyor manâsını ve üzerine bina edildiği kanun ölçüsünde bir potansiyeli haiz ilâve bir muhteva taşımaktadır. Halbuki, T.C. Anayasa'sı Bakanlar Kuruluna kanun mahiyetinde kararnameler çıkarma yetkisi vermemiştir.» (Türkiye İktisat Gazetesi. 12/2/1970)

Sunay, bu yasayı, Anayasa'nın Bakanlar Kurulu'na kanun kuvvetinde kararname çıkarma yetkisi vermediği için veto ediyor. Ama hatırlatmak gerek. 1967 yılında AP, başka bir yasa çıkarmıştı. 933 sayılı yasa. İktisat tarihine «yetki yasası» adıyla girdi. Teşvik yasası olarak da biliniyor. Hükümete, özel kesimi özendirme gerekçesiyle, gümrük vergilerini kaldırma, yatırım indirim oranlarını artırma gibi bir çok yetki veriyor. Bu yasaya dayanarak AP Hükümetleri, kararnameyi bırakınız, sadece kararlarla bir çok firma için vergi yükünü kaldırdı. Ve Türkiye İşçi Partisi, Sunay'ın imzasıyla yürürlüğe giren bu yasayı, anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine götürdü. Mahkeme, 1969 yılında, 933 sayılı yasanın bir çok önemli maddesini anayasaya aykırı bulduğu için iptal etti.

İptal, AP hükümetlerinin ekonomik politikasına indirilmiş büyük bir darbe idi. Bu darbenin etkisi öyle büyük oldu ki, Anayasa Mahkemesi iptal gerekçesini uzunca

süre yayınlayamadı. Bu iptal gerekçesi, ancak 12 Mart 1971 sabahı çıkan Resmi Gazete'de yayınlandı. Aynı günün öğle haberlerinde 12 Mart muhtırası okundu. Aynı haberlerde ikinci önemli olay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılması için harekete geçmesiydi. Türkiye iktisat tarihinde, romancıları bile kıskandırcak bir düğümlenme.

Muhtıra ile birlikte düğümlenme devam etti. Başka tür bir düğümlenme. Politikaya sermayenin en miyop ve gerici kesitleri egemen oldu. Sanayinin kaynak ihtiyacı devam etti. Ücretlerin geriye götürülmesi, tarım ve sanayi fiyat ilişkilerinin sanayi lehine çevrilmesi yeterli değildi. AP, yeni yürütmenin uygulamalarını destekledi. Ancak yasama gücünü, çoğunluğuna dayanarak elinde tuttu. Sermaye lehine, ekonomik yasaların çıkmasına izin vermedi. Bir limon gibi sıkılıp, kullanıldıktan sonra bir kenara atılma endişesiyle. Sunay, yerinde idi. En önemlisi, ileriye dönük, sermaye için de olsa ileriye dönük, girişimler için mutlaka gerekli olan halkın özlem ve baskıları askıya alındı. Halktan uzak sermaye partileri halktan daha da uzaklaştılar.

Bu durumda sanayinin ve bütünüyle sermayenin kaynak ihtiyacının sağlanmasının bir yolu daha kalıyordu. Fiyat artışlarını çok daha hızlandırıcı etkisiyle birlikte Merkez Bankası kredilerini artırmak ve bunu özel kesim için kullanmak. Bu yol da sonuna kadar denendi Tablo-da görülüyor. Tablo, mutlak büyüklükleri değil sadece dönemlere göre endeksleri gösteriyor.

«Resmen» derlenmiş olan bu tablo çok öğretici. 12 Mart'ın ilk yılının ayrı bir özelliği var. 1971 yılında özel kesim kredileri düşüyor. İzledikleri siyasal politikaya pek bir itirazları olmamakla birlikte, özel kesimin, Birinci Erim hükümetine, daha doğrusu, onbirler diye bilinen kanada neden kızdığı anlaşılıyor. Tablonun aydınlatıcı yanlarından

1971 1975 DÖNEMİNDE MERKEZ BANKASI KREDİ HAREKETLERİ

	1971 Endeksleri	1972 Endeksleri	1973 Endeksleri	1974 Endeksleri	1975 Endeksleri
K A M U					
Bir önceki yıl sonu	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1 nci dört ay	102.0	108.9	93.8	113.0	93,6
2 nci dört ay	137.3	117.2	98.3	136.2	131.2
3 ncü dört ay	143.7	115.6	103.5	150.4	120.0
Ö Z E L					
Bir önceki yıl sonu	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1 nci dört ay	81.9	52.4	92.2	89.8	113.3
2 nci dört ay	54.2	40.5	123.7	120.8	89.7
3 ncü dört ay	68.0	133.0	241.2	141.1	95.4
T O P L A M					
Bir önceki yıl sonu	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1 nci dört ay	93.5	94.4	93.3	101.8	101.1
2 nci dört ay	102.2	97.4	105.6	128.8	113.3
3 ncü dört ay	111.7	120.0	142.8	145.9	109.4

Kaynak : T.C. Merkez Bankası

birisi, burada. 1972 ve 1973, özel kesim için bir kredi festivali olmuş. Üçüncü yan ise CHP hükümet ortaklığı sırasında, bu gelişme de durmuş. En çok ortaklığın ilk aylarında. Bu aylardaki şikâyetler, hatırlanmaya değer. Sonra CHP ortaklığı da yavaş yavaş açılmaya başlıyor.

ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN'IN YENİLİĞİ

Bu yenilik, hazırlandığı dönemin damgasını taşıyor: Üçüncü Beş Yıllık Plan, 12 Mart döneminde hazırlandı. Bu dönemin bütün izlerini taşır. Dolayısıyla da 12 Mart ne yenilik getirdi ise bütün bunları Üçüncü Beş Yıllık Plan'da bulmak mümkün.

Fakat daha ayrıntılı yenilikler, Üçüncü Plan'ın iskeletini oluşturan «yeni» stratejide yazılı. Bu stratejinin yeniliği şuradan geliyor. Birinci Plan derlenirken bir strateji hazırlanmıştı. Onbeş yıl, başka deyişle, üç beş yıllık plan dönemi geçerli olacaktı. 12 Mart'la birlikte bu stratejinin süresi dolmadan eskimiş olduğu sonucuna varıldı. Yenisi hazırlandı. Buna da «yeni» strateji adı kondu.

Yeni stratejinin en önemli ve açıklayıcı bölümleri 7.48 ve 2.6 ncı paragrafları. Okunmaya değer. Üçüncü Plan dökümanında 7.48 numaralı paragrafta şunlar yazılı: «İstihdam imkânlarının arttırılması, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi için uygulanacak politikalar, perspektif dönemde sanayileşme hızını yavaşlatmayacak bir dengede tutularak geliştirilecektir.» Aynı dökümanın 2.6 ncı numarası ise şu: «Kaynakların böyle bir ağırlık merkezinde toplanması alternatifi (sanayileşmeye ağırlık verilmesi, Y. K.), kısa dönemde bazı iktisadî ve sosyal haklarda özüne dokunulmaksızın ciddi ve disiplinli fedakârlıkların benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu fedakârlıklar, bir yandan mil-

lî yücelme ülküsünün, öte yandan devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin 'yeterince' yerine getirilmesinin teminatı olacaktır.»

Buram buram faşizm kokan açıklamalar. «Millî yücelme ülküsünü» tatmin için sanayiye ağırlık verilecek, kaynaklar burada toplanacak ve kaynakların toplanması için iktisadî ve sosyal haklarda «ciddi ve disiplinli fedakârlıkların benimsenmesi zorunlu» olacak. Bütün bunları yapabilmek için de yeni çalışma alanları yaratılması, sosyal güvenliğin sağlanması, gelir bölüşümünün düzeltilmesi geri plana atılacak. Üçüncü Plan'ın yenliliği burada.

Üçüncü Plan, 1961 yılının ürünü olan Anayasa'nın «lüks» ilân edildiği bir dönemde hazırlandı. 1961 yıllarında lüks sayılan binek otomobilin, yurt içinde yapılmaya başlayan binek otomobillerini satabilmek için, «ihtiyaç» haline getirilmeye çalışıldığı bir dönemde kabul edildi. Dolayısıyla da sanayiin özel ihtiyaçlarını aşırı bir realizm ve teslimiyet duygusuyla benimseyen bir döküman olarak ortaya çıktı.

Üçüncü Plan'ın bu yeni yanını daha iyi görebilmek için, yerini aldığı ve 1961 yıllarında kabul edilen stratejiyi hatırlamak gerek. Birinci Plan için hazırlanan ve on beş yıllık bir dönemde geçerli olacağı düşünülen «eski» stratejinin konuyla ilgili olarak getirdikleri eski dökümanın 6 ncı paragrafında yazılı: «Millî gelirimizdeki artışların mümkün olan büyük kısmı yatırımlara ayrılacaktır. İstenilen kalkınmanın ancak milletin bazı fedakârlıklara katlanması ile gerçekleştirilebileceği muhakkaktır. Verimliliği artıracak entansif tarım, sanayileşme, insan gücünün değerlendirilmesi gibi hususların hepsi yatırımla gerçekleşebilir. Bu ise büyük miktarda tasarrufa ihtiyaç gösterir. Tasarrufu artırmak gayesiyle halkımızın büyük çoğunluğunun geçim seviyesi bugünkü yaşama standart-

larının altına düşürülmeyecektir. Ancak önümüzdeki birkaç yılda millî gelirimizdeki artışların büyük kısmının yatırımlara ayrılması, ulaşılması istenen gayenin kaçınılmaz bir şartıdır. Toplumun gelecekte daha yüksek bir refah seviyesine ulaşabilmesi için bu fedakârlığa katlanmayı kabul etmek gereklidir. Bununla beraber tasarruflar artırılırken aşağıdaki esaslar gözönünde bulundurulacaktır: a) Zaruri ihtiyaç mallarının istihlaki en az nüfus artışı kadar artmalıdır. b) Tasarruf artışı gelir dağılımındaki farkları büyültücü yönde değil, azaltıcı yönde olmalıdır. Tasarruf ve yatırımların artırılması, esas itibariyle, lüks malların istihlakindeki artışı önleme yoluyla olacaktır. Bu sebeple gerçekte, toplumdan beklenilen fedakârlık ilk bakışta göründüğünden daha azdır. Zira, fert başına düşen ortalama istihlak miktarı çok az artsa bile daha adil bir gelir dağılımı sağlamak suretiyle çoğunluğun yaşama standardının yükselmesi ve toplum refahının artması mümkün olacaktır.»

Eski strateji, yatırımları artırırken gelir bölüşümünü düzeltebileceğini düşünüyor. O günlerde ihtiyaç sayılan 1961 Anayasa'sına bağlı kalarak lüks tüketimi kısmayı ve gerekli biriktirimi lüks tüketim sahiplerinden sağlamayı planlıyor. Ancak gelişmeler, planlanana uymuyor. Kapitalizmin gelişmesi, sanayiin gelişmesi, lüks tüketim araçları üretiminin gelişmesi, birinci stratejinin «aşırı iyimser» bir stratejisi olduğunu ortaya koyuyor. Üçüncü Plan, eski stratejinin kalkınma hızını gelir bölüşümünün iyileştirilmesi ilkesiyle sınırlayan hükümlerini dar buluyor. Yıkıyor.

Bu değişiklik ve yeniliğe örnek de bulunmuş. Japonya örneği. Eldeki dökümanlar, Üçüncü Plan hazırlanırken Japon örneğinin ciddi olarak «kafaların arkasında» bulunduğunu gösteriyor. Üçüncü Plan çalışmaları içinde yeni plana en çok damgasını vuranlardan birisi DPT'nin Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

Bu rapor, bütünüyle ilginç. Ancak konu ile ilgili bölümü üzerinde durulabilir: «Bir ülkenin gelecekteki ekonomik durumunu köklü bir şekilde beş yıllık bir plan ile etkilemenin güç olmasına karşılık yön çalışmaları bir deviri kapayıp diğerini açan önem ve genişlikte olabilir. Tarihteki Japon planlaması ile son yıllardaki Kore planlaması ile AET bunun açık örnekleridir.» (DPT, Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, haziran 1972, s. 4)

Japonya ile ilgi burada kalmıyor. Planlamanın, çok değerli, az değerli veya değersiz bir çok yayını var. Bunların bütünü, planlamada, çalışanlarının ürünü. Planlama hiç çeviri yapıp yayınlamaz. Şimdiye kadar çevirip yayınladığı, mensuplarının okumasını istediği tek kitap Japonya üzerine.

Bir Japon plancısı tarafından yazılmış ve «gelişmekte olan ülkelere öğütler» anlamına gelen bir başlıkla çevrilip yayınlanan kitabın, bu soruda şimdiye kadar tartışılan sorunla ilgili bölümü şöyle: «Gelişmekte olan ülkeler bütün işçilerine yüksek prodüktiviteli istihdam sağlamak için gerekli sermaye terakümünden yoksundurlar. Evvelce bahsedildiği gibi Japonya'nın gelişmesinin ilk zamanlarında işçilerin ancak bir bölümü modern sektörlerde iş bulmuş, geri kalanı düşük prodüktiviteli sektörlerde kalmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ikili yapıyla, eşitlik amacı güden asgari ücretler gibi ücret farklılıklarını önleyici kararlar almak arasında bir seçim yapmak durumundadırlar. Eğer birinci yol alan ikili yapı seçilirse istihdam imkânları artacak ve ihracat, ücretler —prodüktivite farkına bağlı olarak— gelişeceklerdir. Ekonomik gelişme hızı daha yüksek olacaktır. Diğer taraftan böyle bir tutuma sosyal ve politik yönden büyük tepki doğacaktır. İkinci yolu seçen ülkelerde ise daha iyi sosyal şartlar sağlanmakla beraber ücretlerin ve fiyatların kesin

olarak kontrolu gerekecek, özellikle imalât sanayi ürünleri ihracı, yüksek ücretlerin maliyete etkisi dolayısıyla zorlaşacak, istihdam imkânları daha az olacak ve ekonomik kalkınma hızı birinci yolu seçenlerden daha düşük olacaktır.» (S. Okita, Japonya'nın Harp Sonrası Büyümesi ve Bunun Gelişen Ülkelere Teşmili Hakkında Görüşler, DPT, mayıs 1971, s. 29-30)

Örnek alınan Japon deneyi, ücretleri kısmazsanız kalkınamazsınız, diyor. Ama ekliyor: Bunu yaparsanız, demokrasi içinde, sosyal tepkilerle karşılaşırsınız. Üçüncü Plan, Türkiye'de demokrasinin uzunca bir süre askıya alındığının düşünüldüğü bir zamanda hazırlandı. Ve Japon deneyimi, katıksız olarak, yeni stratejiye geçti.

Okita'nın öğütlerinden bir örnekle bu bölüm de bitebilir: «Modernizasyon başlangıcında, liderler tarafından çok kullanılan parola 'zengin bir millet ve kuvvetli bir ordu' teessüs etmekti. Hükümet sanayileşmede öncülük için büyük gayret sarfetti. İkinci Dünya Harbi'ne kadar takip edilen tutumun en önemli hususiyeti, özel sektörün bir yandan esas olarak ticarî mahiyet arzeden ipekli, pamuklu tekstil gibi sanayilere yönelmesine, diğer yandan da maliyet ve kârlılığı dikkate alınmaksızın harp sanayii için ağır sanayiin genişletilmesine hükümetçe verilen ehemmiyetti... Savaştan önce ve savaş yıllarında askerî talebi karşılamak için ağır sanayie ehemmiyet verildi ve böylece üretim hızlı bir artış kaydetti.» (aynı kaynak, s. 34)

Bu cümlelerden sonra «yeni» stratejinin 7.3 üncü paragrafı: «Millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği araç ve gereçlerin yeterli ölçüde sağlanması ile millî sanayileşme çabaları arasında sistemli bir bağıntı kurulacaktır.»

Dar anlamda 12 Mart döneminin damgasını taşıyan Üçüncü Beş Yıllık Plan, istendiği gibi uygulanamıyor. İstendiği gibi uygulanamamasında metal işleyen büyük sa-

nayicilerin başını çektiği «disiplinli ekonomi» veya «plan disiplini» özlemlerinin gerçekleştirilememesi önemli bir rol oynadı. Daha doğrusu, Plan disiplininin gerçekleştirilememesi ile üçüncü Beş Yıllık Planının istendiği gibi uygulanamaması aynı anlama geliyor. «İmalât Sanayiinin Yapısı» başlıklı tablo, bu durumu saptıyor.

İMALÂT SANAYİİNİN YAPISI

	Plan Hedefi	Hedefi	Gerçekleşme	Hedef
	1972	1977	1977	1978
Tüketim Malı Sanayileri	46.6	38.3	49.0	46,7
Ara Malı Sanayileri	39.4	44.2	37,7	39.6
Yatırım Malı Sanayileri	14.0	17.5	13.3	13.7
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : 1978 Proğramı

Doğrusu «İmalât Sanayiinin Yapısı» başlıklı tablo, her planlama deneyimi için iç karartıcı bir görünüm ortaya çıkarıyor. Bir planlama 1927 yılı için planlara koyduğu hedefi, 1978 yılı için tekrarlamak zorunda kalıyor. Plan, imalât sanayii içinde tüketim malları sanayilerinin payının 1972 yılında yüzde 46,6 olmasını öngörüyor. Tüketim malları sanayilerinin payı düşük tutulacak ki, ara malı ve yatırım mallarına kaydırılacak yatırım fonları daha çok olacak. Dolayısıyla ağır sanayii daha hızlı gelişmiş olacak. Ama ne mümkün! 1977 yılında yine de tüketim malları sanayilerinin payı, plan hedeflerini aşarak yüzde 49 oluyor. Hedeflerin aşılması burada planın uygulanmadığı anlamına geliyor. Uygulanmadığı ara malları ve yatırım malları sanayileri için konulan hedeflerin de gerçekleştirilmemiş olması ile ortaya çıkıyor. Plan, imalât sanayii içinde ara malları sanayilerinin paylarının 1977 yılında yüzde 44,2 olmasını öngörürken bu oran aynı yılda yüzde 37,7 olarak gerçekleşiyor.

Ortaya çıkan durum, Üçüncü Plan döneminde ara malı veya yatırım malları alanlarına yatırım yapılmadığı anlamına gelmiyor. Tam tersine. Yatırım yapılıyor ve üretim artıyor. Ancak tüketim malları sanayilerindeki yatırım ve üretim artışı daha hızlı oluyor. Ekonomideki oransızlık büyüyor. Ekonomideki oransızlığın büyümesi, her türlü bunalımın, spekülasyonun ve «aşırı» kârların kaynağı oluyor. Oransızlık, kapitalizmin doğasında var. Üçüncü Plan bu oransızlığı artırıyor.

Bu söylenenleri çok uzun ve dolaylı yollardan göstermek mümkün. Bir de sonuçlarıyla sergilemek mümkün. Sonuçlarından kastedilen, bütün gelişmelerin geçmek zorunda olduğu dar boğaz. İktisatçı, bilim adamı kişilliğiyle, dar boğazın üzerindeki kimse olarak da tanınabilir. Bütün akıntıların sıkışıp geçtiği dar boğazdaki görüntüyü resmetmek gerekli. Kapitalist toplumda oransızlıkların, spekülasyonun ve dolayısıyla kârların artışını bir yerde görmek zorunlu. Türkiye'de kâr istatistikleri yok. Bu kitabın önceki baskılarında bunu dolaylı yollardan yakalama denemeleri yapıldı. «Vadeli Tasarruf Mevduatı Üst Diliminde Gelişme» tablosu bu denemenin sonucu. Daha önceki dönem için olduğu kadar yakın zamanlar için de açıklayıcı bir tablo oldu.

12 Mart dönemi, 12 Mart'sız 12 Mart dönemi. Üçüncü Plan dönemi veya başkası. Adına ne denilirse denilsin, son yıllardaki gelişmeleri en iyi özetleyen tablolardan birisi ortada. Bu tabloda özetlenen ise çok basit: Bankalara para yatıran ve teknik deyimle «mudi» denilenlerden 5000-10000 lira arasında mevduat sahiplerinin 1971 yılındaki sayısı 300021 olarak görülüyor. 1976 yılında ise 590395 oluyor. Bu tür mudilerin sayısındaki artış iki mislinden az. Buna karşın 100 bin liranın üzerinde mevduat sahiplerinin sayısı 1971 yılında 9662. 1976 yılında ise 42313 e çıkıyor. Beş misline yakın bir artış görülüyor.

VADELİ TASARRUF MEVDUATI ÜST DİLİMİNDE GELİŞME
(Cari Fiyatlarla 1000 T.L.)

5001 — 10000	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Mevduat	1 306882	2 025629	2 932619	3 218250	3 646623	4 007287	4 129327
Mudi	189516	300021	429974	482015	532389	584814	590395
Mevduat/Mudi	6895	6752	6821	6677	6850	6852	6994
5001 — +							
Mevduat	6 731928	10 255167	14 580661	17 582451	21 916154	27 026580	31 039075
Mudi	365107	558719	783262	893690	1 028415	1 171615	1 208823
Mevduat/Mudi	18438	18355	18615	19674	21311	23068	25677
10001 — +							
Mevduat	5 425046	8 229538	11 648042	14 364291	18 269531	23 019293	26 909748
Mudi	175591	258698	353288	411675	496026	586801	618428
Mevduat/Mudi	30896	31811	32970	34892	36832	39228	43513
100001 — +							
Mevduat	1 875050	2 699790	3 506754	4 649423	6 094258	8 133317	11 102655
Mudi	9102	9662	13408	17006	23165	30811	42313
Mevduat/Mudi	206004	279423	261542	273399	263080	263974	262393

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları

BANKALARIN KÂRLARI
(Bin TL.)

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Banka Kârları									
Özel Kanunla									
Kurulan Bankalar	380928	511961	214050	164104	364713	488483	463643	730018	1 650612
Milli Bankalar	157335	195911	188245	256109	433640	498660	642325	948078	1 446932
Yabancı Bankalar	25562	31192	34415	30053	41078	44872	37860	94304	100884
Toplam	563825	739064	436710	450266	839431	1 031915	1 143828	1 772400	3 198428
İştirak Kârları									
Özel Kanunla									
Kurulan Bankalar	56388	60665	45480	18602	27331	74597	46077	80610	127409
Milli Bankalar	53617	65282	67427	77615	86307	129288	174793	206939	269125
Yabancı Bankalar	2084	2535	3169	3630	4447	5152	7078	14588	13380
Toplam	112089	128482	116076	99847	118085	209037	227948	302137	409914
Genel Toplam									
Özel Kanunla									
Kurulan Bankalar	437316	572626	259530	182706	392044	563080	509720	810628	1 778021
Milli Bankalar	210952	261193	255672	333724	519947	627948	817298	1 155017	1 716057
Yabancı Bankalar	27646	33727	37584	33683	45525	50024	44938	108892	114264
Toplam	675914	867546	552786	550113	957516	1 240952	1 371776	2 074537	3 608342

Yüz bin liranın üzerindeki mevduat sahiplerinin sayısında beş yılda beş misline yakın bir artış olması, geçtir bölümünde önemli bir değişikliğin olması anlamına geliyor. Yüz bin liranın üzerindeki mevduat toplamı 1 milyar 875 milyon liradan 11 milyar 102 milyon liraya çıkıyor. Hem sayıca hem de toplam mevduat olarak artış, son derece hızlı. Bu durum, ekonomideki oransızlığın büyük boyutlara ulaşmış olması ile açıklanmalı.

Buraya kadar söylenenler, ekonominin bütünündeki gelişmelerin bankacılık sistemine yansımasıyla ilgili. Söylenenlerin banka sistemi ile doğrudan doğruya bir ilgisi yok. Sadece son yıllarda ekonomide ortaya çıkan bir yanı çok hızlı fiyat artışlarıyla, diğer yanı mevduat miktarı ve mudi sayısındaki artışla sergilenen aşırı oransızlıkları göstermekle ilgili.

Ancak bunun banka sistemi üzerinde etkisi olmaması mümkün değil. «Bankaların Kârları» başlığını taşıyan tablo bu etkinin ne denli önemli olduğunu gösteriyor. Tablodaki «millî banka» deyimi yanıltıcı olmamalı. Bunlar Türkiye ölçüsünde faaliyet gösteren özel bankaları gösteriyor. Özel kanunla kurulan bankalar ise özel bir kuruluş kanunu olan kamu bankalarını ifade ediyor.

Tablonun ilginç yanı şu. 1971 yılında banka sisteminin toplam kârı, 550 milyon kadar. 1976 yılında ise 3 milyar 608 milyon liraya çıkıyor. Beş yılda banka kârlarında yedi misline yakın bir artış. Bu artış önemli. Bu artış, 1971 öncesinde banka sermayesi ile sanayi sermayesi arasında baş gösteren çekişmeleri de törpülemeye yarıyor. 1971 yılından sonraki dönem bu bakımdan da ilgi çekiyor. Bu dönemde büyük sanayi «aileleri» banka almaya, banka sistemi ile bütünleşmeye daha çok önem vermeye ve banka sistemi ile birbirleriyle olan sorunlarını çözmeye özen gösterdiler.

TÜRKİYE'DE ÜLTRA - EMPERYALİZM SAPMASI

Türkiye'nin emperyalist dünyadan etkilenmesi, emperyalist dünyayı değerlendirmeyi gerektirir. Bu, her şeyden önce, emperyalist ülkeler arası ilişkilere bakmayı zorunlu kılar. Burada ise tartışma K. Kautsky ile başlamalı: «Marx'ın kapitalizm için söyledikleri emperyalizm için de geçerlidir: Monopol rekabeti, rekabet monopolü yaratır. Dev firmaların, dev bankaların, mülti-milyonerlerin çılgın rekabeti, küçükleri yutan büyük finans gruplarını, kartel düşüncesini geliştirmeye zorladı. Aynı biçimde, büyük emperyalist güçler arası Dünya savaşının sonucu, silâh yarışını reddeden bir en güçlüler federasyonu olabilir.

Bundan da, saf ekonomik görüş açısından, kapitalizmin yeni bir dönemi yaşamasının imkânsız olmadığı sonucuna varılır. Bu, kartelleşmenin dış politikaya uygulanmasıdır: Ültra-emperyalizm aşaması. Kuşkusuz, biz bununla, emperyalizm ile olduğu kadar enerjik bir biçimde mücadele etmeliyiz. Fakat bunun (ültra-emperyalizmin) tehlikesi, silâh yarışı ve dünya sulhüne tehditte değil de başka yerlerde yatar.»

Kautsky bu düşüncelerini birinci savaşın hemen öncesinde geliştirdi. Göstermek istediği, birinci savaşın olmayacağı. Fakat, yazı basına verilirken, birinci savaş patladı. Yaptığı, bunu biraz küçültmek ve bundan sonra emperyalistler arası savaş olmayacağını, birinci savaşın hemen başında müjdelemek.

Kautsky'nin ültra-emperyalizmi, emperyalist ülkeler arası çelişkilerin kalktığı anlamına geliyor. Bu teze karşı Lenin'in derhal gelen cevabı şöyle oldu. «Cevabın olumsuz olduğunu görmek için soruyu açıkça koymak yeter. Çünkü, kapitalizmde etki, yarar, sömürge v.b. alanlarının bölüşümünde, bu bölüşüme katılanların kuvvetinden,

(yani) onların ekonomik, malî, askerî v.b. kuvvetinden başka bir ilke düşünülemez. Şimdi, bölüşüme katılanlar arasında bu kuvvet çeşitli yollarla değişmektedir. Çünkü, kapitalizmde işletmelerin, törstlerin, endüstrilerin eşit gelişmesi mümkün değildir.

Fakat eğer bir kimse, finans kapital döneminin 'saf ekonomik' koşulları hakkında, yirminci yüzyılın başlarındaki somut tarihsel dönem imişcesine konuşacak olursa 'ültra-emperyalizm' denilen ölü soyutlamaya en iyi cevap, onu, bugünün dünya ekonomisinin somut ekonomik gerçeği ile karşılaştırmaktır. Kautsky'nin ültra-emperyalizm kuramı, bütünüyle anlamsızdır ve başka şeyler arasında, sadece kökünden yanlış düşünceleri canlandırır. (Bu düşünceler) finans kapitali egemenliğinin, dünya ekonomisinin eşitsizlik ve çelişkilerini azaltacağı(dır); halbuki gerçekte, o (finans kapitali) onları kuvvetlendirir.»

Zaman Lenin'i doğruladı ve emperyalistler arası ikinci savaş patladı. Bu savaştan önce, başta İngiltere olmak üzere bütün batı dünyası diplomasisinin, Alman emperyalizminin husumetini sadece sosyalist ülkeye çevirmek için büyük bir çaba harcadığı ve her türlü tavizi vermeye hazır olduğu ve verdiği hatırlanmalı.

Emperyalist ülkeler arası çelişkilerin sona erdiği düşüncesi ikinci savaşla beraber bir kez daha çürütülmekle birlikte, özellikle ikinci savaştan 1960'ların sonlarına dek uzanan kapitalizmin görece olarak istikrarlı döneminde tekrar canlandı. Bu arada, emperyalizmin bütünleşmesi tezine bir boyut daha eklendi: Emperyalist ülkeler sadece kendi aralarındaki sorunları değil, tek tek emperyalist ülkeler işçi sınıfı ile de birçok sorununu çözmüş durumdadır. Bütünleşme her bakımdan bütün olmuştur, artık. Bu kanı, özellikle kapitalist ülkelerin ilericilerine yeni ilerici güçler arattı. Kimisi bulamadı, umutsuzluğa düştü (Sartre); kimi bir ölçüde aydınlara belbağ-

ladı (Baran); kimi lumpenproleteryayı ortaya çıkardı (F. Fanon); kimi ise öğrencilere liderlik verdi (Marcuse). Aynı gelişme tarımın ağırlıklı olduğu ülkelerde de Debray - Guevera tipi eylemlere yol açtı.

Fakat 1960'ların sonunda ulaşılan durum, kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanununun geçerliliğinden bir şey kaybetmediğini ve dolayısıyle emperyalist ülkelerin bütünleşmesi düşüncesinin panik dolu bir düş olduğunu doğruladı. Yalnız, aynı şeyin 1960'ların başında da var olduğunu görmek için aşağıdaki tablolara bakmak yeter.

TOPLAM KAPİTALİST ÜRETİMİNDE BAZI KAPİTALİST ÜLKELERİN PAYI
(yüzde olarak)

	1929	1937	1948	1961
A.B.D.	43.34	41.4	58.4	4.30
Britanya	10.1	12.5	11.2	9.05
Batı Almanya	7.9	9.0	3.6	8.89
Fransa	7.1	6.0	3.9	4.98
İtalya	3.6	3.0	2.6	4.03
Hollanda	1.2	1.1	1.2	1.20
Belçika	0.9	1.8	1.4	0.94
Japonya	2.5	4.8	1.0	4.62

Kaynak : V. Cheprakov; The Common Market Conspiracy.

Görüldüğü gibi kapitalist ülkeler üretiminin 1961 dağılımı 1948 dağılımına benzememekte. 1937 dağılımına yaklaşmış. İhracatla ilgili bilgiler de bunu destekler.

A.B.D. VE BATI AVRUPA İHRACATININ TOPLAM KAPİTALİST DÜNYA İHRACATINDAKİ YERİ
(yüzde olarak)

	1929	1937	1947	1960	1961
A.B.D.	16.7	14.2	32.5	18.3	17.7
Batı Avrupa	45.3	42.9	28.5	45.3	46.6

Kaynak : V. Cheprakov; The Common Market Conspriacy.

1947'den 1961'e kadar A.B.D.'nin ihracat payı azalma, Batı Avrupa'nın payı artma eğilimi gösterir. Ve bu, 1961'den sonra da devam eder. Örneğin 1958 yılında Batı Almanya'nın makina ve taşıma ekipmanı ihracatı 3.9 milyar dolar iken, A.B.D.'nin 6.3 milyar dolar idi. On yıl sonra, 1968'de, Almanya'nınki 11.3 milyar dolara, Amerika'nınki 14.5 milyar dolara ulaştı. Sadece ihracat değil. 1970'lerin başında Amerika Birleşik Devletleri, elektronik, otomotiv ve tekstil kollarında «yabancı» markalar istilâsı ile karşı karşıya kaldı. Özellikle Alman ve Japon otomobilleri, Alman ve Japon elektronik araçları ve Japon ve diğer bazı uzak doğu «müttefik» ülkelerin tekstil ürünleri ile rekabet edemez duruma geldi. O kadar ki, bunu önlemek için, ithalâtı kısmak üzere koruyucu (himayeci) kanunlar koymak zorunda kaldı.

Bütün bunlar kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanununun bir sonucudur. Bu kanun hâlâ geçerlidir. Ve de bütün sonuçları ile.

EMPERYALİZM İÇİNDE ORTAK PAZAR'IN KONUMU

Ortak Pazar'ın nereye oturduğunu görebilmek için önce Lenin'in 1915'de yazdığı «Avrupa Birleşik Devletleri sloganı üzerine» adlı yazısından şu oktarmayı okumak gerek: «Kapitalist düzende, Birleşik Avrupa Devletleri sömürgelerin bölüşülmesi konusundaki bir anlaşmaya eştir. Bununla birlikte, kapitalizmde, zora başvurmanın dışında hiçbir bölüşme temel ve ilkesi yoktur...

'Kuvvet oranı'na uymaktan başka biçimde bölüşüm gerçekleştirilemez ve kuvvet de ekonomik kalkınmaya göre değişir... Bir kapitalist devletin gerçek gücünü test etmenin, savaştan başka yolu yoktur ve olamaz da. Savaş özel mülkiyetin temelleri ile çelişmez, tam tersine,

bu temellerin doğrudan ve kaçınılmaz sonucudur. Kapitalizmde işletme birimleri ve devlet birimleri için düzgün ekonomik büyüme mümkün değildir. Kapitalizmde devresel olarak bozulan dengeyi sağlamanın sanayide bunalımlar, politikada savaşlardan başka bir yolu yoktur.

Kuşkusuz, kapitalistler ve devletler arasında geçici anlaşmalar mümkündür. Bu anlamda, Avrupalı kapitalistler arasında bir anlaşma olarak, Birleşik Avrupa Devletleri mümkündür. Fakat hangi amaçlar için? Sadece, birleşmiş olarak Avrupa'daki sosyalizmi bastırmak için ve birleşmiş olarak Japonya ve Amerika'ya karşı sömürge ganimetlerini korumak için. Japonya ve Amerika'nın güçlerinin son elli yıl içindeki artışı, geri, monarşik ve şimdi ihtiyarlık zaafiyetleri gösteren Avrupa'nınkinden çok hızlı olmuştur ve bugünkü sömürge bölüşümünde Japonya ve Amerika fena halde aldatılmış durumdadırlar. Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırıldığında Avrupa bir bütün olarak ekonomik durgunluk gösterir. Bugünkü ekonomik temelde, yani kapitalizmde, bir Avrupa Birleşik Devletleri, Amerika'nın daha hızlı gelişmesinin yavaşlatma amacına yönelik gerici bir örgüt olacaktır.»

Daha sonra şunları hatırlamak gerek: Ortak Pazardan önce Batı Avrupa'da kömür-çelik birliği, atom birliği gibi kapitalist ülkeler arası işbirliği denemeleri olmuştur. Bugün bile, ilk önce ortak pazara cephe alan, sonra girmek isteyen Birleşik Krallık ile, onun Ortak Pazara girmesine en şiddetli bir biçimde karşı koyan Fransa, Concorde projesi ile supersonik uçağı birlikte geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bunlar, artık birçok alanlarda teknolojinin ülke ölçeğini aştığını gösterir.

Ortak Pazar, Batı Avrupa ülkelerinin bir pazarı genişletme, dünya ticareti ve dolayısıyle kârını yeni kanallara çevirme girişimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Ortak Pazar, sanıldığı gibi serbest ticarete dönüş de-

ğildir. Ortak Pazar, ülke ölçeğini aşan bölge ölçeğinde bir koruyuculuk (himaye) denemesidir. Dışarıya karşı himaye, içeride ise serbestlik uygulamasıdır. Teknolojinin ulaşmış olduğu düzeyde artık koruyuculuğu ülke sınırları içinde tutmanın olanağı kalmamıştır. İçerideki serbestlik ise sermaye için serbestliktir ve dolayısıyle serbestlik ilkesi sermayenin gücü olacaktır.

Bu haliyle Ortak Pazar, Lenin'in vurguladığı gibi, Amerika'ya karşı bir tepkidir. Ortak Pazar'ın, Amerika Birleşik Devletleri'nin elinde doğmuş olması, bu durumu değiştirmez. Kapitalizm her zaman olduğu gibi kendi kuyusunu kazar. Bugün Amerika, uzak doğudaki sömürgə ve savaşları için Japonya'nın silâhlanmasını gönülden ister. Fakat bu silâhların bir gün kendisine dönmeyeceğin den emin olamaz. Bugün Amerika, doğu blokuna karşı Avrupa'nın güçlü Batı Almanya'nın silâhlanmasını gönülden ister. Fakat bu silâhların birgün kendisine dönmeyeceğinden emin olamaz. Bu yüzden de hem ister, hem istemez. Hem Avrupalılara kendi savunmanıza katkıda bulununuz der ve hem de Avrupa'nın jandarmalığını bırakmak istemez. Yalnız burada Amerika'nın iradesi değil, ekonominin zorunlulukları egemendir. Giderek bu egemenlik kendini gösterecektir.

ORTAK PAZAR İLE TÜRKİYE

Türkiye Ortak Pazara pamuğunu satabilir. Girişinde pamuk konusunda bir ayrıcalığı olmasını beklemek gerek. Ortak Pazar ülkeleri pamuğa muhtaç. Fakat Ortak Pazar pamukta dışarıya karşı gümrük duvarını tamamen kaldırır. Bu yüzden, Türkiye'nin Ortak Pazara girmesi ile girmemesi arasında hiçbir fark yok. Örneğin Ortak Pazarın

dışındaki bir Mısır ile, Ortak Pazarın içindeki bir Türkiye pamuk satımında aynı durumdadır.

Türkiye'nin tekstilde iç pazarda satış sorunu var. Veri gelir bölüşümünde, tekstil üretim kapasitesi, satış kapasitesinden fazla. Bu bakımdan Türkiye tekstil ürünleri ihraç etmek durumunda. Fakat geciş döneminde, Ortak Pazar Türkiye'ye tekstil için gümrük kapılarını açmaz.

Üzüm ve şarap konusunda Türkiye Ortak Pazara girmekle bir hamle yapabileceğini düşünebilir. Fakat aynı ümitleri olan başka ülkeler var. Kuzey Afrika ülkeleri, Ortak Pazara girmeden, birtakım anlaşmalarla, Türkiye'nin girerek elde edebileceği olanakları elde ederler.

Ortak Pazara girmekle belki Türkiye'nin, örneğin tütünde, bazı doğu bloku ülkelerinden daha avantajlı bir duruma geçeceği düşünülebilir. Fakat bu da ham bir düş. Bir kez doğu bloku ile ticaret her zaman siyasal bir öz taşır. Ayrıca, doğu bloku ülkelerinde dış ticaret başlı başına bir amaç değil. Dış ticaretin görevi plan hedeflerinin gerçekleşmesine yardım etmek. Bu bakımdan dış ticaretin hacmini ve yönünü plan ve özellikle üretim planı belirler. Bunun sonucunda ticaret hacmi ortaya çıkar. Bir kez ticaret hacmi belirlenince, bütün sorun bunu gerçekleştirmektir. Fiyatın burada hiçbir rolü yoktur. İthalâtı sağlayabilmek için, satabileceği en iyi fiyatla satmaya çalışır. Önemli olan satarak, ithalâtı sağlamak.

Türkiye'nin satacak makinası yok. Buzdolabı ve benzerleri ile prestijli Avrupa markalarının karşısında alıcı bulamaz. Bu yüzden Türkiye'nin şu anda Batı Avrupa'ya makina ve dayanıklı tüketim araçları satması söz konusu değil. Fakat Batı Avrupalı kapitalist ülkeler, bu mallar için gümrük kapılarını hemen açmak cömertliğini gösterirler. Pamuklu dokumada yapmadıklarını burada yaparlar.

Türkiye'nin sanayileşmesi makina yapımı kesimini

kurmasına bağlı. Bunun kuruluşu ise koruyuculuk gerektirir. Fakat Türkiye geçiş döneminde ve bu dönem bitmezden önce Batı Avrupa'ya bu ürünler için kapılarını açmış olacaktır. Bu, Türkiye'nin sanayileşmeye bütünüyle veda etmesi demektir. Ve Türkiye, geçiş döneminin sonunda, yani 22 yıl sonra, bütün ithalâtını serbestleştirmek durumundadır.

Ortak Pazar ile Türkiye sanayileşme kapılarını kapamış olacaktır ve olmaktadır. Bugünkünden daha sığ bir montaj sanayii ile yetinecektir. İşletme büyüklükleri küçülecektir.

Tarım kesiminde ise durum biraz daha farklıdır. Özellikle sebze ve meyvacılıkta ve bunların işlenmesinde bir gelişme beklenebilir. Bunun büyük ölçüde yabancı sermaye ile yapılacağını düşünmek mümkündür. Fakat tahıl gibi kapitalist tekniklerin az girmiş olduğu alanlarda, pazarın Ortak Pazar ülkelerine kaptırılması olasılığı çok yüksektir. Ortak Pazarın görece olarak daha ileri teknoloji ile yaptığı bu tarım, Türkiye tahıl üretiminde önemli değişiklikler yapabilecektir. Bugünkü tahıl üreticilerinin yerlerini başkalarına bırakmalarını beklemek gerekir. Ortak Pazar ülkelerinin de bir hesabının bu olduğu anlaşılıyor. Çünkü müzakereler sırasında en fazla Toprak Mahsulleri Ofisinden şikâyet eden olmuşlar.

Ortak Pazara giriş sadece sanayileşmeden değil, aynı zamanda planlamadan da vazgeçmek demektir. Ortak Pazar bugünkü planlama örgütüne bile tahammül edememektedir. Ortak Pazara girildiğinde ekonomik politikalar, giderek birleştirilecektir. Bunun sonucunda, planlamanın elinde sadece batı ülkelerinde kullanılan âletler kalacaktır. Bunları bile çekingenlikle kullanmak gerekecektir.

KISA ÖZET

Söylenenler şöyle özetlenebilir: Bir yandan teknolojinin, özellikle ileri teknolojinin ülke ölçeğini aşmış olduğu gerçeği var. Diğer yandan, kalkınmanın ileri teknoloji kullanmak demek olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda, ileri teknoloji ile üretilecek ürünlerin kullanımı sorunu ortaya çıkacak. Ülke ölçeği buna yetmemektedir. Üçüncü olarak, Ortak Pazar gibi ileri teknolojileri içeren ekonomilerle birleşmenin kalkınmanın sonu olduğu söylenmiştir. Öyleyse, eldeki açmaz nasıl çözülecektir?

Bu çalışmada, bu sorunun cevabını açıkça bulmak mümkün. Fakat Ortak Pazar aynı sorunu bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Zaten, bu çalışmada, Ortak Pazar ile ilgilenmenin amacı budur.

Bu soruya ikili bir cevap getirilebilir. Bunlardan biri, ileri teknoloji içermeyen ekonomilerle ticaret bağlarını geliştirmek. Bu, Türkiye'de büyük ölçekli ve ileri teknikli birimleri kurup, ürünün bir bölüğünü görece olarak daha düşük bir gelişmişlik düzeyinde olan ülkelere satmak. Bu bir cevaptır ve aslında sadece kâğıt üzerindedir. Çünkü ulusal kurtuluş hareketleri yaygındır ve her ülke aynı amacı gözetmektedir. Kaldı ki bu yolun başarılı olması sömürge ilişkilerinin kurulmasına bağlıdır. Bu ise, ne önerilebilir ne de başarı olasılığı taşır.

Diğer yol, gerçekleşen kalkınma hızını büyük ölçüde artırmak ve böylece üretim araçları üreten kesimde, bir birimdeki ürünü diğer birimde kullanmak olanağını yaratmaktır. Ancak bu yolla, hem ileri ve hem de büyük ölçekli teknoloji kullanılabilir.

İleri ve büyük ölçekli teknoloji kullanmak, başlı başına bir amaç değil. Amaç, sanayileşmek ve bunu en az harcama ile sağlamak. En az harcama derken birim ürün için gerekli en az emeğin düşünüldüğü açık. Ancak

ileri teknoloji kullanılırsa, harcanan emek en az olur. Bu, aynı zamanda, iş gücünün veriminin artması demek. Bu yüzden de, kalkınma sürecinde, kalkınma tanımına yaklaşılmış olunmaktadır. Kalkınma, hatırlanmalı, işgücünün verimliliğini artırmak olarak ortaya konmuştu. İşgücünün verimliliği arttıkça, kalkınma için gerekli kaynaklar daha çok yaratılmış olur. İşgücü verimliliğinin, bu ikili özelliği daimî göz önünde tutulmalı.

Marx, «serbest ticaret sorunu» üzerinde yazarken, koruyuculuğun (himaye) büyük ölçekli endüstriyi kurma aracı olduğunu belirtmişti. Koruyuculuğa baş vurmadan sanayileşmiş ülke örneği bulma olanağı yok. Almanya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve sosyalist ülkeler. Hatta, endüstrileşme sürecinin ilk aşamalarında İngiltere. Bunlardan bazıları, koruyuculuk yolu ile büyük sanayii kurduktan sonra, dünya ticaretine tekrar açılmıştır. Bazıları, kapitalist olanlar da, hâlâ koruyucu politikanın bazı öğelerini saklı tutarlar.

Kalkınma için koruyuculuk bu ölçüde kaçınılmaz olunca, dış ticarette monopolün kurulması bir zorunluluktur. Dış ticaret kamulaştırılmadıkça, dış ticaret sanayileşme programlarının bir parçası, bir eki olarak ele alınmadıkça, sanayileşmeyi gerçekleştirme olanağı yok. Bu, bu kadar açık.

Denilebilir: Koruyucu düzen kurulduğu zaman, çok yüksek giderle üretim yapılır. Bu yüzden tüketici zor durama düşer ve bu nedenle de koruyuculuk savunulamaz.

Bunu söyleyenlerin, iki gizli varsayımı olmalı. Birincisi, yavaş ve durgun bir kalkınma düşünülmektedir. Kalkınma, yavaş ve durgun olunca, geri teknoloji söz konusudur. Bu durumda ise, üretim için yapılacak harcamalar yüksektir. İkinci olarak da, sanayileşmenin mutlak olarak, özel eller aracılığı ile yapılması gerektiği inancı sak-

lıdır. Zaten tüketicileri bahane edip de koruyuculuğa karşı çıkanların özel girişimciler olması bir rastlantı değil.

Bu iki varsayımın da dayanağı yok. Bir kez, yavaş ve durgun kalkınma yerine, hızlı ve dinamik kalkınma düşünülecek olursa, birim üretim için harcanacak işgücü ve dolayısıyle de birim üretimin gideri düşük olur. Bu nedenle, koruyuculuk politikası ile yüksek giderin birlikte gideceği düşüncesi yüzde yüz doğru değildir.

Fakat bir ölçüde doğrudur. Çünkü, en ileri teknolojiyi kullanmanın sınırları olabilecektir. Hiç olmazsa ilk aşamalarda, zorunlu olarak, bazı fedakârlıklar gerekebilecek. Biriktirim, kalkınma hızına ayak uydurmak zorunda olmakla beraber, biriktirim oranının geçemeyeceği bazı toplumsal-siyasal sınırlar olabilir. Bu durumda, bütünde olmasa bile bazı noktalarda, en ileri teknoloji değil de, daha az ileri teknolojinin kullanılması zorunluluğu doğar. Ayrıca, mevcut kapasiteyi kullanmak her zaman baş vurulacak bir yol. Mevcut kapasitenin daha düşük bir teknoloji düzeyini yansıttığını varsaymak ise gerçekçi bir yaklaşım. Bu durumda, mevcut kapasiteyi daha ileri teknoloji ile bağdaştırmak, bir fiyat ödemeden, mümkün olamaz. Soyut «dengeli kalkınma» kuramının en önemli yanılgılarından birisi budur. Mevcut kapasite daha az verimli ve burjuva iktisadının diliyle konuşulacak olursa, daha az kârlı girişimleri zorunlu kılar. Bu sonuç, «dengeli kalkınma» tezinin karşıtı bir vargıdır.

Bunlardan çıkan sonuç şu: İlk aşamada, bütünüyle teknik-ekonomik zorunluluklar yüzünden, verimlilik, görece olarak, düşük; gider, görece olarak, yüksek olabilecek. Bu durumda koruyuculuk, tüketicinin yararı ile çelişmez mi? Çelişmez; eğer sanayileşme toplumun eliyle yürütülürse. Çelişir, eğer özel ellerle yürütülürse. Birinci yolda, sanayileşmenin bütün sonuçları, ilk aşamadan itibaren, topluma akar. İlk aşamadan itibaren, gerçek tüke-

tim düzeyi yükselir. Çünkü, yaratılan ürünlerin bir bölüğü doğrudan doğruya, toplumun tüketim düzeyini yükseltmeye gider.

Aslında toplumsal yol ile özel yol arasındaki seçim, iradeye dayanan bir seçim değil. Özel yol ile hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek olanağı yok. Çünkü, hızlı kalkınma, özel kalkınma mantığının temellerini sarsar; özel kalkınma düzeyindeki dengeyi bozar. Bu bakımdan, o yol, zaten kapalı. Başka bakımdan da. Dış ticaretin kamulaştırılmasının, IMF, IBRD, OECD, NATO, ÇENTO, AET, v.b. kuruluşlardan çıkmadan gerçekleştirilebileceğini düşünmek safdillik. Bunları yapmak ise, başka şey.

Sanayileşme bunlar yapıldıktan sonra rayına oturur. Ve planlama bunlar yapıldıktan sonra başlar. Bu planlama, makro, mikro v.b. *modelli planlama* değil. Bu planlama, makina yapımı sanayiini temel alan planlama. Modern, ileri ve bütün bir makina yapımını temel alan ve bu kolun ürünlerinin dağılımını gözeten bir planlama. Makina yapımına kalkınmanın kalbi denmesi boşuna değil. Planlamanın görevi bu kalbe girip çıkan damarları ve bunlardaki akışı planlamak ve uygulamak. Bu uygulamanın âletlerini geliştirmek. Bunun dışındaki, sığ bir planlama olur ve olması ile olmaması arasında fark olmaz. Türkiye denemesi bunun için çok inandırıcı bir örnek. Türkiye'deki planlama deneyinin en önemli yararı bu oldu.

V

TÜRKİYE EKONOMİSİ: DÜNÜ VE YARINI

ULAŞTIRMA VE ELEKTRİK

Bütün bu bölümün bir amacı var: Türkiye'nin yarınını kestirmeye çalışmak. Yarın denilince çok uzun bir zaman aralığı düşünülmüyor. On-onbeş yıllık bir zaman aralığında Türkiye'nin yarını ne olacak? Bu soruyu başka bir biçimde de sormak mümkün. Şimdiki iktisatçılar genellikle iyimserler. Fakat batı ülkelerinde iktisat bir bilim olarak ortaya çıkarken pek kötümser idi. Klasik iktisatçılara «şom ağızlı» bilim adamları denmesi bu yüzden. Klasik iktisat hep yarını anlamaya çalıştı. Bugünün iktisatı ise hep yaşanan anı anlatmaya çalıştı. Mümkün olduğu ölçüde çarpıtarak. Yaşanan anı çarpıtacak olduktan sonra hiç kuşkusuz, kötümser olmak için bir neden yok. Bugün klasik iktisat da yok. Bugün klasik iktisatın işlevini ilericiler ve sosyalistler üstlenmiş durumda. Yarını kestirmeye çalışanlar, onlar. İlericiler ve sosyalistler, dün, bugün için kötümserdiler. Dünden bugüne bakarken iyimserlerin iyimserliğine katılmadılar. Bugün yaşanıyor. İlericiler ve sosyalistler haklı çıktı mı? Bugün doğruladı mı? Yüzde yüz haklı çıkıtlar, ya da haksız çıktılar, demek mümkün değil. Bugün bir bunalım var. Ama düne göre önemli bir gelişme ile birlikte. Tek bir örnek: 1975 yılında Türkiye'de bir otomobil fabrikası, 1950 yılında mev-

cut otomobil sayısına eşit sayıda binek taşıtı montajı yapıyor. Kuşkusuz, sistem bunalım içinde. Ama bugüne kadar sistemin, şimdiye kadar ilericiler ve sosyalistler tarafından tahmin edilenden daha fazla gelişme sağladığını kabul etmek gerek. Öyleyse, soru ortada: Yarın nasıl olacak?

Yarının nasıl olacağını kestirebilmek için düne bakmak gerek. Yalnız düne bakarken dün olanların hep kendisini tekrarlayacağını düşünmemek gerek. Sistemin kendisini tekrarlayacak ya da tekrarlaması çok zor olan parçaları var. Bunları birbirinden ayırmak gerekiyor. Dünün gelişmesini sağlayan öğeleri, mümkün olduğu ölçüde, sistemin bütününden ayrı olarak değerlendirmek zorunlu oluyor. Bu yapılabildiği ölçüde, yarın ile ilgili kestirim daha sağlıklı olabilir. Bu bölümün temel amacı burada toplanıyor. Bu amaçla, Cumhuriyet'in ekonomi tarihine yeni bir açıdan bakılıyor.

Bunun için önce ulaştırma, ulaştırma içinde de karayolundan başlamak gerekiyor. 1947 yılı Türkiye'nin ekonomi tarihi bakımından önemli bir yıl. Önemli plan ve raporların hazırlandığı bir yıl. 1947 yılında Türkiye'de Max Weston Thornburg bulunuyor. Thornburg'un kitabına The Twentieth Century Fund'ın direktörü Mr. Clark bir önsöz yazmış. Bu önsözden Mr. Thornburg'un yaşam öyküsü hakkında bilgi elde edilebiliyor: «Kaliforniya Standart Oil Şirketi'nin Mühendisler Kurulu Başkanı ve Orta ve Uzak Doğu'daki işletmelerle görevli Başkan Yardımcısı olarak Mr Thornburg, Amerika dışındaki öncü sanayi kalkınmasının pratik sorunlarıyla haşır neşir oldu ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nın petrol danışmanı olarak da, kamunun bakış açısından, ekonomik politikanın zor sorunları içinde yoğruldu.» (Max Weston Thornburg, Graham Spry, George Soule, Turkey-An Economic Apraisel, New York, 1949, önsöz, sayfa VI) Pet-

rol işleri ve özellikle Orta ve Uzak Doğu'daki Amerikan petrol işlerinde uzmanlaşmış Mr. Thornburg Türkiye'ye petrol aramak için gelmiyor.

Aynı önsözde şunlar da söyleniyor: «Fon (The Twentieth Century Fund), bu araştırmaya konu olarak Türkiye'yi, Truman Doktrini'nin açıklamasından da önce 1947 yılında, bu ülkenin stratejik önemini akılda tutarak seçti.» Truman Doktrini'nin açıklanmasından önce Fon'un bu tür incelemelerinin ilki olarak Türkiye'nin seçilmesinin nedenleri de açıklanıyor: «Fon, bu raporun, dünyadaki gelişmelerin bu kavşağında can alıcı bir öneme sahip olan bu kadim ülkeye yapılabilecek Amerikan yardım proğramının uygulanmosında temel ilkeleri belirleyeceğini ümit etmektedir.» Mr. Thornburg böyle bir misyonla Türkiye'ye geliyor. Raporu, 1949 yılında kitap halinde yayınlanıyor. Ancak Temmuz 1947 tarihinde Türkiye'de bir basın toplantısı yapıyor. Bu basın toplantısında raporunun temel ilkelerini açıklıyor. Bunun dışında Amerika Birleşik Devletleri'nde Ekim 1947 tarihinde «Türkiye: Ne İçin Yardım?» başlıklı bir yazı yayınlıyor. Rapor, kitap olarak yayınlanmadan önce açıklanmış oluyor ve uygulamaya konuluyor.

Bu son yazıda şu görüşler var: «Türkiye'nin siyasal sınırları içinde, ekonomik olarak biribirinden tecrit edilmiş, genellikle potansiyellerinin üçte biri ile onda biri arasında değişen parçalarını üretebilen yüzlerce 'Küçük Türkiye' var. Bunlar birlbirine eklenmedikçe Türkiye'nin gücünün parçaların toplamına erişemiyeceği gayet açıktır. Bu yapılıncaya kadar, ulusal servete ek bir artık yaratılamaz, bu artığa dayalı olarak yerel sanayiler gelişemez, gelişmiş ve çeşitli tüketim için satın alma gücü yaratılamaz, yaşam koşulunda önemli bir iyileşme beklenemez.» (Max W. Thornburg, Turkey: Aid for What,

Fortune, October 1947, sayfa 172) Thornburg, ilk iş olarak ulaştırma sisteminin geliştirilmesini öngörüyor.

Thornburg'u burada bırakıp yakın zamanlara ve resmî raporlara dönülecek olursa ortaya şöyle bir değerlendirme çıkıyor: «Karayolu inşaatı çalışmaları İkinci Cihan Harbi patlaması ile durmuş ve ancak harbin akabinde Truman doktrini ile bize yardım elini uzatan Amerika Birleşik Devleti'nin büyük desteği ile Türkiye, ulaştırma sisteminde bir zihniyet değişikliğine giderek, 1950 yılında, 5539 sayılı kanunla, Bayındırlık Bakanlığına bağlı Karayolları Genel Müdürlüğünü kurmuş ve bu alandaki çalışmalara hızla girmiştir.» (Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii, Şubat 1977, Ankara, sayfa 1) Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Menderes Dönemi diye adlandırılabilecek 1950-1960 yıllarında Türkiye ekonomisinde alt yapının kurulması için önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlarla ilgili olarak burada ileri sürülen temel düşünce şudur: Karayolculuğu, liman, enerji gibi alt yapı alanlarında atılan adımlar 1950-1960 yıllarında bir atıl kapasite yaratırken 1965-1975 dönemi için de büyük bir kolaylığı beraberinde getirmiştir.

Bu söylenenleri başka biçimde de söylemek mümkün: 1965-1975 döneminde kendisini gösteren ve özel kesim sözcülerinin «sanayi patlaması» olarak nitelendirmek istedikleri gelişme, bir yanı ile, kendinden önceki dönemde, plansız da olsa, yaratılmış olan atıl kapasitelere dayandı. 1965-1975 dönemi bu yüzden doğrudan doğruya verimli sayılmayan alt yapı yatırımlarına fazla kaynak ayırmak zorunda kalmadı. 1965-1975 döneminin tek «kolaylığı» bundan ibaret değil. Bunlar üzerinde durulacak. Ama açık olan şu: Bu kolaylığın sonuna gelindi. Artık Sanayi Odaları Birliği Başkanı Sakıp Sabancı, Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'nin Genel Kurulu'nda bağırıyor: «Slogan, sanayide devlet yerine, sanayiye yol

ve enerji olmalıdır.» (Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1978) Artık Türkiye, bir başka açıdan, 1947 yılında Thornburg'un betimlediği duruma geldi. Türkiye'nin yarınında ulaştırma ve enerji gibi alt yapı alanlarına çok büyük kaynaklar ayırmak gerekecek. Yalnız bu işleri 1950 yıllarındaki «kolaylık» ile de çözmek mümkün değil. 1950 yıllarında sanayi yatırımları önemsiz düzeylerde kalabiliyordu. Yarın için böyle bir kolaylık düşünülemiyor. Çünkü artık Türkiye politikasının «itici gücü» büyük sanayiciler.

Tekrar Thornburg'a dönüldüğünde ise şu düşünce ile karşılaşılıyor: «Türk halkı gerçek ilerleme kaydedecekse, aşağı yukarı Hititlerden beri değişmeyen tarım ile yirminci yüzyıl sanayi teknolojisinin birbirinden kopuk örnekleri arasındaki boşluk doldurulmalıdır. Eğer işleyecek olursa dış yardımın en fazla etkin olacağı yer burasıdır; elverişli koşullar altında Türklerin kendilerinin de en fazla katkıda bulunabilecekleri yer burasıdır.» Thornburg, en önemli iş olarak boşluk doldurma işini görüyor ve burada devlete açıkça görevler veriyor. Şöyle: «Bu boşluğu doldurmada ilk adım, yararlı bayındırlık işleri türünde, devlet tarafından atılmalıdır. Bu, dünyanın her yerinde ekonomik sistemine bakılmaksızın devlet tarafından yapılan bir iştir ve Türkiye'de devlet sanayilerinin kurulması için ihmal edilmiştir. Ülke düzeyinde her mevsim geçit veren karayolların yapımı ve bakımı, tarımın gelişmesi için temel ihtiyaçtır ve modern bir demiryolu sistemi ile birlikte iyi karayolları, herhangi bir büyük sanayi, madencilik ve ticari kalkınmadan önce gelmelidir.» (Max W. Thornburg, Turkey - An Economic Appraisal, 1949, New York, sayfa 186-187) Meramını çok güzel ifade eden cümleler. Birincisi, önceki dönemde sanayileşme lehine alt yapı kuruluşunun ihmal edildiği; ikincisi, bundan sonraki dönemde tersinin yapılması gerektiği anlatılıyor. Şimdiye kadar, ağırlığı toplama açısından, alt ya-

pı ile sanayi yatırımları pek birarada bulunmuyor. Ama «yarın» beraber bulunmak durumunda. Bu açıdan bakıldığında «dünün kolaylığı», gelişmelerin zorlamasıyla «yarının zorluğuna» dönüşmüş oluyor.

Thornburg, öyle hafife alınacak bir kimse değil. Zamanın hükümeti de hafife almıyor. Bakanlar bile Thornburg için «özel rapor» hazırlıyor. Ayrıca bir «özel» kuruluş adına rapor hazırlayan bu kimseye henüz yayınlanmamış olan 1947 İktisadî Kalkınma Planı'nın İngilizce bir özeti veriliyor. Bu özette 1947 Kalkınma Planı'nda olmayan değerli ve ayrıntılı bilgiler var. İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in yayınladığı 1947 İktisadî Kalkınma Planı'nda (İlhan Tekeli - Selim İlkin, derleyenler, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı, 1974, Ankara) planın uygulanması için Amerika Birleşik Devletleri'nden istenen kredi ve yardımın miktarı ve dökümü yer almıyor. Mr. Thornburg'a sunulan İngilizce özette ise şu bilgiler yer alıyor: «Yukarıda sözü edilen planların incelenmesinin göstereceği gibi, Türkiye, ekonomik kalkınmaya doğru belli bir ilerleme kaydetmek için aşağıdaki krediye ihtiyaç duymaktadır.

A — Sanayi	$	167,761,000
B — Taşıma	$	245,483,247
C — Tarım	$	32,238,200
D — Sağlık	$	14,074,590
E — Gümrük ve Tekel	$	16,634,950
F — Diğer	$	23,809,013
Toplam	$	500,000,000

Yukarıda, bütün bu kredilerin ülkenin ekonomik kalkınmasına yararlı işlere ayrılacağı izah edilmiştir.» (Max Thornburg'un raporunun üçüncü eki olarak verilen T.C. Plan özeti, sayfa 312. İngilizce özet «iyi» bir İngilizce olmadığı için Türkçeye çeviri de «iyi» bir Türkçe olmadı.

Y. K.) Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım istemek için hazırlanan ve İngilizce sunulan 1947 Kalkınma Planı özeti, dış krediden aslan payını ulaştırma kesiminin alacağını gösteriyor. Daha doğrusu Amerika Birleşik Devletleri'ne sunulan özet plan, bu izlemini vermeye özen gösteriyor.

Aynı yılda hazırlanmış bir başka rapordan daha söz etmek gerekiyor. Bunun da yazarı Lingeman adlı bir İngiliz. Ankara'daki Büyük Britanya Büyük Elçiliği'nin ticaret ateşesi. Kitabını 1947 Eylül ayında tamamlamış. (E. R. Lingeman, Turkey.. Economic and Commercial Conditions in Turkey, His Majesty's Stationary Office, 1948. Bu, son derece değerli bilgiler içeren kitabı kaynak olarak gösteren bazı araştırmalara rastladım. Fakat bu kitabı kaynak olarak kullanan araştırmalara şimdiye kadar rastlamadım. Lingeman'ın kitabındaki bilgiler ilk kez burada kullanılıyor. Bilgilerin bir bölümü başka bir yerde değerlendirilecek. Bu kaynağı, arkadaşım Nazif Eksen'e borçluyum. Y. K.) Büyük Elçilik'te ticaret ateşesi olarak çalışan Lingeman'ın ayrıntılı Türkiye kitabında Bayındırlık Bakanlığı'nın karayolu yapımı ile ilgili olarak üç proğram geliştirmiş olduğu belirtiliyor. Bunlar şöyle: «(i) Bir. her mevsim geçit veren yollar için iyileştirme ve bakım proğramı. (15,000 kilometre 1946/49) (ii) Devlet Karayolları Proğramı (20,000 kilometre - 15 yılda) (iii) İl Karayolları Sistemi (23,000 kilometre - 15 yılda)» (E. R. Lingeman, Turkey, sayfa 103) İlginç olan şu: 1948 yılında başlaması düşünülen 15 yıllık karayolu proğramının son yılı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başlangıç yılı oluyor. Büyük bir rastlantı.

Bu rastlantıdan yararlanarak Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda bu konunun nasıl ele alındığını görmek mümkün. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda aynen şu ifade yer alıyor: «Bugün taşıma sisteminde artık kapasite, ha-

berleşmede ise büyük kapasite darlığı vardır. Yurdumuzdaki ana yol şebekesi potansiyel ihtiyaca yakın bir derecede geliştirilmiş iken bu şebekeyi besleyici ve daha çok sosyal amaçlı il ve köy yolları ihtiyacı karşılamaktan uzaktır.» (Kalkınma Planı - Birinci Beş Yıl 1963-1967, Ankara, 1963, sayfa 384) 1963 yılında yayınlanan ilk Kalkınma Planı, devlet kara yolu ağının tamam olduğu ve tümüyle taşıma sisteminde bir fazla kapasite bulunduğu değerlendirmesinden hareket ediyor. Bu değerlendirme, bundan sonraki on beş yıllık üç beş yıllık plan döneminde de etkisini sürdürüyor. Tekrar da olsa bunun anlamı şu: 1960 ve 1970 yıllarının önemli bir bölümünde taşıma gibi doğrudan doğruya verimli olmayan kesimler için önemli kaynak ayırmak söz konusu değil.

1967 yılında yayınlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise şu değerlendirme var: «Devlet karayolu ağı uzunluk olarak büyük ölçüde tamamlanmıştır.» (Kalkınma Planı - İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara, 1967, sayfa 562) Aynı planda limanlar için de benzer bir değerlendirme yer alıyor: «Limanlar yeterli kapasiteye sahiptir. Techizat noksanları tamamlandığında, bu konuda bir tıkanıklık söz konusu olmayacaktır.» Bu değerlendirmeler hep 1960 ve 1970 yıllarının, daha doğru bir deyişle, 1965-1975 döneminin sahip olduğu kolaylıkla ilgili.

Aslında İkinci Beş Yıllık Plan'da çok açıklayıcı bir açıklama var: Plan'ın 375 numaralı tablosunu açıklayan açıklama. Tablonun kendisi artık önemini yitirmiş durumda. Ama açıklama, yarına da belirli açıklık getirecek nitelikte: «Karayolları Genel Müdürlüğü genellikle mevcut yol şebekesi üzerinde çalışmaktadır. Yeniden yapılan yol modern standartlara uygun olarak yapıldığından, eski güzergâha göre daha kısa olmaktadır. Bu nedenle mevcut yol şebekesi bir önceki yıla göre daha kısa olmakta, bu-

na karşılık bir miktar yeni yol yapılmaktadır. Böylece Devlet ve İl yolları şebekesinde toplam uzunluk bakımından bir değişiklik söz konusu olmamaktadır.» (Kalkınma Planı - İkinci Beş Yıl, sayfa 575) Bundan böyle, çok daha büyük ölçüde, hep böyle olacak. Örneğin, Ankara İstanbul karayolunun yanına bir Ankara - İstanbul karayolu daha yapılacak, fakat istatistiklere göre Türkiye'nin devlet yolları uzunluğu değişmeyecek. Büyük bir olasılıkla da, bazı düzeltmeler yapılabileceği için toplam devlet yolları kısalmış bile olabilecek. Ancak istatistiklerde yolların uzunluğunun değişmemesi sorunu ortadan kaldırmıyor: Türkiye'nin yarınında, örneğin, Ankara İstanbul karayolunun yanına bir yenisini eklemek zorunluluğu ortadan kalkmıyor. Sistem bunu zorluyor.

Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın başında, ilk iki beş yıllık plan dönemini içeren 1963-1972 yılları değerlendiriliyor. Ulaştırma ile ilgili bölüm şöyle: «Karayolu ulaşımında, Devlet yolu ve il yollarının toplam uzunluğu planlı dönemde değişmemiş, ancak sert satıhlı yolların uzunluklarında gelişmeler sağlanarak, karayollarında mevcut ana yön bağlantılarının standardı belirli ölçüde yükseltilmiştir. Planlı dönemde 283 km. lik yeni demiryolu hattı inşa edilmiş ve mevcut sistemin standardının yükseltilmesine ağırlık verilmiştir.» (Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl, Ankara, 1973, sayfa 191 Böylece Üç Beş Yıllık Planda da yazılı olanlar bir noktada birleşiyor: 1950-1960 dönemi, kendi ihtiyacının ötesinde, daha sonraki dönem içinde kullanılabilecek önemli bir atıl kapasite yaratıyor. Yandaki tablo yaratılan kapasitenin boyutlarını gösteriyor.

Bu tablo, 1950-1960 döneminde 14 bin kilometrelik yeni karayolu yapıldığını gösteriyor. Ancak tabloda, bir başka nokta daha çok dikkati çekiyor. 1950-1960 döneminde elektrik üretimindeki artış 3,6 katından fazla. Ay-

Yıllar	Nüfusun okur-yazar oranı yüzde)	Öğrenci Sayısı (Bin)	Hastane Yatak Sayısı (Bin)	Elektrik Üretimi (mil/kw)	Demiryolu Uzunluğu (km.)	Devlet ve İl Yolları (km.)
1923 (27)	10.6	350	3.3	.....	3.756	18335
1930	19.2	540	5.2	106.3	5,639	29636
1940	22,4	1110	11.9	396.9	7.381	41600
1950	33,6	1780	18.8	789.6	7.671	47100
1960	40,1	3340	45.0	2886.0	7.800	61500

Kaynak : Kalkınma Planı - Birinci Beş Yıl 1963-1967, Ankara, 1963, sayfa 8.

nı dönemdeki hiç bir ekonomik ve toplumsal göstergedeki artış bu kadar hızlı değil. Bunun da 1950-1960 döneminde olduğu kadar daha sonraki dönemde de sağladığı kolaylıklar oldu. Bunu İkinci Beş Yıllık Plan şöyle ifade ediyor: «Birinci Beş Yıllık Plan dönemi başlarında, mevcut fazla kapasite ve yağış durumunun olumlu etkisi dolayısıyla büyük üretim kapasiteleri eklenilmeden elektrik enerjisi talebi artışı belirli bir sınır içinde karşılanabilmiştir. Ancak Plan dönemi sonunda yeni kapasiteler devreye girdiği halde 1968-1969 yıllarında talebin karşılanmasında sıkıntı çekilecektir.» (Kalkınma Planı - İkinci Beş Yıl, Ankara, 1967, sayfa 558) 1950-1960 dönemi, taşımanın dışında elektrik enerjisi alanında da kendinden sonraki döneme kapasite bırakıyor.

Türkiye, hızlı bir elektrifikasyon döneminden sonra yeniden elektriksizlik dönemine giriyor. Uzunca bir zaman her fabrikanın «kendi elektriğini kendisinin ürettiği» bir dönemden sonra enterkonnekte elektrik sistemine geçiliyor. Türkiye, 1950 ve 1960 yıllarında enterkonnekte elektrik sistemi içinde iş yerlerinin kolayca ve cömertce elektrik enerjisine kavuştuğu bir dönemi yaşıyor. Şimdi bu dönem geride kaldı. Şimdi jeneratör satışlarının hızla arttığı ve jeneratörün çok kârlı bir karaborsa malı hali-

ne geldiği bir döneme girildi. Sosyalist ülkelerden sağlanan elektrik enerjisi yardımı olmasa, jeneratörün karaborsa fiyatının daha da yükseldiği görülecek.

Türkiye'de «İlk defa 15.9.1902 tarihinde Tarsus'taki su değirmeni milinden transmisyonla çevrilen 60 kw lık bir dinamodan elektrik enerjisi üretimine başlandığı ve adı geçen kasabaya elektrik verildiği» bilinyor. (Devlet Planlama Teşkilâtı, Elektrik Enerjisi, Mart 1977, sayfa 1) Bundan sonraki gelişmeleri aynı kaynak şöyle özetliyor: «İstanbul'un elektriklendirilmesi konusunda 1 Kasım 1910'da Hükümet tarafından bir imtiyaz eksiltmesi açılmış, sonuçta Macar Ganz Elektrik Ortaklığına 50 yıl süre ile imtiyaz verilmiştir. Ortaklık bir yıl sonra bir Macar ve Belçika Bankası ile birlikte Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi adıyla kurulmuş ve 11 Şubat 1914'de elektrik tesisi işletmeye açılmıştır».

Yabancı şirketlere imtiyaz vererek kentlerin elektriklendirilmesine Cumhuriyet ile birlikte devam ediliyor: «Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 17.6.1923'de yapılan bir sözleşme ile Ortaklık o güne kadar elde edilen hak ve çıkarlarını yeni Hükümete de kabul ettirmiştir. Daha sonra İstanbul'da olduğu gibi İzmir, Adana, Bursa, Edirne ve Gaziantep gibi şehirlerimizin elektriklendirme işleri için de özel ortaklıklara imtiyazlar tanınmıştır. Şehirlerin genişlemesi ve bunlara yakın bölgelerin de elektriklendirilmesi zorunluluğu yüzünden imtiyazların sınırının zaman zaman genişletilmesi gerekmiş, her defasında imtiyaz sözleşmesine yeni maddeler eklenmiştir.»

Osmanlı'da yabancı şirketlere «imtiyazlı» şirket adı veriliyor. İmtiyazlı şirketler Cumhuriyet döneminde de devam ediyor. Ancak «devlet içinde devlet» olma niteliklerıyle birlikte varlıklarını sürdürüyorlar. Elektrik enerjisi fiyatlarını ve düzenlemesini istedikleri gibi ayarlıyorlar. 1930 yıllarının sanayileşme döneminde ise bunlara pek

dokunulmuyor. Burada izlenen politika son derece ilginç: Büyük devlet işletmeleri kurulurken, bunlar kendi elektriklerini de üretecek biçimde planlanıyor. Her büyük fabrika kendi elektriğini kendisi üretecek biçimde kuruluyor. 1950 yıllarının enterkonnekte elektrik sistemi akla gelmiyor. «Otoprodüktör» olarak kurulan büyük fabrikalar yakınında bulundukları kentlere de elektrik vermeye başlıyorlar. Ve 1930 yıllarının sonları ile 1940 yıllarının ilk yarısında imtiyazlı şirketler, yasa çıkarılarak, devlet tarafından satın alınıyor.

Mr. Thornburg Türkiye'ye bir özel kurum edına geliyor ama kendisine pek özel bir muamele yapılıyor. Devlet aygıtı Thornburg için gayretle çalışıyor ve özel raporlar hazırlıyor. Thornburg'un raporunda, yerli bir yayında kolaylıkla bulunamayacak, bilgiler var. Elektrik enerjisi ve tarihçesi ile ilgili: «Cumhuriyet kurulduğu zaman mevcut olan pek az elektrik üretimi ve dağıtımı belediye santralları şeklinde idi ve yabancılara aitti. Bu santrallar çok zorlanmıştı ve çok verimsiz olarak işletiliyordu. Bunlar kamulaştırıldılar. Daha sonra yeni belediye santralları kuruldu. Yerel santrallerin sayısı 1923 yılında 2 iken 1945 yılında 190 a çıktı ve kurulu kapasite de aynı dönemde 30,000 kilovattan 107 bin kilovata yükseldi. 20 milyonluk Türkiye'de 1945 yılında elektrikli hane sayısı 335 bin idi ve 107 bin kilovatlık toplam kapasitenin 83 bini İstanbul, Ankara ve İzmir'e gidiyordu.» (Max W. Thornburg, Turkey, sayfa 132-133) Yalnız 1945 yılında elektrik enerjisi belediyelerin dışında da üretiliyor.

Aynı yabancı kaynakta bilgiler şöyle devam ediyor: «84 devlet fabrikası veya diğer sanayi kuruluşlarından 24 ü, fabrikanın yakınındaki kente ışık ve enerji veriyor. Ancak sanayi kuruluşları Türkiye'de tüketilen elektrik enerjisinin yarısından fazlasını (1945 yılında belediyelerin 214 milyon kilovat saatına karşılık 272 milyon kilovat saat) üret-

mekle birlikte, fabrikalar tarafından ev tüketimi ile fabrika dışı kullanıma ayrılan bölüm sadece 3 milyon kilovat saat ya da elektrik üretimlerinin yüzde birinden biraz fazla idi. Belediye santralları ise 214 milyon kilovat saatlik üretimlerinin 124 milyon kilovat saatını sanayie veriyordu.» (Max W. Thornburg, Turkey, sayfa 135)

Türkiye'nin ilk bölge santralı niteliğindeki kuruluşu, Çatalağzı Termik Santralı, 1948 yılında elektrik üretimine başlıyor. Çatalağzı, kuruluşundan 1952 yılına kadar Ereğli Kömürleri İşletmesi'nin bir ünitesi olarak çalışıyor. 1952 yılından itibaren İstanbul'a elektrik verebilecek hatların tamamlanması ile bölge santralı oluyor. Daha sonra devreye giren diğer santrallarla birlikte Kuzeybatı Anadolu enterkonnekte sistemini meydana getiriyor. Bu yüzden Türkiye'de ciddi bir elektrifikasyon hamlesinin başlangıcı da 1950 yıllarına rastlıyor.

Yalnız işin ilginç yanı var. 1950 yıllarında elektrifikasyon hamlesinin başlaması, dönemin özelliklerinin yeni bir örneğini de beraberinde getiriyor. Osmanlı'dan gelen ve Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar varlığını sürdüren imtiyazlı şirket uygulaması yeniden gündeme geliyor. Türkiye'nin Batı'sı dört imtiyazlı elektrik şirketi arasında pay ediliyor. Ancak Kuzeybatı Anadolu ile Ege bölgesini alan «Türk Anonim Ortaklıkları» gelişemiyor. Çukurova ve Kepez-Antalya özel elektrik şirketleri, aldıkları imtiyazlarla, bugüne kadar geliyor.

Yaratılan kapasite, 1960 yıllarının önemli bir bölümünün kolayca geçirilmesini sağlıyor. Daha sonra, başlıcası Keban olmak üzere yeni kapasite eklemeleri ile İkinci Beş Yıllık Plan dönemi ile Üçüncü Plan döneminin ilk yılları yaşanıyor. Dördüncü Beş Yıllık Plan dönemi için ise değiştirilmesi çok zor olan tablo oldukça karanlık. Eldeki bütün projeler ve yatırımlar çok dikkatli ve özenli bir uygulamaya kavuşsa bile 1981 yılından önce elektrik açığı

kapatılamayacak. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma yapmış olan Devlet Planlama Teşkilâtı Özel İhtisas Komisyonu raporunda gelecek yıllara ait «güvenilir üretim olanağı» 1981 yılına kadar talebin altında seyrediyor. 1981 yılına kadar, mümkün görülen iki seçeneğe göre, «güvenilir üretim olanağı» yüzde 6 ile yüzde 12 oranında talebin altında gerçekleşecek. Örneğin 1979 yılında güvenilir elektrik üretimi, bu yıla ait talebin yüzde 10-12 oranında altında kalacak.

Bu raporu hazırlayanlar, kamu ve özel sektörde elektrik üretimi ile ilgili tüm yetkili, sorumlu ve görevli kişiler. Görevleri, hem gerçeği hem de sorunları ortaya koymak. Çok karamsar tablo çizemezler. «Sorumluluk» anlayışları buna engel. Hazırladıkları raporda sorumluluk anlayışlarının sınırları içinde, yine de oldukça karamsar bir tablo çiziyorlar. Fakat bu karamsar tabloyu çizdikten sonra şu eklemeyi yapma gereğini de duyuyorlar: «Ancak, linyit santrallarına kömür temin edilecek sahalarda kömür üretiminin kimler tarafından ve nasıl yapılacağının belirlenmesi ve yatırım faaliyetlerine geçilmesi 1977 yılı ortalarına kadar gerçekleştirilmediği takdirde bu tablolarda gösterilen bitiş tarihlerinin ne olacağının tahmini komisyonumuzca mümkün görülememektedir.» (Devlet Planlama Teşkilâtı, Elektrik Enerjisi, Mart 1977, sayfa 122) Söylenenler çok açık: Elektrik santrallarının ihtiyaç duyduğu linyit çıkarımı için yatırımlara 1977 ortalarına kadar başlanmadığı takdirde, bu açık veren üretim proğramı da aksayacak ve devreye girecek santralların üretime geçiş tarihi daha sonraki yıllara ertelenecek. Bu açıklığa eklenecek olan ise şu: Linyit üretimini kimin ve nasıl yapacağı 1977 ortalarına kadar belirlenmedi ve yatırımlar da başlamadı.

Bu yüzden elektrik cephesinde yakın gelecek pek karanlık görülüyor. Bu karanlığı azaltmak ve beşinci beş yıl-

lık plan döneminde daha da kararmasını önlemek için elektrik üretimine çok daha fazla ve yoğun olarak kaynak ayırmak gerekiyor. Üstelik bu gereklilik, sanayi yatırımlarının ertelenemeyeceği bir dönemde ortaya çıkıyor. Öyle ki, 1978 başında, 1930 yıllarında büyük devlet işletmelerinde görülen otoprodüktör uygulamasını, özel sektör de benimsemek istiyor. Otoprodüktör elektrik üretimi, her işletmenin kendi elektriğini kendisinin üretmesi anlamına geliyor. Otoprodüktör yöntemi, bir ülke için, elektrik üretmenin en pahalı yöntemidir. Çünkü otoprodüktör yöntemi, bir büyük linyit santralı, ya da hidroelektrik santralı, ya da nükleer santralla sağlanabilecek elektriği çok sayıda fuel-oil ile çalışan küçük santrallarla üretmek anlamına geliyor. Fuel-oil yoluyla dışa bağımlılık bir yana, büyük ölçekten küçük ölçeğe dönüş, ekonomik anlamda da bir geriye dönüş oluyor. Geriye gitmemek için ileriye atılmaktan başka çare yok.

TOPRAK VE DIŞ KAYNAK

Klasik iktisat toprağı hep sabit olarak düşündü. Toprağın sabit olarak ele alınması Ricardo iktisatında «azalan verimler yasası» ile sonuçlandı. Şu anlamda: Ricardo iktisatından daha sonraki burjuva iktisatına, neo-klasik iktisata, yalnızca azalan verimler yasası kaldı. Büyüklüğü sabit bir tarlada çalışan emekçilerin sayısının artırılması halinde her yeni emekçinin veriminin azalacağı gözlemine azalan verimler yasası adı verildi. Bu «yasa» bugünün neoklasik ya da marjinal iktisatının özünü oluşturuyor. Bu «yasa» kaldırıldığı zaman neoklasik ya da marjinal iktisat çöker.

Toprağın sabit olduğu varsayımı, bugünün Batı iktisatında temel varsayımlardan birisi oluyor. Bu varsayım, azalan verimler yasası ile, işletme düzeyindeki iktisatın,

ya da teknik deyimi ile mikro iktisatın, gerçeğe çarpık bir dürbün ile bakmasına yol açıyor. Aslında burada sakıncalı olan, toprağın sabit olduğu varsayımı değil. Asıl sakıncalı olan bu varsayımdan hareketle keşfedilen «azalan verimler yasası» ile Batı iktisatının çarpıtılması. Üstelik bu, burada da kalmıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra moda olan kalkınma iktisatında da toprağın sabit olduğu varsayımı yer alıyor. Kalkınma iktisatının olgun kapitalist ekonomiler için geliştirilen bölümünde ise toprak ile birlikte işgücünün kendisi ve zaman zaman da artış hızı sabit alınarak kalkınma ya da gelişme bütünüyle işgücünün verimliliğindeki artışa indirgeniyor. İşgücünün verimliliğindeki artış ise teknik ilerlemenin kendisi ve ölçüsü oluyor.

Toprağın sabit olmasının olgun kapitalist ekonomiler için geçerliliğini, burada, tartışma dışı bırakmak gerek. Burada üzerinde durulması gereken nokta şu: Batı iktisatının geliştirdiği şemalarla azgelişmiş kapitalist ekonomileri anlamaya çalışmak oldukça zor. Toprağın sabit olduğu varsayımı, Batı iktisatının azgelişmiş kapitalist ekonomiler için geliştirdiği kalkınma ya da büyüme şemalarında da yer alıyor. Gerçeğin buna uygun olup olma-

Yıllar	Yıllık Ortalama Ekilen Alan (Bin hektar)	Önceki Döneme Göre Artış (Yüzde)
1929-1933	6 009	—
1934-1938	7 341	22,2
1939-1940	9 044	23,2
1941-1945	8 410	-7,0
1946-1950	8 910	5,9
1951-1955	12 227	37,2
1956-1960	14 807	22,1
1961-1965	15 246	3,0

Kaynak : P. P. Moiseev, Agrarnıy Stroy Sovremennoy Turtzii, Moskva, 1970, sayfa 244.

dığının araştırılması gerekiyor. Sovyet bilim adamı Moiseev, Türkiye'de ekili toprakla ilgili olarak bir tablo hazırlamış. Aynı tabloyu yeniden hazırlamaya gerek yok.

Bu basit tablo son derece öğretici olmalı. Tabloda yalnızca ekilen toprak gösteriliyor. Nadasa bırakılan toprak bunun dışında. Her yıl nadasa bırakılan toprak, ekilen toprağın yarısına yakın. Aslında her yıl nadasa bırakılan toprağın oranı artıyor. Örneğin 1948 yılında ekilen toprağın yüzde 46,6 sına eşit büyüklükte toprak da nadasa bırakılıyor. Yirmi yıl sonra 1968 yılında ise bu oran yüzde 56,4 e çıkıyor. Nadasa bırakılan toprak üzerinde, ayrıca, durmak gerek. Burada, ileriki yıllar için, büyük bir «rezerv» var.

Bu tablonun öğreticiliği şurada: 1939-1940 yıllarında ortalama olarak ekilen toprak, 1929-1933 döneminde yıllık ortalama topraktan yüzde 50 oranında daha büyük. Yine 1956-1960 döneminde yıllık ortalama ekilen toprak, 1946-1950 döneminde yıllık ortalama topraktan yüzde 66 oranında daha geniş. Tabloya bakıldığında, yapılan karşılaştırmanın ışığında, ortaya çıkan şu: Türkiye'de toprak genişlemesi 1934-1940 ve 1951-1960 dönemlerinde olmuş. Her iki dönemin de ortak bir özelliği var: Üretici güçlerin yükselme dönemleri. 1934-1940 dönemi sanayileşmede, 1950-1960 dönemi de alt yapı yatırımları, tarım ve ticarette önemli atılımların olduğu dönemler.

Üretici güçlerin önemli ölçüde genişlediği bu iki dönemde toprak, bir «dış kaynak» olarak ekonomiye sokuluyor. Daha belirgin bir deyişle, ekonomiye bir «dış kaynak» olarak yeni topraklar açılıyor. 1960 yıllarına gelindiği zaman artık yeni topraklar bulmak olanağının sınırına varılmış oluyor. Bu sınır şu şekilde anlaşılmalı: Bundan sonra, Türkiye'nin yarınında, yeni topraklar kazanmanın ilk yolu, nadas alanını daraltmaktan geçecek. Nadas, tarihin derinliklerine kadar uzanan bir gübreleme yöntemi.

Nadas yerine, diğer gübreleme yöntemlerinin geliştirilmesi ve kullanılması gerek. Yalnız bundan elde edilecek yararlar da sınırlı. Mutlak olarak değil. Göreceli ağırlık olarak. Yarın tarıma açılabilecek bir milyon hektar toprağın ekonomide sağlayacağı itici güç, 1930 yıllarında ya da 1950-1960 döneminde tarıma açılan bir milyon hektar toprağın itici gücünden çok daha az. Bugünün Türkiye'sinde tarımın ağırlığı, 1930 yılları ile karşılaştırılamayacak kadar az.

1930 ve 1950 yıllarında tarıma açılan yeni topraklar, tarımın dışında ulaştırma, ticaret ve sanayide önemli gelişmelerin kaynaklarından birisi olmalı. Hem talep, hem de biriktirim (tasarruf) ve birikim (akümülasyon) açısından. Bu nedenle, Türkiye'nin dününde gözlenen gelişmeleri irdelerken topraktaki artışı mutlak olarak gözönüne almak gerekiyor. Türkiye'nin dünündeki gelişmede bir «dış kaynak» olarak topraktaki gelişme önemli bir role sahip. Fakat 1965-1975 dönemi hariç. Bu dönem de toprak genişlemesi söz konusu değil. Ama bu dönem, üretici güçlerin gelişmesi anlamında, daha önceki iki dönemi geride bırakıyor. Bu dönemde toprak olmasa da, başka «dış kaynak» kullanımı etkin oluyor. Bir dış kaynak olarak toprak genişlemesinin yokluğunu giderecek ölçüde.

Böylece sıra, «dış kaynak» olarak toprak genişlemesinden genel olarak dış kaynakların tartışılmasına geliyor. Bir Amerikan kaynağı, Türkiye'nin sağladığı ilk «kalkınma yardımı» konusunda şu bilgiyi veriyor: «Etatizmin (devletçilik) başlaması, Sovyetler Birliği'nden önemli bir yardımın alınmasına rastladı. 1933 yılında İnönü, Moskova'yı resmen ziyaret etti ve sonucunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kapsamlı bir ekonomik anlaşma ortaya çıktı. Rusya, Türkiye'ye 8 milyon dolara özdeş (daha sonra 18 milyon dolara çıkarıldı) faizsiz borç verdi.

Bu paranın Türkiye'nin sanayileşme proğramının gerektirdiği makina ve malzemenin Rusya'dan satın alınması için kullanılması üzerinde anlaşıldı.» (Max W. Thornburg, Turkey, sayfa 20) Mr. Thornburg da Türkiye'nin sağladığı ilk «kalkınma yardımı» için «önemli» sıfatı kullanmaktan geri kalmıyor. Bir İngiliz kaynağında bulunan Türkiye'nin borçları ile ilgili aşağıdaki tablo da 1930 yıllarında alınan diğer kredileri gösteriyor. 1930 yıllarında Türkiye, Sovyetler Birliği'nden başka Batı dünyasından da kredi alıyor. Ancak bu krediler, daha çok İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine denk düşüyor. 1938 yılında başlıyor.

TÜRKİYE'NİN BORÇLARI : 1933-1939

Yıllar	Krediyi Açan Ülke	Miktar : Milyon TL.
1933	Türk Borcu (?)	2,1
1934	Sovyet Kredisi	17,7
1938	İngiliz Kredisi: 10 Milyon Sterling	28,6
1939	İngiliz Silâhlanma Kredisi: 25 milyon, daha sonra 29,5 Milyon Sterlinge çıkarılıyor	288,9
1939	İngiliz ve Fransız Altın Kredisi : 15 Milyon Sterling	124,7
1939	İngiliz Kliring Kredisi: Milyon Sterling	16,6
1939	Fransız Kredisi: 264,75 Fransız Frankı	4,6
	Katma Bütçe Borçları	192,2
	Devalüasyon ve Diğer Nedenlerden Doğan Borç	75,6
	Toplam	751,2

Kaynak : E. R. Lingeman, Turkey-Economic and Commercial Conditions in Turkey, His Majesty'b Stationary Office, 1948, sayfa 24.

İngiliz Ticaret Ateşesi Lingeman, 1947 yılında yazdığı ayrıntılı raporunda, yukarıdaki tabloya ek olarak 1940

yılında Birleşik Krallık ve Fransa'dan 15 milyon sterling değerinde 55,5 ton altın borç alındığını kaydediyor. Başka bir yerde de şu bilgileri veriyor: «Planlı sanayileşme, 1934 yılında Beş Yıllık Sanayi Planı ile başladı ve 1937 ve 1938 yıllarındaki sanayi ve madencilik kalkınma programları ile devam etti. Bu planların gerçekleşmesi için gerekli sermaye, kısmen normal gelirler ve iç borçlanma, kısmen de yabancı kredilerle sağlandı. Dış kredi olarak, Sovyetler Birliği'nden tekstil makinası ve ekipmanı satın almak için 8 milyon altın dolar ve Karabük demir-çelik tesisi için 3 milyon sterlinge yakın bir kredi de Birleşik Krallık'tan sağlandı. 1938 yılında, bu planlara göre ülkenin sermaye donatımını artırmak için, 10 milyon sterlingi Birleşik Krallık'tan ve 150 milyon Rayh Mark da Almanya'dan kredi alındı.» (E. R. Lingeman, Turkey, sayfa 83)

Sovyetler Birliği'nden alınan kredinin miktarı konusunda Amerikan ve İngiliz kaynakları birbirini tutmuyor. 150 milyon Rayh Marklık Alman kredisi yukarıdaki tabloda yer almıyor. Bütün bunlar, 1930 yıllarında yapılan dış borçlanmalar konusunda ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç olduğunu gösteriyor. Gerçi bu konuda yapılmış bir ayrıntılı çalışma var. Bu ayrıntılı çalışmaya göre Cumhuriyet döneminde Almanya'dan alınan ilk kredi 31.12.1942 tarihinde 142 milyon 754 bin dolar ya da 197 milyon TL. değerinde «Teslihat Kredisi» oluyor. (Ş. Duman - B. Kongar, Uluslararası Kuruluşlar ve Ülkelerden Sağlanan Dış Krediler, DPT Yayını, teksir, Haziran 1975, sayfa 15) Kapsamlı ve ayrıntılı bu çalışmaya göre İngiltere (Birleşik Krallık) Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk kez 1938 yılında kredi açıyor. 27.5.1938 tarihinde İngiltere, birisi 22 milyon 609 bin dolarlık teslihat kredisi, diğeri, 37 milyon 681 bin dolar değerinde ticarî malzeme kredisi olmak üzere iki kredi açıyor. (Ş. Duman - B. Kongar, Uluslararası Kuruluşlar ve Ülkelerden Sağlanan Dış Krediler, sayfa 18) Görüldü-

AMERİKAN İKTİSADİ YARDIMLARI: 1949-1969
(Bin Dolar)

Yıllar	İktisadi Kalkınma Hibe Yardımları	Proğram Kredileri	Proje Kredileri	Teknik Yardım	PL 480 Sürplü	Toplam
1949-57	464.100	155.000 a	--	20.005	87.965	727.070
1958	71.700	----	10.000	4.498	46.800	132.998
1959	104.300	----	15.400	4.878	69.700	194.278
1949-59	640.100	155.000	25.400	29.381	204.465	1.054.346
1960	85.500	---	13.000	4.763	--	103.263
1961	82.800	---	132.400	4.415	153.000	372.615
1962	60.800	---	41.300	5.392	---	107.492
1963	56.400	35.000	3.350	4.380	162.100	261.230
1964	8.400	70.000	62.320	4.170	---	144.890
1965	3.800	80.000	26.800	4.369	---	114.969
1966	4.100	70.000	70.900	4.167	19.000	168 167
1967	3.600	65.000	50.020	3.940	---	122.560
1968		40.000	71.150	3.928	---	115.078
1969	----	40.000	5.000	2.030 b	50.000	97.530
1960-69	305.400	400.000	476.240	41.554	384.600	1.607.794
1949-69	945.500 c	555.000 d	501.640	70.935	589.065	2.662.140

Kaynak: Maliye Tetkik Kurulu, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları 1949-1969, Ankara, 1970, sayfa 19.

Notlar: a) Karşılıklı Güvenlik Proğramı Kredileri, b) 30/6/1969 tarihi itibariyle, c) 1949-50 yıllarında verilen 71,5 milyon tiraj hakkı hariç, d) Avrupa Tediyeler Birliği 25 milyon dolar başlangıç kredisi hariç, e) Proğram, Proje Kredileri ile Sürplü Yardım ve Kredileri anlaşma tutarlarını gösteriyor.

ğü gibi daha ayrıntılı çalışma da 1930 yıllarında Türkiye'nin aldığı dış krediler ile ilgili bilgilerdeki eksikliği gidermeye yetmiyor. Yalnız bilgilerdeki eksikliğe karşın, şu söylenebilir: 1930 yıllarında, toprak genişlemesinin yanında, önemli sayılabilecek dış kredi elde edildi. Bu yüzden 1930 yıllarında gözlenen sanayileşme proğramlarını gerçekleştirilmesinde dış kaynak, ihmal edilemeyecek bir rol oynadı. İkinci Dünya Savaşı dönemi bir yana bırakılacak olursa, Türkiye, 1950 yıllarında «Amerikan yardımı» dönemini yaşadı. 401. sayfadaki tablo Amerikan Yardımının boyutlarını gösteriyor.

Dış kaynak önemli. Ancak dış kaynağın ne kadar önemli olduğunun da saptanması gerekli. Dış kaynak, dış pazarda satın alma gücü sağlıyor. Temel işlevi, burada yatıyor. Bir ülke, normal olarak, dış pazarda satın alma gücünü ihracat yoluyla elde eder. Bu yüzden, ister hibe, ister tarım artıkları ve isterse kredi türünden olsun 1949-1969 yıllarındaki «Amerikan yardımının» ne kadar önemli olduğunu anlayabilmek için ihracata oranlamak gerek. Türkiye, söz konusu dönemde, normal ihracatına ek olarak elde ettiği dövizlerle ithalâtını sürdürmek olanağına kavuşuyor. İthalâtın önemli bir bölümü ise makina ve ekipman ithalâtı ile ham ve yardımcı malzeme ithalâtına ayrılıyor. İhracata ek olarak ithal olanağına kavuşmak, kalkınma için belli bir kolaylığı da beraberinde getiriyor. Bu anlamda, Amerikan Yardımını Türkiye'nin ihracatına oranlamak için hazırlanan tablo, «Amerikan yardımının» sağladığı kolaylığın ölçüsünü de vermiş oluyor.

Amerikan yardımı, 1960 yıllarının sonuna yaklaşıldıkça öneminden kaybediyor. 1970 yılında 65 milyon dolarlık proğram kredisi alınmış. 1971 yılının proğram kredisi ise 25 milyon dolar. Bundan sonra proğram kredisi görülmüyor. Proje olarak 1970 yılında 2,5 milyon dolar kayıtlara geçmiş durumda. 1971 yılının proje kredisi 11 milyon 210

İHRACAT VE AMERİKAN YARDIMI : 1949-1969
(Bin Dolar ve Yüzde)

Yıllar	İhracat	Amerikan Yardımı	İhracata Oranı
1949-57	2.882.784	727.070	25,2
1958	247.235	132.998	53,8
1959	353.799	194.278	54,9
1949-59	3.483.818	1.054.346	30,3
1960	320.730	103.263	32,2
1961	346.740	372.815	107,5
1962	381.198	107.492	28,2
1963	368.087	261.230	71,0
1964	410.771	144.890	35,3
1965	463.738	114.969	24,8
1966	490.508	168.167	34,3
1967	522.334	122.560	23,5
1968	496.419	115.078	23,2
1969	536.834	97.530	18,2
1960-69	4.337.356	1.607.794	37,0
1949-69	7.821.174	2.662.140	34,0

bin dolar. Proje kredisinin çok büyük bölümü Eximbank kredisi oluyor. 1972 yılında Eximbank Ereğli Demir-Çelik Tesislerinin tevsiini finanse etmeyi üstleniyor. Dolayısıyla 1972 yılındaki Amerikan proje kredisi 140 milyon 690 bin dolara yükseliyor. 1973 yılında yine çoğu Eximbank kredisi olmak üzere 39 milyon dolar oluyor. (Bütün bu bilgiler için bakınız: Ş. Duman - B. Kongar, Uluslararası Kuruluşlar ve Ülkelerden Sağlanan Dış Krediler, DPT Teksir, Haziran 1975) Bütün bu durum yakın zamanlara doğru Amerikan iktisadî yardımının önemini, önemli ölçüde yitirmiş olduğunu gösteriyor. Bunun yerine Batı Almanya gibi olgun kapitalist ülkelerin proje kredileri sıraya giriyor. Ancak Batı Almanya'dan alınan Proje kredileri gerek tek tek gerekse toplam olarak hiçbir zaman büyük boyutlara ulaşmıyor. Büyük boyutlara ulaşması bakımından Sovyetler Birliği'nden elde edilen ekonomik yardım dikka-

ti çekiyor. 1967 yılında Seydişehir Alimunyum Tesisi için 62 milyon dolar ve İzmir Rafinerisi için 24 milyon 250 bin dolar değerinde iki proje kredisiyle başlayan ekonomik yardım 1969 yılında İskenderun demir-çelik için 101 milyon 130 bin dolarlık bir kredi ile devam ediyor. Aynı tesis için Sovyetler Birliği Türkiye'ye, 1970 yılında, 159 milyon 100 bin dolar değerinde yeni bir kredi açıyor.

Ancak ne olgun kapitalist ülkelerden ne de olgun sosyalist ülkeden elde edilen krediler, 1950 yılları ile 1960 yıllarının başlarında sağlanan Amerikan İktisadî Yardımının önemine ulaşıyor. Fakat Türkiye, ihracatına oran olarak gösterilen bir ölçü ile, Amerikan İktisadî Yardımı önemini yitirirken, hiç hesapta olmayan bir yeni «dış kaynak» ile karşı karşıya geliyor. Bu «dış kaynak», yine ihracata oran olarak gösterilen bir ölçü ile, yavaş yavaş çok büyük bir önem kazanıyor ve bugünlere yaklaşırken bu önemini yitirmeye başlıyor. Batı Avrupa'daki işçilerin sağladığı dış kaynağın boyutları ve önem derecesi tabloda görülüyor.

İHRACAT VE İŞÇİ DÖVİZLERİ : 1964-1977

Yıllar	İhracat	İşçi Dövizi	İhracata Oran
1964	410771	9000	2,2
1965	463738	70000	15,1
1966	490508	105000	21,4
1967	522334	93000	17,8
1968	496419	107000	21,6
1969	536834	141000	26,3
1970	588476	273000	46,4
1971	676602	471000	69,6
1972	884969	740000	83,6
1973	1317083	1193000	90,5
1974	1532182	1426000	93,1
1975	1401075	1312000	93,6
1976	1096214	983000	51,6
1977	1753000	990000	56,5

Özetlemek gerekirse, Türkiye'de üretici güçlerin büyümesi anlamında ekonomik kalkınmanın açıkça gözlendiği 1930 yıllarında ve 1950 döneminde «dış kaynak» önemli bir rol oynuyor. Toprakların tarıma açılması ve iktisadî yardım anlamlarında «dış kaynak» her iki dönemde de etkin oluyor. 1960 yıllarının ikinci yarısı ile 1970 yıllarının ilk yarısında ne yeni toprakların tarıma açılması söz konusu, ne de önemli bir iktisadî yardım. Ancak bunlardan daha önemli bir dış kaynak ortaya çıkıyor: İşçi dövizleri. Yurt dışında çalışan işçilerin gönderdikleri dövizlerin yıllık ihracatın sağladığı döviz miktarına yaklaştığı yıllar var. Ancak bu önemli dış kaynağın da bugüne gelirken öneminden kaybetmeye başladığı görülüyor.

Bu nokta üzerinde biraz durmak gerekiyor. Tablodaki rakamlar, işçi dövizlerinin resmî kanallardan geçişini yansıtıyor. Buna göre 1975, 1976 ve 1977 yıllarında sürekli olarak bir önceki yıldan daha az işçi dövizi geliyor. Ancak bu azalmayı resmî kanaldan gelen dövizlerin azalması biçiminde anlamak gerek. Yoksa Dövize çevrilebilir Mevduat ya da Kredili İthalât türünden dış ticaret ve kambiyo mekanizmalarının arkasında, olgun kapitalist dünyanın büyük bankaları ile işçi dövizleri yatıyor. Döviz sıkıntısının arttığı dönemlerde gayri resmî İthalâtın, daha açık bir deyişle kaçak İthalâtın, önemli kaynaklarından birisi işçi dövizi oluyor. Yalnız bu tür mekanizma ile işçi dövizini Türkiye'ye sokabilmek için resmî kurun üzerinde ödeme yapmak gerekiyor. Dolayısıyla bu tür mekanizmalar, bir devalüasyonu ortadan kaldıracak ölçüde bir kolaylık sağlamıyor. Daha başka bir deyişle, devalüasyonları geciktirmede fazla etkili olamıyor.

Bunun ötesinde ister resmî isterse gayri resmî kanalla girsin, Batı Avrupa'daki işçi tasarruflarını sonsuz

bir hazine sanmak mümkün değil. En azından Batı Avrupa'daki işçilerin sayısı ile sınırlı olmak zorunda. Bu sayıda, gelecek yıllarda dramatik bir gelişme beklemek mümkün değil. Bu yüzden gelecek yıllarda bir «dış kaynak» olarak işçi dövizleri mutlak miktarlarını koruşa ve hatta normal bir artış gösterse bile, bugüne kadarki önemine sahip olamayacak. Halbuki bu tür dış kaynaklara ihtiyaç giderek artacak. Tablodan görüldüğü gibi.

İHRACAT VE DIŞ AÇIK : 1949-1977
(Bin Dolar ve Yüzde)

Yıllar	İhracat	Dış Açık	İhracatta Oran
1949-1959	3483818	1148147	33,0
1960-1969	4337356	2022283	46,6
1970	588476	359129	61,0
1971	676602	494240	73,0
1972	884969	677585	76,6
1973	1317083	769132	54,4
1974	1532182	2245377	146,5
1975	1401075	3337483	238,2
1976	1900214	3168433	161,6
1977 a	1753000	4041000	230,5
1970-1977	10113601	15092379	142,2

Not : a) 1977 rakamları geçicidir.

İlk bakışta tablodan çıkan sonuç şu: 1949-1959 döneminde dış açık, ihracatın yüzde 33 ü kadar. 1960-1969 döneminde artıyor ve yüzde 46,6 oluyor. Ancak bundan sonraki dönemde adeta fırlıyor. Dış açık, ortalama olarak, ihracatın yüzde 142,2 sine çıkıyor. Tablo bunu gösteriyor. Dolayısıyla ortaya bir soru çıkıyor: Neden?

Nedenin ne olabileceğinin ip uçlarını, dayanıklı tüketim malları ile ilgili bir çalışmada bulmak mümkün: «Halen mer'i mevzuata göre dahilde üretimi bulunan bir çok dayanıklı tüketim malının ithali yasaklanmıştır.» Türkiye'de üretilen tüketim araçlarının ithali durdurulduğuna

göre, normal olarak, ithalâtın azalması ya da en azından artış hızının bu kadar büyük olmaması ve dolayısıyla da dış açığın böylesine bir gelişme göstermemesi gerekir. Ancak aynı çalışma devam ediyor: «İthalât daha ziyade, mamul bünyesine giren ham maddeler veya yarı mamuller şeklinde olmaktadır.» (İktisadî Kalkınma Vakfı, Ortak Pazar ve Türkiye'de Dayanıklı Tüketim Malları, İstanbul, Nisan 1971, sayfa 8) İşte bütün «tılsım» burada. Tüketim araçları artık Türkiye'ye ham madde veya yarı mamul şeklinde geliyor. İthalât da, bu malların nihai mamul halinde üretilmiş olarak ithal edilmeleri için karşılaştırılamayacak hızda, büyüyor.

Bu işin bir yanı. Bunun üzerinde durulacak. Yalnız bu yapılırken bir başka nokta unutulmamalı. Montaj ya da başka bir biçimde, 1965-1975 dönemi ile sınırlandırılabilecek bir zaman aralığında, Türkiye, gümrük kodlarında yazılı tüm tüketim araçlarını Türkiye'de yapmaya başladı. Bu, bir daha tekrarlanması mümkün olmayan bir gelişme. İster montaj, isterse başka bir biçimde, on yılla ölçülebilecek bir zaman aralığında Türkiye'nin «tüketim kalıbı» çok büyük değişikliğe uğradı.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Nephan Saran, 1969 yılında son sınıf öğrencilerine İstanbul'un dört fabrikasında anket yaptırmış. Bu anketlere dayalı olarak değerli bir çalışma yayınlamış bulunuyor. «Çiftçilikten Fabrika İşçiliğine Geçenler» adıyla yayınlanan bu çalışmada İto, Elektro-Metal, Sungurlar, Auer fabrikaları işçileri hakkında değerli bilgiler yer alıyor. Tablolardan birisi fabrika işçilerinin dayanıklı tüketim araçlarına ne ölçüde sahip oldukları ile ilgili. Yalnız buzdolabı alındığında, İto işçilerinin yüzde 5,6 sı, Elektro-Metal işçilerinin yüzde 4,7 si, Sungurlar işçilerinin yüzde 13,1i ve Auer işçilerinin yüzde 7,9 u buzdolabına sahip görünüyor. (Nephan Saran, Çiftçilikten Fabrika İşçiliğine

Geçenler, Prof. Dr. Haydar Furgaç'a Armağan, İktisat Fakültesi Yayını içinde, İstanbul, 1974, sayfa 537) İstanbul gibi Türkiye'nin en sanayileşmiş bir kentinde, 1969 yılında görece olarak en yüksek ücret ödenen işyerlerinde çalışan işçilerin içinde buzdolabı kullananların oranı yüzde beş çevresinde değişiyor.

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 1976 yılında dayanıklı ev tüketim malları tüketici eğilimi anketi düzenlemiş bulunuyor. Bu bölüm yazılırken Banka'nın anket sonuçları mevcut değildi. Ancak anketin bazı sonuçları yine Banka tarafından yapılan bazı çalışmalarda yer aldı. Bunlardan birisi, Türkiye ortalamasında ve buzdolabında penetrasyon oranının yüzde 74 olduğunu kaydediyor. (Nurhan Sümer, Dayanıklı Ev Tüketim Malları Araştırması Bölüm I — Buzdolabı, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayın no. 13, Haziran 1977, sayfa 63) Çalışmada, penetrasyon oranının buzdolabı sahiplerinin toplam kütleye oranı olarak tanımlandığı anlaşılıyor. Çalışmada yer alan bilgilere göre 1976 yılında Türkiye'de elektrikli hane sayısının 4 milyon 375 bin ve buzdolabı parkının (toplam sayısının) da 2 milyon 491 bin 698 olduğu öğreniliyor. Bu durumda Türkiye'de elektrikli haneler penetrasyon oranı yüzde 57 oluyor.

Anketin kapsamını ve kütlesini bilmek mümkün olmadı. Ancak Nurman Sümer'in buzdolabı araştırmasında bazı kategorilere göre penetrasyon oranı ile ilgili bilgiler var. Bir bölümü şöyle:

BUZDOLABI İÇİN PENETRASYON ORANLARI

Kategoriler	Yüzde
Yüksek Seviyede İdareci ve Serbest Meslek Sahibi	97
İdareci Memurlar, Usta ve Kalifiye İşçiler	78
Yarı Vasıflı ve Vasıfsız İşçiler	50

Kaynak: Nurhan Sümer, Dayanıklı Ev Tüketim Malları Araştırması Bölüm I — Buzdolabı, İstanbul, Haziran 1977, sayfa 65

Aynı araştırmada yer alan bilgilere göre aylık geliri iki bin lira ve daha az olanlarda da penetrasyon oranı yüzde 43 oluyor. Nurhan Sümer'in araştırması ile Nephan Saran'ın araştırmasında yer alan bilgilerin, istatistik açıdan karşılaştırılabilir olduklarını iddia etmek, kesinlikle mümkün değil. Ancak birisi 1969 yılına ait bilgi veriyor. Bir diğeri ise 1976 yılına ait. Bu iki bilgiyi istatistik açıdan karşılaştırmak ne denli zor ve imkânsız olursa olsun, iki bilginin ortaya çıkardıkları resimleri yanyana koymak mümkün. Özet şu: On yıl ile ölçülebilecek bir zaman aralığının başlarında bir işçi evinde yadırganan bir dayanıklı tüketim aracı, aynı zaman aralığının sonlarına doğru yadırganır olmaktan çıkıyor. Böylesine bir resim değişikliğinin hem sosyal hem de ekonomik açıdan önemli olduğunu kabul etmek gerek.

İstatistiklere göre 1960 yılında Türkiye'de 1498 adet buzdolabı yapılıyor. «Yerli yapım» buzdolabı 1976 yılında beş yüz bini aşarak 572 bin 122 oluyor. Yine 1976 yılında yurt içinde satılan buzdolabı sayısı 549 bin 768. 1976 yılında 22 bin 354 adet buzdolabı ihraç ediliyor. Buzdolabı ithalâtı yok. 1970 yılında başlayan «yerli yapım» buzdolabının öyküsü, 1976 yılında yılda yarım milyon buzdolabı yap-sat düzeyine ulaşıyor. On beş yıldaki gelişmeyi küçümsemek akıllı insana göre değil.

Televizyondaki durum ise daha kısa bir zaman aralığında gerçekleşiyor. Türkiye'de «yerli yapım» televizyonun öyküsü 1969 yılında başlıyor. 1975 yılında televizyonculukta da yarım milyonu aşan yap-sat düzeyine ulaşılıyor. Düzenlenen tablo oldukça çarpıcı.

TELEVİZYON ÜRETİM VE İTHALÂTI
(Bin adet ve yüzde)

Yıllar	Üretim	İthalât	Toplam Talep	Üretimin Payı
1970	4,7	15,2	19,9	0,31
1971	6,7	22,1	28,8	0,23

1972	39,1	73,4	112,5	0,35
1973	151,3	68,4	219,7	0,69
1974	397,3	40,4	437,7	0,91
1975	627,9	28,4	656,3	0,96

Kaynak : Devlet Planlama Teşkilâtı, Elektronik Sanayi, Şubat 1977, sayfa A-3 ve A-4

Tablo çarpıcı olduğu kadar da açık. Ancak bir noktanın altını kalın çizgilerle çizmek gerekiyor. 1970 yılında Türkiye'de «yerli yapım» televizyon sayısı beş binden az. 1975 yılında ise altı yüz binden çok. Bu, bir. Bu kadarı tek başına önemli. Ancak ikincisi daha da önemli. 1970 yılında Türkiye'de yirmi bin çevresinde televizyon satılıyor. 1975 yılında ise bir yılda satılan televizyon sayısı altı yüz ellibinden fazla. Bu kadar hızlı bir artışı başka bir ülkede aramak bir yana, bunun Türkiye'de de bir daha tekrarlanacağını düşünmemek gerekiyor. 1965-1975 döneminde Türkiye'de bir kez «olan oldu» ve bunu bir daha tekrarlamak mümkün değil. Bu bölümde öne sürülen görüşlerin en can alıcı olanlarından birisi burada yoğunlaşıyor.

Ancak sadece televizyonla sınırlı değil. Geçerken bir örnek, bisiklet ve motosiklet oluyor. Bunun da tablosu oldukça ilginç.

BİSİKLET - MOTOSİKLET ÜRETİM VE İTHALÂTI
(Adet ve yüzde)

Yıllar	Üretim	İthalât	Toplam Talep	Üretimin Payı
1965	4300	18993	23293	0,18
1966	12326	4846	17172	0,72
1967	20948	2749	23697	0,88
1968	30679	283	30962	0,99
1969	26946	115	27061	1,00
1970	28892	555	29447	0,98
1971	33082	564	33646	0,98

1972	45042	652	45694	0,99
1973	56255	717	56972	0,99
1974	59388	304	59672	0,99
1975	64200	373	64573	0,99

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii, Şubat, 1977.

Tablonun özeti şu: 1965-1975 döneminde bisiklet ve motosiklet üretimi, tam on beş misil artıyor. 1965 yılında toplam talep içinde üretimin payı yüzde 18 iken, 1975 yılında bu pay yüzde 99 u aşıyor. Tabloda yüzde 99 olarak gösterilen oran aslında yüzde 99,4. Bu orana bakarak artık bisiklet ve motosiklet talebinin tamamının «yerli» üretim ile karşılandığını söylemek mümkün. Söylenen de ancak 1965-1975 döneminde söylenmiş oluyor. Bir daha tekrarlamak mümkün değil. Bir daha yeniden söylemek de mümkün değil.

Bisiklet ve motosiklet gibi görece olarak basit bir «karayolu taşıt aracından» kamyona geçilebilir. Kamyonla ilgili olarak hazırlanan tablo da sunuluyor.

KAMYON ÜRETİM VE İTHALÂTI
(Adet ve yüzde)

Yıllar	Üretim	İthalât	Toplam Talep	Üretimin Payı
1961	616	8876	9492	0,06
1962	1052	13463	14515	0,07
1963	1013	10119	11132	0,09
1964	2958	4465	7423	0,40
1965	2189	2214	4403	0,50
1966	6069	2036	8105	0,75
1967	7397	237	7634	0,97
1968	9325	90	9415	0,99
1969	10719	388	11107	0,97
1970	5940	72	6012	0,99
1971	4669	50	4719	0,99
1972	8509	35	8544	1,00

Yıllar	Üretim	İthalât	Toplam Talep	Üretimin Payı
1973	11581	149	11730	0,99
1974	10427	375	10802	0,97
1975	14172	162	14334	0,99
1976	17756	1128	18884	0,94

Kaynak : Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii, Ankara, Şubat 1977.

Türkiye'de «yerli yapım» kamyon üretimi 1961 yılından 1976 yılına kadar 29 misil artıyor. Bu artışı başka türlü dillendirmek de mümkün. Şöyle: «1950 yılında yurdumuzda mevcut bulunan kamyon sayısının üstünde bir yerli kamyon imalâtı son bir yıl içinde gerçekleştirilmiştir.» (Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii, Ankara, Şubat 1977, sayfa 2) Kamyondaki benzer bir durum da otobüste görülmektedir. 1963 yılında «yerli yapım» otobüs 12 ve ithalât da 747 iken 1973 yılında «yerli yapım» otobüs 1128 ve otobüs ithalâtı da 28 olmuştur. Çeşitli kaynaklardan toplanan bu bilgilere göre toplam otobüs talebi içinde «yerli yapım» otobüsün payı, 1963 yılında yüzde 1,5 oluyor. 1973 yılında ise bu pay yüzde 97,5 a çıkıyor.

Otomotiv sanayiinde ilk önemli adımlar, 1950 yıllarında atılıyor. 1954 yılında 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik yasasına tabi olarak Türk Willys Overland A.O. kuruluyor. Jeep Fabrikası olarak bilinen bu kuruluşu, 1955 yılında Türk Otomotiv Endüstrisi - TOE izliyor. Her ikisinin de belirgin özelliği Silâhlı Kuvvetlere hizmet için kurulmuş olmaları. Silâhlı Kuvvetlere satış yapmak, düzenli ve görece olarak büyük bir piyasayı garantilemek anlamına geliyor. Pazarın garantilenmiş olması, herhangi bir teşebbüs için başarıyı da garantilemenin anahtarı oluyor. 1955 yılında üretime başlayan Türk Traktör de tarım kesiminde hazır bir talep bulunuyor. 1959 yılında ise kamyon montajı yapan Otosan üretime giriyor. Bu so-

nuncusu daha sonraki yıllarda Anadol binek taşıtlarının yapımına başlıyor. Ancak bütünüyle otomotiv kesiminde ve özel olarak binek taşıtında asıl sıçrama 1968 yılında Tofaş ve 1969 yılında da Renault'un kurulmasıyla gündeme giriyor.

Bu kısa tarihçeden sonra gelişmeyi de kısaca-özetlemek gerekiyor. Ayrıntılı bir çalışmada bu iş yapılmış durumda. Şöyle: «Otomotiv sanayi ve otomotiv sanayi ürünlerinde büyük gelişmeler 1960 sonrası, yani Planlı Dönem'e girişle başlar. Bu dönemde gerek üretim kapasitelerinde gerekse parkta önemli gelişmeler olmuştur. 1960-1965 yıllarında, 8 kuruluş daha, traktör, kamyon, kamyonet, otobüs, otomobil ve motosiklet üreticisi olarak montaj düzeyinde otomotiv sanayiine katılmışlardır. Aynı yıllarda araç parkının gelişimi, otomobilde yüzde 91, otobüste yüzde 101, kamyonda yüzde 38, traktörde ise yüzde 29 dur. 1965-1970 yılları, otomotiv ürünlerinde ithal yasaklamalarının başladığı, yerli üretimin, etkin araç talebini giderek tanımladığı devredir. Bu yıllarda, otomotiv sanayiine 7 kuruluş, otomobil, otobüs, kamyon, kamyonet ve motosiklet üreticisi olarak girmiştir. Böylece 1970 yılı sonunda Türk Otomotiv Sanayii'nde ikisi İzmir'de, üçü Bursa'da ve onaltısı İstanbul'da olmak üzere 21 kuruluş üretime geçmiştir. 1965-1971 yılları araç parkı gelişi ise otomobil yüzde 57, otobüs yüzde 33, minibüs yüzde 92, kamyon yüzde 98, kamyonet yüzde 66, motosiklet yüzde 134 ve traktörde yüzde 94 tür. 1970-1975 dönemi otomotiv sanayiinde yerlileşme çabalarının başladığı, gerek araç üretiminin gerekse araç parkının büyük gelişmeler gösterdiği dönemdir. Bu yıllarda da 3 traktör üreticisi daha otomotiv sanayiine girmiş ve böylece kuruluş sayısı 24 e çıkmıştır. 1970-1975 yıllarında araç parkı gelişimi, otomobilde yüzde 190, otobüste yüzde 46, minibüste yüzde 90, kamyonda yüzde 56, kamyo-

nette yüzde 72, traktörde yüzde 117 ve motosiklette yüzde 64 dür. Özellikle otomobil bu dönem en yüksek artış hızına ulaşmıştır. Bunun nedeni, 1971 yılından itibaren yerli üretimdeki büyük artışlardır. Diğer bir deyişle üretim talebi determine eden unsur olmuştur. Parktaki bu gelişmeler oluşurken, otomotiv sanayi üretim organizasyonunu tamamlamış ve gerek kapasite gerekse tesis sayısı açısından genel olarak Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır.» (Dr. İzzet Pekarun, Otomotiv Sanayi Araştırması, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası Sektör Araştırması, Nisan 1977, İstanbul, sayfa 4) Bu yararlı özet bilginin, şimdiye kadar verilen tablolara ek olarak, otomobil ile ilgili tabloyla tamamlanması gerekiyor.

OTOMOBİL ÜRETİM VE İTHALÂTI
(Adet ve yüzde)

Yıllar	Üretim	İthalât	Toplam Talep	Üretimin Payı
1966	--	11406	11406	0,00
1967	1760	11822	13582	0,13
1968	2852	16143	18995	0,15
1969	3902	3186	7088	0,55
1970	3660	3401	7061	0,52
1971	13187	4029	17216	0,77
1972	29627	4473	34100	0,87
1973	46856	7087	53943	0,87
1974	59908	9058	68966	0,87
1975	67291	13676	80877	0,83
1976	62822	19062	81884	0,77

Kaynak : Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii

Daha önce söylenenlere ek olarak tablo, dramatik bir gelişmeyi sergiliyor. Burada, son iki yılda ithal edilen otomobildeki artışın daha çok mercedes ve benzeri gösterişli taşıtların ithal edilmesinden ileri geldiğini kay-

detmek gerekiyor. Son yıllarda spekülatif kazançların, normal zamanlarda her kapitalist ekonomide gözlenen boyutları çok aşmış olması ve anadol, murat, renault gibi taşıtların görece olarak yaygınlaşması mercedes ve benzeri taşıtlara sahip olmayı doğrudan bir «statü sembolü» haline getirdi. On yıl önce herhangi bir otomobile sahip olmak, ilk bakışta gelir farklılığını göstermeye yeterken bugün yetmez oldu. Bugün mercedes ve benzeri binek taşıtları, ilk bakışta «farklılığı» göstermenin en kolay araçlarıdır.

Bu tabloya bakıp da otomobil talebinin satüre olduğu, başka bir deyişle, doyum noktasına geldiğini söylemek mümkün değil. Söz konusu da değil. Ancak diğer tüketim araçlarında olduğu gibi otomobil kolunda da son on yılı bir daha yaşamanın mümkün olmadığını kaydetmek gerek. Talep yine artacaktır. Üretim de artacak. Fakat hiç bir zaman 1965-1975 döneminde olduğu gibi değil. Ayrıca toplam otomobil parkının dörtte birini meydana getiren taksi talebindeki artışın da son derece sınırlı kalacağını gösteren işaretler var. Çeşitli illerde taksi başına kent nüfusu ile ilgili tablo inanılmaz bir manzara çiziyor.

TAKSİ BAŞINA KENT NÜFUSU

Kentler	1970 Yılı	1975 Yılı
Adana	733	166
Ankara	237	267
Antalya	989	72
Bolu	359	47
Bursa	380	415
Elâzığ	1114	146
Gaziantep	782	197
İstanbul	132	173
İzmir	525	305
Manisa	1135	184
Muğla	168	61

Kaynak: Dr. İzzet Pekarun, Otomotiv Sanayii Araştırması, sayfa 38.

Bu tablodaki manzaranın inanılmaz olması şuradan ileri geliyor: Eğer bilgiler doğru ise, Muğla'da 61, Bolu'da 47 kişiye bir taksi düşüyor. Taksi işletmeciliğinin kârlı olup olmaması bir yana, bu rakamlar, taksilerin çok düşük bir biçimde kullanıldığını gösteriyor. Daha da önemlisi Bolu'da 47, Muğla'da da 61 kişinin sürekli olarak bir şoför istihdam ettikleri ortaya çıkıyor. Artık 50-60 kişinin bir araya gelip «bu bizim taksimiz» veya «bu bizim şoförümüz» demeleri mümkün. Ancak bu durum devam edemez.

Taksi talebinin dışında da özel taşıt talebinin ve dolayısıyla üretimin geçen on yılda gözlenen dramatik boyutlara ulaşmasının önünde başka engeller de var. Son beş yılda orta gelir gruplarının sürekli olarak fakirleşmesi bunlardan birisi. Fakat daha önemlisi şu: Türkiye, caddelerinde taşıtların, kaldırımlarında insanların ilerleyemez olduğu bir ülke haline geldi. Artık Türkiye'de büyük ve büyücek kentlerde yeni taşıt satabilmek için yol sisteminin yeniden düzenlenmesi zorunlu oluyor. Yeniden düzenlemeyi de basite almamak gerekiyor. Şehirlerarası karayolu ağının yeniden yapılması bir yana şehir içi yollarının da tıpkı şehirlerarası yolları gibi yeniden yapılması gerekiyor. Burada yapılması gereken iş, yol uzunluklarını değiştirmeden yol genişliklerini iki misline çıkarmak oluyor. Şehirlerarasında bunu yapmak şehir içinde yapmaktan çok daha kolay. Çünkü şehirlerarasında yolları genişletmek için çok katlı binaları yıkmak gerekmiyor. Böylece artık Türkiye'de belli başlı kentlere yeni binek taşıtı satabilmek için yol kenarlarındaki çok katlı binaları yıkmak zorunlu oluyor.

DIŞA BAĞIMLILIK

Tüketim araçlarının ithalatının çok önemli iç uçlarını da beraberinde getiriyor. 1965-1975 döneminde tü-

ketim araçlarının çok büyük bir bölümünün «yerli yapım» niteliği kazanması, bu dönemdeki ekonomik kalkınmanın bel kemiği niteliğini taşıyor. İtici güç, tüketim araçlarının «yerli yapım» niteliğine dönüştürülmesi. Bu, dış yardım ya da toprak genişlemesi gibi faktörlerden farklı olarak sistemin iç dinamiğinden doğan ve sistemi ileriye doğru götüren bir güç işlevini görüyor. Daha önceki dönemlerde ortaya çıkan dış yardım ve tarımsal toprakların genişletilmesi gibi faktörlerin etkisini yitirmeye başladığı bir zamanda işçi dövizleri girişlerinin artması ile birlikte tüketim araçlarının «yerli yapım» niteliğine dönüşmesi sistem için büyük bir keşif oluyor. Bu keşif de işlevini tamamlamış durumda.

Tüketim araçlarının yerli yapımına geçilmesi, Türkiye ekonomisinde bir döneme damgasını vuruyor. Yalnız böyle bir geçişin etkilerini yalnızca ekonomi ile sınırlı tutmamak gerekli. Tüketim alışkanlıklarında böylesine hızlı bir değişmenin Türkiye insanında önemli değişikliklere yol açmış olması beklenir. Bunu şöyle söylemek de mümkün: 1950 yılları ve 1960 yıllarının ilk yarısı daha çok, köyden kente yeni gelen işçi ve emekçileri içeriyor. Gecekondu, köye göre yine de önemli bir sıçrama ve yaşam koşullarına belli bir değişikliği gösteriyor. Gecekondu, bu anlamda, köyden kopan emekçiyi düzene ve sermaye partisi aracılığıyla sermayeye bağlıyor. Gecekonduda doğmuş işçi ve emekçi kuşağının çoğaldığı 1970 yıllarında tüketim araçlarının yaygınlaşması, başka nedenlerle birlikte, işçi ve emekçilerin, adı değişik de olsa yine sermaye partileri aracılığıyla düzene ve sermayeye bağlı kalmalarına yol açıyor. Örgütlü mücadelenin durduruluduğu bir zaman kesitinde işçi ve emekçilerin, sermaye partileri aracılığıyla, düzene daha uyumlu olmalarını kolaylaştırıyor.

Yavaş yavaş bu dönem de geride kalıyor. Tüketim

araçlarının yerli yapım döneminin, sistemin bütünü için getirdiği kolaylıklar geride kalıyor. Bundan sonra, başka bir deyişle, Türkiye'nin yarınında yalnızca sakıncaları yaşanacak. Sakıncaların başında ise dışa bağımlılık geliyor. Üstelik de artık dışa bağımlılık geniş kütleler için uzak ve «soyut» bir sorun olmaktan çıktı. Bugün bile günlük yaşama girdi. Artık geniş kütleler dışa bağımlılığın yarattığı döviz sıkıntısını biliyor ve yaşıyor. Sadece dışa bağımlılığın somut göstergesi olarak ortaya çıkan döviz sıkıntısının nedenini bilmiyor. Bunun «yerli yapım» tüketim araçları sanayinin büyümesinden doğduğunu bilmiyor. Bunu da öğrenecek.

Dayanıklı tüketim araçlarının çok büyük bir bölümü montaj talimatı ile düzenleniyor. Bir yarı resmî kaynak montaj talimatı için şunları söylüyor: «14 Nisan 1964 tarihinde bir kararname olarak (6/2905 sayılı karar) 'Montaj Sanayii Talimatı' yürürlüğe konulmuştur. Bütün aksaklıklara rağmen bu talimatın ve düzenlemenin bu alanda Türkiye'de atılan en ciddi adım olduğu inkâr edilemez.» (Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii, Ankara, Şubat 1977, sayfa 1) Bu kaynağa yarı resmî denilmesinin nedeni şu: Birinci Beş Yıllık Plan hazırlıklarından beri kurulan özel ihtisas komisyonlarına özel kesim temsilcileri de çağrılıyor. Zaman içinde ve özel kesimde tekelleşen sanayilerin temsilcilerinin katıldığı toplantılarda bunlar «duruma hâkim» oldukları görülüyor. Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu da özel kesimin yer yer «duruma hâkim» olduğu plan hazırlık çalışmalarından birisi. Bu yüzden bunu yarı resmî bir kaynak olarak kabul etmek daha uygun.

Montaj talimatına göre çalışan sanayicilerin temsilcilerine bakılacak olursa, nerede ise bir malın tamamını yerli yapım olarak üretiyorlar. Her biri yüz milyonlarca

döviz tasarruf ediyor ve bunlar üst üste konulunca milyarlarca döviz tasarrufu ortaya çıkıyor. Fakat montaj ile uğraşan büyük sanayicilerin tüm bu iddialarına karşın Türkiye'nin ithalâtı ve dış ticaret açığı dramatik bir hızla büyüyor. İddiaya göre döviz tasarrufu hızla artıyor. Fakat gerçekte ise dayanıklı tüketim araçları üreten montaj sanayilerin ithalâtı büyük bir hızla çoğalıyor. Aslında bir çok alanda «yerli yapım» çok rahat bir biçimde ithalât yapmak anlamına geliyor. Üstelik montaj yoluyla ithalât, Türkiye'de politik arenada sermaye partilerinin bile, göstermelik de olsa, karşı çıktıkları ithalâtçıları zengin etme sakıncasından da uzak oluyor. Görünüşe bakılırsa montaj yoluyla ithalâtta ithalâtçıları zengin etme yok. Bunun yerine işsizliğe çare olma var. Bugün montaj talimatı içinde çalışan sanayilerin ithalâtını gerçekleştirecek dövizin bulunmaması, «işsize iş, devlete vergi bulan» zavallı sanayicilerin «vatanperver» gayretlerini engellemekten başka bir anlama gelmiyor. Kimin «vatanperver» olduğu tartışması bir yana montaj talimatı içinde çalışan sanayicilerin «işsize iş, devlete vergi» sağladıkları iddiası tümden yanlış değil. İddia ettikleri kadar olmasa bile iş alanı açıyorlar ve vergi veriyorlar. Tarım ve ticaretten çok daha fazla vergi veriyorlar. Öyle ki işçi ve memurların arkasından «vergi adaleti» diye bağırıyorlar.

Bütün bunları kabul etmek gerekiyor. Bütün bunlarla birlikte dayanıklı tüketim sanayilerinin gerek doğrudan doğruya ve gerekse dolaylı olarak Türkiye'nin ithalâtındaki artışın en temel kaynağı olduğunun da kabul edilmesi gerekiyor. Dışa bağımlılığın arkasında montaj sanayii var. Var olanı, biraz önce sözü edilen yarı resmî kaynağa bakarak da göstermek mümkün. Aynı kaynakta otomotiv sanayii ile ilgili şu bilgiler veriliyor: «Motor, şanzıman, akslar, direksiyon gibi ana ünitelerin belirli aksamı hariç, diğerleri 'yerli' olarak temin edilmektedir. Ayrıca

halen ithal edilen bazı parçaları yerli yapmak için bazı kuruluşlar yatırım halinde, bazıları da proje safhasındadır. Yerli temin edilen parçalar da firmadan firmaya değişmektedir. Örneğin motor, şanzıman, direksiyon tertibatı, diferansiyal gibi ana üniteler 'Oyak Renault' ve 'Tofaş' fabrikaları bünyelerinde imal edilmekte olup bunlar CKD değildir. Özel kararnamelerin verdiği bir görev ve mükellefiyet olarak benzin motorları ve şanzıman, sözü edilen firmalarda 'yerli' olarak üretilmektedir.» Burada geçen CKD, İngilizce Competely Knocked Down deyiminin baş harflerini gösteriyor. Bütünüyle ayrılmış parçalar anlamına gelen teknik bir deyimi oluşturuyor.

Yarı resmî bir kaynaktan alınan yukardaki paragrafa bakılacak olursa, motor ve şanzıman gibi temel parçalar Türkiye'de yerli olarak üretiliyor. Ancak aynı kaynak bu cümlelerden biraz sonra şöyle devam ediyor: «Otomotiv sanayii fabrikaları komple karasori, ana şasi, şoför mahalli, çamurluklar, motor kaputu, radyatör, davlunbazı vs. gibi ana üniteleri kendi fabrikalarında imal edip CKD ve yerli malzeme ile birlikte kullanmak suretiyle yük ve yolcu taşıyıcı vasıta meydana getirmektedir. Motör, debriyaj, şanzıman, direksiyon tertibatı, ön dingil, difransiyel, akaryakıt donanımı vs. gibi ana üniteler genellikle halen CKD olarak ithal edilmekte, bunun dışındaki üniteler ise yerli yan sanayide imal edilmektedir.» (Devlet Planlama Teşkilâtı, Karayolları Taşıtları İmalât Sanayii, Ankara, Şubat 1977, sayfa 10) Böylece yarı resmî sayılan bir kaynak da en çok yerli yapım olduğu iddia edilen bir montaj kolunda ana ünitelerin hâlâ CKD biçiminde, bir başka deyişle, bütünüyle parçalara ayrılmış bir biçimde ithal edildiğini doğruluyor.

Doğrulananı bir tablo halinde görmek de mümkün. Daha önce bir başka çalışma nedeniyle hazırlanan «Tür-

kiye'de Yabancı Sermaye: Dışa Bağımlılık» başlıklı tablo bu işe yanıyor.

TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE : DIŞA BAĞIMLILIK

	İmalât	Kimya	Lâstik
Maliyet İçinde İthal Girdileri	0,380	0,429	0,682
Satış İçinde İhracatın Payı	0,028	0,026	0,015
İç Kredinin Toplam Sermayeye Oranı	0,710	1,351	0,146
İç Kredinin Yabancı Sermayeye Oranı	1,630	2,529	0,248
Dış Kredinin İç Krediye Oranı	0,047	0,000	0,000
Vergiden Önceki Net Kârın Toplam Sermayeye Oranı	0,341	0,292	0,400
Vergiden Önceki Net Kârın Yabancı Sermayeye Oranı	0,777	0,546	0,666
Vergiden Önceki Net Kârın Toplam Satışa Oranı	0,102	0,078	0,130
Firma Sayısı	89	27	3

Kaynak : Y. Küçük - E. Türkcan, Teknoloji Transferi Yoluyla Kimya Sanayiinde Dışa Bağımlılığın Artışı, Türkiye Mühendislik Haberleri, Ocak 1977, sayfa 44.

Bu tabloda, montaj sanayii ile yabancı sermaye içiçe giriyor. Bu anlamda dayanıklı tüketim araçları sanayileri de temsil ediliyor. Aslında bunların üçünü de birbirinden ayırmak gerek. Bu da mümkün. Ancak istatistik bilgilerin yeterliliği açısından mümkün değil. Bu tablo, Ticaret Bakanlığı tarafından derlenen fakat gizli tutulan ve sadece bir kez araştırmacıların bilgisine sunulan «Ülkemizde Faaliyette Bulunan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Kapsamındaki Firmaların 1973 Yılı İşletme Dönemlerine İlişkin İstatistikî Bilgiler» adlı dökümana dayanıyor. Her yıl derlenen bilgilerin her yıl yayınlanmaması çok yazık. Bu tabloda sadece sermaye büyüklükleri 1974 yılına, diğer büyüklükler ise 1973 yılına ait. Aynı kaynağa dayanılarak bütün büyüklükleri 1973 tarihi-

ni taşıyan ve başka bir çalışma nedeniyle hazırlanan bir diğer tablo ise montaj sanayiin temel yapısını özetliyor.

MONTAJ SANAYİİNDE TEMEL KATSAYILAR : 1973

Toplam Sermayeye Göre Kâr Oranı		0,37
Yabancı Sermayeye Göre Kâr Oranı		0,87
Ücret Ödemelerine Göre Kâr Oranı (Sömürü Oranı)		0,78
Üretim Giderlerine Göre İthalât		0,38
Üretim Değerine Göre İhracat		0,03
Toplam Sermaye İçinde Yabancı Sermaye		0,42
Yerli Personel Başına Ödeme (Yıllık)	TL.	40356
Yabancı Personel Başına Ödeme (Yıllık)	TL.	178147

Kaynak . Y. Küçük, Türkiye'de Montajcılığın Yapısı, Makina Mühendisleri Odası Yayını, 1975 Sanayi Haftası ve Sergisi içinde, Ankara, 1978, sayfa 62

Bu iki tablo, başka bilgilerle birlikte, şunu gösteriyor: Tüm imalât sanayinde maliyetin yüzde 38 i, imalâtın bir alt kolu olan kimyada yüzde 43 ü, bunun da bir alt kolu olan lâstik iş kolunda yüzde 66 sı ithalâttan meydana geliyor. Bunu başka bir biçimde de söylemek mümkün: T. kerlek lâstiği için ödenen her yüz liranın 66 lirası döviz olarak dışa akıyor. Kimya sanayiinde her 100 liralık bir harcama 43 liralık döviz bulmayı gerektiriyor. İmalât sanayinde ise her 100 lira için 38 liralık döviz zorunlu oluyor. Bunlardan lâstik ve kimya kesimleri için verilen bilgiler mevcut durumu yansıtıyor. İmalât ise sadece 6224 sayılı yabancı sermaye yasası kapsamındaki imalât kuruluşlarındaki durumu gösteriyor. Lâstik ve kimya iş kolunda yabancı sermayeli firmalar, bütün sektörü yansıtacak ölçüde. İmalâtın bütününde böyle bir durum yok. Ancak isterse yabancı sermaye ile ortaklık kurarak olsun, isterse olmasın, montaj sanayii ve bunun büyük bir bölümünü oluşturan dayanıklı tüketim malları sa-

payii dış bağımlılık açısından belli bir yapıyı gösteriyor. Yabancı sermayeli kuruluşlardaki dış bağımlılık derecesini, lisans veya royalti ile çalışan ya da bunlardan hiç birine ihtiyaç duymayan diğer montajcı firmalar için de geçerli saymak gerekiyor.

1965-1975 döneminde belli başlı dayanıklı tüketim araçları üretimindeki sıçrama, tüketim alışkanlıklarında bir daha tekrarlanması zor olan bir değişikliği de beraberinde getirdi. Bundan sonra artık Türkiye toplumunun tüketim düzeninde, böylesine hızlı bir değişiklik, var olan üretim ilişkilerinde imkânsız görünüyor. Son on yıllık dönemde «yerli yapım» üretimdeki bu hızlı gelişme montajcılıkla birlikte ortaya çıktı. Dışa bağımlılığı pekiştirdi. 1964 yılında ithalât, gayri safi millî hasılanın yüzde 6,7 sini meydana getirirken bu oran 1971 yılında yüzde 8,5 a ve 1974 yılında da yüzde 12,4 e çıktı. (Y. Küçük, Türkiye'de Montajcılığın Yapısı, sayfa 73) İthalât ve dışa bağımlılık, günlük yaşamın bir parçası haline geldi.

Böyle bir durum tek yanlı mı? Yalnızca Türkiye'yi mi ilgilendiriyor? «Türkiye'de Montajcılığın Yapısı» adlı çalışmanın bazı bölümlerini tekrarlamak pahasına olsa da, bu soru üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Bu soru üzerinde durmak, Lenin'in çalışmasını ön plana getirmeden mümkün değil. Lenin, gelişmiş kapitalist ekonomiler için sermaye ihracının önemini ve zorunluluğunu ortaya koydu. Sermaye ihracı ile kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası arasında yakın bir ilişki var. Lenin'in Emperyalizmi'nde sermaye ihracı ile kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının aynı ölçüde ön plana çıkması, bunu gösteriyor.

Sermaye ihracının bir türlü borç vermek. Herhangi bir yatırım yapmaksızın bir yabancı ülkeye borç vermek de sermaye ihracı oluyor. Bu tür sermaye ihracı ile mal ihracı arasında yakın ve ayrılmaz bir bağ görülüyor. Lenin, bunu şöyle açıklıyor: «Finans kapital tekeller çağını

yarattı, tekeller de her yerde tekelci ilkeleri uyguladı: Açık pazarda yerini kârlı işlemler için 'bağlantıların' kullanılması alıyor. Bu yaygın uygulama, verilen borcun bir bölümünün borç veren ülkeden satın almalarda ve özellikle savaş malzemesi ve gemi benzeri siparişlerde kullanılması şartına bağlamaktır. Son iki on yıl içinde (1890-1910) Fransa bu yönteme sık sık başvurdu. Böylece sermaye ihracı, meta ihracını artırmanın bir aracı olmaktadır.» (Lenin, Collected Works, Cilt III, sayfa 726) Lenin'in emperyalizm çözümlemesinde çok zaman sermaye ihracını, mal ihracının yerini alan bir dönem olarak niteleme çabaları karşısında bu alıntı ilginç sayılmalı. Meta ihracını artırmanın bir yolu olarak sermaye ihracı, montajcılık olgusunun diğer yanını anlayabilmenin gerekli teorik temelini oluşturuyor. Ancak Lenin, borç verme türünden sermaye ihracı ile mal ihracatını artırma arasındaki ilişki üzerinde duruyor.

Bu ilişki üzerinde dururken de bir kategori geliştiriyor. Genellikle dikkatlerden kaçan bir kavram geliştiriyor: «Tefeci Emperyalizm» (Usury İmperialism). Şöyle diyor: «Fransa'nın sermaye ihraçları, esas olarak, başta Rusya olmak üzere, Avrupa'da yatırıldı. (Rusya'da en azından 10 milyar frank) Bu, esas olarak, borç sermayesi, hükümet kredileridir ve sanayi işletmelerine yatırılan sermaye değildir. İngiliz kolonyal emperyalizmden farklı olarak Fransız emperyalizmi, tefeci emperyalizm olarak adlandırılabilir.» (Lenin, Collected Works, Cilt III, sayfa 725) Tefeci emperyalizm kavramı, dünya ekonomisinin çeşitli olgularını açıklamada çok verimli ve az işlenmiş bir kavram olarak duruyor.

Tefeci emperyalizm kategorisi, Fransa-Rusya ilişkilerini ve Birinci Büyük Savaş'ta Rusya'nın, Fransa'nın yanında yer almasını açıklamada yararlı bir işlev görüyor. Ama iş burada kalmıyor. Özellikle İkinci Sovaş'tan sonra

Amerika-Türkiye ilişkilerini açıklamakta da yardımcı oluyor. Çünkü İkinci Savaş'tan sonra gelişen Amerika-Türkiye ilişkileri ilk yıllarında bir tefeci emperyalizm niteliği ile ortaya çıktı. Amerika Birleşik Devletleri, Amerika'dan Türkiye'ye borç sermayesi ihraç etmeye başladı. Ancak Amerika'dan alınan krediler, Amerika'dan ithal edilecek mallar için kullanılma şartına bağlandı. Türkiye'de Amerikan «Yardım Kurulları» bu şartın uygulanmasını titizlikle gözettiler. Borç türünden sermaye ihracı ile meta ihracının gerçekleşmesini sağladılar.

Ancak bir zaman sonra bu tür sermaye ihracı, meta ihracını artan ölçüde gerçekleştirmeye yetmedi. Bunun için sanayi sermayesi türünden sermaye ihracı Türkiye için de önem kazandı. Türkiye'ye montajcılık bu yolla ve bu gerekçelerle girdi. Bugün montajcılık, sermaye ihraç eden ülkeler için meta ihraç etmenin en güvenilir yolu durumuna geldi. Montajcılığın temel niteliği burada yatıyor.

Bunun böyle olduğunu, hâlâ en büyük emperyalist ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ülkelerdeki yatırımlarına bakarak da göstermek mümkün. Bu bakımdan Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ülkelerdeki yatırımlarının son kırk yılını özetleyen tablo oldukça yararlı.

ABD YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ DAĞILIMI : MİLYAR DOLAR

Alt Kesimler	1929	1950	1960	1970
İmalât	1,8	3,8	11,1	32,2
Petrol	1,1	3,4	10,8	21,8
Madencilik/Tasfiye	1,2	1,1	3,0	8,1
Diğerleri	3,4	3,5	7,0	17,9
Toplam	7,5	11,8	31,9	78,1

Kaynak : Y. Küçük, Türkiye'de Montajcılığın Yapısı, sayfa 67

1960-1970 döneminde Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarının imalât kesimine akan bölümünde dramatik bir artış görülüyor. Kırk yıllık Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarının imalât kesimine akan toplamının üçte ikisi, son on yıl içinde gerçekleştiriliyor. Bu önemli bir gelişme. Türkiye'deki montajcılığın en büyük emperyalist ülkelerdeki gelişmelere denk düştüğünü göstermesi bakımından da ilginç. Bu önemli gelişmeyi bir başka türlü ifade etmek de mümkün: 1960 yılında Amerikan yabancı sermayesine petrol ve madencilik damgasını vuruyor. 1970 yılında ise imalât kesimi damgasını vuruyor. Montajcılık denilince, akla imalât kesimi gelmeli.

Emperyalist ülkelerin birbirine ve az gelişmiş kapitalist ülkelere yaptıkları sermaye ihracında imalât sanayii ön plana çıkıyor. 1960-1970 döneminde ön plana çıkan sadece bu değil. On yılda Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarındaki artış 46 milyar doları buluyor. Bu 46 milyar dolarlık artışın 11 milyar doları az gelişmiş kapitalist bölgelere, geriye kalan 35 milyar doları ise gelişmiş kapitalist ülkelere akıyor. On yılda gelişmiş kapitalist ülkelerdeki Amerikan yabancı sermaye yatırımları üç katına çıkıyor. Bunu da önemli bir gelişme saymak gerek.

Türkiye için 1965-1975 dönemi üzerinde durmaya değer. Ama olgun kapitalist ekonomiler için biraz daha erken başlıyor. Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımları imalât kesimine kayıyor ve ağırlıkla, olgun kapitalist ülkelere akıyor. Bütün bunlar güzel. Ancak bunların arkasında yatan başka bir gelişme var. İlk bakışta doğrudan doğruya iktisatla ilgili değil. Şöyle: Türkiye'de son on yıllık dönem içinde, olgun kapitalist ekonomilerde biraz daha önceden başlamak üzere «amerikan yaşam biçimi» (american way of life) kapitalist dünyanın çok yaygın bölgelerinde önemli kökler saldı. Bir anlamda dün-

ya kapitalist sistemi ve emperyalist ülkeler, «amerikan yaşam biçimi» denilen tüketim malları sepetini arkada bıraktı. Artık bunun da gelişmeyi hızlandırıcı ve yayıcı etkileri tarihin sayfalarında kaldı. Henüz dünyanın çok çeşitli kesimlerinde, bırakınız «amerikan yaşam biçimini», geçimlik yaşam biçimini bile sağlayamayanlar var. Bu, kesin. Ama, artık «amerikan yaşam biçimini» yaymaya dayanan bir yayılma dönemi çekicilliğini yitirmiş durumda. Bundan sonra emperyalist ülkeler, yeni tüketim alışkanlıkları ve bu alışkanlıklara dayanak olacak yeni tüketim araçları bulmak zorunda.

Dünya kapitalist sisteminin temelli sorunlarının birisi burada yatıyor, olmalı. Ancak bu sorun çok uzak olmayan geleceğe dönük. Dün ve bugün ise başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere emperyalist ülkelerin yatırımları, yatırımın yapıldığı ülkedeki pazarı paylaşma sonucunu doğuruyor. Amerikan tekellerinin çeşitli ülkelerdeki filyalları, bu ülkelerin pazarlarını diğer ülkelerin tekellerinin filyallarıyla paylaşıyor. Bir Birleşmiş Milletler yayınında bu durum şöyle anlatılıyor: «Gelişmiş piyasa ekonomilerindeki Amerika Birleşik Devletleri şirketlerinin filyallarının ölçeği, 1950-1966 yılları arasında, iki misline çıktı. Avrupa Topluluğu'ndaki artış hemen hemen üç misli, Japonya'daki filyalların ölçeğindeki artış ise dört misline yakın oldu. Diğer yandan, Amerika'nın eski varlığının ihmal edilecek düzeyde olduğu Afrika bir kenara bırakılırsa, gelişmekte olan ülkelerdeki Amerikan filyallarının ortalama ölçeğinde hiç bir değişiklik kaydedilmedi..... Bu durumda, gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle ithal ikamesi yapan imalât sanayilerinde Amerikan filyalları, genellikle, yerel piyasaya hitap etmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki görece olarak daha büyük ölçekli filyallar ise yine genellikle ulusal piyasalara olduğu kadar daha büyük bölgesel piyasalara da sürüm yapmaktadırlar.» (Uni-

ted Nations, Multinational Corporations in World Development, N. Y. sayfa 7-8) Birleşmiş Milletler yayını da Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarının az gelişmiş kapitalist ülkelerin pazarını kapatmak için hareket ettiğini kaydediyor. Tabii, bu durum yalnızca Amerikan yabancı sermayesine özgü değil. Hepsi, aynı pazara yöneliyor.

Aynı pazara yönelmek daha çok ihracat yapmak için. Önce montaj biçiminde yabancı sermaye yatırımı gidiyor ve bunu mal ihracı izliyor. Madencilik, petrol ve tarım alanındaki yabancı sermaye yatırımlarında böyle bir durum yok. Üretimin yapısı gereği yok. Bu alanlardaki yabancı sermaye, daha çok doğal kaynakları sömürüp olgun kapitalist ekonomilere aktarmaya yarıyor. İmalât sanayiinde ise durum farklı. İmalât sanayiinde «nihai ürün» çok sayıda parçadan meydana geliyor. Bunların bir bölümünü, ve çok zaman önemli bir bölümünü olgun kapitalist ülkeden ithal etmek temel ilke oluyor. Bugün imalât sanayiinde «nihai ürüne» giren parçaların çok çeşitli ülkelerde üretilmesi o kadar belirgin bir eğilim haline geliyor ki, artık «üretimin uluslararasılaşması» sürecinden söz ediliyor. Böyle bir durumda, montaj esasına dayalı üretim, Türkiye gibi bir az gelişmiş kapitalist ülkeyi Amerika veya Batı Almanya gibi olgun kapitalist ekonomilere bağlıyor. Olgun kapitalist ekonomiler, bu bağ sayesinde, ihracatlarını artırıyorlar. İstatistikler de bunun böyle olduğunu gösteriyor.

AMERİKAN ÇUŞ'LARININ FİLYALLARI İLE DIŞ TİCARETİ

Yıllar	Toplam ABD İmalât Ürünleri İhracatı İçinde Filyallara İhracat	Toplam ABD İmalât Ürünleri İthalâtı İçinde Filyallardan İthalât
1962	17,9	14,4
1963	19,7	15,5

1964	20,3	18,5
1965	22,5	15,9
1966	21,2	14,5
1970	23,5	15,6

Kaynak : S. Lall, Transfer Pricing by Multinational Manufacturing Firms, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 1973, sayfa 183

Çok Uluslu Şirketler, kısacası ÇUŞ'lar, Amerikan ihracatının artmasında önemli bir rol oynuyor. Amerika Birleşik Devletleri toplam imalât malları ihracatı içinde Amerikan ÇUŞ'larının filyallarına yapılan ihracatın payı giderek artıyor. Buna karşılık yapılan ithalâtın payındaki artış önemli olmaktan uzak. Bu tablonun ortaya çıkardığı sonuç açık: Amerika ve diğer olgun kapitalist ülkelerin, Türkiye gibi ülkelerdeki montaj türünden yatırımları, Türkiye gibi ülkelerin ithalâtını, Amerika gibi ülkelerin de ihracatını artırıyor. Böylece devre tamamlanmış oluyor.

İŞÇİ CEPHESİNDE

Son on yılda işçi cephesinde neler oluyor? Bu soruya cevap şöyle: Neler olmuyor ki? Olanların hepsini izlemek mümkün değil. Gerekli de değil. Burada, işçi cephesinde olanlardan, Türkiye ekonomisinin bütününe yansıyan ve bugününü olduğu kadar yarınını da ilgilendirenlere bakmak gerek. Bu kadarı yeterli. Bunun için de, işçi cephesinde olanlarla pek ilgili değilmiş gibi görünen bir tablaya bakmakta yarar var. Bu tablo buzdolabında iç fiyatlarla ihraç fiyatlarını karşılaştırıyor. Pek öğretici.

Doğrusu Türkiye'deki sanayiinin yapısını, çıplak gözle bakanlara bile çok net bir biçimde öğeretebilecek bir tablo. Bu tablonun okunması şöyle: Türkiye'de iç piyasada 2700 liraya satılan bir buzdolabı ancak 1302 liraya ihraç edilebiliyor. Devlet, içerde 2700 liraya satılan bir

BUZDOLABI İÇ SATIŞ VE İHRAÇ FİYATLARI : 1972

Hacim	Ayak	Fabrika Satış Fiyatı	İhraç Fiyatı	İhraç Fiyatı Artı Vergi İadesi	Fark	Kâr Oranı
240 LT.	9	2700	1302	1693	1007	37,3
290 LT.	11	2950	1344	1747	1203	40,8
310 LT.	11,7	2830	1232	1602	1228	43,4
330 LT.	12	3150	1512	1966	1184	37,6
360 LT.	12,5	3142	1372	1784	1358	43,2
365 LT.	13,5	3310	1568	2038	1272	38,4
400 LT.	14,5	3420	1554	2020	1400	40,9
400 LT.	14,5	3475	1610	2093	1382	39,8
440 LT.	16	3640	1750	2275	1365	37,5
410 LT.	14,5	3880	1932	2512	1368	35,3

Kaynak : Nurhan Hüner, Dayanıklı Ev Tüketim Malları Araştırması Bölüm I — Buzdolabı, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1977, sayfa 67

buzdolabını dışarda 1302 liraya satabilen bir sanayiciye «aferin» diyor. Yalnız Türkiye Devleti'nin aferini o kadar ucuz değil. Devlet, sanayiciye «aferin» ile birlikte yüzde otuz oranında vergi iadesi veriyor. Bunun anlamı içerde 2700 liraya sattığı buzdolabını, 1302 liraya ihraç edebilen sanayiciye Hazine'den 391 lira vermek oluyor. Devlet'in sanayiciye «aferini» ucuz değil. Böylece 240 litrelik 9 ayak bir buzdolabını ihraç eden bir sanayicinin eline 1693 lira geçiyor.

Buraya kadarı güzel. Yalnız bundan sonrasını da hesaplamak gerekiyor. Bu hesap da tabloda yer alıyor. İç fiyat ile dış fiyatın vergi iadesi ile toplamı arasındaki fark 1007 lira. Şimdi, eğer bu sanayici yapmış olduğu ihracattan bir kuruş bile kâr etmiyor olsa bile, 2700 liraya sattığı her buzdolabından 1007 lira kâr ediyor, demek. Oranı yüzde 37,3. Dikkat edilecek nokta şu: Bu kâr ve ciroya göre kâr oranı, vergi iadesi alınarak yapılan ihracattan bir kuruş bile kâr edilmemesi halinde ortaya çıkıyor. Kuşkusuz vergi iadeli ihracattan da kâr ediliyor. Ama az, ama çok. Yalnız burası önemli değil. Önemli olan, bu ihracat ilişkisinin iç piyasadaki kâr oranının ne kadar yüksek olduğunu göstermesi. Tabloda bu görülüyor. Diğer buzdolabı türlerinde kâr ve ciroya göre kâr oranının çok daha yüksek olduğu da görülüyor.

Altı çizilecek olan nokta burası. Tüm dayanıklı tüketim araçları içinde ihracat devede kulak türünden. Son derece önemsiz. Bu yüzden ihracatta ne kadar kâr edilip edilmediği, buradaki tartışmanın mantığı ile pek ilgili değil. İlgili olan, iç piyasaya hitap eden ve çoğunluğu montaj niteliğinde ve bunlar içinde de yabancı sermayeli ortaklıkların başı çektiği bir takım imalât kollarında kâr oranının ne kadar yüksek olduğunu göstermek. Bu, işçi cephesindeki gelişmelerle çok yakından ilgili. Ancak bu

yüksek kârlılık durumunun işçi cephesi üzerindeki etkilerine geçmeden önce bu nokta üzerinde çok açık olmak gerek. .Bunun için bu noktanın mümkün olduğu kadar net bir biçimde ortaya çıkarılması zorunlu oluyor. Bu yüzden buzdolabındaki bulguların, elde edilebilen diğer bulgularla desteklenmesi yararlı oluyor.

Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi öğretim üyesi Dr. Cem Alpar'ın çok değerli bir hesaplaması var. Dr. Cem Alpar'ın çalışması, Siyasal Bilgiler Fakültesi tatarafından yayınlanan «Cumhuriyet'in 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları» adlı kitapta yer alıyor. Çalışmanın uzun başlığı ise şöyle: «Türkiyenin AET Üyeliği ve Katma Protokol Karşısında Dış Ticaret Politikamızın Değişen Koruyucu Niteliği ve Sanayileşme Sorunu». Bu uzun başlık adı altında araştırmacı, montaj sanayiinin belli başlı malları için «mal kuru» hesaplıyor.

Araştırmacı Cem Alpar, mal kurunu, şöyle tanımlıyor: «Mal kuru, aynı malın dolaylı vergilerinden arıtılmış iki ülkedeki fiyatlarını eşitleyen döviz kuru olarak tanımlanabilir. Örneğin Türkiye'de dolaylı vergilerden arıtılmış bir malın fiyatı 100 TL., aynı malın Almanya fiyatı 4 dolar ise, bu malın Türkiye için mal kuru 100/4 = 25 TL./dolardır. Başka bir deyişle Türkiye ancak dolar = 25 TL. dan bu malda Almanya'ya karşı rekabet gücüne sahip olacaktır.» Cem Alpar, hesaplamasında kullandığı kaynak hakkında şu bilgileri veriyor: «Bazı montaj sanayii mamulleri ile ilgili mal kurlarına temel teşkil eden veriler Sanayi Bakanlığı Montaj Dairesi'nden alınmış ve verilerin tutarlığı birden fazla firmanın dosyaları incelendikten sonra, grubu temsil kabiliyeti olan firmaların verilerinin kullanılmasıyla sağlanmıştır.» Bu bilgiler, verilere ve bu verilere dayanılarak hazırlanan tabloya güvenilebileceğini gösteriyor.

MAL KURLARI VE PAHALILIK KATSAYISI

Malın Cinsi	Niteliği	Pd TL.	Pf $	Md TL.	Mf $	Fr TL./$	Pahalılık Katsayısı
Binek Araba (A)	4 Kapılı 1200 Motor	41105	1697	8239	589	32,6	2,3
Binek Araba (B)	2 Kapılı 1300 Motor	36872	1677	6022	430	25,8	1,9
Binek Araba (C)	4 Kapılı 1300 Motor	47850	2232	20594	1471	35,7	2,6
Minibüs	10 Kişilik	71565	2270	11594	356	42,1	3,0
Kamyon	Dizel 7,5 T	125074	4915	31233	2231	35,0	2,5
Traktör	64 BG	91792	5174	39697	2836	22,3	1,6
Radyo (A)	Çanta Tipi	392	30	65	5	13,1	0,9
Radyo (B)	Masa Tipi	900	49	124	9	21,3	1,5
Teyp	Cereyanlı	1700	53	235	17	40,4	2,9
Pikap	7 Transistor	521	25	61	5	22,3	1,6
Televizyon	61 Ekran	3800	136	711	51	36,4	2,6

Bu tabloda son sütun olan pahalılık katsayısı hariç diğerlerinin hepsi Cem Alpar'ın çalışmasından alındı. Tabloda, F, mal kurunu; Pd, malın yurt içi fob satış fiyatını; Pf, malın yurt dışı fob satış fiyatını; Md, ithal edilen girdilerin TL. cinsinden fob değerini; Mf, ithal edilen girdilerin dolar cinsinden değerini gösteriyor. Mal kuru, her malın yurt dışındaki fiyatı ile yurt içindeki fiyatını eşitleyen döviz fiyatı olarak hesaplanıyor. Tabloya eklenen pahalılık katsayısı ise resmî döviz kuru ile mal kuru arasındaki katsayıyı gösteriyor. Bunun anlamı çok açık: Her mal, yurt dışındaki özdeşine göre yurt içinde ne kadar pahalıya satılıyor, sorusuna bu katsayı cevap veriyor. Tablodan da görüldüğü gibi 1965-1975 döneminde Türkiye'de yapılmaya başlayan malların hemen hemen hepsi iç piyasada çok yüksek fiyatlarla satılıyor.

Ortaya çıkan bu durumu burada bırakmamak gerekli. Yerli yapım dayanıklı tüketim araçlarının yurt içinde alabildiğince pahalı satılabilmesinin politik bir anlamı olmalı. Tekelleşen bu üretim alanlarında yüksek fiyatların işçi ücretlerini ve sendikal hareketi ne ölçüde etkilediği araştırılmaya değer. Böyle bir araştırma ilk kez 1976 yılı Mayıs ayında Y. Küçük, H. Mertoğlu ve C. Baysan tarafından yapıldı ve «1976 İlkbaharında Ekonominin Genel Görünümü» konulu toplantıya sunuldu. Bu çalışmanın ortaya çıkardığı tabloların birisi, buraya alınıyor.

1976 İlkbaharında ortaya çıkan bu «genel görünüm» ile ilgili söylenmesi gerekenler şunlar: Bilgiler, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yıllık sanayi anketlerine dayanıyor. Eksik yıllar için anket bulunamadı. İmalât sanayiinin alt kollarının «ihracata açık» ve «iç tüketim dalları» olarak ikiye ayrılması, tümüyle araştırmacıların tercihi oluyor. Ancak bu tercihin, mevcut duruma uygun olduğunda hiç kuşku yok. Zaten önemli olan da tercihin kendisi. Böyle bir tercih yapılmamış olsa, böyle bir «genel görünüm»

SEÇİLMİŞ DALLARDA ORTALAMA ÜCRETLER :
Bin Lira/Yıl

Yıllar	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1970	1972	1973
İhracata Açık Dallar									
Gıda	4,3	5,6	6,2	6,6	7,6	8,0	10,1	13,3	18,4
Tütün İşleme	3,2	3,9	3,5	4,8	5,3	5,1	6,9	9,2	10,9
Dokuma	4,9	5,7	6,4	6,9	7,8	8,4	10,8	17,1	19,5
Mobilya	5,2	5,6	6,5	7,0	7,3	7,9	8,2	11,2	9,9*
İmalât Ortalaması	5,7	6,5	6,8	7,7	8,8	9,7	13,0	18,4	21,9
İç Tüketim Dalları									
Oto Lastiği	7,8	9,7	17,0	19,0	20,1	23,0	26,1	39,5	25,9*
Kimya	9,2	9,6	10,1	11,3	13,1	14,2	19,1	26,7	33,0
Makina	8,2	9,4	9,4	10,0	10,6	11,7	16,9	21,0	24,6
Elektrik Mak.	7,4	9,2	10,3	10,1	11,8	12,6	16,1	24,5	26,3
Taşıt Araçları	7,8	8,6	9,5	11,8	11,7	12,8	14,6	23,3	26,9

Not : (*) 1973 yılındaki düşüşler gerçek durumu yansıtabileceği gibi anket hatası da olabilir.
Kaynak : Y. Küçük, H. Mertoğlu, C. Baysan, 1976 İlkbaharında Ekonominin Genel Görüntümü, Mayıs, 1976, daktilo, sayfa 18

ortaya çıkmaz. Bir araştırmada en önemli iş, uygun tercihi yapmak.

İmalât sanayiinin alt dallarını «ihracata açık» ve «iç tüketim dalları» olarak ikiye ayırınca ortaya çıkanlar oldukça açıklayıcı oldu. Birincisi şu: «İhracata açık» dallardaki ortalama ücretler, sanayi ortalamasının altında. «İç tüketim dalları» ortalama ücretleri ise imalât sanayi ortalamasının üstünde. Birinci sonuç, bu. Böyle bir sonucun, olgun kapitalist ekonomilerdeki durumla taban tabana ters olması gerekir. İşin bu yanı, diğer araştırmacılar için incelenmesi mümkün bir varsayım kabul edilebilir. İkinci sonuç, bu durum yıllar boyunca değişmiyor. Yıllar değişiyor, «ihracata açık» iş kollarındaki ücretler imalât sanayii ortalamasının altında ve «iç tüketim dalları» ortalama ücretlerinin çok altında seyrediyor. Üçüncü sonuç ise ilk iki sonuçtan çok daha önemli: İç tüketim dalları, genel olarak DİSK'in ve ihracata açık dallar da genel olarak Türk-İş'in örgütlü olduğu dallar oluyor.

1976 İlkbaharında «genel görünüm» tablosu önemli sonuçları beraberinde getirince, önce tablonun doğruluğunu mümkün olan her istatistikle denemek zorunlu oldu. Candan Baysan'ın bu bölüm için hazırladığı «İmalât Sanayiinde Ortalama Ücretler» tablosu elde edildi. Bu tabloda her yıl için her alt daldaki ücretin, imalât sanayii ortalamasının 100 kabul edilmesiyle, endeks sayıları gösteriliyor. Üstelik her dalda, hem Devlet İstatistik Enstitüsü'nün sanayi anketleri ve hem de Sosyal Sigortalar Kurumu'nun yıllıklarında yer alan bilgiler değerlendiriliyor. Bu değerlendirmeler ışığında «İmalât Sanayiinde Ortalama Ücretler» tablosunun son derecede açıklayıcı ve aydınlatıcı olduğunun kabul edilmesi gerekir. Her yıl, pek az istisna ile, gıda ve dokuma gibi «ihracata açık» iş kollarında ücret endeksleri, 100 kabul edilen sa-

İMALÂT SANAYİİNDE ORTALAMA ÜCRETLER
(Sanayi Ortalaması = 100)

Yıllar	Gıda		Dokuma		Lâstik		Kimya		Taşıt Araçları	
	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK
1963	90,9	--	86,3	--	86,8	---	132,7	---	115,4	---
1964	97,3	92,6	86,4	88,7	89,7	102,5	130,4	127,1	127,4	117,0
1965	90,5	97,0	85,2	93,3	109,3	115,9	126,0	134,1	118,4	123,1
1966	89,3	90,8	83,6	86,3	109,8	104,8	144,6	121,1	119,9	123,1
1967	87,0	87,9	83,5	86,5	107,7	104,7	126,8	119,8	120,5	129,0
1968	87,2	88,8	81,7	82,7	110,5	103,2	128,3	116,8	121,3	125,2
1969	---	87,8	---	89,3	---	99,6	---	105,7	---	125,2
1970	86,2	84,8	80,5	79,0	113,4	92,1	134,2	119,5	105,9	109,2
1971	---	83,1	---	85,1	---	101,3	---	117,0	---	151,0
1972	80,0	82,5	87,9	90,2	106,8	107,5	138,5	131,5	131,9	144,1
1973	78,9	81,6	86,3	117,5*	110,8	101,2	126,0	113,1	132,8	125,7
1974	86,3	98,7	85,2	80,2	106,8	111,9	139,2	117,5	111,6	128,8
1975	---	90,9	---	72,4	---	142,7	---	114,3	---	138,5
1976		94,8		98,9		109,4		107,5	---	120,6

Not : (*) Baskı hatasından doğmuş olabilir.

nayi ortalamasının altında. Her yıl, pek az istisna ile, lâstik, kimya, taşıt araçları gibi «iç tüketim dalları» olarak nitelenen iş kollarında ücret endeksleri 100 olarak kabul edilen imalât sanayii ortalamasının üstünde. Tablonun ilk iki iş kolu, pek az istisna ile, hep 100 endeksinin altını ve sağdaki üç iş kolu da, pek az istisna ile, hep 100 endeksinin üstünü gösteriyor.

Özetlemek gerekiyor: Yabancı sermayenin egemen, tekelleşmenin üst düzeye çıktığı, iç pazara yönelen iş kollarındaki ortalama ücretler, yabancı sermayenin ilgi duymadığı, tekelleşmenin daha geri düzeylerde olduğu ve iç pazarın doyması nedeniyle dış pazara açılmak zorunluluğunu duyan iş kollarındaki ortalama ücretlerden çok yüksek. Buna eklenecek olan da şu: Yabancı sermayenin egemen, tekelleşmenin üst düzeyé çıktığı, iç pazara yönelik iş kollarında DİSK'in sendikaları egemen durumda oldular. Diğerlerinde ise Türk-İş sendikaları egemenliğini sürdürdü.

Bütün bunlara eklenecek olan da şu: Türkiye'de dış ödemeler dengesi açıklarının dramatik bir hızla arttığı, artık salça ya da pamuk ipliği ihraç ederek bunları kapatmanın hayal bile edilemediği bir zamanda, elli yıllık Cumhuriyet Halk Partisi'ne «sosyal demokrasi» etiketi takarak 1971 yılına kadar Türkiye İşçi Partisi ile özdeş tutulan DİSK'in Türk-İş'leştirilmesinin bir rastlantı olmadığını kabul etmek gerek. CHP-DİSK Üst Yönetimi - Büyük Burjuvazi üçgeninin DİSK içinde sürdürdüğü operasyonu, «sosyalist havarileri» desteğine alan CHP ile TİP çatışması olarak görmenin ne kadar yanıltıcı olduğunu kabul etmek gerek. Kendisine «ilerleme» adını takan akımın, DİSK'li bilinçli işçi önderleri ve işçilerden ayıklanarak CHP aracılığıyla büyük burjuvaziye teslim etme girişimlerindeki büyük rollerini kabul etmek gerek.

Bütün bunlar Türkiye'nin yakın geçmişinde, bugününde, CHP ve büyük burjuvazi adına «başarı» olarak, «ilerleme» adını taşıyan akım için de, en hafif deyimiyle, gaflet ve dalâlet olarak kaydedilecek gelişmeler oldu. Ancak bu gelişmeler Türkiye'nin yarını için hazırlandı. Türkiye'nin yarınında iş çevrelerinin «ikame sanayileri değil ihracat» dedikleri politika var. 1965-1975 döneminde Türkiye'nin ithal listelerinde yer alan bir çok mal, «yerli yapım» mallarla ikame edildi. «Yerli yapım» mallar ithal listelerinin yerini aldı. Artan dışa bağımlılığın getirdiği büyük döviz açıklarıyla birlikte. Artık «ikame sanayileri değil ihracat» politikasını yalnızca salça veya pamuk ipliği satarak gerçekleştirmek mümkün değil. Bir sonuç vermez. Bugüne kadar «iç tüketim malları» olarak çalışmış olan malları da dış pazara çıkarmak zorunluluğu kendisini gösteriyor. Kıpkırmızı bir netlikle kendisini gösteriyor. Türkiye'nin yarınında bu kıpkırmızı netlik görünüyor. Ücretleri geriletmeyi gündeme alan netlik, işe, ilerici sendikal hareketi gerileterek başladı. Yarına böyle hazırlandı. CHP - DİSK Üst Yönetimi - Büyük Burjuvazi üçgeninin DİSK'i Türk-İş'leştirme operasyonu, yarın çok net bir biçimde ortaya çıkacak olan ücretleri geriletme kavgasında ilerici sendikal hareketi pasifize etme amacıyla gerçekleştirildi. «İlerleme» adını taşıyan akımın bıçkın «sınıf kavgası» türküleri, yarının kavgasını körletmek isteyenler için bulunmaz bir fırsat oldu.

TÜRKİYE EKONOMİSİ: DÜNDEN BUGÜNE

Yürüyüş'te «Türkiye Ekonomisi: Dünden Bugüne» adını taşıyan kısa incelemede şunlar yazıldı: «Türkiye ekonomisinin durumunu anlamak için tarihsel bir yaklaşım gereklidir. Türkiye ekonomisi otuz yılda kimi

ekonomi dış faktörlerin etkisiyle yüzde 6-7 dolayında bir gelişme hızı gösterdi ve geri kapitalizmin kendi mantığı içinde sorunlarını bir ölçüde çözebildi. Ekonomiyi ilerleten bu faktörler son yıllarda ya ortadan kalktı, ya yetersiz kaldı ve Türkiye karşılaştığı sorunlarla başa çıkamaz duruma düştü. Günümüzde faşizm saldırılarının sürekli tırmandırılışı bundandır." (Yürüyüş, 22 Kasım 1977, sayı 137, sayfa 6) Bu bölümde yapılan çözümleme ve sunulan istatistikler ileri sürülenleri zenginleştiriyor.

Türkiye ekonomisinin dününü ve bugününü irdelemek 1980 yıllarında Türkiye'de emek-sermaye çelişkisinin çok daha keskin bir boyut alacağını ve bu keskinliğin somut olaylara dönüşeceğini gösteriyor. Türkiye'nin yarınında ne yeni topraklar, ne büyük dış yardımlar, ne işçi dövizlerinin büyük bir sıçrama kaynağı olması, ne dayanıklı tüketim araçlarının yerli yapımının tekrarlanması söz konusu. Bunun dışında Türkiye, demir çelik tesisleri için demir cevheri ile kömür ithal etmek zorunluluğu ile karşı karşıya. Planlar, linyit açığının odun kömürü ile odun kömürü açığının da linyit ile karşılanmasını önerebilecek bir çaresizliğe ulaştı. Türkiye kaldırımlarında yayaların yürüyemeyeceği, caddelerinde taşıtların ilerleyemeyeceği bir ülke haline geldi. Belli başlı kentleri bağlayan kara yolları, kent içi trafiğin yoğunluğuna ulaştı. Sanayi sermayesinin iktidarını perçinlemek için hızlandırmak zorunda olduğu, yatırımlar, tükenen alt yapı hizmetlerini tamamlamak için gerekli yatırımları gerçekleştirme zorunluluğu ile aynı zamana geldi. Türkiye, 1930 yıllarında alt yapı yatırımlarından daha çok sanayi yatırımlarına öncelik verdi. 1950 yıllarında alt yapı yatırımları ön plana çıktı. 1960 yıllarının ikinci yarısı ile 1970 yıllarının ilk yarısında yine sanayi yatırımları ağırlık kazandı. 1980 yıllarında ikisini aynı zamana getirme zorunluluğu var.

Türkiye'nin 1980 yıllarındaki sorunlarını sadece döviz buima işine indirmek son derece yanıltıcı ve eksik olur. İç finansman sorunu ve bunun ötesinde yatırım faaliyetleri arasında oranlılık çok daha önemli ve zor bir sorun olarak ortada duruyor. Dış ticareti ve dış ekonomik ilişkileri başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelere çevirerek döviz sorununu, kökten çözülmese bile, hafifletmek mümkün. Ama dış ekonomik ilişkilerin doğrultusunu değiştirmek iç kaynak ve yatırımların oransızlığı sorununa çare değil. Yakın gelecekte çarenin, emekçilerin yüklerinin artırılmasında aranacağı anlaşılıyor

DÖRDÜNCÜ PLAN DÖNEMİ

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983 yıllarını kapsayan dönemde, Gayri Safi Millî Hasılada yılda ortalama yüzde 8 oranında bir artışı gerçekleştirmeyi amaçlıyor. Bunun için, rakamlarla ifade edildiğinde, Gayri Safi Millî Hasılayı 1978 yılındaki 1 trilyon 145,2 milyar liralık düzeyinden 1983 yılında 1 trilyon 688,6 milyar liraya çıkarabilmek için, beş yılda toplam olarak 1 trilyon 575,8 milyar liralık yatırımın gerçekleştirilmesini gerekli ve yeterli görüyor.

Yuvarlak rakamlarla söylendiğinde, Dördüncü Plan, beş yıl sonra millî geliri yarım trilyon artırabilmek için beş yılda bir buçuk trilyonluk bir yatırım ve bu yatırıma eşit bir tasarruf bulmayı gerektiriyor. Dördüncü Plan modelinin çözümü burada yatıyor. Kısacası, Dördüncü Plan demek, bir buçuk trilyonluk tasarrufu bulmak demek oluyor.

BAĞLI PLAN

Bu tasarrufunun bulunup bulunmayacağına ve bulunsa bile yüzde 8 oranındaki kalkınma hızını gerçekleştirme amacına yetip yetmeyeceğini daha sonraya bırakıyorum. İlk önce bir buçuk trilyonluk tasarrufun bulunup yatırımların tamamlanması halinde bile Türkiye ekonomisinde bir

---

Ankara Akademisi'nin 8 Aralık 1978 tarihinde düzenlediği «Dördüncü Plan» Semineri'nin açılış gününde sunulan bildirinin özeti.

yapı veya pek kullanılan deyimle Türkiye'de bir düzen değişikliği yapılıp yapılmayacağı sorusunu, kısaca, ele alacağım.

Dördüncü planda öngörülen 1 trilyon 575,8 milyar liralık yatırımın gerçekleştirilmesi halinde bile, Türkiye ekonomisinde bir yapı değişikliği imkânsızdır. Çünkü «geçmişin ölü eli» bu planı çok önceden bağlamıştır. Bu plan doğarken «eli bağlı» doğmuştur. Bu durum, bu planı hazırlayanların iradesinin dışındadır. Dördüncü planın doğarken «eli bağlı» olması, planı hazırlayan ve kabul edenlerin de elini bağlamıştır.

Bu noktayı, plan'ın bilgi ve rakamlarına dayanarak, açıklayacağım: Plan dökümanında verilen bilgilere göre Dördüncü Plan, kamu sektörünün elinde olan, başlanmış fakat bitirilmemiş 1 trilyon 241,1 milyar liralık yatırım projesi devralmıştır. Bu proje demetinden 924,1 milyar liralık yatırım harcamasının Dördüncü Plan döneminde ve sonrasında gerçekleştirilmesi gerekiyor. Ayrıca özel sektörün elindeki yapımı süren yatırım projeleri toplamı da 375,3 milyar lira olarak tahmin edilliyor. Böylece özel ve kamu kesiminde yapımı süren yatırım projelerinin toplamı 1 trilyon 299,4 milyar lirayı buluyor.

Böylece Dördüncü Plan için çok umut kırıcı bir tablo ortaya çıkıyor: Dördüncü Plan'da gerçekleştirilmesi hedef olarak belirlenen 1575,8 milyar liralık yatırımın 1299,4 milyarlık bölümünün daha önceki hükümetler tarafından seçilmiş ve başlatılmış olduğu görülüyor. Plan yatırımlarının beşte dördünün daha önceden ve plansız olarak nitelenen bir dönemde seçilmiş olmasını, her hangi bir plan için büyük bir şanssızlık saymak gerekiyor. Çünkü kendi yatırımlarını seçemeyen bir plana plan demenin çok güç olduğu, hep biliniyor.

Dahası da var Yalnız Türkiye'de değil, dünyanın her yerinde, hem kamu ve hem de özel kesimde yatırım pro-

jelerinin bir kez kabul edilmelerini sağlamak için bu yol, âdet olmuştur. İkincisi, sosyalist ülkeler hariç, her yerde yatırımlar plan hedeflerinin altında kalır. Bu iki nokta da hesaba katılınca şu sonuç çıkıyor: Dördüncü Plan döneminde gerçekleştirilebilecek yatırımların tümü, bu plandan önce saptanmış oluyor. Bu yüzden de Dördüncü Plan «umutsuz plan» veya «eli bağlı doğmuş plan» oluyor.

Değişiklikten Öte Sarsıntı mı?

Yatırım konusuna tekrar geleceğim. Şu anda yatırımların kaynaklarına geliyor ve şu soruyu soruyorum: Bir buçuk trilyonluk yatırım için tasarruf var mı?

Dördüncü Plana göre bu soruya «var» cevabını vermek gerekiyor. Dördüncü Plan, 1978 yılında yüzde 16,4 olan iç tasarruf oranını 1983 yılında yüzde 22,2'ye çıkararak bu soruyu ve sorunu çözüyor.

Hep bilinir: Plancılar, ortalama yerine marjinal kavramı ile çalışmayı tercih ederler. Dördüncü Plancılar da böyle yapıyorlar ve marjinal tasarruf oranını yüzde 15 olarak belirliyorlar. Böylece Dördüncü Plan döneminde her ortalama yurttaş gelirindeki bir liralık artıştan 35 kuruşunu tasarruf etme görevi ile karşı karşıya bırakılıyor.

Dördüncü Plan modelinin, tasarruf cephesinde başarısı, sade yurttaşın bu görev ve sorumluluğa sahip çıkmasına bağlı oluyor. Bu mümkün mü? Buna verilecek cevabım şöyle: Mümkün fakat muhtemel değil.

Dördüncü Plan dökümanında, İkinci Plan'da marjinal tasarruf oranının yüzde 34 olarak saptandığı fakat 12 olarak gerçekleştiği, Üçüncü Plan'da yüzde 38 oranının hedef alındığı fakat gerçekleşmenin yine yüzde 12 oranında kaldığı belirtiliyor. Bunlardan da on yıldan beri sade yurttaşın gelirindeki her bir liralık artıştan yalnızca 12 kuruş tasarruf etmeye alıştığı ortaya çıkıyor.

Hep biliniyor: Son on yıldır Türkiye'de tüketim en büyük put haline getirildi. Bu yüzden de marjinal tasarruf

oranı yüzde 12 gibi pek düşük bir düzeye indi. Bütün bunlara karşın, bu plan ve bu hükümet, marjinal tasarruf oranını birden bire üç misline çıkarmayı vaad ediyor.

Doğrusu hem Dördüncü Plancıların ve hem de Hükümetin cesaret ve iyimserliklerine hayran olmamak mümkün değil. Ancak bu hayranlıkla birlikte tüketimin putlaştırılması döneminden hemen sonra tasarrufun, fazilet haline getirmeye çalışmanın düzen değişikliğinden de öte düzende bir sarsıntı yapmayı gerektirdiğini söylemeliyim. Bir de şunu söylemeliyim: Bu sarsıntı ile sağlanabilecek tasarruflar, daha önceki hükümetlerin seçmiş olduğu yatırımlar için kullanılacak. Değer mi?

Tüketmeyip İhraç Etmek.

Buradan dış ticarete, tasarruf ile doğrudan doğruya ilgili ve en az tasarruf cephesi kadar iddialı ihracat cephesine geçiyorum.

Dördüncü Plan, 1978 yılındaki 2,3 milyar dolarlık ihracatın 1983 yılında 5,4 milyar dolara çıkacağını belirtiyor. Beş yılda ihracatın 2,5 misline yaklaşacağı iddia ediliyor.

Dahası da var: İhracatın artışı, çok büyük ölçüde, imalât sanayii ürünleri ihracatının artışına bağlanıyor. Dördüncü Plan'a göre, imalât sanayii ürünleri ihracatındaki beş yıllık artış beş misline yaklaşacak.

İhracattaki bu çok iddialı hedef gerçekleştirebilir mi? Buna da verilecek cevap şöyle: Mümkün fakat muhtemel değil.

İhracat hedefinin gerçekleşmesi, Türkiye'de tüketim putunun yıkılmasına bağlıdır. Daha az tüketip daha çok satmaya bağlıdır. Bu ise, «kendine özgü bir düzen değişikliğini» beraberinde getirir. Bu «kendine özgü değişikliği» şu unsurlara sahip görünüyor:

Bir: Yatırımları, tüketim malları üretiminden üretim

malları üretimine kaydırmak,

İki: İhraç ürünlerinin hem içerde tüketimini önlemek ve hem de maliyeti düşürerek rekabet gücünü artırmak için işçi ve emekçi kitleleri, belirli bir zamanlama programı içinde, «fakirleşme rejimi» içine sokmak.

Üç: Yüzde yüze yakın bir devalüasyonu birden bire gerçekleştirmek. Bunların benim önerilerimin olmadığını tekrarlamak zorundayım. Yaptığım sadece Dördüncü Plan'ın tasarruf ve ihracat bölümlerini «okumaya» çalışmaktan ibaret oluyor. Bu okumadan da «kendine özgü düzen değişikliği» ortaya çıkıyor.

Şok Etkisiyle Dış Pazar

Burada Dördüncü Plan'ın tasarruf ve ihracat hedeflerinin arkasındaki gizli devalüasyon üzerinde, kısaca da olsa biraz daha durmak istiyorum. Plan, çok büyük ve çok iddialı ihracat hedefinin gerçekleştirilebilir olduğunu göstermek için 188 inci sayfasında «Ancak büyümenin, sınaîleşmenin getireceği yeni olanaklar, 1978 yılında alınmış ve plan döneminde alınacak özendirme önlemleri, Türkiye'nin dış satım girişimciliğindeki bilgi ve beceri birikimi ve dünya ekonomisinin büyük bir bunalıma sürüklenmemesi varsayımları ile bu hedefleri erişebilir kılmaktadır,» ifadesini kullanıyor. Böylece 1978 başında yapılan devalüasyonunun olumlu sonuçlar verdiği anlatılmış oluyor.

Devalüasyonla ilgili olarak 1978 Devalüasyonu dolayısıyla söylediklerimi tekrarlamak zorundayım: Devalüasyon yapmak Türkiye'nin yazgısı değildir. Başka yollar da vardır. Ancak bu hükümetin başka yollar için kendisini güçlü hissetmediği anlaşılıyor. Öyleyse Plan ve hükümet, başka yollar için güçsüz hissediyorlar ve devalüosyanu kaçınılmaz görüyorlarsa, çok büyük devalüasyonu birdenbire gerçekleştirmek durumundadır.

Dahası var: Devalüasyon kötü bir yoldur. Ancak iş

çevrelerinin önerdiği gibi büyük bir devalüasyonu zamana yayıp «mini devalüasyonlar» olarak uygulamaya koymak, devalüasyon yapmaktan da kötü bir yoldur. Bu, devalüasyonun bütün kötülüklerine sahip çıkıp, varsa bazı «düzenleyici şok etkisini» reddetmek anlamına gelir. Büyük bir devalüasyon, bir şok etkisiyle içte ve dışta yeni «düzenlemelere» yol açabilir. Şok etkisiyle içerde sektörel düzeni değiştirebilir. Dışarda yeni pazarların kapılarını zorlayabilir. Bu yüzden bu hükümet, eğer Plan'da gizli olan devalüasyonu açığa çıkaracaksa ve eğer başka yöntemler için olmasa bile devalüasyon için gücü varsa, birdenbire çok büyük bir devalüasyonu gerçekleştirmek durumundadır.

Umutsuz Aşkı Yaşamak

Ancak tek parti hükümeti 1946 devalüasyonunda dört yıl, Menderes hükümeti 1958 devalüasyonundan iki yıl, Demirel Hükümeti ise 1970 devalüasyonundan bir yıl sonra yerini başka bir hükümete bıraktı. Bu nedenle Dördüncü Planı hazırlayanlara, kabul edenlere ve uygulanacak olanlara, büyük bir devalüasyonun bir siyasal güç sorunu olduğunu tekrar hatırlatıyorum. Buna ek olarak bir başka açıdan Türkiye'nin Menderes Dönemini yeniden yaşamakla karşı karşıya geldiğini belirtmek istiyorum.

Daha önce Dördüncü Plan'ın yarım trilyonluk bir milli gelir artışı için bir buçuk trilyonluk yatırımı gerekli ve yeterli gördüğünü belirtmiştim. Bu durumda, plancıların deyimiyle, sermaye/gelir veya sermaye/hasıla oranı üç oluyor. Yuvarlak rakamlar yerine Plan'ın dakik rakamlarını kullanacak olursak, Dördüncü Plan'ın sermaye hasıla oranı 2,9 oluyor.

Dördüncü Plan, bir birimlik gelir artışı için 2,9 birimlik yatırım yapılmasını gerekli ve yeterli buluyor. Burada şu soru ortaya çıkıyor: Dördüncü Plan'ın 2,9 luk sermaye,

hasıla oranı gerçek mi? Bu soruya «hayır» demek zorundayım.

Çünkü birinci plan döneminde sermaye, hasıla oranı 2,6, İkinci plan döneminde 2,9,, Üçüncü plan döneminde 3,3 olarak gerçekleşti. Demek ki, sürekli olarak artıyor. Demek ki Dördüncü Plan döneminde büyük bir iyimserlikle en az 3,3 olacak veya daha da artacak.

Bunun anlamı ne? Bunun için şu küçük tabloyu hazırladım:

Ek Yatırım ve Tasarruf Hesabı
(Milyar TL.)

		1979	1983
Sermaye, hasıla oranı	3,3	39,1	53,8
Sermaye, hasıla oranı	3,5	58,6	80,7
Sermaye, hasıla oranı	4,0	107,5	148,0

Bu tablonun anlamı ise şöyle: Eğer gerçekçi olmayan 2,9 luk sermaye/hasıla oranı yerine 3,3 lük sermaye, hasıla oranı alınır ve yatırım ile tasarruf dengeleri kurulursa, Dördüncü Plan'ın 1979 yılında 39,1 milyar ve 1983 yılında 53,8 milyar liralık yatırım ve tasarrufu eksik gösterdiği ortaya çıkar. Gerçekçi katsayı 4,0 ise, plan hedeflerini gerçekleştirmek için 1979 yılında öngörülenden 107,5 ve 1983 yılında da 148 milyar lira daha çok yatırım yapmak ve bu yatırımın gerektirdiği tasarrufu bulmak zorunlu oluyor. Kuşkusuz, plan'ın ara yılları içinde dördüncü planın yatırım ve tasarruf rakamlarını eksik göstermiş olduğu anlaşılıyor.

Planı hazırlayanların da, kabul edenlerin de işaret ettiği eksikliğin farkında olduklarını sanıyorum ve umut ediyorum. Gerçekçi sermaye/hasıla ilişkisi yerine 2,9 oranı-

ni kabul ederken, mevcut sermaye stoğunu daha verimli kullanmayı, yatırımları daha süratle tamamlamayı başarabileceklerini varsaydıklarını anlıyorum. Bu varsayım için şunu söylemeliyim. Bu, hicranla sona ermeye mahkûm bir aşk gibidir. Her plancı bir kez bu umutsuz aşkı ve getirdiği hayal kırıklığını yaşar.

Bu varsayım neden umutsuzdur? Sermaye/hasıla oranını düşürmek veya aynı anlamda gelmek üzere sermayenin verimliliğini artırmak, gerek kamu ve gerekse özel ekonomik bürokrasiyi çok hızlı ve ahenkli biçimde ve büyük bir yaratıcılıkla çalıştırmayı gerektirir. Bu hükümetin bunları düşünmeye zaman ayırabileceğini sanmıyorum.

Menderes Dönemini Yeniden Yaşamak

Ayrıca Türkiye'den sermaye/hasıla oranındaki artış eğilimini durdurmadan, bu hükümetin iradesini aşan engellerin bulunduğuna işaret etmek gerekiyor. Çünkü Türkiye, otuz yıl sonra Menderes Dönemini yeniden yaşamak durumuyla karşı karşıya geliyor.

Açıkça söylemek gerekirse durum şöyle: Birinci ve İkinci Plan, Menderes döneminde yapılan plansız alt yapı yatırımlarının üzerine oturdu. Üçüncü Plan, daha önceki plan dönemlerinin sınırlı alt yapı eklemleri sonucunda, alt yapı sıkıntıları karşısında bocalamaya başladı. Dördüncü plan, artık alt yapı sıkıntılarının tam bir darboğaza dönüştüğü bir dönemin talihsizliğini yaşayacak. Başka bir deyişle, dördüncü ve beşinci planlar, alt yapı yatırımlarına öncelik verme anlamında Menderes dönemini yeniden yaşayacak. Üstelik daha da derinlemesine. Çünkü, Menderes dönemi alt yapı yatırımlarında önemli mesafeler kaydettikten sonra döviz darboğazına geldi takıldı. Dördüncü Plan, alt yapı ve döviz darboğazlarını birlikte yaşayacak. Pek talihsiz bir yaşantı olacağa benziyor.

Bunu şöyle de ifade edebilirim. Artık Türkiye'de her

büyük imalât sanayi yatırım projesi için, bir baraj veya santral, bir karayolu veya demiryolu ağı ve çok büyük ölçüde bir liman kapasitesini genişletme yatırımı zorunlu oluyor. Bu yüzden artık yol, liman, enerji, baraj yatırımları, yatırım fonlarının dağıtımında imalât sanayii yatırımlarıyla birlikte fakat imalât sanayii yatırımlarının önünde bir yere sahip oluyor.

Bunun ne demek olduğunu şu küçük tablo ile gösterebilirim :

Marjinal Sermaye, Hasıla Oranları

Sektör	Kodu	Sektör Adı	Oran
64		konut sahipliği	12,2
60		haberleşme	4,8
59		havayolu taşıması	5,3
58		denizyolu taşıması	7,1
57		karayolu taşıması	3,6
56		demiryolu taşıması	13,5
50		elektrik	14,0
39		demir-çelik	5,2
27		kâğıt ve kâğıt ürünleri	5,0
1		tarım	3,6

Bu sektörler, Dördüncü ve hatta Beşinci Planlarda öncelikli olması gereken sektörleri oluşturuyor. Bunların sermaye/hasıla oranlarının plan'ın tümü için kabul edilen 2,9 oranından çok büyük olduğu görülüyor. Bunlara verilmesi gereken öncelik, aynı ölçüde gelir artışı için artık çok daha fazla yatırım yapılmasını zorunlu kılıyor. Bu ise Dördüncü ve hattâ Beşinci Plan'ın açmazını meydana getiriyor.

İdare-i Maslahat :

Dördüncü Plan, Türkiye ekonomisinin gelmiş olduğu bu zorlu kavşağı, bir takım iyi niyetli ve iyimser varsayımlarla basite indiriyor. Bu basite indirmenin yanında bir takım sağlıklı ve ileriye dönük önerileri de içeriyor.

Dördüncü plan'ın sağlıklı ve ileriye dönük önerilerine örnek olarak «dengeli plan» aldatmacasının terkedilmesini gösterebilirim. Her dengesizlik bir başka dengesizlikle giderilebilir. Her plan bir dengesizliği devralır ve bir başka dengesizliği içerir. Çünkü devralınan dengesizliği düzeltmek için bir planlı dengesizlik gerekir.

Yeni Plan'da bu doğru ve sağlıklı ilkenin ipuçlarını görmek mümkün. Plan, madencilik, kimya, makina alt kesimlerinde çok hızlı bir gelişme öngörüyor. Plan'ın iç dengesini aşan bu dengesizliği sağlıklı bir ilke sayıyorum. Aynı biçimde Dördüncü Plan «halk girişimciliği» adı altında küçük sanayi işletmelerini başta makina sanayiinde olmak üzere kamu işletmeleri etrafında büyük kamu işletmeleriyle bütünleştirmeyi hedef alıyor. Bu yapılabilinirse, bunun hem ekonomi ve hem de demokrasi için ileri bir adım olacağına inanıyorum. Plan'da yer alan büyük ölçekli işletmeleri kurma ve kırsal gizil işsizliği çözmek ile oyalanmak yerine kentteki açık işsizliğe çözüm getirme ilkesini de, bütünü içine oturtulabildiği takdirde, sağlıklı bir adım saymak gerekiyor.

Ancak bu adımların ahenksiz, müteredditt, kararsız adımlar olarak kalmaması ve en önemlisi bir bütünün parçaları olması gerekir. Bu bütün ise şudur: Türkiye artık yalnızca iki almaşıkla karşı karşıyadır. Ya yüzde 6-7 ile başlayıp, Dünya Bankası ve IMF türünden örgütlerin öneregeldikleri gibi yüzde 3-4 oranına kadar düşen bir kalkınma hızına razı olmak, ya da yüzde 10 luk bir kalkınma hızını taban alarak yukarıya tırmanmak. Bu iki hızın arasında bir Idare-I maslahat görünmüyor.

Bu iki hızın arasında bir idare-i maslahat görünmüyor. Türkiye, kâğıt üzerinde de olsa, yüzde 8 oranında bir kalkınma hızını hedef alınca geçmişin ölü elinin soğukluğundan kurtulmak mümkün olmuyor. Yüzde sekizlik bir kalkınma hızının gerektirdiği yatırım fonları, sanayileşme ile alt yapı hizmetlerindeki eksiklikleri giderme hedeflerine yetmiyor. Bugüne kadar gelen ya sanayileşme ve arkasından alt yapı, ya da tersi politikaları artık bundan sonra çözüm olmuyor. İkisini bir arada gerçekleştirmek zorunlu oluyor. Ayrıca kâğıt üzerinde de olsa yüzde 8 oranında bir kalkınma hızı işçi ve emekçi kütlelere, bugün ve yarın için bir «fakirleşme rejimi» dışında bir dünya vaad edemiyor.

Yüzde sekizi gerçekleştirmek güç görünüyorsa yüzde on ile başlamak daha kolaydır. Başka çare görünmüyor. Bu açıdan bakıldığında Dördüncü Plan dönemi, bir alacakaranlığa birlikte geçit açan bir kavşağa benziyor. Bu yüzden de Dördüncü Plan'ın kavşağını aydınlığa açmak, ne planı hazırlayanların, ne de kabul edenlerin omuzlarına biniyor. Onlar işlerini yapmış olmalılar. Bundan sonrası Dördüncü Plan dönemini yaşayacak olanlara, planın içinde olanlara düşüyor.

TÜRKİYE'DE PLANLAMA KAVRAMININ GELİŞİMİ ÜZERİNE

Türkiye'yi irdeleyenler, hep, yanıldılar: Türkiye'yi kendisiyle veya yalnızca bir tek dış ilişkiyle açıklamaya çalışanlar yanılgıdan kurtulamadılar. Türkiye'de sui generis, tarihte ve dünyada unique görmenin bilim dışı ve şoven bir çekiciliği var. Etatizmin bir «Türk keşfi» olduğunu ileri sürmenin, salt gazete okuyarak beynini kararan geniş bir kütleden alkış toplama şansı çok yüksek, ancak bu görüşe bir bilimsellik kazandırabilmek için Fransız tarihinden Maliye Bakanı Colbert'i ve Rus tarihinden de Çar Büyük Petro'yu çıkarmak gerek.

Türkiye'yi bir tek dış etki ile açıklamanın da ayrı bir çekiciliği var: Tembellik her yerde çekicidir. İnsanlığı kararan ve insanları en büyük bir güçle çeken tembellik ise zihin tembelliğidir. Zihin tembelliği bilim adamının ve bilimin düşmanıdır. Bu yüzden Tanzimat'ı ve mimarı Büyük Reşit Paşa'yı yalnızca İngiliz sefiri Stratford Canning ile açıklayanlar bilim ve bilimle yoğrulacak bir Türkiye'nin düşmanıdır.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından Mayıs 1981 tarihinde düzenlenen «Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960-1980» konulu uluslararası seminerin açılış gününde Sovyetler Birliği'nden Anatoliy Porohovskiy, Büyük Britanya'dan Frederick I. Nixson, İsrail'den Zvi Y. Hershlag ve Türkiye'den Yalçın Küçük'ün katılmasıyla yapılan panelde Yalçın Küçük tarafından açıklanan görüşlerin Türkçe metni.

Söylenenlerin, Türkiye'de planlama kavramının serüvenini aşan bir anlama sahip olduğunda kuşku yok. Söylenenler Türkiye araştırmalarının metodolojisiyle ilgili. Daha genel, ancak planlama kavramının gelişimini incelemeyi de içeriyor. Şimdilik söylenebilecek olan şudur: Türkiye'nin tümü ya da en küçük hücresi mutlaka bir üçgende ele alınmalıdır. Bir kenarda, modern Türkiye ile aynı zamanlarda ortaya çıkan sosyalist sistem ve daha somut olarak da, Sovyetler Birliği var. Diğer kenarda, Türkiye açısından somutun tarihle birlikte değiştiği, kapitalist sistem. Önce Birleşik Krallık veya geniş anlamda İngiltere, sonra Amerika Birleşik Devletleri ve yakın zamandan beri de Batı Almanya görülüyor. Üçgenin en yakın, bu anlamda da en belirleyici kenarında da Türkiye'nin kendisi bulunuyor.

Öyleyse, Türkiye'de planlama kavramının gelişimi, en iyi bir şekilde, bir üçgen çerçevesinde anlaşılabilir. Kuşkusuz; yalnız dört kenarlı bir üçgen. Üçgenin bir kenarında, 1930 yıllarının başında Sovyetler Birliği'nde başarısını kanıtlayan planlama deneyiminin, genel olarak, Türkiye, özel olarak da Türkiye'nin planlama deneyimi üzerindeki etkisi var. Bu etkinin açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Bu etki güçlüdür. Karşı etki, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasından başlayarak Türkiye'nin Birleşik Amerika'ya açılmasıyla ortaya çıkıyor. Ve böylece üçgenin ikinci kenarı oluşuyor. Bu kenar, bir başka anlamda da, uluslarası boyuta sahip. Türkiye planlamasında Amerikan kenarı soğuk savaş döneminin çeşitli çatışmalarının birisini daha ortaya çıkarıyor: İngiliz boyunduruğundan kurtulmakla birlikte İngiliz yönetim modeli ve alışkanlıklarını sürdüren ancak Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinden yararlanan Hindistan planlaması ile Osmanlı bürokrasisini miras alan fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin oyuncak projelerinin deneme tahtası haline ge-

len Türkiye planlaması arasında rekabet (*). Zamanla rekabet benzeşmeye ve ortak etkisizliğe dönüştü.

Üçgenin üçüncü kenarı, bütün kenarların en kalınını meydana getiriyor; çünkü Türkiye ile ilgili. Kalın kenar, hem 1930 ve hem de 1950 yıllarında Türkiye kapitalizminin yapısal sorunlarını ve hem de Türk aydınlarının aydınlanma hareketini içeriyor. Otuzlu yıllarda ve planlamaya gebe 1950 yıllarının ikinci yarısında Türk aydını tam bir toplumsal marangoz kişiliğiyle ortaya çıkıyor. İlerde görülebilecek, toplumsal marangoz kişiliği her türlü planlama girişiminin sine qua non, olmazsa olmaz, özelliklerinden birisidir. Değiştirme irade ve güveni olmadan, planlama olmaz. Her planlama, bu irade ve güven ölçüsünde ciddidir; veya, aynı anlama gelmek üzere, ciddi değildir.

Üçgenin ilk iki yanı tanımlandı; üçüncü yan, en kalın kenar olarak belirlendi ve dördüncü yan, bekleneceği gibi, dört kenarlı bir üçgenin gereksiz kenarı olarak ortada kaldı. Bu gereksiz veya olmazsa da olur yan ile plancı adaylarının alet kutusunun «zenginleşmesini» kastediyorum. Bir ekonominin basit fakat operasyonel büyüklük-

---

(*) Bu perspektiften bakıldığında, her halde, bir rastlantı sayılmamalı: 1960 askeri hareketinden sonra Başbakanlık çatısı altında Devlet Planlama Teşkilâtı kurulunca, örgütün üst düzeydeki yöneticileri ilk iş olarak, ilk dış gezilerini, yerinde incelemek üzere Hindistan'a yaptılar. Başbakan Nehru, birdenbire kendilerini plancı bulmuş olan Türk uzmanlarını kabul etti ve öyle anlaşılıyor, öğütler verdi. Yöneticiler bu gezinin derslerini bize, Türkiye'nin ilk resmi planlama dairesinin çok az sayıdaki elemanına naklettiler: Bir Fabian anti-emperyalist olarak nitelendirilebilecek olan Nehru'nun «iddialı olmayın» öğütünü işitince fazla şaşırmadığımı hatırlıyorum.

«İddialı olmamak» ile İngiliz yönetim modelinde tekil sorunları araştırarak çözme yolu olan Ad hoc Committee veya o zamanlar bulunan Türkçesiyle Özel İhtisas Komisyonları, bu geziyle birlikte, Nehru'nun Türk plancılığına armağanları oldu.

lerle algılanmasını moda haline getiren Keynesian iktisattan, önce Sovyetler Birliği'nde, daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş örgütleri içinde geliştirilen programlama tekniklerine kadar uzanan çeşitli yenilikler hep bu plancının alet kutusuna giriyor.

Alet kutusunu küçümsemiyorum. Çünkü aletsiz marangozluk olmaz. Ancak ihtiyacın keşfin anası olduğunu unutmamak gerekiyor. Ayrıca alet kutusunun toplumsal marangozu ortadan kaldırmasına imkân yok. Buna ek olarak da, yine unutmamak gerek, toplumsal olan hep sınıfsaldır. Alet kutusu, sınıfsal olarak gerekli değiştirme irade ve güveninin yerini alamaz. Bu, bir ikilemdir. Bu ikilem ise, her ikilemde olduğu gibi, iki yanlıdır. Bir yanından yararlanmak mümkün. Nitekim denemesi yapıldı: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olgun kapitalist ülkeler, planlamada değiştirme irade ve güveni yerine, alet kutusunu ön plana çıkarmaya çalıştılar, aletlerin hassaslık derecesini artırmayı çok önemli göstermeye çabaladılar. Burada, biraz da bu yüzden, dördüncü kenar üzerinde durmayı gerekli görüyorum.

YOL AYRIMI: 1947 YILI

Tarihsel ve bilimsel bir zorunluluk nedeniyle değil, fakat, daha iyi bir sunum için üçgenin ikinci kenarından başlamayı ve 1947 Kalkınma Planı'nı ele almayı uygun buluyorum. 1947 Kalkınma Planı'ndan başlamak için bir başka neden daha var: Her halde bu «plan», bugüne kadar yeryüzünde hazırlanan planların en gariplerinden birisi olmalı. Çünkü bu plan, Adam Smith'in «görünmeyen el» kavramını hatırlatıyor ve bir «görünmeyen plan» niteliğine bürünüyor. 1947 Kalkınma Planını, hazırlanışından 27 yıl sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin iki seçkin

öğretim üyesi tarafından yayınlanmasına[1] kadar, bir kaç «uzman» dışında gören veya okuduğunu iddia eden kimse bulunmuyor.

Önce söylenene bir dayanak, sonra da bir parantez gerekiyor. 1947 Kalkınma Planı hakkında, Hacettepe Üniversitesi'nden Profesör Osman Okyar 1951 yılında şunları yazıyor: «Hükümetin 1947 veya 1948 senelerinde bir umumî iktisadî plan meydana getirmiş olduğu malûmdur. Zaten bu plan hakkındaki yegâne malûmatımız da aşağı yukarı bundan ibarettir. Planın ne şekilde hazırlandığı, hangi verilere göre tertib edildiği, ana hatlarının ve millet ekonomisi için tayin ettiği hedeflerin ne olduğu meçhul kaldığı gibi, planın âkıbeti, ne dereceye kadar tatbik edildiği de malûm değildir. Velhasıl, bir İngiliz tabirini kullanarak bu plana, 'henüz doğduğu anda ölmüş' (stillborn) nazariyle bakılabilir»[2]. ODTÜ'nün iki değerli araştırıcısının bu stillborn planı canlandırarak önemli bir akademik işlevi gerçekleştirdikleri anlaşılıyor.

Fakat kendilerine ait olmayan bir sorumlulukla birlikte. Öyle görülüyor, kalkınma ve bilime susamış ancak, sabırlı ve ısrarlı bilimsel çalışma geleneğinden yoksun Türk aydını, zaman zaman tozlu mahzenlerden çıkarılan vesikalar karşısında çabuk hayrete düşüyor ve vesikaları abartıyor. Böyle kolay hayretten doğan abartmaya bir örnek olarak, başka bir yerde, 1923 İzmir İktisat Kongresi'ni gösterdim. Lozan barış görüşmelerinin kesildiği bir zamanda, bütün bakışların dışarıya dönük olduğu bir zaman kesitinde, düzenlenen bu Kongre'nin tutanakları ikinci kez yayınlanınca, bu tutanak kitabı nerede ise Türkiye'yi anlamanın elif cüzü haline getirildi. Tutanak kitabına gerektiğinden çok daha fazla bir anlam yüklendi.

1947 Kalkınma Planı da öyle (*). Bu belge, Truman

(*) 1947 Kalkınma Planı'na, hazırlıkları yürüten grubun başkanı Kemal Süleyman Vaner'den dolayı «Vaner Planı» da de-

Doktrini ile Amerika Birleşik Devletleri'ne açılan Türkiye'nin bir «niyet mektubu» olma özelliğini aşamadı. Bu, bir. İkincisi, 1947 Kalkınma Planı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de hazırlanan ve yayınlanmayan tek plan değil. Başkaları da var ve bir örnek: Türkiye «bu harbin sona ermesiyle derhal yeni bir sanayileşme hareketine geçebildi. Bu yeni sanayileşme hamlesi bir kısmı, **müstacel beş yıllık sanayi planı**, diğer kısmı, **peyderpey ele alınacak sanayileşme işleri** olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiş ve keza harbin sona ermesiyle ele alınan yeni demiryolları, limanları, şoseler, sulama işleri ve elektrifikasyon projeleri ile bu yeni sanayileşme hareketi bir kül dahilinde tetkik ve telif olunmuştur»[3]. Bu kaynak, 1946 yılının tarihini taşıyor.

Dahası var. Burada, 1947 Eylül tarihinde yazımı tamamlanmış ve bir yıl sonra Londra'da yayınlanmış, az bilinen, bir kaynaktan söz etmenin sırasıdır. İlk cümlesi şöyle: «Coğrafî görüşler bir yana, Türk insanının kaderinden hoşnut olmasını sağlayıcı nedenleri saymak çok etkileyici bir durum yaratıyor. Böylesi zor bir zamanda bir çok ülke günü gününe yaşarken, acı kıtlıkların zahmetini çekmeyen Türkiye'nin zengin bir ülke olduğuna, haklı olarak işaret edilmelidir»[4]. Bu kaynak «rapor», İn-

---

nilir. 1960 askeri hareketinden sonra Devlet Planlama Teşkilâtı kurulunca Kemal Süleyman Vaner de bulundu ve Başbakanlığa getirildi. Ben, uzunca bir süre Kemal Süleyman Vaner ile çalışma odamı paylaştım, her sabah, şimdiki içindeki binamıza bir taksiyle ve iki küçük bavul ile gelirdi. Ağzına kadar kitapla dolu bavullarını açar, tozlarını üfler ve tekrar bavuluna yerleştirirdi. Telefonlu taksilerden bir taksi çağırır, öğle olmadan giderdi. Tintin'in Profesör calculus'unu hatırlatan bir sevimli ihtiyardı, çok konuşkan idi. Herşey hakkında konuşurdu, ancak, «Vaner Planı» hakkında ağzını açmazdı.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapabileceği bir iş olmadığı anlaşıldı, ODTÜ'ye öğretim üyesi oldu.

giltere'nin Ankara'daki misyonu tarafından hazırlanıyor; Türkleri hoşnut edici cümleleri içeriyor, fakat, aynı zamanda bilim adamları açısından belli bir tezgâhtarlık kokuyor.

Nedeni var: 1947 yılında Truman Doktrini ilân ediliyor. Hep bilinivor, Truman Doktrini, Birleşik Krallığın Birleşik Devletlere bundan böyle Türkiye ve Yunanistan'ın askerî ve siyasal sorumluluğunu üstlenemeyeceğini bir notayla bildirmesiyle başlayan gelişmelerin sonucunda ilân edilivor. İngiltere, Türkiye'nin askerî ve siyasal sorumluluğunu Amerika Birleşik Devletleri'ne devrederken bir de **ekonomik envanter** çıkarıyor.

Envanter, büyük ölçüde, plandır. İyi düzenlenmiş bir envanter, çok büyük ölçüde, bir eylem programıdır. Bu yüzden, **inter alia**, Türkiye'de 1927 Nüfus sayımının arkasından 1930 yıllarında planlama çabaları başlamıştır. Arada geçen zaman bir arayışın kaybıdır.

İyi düzenlenmiş ve iyi **okunmuş** bir envanter plandır. İngiliz misyonu tarafından hazırlanmış olan «rapor» bir envanteri ve bu anlamda da, planı içeriyor. Ancak burada somut olmak gerek. Bu «rapor» içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli kamu kuruluşları tarafından hazırlanmış çeşitli planlardan söz ediyor. Buradan da, buradaki irdelemenin ilk dersini çıkarmak mümkün oluyor **Birden fazla plan, plansızlık demektir.**

1947 Kalkınma Planı, öyleyse, plansızlık yıllarının planlarından birisi oluyor. Bu planı, hazırlayanlardan başka pek az kimsenin görmüş olduğuna, daha önce işaret ettim. Şimdi sıra bu planı daha hazırlanış aşamasında gören kimseyi tespit etmede. 1947 yılı Temmuz ayında, İstanbul'da yayınlanan günlük Vatan Gazetesi'nde Mr. Thornburg adında bir Amerikan yurttaşının demeci var, şöyle: «Sizin beş yıllık planınızı inceledim ve gördüm ki bu plan kişisel güç ve özel teşebbüs faktörünü gözönüne almamaktadır»[5]. Max Thornburg, eski bir petrol şirketi

yöneticisidir ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni kurulmuş olan Twentieth Century Fund'ın ilk misyonunun başında Türkiye'de, bu kez, Türkiye'nin askerî ve siyasal sorumluluğunu almak üzere olan Amerika Birleşik Devletleri açısından bir envanter yapmak üzere gelmiştir.

Tarih Thornburg'un, kendisi ve ülkesi için olmasa bile, Türkiye için önemli bir kişi olduğunu kaydediyor. Bu önemini, daha önce yayınlanmış olan ve Thornburg misyonu ile ilgili başka bilgileri de içeren, bir çalışmadan bir alıntıyla ifade edebilirim. Şöyle: «Thronburg, öyle hafife alınacak kimse değil. Zamanın hükümeti de hafife almıyor. Bakanlar bile Thornburg için 'özel' rapor hazırlıyor. Ayrıca bir 'özel' kuruluş adına rapor hazırlayan bu kimseye henüz yayınlanmamış olan 1947 İktisadî Kalkınma Planı'nın İngilizce bir özeti veriliyor. Bu özette 1947 Planı'nda olmayan değerli ve ayrıntılı bilgiler var»[6]. Thornburg'a rapor vermenin 1947 Kalkınma Planı'ndan daha önemli olduğu anlaşılıyor.

Max Thornburg, ilk izlenimlerini Amerikan iş çevrelerinin dergisi Fortune'da yayınladı[7] ve daha sonra da bulgularını kitap haline getirdi. Thornburg Misyonu, böylece, arkasında Osman Okyar'ın «ölü doğmuş» olarak nitelediği bir plan bırakarak ve IBRD veya Dünya Bankası Misyonu denilen çok daha önemli bir misyona kapıları açarak tamamlanmış oldu[8].

Bir nokta: Demokrat Parti veya Adalet Partisi hükümetleri hep Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin açtığı kapıdan geçmiştir. Türkiye'nin planlama serüveni bu genel ilkeyi doğruluyor. Ancak net görüşü önleyen bir bulanıklık kaynağı var: DP veya AP hükümetleri hep, CHP hükümetleri tarafından açılan kapıyı genişletmek istiyor. CHP ise kendi açmış olduğu kapıyı, belki de bu kapının genişleyebileceğini görmenin de verdiği bir ürküntü ile, daraltmaya çalışıyor.

Dünya Bankası misyonu, 1950 Mayıs seçimlerinden önce CHP Hükümeti tarafından davet ediliyor. Seçimden sonra işbaşına gelen Bayar-Menderes rejimi bu daveti yeniliyor. Misyon, Thornburg Raporu'ndan sonra misyon şefi Barker'in adıyla Barker Raporu veya Dünya Bankası Raporu olarak bilinen dökümanı hazırlayıp yayınlıyor. Bu döküman için, Barker Raporu veya Dünya Bankası Raporu, söylenecek şudur: **Döküman, Bayar - Menderes rejiminin izlediği ekonomik politikanın aynasıdır.**

Ekleme gerek: Hiç bir döküman, Barker Raporu'ndan daha çok, Bayar-Menderes rejiminin ekonomik politikasını yansıtmaz. Eklenecek şudur: 1950-1960 yıllarında Türkiye'de **Dünya Bankası Raporu hem iktidar ve hem de muhalefettir.** Dünya Bankası Raporu, Bayar - Menderes rejimine karşı mevcut tek etkin muhalefet olan burjuva politik ve entellektüel muhalefetinin Kur'anı oldu. Muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi ve güçlü Forum Dergisi entellektüelizmi, Bayar - Menderes rejimine muhalefetini Barker Raporu'ndaki planlama anlayışının ihmal edilmesi noktasında yoğunlaştırdı.

Muhalefet, Halk Partisi'nin seçimi kaybederek hükümetten uzaklaşmasıyla birlikte başlıyor. 1950 yılı yaz ortasında, İstanbul'da yayınlanan Cumhuriyet Gazetesi'nde bir yazı var: Yazarı, son CHP hükümeti müsteşarlarından birisi, başlığı ise «Devlet Planı Meselesi.»

«Memleketimizde iktisadî tetkikler yapmak üzere bir Amerikan heyetinin yakında Ankara'ya geleceği haber verilliyor»[9]. Önceki hükümetin bakanlık müsteşarı, pek haksız sayılmamalı, «Dünya Bankası Heyeti» ile «Amerikan Heyeti» arasında bir ayırım yapmak ihtiyacını duymuyor. «Bu Amerikan heyeti, Türkiye'nin iktisadî kaynaklarını tetkik edecek ve bu kaynakların işletilmesi ve verimlendirilmesi için, iktisadî ehemmiyet sırasına göre bir iş programı hazırlayacakmış. Fakat bizim yakından bildiğimize göre

bu heyet, bundan evvelki hükümet tarafından bir devlet planı hazırlamak üzere çağrılmıştı.» Öncelikleri sıralamak yerine bir «devlet planı» hazırlanması savunuluyor ve bunun Dünya Bankası'na ihale edilmiş olduğu açıklanıyor.

Önemli bir nokta. Muhalefete düşmüş olan Halk Partisi, Dünya Bankası'nın da etkisiyle Türkiye'de planlar yapma döneminin hemen başlayacağına inanıyor ve bunun şampiyonluğunu bırakmak istemez görünüyor. Belli bir kuşkuyu ifade ederek: «Yeni hükümetin Günaltay kabinesinin (son CHP hükümeti, y.k.) hazırlamak istediği devlet planının hudud ve şümulü hakkında ne düşündüğünü bilmiyoruz.»

Bu soruya cevap yeni Hükümetten değil Dünya Bankası Misyonu'ndan geliyor. Misyon, hazırladığı raporda, şunları ifade ediyor: «Misyon, hem özel ve hem de kamu gelişme harcamalarını kapsayan ekonominin her kesimindeki yatırımlar için özel hedefler koyan bir belirli plan hazırlamak için çaba harcamamıştır. Türkiye'de kapsamlı planlama ne istenir ne de mümkündür»[10]. Misyon'un plan anlayışı şudur: «Misyon, kendisini, ekonominin kamu kesimi için bir gelişme programı tavsiye etmekle sınırlamıştır. Bu kesim serbest piyasanın kaynak dağıtım işlevi etkili olmamaktadır.» Dünya Bankası Misyonu, piyasa mekanizmasının kaynak dağıtım rolünün etkili olmadığı yerde, bu rolü Dünya Bankası'na veriyor.

Raporunun başında Misyon belli bir inancını dile getiriyor: «Türkiye'nin ekonomik kalkınmada tarımın oynayacağı rolü ciddi olarak küçümsemiş oluşuyla ilgili inancımızı daha önce ifade etmiştik»[11]. Dünya Bankası'nın planı, bu tespitten, daha önce kullandığım bir kavramı tekrarlayacak olursam, böyle bir envanterden çıkıyor. Dünya Bankası Raporu, aynı tarihte üne kavuşan «Bizim Köy»

yazarı Mahmut Makal'ı (*) kıskandıracak bir köyü sevme ve köylüye acıma edebiyatı sunuyor. Edebiyat bir yana, plancının duyarsız cümlelerini de içeriyor: «Raporumuz, tarımın önemini vurgulamıştır. Verimlilik artışı için çok büyük bir potansiyel sağladığı ve sanayiin gelişmesi için vazgeçilmez ön-gereklerden olduğu için, kamu yatırım kaynaklarının dağıtımında tarımsal kalkınmaya en büyük önceliğin verilmesi gerektiğine inanıyoruz.» Dünya Bankası «Planı», bu inancı içeriyor: «Bizim 1952-1956 dönemi proğramımız, kamu kesimi için, artan oranda tarımsal yatırım öngörmektedir»[12]. Kamu kesimi için bir plan yapmakla kamu yatırımlarında büyük önceliğine özel insiyatifin kârlı bir alan olarak görmediği tarım kesimine verilmesini savunmanın tutarlı olacağını kabul etmek gerekiyor.

Ancak tutarlılığın meslekten olmayanların gözünden kaçması mümkün. Dünya Bankası Misyonu, bu nedenle olsa gerek, planlama anlayışını geliştirmekten geri kalmıyor. «Biz, istemediğimiz otoriter kontrollar konmadıkça, özel kesimin tasarruflarının tümünü yöneltmek imkânsız olduğundan, ekonominin özel kesimi için benzer bir program formüle etmeye çalışmadık.» Tekrar; Dünya Bankası'nın planı, yıllar yılı dünyanın kapitalist ülkelerinde ve Türkiye'de geçerli olacak plan anlayışını belirliyor ve özel kesimi dışarda bırakıyor. Fakat bu anlayışı güvence altına almak için de «Hükümet, yatırım programının özel yatırımlar için elverişli olan kaynaklara zarar vermemesi için dikkatli davranmalıdır» uyarısını ekliyor[13]. Belli bir plan anlayışı ortaya çıkıyor.

Devam etmeden önce iki nokta. Birincisi şu Dünya

(*) Şaşırtıcı gelebilir, Dünya Bankası köycülüğü ile «Bizim Köy» köycülüğü arasındaki mesafe sanıldığından kısa. Bu hazırladığım başka bir incelemenin konusu.

Bankası, dünya kapitalist sisteminin ekonomik politika belirleyen ve bu politikayı sistemin zayıf unsurlarına yardım vadi ile kabul ettiren bir örgütüdür. Bu yüzden, çok büyük bir açıklığı açıklamak da olsa söylemek gerek, Dünya Bankası'nın görüşleri dünya kapitalist sisteminin görüşleridir. Ayrı değil. Öyleyse bu görüşler, bu görüşlerin sahipleri tarafından her nerede olursa olsun, savunulacak. Nitekim Profesör Osman Okyar, Dünya Bankası Raporu yayınlanmadan önce yayınlamış olduğu incelemede, aynı görüşleri başka cümlelerle dile getiriyor.. «Bizde bazı çevrelerde mevcut olan kanaatin hilâfına, umumî iktisadî plan kat'iyyen devletçilik manasına gelmez» dedikten sonra ekliyor: «Meselâ bugün liberal-kapitalist sistemin tamamen cari olduğu Amerika'yı nazarı itibare alalım. Bu memlekette, Cumhurbaşkanının her sene Kongreye verdiği ve bir nevi kısa-vadeli ekonomik plan mahiyetinde olan iktisadî rapor»[14]. Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri başkanlarının Kongre'ye sunduğu raporları da plan sayan bir anlayış var.

İkinci nokta şu: Bayar-Menderes rejimi bu plan anlayışını bile uygulamaya koymadı. Dünya Bankası Planı'nın önceliklerini uygulamaya çalıştı, fakat, «plan» anlayışını bile kabul etmedi. Mutlak bir nedeni olmalı. Neden, «plan» kelimesinde aranmalı. Bu kelimenin dünyada ilk sosyalist ülkenin kurulmasından ve ilk **Pyatletka**'nın, **Pyatletka v çetire goda** Dört yılda Beş Yıllık sloganıyla, başarıyla uygulanmasından sonra dünyaya yayılmasının kapitalist dünyada «plan» kelimesine karşı bir gerilme yarattığı muhakkak. Ancak bu kadar değil. Bir de ne kadar geri bir türünü içerse de «plan» kelimesinin kendinden gelen bir ilericiliği var.

Söyleneni bir örnekle anlatmak mümkün. Yunan filozofları şey'lerin özünü, ortak öğesini araştırdılar. Şey'lerin özü şudur; her şey sudan meydana gelmiştir, diyenler ol-

du. Çok büyük bir yanlış olduğu açık; ancak, çok büyük bir doğruya gebe bir yanlış. Her şey'in sudan doğduğunu söylemek somut olarak yanlış; soyut olarak ise her şey'in eşit olabileceği düşüncesini, embriyonik biçimde, içeriyor. «Plan» kavramının da böylesi bir çekirdeği var. Ne kadar sınırlandırılmak istenirse istensin, **bir bütüne bakma alışkanlığını içeriyor.** Bu, kapitalist bakış açısının tersidir. Kapitalist, ekonomik olarak, bütüne bakamaz. Ne kadar sulandırılmak istenirse istensin, **bir hesap yapma düşüncesini** yayıyor. İlk önce, piyasa mekanizmasının hesap kuralları örnek olarak ortaya konabilir, uygulama bu hesabın doğru çıkmadığını gösterince başka hesap kurallarını aramak gerekir.

Bu yüzden Bayar-Menderes rejimi, dikkat çekici bir sınıf bilinci ile, «plan» düşüncesine sırtını çevirdi. Fakat ne zamana kadar? Cumhuriyet Türkiyesi'nin en görkemli planlama deneyimi olan 27 Mayıs 1960 sonrası Devlet Planlama Teşkilâtı'nın bina olarak, yerli uzmanların bir bölümü olarak, başdanışman Profesör Jan Tinbergen dahil yabancı uzmanlarını tümü olarak, Bayar-Menderes rejiminin devrilmeden hemen önce kurmuş olduğu embriyonik planlama örgütünü miras aldığı inkâr edilebilir mi? Tarih sanıldığı kadar kopuk değildir.

Artık bu iki noktadan çıkarılabilecek ve bu irdelemenin ikinci dersini yazabilirim. **Kapitalist dünyada planlama her zaman hayal kırıklığının çocuğudur.** Bayar-Menderes rejimi, ekonominin canlı ve görünür bunalımlardan uzak olduğu 1950 yıllarının ilk yarısında planlamacı baskılara sırtını çevirebilmiştir. Aslında bu baskıların çok hafif kaldığını da eklemek gerekiyor. Türkiye kapitalizminin saklanamaz dengesizlikler gösterdiği ve bunalım belirtilerinin açık olduğu 1950 yıllarının ikinci yarısından itibaren hem Türk entelijisansiyasında plan düşüncesi yükseldi ve hem

de Bayar-Menderes rejimi plan fikrine yüzünü çevirdi (*). 27 Mayıs ise plan düşüncesini bir yönetim ilkesi olarak 1961 Anayasasına koydu. Fakat ne güzel bir tecelli! Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1960 sonrasının ilk Beş Yıllık Planını değerlendiren yayını «Planning in Turkey» kitabını «to frustarated planners ali over the world» deyimiyle, «dünyanın her yanında hayal kırıklığına uğramış plancılara» sunma inceliğini gösterdi[15]. Bu sunuş, bu irdelemenin ikinci dersini tamamlıyor: Planlama hayal kırıklığının ürünüdür ve **kapitalist dünyada plancılar hüsrana mahkûmdur.**

Türkiye'de plan kavramının gelişiminde Barker Ra-

(*) Ergun Türkcan, bir yerde, «dipnotlarla tarih yazmanın» sakıncalarını dile getiriyor. Kabul ediyorum. Burada dipnotlarla Türk plancılığının tarihini yazmaya niyetim yok. Ancak şimdiye kadar kimsenin değinmediği bazı tarihsel olguları yazmak zorunluluğunu duyuyorum. 1960 öncesinde toplumsal eyleme ve iktisata meraklı üniversite öğrencisi olarak, nerede ise **Türkiye'ye gizlice sokulan ünlü plancı Profesör Tinbergen'in** akşam konferanslarını izlemeye çalışırdım. Genellikle Siyasal Bilgiler Fakültesi asistanı Atilla Karaosmanoğlu Türkçeye çevirirdi.

Bu seyahatlerin gizini sonradan çözebildim. **Yazıyorum:** Başbakan Menderes, Birleşmiş Milletler'den planlama uzmanı istiyor. Tinbergen uygun görülüyor. Takımını Türkiye'ye getiriyor. Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde bir grup oluşturuluyor. Kamu oyundan gizleniyor. EİEİ'de Ayhan Çilingiroğlu ve Turgut Özal gibi mühendisler bu grupla çalışıyor. Ancak asıl işbirliği başında Süleyman Demirel'in bulunduğu Devlet Su İşleri ile oluyor. Gruba iktisatçı sokmak gerekiyor. Demirel, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Profesör Sadun Aren'i tanıyor. SBF'nin bazı iktisatçılarıyla temas kuruluyor. Ve 27 Mayıs.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nı bu ekibin iktisatçı kanadı kurdu. Profesör Aren, MİT izin vermediği için Planlama'da görev alamadı. Yeni rejimin görevden aldığı Demirel'e, yeni rejimin tuttuğu yeni plancılar şükran borcunu ödüyorlar. **Demirel ve** Özal, yedek subaylık dönemlerini Planlama'da geçiriyorlar.

poru'ndan 1960 askerî hareketinden hemen önce Profesör Jan Tinbergen'in danışmanlığında ve embriyonik halde planlama komisyonunun oluşturulmasına kadar geçen zaman aralığında bir önemli halka kalıyor: Chenery Raporu. Profesör H. Chenery, şu sıralarda Dünya Bankası'nın başkan yardımcılarından birisi, Harvard Üniversitesi'nin ve dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası arenaya çıkardığı vaad dolu programcılarından birisi. Amerika Birleşik Devletleri'nin yardım misyonu adına Türkiye'ye geliyor. Türkiye, benzer ülkelerde olduğu gibi bir ekonomik bunalımın ilk habercisiyle karşı karşıya. Chenery Misyonu, Türkiye'nin ciddi bir ödemeler dengesi sorunuyla karşılaştığı bir zamanda Türkiye ekonomisine iyileştirici bir reçete yazmak üzere işe başlıyor.

Chenery Raporu, yine bir tespitle işe başlıyor. Programlama profesörü H. Chenerey'nin, programlamanın mevcut araçları seçilmiş hedefler için seferber etme eylemi olduğunu bildiğinde kuşku yok. Bu yüzden, tespitini de bu bilgiye dayandırıyor. «Türkiye türünden bir çok yatırım ihtiyacı olan bir ülkede, mevcut fonları, birbirini en etken biçimde destekleyecek projeler üzerinde yoğunlaştırma yerine salt coğrafî veya siyasal nedenlerle saçma tehlikesi vardır»[16]. Bu bir programcı yaklaşımıdır ve Chenery Raporu'nun bu tespiti, zamanında, Bayar-Menderes Rejimi tarafından izlenen yatırım programının eleştirisi olarak kabul edilmiştir. Chenery Misyonu, «ekonomi dışı nedenlerle yatırımların bir ölçüde saçılması zorunlu ise de, bu, en az düzeyde tutulmalıdır» tavsiyesini raporuna koyuyor.

Chenery Misyonu oldukça dikkatli, «plan» kelimesini kullanmıyor. Misyon, Türkiye'yi planlama yerine, Türkiye'nin yatırımları için «öncelikler» tespit etmeyi terçih ediyor. «En gerekil tüketim mallarını sağlayarak millî geliri artırmak için şu önceliklere dikkat edilmelidir. Birinci

öncelik hammaddelere ve mevcut üretici kapasiteyi sürdürecek olan malların üretimine verilmelidir»[17]. Chenery Raporu, Batı üniversitelerinde «azgelişmişler» için okutulan kalkınma kitap veya derslerini hiç aratmıyor. «Bundan sonra, ülke içinde üretilmeyen en gerekli tüketim mallarının üretimine öncelik verilmelidir.»

Bir nokta daha veya bu irdelemenin üçüncü dersinde sıra: İkinci Dünya Savaşından sonra **Türkiye'nin planlama deneyimi aynı zamanda kapitalist dünyanın planlama deneyimidir.** Başta Profesör Tinbergen veya Profesör Chenery olmak üzere kapitalist dünyanın bir çok önde gelen plancı veya programcısı, planlama bilgi ve hünerlerini Türkiye'de denemek imkânını buldular. Bazı planlama kavramlarını, Türkiye'de ve Türk plancılarla birlikte geliştirdiler.

Neden? Bu soruya cevabın tamamı değil ama bazı ipuçları, elli yıl Sovyetler Birliği'nde plancıların duayeni olmuş olan Profesör Strumilin 1957 yılı tarihini taşıyan bir çalışmasında var. Şöyle: «Sosyalist kampta gerçekleşen eşi görülmemiş planlama başarısı, kolonyalizmin boyunduruğundan kurtulmuş ülkelerin çoğunun ilgisini çekiyor ve uygulanması için istek yaratıyor. Özellikle Büyük Hindistan'ın bu yolda atmış olduğu adımları biliyoruz. Böylesi girişimleri ancak kutlayabiliriz. Ancak bunlar yarım yollar için alınmış yarım önlemlere takılıp kalmamalıdır»[18]. Hindistan'ın Sovyet planlamasından aldığı esin, kapitalist dünyanın lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'de bir tür planlamaya ilgi duymasının kaynağı oluyor. Bu zamanda Türkiye, birçok oyuncak - projenin özenle denendiği ülkelerin başındadır.

İki dünya sistemi arasındaki savaşın her cephede sürmüş olduğu anlaşılıyor. Ayrıca, özellikle 1945-1975 yılları arasında Türkiye'nin, çok zaman sanıldığından çok

büyük ölçüde, kapitalist dünyanın içinde olduğu görülüyor.

KADRO ve FORUM

Planlama, hayal kırıklığının çocuğudur. Bu yüzden 1930 yıllarında Türkiye'de planlama girişimleri olması şaşırtıcı değildir. 1927 yılında nüfus sayımı adıyla yapılan envanter, bir yapısal sorunlar listesini gözler önüne serdi. Türkiye'nin yoksul bir tarım ülkesi olduğunu unutmak imkânsız oluyor: Yapılmış envanter var. Buna 1929 Dünya ekonomik bunalımı eklenliyor. 1930 yılında yoksul tarım ülkesi Türkiye, kendisini dünya kapitalist sisteminin devresel hareketlerinin girdabı içinde buluyor. Öyleyse, yapısal ve devresel dürtü ortada.

Siyasal dürtü gecikmiyor. Yöneticilerin anlaşmasıyla kurulan Cumhuriyet Serbest Fırkası, gördüğü kütlesel destek karşısında sele kapılmış bir odun parçası izlenimini veriyor. Bu da, bir başka envanter oluyor. 1920 Anadolu ihtilâlinin yöneticileri için endişe kaynağı, inkâr edilemeyecek kadar, ortada. Gözleri kapamak imkânsız. Öyleyse bir eylem programı olacak (*).

Plan, hayal kırıklığının çocuğudur. Planlama, aynı zamanda, bir umutun ürünüdür. Toplumun, toplum üzerinde iradesini uygulayabileceği umudu olmadan planlama olmaz. Bir zaman kesitinde, toplumsal marangozluk demek olan plan anlayışının uygulamaya konabilmesi için, toplumun kendi örgütlüğü içinde toplumu değiştirebileceğine inanması gerek.

1930 yılları Türkiyesi'nde yapısal, devresel, siyasal

(*) Bu eylem programına bir başka yerde «Düzenin Oturması» adını verdim.

Y. Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, 1908-1978, Birinci Kitap, İst. 1980.

dürtülere ek olarak bir başka unsur daha var. Komşu bir ülkede, Sovyetler Birliği'nde, toplum kendi örgütlülüğü içinde ve «plan» adı verilen bir araç yardımıyla hızla kendi kendisini değiştirliyor. Bu değiştirme eyleminin Türkiye'yi etkilememesi imkânsız.

Sovyetler Birliği'ndeki planlama heyecanını Türkiye'ye Kadro Dergisi yansıtıyor. Derginin başka işlevleri var ve biliniyor. Devlet Başkanı Mustafa Kemal'in kişisel güvenine sahip Kemalist romancı Yakup Kadri ile üniversite eğitimini 1920 yıllarının başında Sovyet Rusya'da tamamlamış, daha sonra Türkiye Komünist Partisi'nin ideolojik sorunlarla görevli politbüro üyesi olmuş Şevket Süreyya Bey'in yönetimindeki Kadro Dergisi, bu önemli zaman kesitinde Kemalizmin ideolojisini yapma işlevini üstleniyor. Bunu önemli bir etkinlikle yerine getirdikten sonra kapanıyor.

Kadro Dergisi'nin birinci sayısında özenle yayınlanmış bir inceleme var. Yazarı, Türkiye Komünist Partisi'nin eski kâtib-i umumîsi ve 1930 yıllarında Kemalizmin ideolojini üstlenen Vedat Nedim Tör. Pek az yazıda planlama böylesine yüksek bir heyecan ile dile getirilmiş. Şöyle: «Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yürüyor. Belli başlı sanayi şubelerinde gördüğümüz tröstler, karteller, konsernler, sonra konjunktor tetkikat müesseseleri, kooperatifleşme teşebbüsleri v.s. hep bu hareketin neticeleridir. Biz, böyle bir faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadî bünyemizi değiştiriyoruz. Şuursuz iktisat siyasetinden, şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz»[10]. Vedat Nedim Bey, değiştirme ile plan arasındaki doğrudan ilişkiyi çok net bir biçimde görebilmiş durumda. Ekliyor: «Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır.»

Öyleyse, bu irdelemenin dördüncü dersini formüle edebilirim: **Planlama, bilinçli değiştirme eylemidir.**

Dr. Vedat Nedim'in aynı incelemesine devam ediyorum. «İktisadî davalarımızı ferdlerin hasis menfaat meseleleri olmaktan kurtarıp millet davası haline koymak, artık günün zarureti oldu. Bütün Türkiye'de bir Dumlupınar havası estirmek lâzım.» Planlamada kişisel çıkar ile toplumun çıkarı veya sosyal yarar arasındaki karşıtlığa çok önceden işaret edilmiş olduğu anlaşılıyor. «Askerî Dumlupınar planlı ve sistemli bir faaliyetin yemişi idi. İktisadî Dumlupınar da plan ve sistem ister.» Görülüyor, Kadro Dergisi, plan ile savaş arasında bir paralellik arıyor.

Bu paralellik yalnızca Türkiye ve Türkiye'de de bağımsızlığı sağlayan Dumlupınar muharebesi dolayısıyla ileri sürülmüyor. Savaş ve plan, sanki Kadro Dergisi'nin leitmotifi. Yakup Kadri, Moskova'ya yaptığı bir gezinin izlenimlerini, bir romancı gibi ve şu cümlelerle dile getiriyor: «Hakikaten, Beş yıllık plan Rusya'sı muharebe halinde bir memleketten başka bir şeye benzetilemez. Moskova geniş bir karargâhı andırır»[20]. Aynı geziyle ilgili başka bir yazıda da şu heyecan dolu cümle yer alıyor: «**Beş yıllık plan** bir sınaat ve ticaret planı değil bir harp ve İnkılâp planıdır»[21]. Ve bu nokta önemlidir.

Geçerken sıra numarası vermediğim bir dersten söz etmem gerekiyor: Türkiye'yi abartmamak fakat abartmamak endişesiyle de küçümsememek gerek. Türkiye'de bazı sözlerin daha önce söylemiş olduğu ortaya çıkıyor. Bundan da bir sonuç: Türkiye, başka yerde söylenmemiş sözlerin söyleneceği bir ülke haline gelmiştir.

Plan ve savaş ilişkişi, planlama pratiğinin doğruladığı bir ilişkidir. Bir kaç örnek şöyle: Lenin, Sovyet planlamasıyla ilgili temel ilkelerin bir çoğunu Birinci Dünya Savaşındaki savaş ekonomisi incelenmesinden çıkardı. Amerikan matematikçisi Dantzig, doğrusal programlama olarak bilinen tekniği kullanılabilir yapan çözüm yolunu, İkinci Dünya Savaşında Amerikan Hava Kuvvetleri'nde

araştırıcı olarak çalışırken geliştirdi. Batı dünyasında üzerinde durulabilecek ciddiyetle bir planlama, İkinci Dünya Savaşından sonra Fransa'da savaşın yıkıntılarını ortadan kaldırmak için uygulamaya kondu. Bütün bunlar açık ve daha da açık olacak.

Kadro Dergisi yazarları, bir savaş imalıyla ele aldıkları planlamanın iki yöne doğru açılan seferlerini de sezmiş görünüyorlar. Bir yön, içeriye dönük. Diğeri ise şöyle: «Lâkin, Garp efkâr-ı umumiyesi, Beş yıllık plan karşısında menfî bir yola sapmış bulunuyor»[22]. 1928 yılından itibaren, özellikle İngiltere'de, emigre Rus bilim adamlarıyla kurulan Sovyetoloji departmanlarının, Batı kamu oyunu, sürekli olarak planın başarısızlığa uğrayacağı ve Sovyet iktidarının çökeceği kehanetleriyle beslemiş olduğu biliniyor. Ancak 1932 yılının sonlarına gelindiğinde bu kehanetlerin inandırıcılığının kalmadığı, Yakup Kadri'nin şu sözlerinden de anlaşılıyor: «Artık, Ruslar, **Beş yıllık plan**'da muvaffak olamayacaklar, denmiyor; ya muvaffak olurlarsa, deniyor.» Yakup Kadri, Moskova izlenimlerini dile getiren seri yazısında devam ediyor: «Onun için Avrupa'nın Rus tecrübesi önündeki telâş ve öfkesinin sebebini yalnız 160 milyonluk bir istihlâk pazarını kaybetmiş olmasına atfedilmemelidir. Avrupa kapitalistleri bu **yapış planının bir yıkım planından** başka bir şey olmadığını pek iyi hissediyor.»

Açık olması gereken şu: Bilinçli bir değiştirme eylemi olan planlama ile ortaya çıkacak yeni yapı, uluslararası dengeyi de etkileyecek. Ulusal planda değişme, uluslararası platformda da değişikliğe yol açacak. Bu zorunlu ve Kadro Dergisi'nin ideolojine göre, bunun tersi de doğru. Vedat Nedim, bir başka incelemesinde, «cihan iktisadiyatının dışında kalmamak için **planlaşmak** lâzım»[23] derken, Kadro Dergisi'nin bu doğrusunu ifade etmiş oluyor.

Kadro Dergisi'nin Türkiye'de planlama anlayışına kat-

kısı bunlardan ibaret değil. Unutmamak gerekiyor, Kadro Dergisi, ister görevlendirmiş olsun, isterse kendiliğinden misyon edinmiş olsun, Kemalizmin ideolojisini çizme işini üstlenmiş durumda. En büyük misyonunu, bu çizim çerçevesinde, Türk insanının ve öncelikle Türk entelijansiyasının kafasından sınıf kavramını çıkarmak olarak görüyor. Plan düşüncesi, Kadro ideologları için önemlidir; bu yüzden de plan anlayışından sınıf boyutunu çıkarmaya teşebbüs etmiş olduklarını görmek ve göstermek gerekiyor.

Böyle bir misyon için, her halde, Şevket Süreyya Bey'den daha uygunu bulmak zor. Hem Sovyet Rusya'da okumuş, planlama yazınını biliyor; ve hem de Türkiye Komünist Partisi'nin ideoloğluğuna kadar yükselmiş ayrılmış, bir deneyimi var.

Bir de şu var: Türkiye'de bir kavram evcilleştirilmek istenince, bir kavramın Türkiye'ye ithali kolaylaştırılmak isteniyorsa, bu kavramın Batı veya daha somut olarak, bir Avrupa markası taşıdığını iddia etmek bir kurnazlık olmuş. Belki Türkler için, Üçüncü Selim'den beri garblılaşmanın nerede ise bir tutku haline gelmesinden kaynaklanan bir kurnazlık.

Şevket Süreyya Bey, kurnaz bir yazardır ve bu her yazısından bellidir. «Harp sonrası devrinin bütün inkılâplarının ve hareketlerinin en evvel göze çarpan ciheti, herşeyden evvel, cemiyet içindeki tezatların ve bu tezatları doğuran muharrik kuvvetlerin (bilhassa teknik üstündeki münasebetlerin) bir nizam, yani planlı bir mürakabe altına alınabilmesidir.» Ve bu, başlangıçtır. «Bunun içindir ki, şimdi Avrupa'da herkes 'tezatların tasfiyesi» ve 'plan' namına konuşuyor. Bu sebepledir ki, Plan, şimdi Avrupa'nın fetişleştirilmiş remzidir»[24]. Böylece plan kavramı, Avrupa'nın fetişi sayılacak kadar Avrupalı ilân ediliyor. Hemen görülecek, Burhan Asaf (Belge), Şevket Süreyya Ay-

demir'in başlattığı yoldan hızla koşarak planın Amerikalı olduğunu yazacak.

Şevket Süreyya Bey devam ediyor: «Plan, bir **direktif** (yani cemiyetin hariçten ve şeraite rağmen bir müdahale ediş) midir, yoksa bir **önceden görüş** (yani cemiyet kuvvetlerinin inkişaf merhalelerinin evvelden müşahede ve tespiti) midir?» Burada bir soru ortaya konuyor. Ancak bu soruyla Şevket Süreyya Bey'in Sovyetler Birliği'ndeki planlama tartışmalarını yakından izlemeye devam ettiği anlaşılıyor. Sovyetler Birliği'nde ve 1920 yıllarında başını Groman ve Bazarov adındaki etkin menşevik iktisatçıların çektiği bir görüşe göre, planlama piyasadaki gelişmeleri tahmin etmeye ve bunları veri almaya dayanan bir «önceden görüş» veya tahmin işlemidir. Bu görüş, 1930 yılında Groman Bazarov Yıkıcılığı olarak niteleniyor ve Gosplan içindeki tasfiyelerle birlikte etkinlikten uzaklaştırılıyor.

Ancak 1932 yılında yazan Şevket Süreyya Bey, bu tartışmaların hâlâ devam ettiği izlenimini vermekten kaçınmıyor: «Bu bir davadır ki, 'planlı bir cemiyet nizamı'nı, bizzat bir ihtilâl içinde tahakkuk ettirmek teşebbüsüne girişen bugünkü Rusya'da fikir münakaşalarının en baş mevzuunu teşkil eder.» Kurnaz yazar Şevket Süreyya Bey, bu tarih kaydırmasını yaptıktan sonra, varmak istediği sonuca varıyor ve bunu şöyle ifade ediyor: «Mamafih biz 'planı' ister bir direktif, ister inkişaf merhalelerinin bir takım şartlar ve muvazeneler için önceden tesbiti diye alalım, ve planlı bir cemiyet nizamının, ister Rusya'da olduğu gibi bir ihtilâl mevzuu, ister Avrupa'da düşünüldüğü gibi muslihane bir Rönesans, ister bizim memleketler için aslolan **tanzim olunmuş bir milli işbirliği** şeklinde anlayalım, muhakkak olan şudur ki, plan mefhumu artık devrin en karakteristik mefhumudur ve yarının -cemiyet nizamı - sosiyal mahiyeti ne olursa olsun - ancak

planlı bir cemiyet nizamı olabilir»[25]. Plan kavramını sınıfsal boyutundan temizlemek için önce bulandırmak zorunlu oluyor.

Kadro Dergisi'nin plan kavramını Avrupalılaştırma girişimi yalnızca Şevket Süreyya Bey'in omuzlarına yüklenmiyor. Dergi'nin aynı sayısında bir başka yazı var: «Kadro'yu teyid eden eser: Die Zukunft des kapitalismus-Werner Sombart». Vedat Nedim Bey, Sombart'ın bu kitabının Kadro'yu doğruladığını düşünüyor ve sevinçle karşılıyor. Vedat Nedim Tör'den öğrenildiğine göre Werner Sombart, bu çalışmasında, planlamanın niteliklerini saptıyor. «Planlı iktisadın ilk vasfı, (umfassenheit) kavrayıcılık, (totalitaeet) bütünlüktür. Yani plan. İktisat hayatının bütün parçalarını kavramak, içine almak mecburiyetindedir»[26]. Birinci nitelik bu, ikincisi ise şu: «Planlı iktisadın ikinci vasfı, vahdettir.» Üçüncüsü ise şöyle: «Planlı iktisatın üçüncü vasfı, tenevvüdür. Yani plan mekanik bir şema olamaz; her milletin iktisadî ve içtimaî şartlarına göre değişir.» Böylece planlamanın, kapsayıcılık, teklik ve ülke koşullarına göre biçimlenme nitelikleri sayılmış oluyor.

Bunlara pek itiraz edilemez. Kadro Dergisi, bunları, Werner Sombart'a söyletmeyi tercih ediyor. Sıra, bir sayı sonra, Burhan Asaf'a geliyor. Önce solcu, sonra Kemalist ve 1950 yıllarında da Bayar - Menderes rejiminin sözcüsü olan Burhan Belge, daha büyük adımlar atıyor. «Bugünkü Rus inkılâbı '5 senelik plan' parolasını ortaya attı atalı Karl Marx'ın bütün dogmalarından sıyrılmış bulunuyor»[27]. Böyle başlıyor ve şöyle devam ediyor: «Sovyetler, ne derlerse desinler, bizim görüşümüze göre, Karl Marx'tan bütün muhafaza ettikleri şey, bir taraftan diyalektik görüş yani hâdiselerin seyr halinde iken izah edilişlerinin mantığı (dinamizm) ve bir taraftan da geniş bir halkçılıktır.» Bir yöntem olan diyalektik bir tarafa konulacak olursa, Sovyet deneyiminden çıkartılabilecek tek ders

halkçılık ilkesine indirgeniyor.

Devam ediyor: «Yoksa '5 senelik plan' ile beraber, komünist dogmalardan bariz bir inhiraf ve hatta terakki ve Amerikalıların dar bir içtimai çerçeve yüzünden yarım bıraktıkları bir işi determinist ve konstruktif bir şekilde ceht ve iradesi, bugünkü Sovyet rejiminin artık 'taktik yapıyoruz' mazereti ile örtemiyeceği kadar belli bir iştir.» İleri sürülen şudur: Pyatletka ile Sovyetler Birliği'nde yapılanlar Amerikalıların yolunda Amerikalılardan daha iyi yürümekten ibarettir.

Ve böylece plan kavramı son derece evcilleştirilmiştir. Ancak henüz değil. Daha sonraki bir kitabında «Kadro ile benim birleştiğim noktalar, dünya görüşüne, inkılâp görüşüne ve plan fikrine ait bahıslar» diyerek Kadro Dergisi'nin plan fikrine sahip çıkan Ahmet Hamdi kendi çıkardığı Kooperatif Dergisi'nde Şevket Süreyya'nın plan kavramıyla tartışmaya giriyor (*). Ahmet Hamdi'ye cevabı ise Kadro Dergisi'nin Sovyet Rusya'da eğitim görmüş bir diğer yazarı, meslekten iktisatçı İsmail Hüsrev veriyor.

«Hamdi Bey, Şevket'in; planı, tanzim olunmuş bir iş birliği şeklinde göstermesinde yeni bir şey bulmuyor. Halbuki, bizce bu birlik bir çok yeni şeyler ve bir çok değişen şeyler ifade eder»[28]. Öyle anlaşılıyor, İ. Hüsrev Bey

(*) Kooperatif Dergisi'nin bu sayısını 1932/2, yararlanabildiğim kütüphanelerde bulamadım. TBMM Kütüphanesinde olduğunu sanıyorum. Ancak bu kütüphaneden yararlanma izni alamadım. İlerde alabileceğimi umuyorum.

Kooperatif Dergisi, Limancı Ahmet Hamdi'nin 1945 yılında yayınladığı «Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye» adını taşıyan kitabında yazdığı gibi inkılâp görüşüne büyük heyecan ile bağlı ve incelenmeye değer bir yayın organı. İstanbul liman müdürü Ahmet Hamdi'nin açtığı işçi lokantası ile yazdığı yazıdaki heyecan hatırlanmaya değer:

«İşçi kooperatif lokantalarının bizce bir büyük faidesi de işçilerimizi toplu bulundurmağa, toplu yemeğe ve yaşamağa

bu yazıyı Ahmet Hamdi'ye cevap yetiştirmekten daha çok bazı noktaları açıklamak için kaleme almış: «Şevket'in kasdettiği plan bir sosyalist plan değildir.» Söylenmek istenenin bu olduğu anlaşılıyor ve açıklık sürdürülüyor: «Yani cemiyette mülkiyeti tasfiye ederek istihsal vasıtaları üzerinde içtimaî mülkiyeti tesis eden bir nizamın iktisat planı değildir. Millî kurtuluş hareketlerinin böyle bir davası yoktur.»

Kadro Dergisi, Türkiye'de planlama kavramını sosyalist boyutundan soyutlama işini üzerine aldı. Etkinlikle yapmaya çalıştı. Cumhuriyet Türkiyesi'nin ikinci etkin aydın hareketi olan Forum Hareketi ise planlama kavramını tümüyle kapitalist sisteme bağlama misyonunu üstlendi. Bunu büyük ölçüde gerçekleştirdi. Gerçekleştirdiği ölçüde de Kadro Hareketi'nin devamı oldu.

Forum Dergisi'nde «plan kelimesinden maksat» başlıklı bir editoryal yayınlanıyor. Sadece plan kavramının gelişimi açısından değil, hem o günden daha geriye ve hem de bugüne doğru ileriye, Türkiye'de entelijansiyanın nabzındaki değişmeleri göstermesi bakımından da son derece ilginç. Hiç kuşku yok: «Kaldı ki Türkiye hakkında da müşahhas teklifler sadece Barker Raporundan ibaret değildir. Herhalde hükümet, her nedense neşredilmemiş olan Chenery Raporundan da haberdar olmalıdır. Bu raporlar, Türkiye'de müessir bir planlamanın temel fikirlerini getirmişlerdi. Hükümetin yapacağı şey bundan çok evvel, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı'nın eksperlerinin tavsiye ettiği şekilde istatistik metodlarımızı geliştirmek ve - hatta bu teşkilâtın son zamanlarda teklif etmiş olduğu

---

alıştırmaktır. İşçi kooperatif lokantaları bu noktadan büyük inkılâbımızın mes'ut köşeleri addolunabilir. Bunlar Gazi köşeleridir.»

A. Hamdi, Liman Kooperatifi iki canlı eser daha yarattı, Kooperatif yıl 1933 sayı 13 s. 23.

gibi - planlama eksperlerini Türkiye'ye davet etmek olmalıdır»[29]. Dünya Bankası ve Chenery Raporları, iktidardaki Bayar - Menderes Rejimi tarafından değil, bu rejime karşı aydın muhalefeti tarafından, etkin planlamanın temellerini atan dökümanlar olarak kabul ediliyor. Diğer yandan, daha açık görülecek, istatistiklere ve programlama tekniklerine bir aşırı güven sergileniyor.

1950 yıllarının ortalarında planlama iktidardaki Bayar -Menderes Rejimi hariç hemen hemen bütün taraflar tarafından savunuluyor. Kapitalist dünyanın uluslararası ekonomik örgütleri, Türk entelijanyası ve tüm muhalefet partilerinin de bir tür plandan yana tutum aldıkları bilinivor. Forum Dergisi'ndeki bir inceleme hem bu bilineni ve hem de hükümetin tutumunu ortaya koyuyor: «Son zamanlarda iktisadî plan veya program fikri muhalif siyasî partilerce de benimsenmiş ve muhtelif vesilelerle, içinde bulunduğumuz çıkmazın başlıca hal çarelerinden birisinin, bir millî iktisadi planın hazırlanması ve tatbik edilmesi düşüncesi olduğu ortaya atılmıştır. İktisadî plan hazırlanması icabettiği düşüncesi karşısında hükümetin almış olduğu vaziyet bugüne kadar tamamen müphem kalmıştır. Hükümet, kâh liberalizme bağlılığından bahsederek, planlaştırmayı, totaliter rejimlere mahsus bir sistem olarak reddetmiş veya harekâtında tamamen program ve plana bağlı kaldığını ileri sürmüştür»[30]. Bu düşüncelerin sahibi, o zamanlar İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Osman Okyar'dır.

Ve burada bir bilgi gerekmektedir. Forum Dergisi, çok büyük ölçüde, bir üniversite öğretim üyeleri dergisidir ve Forum Hareketi'de, akademisyen olmayan bazı yazarlarına rağmen, bir üniversiter harekettir. Bunun buradaki anlamı ise şudur: Öğretme, sürekli bir öğrenme sürecidir. Buna ek olarak da, planlamanın hayal kırıklığının çocuğu olduğu tekrar hatırlanmalıdır.

Ne için? Şunun için: 1951 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Başkanlarının Kongre'ye sundukları mesajları bile plan sayabilen Osman Okyar, 1955 yılında Türk Başbakanının hükümet programlarını ve yıllık bütçeleri bir plan olarak ileri sürmesi karşısında şaşırıyor. Ancak şaşırmanın, doğruya yönelmenin koşullarından birisi olduğunu da hatırlamak gerekiyor. Çünkü görülüyor, aynı yıl içinde bir başka incelemesinde Osman Okyar, «plan fikrinin asıl menşei, ekonomide muayyen istikamette bir değişme getirmek arzusudur» demek zorunluğunu duyuyor[31]. Değişmenin olabilmesi için değiştirme iradesinin olması gerek.

Anlaşılmaya başlıyor. Paris'ten Forum Dergisi'ne mektup gönderen Kenan Bulutoğlu, «bugün Türk ekonomisini planlaştırmakta zaruret vardır» diyerek mektubuna başlıyor[32]. Bunun nedenlerini açıklamaya çalışıyor ve mektubunu şöyle tamamlıyor: «Fakat bu satırları yazarken Demokrat Parti'nin liberal iktisat nizamının şamplyonu olarak ortaya atıldığını düşünüyorum da, bütün reformları gerçekleştirmek için iktisadî politikasını değiştirecek kadar anlayış, iyi niyet ve çeviklik göstereceğinden şüphe ediyorum.» Şimdilik ütopyacı bir bakış açısını sergiliyor. Plan için iktidarın değişmesi yerine, iktidarın kendi siyasal inançlarını değiştirmesi bekleniyor.

Ancak yine de bir adım. Pratik öğretici olmaya başlıyor. Sınıfsal ve politik renginden soyutlanmış olan planlama kavramı, 1950 yıllarının ortasından itibaren Bayar - Menderes rejiminin inatçı tutumuyla bir sınava giriyor. Her türlü hükümet veya iktidarın planlamadan yana olamayacağı düşüncesi ortaya çıkması bile kayıtlara düşmüş oluyor.

Bu düşüncenin daha fazla açılmasına imkân yok. Çünkü açıklıkların kendileri de politiktir. 1950 yıllarında dünya ve Türkiye ise soğuk savaş dönemini yaşıyor. Tür-

kiye'de daha fazla açıklıklar isteyen politik etkinlikler yok. Yalnızca pratik var.

Kadro Dergisi, planlamayı, politik renginden soyutladı. Fakat planlamanın bir dayanaktan yoksun olarak önde durmasına imkân yok. Bir dayanak olmayınca yönetici ilke olmak da imkânsız. Bu yüzden olsa gerek, Forum Hareketi planlamaya dayanak ve plana güvenmeye gerekçe olarak programlama tekniklerini ileri sürüyor. Buna da şaşılması gerekiyor, Forum Hareketi, bir genel aydın hareketidir. Programlama teknikleri ise hem politikasızdır ve hem de cansız. Kendiliğinden harekete geçmezler ve kendilerine yüklenen iyilikleri açamazlar. Harekete getirici gerekir. Bu da teknikleri bilenlerdir. Bir «ilmiye» topluluğudur.

Bu doğrultusuyla Forum Hareketi, Kadro Hareketi'nin tamamlayıcı oldu. Bu yanıyla 1960 sonrası dönemin ilk plancı kuşağına rengini vurdu. Vurmamasına imkân var mı? Bu dönemin ilk plancı kuşağı Forum Hareketi'nin çocuklarıdır.

Bir nokta için bir parantez: 1950 yıllarının ortalarında Türkiye'de iktisat düşüncesinin oluşumunda en etkili üç iktisatçı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Doçent Feridun Ergin, Doçent Osman Okyar ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Doçent Aydın Yalçın idiler. Bu etkinliklerinden dolayı, ilki DP içindeki milletvekilliğinden ve sonraki ikisi de üniversitedeki öğretim görevlerinden uzaklaşmak zorunda kaldılar.

Doçent Aydın Yalçın, Forum Dergisi'nin Profesör Turhan Feyzioğlu ile birlikte en önde gelen imzasıydı. Planlama hakkında şunları yazdı: «Harp devresi ve harbi takip eden devre, ekonomide süratli değişmelerin beklendiği devrelerdir. Fiat mekanizmasına dayanarak bugün hiç bir memleketin, iktisadî sistemini ve kaynaklarını, harbin ve harp sonu devrenin şartlarına ve ihtiyaçlarına uydur-

masına imkân kalmamıştır. Çünkü gerek harp esnasında devletin ekonomik sistem üzerine yüklediği taleplerin ağırlığı, gerekse harp ekonomisi esasına çevrilmiş iktisadî münasebetlerinde yepyeni şartlarla karşılaşması, bu iki devre içinde de, fiat mekanizması üstünde bir iktisadî planlamayı zarurî kılmıştır»[83]. Doçent Yalçın, planlama ile fiyat mekanizmasının karşıtlığına işaret ediyor.

Bu kadarı güzel. Yerine ise salt teknikleri koyuyor. Kadro Dergisi yazarları için plan kelimesinin yarattığı heyecan, Forum Dergisi yazarlarında programlama tekniklerinden duyulan heyecan olarak tekrar sahneye geliyor. Aydın Yalçın devam ederek bilgi veriyor: «İktisadi planlamada, istihsal sektörünün daha teferruatlı bir tasviri olan ve endüstriler arasında karşılıklı akımları gösteren alım ve satım (input-output) tabloları tekniği, yalnız sosyal hesapların beş sektörünün teşkil ettiği, küllî kemiyetler arasındaki münasebetleri değil, istihsal faaliyetinin en ücra köşesinde olup bitenleri bile göstermeye yaramaktadır.» Tekniklere çok büyük ve hiç kuşku yok, son derece abartmalı bir methiye yazılmış oluyor.

Bu kadar değil. Programlama teknikleri, Cumhuriyet'in ilk on yılında fesin çıkarılıp şapkanın giyilmesi türünden bir standart olarak ileri sürülüyor: «Hulâsa bugünün iktisat bilgisi sayesinde kavuştuğumuz tahlil metodları ve bunlara dayanan iktisadî plan ve politika bir zamanlar içinden çıkılmaz bir muamma gibi görünen, iktisadî gelişme konusuna da kuvvetli ışıklar serpmektedir. Bundan istifade kabiliyeti, bir milletin ilerilik derecesini ve o memleketin devlet idaresi standartını tayin edecek bir kıstas haline gelmiştir.» Uygar olmak için alım-satım tablolarından başlayarak yeni programlama tekniklerini kullanmak zorunlu sayılıyor. Çünkü, Aydın Yalçın haber veriyor, «Asya'da umulmadık memleketler bile bu ileri metodlardan istifadeye başlamışlardır.»

Bu kadarı fazla oluyor. Forum Hareketi, programlama tekniklerini yanlarında taşıyanlardan bir tılsımlı iktisatçılar taburu kurma eğilimlerini körüklüyor. Türkiye, körüklenen bu eğilimlerin fiyatını 1960 yıllarının ilk yarısının umutlu havasında plan tartışması yerine «dünyada eşi görülmemiş plancılar» edebiyatını yaşayarak ödedi. Bu «dünyada eşi görülmemiş plancılar», dünyada eşi görülen bir planlama deneyimini arkalarında bırakarak, şimdilerde ve genellikle Dünya Bankası'nda çalışıyorlar.

Bu kadarla kalmıyor. Aydın Yalçın'ın incelemesi ilgi görüyor ve tepki doğuruyor. Tepkinin biri, yurt dışından geliyor. Kadro ve Forum'dan sonra, 1960 yıllarında Cumhuriyet Türkiyesi'nin en etkin üçüncü dergisi olan Yön Dergisi'ni çıkaracak olan Doğan Avcıoğlu tahsilde bulunduğu Batı Avrupa'dan yazıyor. Önce ılımlı başlıyor: «Geçen seneki yazılarında, Sayın A. Yalçın'ın dikkat nazarı, bir ad vermek lâzım gelirse Butlerist (o zamanlar İngiltere'nin muhafazakâr Maliye Bakanı, y.k.) diyebileceğimiz, para siyasetine, bilhassa reeskont nispetinin ayarlanmasına dayanan, bir iktisadî politikaya çevrilmişti. 'İktisadî Planama ve Kalkınma' yazısında, iktisadî strüktürler üzerinde ehemmiyetle duruşunu, A. Yalçın'ın daha az üniversalist ve daha realist bir iktisat anlayışına yöneldiği şeklinde tefsir ederek sevindik»[34]. Fakat sevinç uzun sürmüyor.

«Yalçın'ın yazısında plan ve planlama mefhumu bize biraz müphem gözüktü. Halen demokrasi fikri gibi, plan fikri de pek rağbette. Fakat muhtevası hakkında rivayetler muhtelif.» Bu paragraf, Avcıoğlu'nun tepkisine giriş niteliğinde. Şöyle devam ediyor: «Rus tarzı planlama bir tarafa bırakılırsa Yalçın, Batılı memleketlerin hali hazır iktisadi politikalarını planlama olarak kabul ederek plan mefhumuna gayet geniş bir mana vermiş oluyor.» Tartış-

ma, her zaman ve her yerde olduğu gibi, «plan» kelimesinin içeriğini belirleme tartışmasına dönüşüyor.

«Sık sık plandan konuşulduğu şu anda, memleketimiz için, demokratik fakat hakiki bir planlama ve sadece konjonktür değişmelerini önlemek için kullanılan bir sosyal hesap sistemi arasındaki farkın mühim olduğunu sanıyoruz.» Doğan Avcıoğlu, yaratılan bulanıklık içinde ve soğuk savaş döneminde «hakiki planlama» demek zorunluluğunu duyuyor. Buradaki yetersizliğin farkında olmalı ki, savunduğu planlama anlayışını, bir de önüne koyduğu hedef yoluyla tanımlamaya çalışıyor. Şöyle: «Kendi kendine bırakıldığı zaman değişme şansı pek az olan mevcut iktisadi ve sosyal strüktürleri değiştirmek, başka bir deyişle orta çağ hayatından çıkıp, modern bir ziraat ve sanayi kurmak» hakiki planlamanın niteliksel hedefleri oluyor. Doğan Avcıoğlu, tekniklerle planlamayı birbiriyle karıştırmamak gerektiği konusunda Aydın Yalçın'ı uyarıyor. «Sosyal hesap sistemini ve planlamayı» birbirine karıştırmamak gerek. The Economist'in dediği gibi 'radar is not navigation'» *Forum* Dergisi'ndeki bu yazıda «radar seyir değildir» deyimi İngilizce olarak yer alıyor.

Şimdi, Türkiye'de plan kavramının gelişmesiyle ilgili bu çalışmanın beşinci dersini yazabilirim: **«Radar is not navigation.»**

Türkiye'de bir tartışmadan çıkardığım bu dersi genelleştirmek mümkün. Zaten genelleştirmek mümkün olmasa, ders olmaz. Somut olan soyut, ulusal olan evrensel olmaz. Çıkartılan ders, bunu da göstermek için, çok elverişli.

Şöyle: Marx'ın Gotha Programının Eleştirisi, sosyalist planlama teorisine kaynaklık eden eserlerin en başında yer alıyor. Alman işçi sınıfı hareketinde eklektik Gotha programını eleştirirken Marx, toplam sosyal ürünün çeşitli kullanımlar arasında nasıl dağıtılacağına işaret edi-

yor[35]. Gotha Programı Eleştirisi'nin planlama ile yakınlığı burada yoğunlaşıyor ve daha çok bir sosyal hesaplar sistemini haber veriyor. Buna karşılık, Lenin'in planlama açısından çok ihmal edilmiş olan, 1917 Eylül tarihli «Yaklaşan Felâket ve Önleme Yolu» adını taşıyan çalışması etkin bir planlamanın temel ilkelerini koyuyor.

Lenin, Rusya'nın tam bir felâketin eşiğinde olduğuna ve bunun önlenebileceğine inanıyor. Önlemek için gerekli tedbirlerin «sadece ve sadece bir avuç toprak sahibi ile kapitalistin müthiş kârlarını etkileyeceği için» uygulanmadığını ileri sürüyor. Alınacak tedbiri de şöyle ifade ediyor: «Kontrol, denetleme, muhasebe, devlet regülasyonu, işgücünün malların üretim ve dağıtımı arasında uygun bir tahsisinin başlatılması, halkın güçlerini harekete geçirme, israflı bütün çabalara son verme, gösterilen çabalarda tutumlu olma. Kontrol, denetleme ve muhasebe felâket ve kıtlığı önlemenin en temelli ön-gerekleridir»[36]. Bu incelemenin, on yıl sonraki Sovyet planlaması için ne kadar önemli olduğunu anlayabilmek için iki hatırlatma gerekiyor. Birincisi; dünyadaki ilk resmî plan olan ve Sovyetler Birliği'nde 1928 tarihli Beş Yıllık Plan'dan önce uygulanan yıllık programlar veya planlar, Kontrolnie Tsifri, Kontrol Rakamları, adını taşıyordu. İkincisi; Sovyet planlamasının temel ilkelerinden birisi Hozrazçöt olarak bilinen, hozyaisvenniy razçöt deyiminin kısaltılışı olan, ekonomik hesap ilkesi oldu.

Lenin'in bu çalışmasının sosyalist planlama teorisi için önemi, yalnızca kontrol ve muhasebeye önem vermesinden ileri gelmiyor. Şunu da içeriyor: «Kapitalizm, eski, pre-kapitalist ekonomik sistemlerden, ekonominin çeşitli kesimleri arasında sıkı bir iç ilişki ve karşılıklı dayanırlık yaratmış olmasıyla, ayrılıyor»[37]. Daha sonraki yılların input-output tartışmaları ve bu arada özellikle Profesör Chenery'nin çalışmaları, bu iç ilişki düzeyi ve sek-

törlerin birbirine dayanırlığı yüksek değilse, input-output tabloları düzenlemenin, akademik merakı gidermenin dışında bir yararı olmadığını gösterdi.

Aynı inceleme, planlama görevleriyle yetişmiş insan gücü arasındaki diyalektik ilişkiyi de ele alıyor. Bu ilişkinin planlama pratikleri çok fakir iken, başka bir deyişle planlama henüz merkantilist aşamasını geride bırakmamış iken, formüle edilmiş olması son derece ilginç ve şöyle: «Bir ülke teknik açıdan yetişmiş kadroları ve genel olarak entellektüel gücü açısından ne kadar fakir ise, zorunlu birlikleri kurma kararını mümkün olduğu kadar önce ve kararlı bir biçimde almak ve kararı uygulamaya koyarken, entellektüel güçlerden en çok tutumu sağlayacakları ve tam olarak kullanılmalarıyla daha doğru bir dağıtımı sağlamaya imkân hazırlayacakları için büyükçe ve en büyük işletmelerden başlamak, o kadar âcil olmaktadır»[38]. Plancıları fetişleştirme yerine plancılarla ekonominin yapısı ve yoğunlaşma kararları arasında bir bağlantı kurmaya çalışan bir anlayış görülüyor.

Türkiye'de planlama kavramının gelişimini konu alan bir irdeleme böyle bir anlayışın gözlenmesine imkân veriyor.

AYDINLANMA - ÜTOPYA - PLANLAMA

Forum Dergisi, 1950 yıllarında Türk aydınlanma hareketini temsil etti. Plan kavramı çok tartışma götürmekle birlikte planlı bir toplum ilkesinde ısrar etti. Fakat bir sonuç alamadan, Forum hareketi etkinliğini yitirdi.

Ancak Forum Hareketi, etkinliğini yitirirken de, bir başka konum içinde bir plan hazırlamaktan geri kalmadı. 1957 seçimlerinden hemen önce Forum Dergisin'de şunlar yer aldı: «Türkiye'de ilk kalkınma planının bir muhalefet partisi tarafından hazırlanmış olması son derece dik-

kate değer»[39]. 1957 Ekim seçimlerinden önce Forum yazarları ikiye ayrıldı. Bir grup, Demokrat Parti'den ayrılanların kurmuş olduğu Hürriyet Partisi'ne katıldı. Forum Dergisi, bu grubun elinde kaldı ve haberi verilen plan, Hürriyet Partisi tarafından hazırlandı (*). Forum Dergisi'nin haberinde şunlar da yer alıyordu: «Hürriyet Partisi'nin takdim ettiği bu ön plan, propaganda vesikası değil, fakat mütehassıslara, iş adamlarına iktisadî meseleleri ve bahusus kalkınma meselesini teknik bir mesele, rasyonel bir hesap sistemi olarak mütalâa eden iktisat ilmi mensuplarına ve öğrencilere hitap eden bir referans vesikası olarak hazırlanmıştır.»

Bir muhalefet partisinin uygulanma şansı olmayan bir plan hazırlaması, iki nedenle açıklanabilir. Birisi, kapitalist plan anlayışından doğuyor. Kapitalist plan anlayışı, özel kesimi planlamamakla birlikte hazırlanan planın tüm ekonomi için bir yol göstericilik işlevi sağlayacağına inanıyor. Keynes ile birlikte ve şu nedenle: «Zamanımızda ekonomik kötülüklerin en büyükleri riskin, belirsizliğin ve bilgisizliğin ürünüdür»[40]. Keynes, 1926 tarihli «Laissez Faire'nin Sonu» adını taşıyan denemesinde, daha sonra Genel Teori'de geliştireceği görüşleri önceliyor. Kapitalist sistem, girişimcilerin karar vermesi için gerekli olan ekonomik bilgileri sağlayamıyor veya eksik sağlıyor. İşte «yol gösterici» kapitalist planlama anlayışı Keynes'in bu gözleminden yola çıkıyor. Öyleyse, kendi içinde tutarlı bir tableau - economique, girişimcilerin ihtiyaç duyduğu bilgile-

---

(*) Hürriyet Partisi, ciddi anlamda bir partiden daha çok entellektüel kulübü andırıyordu. Bu dönemde ben, Hürriyet Parti'li olmamakla birlikte, Hürriyet Partisi için son derece entellektüel, günlük politikanın çok uzağında, seminerler düzenlenmesine ve düzenlenen seminerlere katılıyorum .Bu seminerler düzenli olarak ya Parti'nin Menekşe sokaktaki bahçeli genel merkezinde ya da Tuna Handaki il başkanlığında olurdu.

Bu ayrıntıyı şunun için veriyorum. Bu tarihten tam yirmi

ri sağlayamaz mı? Nedenlerden birisi bu ve Form'un Hürriyet Partisi'nin planıyla ilgili değerlendirme yazısı, böyle bir inancın ip uçlarını saklıyor.

İkincisi, daha önce işaret edildiği gibi, hem Forum Dergisi'nin ve hem de Hürriyet Partisi hareketinin çok büyük ölçüde 1950 yıllarının Türk aydınlanma hareketinin kolları olmasında aranmalı. Aydınlanma hareketleri ise her yerde ve bu arada Türkiye'de planlamadan yanadır. Çünkü temel özelliği topluma aklı egemen kılmada yatıyor. Tarihsel ve siyasal uygunluğa erişmediği zaman da daima hayal kırıklığını doğuruyor.

Hayal kırıklığı da ütopyayı doğuruyor. Bir büyük örnekte olduğu gibi. Büyük Fransız Devrimi ile «aklın zaferinin» gerçekleştiğini düşünenler çoktu. Ancak gerçekleşenlerle hüsrana uğrayanlar çok oldu. Bunun neye yol açtığını ise Engels şöyle yazdı: «Kısacası, filozofların hârikulâde vaadleriyle karşılaştırıldığında 'aklın zaferinin' doğurduğu toplumsal ve siyasal kurumlar, pek acı hayal kırıklıkları yaratan karikatürlerdi. Bu durumda eksik olan sadece bu hayal kırıklıklarını formüle edecek kimselerdi ve yeni yüz yıla girilirken bunlar da geldi. 1802 yılında Saint-Simon'un Cenevre mektupları yayınlandı; 1808 yılında, Fourier'in, teorik temellerini daha 1799 yılında atmış olduğu, ilk çalışması yayınlandı. 1800 yılı Ocak ayının birinde Robert Owen, New Lanark'ta yönetimi aldı»[41]. Böylece bir noktanın açıklıkla ortaya çıkması mümkün oluyor: Babaef de dahil, Fourier, Owen ve diğerleri, hem on

yıl sonra, bir başka muhalefet partisi, Türkiye İşçi Partisi, yine bir plan hazırlığına girişti. Bu planın teknik sorumluluğu ile örgütlenme işleri tamamen bana aitti. Uzun bir zamanda ve çok sayıda uzmanın katılmasıyla hazırlanan plan Parti'nin en üst organında tartışıldı ve kabul edildi. Yayınlanmadan hemen önce, başka nedenlerle, Parti ile ilişkim sona erdi. Planı görmedim. Ancak bu planın kendi türünün ilki olduğunu ileri sürüyordum. Şimdi düzeltiyorum.

sekizinci yüz yıl aydınlanma çağının ve hem de Büyük Fransız Devriml'nin yarattığı hayal kırıklığının çocuklarıdır.

Bu açıklıktan da iki kısa, fakat bu irdeleme için pek önemli, sonuç çıkıyor. Birincisi şu: Tarihin kaydettiği ilk büyük toplumsal marangoz türünü ütopyacılar oluşturuyor. Ü-, yok ve -topya, yer, öntakı ve kelimesinin birleşmesinden meydana gelen ve olmayan yer anlamını veren ütopya, bu kelimeden türetilen ütopyacı, bir kolaycılığı da içeriyor. Ütopyacı, olmayanyer'de, bir adada, tabula raza'da toplumsal marangozluğu düşünüyor. Dolayısıyla enkaz kaldırmak türünden bir zorluğu ilk önceden, ortadan kaldırıyor. İkinci sonuç da şu oluyor: Ütopyacılar ve sosyalistler, bilimsel sosyalistler dahil, başlangıçta aynı kaynaktan besleniyorlar. Bunun içindir ki Engels şöyle yazıyor: «Modern sosyalizm, teorik biçimiyle orijinal ve âşikâr olarak, on sekizinci yüz yıl büyük filozoflarının koymuş oldukları ilkelerin tam uzantısıdır. Her yeni teori gibi modern sosyalizm de, kökü maddi ekonomik olguların derinliklerine ne kadar uzanmış olursa olsun ilk önce, kullanıma hazır entellektüel stokla bağlantı kurmak zorunda idi.» Mevcut olan bu entellektüel stok, büyük ütopyacıların da dayandıkları düşünce hazinesi oldu.

Her açıklık yeni sorulara gebedir. Burada da. Ve yeni soru şudur: Eğer ütopyacı görüşler ile bilimsel sosyalist teori arasında böylesine bir ortaklık varsa, ikincisinin birincisini mahkûm etmesi nasıl açıklanacak? Kısaca şöyle: Mahkûm etmek tümüyle reddetmek demek değildir. Bilimsel ve politik Darwinism'de, mahkûm etmek, bir ölçüde de olsa, yararlanmamak anlamına gelmiyor. Bu yüzden mahkûm etmek tamamen reddetmek demek olmuyor. Buna ek olarak bir de şu var: Ortada bir topyekûn mahkûmiyet yok.

Bu irdelemeyi tamamlamak için, kısaca, bu nokta üze-

rinde durmam gerek. Önce K. Marx'ın 1866 yılı tarihini taşıyan Ludwig Kugelman'a mektubundan söz edebilirim. Şöyle: «Proudhon büyük zararlar verdi. Onun ütopyacılara yönelttiği sahte eleştiriler ve ütopyacılara sahte muhalefeti (kendisinin bir pöti-burjuva ütopyacı olmasına karşılık bir Fourier, bir Owen ve diğerlerinin ütopyalarında bir yeni dünyayı önceleyiş, anticipation ve hayal dolu açıklayış var) önce parlak gençliği, Jeunesse brilliante, öğrencileri ve sonra da özellikle lüks işlerde çalışıp, bu eski saçmalıklara bilmeden kapılan Paris işçileri olmak üzere işçileri cezbetti ve kafalarını bulandırdı»[42]. Bu, yeni dünyayı beklemek ve bunun imgesel açıklamasını yapmış olmak, altı çizilecek noktalar.

Daha sonraki bir mektupta, 1977 yılında Adolpe Sorge'ye yazılan mektupta da şu var: «Ütopyacı teorilerin, materyalist eleştirel sosyalismden önce, bunun nüvelerini içinde barındırmış olması doğaldır»[43]. Bu noktanın da kaydedilmiş olması gerekiyor. Ütopyacı teoriler, embriyonik biçimde, sosyalist ilkelerin bir bölümünü içeriyor. Birazdan görülecek, ütopyacı görüşlerdeki saklı embriyonlar, daha çok planlama ile ilgili.

Bir nokta daha: Ütopyacı görüşler ile bilimsel sosyalism arasındaki en büyük fark politik mücadelede yatar. Ütopyacılarda politik mücadele yok, akıl var. Aklın bulacağı doğrular, güzellikler ve bunlardan meydana gelen ütopyalar var. Ancak bu ütopik dünyada sınıflar ve dolayısıyla poitika ile mücadele yok. İkna etmek var. Bir başka deyişle, ütopyayı, Farsça çiçek bahçesi demek olan paradise'ı, cenneti, düşlemek var.

Bunun son derece idyllic, tembelleştirici bir etkisi olduğunda kuşku yok. Bu, bir. Marx'ın kurduğu bilimsel sosyalism ise ikinci olarak, politik mücadeleye dayanıyor. Bu mücadelenin başlangıcında ise mevcut sistemin geçicl olduğu düşüncesi yatıyor. Marx, ne ilginçtir, bu noktayı

ilk hristiyanların mücadelesinden çıkarıyor. 1881 tarihinde, Domela Nieuwehhuis'e mektubunda şunları yazıyor: «Dünyanın sonunun yakın olduğu düşü, ilk Hristiyanları Roma İmparatorluğu ile mücadelelerinde yüreklendirdi ve onlarda zafer inancı yarattı»[44]. Tek başına Paradise, Cennet, düşünün ise insanları tembelleştirdiğini tekrar etmeliyim.

Tek başına Cennet düşü kaldırılıyor, yerine konan ne oluyor? Aynı mektup kaldığı yerden şöyle devam ediyor: «Baskın toplum düzeninin kaçınılmaz olarak çökeceğini belirten bilimsel bakış, gözlerimizin önünde her gün sürüp giden çöküş ve eski hortlak hükümetlerin, kütleleri içine ittiği ve her an büyüyen kızgınlık ve aynı zamanda meydana gelen üretim araçlarındaki olumlu ve müthiş gelişme, bütün bunlar, bir proleter devrin patlar patlamaz, hemen takip edecek çalışma biçiminin, **modus operandi**, koşullarının (mamafih kesinlikle idilik, tembelleştirici, olmayacak) var olacağının yeterli garantisidir.» Bu bakış açısının, ütopyacı bakış açısından temelli olarak farklı olduğu görülüyor. Tek başına Cennet düşünün işlevi, var olan düzenin kaçınılmaz olarak çökeceği inancına veriliyor. Bilimsellik burada ortaya çıkıyor.

Buradan, planlamanın irdelenmesine, devam etmek zamanı geldi. Ancak geçerken şunu söylemeliyim: Tek başına mevcut düzenin kaçınılmaz olarak çökeceği düşüncesi de tembelleştirici etki yapıyor. Hem entellektüel ve hem de politik planda.

Ütopyacılar, bir adayı alan olarak seçtikleri ve ütopyalarına, iktidarda olan hükümetleri ikna edememenin dışında hiç bir engel tanımadıkları için, toplumsal marangozluk hünerlerini mantıkî uçuna kadar götürüyorlar. Yine Robert Owen hakkında Engels yazıyor: «Geleceğe ilişkin planında detayların teknik olarak işlenmesi o kadar pratik bilgi ile yapılmıştı ki - temel plan, cepheden, yan-

dan ve kuş bakışı, hep var - Owen'un sosyal reformu bir kez kabul edildiği zaman, bu detayların düzenlenmesine karşı çıkmak mümkün değil»[45]. Ayrıca bu görüşlerin her türlü toplumsal marangozluk eğilimlerini etkilememesi mümkün değil.

İlginçtir, bu yıl, 1981 yılında, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi bir kitap yayınlıyor; başlığı şöyle: «K İstorii Frantsuzkogo Ütopiçeskogo Kommunizma». Bundan bir paragraf: «Owen'un öğretisi, kuşkusuz, bir çok önde gelen Fransızın komünist düşünceye alışmasında önemli bir rol oynadı. Restorasyon döneminde, o, esas olarak bu düşüncelerin yayılmasının temel kaynağı oldu. On dokuzuncu yüz yılın otuzlu yıllarında, babeufizmin yeniden canlanışıyla birlikte Owen'un öğretisi Fransa'da komünist ideallerin propagandasında belli bir rol oynamaya devam etti»[46]. Buraya da bir ek yapmak gerekiyor.

Şöyle: Owen Lanark'ta ütopik fabrika çalıştırıyor. Burada yeni usuller bulup uyguluyor. Robert Owen, işçilerin verimini artırmak için fabrikada çalışan işçilerin yanlarına çalışkanlık durumlarını gösteren renkli tahtalar koyuyor. Örnek olsun, sarı veya beyaz tahtalar en çalışkan işçilerin yanına konuluyor. Bütün bunları, Owen'ı yazmış olan Margaret Cole kaydediyor ve Türkçeye Rona Aybay aktarıyor. Aktarılanlar arasında bir de şu okunuyor: «Margaret Cole, Sovyetler Birliği'nde, birinci beş yıllık plan döneminde fabrika yöneticilerinin, kısmen okuma-yazma bilmeyen işçiler için, tamamiyle Owen'un boyalı tahtalarına benzeyen bir usul uyguladıklarını belirtiyor. Burada, çalışkanlık durumu, bir hayvan resmi ile ifade edliliyordu. Örneğin, tembel işçinin yanına bir kaplumbağa resmi, sürekli olarak işten kaçan işçinin yanına da çekirge resmi konuyordu»[47]. Bu aktarma, bu irdelemenin altıncı dersini yazma imkânını yaratıyor. **Bütün plancılar, bir ölçüde, ütopyacıdır.**

Plancılık, bir toplumsal marangozluktur, ütopyacılar, her yerde, plancılığı etkilediler. Bunlar tersinden de söylenebilir. Plancılar, bir ölçüde, ütopyacı olmak zorundalar. Ve hayal kırıklığına mahkûmdurlar.

Böylece bu irdelemenin sonuna gelmiş oluyorum. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk cümlesi şunu yazıyor: «Türkiye demokrasi düzeni içinde planlı kalkınma dönemine girmiştir»[18]. 1963 yılında yayınlanan bu sözler ne kadar umut dolu. Bundan bir yıl sonra kabul edilen Türkiye İşçi Partisi'nin programı ise şu sözlerle başlıyor: «Türkiye'yi mümkün olan en büyük hızla geliştirmek, ileri bir memleket haline getirmek istiyoruz. Bu gelişmenin üstelik demokratik yolda, sosyal adalet ölçüleri içinde olmasını, millî bağımsızlığa gölge düşürmemesini de istiyoruz»[19]. Nerede ise, ikincisi birincisinin tekrarı. Buna da şaşmaya imkân var mı? Her ikisi de aynı kaynaktan beslendiler.

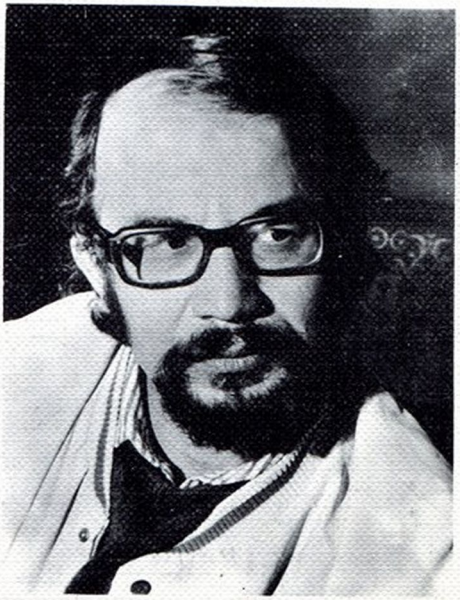
Burada Türkiye'de plan kavramının gelişimiyle ilgili çalışmanın son ve yedinci dersini yazabilirim: **Planlama, doğası gereği ve her zaman, soldur.** Toplumu, akıl ve bilinçle değiştirme iradesinin belirgin olduğu zamanlarda ön plana çıkar. Bu yüzden planlama ideali, zaman olur, geriler; fakat, hiç bir zaman kaybolmaz.

İKİNCİ EK'İN NOTLARI

1. İ. Tekeli - S. İlkin (der.) Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı, Ankara, 1974.
2. Dr. Osman Okyar, Türkiye'de İktisadi Planlaştırmanın Şartları, Siyasi İlimler Mecmuası, Nisan 1951, s. 75
3. Türkiye'nin Sanayileştirilmesinde Yeni Hareketler: İkinci Beş Yıllık Plan, Siyasi İlimler Mecmuası, Ağustos 1946 s. 252.
4. E. Lingeman, Turkey - Economic and Comercial Conditions in Turkey, London 1948, s. 9.
5. Vatan Gazetesi, 7 Temmuz 1947.
6. Y. Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1978, s. 386.
7. M. Thornburg, Turkey: Aid for What, Fortune, October 1947.
8. M. Thornburg, Turkey - An Economic Appraisal, N. Y. 1949.
9. Esat Tekeli, Devlet Planı Meselesi, Cumhuriyet 16 Haziran 1950.
10. IBRD, The Economy of Turkey - An Analysis and Recommendations for a Development Program, Washington D. C. 1951, s. 251.
11. ibid., s. 57.
12. ibid., s. 264 ve 265.
13. ibid., s. 252 ve 253.
14. Dr. Osman Okyar, Türkiye'de İktisadi Planlaştırmanın Şartları, op cit. s. 76.
15. S. İlkin - E. İnanç (ed.) Planning in Turkey, Ankara, 1967.
16. H. B. Chenery ve diğerleri, Turkish Investment and Economic Development, teksir, 1953, s. 60.
17. ibid., s. 103.
18. S. G. Strumilin, Planirovanie v SSSR, Gospolitizdat, 1957 ve İzbrannie Proizvedeniya, Cilt 5, Moskva, 1964, s. 51.

19. Dr. Vedat Nedim, Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına, Kadro, yıl 1932, sayı 1, s. 9.
20. Yakup Kadri, Ankara - Moskova - Roma, Kadro, yıl 1932, sayı 13. s. 30.
21. Yakup Kadri, Ankara - Moskova - Roma, Kadro, yıl 1932, sayı 12, s. 35.
22. ibid., s. 35.
23. Dr. Vedat Nedim, Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına, Kadro, yıl 1932, sayı 2. s. 14.
24. Şevket Süreyya, Plan Mefhumu Hakkında, Kadro, yıl 1932, sayı 5, s. 5.
25. ibid., s. 8.
26. Vedat Nedim, Kadro'yu Teyid Eden Eser: Die Zukunft des Kapitalismus - Werner Sombart, Kadro, yıl 1932, sayı 5, s. 37.
27. Burhan Asaf, Bir İcmal, Kadro yıl 1932, sayı 6. s. 34.
28. İsmail Hüsrev, Plan Mefhumu Hakkında, Kadro, yıl 1932, sayı 7, s. 37.
29. Plan Kelimesinden Maksat, Forum 1 Nisan 1957, cilt 7, sayı 73, s. 7.
30. Osman Okyar, İktisadi Plancılığımızın Şekil ve Muhteva Meseleleri, Forum, 1 Temmuz 1955, cilt 3, sayı 31, s. 9.
31. Osman Okyar, İktisadi Plan İhtiyacı, Forum, 15 Ağustos 1955, cilt 3, sayı 34, s. 9.
32. Kenan Bulutoğlu, Planlı Bir Ekonomi İçin, Forum, 1 Ağustos 1955 cilt 3, sayı 33, s. 15.
33. Aydın Yalçın, İktisadi Planlama ve Kalkınma, Forum 1 Nisan 1956, cilt 5, sayı 49, s. 10.
34. Doğan Avcıoğlu, «İktisadi Planlama ve Kalkınma», Forum, 1 Mayıs 1956, cilt 5, sayı 51, s. 18.
35. K. Marx - F. Engels, Selected Works, s. 322-323.
36. V. İ. Lenin, The İmpending Catastrophe and How to Combat It, Collected Works, cilt 25, s. 324.
37. ibid., s. 335.
38. ibid. 345.
39. Türkiye'de İlk Kalkınma Planı, Forum, 1 Ekim 1957, cilt 8, sayı 85, s. 7.
40. J. M. Keynes, The End of Laissez - Faire, Essays in Porsuasion, N. Y. 1963, s. 317.
41. K. Marx - F. Engels, Selected Works, s. 402.
42. K. Marx - F. Engels, Selected Correspondence, s. 172.

43. Ibid., s. 291.
44. Ibid., s. 318.
45. K. Marx - F. Engels, Selected Works, s. 408.
46. A. R. İoannisyon, K. İstorii Frantsuzskogo Utopiçeskogo Kommnizma, Moskva, 1981, s. 141.
47. Margaret Cole, Robert Owen of New Lanark, 1771 - 1855, London, 1953, s. 57, aktar: Rona Aybay, Robert Owen, İstanbul, 1970 s. 68.
48. Kalkınma Planı - Birinci Beş Yıl 1963 - 1967, Ankara, 1963, s. 1.
49. Türkiye İşçi Partisi Programı, İstanbul, tarihsiz, s. 17.

Fotoğraf : Zekâi Durmuş

Bilim Yolu, eskice deyişle Tarik-i İlm, yasalara, İstanbul'un fethinden sonra Türkçeye giren bir kelimeyle kanun'lara, tutkulu bir yoldur. Kanun'lar bazan, İstanbul'un yolları türünden dar ve girift olurlar; yürünmesine doyum olmaz.

Tutkulu yol, zaman zaman tutuklu yoludur. Tutukluluğun bir buruk tadı var; yolcusunu, sevinmek ile üzülmek arasında yalnız bırakır. 1977 yazında tamamlanan Üçüncü Baskı için yaptığım çalışmalar, beni, kitabın arka kapağında yer alan «1980 yılları ise, nesnel olarak, büyük bir kavgaya gebe görünüyor» sonucuna götürdü. Bu görüşümün, zamanından önce doğru çıkmış olmasına pek çok üzülüyorum; ancak üzüntümde, bizim yolun yolcularına ait, bir buruk tadın olduğunu da saklamıyorum.

***

Gök'ten yasalar çıkarılır, yıldızlar kalır. Plancılık yasalara dayanır, yıldızlar atılır; atılmamalıdır. Türk plancılığının yirmi yılını konu alan uluslararası seminere sunduğum çalışmada plancılık ile hülya arasında bir yol kurmaya çalıştım. Şuna inanıyorum: Türkiye, plancı disiplini ile hülyalı bakışı birleştirebilenlerindir. Bu kitap, böyle bir yolculuğa açılanlarındır.